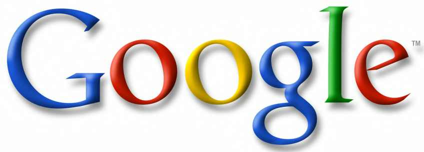

Google

M. TULLII CICERONIS

OPERA.

VOL. XV.

M. TULLII CICERONIS

OPERA PHILOSOPHICA

EX EDITIONE JO. AUG. ERNESTI

CUM NOTIS ET INTERPRETATIONE

IN USUM DELPHINI

VARIIS LECTIONIBUS

NOTIS VARIORUM

RECENSU EDITIONUM ET CODICUM

ET

INDICIBUS LOCUPLETISSIMIS

ACCURATE RECENSITA.

VOLUMEN SECUNDUM.

LONDINI:

CURANTE ET IMPRIMENTE A. J. VALPY, A. M.

1830.

M. TULLII CICERONIS

TUSCULANARUM[a] QUÆSTIONUM

AD M. BRUTUM[b]

LIBER I.

DE CONTEMNENDA MORTE.

ARGUMENTUM.

Præfatus de instituto philosophiæ Græcæ Latinis literis illustrandæ, ut, in quo uno a Græcis vincerentur Romani, id ad ipsos quoque transferretur, cap. 1—4. ponit id, de quo tota est primi libri disputatio, 'An mors malum sit?' quod deinde multis refellit. Primo ostendit, mortem non posse malum esse mortuis, quod falsa sint omnia, quæ de inferis apud poëtas narrentur; et, si nusquam sint mortui, non possint esse miseri, quod nil sentiant, neque adeo mors malum. cap. 5—7. Deinde non esse malum mortem morituris cap. 8. demonstrare suscipit. Mors quid sit, non constare inter philosophos, qui de natura animi valde dissentiant: cap. 9. 10. qua non cognita, ne mors quidem qualis sit, posse intelligi. Qui animum cum corpore confundant, interitum etiam mentis et corporis conjungere, reliquos spem immortalitatis afferre. Quicquid sit, mortem non esse malum. Nam si intereat animus, non esse miserum; sin superstes sit corporis ruinis, beatum esse. cap. 11. Immortalitatem autem animi confirmari auctoritate antiquitatis omnis, cap. 12. 13. cura, quam quisque rerum post

NOTÆ

[a] *Tusculanarum*] Dictæ sunt *Tusculanæ*, vel quod scriptæ sint, vel quod fingantur habitæ, in villa Tusculana. Quando autem scripserit eas Cicero, an ætatis suæ an. 62. an 63. non omnino exploratum est. Fabricius, quod quidem similius vero est, ad 63. refert, certe post bella civilia, potito jam rerum Cæsare.

[b] *Ad M. Brutum*] Ad quem libros de Finibus, de Nat. Deor. &c. scripsit.

mortem futurarum gerat, cap. 14. sq. consensu nationum omnium, cap. 16. natura animorum vel animali, h. e. spirabili, vel ignea, qua, cum corpore excesserint, propter agilitatem in sublime ferantur, cap. 17. divinis denique rebus, quæ animo insint, quæ nec a corpore oriri, nec in terra natæ esse possint. cap. 24—27. Quod autem primo propterea quidam animum a corpore discretum negent, quod, ubi sit, aut qualis sit, non intelligant, id esse leve; quod nec oculus se videat, et animus, quanquam non suam formam, tamen sagacitatem, memoriam, ingenium videat. cap. 28. 29. Deinde, quod negent animum vacantem corpore esse posse, quod qualis ejusmodi animus sit, et quomodo possit vacare corpore, non intelligant; ne in corpore quidem qualis sit intelligi, difficiliusque esse, comprehendere, quomodo in alieno et diversæ naturæ corpore esse, quam quomodo vacare corpore possit. cap. 22. Stoicos autem esse perabsurdos, qui animos manere dicant, cum e corpore excesserint, sed non semper; quod dent id, quod difficillimum in causa sit, posse animum manere corpore vacantem; quod facile sit, tollant, semper manere. cap. 32. Neque Panætii rationem duplicem valere, qui animos mortales velit, primo, quod quicquid nascatur, intereat; deinde, quod animus sæpe æger sit: quod autem ægrum esse, et in morbum cadere possit, id etiam interire possit. Nam cum de immortalitate disputetur, de mente dici, quæ omni turbido motu vacet, non de iis partibus, in quibus ægritudines versentur. cap. 32. 33. Quod si vero animus intereat, non esse tamen, quare mortem timeamus, cum propter eam rationem, quam supra attulerit, cap. 11. tum propter multas alias. Mortem non propter se (fieri enim in puncto, sæpe etiam sine sensu) timeri, sed propter discessum ab omnibus vitæ bonis; sed ea esse aut opinata tantum, aut tam pauca et parva, ut a malorum et magnitudine aut multitudine obruantur; et morte omnia mala et pericula effugi. cap. 34—36. Nullis bonis rebus carere mortuos, quod carere is demum dicatur, cui desit, quod desideret: cap. 36. neque, sine sensu esse, odiosum esse tum, cum sensus ablatus sit. cap. 37. Ac propterea omnem metum mortis pellendum esse, neque miserum putandum mature mori, et, ut aiunt, ante tempus, quod nullum certum vivendi spatium natura dederit, sed incertam vitæ usuram. cap. 39—41. De humatione autem et sepultura non esse laborandum, quod nihil ad mortuum pertineat: cap. 42—45. operam potius dandam esse, ut laudabilem vitam gloriosa ratione finiamus: eam esse optimam æquo animo oppetendæ mortis rationem. cap. 46. 47. Epilogi loco afferuntur ipsorum Deorum de morte testimonia, et hominum de morte pro patria oppetita opiniones.

I. 1. [*Ed. Ald. p.* 148.] CUM defensionum [c] laboribus senatoriisque muneribus, aut omnino, aut magna ex parte

NOTÆ

[c] *Defensionum*] In hoc Ciceronis opere commentando versati sunt præcipue Aldus Manutius, Fulvius Ursinus, Camerarius, Beroaldus. Aldus Manutius locos integros, et verba ipsa ex Camerario et Beroaldo sibi vindicavit. Optimum est quod ex Paulo Manutio patre suo habet. Ful-

essem aliquando liberatus, retuli me, Brute, te hortante maxime, ad ea studia, quæ, retenta animo, remissa temporibus,[d] longo intervallo intermissa revocavi: et, cum omnium artium, quæ ad rectam vivendi viam pertinerent,[1] ratio et disciplina, studio sapientiæ, quæ philosophia dicitur, contineretur; hoc mihi Latinis literis illustrandum putavi: non, quia philosophia Græcis et literis[2] et doctoribus percipi non posset: sed meum semper judicium fuit, omnia nostros aut invenisse[e] per se sapientius, quam Græcos, aut, accepta ab illis, fecisse meliora, quæ quidem digna statuissent, in quibus[3] elaborarent. 2. Nam mores, et instituta[4] vitæ, resque domesticas ac familiares nos profecto et melius tuemur et lautius: rem vero publicam nostri majores certe melioribus temperaverunt et institutis et legibus. Quid loquar de re militari? in qua cum virtute nostri multum valuerunt, tum plus etiam disciplina.[f] Jam illa, quæ natura, non literis assecuti sunt, neque cum Græcia,[5] neque ulla cum gente sunt conferenda. Quæ enim tanta gravitas, quæ tanta constantia, magnitudo animi,[g] probitas, fides, quæ tam excellens in omni genere virtus in ullis[6] fuit, ut sit cum majoribus nostris compa-

CAP. I. 1 Tres codd. Oxon. *pertinent*. Statim, *continetur* E. *continerentur* σ ψ 1.—2 Vat. *libris*. Mox *judicium semper* edd. vett. et Lamb.—3 Codex unus Oxon. *in quibus nonnihil*.—4 Cod. ψ 1. *institutiones*. Paulo post, *temperarunt* edd. vett.—5 *Græcis* Manut. Lamb.—6 Margo Crat. *in illis*,

NOTÆ

vius Ursinus ad editionem Lambini breves quidem notas appingit, sed selectas. Camerarius non commentaria, sed si pauca demas, parerga scribit. Beroaldus omnium optime in hoc Ciceronis opere versatus est. Erasmus, Janus Pagninus, et Georg. Valla aliquas in hos libros notas ediderunt.

[d] *Remissa temporibus*] Intellige bellorum civilium tempora, in quibus, ut ait Ennius, 'Tollitur e medio sapientia, vi geritur res.'

[e] *Nostros aut invenisse*] Fatetur in Bruto id a se dici solitum, 'non quod res ita sit, sed ut suos accendat et hortetur.'

[f] *Tum plus etiam disciplina*] De disciplina Romanorum militari, notum est quod ipse Romanorum hostis Taxiles, ille a sinu et latere Mithridatis, libero ore apud Tigranem fassus est: Ἄμαχον πρᾶγμα τὰ Ῥωμαίων ὅπλα, *Rem invictam Romanorum arma*. Plut. in Lucullo, et Lips. de Milit. Rom. Dial. I.

[g] *Magnitudo animi*] De virtutibus Romanorum insigne est illud Flori:

randa? 3. Doctrina Græcia nos, et omni literarum genere superabat: in quo erat facile vincere non repugnantes. Nam cum apud Græcos antiquissimum sit e doctis genus poëtarum,[7] si quidem Homerus[h] fuit, et Hesiodus[i] ante Romam conditam, Archilochus[k] regnante Romulo;[l] serius poëticam nos accepimus: annis enim[8] fere DX post Romam conditam Livius fabulam[m] dedit, C. Claudio,[n] Cæci filio, M. Tuditano,[o] consulibus, anno ante natum Ennium,

prob. Bouh.—7 Reg. et edd. vett. *e doctis genus sit poët.* Manut. Lamb. *e doctis sit gen. poët.*—8 Reg. omittit *enim;* et sic quinque codd. Oxon. Pro *DX* quod servant Manut. Dav. Wolf. Orell. *CCCCX* habent plerique codd. etiam Reg. et edd. vett. *DXIV* Muret. e cod. Ursin. *ICXIV* duo codd. Oxon. *quadringentis decem* al. Mox, *Livius primus* conj. Bentl. *fabulam docuit* cod. Ursin. Pro *Cæci filio* idem cod. habet *Centone.* Deinde, *et Nævius* omittunt codd. aliquot et Wolf. qui de Ernestii sententia uncis inclusit *qui fuit . . . Plautus.* Hæc delevit Schutz. *ut et Nævius* de Pearcii conj. Lall. *fuitque major . . . Nævius* conj. Burm.

NOTÆ

'Ad constituendum Rom. imperium videri contendisse virtutem et fortunam.' Et Ammiani, 'virtutum omnium larem fuisse.' Ita Casalius de Romæ Splendore.

[h] *Si quidem Homerus*] Annus 160. ab excisa Troja fuit natalis Homeri, vixitque annos centum et quatuor. Ita Salianus, a cujus sententia sunt qui discedant.

[i] *Et Hesiodus*] Hunc Homero alii supparem faciunt: Salianus annis 100. juniorem scribit. Herodotus, scriptor, ut ait Camerarius, in chronicis diligens, supparem ait, et ab utriusque temporibus ad ætatem suam fluxisse annos 400. totidemque ad ipsos a Trojano bello.

[k] *Archilochus*] Poëta petulantissimus, et obscœnus. Quare a Lacedæmoniis sancitum, ut ejus libri urbe exportarentur.

[l] *Regnante Romulo*] Corn. Nepos, aliique non pauci, claruisse illum aiunt temporibus Tulli Hostilii, sive annis post Romulum ferme centum; Herodotus, iis temporibus quibus Gyges, interfecto domino suo, regina regnoque Lydiæ potitus est.

[m] *Livius fabulam*] Cognomine Andronicus. Ita dictus, quod cum prius servus esset, et Andronicus vocaretur, donatus subinde sit libertate a Livio Salinatore. Andronicus ex nomine cognomen factum est. Vide Gell. XVII. 21. Plura nos in Catone Majore.

[n] *C. Claudio*] Centone cognominato, quarto Appii Cæci filio. Censuram, dictaturamque gessit post consulatum qui in annum 513. incidit. Thisius et Oiselius notis in Gell. notant an. 514. Extat cusus ejus nomine denarius ex argento, in quo Romæ caput, et Castores in equis decurrentes, quod plerumque apud Romanos fraternæ concordiæ signum fuit. Iterum de illo in Catone Majore.

[o] *M. Tuditano*] E nobili Semproniorum gente, qui et censor post consulatum fuit. Extat nummus ejus argenteus, ubi Jovis est caput, et templi ejus quadristylum frontispicium cum mensa sacra, et a læva templi

qui fuit major natu,[p] quam Plautus et Nævius.[q] II. Sero igitur a nostris poëtæ vel cogniti, vel recepti. Quanquam est in Originibus,[r] solitos esse in epulis canere convivas ad tibicinem[s] de clarorum hominum virtutibus; honorem tamen huic generi non fuisse, declarat oratio Catonis,[t] in qua objecit,[1] ut probrum, M. Nobiliori,[u] quod is in provinciam poëtas duxisset: duxerat[x] autem consul ille in Ætoliam,[y] ut scimus, Ennium. Quo minus igitur[2] honoris erat poëtis, eo minora studia fuerunt. Nec tamen, siqui[3] magnis ingeniis in eo genere extiterunt, non satis Græcorum gloriæ responderunt. 4. An censemus, si Fabio, nobilissimo homini, laudi datum esset, quod pingeret,[z] non multos etiam

CAP. II. 1 Bentl. conj. *objicit*.—2 *Quo m. ergo* codd. aliquot, edd. vett. Manut. Lamb.—3 *Nec tamen sic, qui* Reg. Vat. unus cod. Oxon. Pal. 2. prob.

NOTÆ

fulmen. Cusus videtur ex argento decreto ad restaurationem templi Jovis, in Tuditani forte quæstura urbana, vel in ædilitate, aut censura.

[p] *Major natu*] Lapsus est Eusebius, vel qui eum vertit Hieronymus, qui lib. de Temporibus Nævium et Plautum ante Livium commemorat; et ipse Cicero lapsus est in Bruto, ubi a Nævio vel surripuisse multa, vel sumsisse Ennium scribit.

[q] *Et Nævius*] Patria Campanus, cui in comœdia tertias tribuit Volcatius. Stipendia fecit bello Punico, teste Varrone. In vincula a triumviris conjectus propter maledicentiam in principes civitatis, fabulas 'Laureolum' et 'Leontem' composuit, quibus priorem petulantiam diluit, vinculisque solutus est. Uticæ tamen in Africa, teste Eusebio, mortuus est, exul factione Metelli et Scipionis Africani, quos versibus suis perstrinxerat.

[r] *In Originibus*] Qui liber a Porcio Catone Censorio scriptus est. De quo hæc Cicero in Bruto: 'Origines Catonis quem florem, aut quod lumen eloquentiæ non habent!'

[s] *Ad tibicinem*] In conviviis adhiberi primo cœpti sunt tibicines solitarii, qui mos a Tuscis Romam invectus est: mox tibicinibus additi vocum concentus. Plura Bulengerus de Conviviis.

[t] *Oratio Catonis*] Is ipse qui Origines scripsit. Fertur orationes scripsisse 150.

[u] *Marco Nobiliori*] E gente Fulvia. Is oratione ex Hispania ulteriore, ex capta Ambracia, domitisque Ætolis, triumpho, consulatu 564. et censura clarus fuit.

[x] *Duxerat*] Quinam mitterentur in provincias, quando, quamdiu, qua auctoritas, tradit Rosinus VII. 42. ad 45.

[y] *In Ætoliam*] Regio est Achaiæ in confinio Epiri, nunc a multis Parva Græcia dicitur.

[z] *Fabio . . . quod pingeret*] Cognomen ex picturæ peritia traxerunt Fabii Pictores: princeps hujus cognominis fuit is de quo hic agitur, C. Fabius Pictor, qui ædem Salutis

apud nos futuros Polycletos[4] [a] et Parrhasios[b] fuisse? Honos alit artes,[c] omnesque incenduntur[5] ad studia gloria: jacentque ea semper, quæ apud quosque improbantur. Summam eruditionem Græci sitam censebant in nervorum vocumque cantibus. Igitur et Epaminondas,[d] princeps, meo judicio, Græciæ, fidibus præclare cecinisse dicitur: [p. 149.] Themistoclesque,[e] aliquot ante annos,[6] cum in epulis recusasset lyram, habitus est indoctior. Ergo in Græcia musici floruerunt, discebantque id omnes;[7] nec, qui nesciebat, satis excultus doctrina putabatur. 5. In summo apud illos honore geometria fuit:[f] itaque nihil mathematicis illustrius. At nos,[8] metiendi ratiocinandique utilitate, hujus artis terminavimus modum. III. At contra oratorem celeriter complexi[1] sumus; nec eum primo eruditum, aptum tamen ad dicendum; post autem eruditum. Nam Galbam,[g] Africanum,[h] Lælium,[2] [i] doctos fuisse tradi-

Bentl. et Dav.—4 *Polygnotos* de Camer. et Mureti conj. Lamb. prob. Bentl. —5 Ita Reg. et Orell. *incendimur* codd. aliquot, Lall. Wolf.—6 Ita Reg. Crat. Victor. Dav. Lall. *annis* edd. vett. Manut. Lamb. Wolf. Orell. Mox, *recusaret* Reg. U χ, Crat. Victor. Dav. Orell. prob. Bentl. *est habitus* Reg. Guelf. edd. vett. Crat. Victor. Dav. Orell.—7 Ernesti conj. *ideo omnes*. Statim, *qui nesciebant . . . putatur* χ. *doctrina videbatur* ψ 1.—8 *Apud nos* E ξ.

CAP. III. 1 Codex unus Oxon. *impressi*.—2 D E *et Africanum et Lælium*.

NOTÆ

pinxit, dedicatam a C. Junio Bubulco de Æquis triumphante.

[a] *Futuros Polycletos*] Miror Ciceronem, cum de pictoribus loquatur, mentionem facere Polycleti, qui statuarius fuit, teste Plinio.

[b] *Parrhasios*] Is primus symmetriam dedit picturæ, primus argutias vultus, elegantiam capilli expressit. Plin.

[c] *Honos alit artes*] Simile est illud Platonis Πολιτειῶν Η. Ἀσκεῖται δὲ ἀεὶ *τὸ τιμώμενον, ἀμελεῖται δὲ τὸ ἀτιμαζόμενον.*

[d] *Epaminondas*] Cantare ad chordarum sonum edoctus est a Dionysio, carmina cantare tibiis ab Olympiodora, saltare a Caliphrone, philosophari a Lysia Pythagoræo.

[e] *Themistocles*] Vide Plut. in Themistocle et in Cimone.

[f] *Geometria fuit*] Ab Ægyptiis geometria duxit originem, ut a Phœnicibus arithmetica.

[g] *Nam Galbam*] E gente Sulpicia, oratorem excellentem, qui vocatus in judicium, quod, victus a Lusitanis, eorum multa millia insigni perfidia trucidasset, populi animum precibus et lacrymis flexit, et consulatus honorem haud multo post an. 609. adeptus est.

[h] *Africanum*] Minorem.

[i] *Lælium*] Qui 'Sapiens' appellatus est, a Lucilio 'Sophos,' quod legem Agrariam promulgare cum ten-

tum est: studiosum autem eum, qui iis ætate anteibat, Catonem;[k] post vero Lepidum,[l] Carbonem,[m] Gracchos;[n] deinde ita magnos nostram ad ætatem, ut non multum, aut nihil omnino Græcis cederetur. Philosophia jacuit[3] usque ad hanc ætatem, nec ullum habuit lumen literarum Latinarum; quæ illustranda et excitanda nobis est, ut, si occupati profuimus aliquid civibus nostris, prosimus etiam, si possumus, otiosi. 6. In quo eo magis nobis est elaborandum, quod multi jam esse Latini libri dicuntur scripti inconsiderate,[4] ab optimis illis quidem viris, sed non satis

Statim, *memoriæ traditum est* D, edd. vett. Manut. Lamb. Tum, *qui his* Lamb. Dav. Wolf. *qui hos* Col. Manut. Pro *Carbonem*, quod servant χ, Argent. 1511. Erasm. seqq. *Catonem* habent Reg. D E U ι ξ σ ψ 1, Venett. 1480. 1481. *inde ita* D E U ξ σ χ ψ 1, Reg. Dav. Wolf. Orell. *Græcis cederemur* Lamb. 1566. *G. cederemus* Lamb. in marg. 1584. *G. cederent* Leid. D E U, prob. Bouh. *G. excederetur* χ.—3 *Ph. latuit* edd. vett. non improb. Ernesti. Mox, *Lat. lit.* Crat. Paulo post, *possimus* χ, uti conj. Ernesti.—4 Bentl. conj. *incondite.* Actutum, *ab o. illi* Schutz. de conj. Ernestii. Tum, *ferri a. potest* conj. Manut. improbb. Fabr. et Dav. *et id quod sentit* omittit D. *elo-*

NOTÆ

taret adversante magno locupletum numero, nec sine civili discordia expediri rem tantam posse intelligeret, quieti publicæ consulens, ab incœpta actione sponte destitit.

[k] *Catonem*] Qui Porciæ gentis princeps fuit, Censorius.

[l] *Lepidum*] M. Æmilium Lepidum, augurem et oratorem, qui consul cum C. Hostilio Mancino an. 617. 'scriptor,' inquit Cicero in Bruto, 'sane bonus, in quo Latinorum omnium primo, et lenitas Græcorum apparuerit, et verborum comprehensio cum artifice stylo.'

[m] *Carbonem*] Caium Papirium Carbonem, qui cum fratre Cn. Carbone populari factione pervenit ad consulatum. Fuit Caius eloquentia clarus, sed seditiosus. Hujus orationes, ait Tullius in Bruto, 'fuisse nondum satis splendidas verbis, sed acutas, prudentiæque plenissimas.' Sepultæ Gracchanæ seditionis turbulentus vindex dicitur a Vell. Paterc. Cum consulatu abiret, accusatus est a L. Crasso, adolescente annorum 21.

[n] *Gracchos*] Fratres duo fuerunt Tiberius et Gracchus, e gente Sempronia, quæ patricia quidem primum fuit, sed mox ad plebem transiit. Fuit utrique par ingenium, par eloquentia; sed alii alia. Iidem honores delati, eadem utriusque consilia, idem exitus fuit. Uterque enim tribunus plebis leges Agrarias contra senatus voluntatem promulgavit. Quare uterque a patribus; Tiberius a Scipione Nasica in Capitolio anno 620. Caius ab Opimio consule in Aventino an. 632. oppressus est. Patrem habuerunt Tib. Gracchum, duobus consulatibus, censura, duobus triumphis, insignem; avum bis item consulem.

eruditis: fieri autem potest, ut recte quis sentiat, et id, quod sentit, polite eloqui non possit: sed mandare quenquam literis cogitationes suas, qui eas nec disponere nec illustrare possit, nec delectatione aliqua allicere lectorem, hominis est intemperanter abutentis et otio et literis. Itaque suos libros ipsi legunt cum suis; nec quisquam attingit, præter eos, qui eandem licentiam scribendi sibi permitti volunt. Quare si aliquid[5] oratoriæ laudis nostra attulimus industria, multo studiosius philosophiæ fontes aperiemus, e quibus etiam illa manabant. IV. 7. Sed, ut Aristoteles, vir summo ingenio, scientiæ copia,[1] cum motus esset Isocratis rhetoris gloria, docere etiam cœpit adolescentes dicere, et prudentiam cum eloquentia jungere; sic nobis placet nec pristinum dicendi studium deponere, et in hac majore et uberiore arte versari. Hanc enim perfectam philosophiam[2] semper judicavi, quæ de maximis quæstionibus copiose posset ornateque dicere: in quam exercitationem ita nos studiose [operam] dedimus, ut jam etiam scholas Græcorum more habere auderemus: ut nuper, tuum post discessum, in Tusculano, cum essent plures mecum familiares, tentavi, quid in eo genere possem. Ut enim[3] antea declamitabam causas, quod nemo me diutius fecit; sic hæc nunc mihi senilis est declamatio. Ponere jubebam,[4] de quo quis audire vellet: ad id aut sedens aut

qui non posse ψ 1. *suas cogitationes* edd. vett. *nec accurate illustrare* duo codd. Oxon.—5 *Quare si quid* D. *o. laudi* ξ σ χ ψ 1. 2. Leid. edd. vett. Crat. Victor. Manut. Lamb. Dav. Wolf. Orell. *laudi nostræ nostra* conj. Moser. Denique *manabat* ι, Lall. et sic conj. Pearc. prob. Ernesti.

Cap. IV. 1 Lamb. Lall. Wolf. Orell. *scientia, copia;* Dav. conj. *scientia et copia*, prob. Bentl. *summi ingenii, et scientiæ copia* Leid. *scientiæ copia* omittunt cod. Ursin. et D. Actutum, *commotus esset* D ψ 1. 2. Reg. *cum commotus esset* conj. nescio quis ap. Orell. Tum, *docere e. c. a. dicere* est e conj. Ernestii, improbante Orell. qui eum Grut. et al. legit *dicere e. c. a. docere;* Dav. de conj. Bentleii, *dicere etiam c. ad adolescentes, et prud.* Reg. cum uno cod. Oxon. omittit *docere.* Pro *eloquentia* ψ 2 habet *gloria.*—2 Bentl. conj. *eloquentiam.* Mox, *operam* omittunt cod. Mureti, Lamb. Wolf. Orell. *operam contulimus* conj. Bentl. teste Dav. Deinde, pro *plures*, U ι χ ψ 1. 2. multæ edd. et Orell. habent *complures.* Pro *possem*, Reg. D σ ψ 1. *possim.*—3 *Ut autem* E ξ. Paulo post *mihi nunc* Reg. alii codd. edd. vett. Manut. Lamb. Dav. Orell. *nunc minime* σ.—4 *Ponere videbam* D E. *de quo quisque* E σ. *ad idem* duo codd. Oxon. *at id* ξ σ. *ac id* codd. aliquot, et edd. vett. prob.

ambulans[o] disputabam. 8. Itaque dierum quinque scholas,[p] ut Græci appellant, in totidem libros contuli. Fiebat autem ita, ut, cum is, qui audire vellet, dixisset, quid sibi videretur, tum ego contra dicerem. Hæc est enim, ut scis, vetus[5] et Socratica ratio contra alterius opinionem disserendi. Nam ita facillime, quid verisimillimum esset,[6] inveniri posse Socrates arbitrabatur: sed quo commodius disputationes nostræ[7] explicentur, sic eas exponam, quasi agatur res, non quasi narretur. Ergo ita nascetur exordium.

V. 9. [*p.* 150.] A.[1] Malum mihi videtur[q] esse mors. M. Iisne[2] qui mortui sunt, an iis quibus moriendum est? A. Utrisque. M. Est miserum igitur,[3] quoniam malum. A. Certe. M. Ergo et ii quibus evenit jam ut morerentur, et ii[4] quibus eventurum est, miseri. A. Mihi ita videtur. M. Nemo ergo[5] non miser. A. Prorsus nemo. M. Et quidem,[6] si tibi constare vis, omnes, quicumque nati sunt, eruntve,

Bouh. *et id* Crat. Victor. Manut. Lamb. Lall. *autem sedens* E.—5 Argent. 1511. et Erasm. *vetus, ut scis.*—6 Col. *quid verum esset, verive simillimum.* Actutum, *invenire* ξ.—7 Edd. vett. et Lamb. omittunt *nostræ.*

CAP. V. 1 *Atticus* Eliens. 1. 2. *Auditor* Manut. Lall.—2 *Hisne* Reg. edd. vett. Crat. Victor. Dav. Schutz. Mox, *an eis* Schutz. solus; *an his* Reg. Dav.—3 *Est igitur miserum* edd. vett. Manut. Lamb.—4 *Ergo et hi . . . et hi* Reg. edd. vett. Crat. Victor. Dav.—5 *Nemo itaque* D.—6 *Equidem* ξ. Mox,

NOTÆ

o *Sedens aut ambulans*] Sedens Socratis more; ambulans, ut solebat Aristoteles. Quorsum autem, et quamdiu ambulans docuerit Aristoteles, quod videntur aliqui ignorare, paucis habe: Cum Atheniensium legatus ad Philippum profectus esset Aristoteles, teste Hermippo, Academiæ, eo abeunte, præfectus est Xenocrates; reversus Aristoteles, cœpit, schola sua ab alio occupata, in Lycæo περιπατεῖν. Alii Peripateticum dictum volunt, quod ex ægritudine convalescenti ac deambulanti Alexandro quædam tradere soleret præcepta, et ipse deambulans. Ubi vero plures habere cœpit discipulos, sedens docuit.

p *Dierum quinque scholas*] Quid schola hoc loco significet, dictum est lib. de Finibus.

q *Malum mihi videtur*] Dialogus est inter *Auditorem* et *Magistrum*. Sunt qui putent interlocutores esse Ciceronem, et Pomponium; literamque *M.* Marcum, *A.* Atticum, significare; idque de Cicerone quidem colligunt ex loco quodam qui sic infra legitur: 'Licuit esse otioso Themistocli, licuit Epaminondæ, licuit, ne vetera et externa quæram, mihi,' &c.

non solum miseri, sed etiam semper miseri. Nam si solos[7] eos diceres miseros, quibus moriendum esset, neminem tu quidem eorum, qui viverent, exciperes: moriendum est enim omnibus: esset tamen miseriæ finis in morte: quoniam autem etiam mortui miseri sunt, in miseriam nascimur sempiternam. Necesse est enim, miseros esse eos, qui centum millibus annorum ante occiderunt, vel potius omnes, quicumque nati sunt. 10. A. Ita prorsus[8] existimo. M. Dic, quæso, num te illa terrent, triceps apud inferos Cerberus,[r] Cocyti fremitus,[s] transvectio[9] Acherontis,[t] mento summam aquam attingens siti enectus Tantalus?[u] num illud, quod

Sisyphu' versat[x]
Saxum sudans[y] nitendo, neque proficit hilum?[z]

qui unquam nati sunt Col.—7 *Nam si solum* cod. Steph. ι, edd. vett. Crat. Mox, *moriendum e. e. omnibus* suspecta sunt Censori Jenens. Pro *quoniam* codex unus Oxon. habet *quando*.—8 *Ita prorsus quidem* Argent. 1511. et Erasm.—9 Reg. Lamb. Orell. *travectio;* cod. Steph. et edd. vett. *trajectio*. Mox, *siti enecatus* Wolf. Schutz. Orell. *enectus siti* Nonius, Reg. Dav. Pro

NOTÆ

[r] *Inferos Cerberus*] Canis inferorum custos, e Typhone et Echidna natus. Ita Hesiod. Cui angues e capite pro villis pendebant: omnibus ingressuris humanissime blandiebatur, egressuros latratibus deterrebat.

[s] *Cocyti fremitus*] Fluvius Campaniæ exiguus in Lucrinum lacum influens, qui a poëtis fluvius inferorum fingitur a *κωκύειν*, *flere*.

[t] *Acherontis*] Geminus est ejus nominis fluvius: unus Brutiorum in Calabria citeriore in sinum Tetinæum desinens; alter Epiri, ex Acherusia palude in sinum Ambracium decurrens. Calaber poëtis locum dedit.

[u] *Tantalus*] Filius Æthonis, secundum Lucian. in Dialogo de Dipsadibus, vel ut aliis placet, Jovis et Plotæ nymphæ. Sunt qui immanitatem qua filium suum Diis in hospitium acceptis apposuit, excusent, dicantque ex reverentia peccasse, oblato nimirum quod sibi carissimum erat.

[x] *Versat*] De litera S, quæ præ consonante liquescit, ita Cicero in Oratore: 'Quin etiam, quod jam subrusticum videtur, olim autem politius, eorum verborum quorum eædem erant postremæ duæ literæ quæ sunt in 'optimus,' postremam literam detrahebant, nisi vocalis insequebatur. Ita non erat ea offensio in versibus, quam nunc fugiunt poëtæ novi,' &c.

[y] *Saxum sudans*] Cujus sit illud carmen, incertum; Nævii forte aut Livii.

[z] *Proficit hilum*] Hilum est quo granum fabæ conjungitur siliquæ. Ex quo 'nihil' et 'nihilum.' Scaliger ad Varronem putat esse cavum illud in media vola. Unde cum veteres mo-

fortasse etiam inexorabiles judices, Minos et Rhadamanthus; apud quos nec te L. Crassus[a] defendet, nec M. Antonius,[b] nec (quoniam[10] apud Græcos judices res agetur) poteris adhibere Demosthenem: tibi ipsi pro te erit maxima corona causa dicenda.[*] Hæc fortasse metuis, et idcirco[11] mortem censes esse sempiternum malum. VI. A. Adeone[1] me delirare censes, ut ista esse credam? M. An tu hæc[2] non credis? A. Minime vero. M. Male, hercule, narras.[3] A. Cur? quæso. M. Quia disertus esse possem,[4] si contra ista dicerem. 11. A. Quis enim non in ejusmodi causa? aut quid negotii est, hæc poëtarum et pictorum portenta convincere? M. Atqui pleni sunt libri[5] contra ista ipsa philosophorum disserentium. A. Inepte sane: quis est enim[6] tam excors, quem ista moveant? M. Si ergo apud inferos miseri non sunt, ne sunt quidem apud inferos ulli. A. Ita prorsus existimo. M. Ubi ergo sunt ii,[7] quos mi-

[*] *Et quamvis Minos et Rhadamanthus, qui judices futuri sunt, Græci sint, non tamen poteris Demosthenem Græcum quoque oratorem adhibere: tua tibi ipsi causa dicenda erit in maxima corona seu multitudine, nempe umbrarum circumsidentium.*

num, Reg. D E U ι ξ σ χ ψ 1. 2. et Dav. habent *tum*. Dein *L. Crassus defendet, M. Antonius* D. *L. Crassus, M. Ant.* ψ 1.—10 Ita Reg. antiquiss. *quanquam* duo codd. Regg. Lall. Bipont. uti volebat Ernesti. Mox, *res agitur* E ξ. 11 D *et ideo*. E omittit *mortem*. ψ 1 omittit *censes*.

CAP. VI. 1 *Adeo* ψ 1. Statim, *ita ut esse* Steph. *esse* omittunt cod. Steph. et ψ 1.—2 *Ain tu? hæc* conj. Bouh.—3 *Mallem hercule narrares* ψ 1.—4 E ξ omittunt *possum*; ι habet *esse non possem*; ψ 2. *essem possem*.—5 Reg. Crat. Victor. Dav. *libri sunt*. Actutum, *contra i. i. disserentium philosophorum* Reg. Crat. Victor. Dav. Wolf. Orell. *philosophorum contra i. i. diss.* edd. vett. Manut. Lamb. Lall.—6 *Quis enim est* Reg.—7 *Ubi sunt ergo ii* edd. vett.

NOTÆ

dicum aliquid ostendere vellent, expansa vola manus, 'Ne hilum quidem' aiebant.

[a] *Nec te L. Crassus*] Orator clarissimus, e gente Licinia, natus 613. Anno ætatis suæ 22. Carbonem consularem accusare ausus est; in qua quidem accusatione insigne dedit specimen integritatis: Carbonis enim servum proditorem afferentem ad se chartas quibus reus opprimi posset, Crassus vinctum remisit ad dominum, aliena uti fraude ad suam victoriam nolens. Cum Galliam obtineret consul, insigne quoque moderationis specimen dedit, loco in tribunali concesso Carboni, filio ipsius quem accusaverat. Hunc in oratione loquentem inducit Cicero.

[b] *M. Antonius*] Orator, L. Crasso triennio major. De illo supra.

seros dicis? aut quem locum incolunt? si enim sunt, nusquam esse non possunt. A. Ego vero nusquam esse illos puto. M. Igitur ne esse quidem. A. Prorsus isto modo; et tamen miseros ob id ipsum quidem, quia nulli sunt.[8] 12. M. Jam mallem Cerberum metueres, quam ista tam inconsiderate diceres. A. Quid tandem?[9] M. Quem esse negas, eundem esse dicis: ubi est acumen tuum? cum enim miserum esse dicis, tum[10] eum, qui non sit, dicis esse. A. Non sum ita hebes, ut istuc[11] dicam. M. Quid dicis igitur? A. Miserum esse, verbi causa,[12] M. Crassum,[c] qui illas fortunas morte dimiserit; miserum Cn. Pompeium, qui tanta gloria sit orbatus; omnes denique miseros, qui hac luce careant. M. Revolveris eodem. Sint enim oportet, si miseri sunt:[13] tu autem modo negabas eos esse, qui mortui essent. Si igitur non sunt, nihil possunt esse; ita ne miseri quidem sunt.[14] A. Non dico fortasse etiam, quod sentio: nam istuc ipsum, non esse, cum fueris,[15] miserrimum puto. 13. M. Quid? miserius, quam omnino nunquam fuisse?[16] ita, qui nondum nati sunt, miseri jam sunt, quia non sunt: et nos ipsi, si post mortem miseri futuri sumus, miseri fuimus, antequam nati. Ego autem non commemini,[d] antequam sum natus,

Crat. Victor. Dav.—8 Reg. et Dav. *sint.*—9 *Qui tandem* ξ σ χ ψ 1. 2. Manut. Lamb. Dav. Lall. Wolf. Orell.—10 Argent. 1511. Erasm. *tunc; σ χ tum enim eum;* ψ 1. *tamen eum.*—11 Reg. ψ 2. Dav. Wolf. Orell. *istud;* E ξ σ *ista.*—12 Pro *verbi causa* codex unus Oxon. habet *ubi tam.* Paulo post, *tanta gloria, dignitate tanta* D E U ι ξ σ ψ 1. 2. edd. vett. Crat. Victor. Lamb. Dav. *tanta dignitate, tanta gloria* Regg. Lall. Leid. *luce carent* ψ 2.—13 Codex unus Oxon. *sint.*—14 Wolf. delevit *sunt*, de Bentl. et Ernestii sententia.—15 Codex unus Oxon. *fueris prius.* Actutum, *miserum puto* E ψ 1.—16 E *nunquam esse;* ξ *nusquam esse;* ψ 1. *nusquam fuisse.* Tum, *quia non sunt, miseri jam sunt* Manut. *quia non sunt* omittit ψ 1. Statim, *ipsi* omittunt Reg. E ξ χ ψ 1. Dav.

NOTÆ

[c] *M. Crassum*] E gente quoque Licinia, Romanorum ditissimum. Hinc cognomen Dives. Post duplicem consulatum, inita cum C. Cæsare et Cn. Pompeio societate, bellum Parthicum sortitus est, in quo exercitum filiumque Publium amisit. Ipse per speciem colloquii ab hoste circumventus occiditur. Patrem habuit P. Crassum cognomento Sapientem.

[d] *Non commemini*] Usus est adhuc ea voce alibi Cicero. In Oratore: 'id quod tu recte commeministi;' et

me miserum:[17] tu si meliore memoria es, velim scire, ecquid de te recordere. VII. A. Ita jocaris, quasi ego dicam, eos miseros[1] qui nati non sunt, et non eos qui mortui sunt. M. Esse ergo eos dicis.[2] A. Immo, quia non sunt,[3] cum fuerint, eo miseros esse. [*p.* 151.] M. Pugnantia te loqui non vides?[4] quid enim tam pugnat, quam non modo miserum, sed omnino quicquam esse, qui non sit? An tu, egressus[e] porta Capena,[f] cum Calatini,[g] Scipionum, Serviliorum,[h] Metellorum[i] sepulcra vides, miseros putas illos? A. Quoniam[5] me verbo premis, posthac non ita dicam

miseri omittit χ.—17 Lamb. *me esse miserum.* Mox, *et quid de te* D E U; *hæc quidem de te* ψ 1. *recordare* Reg. ψ 1. alii codd. Gebb. Dav.'

CAP. VII. 1 Edd. vett. Lamb. Manut. *eos esse miseros.* Mox, *et non eos miseros* Reg. ψ 1. edd. vett. Crat. Victor. Manut. Lamb. Dav.—2 Ita Manut. Lamb. seqq. *Ergo esse dicis eos* edd. vett. Crat. Victor.—3 Reg. ξ ψ 1. Dav. *sint.* Statim, *eos miseros esse* edd. vett.—4 D *num vides?* χ *non vales.* Mox, *quod non sit* D E ξ. *Campanea* χ. *Collatini* E ξ. *Colatini* U χ. *Latini* ψ 1.—

NOTÆ

'quem hominem probe se commeminisse aiebat.'

[e] *An tu egressus*] Egressum ait, quia mortui, qui ante legem XII. Tabularum domi suæ condebantur tumulo, post illam extra urbem sepeliebantur. Quanquam in urbe sepulti sunt qui virtutis causa legibus solvi meruissent, sic Val. Publicola, P. Postumius Tuberius, teste Cic. de Leg. lib. II. Sic C. Fabricius juxta Veliam in foro sepulcrum habuit, secundum Plut. C. Poplicius et gens Claudia sub Capitolio. Sueton. Servius Sulpicius in campo Esquilino, &c.

[f] *Porta Capena*] Ad quam proconsules jurare consueverant. Non procul ab arcubus Horatianis in quibus aquæ ductus, per quos aquæ Romam devehebantur. Unde 'madida Capena' Juven. dicitur Sat. III. 11. 'Substitit ad veteres arcus, madidamque Capenam.'

[g] *Cum Calatini*] A. Attilii Calatini, (de quo in Catone Majore) bis consulis, censoris, et dictatoris, et inter principes civitatis numerati aureo illo tempore, quo qui virtutibus domi militiæque florebant, ii soli clari haberentur. Hunc nunquam Tullius sine honoris præfatione nominat.

[h] *Serviliorum*] Serviliorum alii plebeii, alii patricii, variis distincti nominibus, Priscus, Fidenas, Ahala, Structus, geminus Cæpio. E Priscis et Fidenatibus multi consules numerantur, tribuni militares multo plures; ex Ahalis duo tresve consules; ex Structis unus et alter. An plebeiorum, an patriciorum sepulcrum hic intelligendum sit, incertum; forte utrorumque.

[i] *Metellorum*] E gente Cæcilia fuerunt. Metelli a voce militari quæ mercenarium significat, dicti. Cæciliam vero gentem alii a Cæculo Vulcani filio, alii a Cæcade Æneæ comite, melius alii ab oculorum parvitate dictam volunt. Haud scio an ulla gens, si Corneliam exceperis, Cæciliæ par fuerit rerum gestarum splendore.

miseros esse, sed tantum, miseros, ob id ipsum, quia non sunt. M. Non dicis igitur, miser est M. Crassus, sed tantum, miser M. Crassus. 14. A. Ita plane. M. Quasi non necesse sit, quicquid isto modo pronunties, id aut esse, aut non esse. An tu dialecticis ne imbutus quidem es? inprimis enim hoc traditur: Omne pronuntiatum (sic enim[6] mihi in præsentia occurrit, ut appellarem ἀξίωμα: utar post alio, si invenero melius) id ergo est pronuntiatum, quod est verum aut falsum. Cum dicis igitur,[7] miser M. Crassus, aut hoc dicis, miser est M. Crassus, ut possit judicari, verum id falsumne sit; aut nihil dicis omnino. A. Age, jam concedo, non esse miseros qui mortui sunt,[8] quoniam extorsisti, ut faterer, qui omnino non essent, eos ne miseros quidem esse posse. Quid? qui vivimus, cum moriendum sit, nonne miseri sumus? quæ enim potest in vita esse jucunditas, cum dies et noctes cogitandum sit, jam jamque esse moriendum?

VIII. 15. M. Ecqui ergo[1] intelligis, quantum mali de humana conditione dejeceris? A. Quonam modo? M. Quia, si mori[2] etiam mortuis miserum esset, infinitum quoddam et sempiternum malum haberemus in vita: nunc video calcem,[k] ad quam cum sit decursum, nihil sit præterea extimescendum. Sed tu mihi videris Epicharmi,[l]

5 *Quomodo* codex unus Oxon.—6 D U ξ σ χ omittunt *enim*. Mox, *appellem* ψ 2. Dav. *sed si invenero* e codd. Gebhard. Dav. Deinde, *aut verum, aut falsum* Dav. *quod aut verum, aut falsum esse dicitur* Manut. Lamb. *id ergo, quod est pronuntiatum aut verum est, aut falsum* Col.—7 Ita Gebh. tacite, Lall. Wolf. Orell. *Cum igitur dicis* Reg. edd. vett. Crat. Victor. Manut. Lamb. Dav.—8 Reg. *sint*, uti volebat Ernesti.

Cap. VIII. 1 Ita e codd. Gebh. et Dav. *Ecquid ergo* al. et Orell. *Hæc jam ergo* ψ 1. *Hæc qui ergo* ψ 2. *Atqui ergo* χ. *Ecqui* omittunt E ξ. Mox, *quantum m. ex humana* Manut. Lamb.—2 Bentl. conj. *mors*. Statim, *haberemus*. *In vita nunc, &c.* distinguendum censebat Bentl. *in vita* suspecta Davisio et Schutz. Deinde, *ad quem* D E U, et edd. ante Lamb. *ad quam* ser-

NOTÆ

k *Nunc video calcem*] Adagium de quo nihil Erasmus. Loci sensus est: Video finem et scopum, quo tendebat oratio tua.

l *Videris Epicharmi*] Epicharmus philosophus insignis, Elothalis, ut Laërt. aut Tityri, aut Chimari, aut etiam Sicidis, ut Suidas tradit, filius; Pythagoræ auditor. De natura rerum, de sententiis, de medicina

acuti, nec insulsi hominis, ut Siculi,[3] [m] sententiam sequi. A. Quam? non enim novi. M. Dicam, si potero, Latine: scis enim me[4] Græce loqui in Latino sermone non plus solere, quam in Græco Latine. A. Et recte quidem: sed quæ tandem est Epicharmi ista sententia? M.

Emori nolo: [n] sed me esse mortuum nihil æstimo.[5]

A. Jam agnosco Græcum: et quoniam[6] coëgisti, ut concederem, qui mortui essent, eos miseros non esse, perfice, si potes, ut ne moriendum quidem esse, miserum putem. 16. M. Jam istuc[7] quidem nihil negotii est: sed etiam majora molior. A. Quo modo hoc nihil negotii est? aut quæ sunt tandem[8] ista majora? M. Quoniam, si[9] post mortem nihil est mali, ne mors quidem est malum; cui proximum tempus est post mortem, in quo mali nihil esse concedis: ita ne moriendum quidem esse, malum est: id est enim, perveniendum esse ad id, quod non esse malum confitemur. A. Uberius[10] ista quæso. Hæc enim spinosiora, prius, ut confitear, me cogunt, quam ut assentiar. Sed quæ sunt ea, quæ dicis te[11] majora moliri? M. Ut doceam, si possim, non modo malum non esse, sed bonum etiam esse mortem.[12] A. Non postulo id quidem; aveo[13]

vant Guelf. Lamb. Dav. Wolf. Orell.—3 Codex unus Oxon. *ut figuli.*—4 D *scis me.*—5 D E U ι ξ, Crat. Victor. *existimo.*—6 Manut. Lamb. Lall. Wolf. Orell. *sed quoniam.*—7 Ita Manut. Lamb. Dav. *istud* al. et Orell. Mox, *sed et majora* Dav. *sed e. m. molior* desunt in ι ξ σ ψ 1. 2. Reg. et tribus Pall. —8 Manut. Lamb. *tandem sunt.*—9 *Quia quoniam* Reg. D ι, Dav. Lall. Wolf. Orell. *Quia* χ. *Quoniam* al. Statim, verba *post mortem* suspecta Bouh. *nihil esse mali* edd. vett. Crat. Victor. Lamb. Pro *id est* E ξ habent *inde;* ψ 1. *idem;* ψ 2. *sic.*—10 *Ulterius* χ.—11 Duo codd. ap. Gœrenz. Acad. II. p. 135. *quæ te dicis.*—12 Ita Reg. Manut. Lamb. Gebh. Dav. Wolf. Orell. *non esse mortem, sed b. e. esse* edd. vett. Crat. Victor. Fabr. Lall.—13 *Non tamen postulo abeo* D ξ. *Non p. i. q. habeo* Reg. Gebh. Mox, *ut enim efficias* . . .

NOTÆ

scripsit, unde Plato multa hausit auctore Aldobrandino; a Plinio quoque inter medicos recensetur. xx. 9.

[m] *Ut Siculi*] Epicharmum omnes fere Siculum, et Syracusium, aut Megarensem, dixerunt. Coum tamen Laërtius facit, quæ insula est maris Carpathii.

[n] *Emori nolo*] Græcum sic habet: Ἀπό μου θανεῖν ἤ, θνήσκειν δ' οὔ μοι διαφέρει. Bosius ad Att. I. 3. hunc Epicharmi versum aliter legit. Eundem sic habet Sext. Empiricus: Ἀποθανεῖν ἢ τεθνᾶναι, οὔ μοι διαφέρει.

tamen audire: ut enim non efficias quod vis, tamen, mors ut malum non sit, efficies. Sed nihil te interpellabo: continentem orationem audire malo. 17. M. Quid? si te rogavero aliquid, nonne respondebis?[14] A. Superbum id quidem est:[15] sed, nisi quid necesse erit, malo ne roges. IX. M. Geram tibi morem; et ea, quæ vis, ut potero, explicabo; nec tamen quasi Pythius Apollo,[o] certa ut sint et fixa, quæ dixero; sed ut homunculus unus e multis, probabilia conjectura sequens: [p. 152.] ultra enim quo progrediar, quam ut veri videam similia,[1] non habeo. Certa dicent ii,[2] qui et percipi ea posse dicunt, et se sapientes esse profitentur. A. Tu, ut videtur: nos ad audiendum parati sumus.

18. M. Mors igitur ipsa, quæ videtur notissima res esse, quid sit, primum est videndum. Sunt enim, qui discessum[p] animi[3] a corpore putent esse mortem: sunt, qui nullum[q] censeant fieri discessum, sed una animum et corpus occidere, animumque cum corpore[4] exstingui. Qui discedere animum censent, alii statim dissipari, alii diu permanere,[r] alii semper.[s] Quid sit porro ipse animus, aut ubi, aut unde, magna dissensio est: aliis cor ipsum[t]

non efficies e codd. Gebh. *non efficies, &c.* E ξ.—14 Lamb. Lall. Wolf. Orell. *non respondebis.*—15 *Superbum quidem est* ι σ χ ψ 1. 2. *Superbi id quidem esset* E ξ, Manut. Lamb. Oliv. *Superbum id quidem esset* e codd. Dav. et Lall. *malo non roges* cum codd. Dav. et Lall.

CAP. IX. 1 Ita e codd. Gebh. Lall. Wolf. Orell. *veri similia videam* Reg. edd. vett. Crat. Victor. Manut. Dav. *ut veri similia dicam* Lamb.—2 Reg. Crat. Victor. Dav. *hi.* Verba, *qui . . . profitentur*, desunt in χ.—3 Codex unus Oxon. edd. vett. Crat. *animæ.* Statim, *putant* D E.—4 Nonnulli codd. Victor. Dav. Wolf. Orell. *in corpore;* ψ 1. *et corpus.* Hæc, *animumque cum corpore ex-*

NOTÆ

[o] *Pythius Apollo*] A Græco πυνθάνεσθαι, *interrogare*, ut Phurnuto placet, quod sciscitandi oraculi gratia ad eum mortales confluerent. Macrobius, ea rejecta opinione, a πύθεσθαι, *putrescere*, deducit, quod nunquam quicquam sine vi caloris, qui Apollo est, efficitur; alii ab urbe Delphis, quæ primum Nape, deinde Petroëssa, mox Crissa, denique Pytho, appellata est. Est qui, nec male, deducat a Pythone serpente, Apollinis sagittis confecto.

[p] *Sunt, qui discessum*] Platonici.

[q] *Sunt, qui nullum*] Epicurei.

[r] *Alii diu permanere*] Stoici.

[s] *Alii semper*] Platonici.

[t] *Aliis cor ipsum*] Romani ut plurimum ita sentiebant tempore Ciceronis.

animus videtur; ex quo excordes, vecordes, concordesque dicuntur: et Nasica ille[5] prudens,[u] bis consul,[x] Corculum,[y] et

Egregie cordatus[z] homo catus Ælius' Sextus.[a]

19. Empedocles animum[6] esse censet cordi suffusum[b] sanguinem. Aliis pars quædam cerebri visa est animi principatum tenere. Aliis nec cor ipsum placet, nec cerebri quandam partem, esse animum: sed alii in corde, alii in cerebro[c] dixerunt animi esse sedem et locum. Animum autem alii[7] animam, ut fere nostri declarant nomen:

tingui, aberant a cod. Ursin.—5 E ξ *videtur esse* . . . *et N. vir ille.* Mox, *Corculum appellatus* edd. vett. Crat. Lamb.—6 *Empedocles autem animum* cod. Steph. edd. vett. Crat. Victor.—7 Edd. vett. Argent. Erasm. Lamb. omittunt *alii*. Mox, pro *nomen* Wolf. de conjectura, Schutz. et Orell. habent *nomine*; Col. ι ξ σ ψ 2. edd. vett. Crat. Victor. Manut. *nominari*; Lamb. *animam nostri declarant nominari*; Dav. conj. *ut fere nostri. Declarat nomen*; Lall.

NOTÆ

[u] *Nasica ille prudens*] Publius Scipio Nasica, filius Nasicæ consulis an. 572. ejus quem senatus 'virum optimum' appellavit.

[x] *Bis consul*] An. 591. et 598. ac priori quidem consulatu celebre est quod cum T. Sempronius anno superiori consul ad successores sibi subrogandos comitia haberet, auspicia repetendo tabernaculum non mutasset, cumque vitium id esse subinde comperisset, lectis, qui ad sacra pertinerent, libris, rem perscripsit Romam collegis auguribus. Igitur senatus jussu, C. Figulus e Gallis, Scipio Nasica e Corsica, revocati ob vitium illuc, consulatu se abdicarunt, insigni religionis exemplo.

[y] *Corculum*] Ita dictus ob singularem humanitatem. Is patrem clarissimum gloria superavit; nam præterquam quod bis consul, Delminio (urbs Dalmatarum erat) expugnato, imperatoris nomen a militibus, honorem triumphi a senatu oblatum, repudiavit, vir alioqui eloquentia princeps, juris scientia consultissimus, ingenio sapientissimus, et paulo censoria dignitate insignis.

[z] *Egregie cordatus*] Carmen est Ennii poëtæ, ut Pighius in consulatu S. Ælii notat.

[a] *Æliu' Sextus*] Sex. Ælius Pætus ex Ælia, sive Allia, gente plebeia. Catus (quæ vox antiquis solertem et ingeniosum sonabat) dictus est ob acumen ingenii et insignem juris prudentiam. Consul anno 555. factus est præter ordinem, nam ex ædilitate curuli, non gesta prætura, ad consulatum transiit. In XII tabulas historiam tripartitam scripsit, quod ex eo jus Ælianum vocatum est.

[b] *Cordi suffusum*] In eam sententiam Virg. 'Purpuream vomit ille animam.'

[c] *Alii in cerebro*] Hippocrates, Plato, Galenus sentiunt vitalem vim animæ esse in corde; in cerebro vero, ejusdem vim intelligendi et sentiendi.

nam et agere animam, et efflare dicimus, et animosos, et bene animatos, et ex animi sententia:[8] ipse autem animus ab anima dictus est. Zenoni Stoico[d] animus ignis videtur. x. Sed hæc quidem, quæ dixi, cor, cerebrum,[1] animam, ignem, vulgo; reliqua fere singuli, ut multi ante veteres. 20. Proxime autem Aristoxenus, musicus, idemque philosophus, ipsius corporis intentionem quandam, velut[a] in cantu et fidibus, quæ harmonia dicitur; sic ex corporis totius natura et figura, varios motus cieri, tanquam in cantu sonos.[2] Hic ab artificio[e] suo non recessit,[3] et tamen dixit aliquid, quod ipsum quale esset, erat multo ante et dictum et explanatum a Platone.[f] Xenocrates[g] animi figuram, et quasi corpus, negavit esse, verum[4] numerum dixit esse, cujus vis, ut jam antea Pythagoræ visum erat, in natura maxima esset. Ejus doctor Plato triplicem finxit animam;[5] cujus principatum, id est rationem, in

[a] *Sed illæ sententiæ quas exposui, docentium animum esse vel cor, vel cerebrum, vel animum, vel ignem, sententiæ communes sunt; quæ sequuntur, singulares sunt: talis est hæc opinio, quam multi ante veteres, proxime autem Aristoxenus musicus docuit, animum quidem esse intentionem quandam corporis.*

ut fere nostri: ipsum declarat nomen.—8 Hæc, *Nam et . . . sententia*, uncis inclusit Dav. *et animosos . . . sententia* uncis inclusit Schutz. Bentl. totum locum sic constituit, *animam, ut fere nostri; declarat nomen ipsum; nam animus ab anima dictus est.* Lall. de Bouh. conj. *dicimus. Dicimus et animosos.* Statim, *ipse enim* Dav.

Cap. x. 1 Cod. Manutii, Dav. Lall. Wolf. Orell. *cor, sanguinem, cerebrum.* Mox, *reliqua fere omnia* E U ξ. *reliqua vero* ι. *singuli dixerunt* ψ 1. Bentl. Dav. Wolf. Orell. distinguunt, *singuli. Ut multi ante veteres, proxime, &c.* Lall. de Bentleii conj. *ut multo ante, &c.* Schutz. *ut multa ante, &c.* Reisk. conj. *ut multi multa ante, &c.* Wyttenb. ad Phædon. p. 248. *at multi ante.*—2 Wolf. de Reiskii conj. *vel ut:* Ernesti conj. *et ut.* Mox, *varios animi motus* suspic. Schutz.—3 E ξ *decessit;* ψ 1. *retexit.* Statim, *et* ante *dictum* omittunt Crat. Victor. *dictum et explosum* conj. Wyttenb. *multo ante ejectum et explosum* suspic. Schutz.—4 Codd. aliquot, et edd. vett. *esse ullum verum;* Eliens. 1. *esse, illum vero;* Manut. ap. Dav. *esse ullum, numerum dixit, &c.* Bentl. conj. *esse ullum; merum numerum, &c.* Mox, *jam ante* D E U ξ σ χ ψ 1. edd. vett. et Orell.—5 Dav. Wolf. Schutz. Orell. de Bentleii conj. *animum;* Lamb.

NOTÆ

[d] *Zenoni Stoico*] De hac Zenonis opinione dictum in Lucullo.

[e] *Ab artificio*] Hoc est, ab arte sua musica.

[f] *A Platone*] In libris de Rep. atque in Phædone.

[g] *Xenocrates*] Hæc Xenocratis opinio paucis in Lucullo expressa est: 'An ut Xenocrates, mens nullo corpore?' De illa nihil est in Vita Xenocratis apud Laërt.

capite, sicut in arce, posuit: et duas partes parere voluit, iram et cupiditatem, quas locis disclusit; iram in pectore, cupiditatem subter præcordia locavit. 21. Dicæarchus autem in eo sermone, quem Corinthi habitum tribus libris exponit, doctorum hominum disputantium, primo libro multos loquentes facit: duobus Pherecratem quendam[h] Phthiotam[6] [i] senem, quem ait a Deucalione[k] ortum, disserentem inducit, nihil esse omnino animum, et hoc esse nomen totum inane: frustraque animalia et animantes appellari; neque in homine inesse animum vel animam, nec in bestia: vimque omnem eam, qua vel agamus quid, vel sentiamus, in omnibus corporibus vivis æquabiliter[7] esse fusam, nec separabilem a corpore esse, quippe quæ nulla sit, nec sit quicquam, nisi corpus unum et simplex, ita figuratum, ut temperatione naturæ vigeat et sentiat. 22. Aristoteles, longe omnibus (Platonem semper excipio) præstans et ingenio et diligentia,[8] cum quatuor illa ge-

animi naturam. Mox, pro *parere*, quod servant Vat. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *separare* habent edd. vett. *seperare* D U. *separari* σ ψ 2. *voluit* omittit D. *et d. p. ei parere* conj. Dav. Tum, *locis suis disclusit* edd. vett. et Crat. *disclusit* omittunt Reg. a m. pr. Eliens. 1. σ ψ 1. *locis suis, iram ... locavit* Dav. *locis disclusas* idem Dav. in ed' nr. *duas partes, quas parere voluit, i. et c. locis disclusit* Wakef. ad Lucr. v.[illegible]—6 *Phtiotam* D U. *Phytyotam* χ. *Chiotam* ψ 1. *disserentem induxit* D. *et hoc est* σ. *frustraque et animalia* edd. vett. et Orell. *nec in homine* Lamb. *vel animam*, Bentleio suspecta, uncis inclusere Wolf. defendit Nissen. *neque in homine i. animum, nec animam in bestia* conj. Rath.—7 E ι ξ *æqualiter*. Verba, *fusam, n. s. a c. esse*, desunt in ι. *nec seperabile* ψ 2.—8 Ed. vet. Bouh. *et ingenio, et sapientia, et diligentia.* Mox, *nota illa genera* E ξ ψ 1. alii codd. et edd. ante Manut. item Schutz. et Orell. *illa nota genera* Ven. 1481. Beroald. Tum, *principiorum* omittit ed. vet.

NOTÆ

[h] *Pherecratem quendam*] Nulla usquam mentio est de illo. Meminit Suidas alterius Pherecratis, comici Atheniensis.

[i] *Phthiotam*] Phthia, oppidum Phthiotidis regionis apud sinum Maliacum et Apidanum fluvium, in Hellade, patria Achillis, auctore Ennio. De qua Virg. 'Cum domus Assaraci Phthiam clarasque Mycenas Servitio premet.' Est et alia Phthia, portus Marmaricæ, testibus Plinio et Strabone.

[k] *A Deucalione*] A quo diluvium Deucalionæum, historiis poëtarumque fabulis celebratum. Vixit irca Cecropis et Mosis tempora, teste Eusebio. Hygini et Arati fabulæ hoc diluvium cum Phaëthontis deflagratione conjungunt, annis 874. post diluvium Noëticum. *Sallanus*.

nera[l] principiorum esset complexus, e quibus omnia orirentur, quintam quandam naturam censet esse, e qua sit mens. Cogitare enim, et providere, et discere, et docere, et invenire aliquid, [p. 153.] et tam multa alia[9] meminisse, amare, odisse, cupere, timere, angi, lætari; hæc, et similia eorum, in horum quatuor generum nullo inesse putat. Quintum genus[10] adhibet, vacans nomine: et sic ipsum animum ἐντελέχειαν[m] appellat novo nomine, quasi quandam continuatam motionem et perennem. XI. Nisi[1] quæ me forte fugiunt, hæ sunt fere omnium de animo sententiæ. Democritum enim, magnum quidem illum virum, sed[2] lævibus et rotundis corpusculis efficientem animum concursu quodam fortuito, omittamus: nihil est enim apud istos, quod non atomorum turba conficiat. 23. Harum sententiarum quæ vera sit, Deus aliquis[3] viderit: quæ verisimillima, magna quæstio est. Utrum igitur inter has sententias dijudicare malumus, an ad propositum redire? A. Cuperem equidem utrumque, si posset: sed est difficile confundere.[4] Quare si, ut ista non disserantur,[5] liberari mortis metu possumus, id agamus: sin id non potest, nisi hac quæstione animorum explicata, nunc, si videtur, hoc: illud alias. M. Quod malle te intelligo, id puto esse com-

Bouhierii.—9 Ernesti censebat delendum *alia*. Paulo post *inesse nullo* Orell. *nullo inesse modo* D.—10 *Quintum vero genus* D. *Quintum tamen genus* U. *vocans quasi nomine* ψ 1. Statim, ἐντελεχίαν Ernesti; ἐνδελέχειαν Medic. Venet. 1491. Dav. ἐντελέχειαν alii vett. et Orell. *endelecheiam* Reg. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Actutum, *appellavit* Argent. 1511. Erasm.

Cap. xi. 1 *Et nisi* D U χ. *hæc sunt* Dav. *Omnium* omittunt Reg. Brem. ι σ ψ 1. Dav. Wolf. Orell.—2 Ernesti delendum censebat *sed*.—3 *Deus aliqui* Reg. Dav. Orell. Mox, *verisimilior* E ξ. *veri similis* ι. *verisimilia* χ. Mox Lambino in marg. ed. 1584. suspectum *inter*. Statim, *divinare maluimus, aut* σ.—4 Sex codd. Oxon. et Mannt. *non confundere*; Eliens. 1. *confutare*; Dav. conj. *conjungere*; Bentl. conj. *sed esse difficile confitere*. Refutat Hottinger.—5 Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Mannt. Lamb. *disseramus*.

NOTÆ

[l] *Quatuor illa genera*] Vulgo quatuor elementa: ignis, aër, aqua, terra.

[m] Ἐντελέχειαν] Vocis ejus explanationem dabit Justinus Martyr in Oratione Parenetica. Plato ante Aristotelem usus erat ea voce, sed adjectiva; substantivam fecit Aristoteles.

modius. Efficiet enim ratio, ut quæcumque vera sit earum sententiarum, quas exposui, mors aut malum non sit, aut sit bonum potius. 24. Nam si cor, aut sanguis, aut cerebrum est animus, certe, quoniam est corpus, interibit cum reliquo corpore: si anima est,[6] fortasse dissipabitur: si ignis, exstinguetur: si est Aristoxeni harmonia, dissolvetur. Quid de Dicæarcho dicam, qui nihil omnino animum dicat[7] esse? His sententiis omnibus nihil post mortem pertinere[8] ad quenquam potest; pariter enim cum vita sensus amittitur: non sentientis autem, nihil est, ullam in partem quod intersit. Reliquorum sententiæ spem afferunt, si te forte hoc delectat,[9] posse animos, cum e corporibus excesserint, in cœlum, quasi in domicilium suum, pervenire. A. Me vero delectat: idque, primum, ita esse velim:[10] deinde, etiam si non sit, mihi tamen persuaderi velim. M. Quid tibi ergo opera nostra opus est? num eloquentia Platonem superare possumus? Evolve diligenter ejus eum librum,[11] qui est de animo:[a] amplius quod desideres, nihil erit. A. Feci, mehercule, et quidem sæpius: sed, nescio quo modo, dum lego, assentior; cum posui librum, et mecum ipse de immortalitate animorum cœpi cogitare, assensio omnis illa elabitur.[12] 25. M. Quid hoc? dasne aut manere animos post mortem, aut morte ipsa interire? A. Do vero. M. Quid, si maneant?[13] A. Beatos esse concedo. M. Si intereant? A. Non esse miseros, quoniam ne sint[14] quidem. Jam istuc,[15] coacti a te, paulo ante

—6 Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. *si aër est.* Mox, *et fortasse, dissipabitur* Bentl. et Bouh. item Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. *si est ut Arist.* codex Ursin. *si est ut placet A.* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. *si ut Aristoxeno visum est* Leid. Tum, Bentl. volebat *ne quid de Dic.*—7 Lamb. *dicit.*—8 Lamb. *nihil mors pertinere.*—9 Argent. 1511. Erasm. *si te hoc forte delectat.*—10 Manut. Lamb. Lall. omittunt *velim;* id tamen servant quinque codd. Oxon. Mox, *persuaderi tamen* Reg. Dav.—11 *Evolve diligenter eum librum* D U χ.—12 Victor. Dav. *illa omnis elabitur; e omnis illa illabitur.*—13 *Quod si maneant* Reg. Hinc Dav. *Do vero: quod, si ... concedo; sin, &c.* Reg. ξ, alii codd. Argent. 1511. Erasm. etiam *Sin.*—14 Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. *sunt.*—15 *Nam istud* Wolf.

NOTÆ

[a] *Librum, qui est de animo*] Phædon inscribitur.

concessimus. M. Quo modo igitur, aut cur mortem malum tibi videri dicis,[16] quæ aut beatos nos efficiet, animis manentibus, aut non miseros, sensu carentes?

XII. 26. A. Expone igitur, nisi molestum est, primum, animos, si potes,[1] remanere post mortem: tum, si minus id obtinebis (est enim arduum), docebis, carere omni malo mortem. Ego enim istuc[2] ipsum vereor, ne malum sit, non dico carere sensu, sed carendum esse. M. Auctoribus quidem ad istam sententiam,[3] quam vis obtineri, uti optimis possumus (quod in omnibus causis et debet et solet valere plurimum),[b] et primum quidem omni antiquitate; quæ quo propius aberat ab ortu et divina progenie, hoc[4] melius ea fortasse, quæ erant vera, cernebat.

27. Itaque unum illud erat insitum priscis illis, quos Cascos[5] appellat[o] Ennius, esse in morte sensum, neque excessu vitæ sic deleri hominem, ut funditus interiret: idque cum multis aliis rebus, tum e pontificio jure,[p] et cæremoniis sepulcrorum intelligi licet; [*p.* 154.] quas maximis ingeniis præditi nec tanta cura coluissent, nec violatas tam inexpiabili religione sanxissent,[q] nisi hæsisset[6] in eorum

[b] *Et quidem ad probandam illam sententiam, quam vis exponi et probari, afferre possumus optimos auctores, quod in omnibus causis et debet et solet valere plurimum.*

Orell.—16 D U χ *videri vel esse dicis.* Pro *efficiet* ψ 2 habet *efficit.*

CAP. XII. 1 Crat. Victor. Lamb. Dav. *si potes animos.*—2 Crat. Victor. Manut. Lamb. Dav. *istuc.*—3 Cod. ψ 1 *sententiam obtinendam.* Actutum *quamvis optima* U. *obtinere uti optimis* E U χ ψ 2. Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor. *optimis obtineri* ψ 1.—4 Venet. 1481. Beroald. Crat. *eo.*—5 *Castos* D U. *Cassos* E. Mox, *excessu e vita* conj. Lamb. Deinde, *idque tum multis* Schutz. *idque cum e multis* Lamb. *et e ceremoniis* cum codd. Dav.—6 Reg. D E ι ξ σ χ ψ 2. Bern. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *haereret.* Paulo post, *quæ claris* D U, alii codd. et Lall. *fœminis animis dux* conj. Lamb. Tum, *in ceteris*

NOTÆ

[o] *Quos Cascos appellat*] 'Cascus' veterem significat, ut patet ex eo quod hic Cicero indicat, Ennii carmine: 'Quam primum Casci populi genuere Latini.' Ita Manut. Vox illa a Sabinis ad Oscos defluxit, teste Varrone de Ling. Lat. et Festo in 'Cascum.'

[p] *Pontificio jure*] De jure pontificio dicemus de Nat. Deor. lib. I. Continebatur opinor prima parte XII. Tabularum.

[q] *Religione sanxissent*] Quanta superstitione servarentur cærimoniæ defunctorum docet Gyraldus de Ritu Sepeliendi, et Rosin. v. 39.

mentibus, mortem non interitum esse omnia tollentem atque delentem, sed quandam quasi migrationem, commutationemque vitæ, quæ, in claris viris et fœminis, dux in cœlum[r] soleret esse; in ceteris humi retineretur, et permaneret tamen. 28. Ex hoc, et nostrorum[7] opinione,

Romulus in cœlo[s] cum Diis agit ævum,

ut, famæ assentiens,[t] dixit Ennius: et apud Græcos, indeque perlapsus ad nos, et usque ad Oceanum,[u] Hercules, tantus et tam præsens habetur Deus. Hinc Liber Deus,[8] Semele natus,[x] eademque famæ celebritate Tyndaridæ fratres,[y] qui

eos humi retineret, ut permanerent tamen Lamb. 1566. *in ceteris humi retineret, et permanerent tamen* cum tribus codd. Lamb. 1584. *cum ceteros humi retineret, ut permanerent tamen* conj. Dav. *cum ceteri humi retinerentur, et permanerent tamen* de Ernestii conjectura Schutz. *cum ceteri humi retinerentur, ut permanerent tamen* Wolf.—7 *Ex hac et nostr.* edd. vett. Crat. al. *Ex hac nostr.* conj. Ernesti. Statim, *cum Dis genitalibus ævum Degit* conj. Lamb.—8 *Deus* omittunt E U ξ χ ψ 1. Reg. Manut. Lamb. Dav. Schutz. Orell. *Liber de* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *Deus* uncis inclusit Wolf. *Semela* Reg. Bern. a m. pr. Dav. Wolf. Orell. Paulo post, *qui n. m. adjutores in*

NOTÆ

[r] *Dux in cœlum*] Platonicum illud dogma fuit, magnos illustresque viros in cœlum evehi, plebeios ignavosque humi remanere. Aliquid simile Stoici docuerunt.

[s] *Romulus in cælo*] Pars est carminis, quod sic habet totum Manutius et Fulv. Ursinus: 'Romulus in cœlo cum Dis genitalibus ævum Degit.'

[t] *Famæ assentiens*] Ea semper hominum fuit opinio, immortales esse animas.

[u] *Ad Oceanum*] Atlanticum, juxta quem ad Gades exstructæ sunt columnæ Herculeæ. Huc ab Eurystheo missus est Hercules ut ad se adduceret puniceos Hispaniæ regis boves, qui hospites vorarent, et a cane bicipiti, septemque capitum dracone, custodirentur. Occiso tum cane, tum dracone, deducturus boves, geminam columnam iis in locis exstruxit, tanquam laborum metam: alteram Abylam, Calpen alteram vocavit. Quanquam ubi erectæ fuerint non admodum constat. Dicæarchus, Eratosthenes, Polybius, et plerique Græcorum, ad Euripi angustias erectas putant; apud Gades vero Dionysius in lib. de Situ Orbis, et Afri omnes.

[x] *Semele natus*] Orpheus in Hymno quodam, Jovis et Proserpinæ, in altero Isidis filium fuisse canit. Communis tamen sententia est ex Semele natum esse, bimatremque vocatum, non quod duas matres habuerit, sed quod cum Semele arsisset, ignibus ereptum Jupiter femori suo imposuerit, matrisque partes in eo alendo egerit. Ovid. Met. III.

[y] *Tyndaridæ fratres*] Castor et Pollux, de quibus abunde de Nat. Deor. vicibus alternis mori et reviviscere dicuntur. Locum fabulæ dedisse creditur geminorum in cœlo natura, quorum oriente altero alter occidat; sed hunc vulgi errorem esse notant astronomi, neque enim geminorum alter oritur occidente altero.

non modo adjutores [z] in præliis victoriæ populi Romani, sed etiam nuntii fuisse perhibentur. Quid? Ino, Cadmi filia,[a] nonne Leucothea [9] [b] nominata a Græcis, Matuta habetur a nostris? Quid? totum prope cœlum (ne plures persequar) nonne humano genere completum est? XIII. 29. Si vero scrutari vetera, et ex his ea,[1] quæ scriptores Græci prodiderunt, eruere coner; ipsi illi, majorum gentium Dii [c] qui habentur, hinc a nobis profecti in cœlum reperientur. Quære, quorum demonstrantur [2] sepulcra in Græcia: reminiscere, quoniam es initiatus, quæ traduntur mysteriis: [a] tum denique, quam hoc late pateat, intelliges. Sed qui nondum ea, quæ multis post annis tractari cœpissent,[3] physica didicissent, tantum sibi persuaserant, quantum natura admonente cognoverant; rationes et causas rerum non tenebant: visis quibusdam sæpe movebantur, hisque [4] max-

[a] *Reminiscere, quoniam doctrina rerum sacrarum imbui cœpisti, quid tradatur mysteriis religionis nostræ.*

præliis P. R. sed etiam victoriæ nuntii, &c. conj. Lamb.—9 Λευκοθέα Reg. Dav. Orell.

Cap. XIII. 1 Erasm. *ex iis ea.* Mox, pro *Græci*, quod e cod. Guelf. receperunt Ernesti, Wolf. Schutz. *Græciæ* habent alii.—2 Wolf. *demonstrentur.* Tum *tradantur* Venet. 1481. Erasm. Victor. Manut.—3 Reg. ξ σ *tractare cœpissent;* Ernesti conj. *t. cœperant.* Statim *adm. cognoverunt* ξ ψ 1.—4 Reg. Bern. Argent. 1511. Erasm. Wolf. Schutz. Orell. *iisque.* Tum, *ut viderentur*

NOTÆ

[z] *Non modo adjutores*] Ut apud Regillum lacum in agro Tusculano, ubi Postumio dictatore, et Mamilio Octavio, Tarquinii Superbi genero, magnis viribus inter se concurrentibus, Castor et Pollux Romanarum partium propugnatores visi. Dion. Plut. Val. Max. I. 8. Livius tamen non meminit illius miraculi, et Frontinus commentum fuisse scribit Postumii milites suos incitantis.

[a] *Cadmi filia*] Et Harmoniæ, Athamantis Thebanorum regis uxor. Athamante in furorem verso, filiosque quos obtruncaret quærente, Ino, accepto uno ex illis Melicerta, in mare insiliit: hinc inter numina marina locum habuit, navibusque præesse cum Palæmone filio existimata.

[b] *Leucothea*] 'Leucothoë Graiis, Matuta vocabere nostris,' Ovid. Aurora est, quæ, quod matutinam lucem afferat, 'Matuta' dicitur. Hæc Baccho ex sorore nepoti mammam dedit. Ancillas perosa, quia virum cum ancilla rem habere suspicata est; ideo ancillis ædem Matutæ ingredi nefas fuit.

[c] *Majorum gentium Dii*] Dii, alii majorum gentium, alii minorum, dicebantur: isti, quod præcipui essent, et majorem quasi familiam duce-

ime nocturnis, ut viderentur ii, qui vita excesserant, vivere. 30. Ut porro[5] firmissimum hoc afferri videtur, cur Deos esse credamus, quod nulla gens tam fera, nemo omnium tam sit immanis, cujus mentem non imbuerit Deorum opinio. Multi de Diis prava sentiunt; id enim vitioso more effici solet: omnes tamen esse vim et naturam divinam arbitrantur. Nec vero id collocutio hominum aut consensus efficit:[6] non institutis opinio est confirmata, non legibus. Omni autem in re, consensio omnium gentium lex naturæ putanda est. Quis est igitur, qui suorum mortem primum non eo lugeat, quod eos orbatos vitæ commodis arbitretur? Tolle hanc opinionem: luctum sustuleris. Nemo enim mœret suo incommodo: dolent fortasse[7] et anguntur: sed illa lugubris lamentatio, fletusque mœrens, ex eo est, quod eum, quem diliximus, vitæ commodis privatum arbitramur, idque sentire. Atque hæc[8] ita sentimus natura duce, nulla ratione, nullaque doctrina.

XIV. 31. Maximum vero argumentum est, naturam ipsam de immortalitate animorum tacitam judicare, quod omnibus curæ sunt, et maxime quidem,[1] quæ post mortem futura sint. 'Serit arbores, quæ alteri sæculo prosint,' ut ait Statius[2][d] in Synephebis;[e] quid spectans, nisi etiam

hi Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor. Dav.—5 *At porro* conj. Lamb. probante Ernesti. *Et porro* suspic. Bouh. Pro *omnium* cod. Ursin. habet *hominum*. Tum, *multi de his prava* Leid. probante Bouh.—6 Ita edd. vett. Bouhierii, Wolf. Schutz. Orell. *efficit* Bern. ψ 2. edd. vett. Crat. Victor. Manut. Lamb. Dav. *aut consessus effecit* conj. Bouh. et Nissen.—7 Voc. *fortasse* suspectum est Ernestio.—8 *Atque hoc* Bern. D. Dav. Wolf. Orell.

Cap. XIV. 1 Manut. Lamb. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *maximæ*. Mox, *futura sunt* Junt. Crat. Victor. non improbante Ernestio.—2 Ita plurimæ edd. *ut ait ille* Wolf. Schutz. Orell. de conjectura; *ut ait*, omisso *Statius*,

NOTÆ

rent; hi, quod minorem haberent.

[d] *Ut ait Statius*] Statius Cæcilius, comicorum inter Latinos Volcatio, teste, princeps, genere servus, (Statius enim apud antiquos servile nomen) floruit, auctore Eusebio, tempore Porcii Catonis, patria Mediolanensis, ut scribit Crinitus; Ennii contubernalis, eodemque quo ille anno mortuus, et juxta Janiculum sepultus.

[e] *In Synephebis*] Seu coadolescentibus. De quo mentio iterum est in Catone Majore. Non extat.

postera sæcula ad se pertinere? Ergo arbores seret [3] diligens agricola, quarum aspiciet baccam ipse nunquam: [f] vir magnus leges, instituta, rempublicam non seret? Quid procreatio liberorum, quid propagatio nominis, quid adoptiones [4g] filiorum, quid testamentorum diligentia, quid ipsa sepulcrorum monumenta, quid elogia [h] significant, nisi nos futura etiam cogitare? 32. [p. 155.] Quid illud? num dubitas, [5] quin specimen naturæ capi debeat ex optima quaque natura? Quæ est igitur melior in hominum genere natura, quam eorum, qui se natos ad homines juvandos, tutandos, conservandos arbitrantur? Abiit ad Deos Hercules: nunquam abiisset, nisi, cum inter homines esset, eam sibi viam munivisset. Vetera jam ista, et religione omnium [6] consecrata. XV. Quid in hac republica, tot tantosque viros, ob rempublicam interfectos, cogitasse arbitramur? iisdemne ut finibus nomen suum,

Reg. Bern. ψ 1. *ut ait Ennius* D E U ι ξ σ χ ψ 2. Venet. 1481.—3 Bouh. Wolf. Schutz. *serit*, probante Beier. ad Offic. tom. I. p. 245. Paulo post, *rempublicam conseret* D U σ χ ψ 1. Reg. Col. Crat. Victor. Manut. *conserit* E ξ, Venet. 1481. Beroald. Argent. 1510. *non serit* Erasm. *reip. conseret* ψ 2.—4 Reg. Bern. ψ 1. alii codd. ed. vet. Bouh. Dav. Wolf. Orell. *adoptationes.* Statim, *quid eulogia* D E U ι ξ χ. *quid eclogia* Lamb.—5 *Quid num dubitas* ξ. *Quid illud dubitas* σ. *quin* omittit ξ. Pro *debeat*, quod servant Lamb. et Dav. *deceat* Bern. edd. vett. Wolf. Orell. defendunt Wopk. p. 51. et Bouh. Mox, *quæ est melior igitur* cum codd. Dav. Orell. Pro *tutandos* E ξ habent *curandos;* ι *tuendos.* Deinde, *conservandos natura arbitrabantur* D. *cons. natura arbitrantur* E ξ. *cons. arbitrentur* ψ 2.—6 Cod. Ursin. et Wolf. *et r. hominum.*

NOTÆ

[f] *Baccam ipse nunquam*] Baccam Juvenalis pro olea sumit, Sat. III. 84. 'Quod nostra infantia cœlum Hausit Aventini, bacca nutrita Sabina.' Bacca, inquit Perottus, est minutior cujusvis arboris fructus, ut sunt lauri, et olivæ, a quarum similitudine gemmæ quoque et lapilli baccæ vocantur.

[g] *Quid adoptiones*] Adoptione uti non cuivis licebat, sed iis duntaxat qui liberos nec haberent nec habere possent. Qui adoptabat, adoptatum tenens, apud prætorem aiebat, 'Hunc hominem filium meum esse aio, isque mihi emtus est hoc ære.'

[h] *Quid elogia*] Quæ in exequiis mortuorum fiebant. Qua de re hæc Polyb. lib. VI. 'Si quis nobilium Romanorum decesserit, elato funere defertur ad rostra; et nunc stans conspicuus, nunc obvolutus, idque raro universa plebe circumstante, rostra ascendit filius adultus, si quis superstit; sin vero, alius quispiam ex ipsius genere defuncti res gestas laudat.' *Rosin.*

quibus vita, terminaretur?[1] Nemo unquam sine magna spe immortalitatis se pro patria offerret[2] ad mortem. 33. Licuit esse otioso Themistocli, licuit Epaminondæ, licuit, (ne et vetera et externa quæram) mihi: sed, nescio quomodo, inhæret in mentibus quasi sæculorum quoddam augurium futurorum: idque in maximis ingeniis, altissimisque animis, et existit maxime, et apparet facillime. Quo quidem dempto, quis tam esset amens, qui semper in laboribus et periculis viveret? loquor de principibus. 34. Quid poëtæ? nonne post mortem nobilitari volunt? unde ergo illud?

Aspicite,[3] o cives,[i] senis Ennii imagini' formam.
Hic vestrum pinxit maxima facta patrum.

Mercedem gloriæ flagitat ab iis, quorum patres affecerat gloria: idemque,

Nemo me lacrymis decoret, nec funera fletu
Faxit:[4] cur? volito vivu' per ora virum.

Sed quid poëtas?[5] Opifices post mortem nobilitari volunt. Quid enim Phidias sui similem speciem inclusit in clypeo Minervæ, cum inscribere[6] non liceret?[k] Quid nostri philosophi? nonne[7] in his ipsis libris, quos scribunt de contemnenda gloria, sua nomina inscribunt? 35. Quod si

Cap. xv. 1 Verba, *iisdemne ut f. n. s. q. v. terminaretur*, desunt in χ.—2 D *pro p. offeret;* ψ 2 *propriam offert.*—3 *Accipite* ψ 1. *imagine* ι. Pro *pinxit*, Reg. ι ξ σ χ ψ 1. 2. Victor. Manut. Lamb. Wolf. Schutz. Orell. *panxit.*—4 Reg. ψ 1. Dav. omittunt *decoret, nec f. f. Faxit.* E ξ ψ 2. pro *nec* legunt *aut;* U *neque.* E ι ξ omittunt *fletu.* Leid. et Lall. *nec funera lessum*, prob. Bouh. Actutum, *cur luctu volito? vivo* codex unus Oxon. *cur volito vivus docta* ξ. *cum volito vivas* χ. *docta ora* D E U.—5 *Sed quid putas* Reg. E ι ξ ψ 1. 2.—6 D ξ σ ψ 1 *cum scribere;* Ernesti conj. *cum nomen inscribere.*—7 *Quid?*

NOTÆ

[i] *Aspicite o cives*] Hoc epitaphium Ennii ab ipso Ennio constructum est. Obiit Q. Martio et Cn. Servilio coss. cum Sulpicius Galius prætor Apollini ludos faceret, ipseque Ennius Thyestem fabulam docuisset, annos natus 70. ut scribit Hier. Periit articulari morbo, quem, teste Q. Sereno, ex nimio potu contraxerat: sepultus est in Scipionis monumento, via Appia. Unde illud Ovid. 'Ennius emeruit, Calabris in montibus ortus, Contiguus poni, Scipio magne, tibi.'

[k] *Inscribere non liceret*] Id imitatus est C. Fabius Pictor, qui in æde Salutis, quam C. Junius Bubulcus dedicaverat, cum parietes pingeret, nomen his suum inscripsit. Val. Max. viii. 14.

omnium consensus naturæ vox est; omnesque, qui ubique sunt, consentiunt esse aliquid, quod ad eos pertineat qui vita cesserint;[8] nobis quoque idem existimandum est. Et si, quorum aut ingenio aut virtute animus excellit, eos arbitramur,[9] quia natura optima sunt, cernere naturæ vim maxime; verisimile est, cum optimus quisque maxime posteritati serviat, esse aliquid, cujus is post mortem sensum sit habiturus. XVI. 36. Sed ut Deos esse natura opinamur, qualesque sint, ratione cognoscimus; sic permanere animos arbitramur consensu nationum omnium: qua in sede maneant, qualesque sint,[1] ratione discendum est. Cujus ignoratio finxit inferos, easque[2] formidines, quas tu contemnere non sine causa videbare: in terram enim cadentibus corporibus, hisque humo tectis, e quo dictum est 'humari,' sub terra censebant reliquam vita magi mortuorum. Quam eorum opinionem magni errores[3] consecuti sunt; quos auxerunt poëtæ. 37. Frequens enim consessus[4] theatri, in quo sunt mulierculæ et pueri, movetur, audiens tam grande carmen:[l]

Adsum, atque advenio Acheronte,[5] vix, via alta atque ardua,
Per speluncas saxis structas asperis, pendentibus,
Maximis: ubi rigida constat crassa caligo[m] inferum:

tantumque valuit error (qui mihi[6] quidem jam sublatus

nostri philosophi nonne, &c. Schutz. *in iis* Argent. 1511. Erasm.—8 Reg. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *qui vita cesserunt;* edd. vett. Manut. Lamb. Oliv. *qui e vita cesserunt;* Crat. Victor. *qui e vita cesserint;* cod. Ursin. *qui e vita excesserint;* D ι, Dav. *qui vita excesserint;* ψ 1 *qui vita censserint.* Statim, *id estimandum* ψ 1. *idem* omittit D.—9 Reg. Dav. *arbitrabimur.* Pro *sunt* Reg. Manut. Lamb. Dav. Lall. habent *sint.*

Cap. XVI. 1 E *quales sunt;* D *quales sint.*—2 Codex unus Oxon. *easdemque;* alius Oxon. *easdem.* Paulo post, *iisque humo* Bern. 1. Argent. 1511. Erasm. Wolf. Orell. *a quo* ψ 2. *ex quo* edd. vett. Crat. Victor. Lamb. Manut.—3 Margo Crat. *terrores,* uti volebat H. Steph.—4 Codex unus Oxon. *consensu;* quatuor alii *consensus;* ψ 1 *consessu.*—5 Wolf. conj. *ab Acheronte.* Paulo post, pro *constat* Ernesti suspic. *stat;* D ψ 2 *constat et.*—6 Rath. conj.

NOTÆ

[l] *Tam grande carmen*] Grande, non propter auctorem, qui ignoratur; sed propter literam *A*, octies ore aperto et cum emphasi pronuntiandam.

[m] *Constat crassa caligo*] Citat hunc locum Nonius lib. IV. in 'Constituo,' ubi *constat* interpretatur 'erectus est.'

videtur), ut, corpora cremata cum scirent, tamen ea fieri apud inferos fingerent, quæ sine corporibus[n] nec fieri possent, nec intelligi. Animos enim per se ipsos viventes non poterant mente complecti: formam aliquam figuramque quærebant. Inde Homeri tota νεκυία:[o] inde ea, quæ[7] meus amicus Appius[p] νεκρομαντεῖα faciebat: inde in vicinia nostra[q] Averni lacus,[r]

[p. 156] Unde animæ excitantur obscura umbra, aperto ostio

Alti Acherontis,[s] falso sanguine, imagines mortuorum:[8] has tamen imagines loqui volunt: quod fieri nec sine lingua, nec sine palato, nec sine faucium laterumve et pulmonum vi[9] et figura potest: nihil enim animo videre poterant:

tibi. Statim, *sublatus videbatur* suspic. Ernesti. Deinde, pro *possent* D habet *possint*; Ernesti conj. *possunt*.—7 Edd. quædam vett. et Gebh. *quam*. Statim, *νεκυομαντεῖα* Dav. *ψυχομαντεῖα* cod. Ursin. *νεκρομαντείαν* D.—8 Reg. *obscura umbra apertæ hostio alte acheruntis salso sanguine imagines mortuorum.* Margo Crat. *operto;* Dav. conj. *opertæ;* Bouh. conj. *aperto et ostio;* Wolf. et Schutz. cum Vossio *apertoque ostio;* Boeth. Poët. Scen. p. 49. *aperto alti ostio Acheruntis;* Osann. Anal. p. 132. *umbra obscura adaperto ostio Alti, &c.* Reg. Guelf. ψ 2 *salso sanguine*, probante Turneb. *mortuorum imagines* codd. aliquot, Manut. Lamb. Wolf. Orell.—9 Reg. Bern. 1. Manut. Lamb. Dav.

NOTÆ

[n] *Sine corporibus*] Tormenta, pœnæ, aliaque id genus quæ in inferis percipiebantur.

[o] *Tota νεκυία*] Sive *mortuaria*. Pars est illa Odysseæ, qua fingitur Ulysses ad inferos accessisse, atque umbram allocutus: hanc fabularum partem pictam Nicias Attalo regi vendere noluit talentis sexaginta, patriæque donare maluit. Plin. xxxv. 11.

[p] *Amicus Appius*] Appius Claudius Pulcher, quem in auguratu collegam habuisse se ait Cic. de Divinat. De illo opere Plut. in Cimone.

[q] *In vicinia nostra*] Non procul ab Arpino, Ciceronis municipio, quod hodie castrum est provinciæ terræ di *Lavoro*, in regno Neapolitano, in confinio ditionis pontificiæ.

[r] *Averni lacus*] Ab *a* privativo et *ὄρνις, avis*, dictus, propterea quod prætervolare aves nequeant ob nimium fœtorem, quod tamen fabulosum Strabo putat, lacumque limpidissimum esse tradit. Idem refert lib. v. M. Agrippam lucum Averni succidisse, dirutaque subterranea fossa, patefecisse omnia de Manibus commenta.

[s] *Acherontis*] Acheron, inferorum fluvius, Titanis et Terræ filius, detrusus a Jove ad inferos, quod sitientibus in bello gigantibus potum præbuisset. Ab *a* et *χαίρω, gaudeo*. Locum fabulæ dedit noxia vis ejus fluvii: Acheron autem multiplex; unus in Elide, occidentali et maritima Peloponnesi regione, in Alpheum influens, juxta quem insignis est Plutonis et Proserpinæ cultus. Ita Strabo lib. viii. Alter in Thesprotia, Epiri regione, ex Acherusia palude profluens ad Cichyrum urbem. Strabo lib. vii. et Pausan. in Atticis.

ad oculos omnia referebant. 38. Magni autem est ingenii, sevocare[10] mentem a sensibus, et cogitationem a consuetudine abducere. Itaque credo equidem etiam alios[11] tot sæculis: sed, quod literis extet proditum, Pherecydes[t] Syrius[u] primum dixit, animos hominum esse sempiternos: antiquus sane; fuit enim meo regnante gentili.[x] Hanc opinionem discipulus ejus Pythagoras maxime[12] confirmavit; qui cum, Superbo regnante,[y] in Italiam venisset, tenuit Magnam illam Græciam cum honore disciplinæ, tum etiam auctoritate: multaque sæcula postea sic viguit Pythagoreorum nomen, ut nulli alii docti viderentur.

XVII. Sed redeo ad antiquos. Rationem illi sententiæ suæ non fere reddebant, nisi quid erat numeris[z] aut de-

Wolf. Schutz. Orell. *laterum, pulmonum vi.*—10 Ita ex Augustino ad Volus. Epist. 3. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *revocare* ceteri. Mox, *ab consuetudine* Reg. Dav. Orell.—11 Dav. conj. *alii.* Statim, *sæculis disputasse sed* Leid. ξ σ ψ 1. *sæculis de animis, sed* Lamb. 1566. *sæculis disputasse de animis, sed* χ, edd. vett. Crat. Victor. Manut. *extet, probo* edd. vett. Erasm. Crat. *proditum* omittunt Reg. Victor. Manut. Lamb. Gebh. Dav. Lall. uncis inclusit Orell. *Pherecydes Syrus* D E U, et edd. vett. *Pherentides sirus* ψ 1. *esse hominem* Reg. Dav. Orell.—12 Oliv. et Lall. omittunt *maxime.* Statim, *regnante Tarquinio Superbo* edd. vett. Erasm. Crat. *tum honore disciplinæ* Wolf. *cum honore disciplina* Reg. E. *cum honore et disciplina* ξ χ ψ 1. 2. edd. vett. Crat. Victor. Manut. Gebh. Dav. *cum honore ex disciplina* de Pearcii conjectura Lall. *cum more et disciplina* Dav. in ed. pr. ex sententia Bentleii.

NOTÆ

[t] *Pherecydes*] Pyttaci auditor: primus omnium de natura et de Diis scripsit teste Theopompo: multas ejus easque insignes prædictiones refert Laërt. in ejus Vita.

[u] *Syrius* [*Syrus*] *Syrius* Plinio VII. 51. ubi de ejus morte; et Laërtio in ejus Vita; et Strabone: a Syro, insula maris Ægæi, Cycladum una, Delo finitima.

[x] *Regnante gentili*] Servius Tullius, Romanorum rex sextus, ad quem Cicero genus suum ambitiose referebat. At quo jure? Arpinas erat Cicero, equestri loco; diversus a Tullia gente, quæ patricia fuit, ac verosimilius Servii Tullii consanguinea. Sunt qui Ciceronem excusent, dicantque per jocum genus suum Ciceronem ad Servium Tullium retulisse. At quis hoc loco jocus?

[y] *Superbo regnante*] Tarquinius cognomen traxit ex factis: quippe neglecta senatus auctoritate, in administranda rep. mulctatis per calumniam senatoribus qua morte, qua exilio; adductis in usum Romæ latomiis, compedibus, catenis; denique stupro Lucretiæ lectissimæ fœminæ per Sextum filium ejus illato, regno pulsus est per L. Brutum, qui regis metu ad eam diem insaniam simularat.

[z] *Quid erat numeris*] Pythagoras omnem veritatis inquisitionem in nu-

scriptionibus[a] explicandum. 39. Platonem ferunt,[b] ut Pythagoreos cognosceret, in Italiam venisse, et didicisse[1] Pythagorea omnia, primumque de animorum æternitate non solum sensisse idem, quod Pythagoram; sed rationem etiam attulisse: quam, nisi quid dicis, prætermittamus, et hanc totam spem immortalitatis relinquamus. A. An tu,[2] cum me in summam expectationem adduxeris, deseris? errare, mehercule, malo cum Platone, quem tu quanti facias, scio, et quem ex tuo ore admiror, quam cum istis vera sentire. 40. M. Macte virtute: ego enim ipse cum eodem ipso[3] non invitus erraverim. Num igitur dubitamus, [an],[4] sicut pleraque, sic et hoc? quanquam hoc quidem minime: persuadent enim mathematici, terram in medio mundo sitam ad universi cœli complexum quasi puncti instar obtinere, quod κέντρον illi vocant: eam porro naturam esse quatuor omnia gignentium corporum, ut quasi partita habeant inter se et divisa[5] momenta: terrena et humida, suopte

CAP. XVII. 1 Ita Reg. alii codd. Gebh. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *venisse, et in ea cum alios multos, tum Archytam Timæumque cognovisse* (al. *cognovit*) *et didicisse* edd. vett. et Lall. Mox, *quod Pythagoras* edd. vett. et Lall. Tum, *sed rationes . . . quas, &c.* codd. aliquot, probantibus Bentl. et Dav.—2 *Ain' tu* Dav. e conjectura, Wolf. Schutz. Orell. Statim, *deseres* ψ 2. uti volebat Bouh. probante Ernesti.—3 Matthiæ Oratt. Sel. p. 94. conj. *illo*.—4 Dav. de Bentleii conjectura delevit *an;* uncis liberarunt Wolf. et Schutz. *pleraque sub dubitatione accipimus* D U χ. *sic et hoc* uncis inclusit Orell. Mox, *mundi* Victor. Manut. Lamb. Lall. *in media mundi sede sitam* Rath.—5 Reg. et

NOTÆ

meris posuit, Deumque, animas nostras, omniaque e numeris constare docuit, adeoque arithmeticam omnium scientiarum matrem esse. Plato totam de numeris Pythagoricis doctrinam illustrare tentavit, sed irrito conatu: unde adagium, 'Platonicis obscurius numeris.' Eos numeros illustrare quoque nisi sunt Jo. Meursius in denario Pythagorico; et Petrus Bungus de Numerorum Mysteriis.

[a] *Aut descriptionibus*] Seu delineationibus mathematicis, quibus præsertim Pythagorici, et a Pythagoricis Platonici philosophiam suam explicarunt.

[b] *Platonem ferunt*] Annum agens 29. audivit Socratem, illoque mortuo Cratylum et Hermogenem, tum ad Euclidem Megaram se contulit; hinc Cyrenen ad Theodorum mathematicum; post in Ægyptum ad sacerdotes; inde in Italiam ad Pythagoreos; Athenas denique reversus docuit in Academia.

[c] [*Cum alios multos*] Puta Arionem, Echecratem, quem male Val. Max. Cætum appellat; utrumque Pythagoreum.

nutu et suo pondere, ad pares angulos in terram et in mare ferantur; reliquæ duæ partes, una ignea, altera animalis, ut illæ superiores in medium locum mundi gravitate ferantur et pondere, sic hæ rursum rectis lineis in cœlestem locum subvolent, sive ipsa natura superiora appetente, sive quod a gravioribus leviora natura repellantur. Quæ cum constent, perspicuum debet esse, animos, cum e corpore excesserint, sive illi sint animales, id est, spirabiles,[6] sive ignei, in sublime ferri.[d] 41. Si vero aut numerus quidam sit animus (quod subtiliter magis quam dilucide dicitur), aut quinta illa,[e] non nominata magis quam non intellecta,[7] natura; multo etiam integriora ac puriora sunt, ut a terra longissime se efferant. Horum igitur aliquid animus est,[8] nec tam vegeta mens aut in corde, cerebrove, aut in Empedocleo[f] sanguine demersa jaceat. XVIII. Dicæarchum vero, cum Aristoxeno æquali et condiscipulo[1] suo, doctos sane homines, omittamus; quorum alter ne condoluisse quidem unquam videtur, qui animum se habere non sentiat; alter ita delectatur[g] suis cantibus, ut eos etiam ad hæc transferre conetur. Harmoniam autem ex intervallis

Orell. *ac divisa.* Statim, *ut terrena* codd. *ut* omittunt Manut. Lamb. Dav. *et suopte pondere* Lamb. Tum, *gravitate feruntur* idem Lamb. uti volebat Bouh. *sic hæc sursum* edd. vett. Dav. Wolf. Orell. *ipsa n. s. appetentes* Lamb. 1566. *ipsæ n. s. appetentes* Dav. Lall. Wolf. Deinde *pellantur* E U ξ χ, alii codd. et edd. antiq.—6 Reg. ψ 1. alii codd. *spiritabiles* probante Bouh. *in* ante *sublime* omittunt Col. D σ, Victor. Manut. Dav. Orell.—7 Wolf. cum uno cod. Oxon. *illa non nominata magis quam intellecta;* Schutz. de Rathii conj. *illa nominata magis quam intellecta;* Orell. suspic. *illa nove nominata magis quam intellecta.* Statim, *sunt* omittunt edd. quædam vett. *integriores ac puriores sunt,* vel *integrior ac purior est* conj. Bentl.—8 Bouh. *esto.* Actutum, *ne tam vegeta mens* edd. ante Ernesti: *est aliquid. Nec vegitata mens* ψ 1. *vegeta res* conj. Bentl. non improbante Wolf. Pro *jaceat* edd. vett. habent *iacet.*

CAP. XVIII. 1 E U ξ *cum discipulo.* Paulo post, *ad hoc transferre* E ξ. *et*

NOTÆ

[d] *Sublime ferri*] Hinc consequens est, animam apud istos corpoream fuisse, quippe unam ex elementis.

[e] *Aut quinta illa*] Quæ opinio est Aristotelis, quintam hanc naturam, essentiam quintam appellantis.

[f] *Empedocleo*] Quem diximus supra docere, animam esse cordi diffusum sanguinem.

[g] *Alter ita delectatur*] Aristoxenus, qui vulgo Musicus dictus est.

sonorum[2] nosse possumus, quorum varia compositio etiam harmonias efficit plures: membrorum vero situs, et figura corporis, vacans animo, quam possit harmoniam efficere, non video: [*p.* 157.] sed hic quidem, quamvis eruditus sit, sicut est, hæc magistro concedat Aristoteli: canere ipse doceat: bene enim illo proverbio Græcorum[3] præcipitur,

Quam quisque norit artem, in hac se exerceat.

42. Illam vero funditus ejiciamus individuorum corporum lævium et rotundorum concursionem fortuitam; quam tamen Democritus concalefactam et spirabilem,[h] id est, animalem,[4] esse voluit. Is autem animus, qui, si est horum[5] quatuor generum, ex quibus omnia constare dicuntur, ex inflammata anima constat (ut potissimum videri video Panætio),[i] superiora capessat necesse est: nihil enim habent hæc duo genera proni;[6] et supera semper petunt. Ita, sive dissipantur, procul[7] a terris id evenit: sive permanent, et conservant habitum suum, hoc etiam magis necesse est ferantur ad cœlum, et ab his perrumpatur et dividatur crassus hic et concretus aër, qui est terræ proximus: calidior est enim, vel potius ardentior animus, quam est hic aër, quem modo dixi crassum atque concretum. Quod ex eo sciri potest, quia corpora nostra, terreno[8] principiorum genere confecta, ardore animi concalescunt. XIX. 43. Accedit, ut eo[1] facilius animus evadat ex hoc aëre, quem sæpe

hæc transferre ψ 1.—2 Crat. Victor. Lamb. *ex sonorum intervallis.* Mox, *harmonias etiam* edd. vett. Crat. Victor. Lamb.—3 Codd. omnes Bentleii, Dav. Orell. *Græcorum proverbio.*—4 Verba, *id est animalem*, uncis inclusere Wolf. et Schatz. probante Rath. Pro *id est* D habet *et.* Idem codex ξ et ψ 1 *esse vult;* et sic quoque Reg. Bern. 1. Dav. Lall. Wolf. Orell.—5 Lamb. *si est ex aliquo horum.* Pro *ex quibus* Nonius in v. 'Constat' legit *unde*, probante Bentl. Tum, *potissimum videtur Panætio* duo codd. Oxon. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor.—6 D omittit *proni.* —7 Idem cod. omittit *procul.* Statim, *permanent et conservent* E. *permaneant et conservent* ξ. Pro *habitum* ψ 1 præbet *animum;* ψ 2 *semper animum.* Pro *hoc* σ habet *per hoc;* edd. vetust. *per hæc.* Tum, *et ab iis* Argent. 1511. Erasm. *prorumpatur* U ι. *disrumpatur* E ξ.—8 Margo ed. 1584. *ex terreno;* refutatur Wopk. p. 57.

CAP. XIX. 1 *Accidit ut eo* D U χ ψ 1. Reg. *Accessit ut eo* E ξ. *Accedit*

NOTÆ

[h] *Et spirabilem*] De iis prolixe dictum de Nat. Deor.

[i] *Video Panætio*] De illius doctrina dicetur de Nat. Deor.

jam appello, eumque perrumpat, quod nihil est animo velocius; nulla est celeritas, quæ possit cum animi celeritate contendere. Qui si permanet incorruptus, suique similis, necesse est[2] ita feratur, ut penetret et dividat omne cœlum hoc, in quo nubes, imbres, ventique coguntur; quod et humidum et caliginosum est, propter exhalationes terræ. Quam regionem cum superavit animus, naturamque sui similem contigit, et agnovit; junctis[3] ex anima tenui, et ex ardore solis temperato, ignibus insistit, et finem altius se efferendi facit. Cum enim[4] sui similem et levitatem et calorem adeptus, tanquam paribus examinatus ponderibus, nullam in partem movetur; eaque ei demum naturalis est sedes, cum ad sui similem penetravit, in quo, nulla re egens, aletur et sustentabitur iisdem rebus, quibus astra sustentantur et aluntur. 44. Cumque corporis facibus inflammari soleamus ad omnes fere cupiditates, eoque magis incendi, quod iis[5] æmulemur,[k] qui ea habeant, quæ nos habere cupiamus; profecto beati erimus, cum, corporibus relictis, et cupiditatum et æmulationum erimus expertes: quodque nunc facimus, cum laxati curis sumus, ut spectare aliquid velimus et visere, id multo tum faciemus liberius, totos-

---

eo ut codd. aliquot ap. Bouh. *Accidit eo ut* conj. Bouh. *Accedit cur eo* Lamb. Mox, *appello crassum* ι ξ σ ψ 1. 2. edd. vetust. et Lall. *crassum appello* Crat. Victor. *perrumpit* E. *prorumpat* U χ. *nulla est enim celeritas* ed. vet. Bouh. Hæc, *nulla ... contendere*, uncis inclusit Wolf.—2 Ed. vet. Bouh. *ad sui simile necesse est*, ipso probante.—3 Ita Reg. ψ 2. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *junctus* Crat. Victor. Manut. Lamb. Grut. Gebh. *vinctus* Venett. 1480 ˋ481. Beroald. Argent. 1511. *ex aëre tenui* χ. *et ... temperatus* E ξ. *et ... temperata* ψ 1. *ignibus resistit* D. *i. existit* ψ 1. *se offerendi* ι.—4 *Tum enim* de Bentleii conj. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *adeptus est* D, et edd. antiquiss. Mox, *sui simile* quatuor codd. Oxon. Reg. Bern. 1. Manut. Lamb. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *in qua nulla* conj. Hotting.—5 Edd. antiquiss. Crat. Victor. Dav. *quod his*. Mox, *habere cupimus* edd. vett. *profecto tunc beati* cod. Steph. *profecto tunc erimus beati* edd. antiquiss. Victor. Wolf. *fuerimus* D. Paulo post, *faciemus libentius* E ξ. Deinde, *et natura inest in mentibus* Reg. Bern. 1. Lamb. Dav. Wolf. Orell. *ex natura inest mentibus* ψ 1. *et* omittunt D E ξ.

NOTÆ

[k] *Iis æmulemur*] Æmulari frequentius jungitur accusativo, hicque unicus est in toto Cicerone locus, ubi dativum regat. Quanquam et Quintil. x. 1. dixit, 'Nam et consummati jam patroni veteribus æmulantur.'

que nos in contemplandis rebus perspiciendisque ponemus, propterea, quod et natura inest mentibus nostris insatiabilis quædam cupiditas veri videndi; et oræ ipsæ locorum illorum, quo pervenerimus, quo faciliorem nobis cognitionem rerum cœlestium, eo[6] majorem cognoscendi cupiditatem dabunt. 45. Hæc enim pulchritudo etiam in terris patriam[7] illam[l] et avitam (ut ait Theophrastus) philosophiam, cognitionis cupiditate incensam, excitavit. Præcipue vero fruentur ea, qui tum etiam, cum has terras incolentes, circumfusi erant caligine, tamen acie mentis dispicere cupiebant. XX. Etenim si nunc aliquid assequi[1] se putant, qui ostium Ponti[m] viderunt, et eas angustias, per quas penetravit ea, quæ est nominata

Argo,[n] quia Argivi in ea, delecti[o] viri,
Vecti, petebant pellem inauratam arietis;[p]

[p. 158.] aut ii,[2] qui Oceani freta illa[q] viderunt,

---

nostris omittit ψ 1. *veri visendi* R, χ, edd. antiquiss. Wolf. Orell.—6 Ernesti omittit *eo*, errore typogr.—7 Manut. Lamb. Grut. Wolf. *patritam*, e Nonio, probante Bonh. Mox, *cupiditate incensa* conj. Neidius, probante Wolf.

CAP. XX. 1 Bentl. conj. *assecutos*. Statim, *viderint* codex unus Oxon. et Dav. e conjectura Bentleii.—2 Reg. Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor.

NOTÆ

[l] *Patriam* [*patritam*] *illam*] Id est a priscis illis veluti patribus et avis nobis tanquam per manus traditam. Non *patriam*, ut a quibusdam legitur, quod quidem testimonio Nonii comprobatur, qui hunc locum refert in 'Patrita,' aliumque affert ex Varrone.

[m] *Ostium Ponti*] Quæ vulgo 'fauces Ponti Euxini' seu 'Bosporus Thracius' nuncupantur. In illius Bospori citimo littore sita Constantinopolis. Est autem Bosporus fretum ita angustum, ut trajici a bove natante possit, unde illi nomen a βοῦς et πόρος: quatuor admodum stadia, sive 500. passus, in latitudinem patet. Hodie illi nomen *le Canal de la Mer Noire*. Est et alius Bosporus, nomine Cimmerius.

[n] *Argo*] De Argo navi et Argonautis dicetur de Nat. Deor.

[o] *In ea, delecti*] Cujus auctoris sint hæc carmina, dictum est de Nat. Deor.

[p] *Inauratam arietis*] Colchici, quo fabulantur Phryxum trajecisse Hellespontum, quemque ille Jovi fugæ faventi immolavit, ac pellem arbori in luco Martis apud Colchos suspendit: servabat hanc pellem draco magnitudine navis quinquaginta remorum. Ad eam consequendam Jason profectus est, jubente Pelia.

[q] *Freta illa*] Quod fretum Gaditanum dicitur, a Gadibus insula cum urbe cognomine, extremo Hispaniæ littori adjacente. Qui autem sint ii

Europam Libyamque[r] rapax ubi dividit unda;

quod tandem spectaculum fore putamus, cum totam terram contueri licebit, ejusque cum situm, formam, circumscriptionem, tum et habitabiles regiones, et rursum omni cultu, propter vim frigoris aut caloris, vacantes? 46. Nos enim ne nunc quidem oculis cernimus ea, quæ videmus: neque enim est[3] ullus sensus in corpore; sed (ut non solum physici docent, verum etiam medici, qui ista aperta et patefacta viderunt) viæ quasi quædam sunt ad oculos, ad aures, ad nares a sede animi perforatæ. Itaque sæpe aut[4] cogitatione, aut aliqua vi morbi impediti, apertis atque integris et oculis et auribus, nec videmus, nec audimus: ut facile intelligi possit, animum et videre, et audire, non eas partes, quæ quasi fenestræ sunt[5] animi; quibus tamen sentire nihil queat mens, nisi id agat, et adsit. Quid, quod eadem mente res dissimillimas comprehendimus, ut colorem, saporem, calorem,[6] odorem, sonum? quæ nunquam quinque nuntiis animus cognosceret, nisi ad eum omnia referrentur, et is omnium judex solus esset. Atque ea profecto tum[7] multo puriora et dilucidiora cernentur, cum, quo natura fert, liber animus pervenerit. 47. Nam nunc[8] quidem, quanquam foramina illa, quæ patent ad animum a corpore, callidissimo artificio natura fabricata est, tamen terrenis

aut hi. Mox, *illa viderent* Venet. 1481. Beroald. Argent. Erasm. Crat. *illa viderant* U. *illa viderint* Dav. Hoc *viderunt* delendum censebat Ernesti. Paulo post, *tueri licebit* Erasm. Manut. *ejus consitum formam* D. Pro *tum* χ habet *animi.*—3 Reg. Dav. Orell. *neque est enim.* Mox, *physici solum* Reg. Dav. Orell. *solum philosophi* ι. *et patefacta* omittunt E ξ.—4 *Itaque sæpe et* E ξ.—5 Reg. D U, al. ap. Bentl. et Dav. *sint.* Statim, *sentiri* D U χ. *nisi aliquid agat*, omissis *et adsit*, ψ 1.—6 E ξ *calorem, s. colorem.* Paulo post, *ut idem omnium* edd. antiquiss. Lamb. Wolf. Schutz. Orell. *et idem omnium* quatuor codd. Oxon. Venet. 1480.—7 Cod. χ *tamen.* Idem cod. omittit *et dilucidiora.* Actutum, *cernerentur* ξ. *cum eo quo* D. *liber* omittit ψ 2.—8 *Nam eum nunc* ψ 1. Idem cod. omittit *artificio.* Statim, *a terrenis* σ, unde Wakef. conj. *ea terrenis.* Tum *sunt intercepta* Lall. errore typogr. *sint intersaepta* χ.

NOTÆ

qui primi Oceanum viderunt, nec tradit Polyd. Virg. nec facile est suspicari.

[r] *Europam Libyamque*] Cujus sit illud carmen incertum est. Citatur quoque de Nat. Deor. lib. III. Sed ibi quoque siletur auctor.

concretisque corporibus sunt intersepta quodammodo: cum autem nihil[9] erit præter animum, nulla res objecta impediet, quo minus percipiat, quale quidque sit. XXI. Quamvis copiose hæc, diceremus, si res postularet, quam multa, quam varia, quanta[1] spectacula animus in locis cœlestibus esset habiturus. 48. Quæ quidem cogitans, soleo sæpe mirari nonnullorum insolentiam philosophorum, qui naturæ cognitionem admirantur, ejusque inventori[2] et principi gratias exultantes agunt, eumque venerantur, ut Deum: liberatos enim se per eum dicunt gravissimis dominis, terrore sempiterno, et diurno ac nocturno metu. Quo terrore?[3] quo metu? quæ est anus tam delira, Quæ timeat ista, quæ vos videlicet, si physica non didicissetis, timeretis?

Acherusia[4] templa,[a] alta Orci, pallida
Leti, obnubila, obsita tenebris loca.

Non pudet[5] philosophum in eo gloriari, quod hæc non timeat, et quod falsa esse cognoverit? Ex quo[6] intelligi potest, quam acuti natura sint, qui hæc sine doctrina credituri fuerint. 49. Præclarum autem nescio quid adepti sunt, quod didicerunt,[7] se, cum tempus mortis venisset, totos esse perituros. Quod ut ita sit,[8] (nihil enim pugno)

—9 Cod. ψ 1 *cum enim nil.* Pro *percipiat* codex Cantab. habet *perspiciat*, probantibus Bentl. et Ernesti; recepit Dav.

Cap. xxi. 1 E U ξ χ omittunt *quanta.* Actutum *spectanda* ψ 1.—2 E ξ ψ 1 *ejus inventori.*—3 *Quo errore* Regg. Lall. *Quo terrore, quo metu* desunt in E ξ. *quæ est enim anus* ψ 1.—4 *Acheruntia* ψ 2. Lamb. Gebh. *Acherontia* D E, edd. vett. *Acheruntis* Grut. Mox, *alta Orci, salvete infera* e codd. tribus Regg. Lall. Pro *Leti* Eliens. 2. habet *Lethes;* Dav. conj. *Lethæa.* Tum, *nubila tenebris loca* plerique codd. Oxon. Reg. Venet. 1460. Dav. Lall. Wolf. et Orell. qui h. l. ita constituit:

. . . *Acherusia templa alta Orci* . . . .
. . . . *pallida leti,*
Nubila tenebris loca. . . . .

—5 *Num pudet* ι. *Non timet* ψ 1.—6 *E quo* Reg. alii codd. et Orell. probante Bentl. Statim, pro *qui* Reg. E ξ ψ 1. Rom. 1469. habent *quoniam.*—7 Edd. vett. Crat. Victor. Manut. Dav. *qui didicerunt.*—8 *Quod ita sit* Reg. *Quod ut*

NOTÆ

[a] *Acherusia* [*Acherontia*] *templa*] Verosimile est, hæc duo carmina ejusdem auctoris esse cujus priora. Ennii vult esse Manutius. Eadem memorat Varro de Ling. Lat. lib. vi. ex Andromacha, legitque Acherusia templa, alta Orci, salvete, *infera.* Si tamen locus idem est, non diversus.

quid habet ista res aut lætabile aut gloriosum? nec tamen mihi sane quicquam occurrit, cur non Pythagoræ sit et Platonis vera sententia. Ut enim rationem Plato nullam[9] afferret, (vide, quid homini tribuam) ipsa auctoritate me frangeret: tot autem rationes attulit, ut velle ceteris, sibi certe persuasisse videatur.

XXII. 50. Sed plurimi contra nituntur,[t] animosque, quasi capite damnatos, morte mulctant; neque aliud est[1] quicquam, cur incredibilis his animorum videatur æternitas, nisi quod nequeunt, qualis animus sit vacans corpore, intelligere, et cogitatione comprehendere. Quasi vero intelligant, qualis sit in ipso corpore, quæ conformatio, quæ magnitudo, qui locus: ut, si[2] jam possent in homine uno cerni omnia, [p. 159.] quæ nunc tecta sunt, casurusne in conspectum videatur animus; an tanta sit ejus tenuitas, ut fugiat aciem. 51. Hæc reputent isti, qui negant, animum sine corpore se intelligere posse. Videbunt, quem in ipso corpore intelligant. Mihi quidem, naturam animi intuenti, multo difficilior occurrit cogitatio: multoque obscurior,[3] qualis animus in corpore sit, tanquam alienæ domi, quam qualis, cum exierit, et in liberum cœlum, quasi domum suam, venerit; nisi enim, quod nunquam vidimus, id quale sit, intelligere non possumus, certe, et Deum ipsum, et divinum animum, corpore liberatum, cogitatione complecti non possumus.[4] Dicæarchus quidem, et Aristoxenus, quia difficilis erat animi, quid, aut qualis esset, intelligentia, nullum omnino animum

sit codd. aliquot, Dav. Lall. probante Gœrenz. Acadd. II. p. 123.—9 Edd. antiquiss. *nullam Plato*.

CAP. XXII. 1 Ernesti conj. *neque vero est*. Statim, *cur i. iis* Argent. 1511. Erasm.—2 Lamb. et Wolf. *aut si*, probante Ernestio. Pro *uno* Dav. Lall. Wolf. Orell. habent *vivo* de conjectura Bentleii. Tum, *animus* omittunt Oliv. Lall.—3 Reg. cum duobus codd. Oxon. *multo obscurior*. Pro *domi*, Reg. Col. ξ σ ψ 1. margo Crat. Victor. Manut. Grut. exhibent *domui*. Tum, *quasi in domum* edd. antiquiss. Victor. Manut. Lamb. Lall. Deinde *venerit. Si enim* codd. aliquot, Crat. Victor. Manut. Lamb.—4 Reg.

NOTÆ

[t] *Plurimi contra nituntur*] Epicurei et Diagorei.

esse dixerunt. 52. Est illud[5] quidem vel maximum, animo ipso animum videre: et nimirum hanc habet vim præceptum Apollinis,[u] quo monet, ut se quisque noscat. Non enim, credo,[6] id præcipit, ut membra nostra, aut staturam, figuramve noscamus: neque nos corpora sumus; neque ego,[7] tibi dicens hoc, corpori tuo dico. Cum igitur, Nosce te, dicit, hoc dicit, Nosce animum tuum: nam corpus quidem quasi vas est, aut aliquod animi receptaculum: ab animo tuo quicquid agitur, id agitur a te. Hunc igitur nosse, nisi divinum[8] esset, non esset hoc acrioris cujusdam animi præceptum, sic, ut tributum Deo sit: [hoc est, se ipsum posse cognoscere.]

53. Sed si, qualis sit animus, ipse animus nesciet;[9] dic, quæso, ne esse quidem se sciet? ne moveri quidem se? ex quo illa ratio nata est Platonis, quæ a Socrate est in Phædro explicata, a me autem posita est in sexto libro De Republica. XXIII. 'Quod semper movetur, æternum est.[1] Quod autem motum affert alicui, quodque ipsum agitatur aliunde,[2] quando finem habet motus, vivendi finem habeat necesse est. Solum igitur quod se ipsum movet, quia nun-

Bern. 1. alii codd. Dav. Wolf. Orell. *complecti possumus.*—5 *Et est illud* ψ 2. Paulo post, *quisque cognoscat* ι.—6 *Non enim ordo* idem codex: *id præcepit* D. *id percepit* χ. *id præceperit* ψ 2. *aut* omittunt E U ξ χ. *figuramque nosc.* E ξ ψ 2.—7 D *nec ego;* E ξ *num ego;* U χ *non ego.* Codex unus Oxon. et Victor. omittunt *tibi.* Venet. 1480. omittit *hæc;* Venet. 1481. Beroald. et al. vett. habent *tibi dicens hoc.* Tum, *dico sed animo* edd. antiquiss. Erasm. Crat.—8 Dav. de Bentleii conjectura *divinus.* Pro *acrioris* Ernesti conj. *altioris.* Tum, *sic ut* omittunt ψ 1. 2. *tributum a Deo sit hoc se ipsum,* &c. Reg. Bern. 1. *præceptum, tributum ut Deo sit* Dav. *tributum a Deo, se ipsum,* &c. Regg. ap. Lall. ipse Lall. et Bipont. *Hoc ... cognoscere* delevit Orell.—9 Orell. cum aliis *nesciat.* Pro *dic* Bouh. conj. *hic.* Statim, *illa ratiocinatio est* Col.

CAP. XXIII. 1 Reg. *et æternum est;* edd. vett. et Lall. *id æternum est.*—2 Reg. D U ξ χ ψ 1. edd. vett. et Dav. *alicunde.* Mox, *vivendi quoque finem*

NOTÆ

[u] *Præceptum Apollinis*] Pythii. Plin. lib. VII. scribit non Apollinis illud dictum esse, sed Chilonis Lacedæmonii, unius e septem Græciæ sapientibus. Sed cum in templo Apollinis Delphici aureis literis inscriptum fuisset, Apollinis esse creditum est. Unde Juvenal. Sat. XI. 'E cœlo descendit γνῶθι σεαυτόν.' Laërtius Thaletis Milesii esse putat. Antisthenes vero in Successionibus illud Phæmonoi tribuit, ab illoque accepisse Thaletem.

quam deseritur a se, nunquam ne moveri quidem desinit; quinetiam ceteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium est movendi. Principii autem nulla est origo: 54. nam e principio[3] oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re alia nasci potest: nec enim esset principium, quod gigneretur aliunde. Quod si nunquam oritur, ne occidit[4] quidem unquam. Nam principium exstinctum nec ipsum ab alio renascetur, nec a se[5] aliud creabit, siquidem necesse est a principio oriri omnia. Ita fit,[6] ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se movetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne cœlum, omnisque terra consistat necesse est, nec vim ullam nanciscatur, qua primo impulsa moveatur. Cum pateat[7] igitur, æternum id esse quod se ipsum moveat, quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimum est[8] enim omne, quod pulsu agitatur externo: quod autem est animal, id motu cietur interiore, et suo: nam hæc est propria natura animi[9] atque vis: quæ si est una ex omnibus, quæ se ipsa[10] semper moveat; neque nata certe est, et æterna est.' 55. Licet concurrant plebeii omnes[11] philosophi, (sic enim ii, qui a Platone, et Socrate, et ab ea familia dissident, appellandi videntur) non modo nihil unquam tam eleganter explicabunt, sed ne hoc quidem ipsum, quam subtiliter conclusum sit, intelligent. Sentit igitur animus se mo-

habeat edd. vett. et Lall. *vivendi habeat* e codd. Gebh. et Grut.—3 *Nam ex principio* Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor. Manut. Lamb. Statim, *esset id principium* edd. ante Gebh. item Orell.—4 D E U ι ξ χ ψ 1 *nec occidit*. Actutum, *quidem nunquam* D.—5 Codd. aliquot et Macrob. Somn. Scip. II. 13. *nec ex se;* Reg. D E *nec se;* ψ 1 *nec de se;* σ *nec e se*. Tum, *aliud crearet* D. *aliud certaret* E ξ. Verba, *siquidem n. est a p. o. o.* *Ita fit* desunt in ψ 2.—6 *Sic fit* D. *Ut fit* E. Mox, *ex eo fit* D. *principium id sit* conj. Lamb. Tum, *vel concidant* Lamb. *omnisque natura consistat* codd. aliquot, et edd. antiquiss. *omnisque terra et consistant* conj. Lamb. *omnisque terra et consistat* Dav. Deinde, *qua a primo impulsa* Macrob. Wolf. Schutz. Orell. *qua ut a primo impulsa* cod. Mureti Var. Lect. VIII. 8. *qua ut primo impulsa* ι σ χ ψ 2. *qua ut primo impulsu* E ξ. *qua primo impulsu* cum aliquot codd. Venet. 1481. al. vett. et Lall.—7 *Cum pareat* Lamb. *Cum p. i. æ. id e. q. s. i. moveat* desunt in ψ 1.—8 *Inanime est* D U. *In animo est* E σ. *Inanima* ξ. Statim, *animal est* Orell. *est animale* Lall. *est animatum* edd. antiquiss.—9 Lamb. cum multis codd. *animæ*.—10 Ita de Bentleii conjectura Dav. et seqq. *se ipsam* edd. vett.—11 Codd. aliquot, et Dav. *omnes plebeii*. Mox, *sic enim hi* E, Reg. Dav. *et ab illa familia* Manut. Lamb. Tum, *non modo nihil animi* χ. *num modo in hoc*

veri: quod cum sentit, illud una sentit, se vi sua, non aliena, moveri: nec accidere posse, ut ipse unquam a se deseratur: [*p.* 160.] ex quo efficitur æternitas; nisi quid habes ad hæc. A. Ego vero facile sum[12] passus, ne in mentem quidem mihi aliquid contra venire: ita isti faveo sententiæ.

XXIV. 56. M. Quid illa tandem? num leviora censes, quæ declarant inesse in animis[1] hominum divina quædam? quæ si cernerem quemadmodum nasci possent, etiam, quemadmodum interirent, viderem. Nam sanguinem, bilem, pituitam, ossa, nervos, venas, omnem denique membrorum et totius corporis figuram, videor posse dicere, unde concreta, et quo modo facta sint: [per][2] animum ipsum, si nihil esset in eo, nisi id, ut per eum viveremus, tam natura putarem hominis vitam sustentari, quam vitis, quam arboris: hæc enim etiam dicimus vivere. Item, si nihil haberet animus hominis, nisi ut appeteret aut refugeret,[3] id quoque esset ei commune cum bestiis. 57. Habet primum memoriam, et eam infinitam, rerum innumerabilium; quam quidem Plato recordationem esse vult superioris vitæ:[4] nam in illo libro, qui inscribitur Menon,[5] [a] pusionem quendam Socrates interrogat quædam geometrica de dimensione quadrati. Ad ea sic ille respondet,[6] ut puer: et tamen ita faciles interrogationes sunt, ut gradatim respondens eodem perveniat, quo si geometrica didicisset. Ex quo effici vult Socrates, ut discere, nihil aliud sit, nisi[7]

---

unquam, &c. ψ 1. *ipsum* omittit E. *quam* omittit ξ. *ipsum, quod* habet χ.—12 Reg. D E U, Dav. *sim.* Actutum, *passurus* ψ 1.

Cap. XXIV. 1 Edd. antiquiss. *inesse animis.*—2 D E ι ξ σ ψ 1. 2. Bern. 1. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. omittunt *per.* Actutum, *animo ipso* conj. Lamb.—3 Reg. Bern. 1. ι ξ σ ψ 1. 2. Venet. 1480. Victor. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *aut fugeret.*—4 Orell. cum aliis ante Manut. *vitæ superioris.*—5 *Meno* Lamb. Wolf. Schutz. Orell. ΜΕΝΩΝ Venet. 1480. *Memnon* Crat. Victor. Manut.—6 Edd. antiquiss. *respondit.* Statim *eo perveniat* eædem edd. *eo demum perveniat* conj. Bentl. *quasi geom.* ι ξ σ χ ψ 1. edd. vett. et

NOTÆ

[a] *Qui inscribitur Menon*] Seu de virtute, ubi Menonis, Aristippi, Gorgiæ, et Prodici de virtute definitiones confutat.

recordari.[b] Quem locum multo etiam accuratius explicat in eo sermone, quem habuit eo ipso die,[c] quo excessit e vita: docet enim, quemvis, qui omnium rerum rudis esse videatur, bene interroganti respondentem, declarare,[8] se non tum illa discere, sed reminiscendo recognoscere: nec vero fieri ullo modo posse, ut, a pueris, tot rerum atque tantarum insitas, et quasi consignatas in animis notiones, (quas ἐννοίας vocant)[9] haberemus, nisi animus, antequam in corpus intravisset, in rerum cognitione viguisset. 58. Cumque nihil esset,[10] ut omnibus locis a Platone disseritur, (nihil enim ille putat esse, quod oriatur et intereat; idque solum esse, quod semper tale sit, qualem 'ideam' appellat[d] ille, nos 'speciem') non potuit animus hæc, in corpore inclusus, agnoscere: cognita attulit: ex quo tam multarum rerum cognitionis admiratio tollitur. Neque ea[11] plane videt animus, cum tam repente in insolitum tamque perturbatum domicilium immigravit; sed cum se collegit atque recreavit, tum agnoscit illa reminiscendo. 59. Ita nihil aliud est discere, nisi recordari. Ego autem majore etiam quodam modo memoriam admiror. Quid est enim illud, quo[12] me-

Gebh.—7 Edd. antiquiss. *quam*.—8 Cod. χ *respondere, declarare*; ψ 1 *respondere de omnibus*. Mox, *cognoscere* χ ψ 1.—9 Codex unus Oxon. *vocat*, uti conj. Bentl. *vocant Græci* Argent. 1511. Erasm. Tum, *in c. intrasset* edd. antiquiss. *in* ante *rerum* omittunt Venet. 1481. Beroald. Manut. Lamb.—10 *Cumque corpus nihil esset* codd. aliquot, etiam χ, prob. Bouh. *Cumque nihil corpus esset* D U σ ψ 2. *Cumque nihil corpus esse* E ξ. Statim, *ille* omittunt Reg. E ι ψ 1. Lamb. *solum est, quod semper* χ. *s. esset, quod semper* ψ 1. *solum esset, et tale fit* ψ 2. *quale ἰδέαν* Reg. Bern. 1. Dav. Orell. *quales ἰδέαν* Schutz. *quam ideam* conj. Ernesti. Tum, *speciem nos* Venett. 1480. 1481. Beroald. *animus hoc* D U ψ 1. et edd. antiquiss. *hic animus* ψ 2. *hæc* omittit ι. Deinde, verba *ex quo . . . tollitur* desunt in σ.—11 *Neque enim ea* E ξ. Mox, *tam repente in tam ins.* Manut. Lamb. *repente in tam ins.* Reg. Bern. 1. edd. vett. Lall. Oliv. Wolf. Schutz. Orell. *repenteque vitam ins.* σ. *repente vitam ins.* ψ 2. Deinde, *tum agnoscit ea rem.* edd. antiquiss.—12 D E ξ σ χ *quod*. Pro *natam* Reg. Bern. 1. ξ χ ψ 1. 2. et edd. vett. habent *naturam*. Voc. *natam* uncis inclusit Wolf. omisit Manut. sed in Scholiis emend. *aut undenam?* Bentl. conj. *aut unde? Jam non quæro, &c.* Hottinger et Nissen, susp. *unde natum?*

NOTÆ

[b] *Nisi recordari*] In reminiscentia positam Plato volebat scientiam.

[c] *Quem habuit eo ipso die*] Non extat is sermo; supplevit Plato eo libro qui Apologia Socratis inscribitur.

[d] *Ideam appellat*] De idea Platonis dicetur infra.

minimus? aut quam habet vim? aut unde natam? Non quæro, quanta memoria Simonides[e] fuisse dicatur, quanta Theodectes,[13 f] quanta is, qui a Pyrrho[g] legatus ad senatum est missus,[h] Cyneas,[i] quanta nuper Charmadas,[k] quanta, qui modo fuit, Scepsius Metrodorus,[l] quanta noster Hor-

Venet. 1480. cum cod. Gryph. *unde natura.*—13 *Themistocles* Col. Lamb. *Theodotus* D U χ. *Theodorus* E ξ. Statim *Cineas* plurimæ edd. *Ceineas* Reg. *Comeas* ψ 1. *Ceneas* ψ 2. *Carneades* D E U ι ξ σ χ ψ 2. et edd. ante Gebh. *Cardamas* ψ 1. Tum, *omnium memoria* Reg. E ξ χ, margo Crat. Victor. Gebh. Lall.

NOTÆ

[e] *Memoria Simonides*] Qui vulgo 'Poëta' dicitur. Multi hoc nomine poëtæ, quorum alii aliis temporibus floruerunt. Is Leoprepis filius fuit, juxta Suidam, patria Julites ex urbe Ceæ insulæ. Artem memoriæ reperisse eum tradit Cicero; Pæanas tragœdias; aliaque multa scripsit, tum maxime duas Græcorum adversus Xerxem pugnas, alteram ad Artemisium, alteram ad Salaminam; illam versu elegiaco, hanc lyrico. Ita Giraldus.

[f] *Theodectes*] De eo ejusque memoria nusquam alibi. Fuit quidem Theodectes quidam discipulus Aristotelis et Platonis, orator, et poëta qui tragœdias 50. scripsisse dicitur, sed longe diversus a nostro. Quare multi supplent *Themistoclem,* cujus tanta fuit memoria, ut omnia civium suorum nomina comprehenderet, Val. Max. VIII. 7. essentque plura, inquit Cicero, quæ dediscere, quam quæ discere cuperet.

[g] *A Pyrrho*] Rege Epirotarum, ducum omnium post Alexandrum præstantissimo, qui genere materno ab Achille, paterno ab Hercule oriundum se gloriabatur.

[h] *Legatus ad senatum est missus*] Duplex legatio fuit; altera Romanorum ad Pyrrhum, altera Pyrrhi ad Romanos; illa de captivis redimendis, hæc de pace sancienda. Prior Cyneæ legatio fuit, si Plutarcho fides; si Livio, Justino, Eutrop. Zonar. posterior. Historiam latius habet Justin. lib. VIII. Plut. in Pyrrhi Vita; Zonar. Flor. I. 18. Liv. Epit. lib. XII. et XIII. Oros. Eutrop. et Pausanias in Atticis, qui nonnihil ab aliis discrepat.

[i] *Cyneas*] Pyrrho gratissimus, vir adeo firma memoria, ut postridie quam Romam adventasset, sine ulla nomenclatoris ope, tum senatui tum equestri ordini nomen cuique suum ediderit. De ejus eloquentia multa Plut. in Pyrrho.

[k] *Charmadas* [*Carneades*] De Carneadis et Metrodori memoria hæc Cic. de Orat. lib. II. 'Vidi,' inquit M. Antonius orator, 'ego summos homines et divina prope memoria; Athenis Carneadem; in Asia, quem vivere hodie aiunt, Scepsium Metrodorum; quorum uterque, tanquam literis in cera, sic se aiebat imaginibus, in iis locis quos haberet, quæ meminisse vellet, præscribere.' Et alio ejusdem lib. loco: 'Carneades et Metrodorus, cum divina prope essent memoria, arte tamen illius usi sunt præclare.' Turnebus Advers. X. 16. his omnibus in locis vitiose *Carneadem* legi ait, suppletque *Charmadam.* Jonsius II. 14. *Charmidam,* sed uterque, opinor, temere.

[l] *Scepsius Metrodorus*] De illo Plin.

tensius:[m] de communi hominum memoria loquor, et eorum maxime, qui in aliquo majore studio et arte versantur; quorum quanta mens sit, difficile est existimare: ita multa meminerunt. XXV. 60. Quorsum [1] igitur hæc spectat oratio? Quæ sit illa vis, et unde,[2] intelligendum puto. Non est certe nec cordis, nec sanguinis, nec cerebri, nec atomorum: anima sit animus, ignisve,[3] nescio: nec me pudet, ut istos,[n] fateri nescire, quod nesciam. Illud, si ulla alia de re obscura affirmare possem, sive anima, sive ignis sit animus, eum jurarem esse divinum. [*p.* 161.] Quid enim? obsecro te, terrane tibi, aut hoc [4] nebuloso et caliginoso cœlo, aut sata aut concreta videtur tanta vis memoriæ? Si, quid sit hoc, non vides, at, quale sit, vides: si ne id quidem, at, quantum sit, profecto vides. 61. Quid igitur? utrum capacitatem aliquam in animo [5] putamus esse, quo, tanquam in aliquod vas, ea, quæ meminimus, infundantur? absurdum id quidem: qui enim [6] fundus, aut quæ talis animi figura, intelligi potest? aut quæ tanta omnino capacitas? An imprimi, quasi ceram, animum putamus, et memoriam esse [7] signatarum rerum in mente vestigia? quæ possunt verborum, quæ rerum ipsarum, esse vestigia? quæ

CAP. XXV. 1 *Quorsus* D E U ξ χ, Bern. 1. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell.—2 D E U ι ξ σ χ ψ 1. Reg. edd. vett. Orell. *unde sit*; Bern. 1. *et unde, sic intel.* et sic de Bonh. conjectura Wolf.—3 Lamb. de conjectura, Wolf. Schutz. Orell. *anima sit, ignisne*; Reg. Bern. 1. Dav. Lall. *anima sit, ignisve*; ι ξ σ χ ψ 1. 2. *sit anima, ignisne*; Lamb. *animus sit, ignisne*; Bentl. conj. *an anima sit, ignisve.*—4 Venet. 1480. *et hoc*; E *ex hoc*; Reg. D ι ξ σ ψ 1. Medic. omittunt *aut*, probante Bentl.—5 Lamb. conj. *aliquam animum.*—6 *Quis enim* idem

NOTÆ

VII. 24. 'Charmadas quidam in Græcia, quæ quis exegerat volumina in bibliothecis, legentis modo repræsentavit. Ars postremo ejus rei facta et inventa est a Simonide melico, consummata a Metrodoro Scepsio, ut nihil non iisdem verbis redderetur auditum.' Atque ex hoc loco Plinii Jonsius confirmari putat suam de Charmada pro Carneade conjecturam.

[m] *Noster Hortensius*] Qui summos honores, uti Cicero, eloquentia consecutus est. Nepotem habuit Hortensium Corbionem, hominem omnibus scortis obscœniorem, inquit Val. Max. III. de degeneribus: filiam vero nobilem, cujus insigne facinus refertur a Val. Max. VIII. 3.

[n] *Ut istos*] Socraticos, quorum est nota vox, Hoc unum scio, quod nihil scio.

porro tam immensa magnitudo, quæ illa tam multa possit effingere?[8] Quid? illa vis, quæ[9] tandem est, quæ investigat occulta, quæ inventio atque excogitatio dicitur? ex hacne tibi terrena, mortalique natura et caduca, concreta ea videtur? 62. Aut qui primus (quod summæ sapientiæ Pythagoræ visum est) omnibus rebus imposuit nomina? aut qui dissipatos homines congregavit, et ad societatem vitæ convocavit? aut qui sonos vocis, qui infiniti videbantur, paucis literarum notis[n] terminavit? aut qui[10] errantium stellarum cursus,[o] regressiones, institiones[p] notavit? omnes magni: etiam superiores, qui fruges,[q] qui vestitum, qui tecta, qui cultum vitæ, qui præsidia contra feras invenerunt; a quibus mansuefacti et exculti, a necessariis artificiis ad elegantiora defluximus. Nam et auribus oblectatio magna parta est, inventa et temperata[11] varietate et natura

Lamb.—7 Codd. Bentleii *et esse memoriam.*—8 Dav. suspic. *excipere.*—9 *Quæ illa visque* ✠ 1. Paulo post, *concretus esse videtur* de Bentleii conjectura Dav. *concretus is* conj. etiam Bentl.—10 *Aut quis . . . aut quis . . . aut quis . . . aut quis* Lamb. Mox, *stellarum motus, cursus* Leid. et edd. antiquiss. *stellarum motus*, omisso *cursus*, Victor. *prægressiones* Reg. Eliens. 2. Orell. *progressiones* Bern. 1. et edd. vett. *institutiones* Gebh. Dav. *institutionesque* E U ξ σ χ, et edd. ante Manut. *insecutiones* conj. Bouh.—11 Ita Reg. Col. Manut. Gebh. seqq.

NOTÆ

[n] *Literarum notis*] De literarum inventore magna est quæstio. Diodor. lib. I. a Mercurio, alii ab Hebræis, alii apud Syros repertas volunt. Asserunt Ægyptii a se inventas. Plinius ad Assyrios refert. Plura Polydor. Virgil. I. 6.

[o] *Stellarum cursus*] Atlas primus eos notavit, unde a poëtis cœlum ferre dictus est. Ægyptii astrologiam, ut auctor est Diodorus, a se primum inventam asserunt, alii a Mercurio. Sed idem Diod. lib. V. Actinum, Solis filium, ad eos astrologiæ notitiam traduxisse ait. Clemens vero Alex. primum Chaldæis, tum Ægyptiis assignat; Josephus Antiq. lib. I. ait Abrahamum astrologiam, a majoribus suis inventam, tradidisse Ægyptiis. Vide Polydor. I. 17.

[p] *Institiones* [*institutiones*] Quid sunt institutiones errantium stellarum? Legunt alii *institiones*. At ubi demum eam vocem inter Latinos reperias?

[q] *Qui fruges*] Ceres, cum prius homines glande vescerentur, fruges in Attica, Italia, Sicilia invenit. Plin. lib. VII. Diodorus tamen lib. I. Isidi eam artem tribuit. Conciliari possunt ex Diodori ipsius sententia, qui alibi tradit Isidem ac Cererem Deam unam esse. Saturnus, teste Macrobio, Latinos primus docuit terram colere.

sonorum: et astra suspeximus, tum ea, quæ sunt infixa certis locis, tum illa non re, sed vocabulo[r] errantia: quorum conversiones omnesque motus qui animus[12] vidit, is docuit, similem animum suum ejus esse, qui ea fabricatus esset in cœlo. 63. Nam cum Archimedes[s] lunæ, solis, quinque errantium, motus in sphæram illigavit, effecit idem, quod ille, qui in Timæo mundum ædificavit, Platonis Deus, ut tarditate et celeritate dissimillimos motus una regeret conversio. Quod si in hoc mundo[13] fieri sine Deo non potest, ne in sphæra quidem eosdem motus Archimedes sine divino ingenio potuisset imitari. XXVI. 64. Mihi vero ne hæc quidem notiora et illustriora[1] carere vi divina videntur, ut ego aut poëtam grave plenumque carmen sine cœlesti aliquo mentis instinctu putem fundere, aut eloquentiam sine quadam vi majore fluere, abundantem sonantibus verbis, uberibusque sententiis. Philosophia vero, omnium mater artium, quid est aliud, nisi, ut Plato ait,[2] donum, ut ego, inventum Deorum? Hæc nos primum ad illorum cultum, deinde ad jus hominum, quod situm est in generis humani societate, tum ad modestiam, magnitudinemque animi erudivit: eademque ab animo, tanquam ab oculis, caliginem dispulit,[3] ut omnia supera, infera, prima, ultima, media videremus. 65. Prorsus hæc divina mihi videtur vis, quæ

magna ex parte est inventa et temperata edd. vett. *ex temperata* al. vett.—12 Tres codd. Oxon. Manut. Lamb. Dav. Lall. *animo;* pro quo de Bouh. et Ernestii conjectura *primus* dedit Schutz. *animus* uncis incluserunt Wolf. in ed. pr. et Orell. delevit Wolf. in ed. sec. Mox, *esse ejus* edd. antiquiss. Deinde, *in cælo esset* edd. ante Gebh.—13 Manut. *hoc in mundo;* Hotting. suspic. *in mundo hoc;* Codd. aliquot Oxon. *Qui si hoc mundo .... nec in sph. &c.*

CAP. XXVI. 1 Venet. 1481. Beroald. al. vett. *et jam illustriora.* Mox, *haud poëtam* Eliens. 1. et Dav. Tum, *sine cælestis, &c.* Leid. prob. Bouh. *non putem fundere* conj. Ernesti: *sine majore quadam vi* Reg. edd. vett. Orell. *sine majore vi quidem* Dav.—2 Reg. E U ξ, alii codd. et Dav. omittunt *ait;* D habet *sapienter dicit;* σ *sapienter dicit sapientiam;* *τὸ ait* uncis inclusit Orell.—3 Codd.

NOTÆ

[r] *Non re, sed vocabulo*] Stellas errare adeo negabat, ut impietatis Græcos accusaret, quod secus sentirent.

[s] *Nam cum Archimedes*] De sphæra ejus versatili vide de Nat. Deor. lib. II.

tot res efficiat, et tantas. Quid est enim memoria rerum et verborum? quid porro inventio? profecto id, quo nec in Deo quicquam[4] majus intelligi potest. Non enim ambrosia[t] Deos, aut nectare,[u] aut Juventate[5 x] pocula ministrante, lætari arbitror: nec Homerum audio, qui Ganymedem[y] a Diis raptum ait propter formam, ut Jovi bibere ministraret: non justa causa, cur Laomedonti[z] tanta fieret injuria. Fingebat hæc Homerus, et humana ad Deos transferebat: divina mallem ad nos. [*p.* 162.] Quæ autem divina? Vigere, sapere, invenire, meminisse. Ergo animus, [qui] ut ego dico, divinus est, ut Euripides audet dicere, Deus:[6] et quidem si Deus aut anima aut ignis est, idem est animus hominis. Nam ut illa natura cœlestis et terra vacat et humore, sic utriusque harum rerum humanus animus est expers. Sin autem est quinta quædam natura ab Aristotele inducta, primum hæc[7] et Deorum est, et animorum. Hanc nos sententiam secuti, his ipsis verbis in Consola-

aliquot Turneb. *depulit.*—4 Reg. aliique codd. *ne in Deo, &c.* unde Bentl. *ne in Deo quidem;* Col. *ne in Deo quidem quicquam;* D σ ψ 2 *nec video quicquam;* ψ 1 *idque ne video quicquam.*—5 D E U ξ σ χ ψ 1 *aut Juventute;* Dav. de Bentleii conjectura delevit *aut.* Statim, *pocula administrante* Venet. Mediol. Junt. probante Ernesti. Deinde, *ut Jovi pocula administraret*, vel *ministraret* edd. vett.—6 *Ergo a. ut ego dico, divinus, ut E. dicere audet, Deus est* Reg. alii codd. et Orell. *E. a. qui ut e. d. divinus, ut E. audet dicere, Deus est* edd. antiquiss.—7 Manut. Dav. Wolf. Schutz. Orell. distinguunt *inducta primum: hæc, &c.* Ernesti conj. *inducta: nimirum hæc, &c.* Distinctionem nos-

NOTÆ

[t] *Ambrosia*] Cibus est Deorum, nectar potus. Confunduntur tamen interdum, ut Georg. IV. Ab α privativo, et βροτὸς, *mortalis:* est quoque ambrosia herba rutæ affinis, de qua Virgil. Æneid. XII. 'Spargitque salubres Ambrosiæ succos, et odoriferam Panacæam.'

[u] *Aut nectare*] A νε privativa particula, et κτείνω, *occido.*

[x] *Aut Juventate* [*juventute*] Legi debet *Juventate.* Juventas, seu Hebe, Dea fuit juventutis, Junonis et Jovis, vel, ut alii volunt, unius Junonis filia: pocula et dapes Diis ministrabat.

[y] *Qui Ganymedem*] Munus ministrandi poculi ad Deorum mensam ab Hebe translatum est ad Ganymedem, formosum puerum, Trois filium, a Jove sub aquilæ forma latente sublatum in cœlos, cum in Ida monte venaretur.

[z] *Laomedonti*] Memoria lapsus est hic Cicero; neque enim Laomedontis, sed Trois filius fuit Ganymedes.

tione[a] hæc[3] expressimus: XXVII. 66. 'Animorum nulla in terris origo inveniri potest: nihil enim est in animis mixtum atque concretum, aut quod ex terra natum atque fictum esse videatur; nihil ne aut humidum quidem, aut flabile, aut igneum. His enim in naturis[1] nihil inest, quod vim memoriæ, mentis, cogitationis habeat; quod et præterita teneat, et futura provideat, et complecti possit præsentia; quæ sola divina sunt: nec invenietur unquam, unde ad hominem venire possint, nisi a Deo. Singularis est igitur quædam natura atque vis animi, sejuncta ab his usitatis[2] notisque naturis. Ita, quicquid est illud, quod sentit, quod sapit, quod vivit,[3] quod viget, cœleste et divinum est, ob eamque rem æternum sit necesse est. Nec vero Deus ipse, qui[4] intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quædam et libera, segregata ab omni concretione mortali, omniaque sentiens, et movens, ipsaque prædita motu sempiterno.' 67. Hoc e genere, atque eadem e natura, est humana mens.

XXVIII. Ubi igitur, aut qualis, est ista mens? Ubi tua, aut qualis? potesne dicere? an, si omnia ad intelligendum non habeo, quæ habere vellem,[1] ne iis[2] quidem, quæ habeo, mihi per te uti licebit? Non valet tantum animus, ut se ipse[3] videat: at, ut oculus, sic animus, se non videns, alia cernit. Non videt autem, quod minimum est, formam suam: fortasse; quanquam id quoque: sed

tram exhibent edd. antiquiss. defendit Wopk. p. 52.—3 Reg. alii codd. etiam D ξ σ ψ 1. Dav. Lall. *hoc*, probante Bentl.

CAP. XXVII. 1 *His enim naturis* D U χ. Mox, *præterea caveat* σ. Tum, *quæ tota divina* conj. Ernesti.—2 Reg. et Dav. *visitatis*, probante Bentl.—3 Ita Reg. Guelf. Junt. Dav. Wolf. Orell. *qui vivit* D E U ι ξ σ ψ 1. *quod vult* edd. vett. et Lall. *et cœleste* Wolf. *est* omittunt Reg. Bern. 1. Venet. 1480. Dav. Wolf.—4 Nissen. conj. *cum*. Mox, *omniaque sentiens* est de conjectura Ernesti: *que* deest in codd. aliisque edd.

CAP. XXVIII. 1 Ern. conj. *velim*, prob. Rath.—2 *Ne his* edd. antiquiss.—3 Edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. Wolf. Schutz. Orell. *ut sese ipse;* Bern.

NOTÆ

[a] *In Consolatione*] Quem, mortua carissima filia sua Tulliola, scripsit. Constat eum, qui manibus teritur, librum de Consolatione, non esse Ciceronis.

relinquamus: vim certe, sagacitatem, memoriam, motum, celeritatem[4] videt. Hæc magna, hæc divina, hæc sempiterna sunt. Qua facie quidem sit, aut ubi habitet, ne quærendum quidem est. Ut, cum videmus speciem primum, candoremque cœli; 68. deinde[5] conversionis celeritatem[b] tantam, quantam cogitare non possumus; tum vicissitudines dierum atque noctium, commutationesque temporum quadripartitas, ad maturitatem frugum et ad temperationem corporum aptas, eorumque omnium moderatorem et ducem solem; lunamque, accretione et diminutione luminis, quasi fastorum[c] notis signantem dies; tum in eodem orbe in XII partes[d] distributo, quinque stellas ferri,[e] eosdem cursus constantissime servantes, disparibus inter se motibus, nocturnamque cœli formam undique sideribus or-

1. Gebh. *ut se ipsum ipse.* Tum, *sese non videns* edd. vett. Manut. Lamb.—4 Bentl. conj. *motus celeritatem.*—5 Codd. aliquot, et Dav. *dein.* Statim, *dierum ac noctium* Reg. Dav. Orell. *ad maturationem frugum* cod. Norvic. probante Pearc. improbante vero Ernesti. Tum, *notantem et significantem* Reg. et edd. ante Dav. *notantem et signantem* e codd. Dav. et Lall. *notis* habent codd.

NOTÆ

[b] *Conversionis celeritatem*] Cœlum, quod astronomis primum mobile dicitur, unaquaque hora percurrit semidiametros terræ,

auctore	Ptolemæo	11834.
	Tychone	3662.
	Ricciolo	549500.

Porro diameter terræ, teste Ptolemæo, stadia continet 57272.

[c] *Fastorum*] Fasti, auctore Servio, erant libri dierum computationem habentes, ubi, teste Porphyrione, per consules annorum numerum colligebant. Secundum Acronem annales erant, in quibus memoria rerum contineretur, quique ad commemorationem bonorum iaventi dicerentur virtutis indices. Fastorum Janum parentem esse dixerunt, quod singulis annis scriberentur. In eo differebant ab actis diurnis urbis, quod his humilia quæque scriberentur, fastis nonnisi insignia. Plura Antonius Constantius in Procœmio Commentariorum suorum in Fastos Ovidii.

[d] *In XII partes*] Quæ domus solis et signa dicuntur. Orbis ille obliquus est secans æquatorem. Dividitur in partes sive gradus 360. ut omnes alii circuli, singula signa in gradus 30. e quibus unum circiter gradum singulis diebus motu proprio sol conficit ab Occidente in Orientem procedendo, atque ita uno circiter anno 12. signa decurrit, interea dum communi motu, qui 'raptus' dicitur, ab Oriente in Occidentem procedendo 24. horarum spatio orbem terrarum circuit.

[e] *Quinque stellas ferri*] Saturnum, Jovem, Martem, Mercurium, Venerem.

natam; tum globum terræ eminentem e mari, fixum, in medio mundi universi loco, duabus oris[f] distantibus habitabilem, et cultum; quarum altera, quam nos incolimus, sub axe posita[g] ad stellas septem,[h] unde

Horrifer Aquilonis[i] stridor gelidas molitur nives;[6]

altera Australis,[k] ignota nobis (quam vocant Græci ἀντίχθονα);[7] [l] 69. ceteras partes incultas, quod aut frigore rigeant, aut urantur calore; hic autem, ubi habitamus, non intermittit, suo tempore,

Cœlum mitescere,[8] arbores frondescere,

Oxon.—6 Duos versus h. l. inculcat Orell. ita:

Sub axe posita ad stellas septem, unde horrifer
Aquiloni' stridor gelidas molitur nives.

—7 D *antaxona;* E ι ξ σ ψ 1 *antixona;* χ *antiaxona;* ψ 2 *antixonam;* Reg. *antixoona;* Crat. Manut. Victor. Lamb. ἀντάξονα.—8 Reg. Bern. 1. edd. vett. Wolf. Orell. *nitescere.* Statim, *Vites lætificare* Reg. *V. lætiscere* Pal. 1. Gebh.

NOTÆ

[f] *Duabus oris*] Quæ duæ Zonæ temperatæ dicuntur. Has solas habitabiles esse veteres putaverunt: recentiores vero in media quoque, quæ torrida dicitur, cœlum esse temperatum propter frequentes imbres agnoverunt. A. Costa. *Zona* Græca vox est, Latine *cingulum.*

[g] *Sub axe posita*] Axem vocat, polum hunc nostrum borealem. Astronomi autem polum ab axe secernunt. Axis est linea quæ fingitur ab uno polo ad alterum duci per centrum orbis. Poli puncta sunt extrema illius axis.

[h] *Ad stellas septem*] Seu Majoris, seu Minoris Ursæ; modo hanc enim, modo illam veteres naturæ ducem habuere. Utraque circa polum borealem vertitur, qui arcticus vocatur ab ἄρκτος, *ursa.* Major Helice, ab ἕλιξ, *circumvolutio,* quia circa polum volvitur majori circuitu: Minor Cynosura vocatur, a κύων, *canis,* et οὐρὰ, *cauda.* Majorem nautæ Græci, Minorem nautæ Phœnices intuebantur.

[i] *Aquilonis*] Qui et Boreas; ventus Septemtrionalis, frigidus et siccus; a βοάω, *clamo,* et ῥέω, *curro,* quod flat cum sonitu. Aquilo vero a vehementiore flatu et volatu, quasi aquila, inquit Festus. Strymonis, Macedoniæ fluvii filius, inquiunt poëtæ, Orithyiam, Erechthei Athenarum regis filiam, rapuit, ex qua Calain Zethenque suscepit, quibus deinde ex patria origine alæ succreverunt.

[k] *Altera Australis*] Ab Austro dicta, qui et Notus, ventus a Meridie flans; Italis et Græcis, nobis item, quibus mare ad Meridiem est, transmarinus, adeoque propter magnos inter eundem collectos humores noxius; secus apud Palæstinos, quibus mare ad Occidentem est, adeoque Auster salubris. Quare hunc Salomon in hortos invitat Cantico quarto: 'Surge, Aquilo, et veni, Auster: perfla hortum meum.'

[l] Ἀντίχθονα [ἀντάξονα] Hoc est, *locatam ad axem contrarium.* Aliter alii legunt: ἀντάξωνα Ciacconius; ἀντίχθονα Plut. de Plac. Phil. III. Ptolem. Plin. Mela, quibus assentior. Neque enim aut ἀντάξονα aut ἀντάξωνα uspiam reperitur.

Vites lætificæ pampinis pubescere,
Rami[9] baccarum ubertate incurviscere,
Segetes largiri fruges, florere omnia,
Fontes scatere,[m] herbis[10] prata convestirier:

[p. 163.] tum multitudinem pecudum, partim ad vescendum, partim ad cultus agrorum, partim ad vehendum, partim ad corpora vestienda; hominemque ipsum, quasi contemplatorem cœli ac Deorum, ipsorumque cultorem;[11] atque hominis utilitati agros omnes et maria parentia. XXIX. 70. Hæc igitur, et alia[1] innumerabilia cum cernimus, possumusne dubitare, quin his præsit aliquis vel effector, si hæc nata sunt, ut Platoni videtur; vel, si semper fuerint, ut Aristoteli placet, moderator tanti operis et muneris? Sic mentem[2] hominis, quamvis eam non videas, ut Deum non vides; tamen ut Deum agnoscis ex operibus ejus, sic, ex memoria rerum, et inventione, et celeritate motus, omnique pulchritudine virtutis, vim divinam mentis agnoscito. In quo igitur loco est? crêdo equidem[n] in capite: et, cur credam, afferre[3] possum: sed alias: nunc ubi sit animus, certe quidem in te est. Quæ est ei natura? Propria

Lall.—9 *Ramos* υ χ. *incurvescere* codd. plerique, etiam D, et edd. antiquiss. item Orell. *incurvascere* E, alii codd. et Venet. 1480.—10 Voc. *herbis* pro gloss. habet Beier. Offic. tom. II. p. 29.—11 Reg. *eorum cultorem;* D E U ι ξ χ ψ 1. 2. *eorumque cultorem;* σ omittit *ipsorumque*. Bentl. conj. *contemplatorem cœli ac terrarum cultorem;* Bouh. suspic. *contemplatorem cœli ac Deorum cultorem.* Mox, *maria patentia* codd. aliquot et Argent. 1511.

Cap. XXIX. 1 Dav. de Gulielmi conjectura *et talia*, probante Bentl. Mox, *iis præsit* Argent. 1511. et Erasm. *his possit* ψ 1. *conditor vel effector* U ψ 2. *conditor atque effector* χ. *sunt* omittunt E ξ. *si s. fuerunt* ι ψ 1. 2. Bern. 1. Dav. Wolf. Schutz. Orell.—2 Rath. conj. *muneris sit? Mentem, &c.* Paulo post, *omniaque* Reg. *omnisque* conj. Bentl. *vim divinæ mentis* Reg. ψ 1. edd. antiquiss.—3 Lamb. *multa afferre;* Col. *rationem afferre.* 'Sapienter Fabr. utrumque pro interpol. habuit.' *Orell.* *Sed de hoc alias* D E U ξ χ, Venett. 1480. 1481. al. vett. *sed alias, ubi sit animus* Reg. Bern. Dav. probante Bentl. *sed alias: nunc ubi ubi, &c.* Victor. Gebh. Orell. *nunc ubi* omittunt D E U ι

NOTÆ

[m] *Fontes scatere*] Media in 'scatere' hic corripitur. Sic Lucret. lib. v. 'Largifluum fontem scatere atque erumpere lumen.'

[n] *Credo equidem*] Quæ sit sedes mentis non conveniunt cum veteribus philosophi recentiores.

puto, et sua:[4] sed fac igneam, fac spirabilem; nihil ad id, de quo agimus. Illud modo videto, ut Deum noris, etsi ignores[5] et locum et faciem, sic animum tibi tuum notum esse oportere, etiam si ejus ignores et locum et formam. 71. In animi autem cognitione dubitare non possumus, nisi plane in physicis plumbei sumus,[o] quin nihil sit animis admixtum,[6] nihil concretum, nihil copulatum, nihil coagmentatum, nihil duplex. Quod cum ita sit, certe nec secerni, nec dividi, nec discerpi, nec distrahi potest; nec interire[7] igitur: est enim interitus quasi discessus, et secretio ac diremtus[8] earum partium, quæ ante interitum junctione aliqua tenebantur.

His et talibus rationibus[9] adductus, Socrates[p] nec patronum[q] quæsivit ad judicium capitis, nec judicibus supplex fuit: adhibuitque liberam contumaciam, a magnitudine animi ductam, non a superbia: et supremo vitæ die de hoc ipso multa disseruit, et paucis ante diebus, cum

---

ξ σ ψ 1. *ubi igitur* al.—4 *B. Quæ est et natura propria? T. Puto est sua* codex unus Oxon. *et natura* etiam D E U ξ σ χ. *ei* omittunt ψ 1. 2.—5 Reg. Bern. 1. Victor. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *etiam si ignores;* edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. *etiamsi ejus ignores;* Venet. 1481. *etsi ejus ignores.*—6 Oliv. et Lall. *animus admixtum;* Ernesti conj. *in animis mixtum.*—7 Reg. et cod. Schotti *ne interire,* ipso probante.—8 Edd. vett. et Grut. *direptus.* Pro *junctione,* Col. ψ 2 habent *vinctione,* uti volebat Lamb.—9 Manut. et Lamb. omittunt *rationibus.* Mox, *adhibuit liberam* D U χ. *animi inductam* edd. antiquiss. Crat. Victor. *qui supremo vitæ de, &c.* ψ 1. Deinde, *et tum pæne . . . tenens poculum* Reg. alii codd. *videtur escendere* Reg. Dav. Orell.

NOTÆ

[o] *Plumbei sumus*] A plumbi gravitate plumbei dicti sunt homines tardi ingenii. Plumbeum alio sensu usurpat Plautus, qui gravissimas iras, plumbeas vocat in Pœnul. III. 6. 18. 'Ita sunt isti nostri divites; Si quid benefacias, levior pluma est gratia; Si quid peccatum 'st, plumbeas iras gerunt.'

[p] *Adductus Socrates*] Ab Anyto et Melito læsæ pietatis in Deos, et corruptæ juventutis accersitus, capite damnatus est, haustaque cicuta periit. Ita Diodor. Sunt qui velint eum, Judæorum more, unum Deum prædicasse.

[q] *Nec patronum*] Cum causam dicturus esset, defensionemque ei Lysias discipulus ejus a se compositam, qua in judicio uteretur, recitasset, simplicem, temporumque conditioni accommodatam, 'Aufer' inquit, 'quæso, istam. Nam ego si adduci possem, ut eam in ultima Scythiæ solitudine perorarem, tum me ipse morte mulctandum concederem.' Val. Max. VI. 4.

facile posset educi e custodia, noluit: et cum pæne in manu jam mortiferum illud [r] teneret poculum, locutus ita est, ut non ad mortem trudi, verum in cœlum videretur ascendere. XXX. 72. Ita enim censebat, itaque [1] disseruit; duas esse vias,[s] duplicesque cursus animorum e corpore excedentium. Nam qui se humanis vitiis [2] contaminavissent, et se totos libidinibus dedidissent, quibus cæcati, vel domesticis vitiis atque flagitiis se inquinavissent, vel republica violanda fraudes inexpiabiles concepissent, iis devium quoddam iter esse, seclusum a concilio Deorum: qui autem se integros castosque servavissent,[3] quibusque fuisset minima cum corporibus contagio, seseque ab his semper sevocassent, essentque in corporibus humanis vitam imitati Deorum; his ad illos, a quibus essent profecti, reditum facilem patere. 73. Ita commemorat,[4] ut cycni,[t] qui non sine causa Apollini dicati sint, sed quod ab eo

CAP. XXX. 1 Bouh. conj. *atque.* Statim, *a corpore* Ernesti errore typogr. —2 Bentl. conj. *immanibus vitiis;* Schutz. de Eichstaedtii suspic. *humanis corporibus.* Actutum, *contaminassent* D E χ, et edd. antiquiss. *aut se* conj. Bentl. *lib. dedissent* codd. aliquot, Gebh. *vel in domesticis* Manut. *velut domesticis* codd. aliquot, et edd. vett. *vel domesticis stupris* conj. Bentl. *vel domesticis flagitiis* Wyttenbachio tribuit Schutz. *se inquinassent* Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Manut. Lamb. *se contaminavissent* D σ. *vel in rep.* D U ι σ χ, et edd. antiquiss. *et republica* ψ 1. Pro *iis* Reg. et Dav. habent *his.*—3 Crat. *servassent.* Mox, *ab iis semper* Argent. 1511. et Erasm. *sevocavissent* Venett. 1480. 1481. et Beroald.—4 *Itaque com.* edd. ante Ernesti. *ut cycnis* Lamb. probante Bouh. Tum, *dicati sunt* edd. vett. Lamb. Dav. *quia providentes* edd. vett. *quasi providentes* conj. Dav. probante Bentl. *et volup. moriuntur* ψ 2. probante eodem Bentl. *sic omnibus bonis* Reg. Bern. 1. alii codd. Dav. Wolf.

NOTÆ

[r] *Mortiferum illud*] Admoto jam labris poculo, uxori Xantippæ (quæ secunda fuit, nam et alteram habuerat, Myrto nomine) lacrymanti, querentique innocentem eum mori, 'Quid ergo,' inquit, 'nocenti mihi mori saties esse duxisti?' Val. Max. VII. 1.

[s] *Duas esse vias*] Ab eo Virg. Æn. VI. 'Hic locus est, partes ubi se via fundit in ambas: Dextera, quæ Ditis magni sub mœnia tendit; Hac iter Elysium nobis: at læva malorum Exercet pœnas, et ad impia Tartara mittit.'

[t] *Ut cycni*] Nonnisi apud poëtas canori; re autem ipsa et vivi et morientes fere muti, aut striduli. Quare miror tantam apud Græcos Latinosque de cycneo cantu consensionem. Scribit Nazianz. Orat. 34. fabulæ locum dedisse plausum alarum, zephyris inter pennarum calamos sibilantibus.

divinationem[u] habere videantur, qua providentes quid in morte boni sit, cum cantu et voluptate moriantur; sic omnibus et bonis et doctis esse faciendum. Nec vero de hoc quisquam dubitare posset, nisi idem nobis accideret, diligenter de animo cogitantibus, quod iis sæpe usu venit,[5] qui cum acriter oculis deficientem solem intuerentur, ut aspectum omnino amitterent; sic mentis acies, se ipsa intuens, nonnunquam hebescit; ob eamque causam contemplandi diligentiam amittimus. Itaque dubitans, circumspectans, hæsitans, multa adversa revertens,[6] tanquam in rate, in mari immenso, nostra vehitur oratio. [*p.* 164.] Sed hæc et[7] vetera, et a Græcis. Cato autem sic[x] abiit e vita, ut causam moriendi nactum se esse gauderet. 74. Vetat enim dominans ille in nobis Deus, injussu hinc nos suo demigrare. Cum vero causam justam[y] Deus ipse dederit, ut tunc Socrati, nunc Catoni, sæpe multis; næ ille, medius fidius, vir sapiens, lætus ex his tenebris in lucem illam excesserit: nec tamen illa[8] vincla carceris ruperit; leges enim vetant: sed tanquam a magistratu, aut ab aliqua potestate legitima, sic a Deo evocatus atque emissus,

Schutz. Orell.—5 Ernesti conj. *veniret; ι visu evenit.* Statim, *qui acribus oculis* suspic. Lamb. *cum* omittunt ι ξ χ ψ 1. 2. Manut. Oliv. Lall. Schutz. Tum, *se ipsam intuens* edd. ante Dav. Pro *amittimus* Col. habet *amittit*, probante Fabr.—6 Eliens. 3. Medic. Beroald. Lamb. 1566. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *reverens;* Ernesti malebat *refugiens.* Actutum, *tanquam rate* edd. antiquiss. Wolf. Schutz. Orell. *tanquam ratis* codd. aliquot, Victor. Manut. Lamb. Dav. Lall. *et tanquam in rate* ψ 1. *in rate* desunt in σ. *vehit oratio* E ξ. *vehitur ratio* de Camerarii conj. Lamb. Wolf. Schutz.—7 *Sed et hæc* E U. *et* omittit χ. —8 Lamb. *nec tamen ille;* ψ 1 *nec tantum illa.* Actutum, *vincla corporis* Bentl. et Dav. *erupit* χ ψ 2.

NOTÆ

[u] *Ab eo divinationem*] Non quod aves illæ inter auguria locum habeant, sed quod cantu suo videantur præsentire alterius vitæ felicitatem.

[x] *Cato autem sic*] Uticensis dictus, ab Utica, quæ Tyriorum, sicut Carthago, colonia fuit, Carthagine distans 60 stadiis. Cato, infeliciter defensis Cneii Pompeii in Africa partibus, classe Hispaniam petens, cum animadvertisset navem, qua vehebatur, a P. Silio e Cæsarianis partibus captam, gladio se transfodit. Aliter Plut.

[y] *Causam justam*] Hanc occasionem exeundi e vita Græci *εὔλογον ἐξαγωγήν.* Plato in Phædone. Varro Περὶ Ἐξαγωγῆς, apud Nonium.

exierit: tota enim philosophorum vita, ut ait idem, commentatio mortis[a] est. XXXI. 75. Nam quid aliud agimus, cum a voluptate, id est, a corpore, cum a re familiari, quæ est ministra et famula corporis, cum a republica, cum a negotio omni sevocamus[1] animum? quid, inquam, tum agimus, nisi animum ad seipsum advocamus, secum esse cogimus, maximeque a corpore abducimus? Secernere autem a corpore animum, nec quicquam[2] aliud est, quam emori discere. Quare hoc commentemur, mihi crede; disjungamusque nos[3] a corporibus, id est, consuescamus mori. Hoc et, dum[4] erimus in terris, erit illi cœlesti vitæ simile: et, cum illuc ex his vinculis emissi feremur, minus tardabitur cursus animorum: (nam qui in compedibus corporis semper fuerunt, etiam cum soluti sunt, tardius ingrediuntur, ut ii, qui ferro vincti multos annos fuerunt) quo cum venerimus, tum denique vivemus. Nam hæc quidem vita mors est: quam lamentari possem, si liberet.

76. A. Satis quidem tu[5] in Consolatione es lamentatus: quam cum lego, nihil malo, quam has res relinquere; his vero modo auditis, multo magis. M. Veniet tempus, et quidem celeriter, et sive retractabis,[6] sive properabis: volat enim ætas. Tantum autem abest [ab eo], ut malum mors sit, quod tibi dudum videbatur, ut verear, ne homini nihil sit non malum aliud certe, sed nihil bonum aliud potius:

CAP. XXXI. 1 Crat. *sevocavimus*; Gryph. 1570. *avocamus*; ι *evocamus*; σ *segregamus*; ψ 2 *revocamus*. Statim, *tum tamen agimus* D. *seipsum evocamus* ψ 2. *secumque esse* D. *quod a corpore seducimus* ψ 2.—2 D E U, et edd. antiquiss. *nequicquam*; cod. Maffei *nihil quicquam*. Actutum, *aliud, est mori discere* de Bentleii conjectura Dav. Wolf. Orell. *aliud emori discere* Reg. *aliud, quam, &c.* D U. *aliud est, nisi e. discere* ι ψ 2. *aliud est, quam mori discere* Bern. 2. *discere* omittit ed. vet. Bouhierii, ipso probante.—3 Cod. ψ 2 *disjungamus nos*.—4 *Hoc, dum* ι. *Hic est, dum* χ. *erit* deest in eodem cod. Pro *feremur* Vindob. habet, a m. sec. *fuerimus*.—5 *Satis tu quidem* edd. ante Gebh. et Orell. Mox, *modo* omittunt Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor. Manut. —6 E U ξ, edd. vett. *retardabis*, probante Wopk. p. 52. *tardabis* conj. Hottinger. *sive parebis* suspic. Dav. *sive obtemperabis* Bentl. *sive properabis* omittit σ. Mox, *ab eo* delevit Schutz. Paulo post, *potius* delendum censebat

NOTÆ

[a] *Commentatio mortis*] Μελέτη θανάτου.

si quidem vel Dii ipsi, vel cum Diis futuri sumus. A. Quid refert? adsunt enim, qui hæc non probent. M. Ego autem [7] nunquam ita te in hoc sermone dimittam [a] ulla uti ratione, ut mors tibi videri malum possit. 77. A. Qui potest, cum ista cognoverim? M. Qui possit,[8] rogas? catervæ veniunt contra dicentium, non solum Epicureorum, quos equidem non despicio; sed, nescio quo modo, doctissimus quisque contemnit: acerrime autem deliciæ meæ, Dicæarchus, contra hanc immortalitatem disseruit. Is enim tres libros scripsit, qui Lesbiaci vocantur, quod Mitylenis [9] [b] sermo habetur; in quibus vult efficere, animos esse mortales. Stoici autem usuram nobis largiuntur, tanquam cornicibus: [c] diu mansuros aiunt animos; semper, negant. XXXII. Num vis [1] igitur audire, cur, etiam si ita sit, mors tamen non sit in malis? A. Ut videtur: sed me nemo de immortalitate depellet. 78. M. Laudo id quidem: etsi nihil animis [2] oportet confidere: movemur enim sæpe aliquo acute concluso: labamus, mutamusque sententiam [d]

Rath.—7 *M. Adsunt . . . probent. Ego autem, &c.* Wolf. Orell. *At sunt enim, qui hæc non probent. A. Quid refert? M. Ego autem, &c.* Schutz. *ita te ex hoc* ι ξ χ ψ 1. 2. Lamb. Oliv. *ulla uti ratione mors* Lamb. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *ulla ut ratione mors* Dav. in ed. pr.—8 *Quis potest . . . Quis possit* ψ 1. *negas?* D. Pro *veniunt* Ernesti conj. *venient.* χ ψ 2. Reg. Bern. 1. Victor. Dav. Wolf. Orell. *contra dicentium, nec;* ψ 1 *contradicendum nec.* Tum, *non respicio* de Bouhierii conjectura Wolf. et Schutz. *quos e. n. respicio* uncis inclusit Wolf. in ed. sec. Deinde, *contemnit* omittunt codd. Manutii, Wolf. Schutz. Orell.—9 Crat. Victor. Manut. Lamb. *quod Mitylenis;* χ *qui mitilenis;* ψ 1 *multum lenis.*

Cap. XXXII. 1 *Numne vis* cod. Schotti, probantibus Bentl. Dav. Orell. *Num non vis* Reg. σ ψ 2. et cod. antiquiss. Bentleii; *Numquid vis* ψ 1. Mox, *ista sit* Reg. ψ 1. 2. *ista sint* cod. Schotti, ipso probante.—2 Ita Reg. Bern. 2. et edd. antiquiss. *nihil nimis* ι ξ σ χ ψ 1. 2. Erasm. Manut. Lamb. Dav.

NOTÆ

[a] *Te in hoc sermone dimittam*] Locus, qui obscurus est, facile elucidabitur detracta voce *ita.* Adeoque legendum puto: *Ego autem nunquam te in hoc sermone dimittam, ulla uti ratione mors tibi malum videri possit.*

[b] *Mitylenis*] Quæ primaria urbs insulæ Lesbi, unde Lesbiaci appellati ii libri.

[c] *Tanquam cornicibus*] Quas ad nongentos annos vivere aiunt. Hesiodus certe novem hominum ætates illis tribuit.

[d] *Labamus, mutamusque sententiam*] Legi sic placet Beroaldo, *labamus mutamusque sententiam clarioribus etiam in rebus.* In his enim est aliqua obscuritas.

clarioribus etiam[3] in rebus: in his est enim aliqua obscuritas. Id igitur si acciderit, simus armati. A. Sane quidem:[4] sed, ne accidat, providebo.

M. Numquid[5] igitur est causæ, quin amicos nostros Stoicos dimittamus; eos dico, qui aiunt animos manere, e corpore cum excesserint, sed non semper? A. Istos vero: qui, quod tota in hac causa difficillimum est, [p. 165.] suscipiant,[6] posse animum manere corpore vacantem: illud autem, quod non modò facile ad credendum est, sed, eo concesso quod volunt, consequens, id certe non dant, ut, cum diu permanserit, ne intereat. M. Bene reprehendis: et se[7] isto modo res habet. 79. Credamus igitur Panætio,[e] a Platone suo dissentienti? quem enim omnibus locis divinum, quem sapientissimum, quem sanctissimum, quem Homerum philosophorum[f] appellat, hujus hanc unam sententiam de immortalitate animorum non probat: vult enim (quod nemo negat) quicquid natum sit, interire: nasci autem animos, quod declaret[8] eorum similitudo qui procreantur; quæ etiam in ingeniis, non solum in corporibus, appareat. Alteram autem affert rationem: nihil esse, quod doleat,[9] quin id ægrum esse quoque possit: quod autem in morbum cadat, id etiam interiturum: dolere autem animos: ergo etiam interire. XXXIII. 80. Hæc refelli pos-

Lall. Wolf. Schutz. Orell.—3 Crat. et Victor. omittunt *etiam*; Lamb. de sententia Manutii, *sententiam: cl. etiam in rebus inest aliqua obscuritas*; Bouh. volebat *aliquando.*—4 *Sane ita est quidem* E. *ne id accidat* D.—5 *Num quidem* ψ 1. Mox, *cum e corpore* Reg. Gryph. 1570. Dav. prob. Bentl. *e* omittunt D, ψ 1. *discesserint vel excesserint* ι.—6 Dav. conj. *suscipiunt*. Statim, *corporibus vacantem* E ξ. Paulo post, *idcirco non dant* Reg. D E U ξ σ χ ψ 2. *et idcirco non dant* ψ 1. unde Dav. *consequens idcirco, non dant*; Orell. conj. *consequens certe, id non dant*, vel *consequens, id cur non dant?*—7 Ernesti *ut se*, errore typogr.—8 E σ ψ 2. et edd. vett. *declarat*. Mox, *qui procreentur* D E U σ χ, Reg. Bern. 1. Venet. 1480. Dav. Wolf. Orell. *quo procreentur* ψ 1.—9 Edd. antiquiss. *cum doleat*.

NOTÆ

[e] *Panætio*] A Platone suo dissentire hic dicitur, non quod Platonis discipulus fuerit, cujus a temporibus longe distat; sed quod Platonicæ doctrinæ studiosissimus, et Stoicus tamen.

[f] *Homerum philosophorum*] Sic Macrobius Virgilium appellat Homerum Mantuanum.

sunt: sunt enim ignorantis, cum de æternitate animorum dicatur, de mente dici, quæ omni turbido motu semper vacet, non de partibus iis,[1] in quibus ægritudines, iræ, libidinesque versentur; quas is, contra quem hæc dicuntur, semotas a mente, et disclusas putat. Jam similitudo[2] magis apparet in bestiis, quarum animi sunt rationis expertes: hominum autem similitudo in corporum figura magis extat: et ipsi animi, magni refert, quali in corpore locati sint. Multa enim e corpore existunt, quæ acuant mentem; multa, quæ obtundant.[3] Aristoteles quidem ait, omnes ingeniosos melancholicos esse: ut ego me tardiorem esse non moleste feram. Enumerat multos: idque quasi constet, rationem, cur ita fiat,[4] affert. Quod si tanta vis est ad habitum mentis in iis[5] quæ gignuntur in corpore, (ea sunt autem, quæcumque sunt, quæ similitudinem faciant) nihil necessitatis affert, cur nascatur animi similitudo. Omitto dissimilitudines.[6] 81. Vellem adesse posset Panætius. Vixit cum Africano. Quærerem[7] ex eo, cujus suorum similis fuisset Africani[g] fratris nepos,[h] facie vel

CAP. XXXIII. 1 Edd. antiquiss. Crat. Victor. Dav. *his.* Paulo post, *versantur* E U ξ χ ψ 1. *hæc dicantur* E U ψ 2. et edd. ante Ernesti.—2 *Nam sim.* E ξ, margo Crat. Victor. Manut. Lamb. *Jam animi sim.* conj. Nissen. *Jam sim. ingenii* suspic. Ernesti. Mox, *ipsi animo magis* ψ 1. 2. Pro *locati sunt* E ξ habent *existant.*—3 Cod. χ *multaque obtundant;* ψ 1 *multaque contundant.* —4 *Et numerat . . . cur id fiat* ψ 1.—5 Reg. et edd. antiquiss. *in his.* Statim, *a corpore* σ ψ 2. *quæ sim. faciunt* ed. vet. Bouhierii, Lamb. Wolf. Schutz. Orell. *necessitas affert* E ξ. *cur nascantur* D E U, Manut. Lamb. Oliv. Wolf. Schutz. Orell.—6 Ita de Bentleii conjectura Dav. Wolf. Schutz. Orell. *similitudines* edd. ante Dav. item Lall.—7 *Vellem adesset Panætius; quærerem* cod. Ursin. *vel* ante *patris* omittunt ι ξ σ χ ψ 1. 2. Victor. Lamb. Lall. *facie deterrimus* E ι ξ. *facile teterrimus* Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor. *cujus similis etiam* Venet. 1480. *et* ante *sapientis* omittunt D, Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor. *et primi* omittit Lamb. Deinde, *clarorum virorum* codd. Bentleii, edd. vett. Dav. Orell. *clarorum* deest in D.—

NOTÆ

g *Africani*] Loci sensus est: Quærerem ex eo cujus similis fuisset nepos Q. Fabii Æmiliani, qui Africani minoris frater fuit, qui nepos, facie quidem patri, vitá vero perditis hominibus similis. Quare tolli velim illud *vel.* Porro Q. Fabius ille Æmilianus L. Pauli, qui Persen vicit, filius fuit, et consul 608. quem in bello Viriathino in Hispania severitate disciplinæ clarissimum fuisse testatur Vell. Paterc.

h *Fratris nepos*] Q. Fabius Maximus, qui adeo a paternis avitisque

patris,[i] vita, omnium perditorum ita similis, ut esset facile deterrimus: cujus etiam similis, P. Crassi, et sapientis,[k] et eloquentis, et primi hominis, nepos,[l] multorumque aliorum[m] virorum clarorum, quos nihil attinet nominare, nepotes et filii. Sed quid agimus? oblitine sumus, hoc nunc nobis esse propositum, cum satis de æternitate dixissemus,[8] ne si interirent quidem animi, quicquam mali esse in morte? A. Ego vero memineram: sed te de æternitate dicentem aberrare a proposito[9] facile patiebar.

XXXIV. 82. M. Video te alte[1] spectare, et velle in cœlum migrare. A. Spero fore,[2] ut contingat id nobis: sed fac, ut isti volunt, animos non remanere post mortem: video nos, si ita sit, privari spe beatioris vitæ. M. Mali vero quid affert ista sententia? fac enim sic animum[3] interire, ut corpus: num igitur aliquis dolor, aut omnino post mortem sensus in corpore est? Nemo id quidem dicit: etsi Democritum insimulat[n] Epicurus, Democritici[4] ne-

8 Beroald. Crat. Victor. *dixerimus*.—9 Codex unus Oxon. edd. antiquiss. Crat. Victor. *aberrare proposito*.

CAP. XXXIV. 1 Beroald. Crat. Victor. Manut. Lamb. *alta*.—2 *Speroque fore* Lamb. *Spero forte* ψ 1. Mox, *vides nos* conj. Wolf. receperunt Schutz. Oreil.—3 Venet. 1480. Victor. *fac enim animum sic*; Erasm. Manut. Lamb. *fac animum sic*. Mox, *non igitur* χ. *nunc igitur* ψ 1.—4 *Democriti* χ ψ 1. *De-*

NOTÆ

laudibus degeneravit, ut Q. Pompeius Rufus illi bonis interdixerit. Val. Max. III. 5.

[i] *Facie vel patris*] Is patrem habuit Q. Fabium Allobrogicum, Q. Fabii Æmiliani filium. Allobrogicus, cos. 632. victo ad Isaram flumen Betulto, cæsisque tum Allobrogum, tum Arvernorum 180 millibus, nobilissimum egit triumphum.

[k] *P. Crassi, et sapientis*] P. Crassi cognomento Sapientis, e gente Licinia, consulatu 656. de Lusitanis triumpho, et censura nobilis. In bello civili Marii et Sullæ, ne in hostium veniret potestatem, sibi mortem conscivit.

[l] *Hominis, nepos*] Unus aliquis e filiis duobus Crassi Divitis: quorum alter P. Crassus, qui bello Parthico cum exercitu periit, cum patri e Gallia suppetias ferret; alter Marcus, qui in bello civili Galliæ Cisalp. præfuit nomine Cæsaris.

[m] *Multorumque aliorum*] De iis est totum caput 5. lib. III. Val. Max. A Cicerone autem intelligi hic putem eos ætatis suæ homines qui a patria virtute degenerassent, cujusmodi forte Antonii, Pisones.

[n] *Democritum insimulat*] Hoc est, Epicurus Democritum arguit, quod, moriente cum corpore anima, restet etiamnum post mortem doloris sensus.

gant. Ne in animo quidem igitur sensus remanet: ipse enim nusquam est. Ubi igitur malum est? quoniam nihil tertium est: [5] an, quoniam ipse animi discessus a corpore non fit sine dolore? Ut credam [6] ita esse, quam est id exiguum! et falsum [7] esse arbitror: et fit plerumque sine sensu; nonnunquam etiam cum voluptate: totumque hoc leve est, qualecumque est: fit enim ad punctum temporis. 83. [p. 166.] Illud angit, vel potius excruciat, discessus ab omnibus iis,[8] quæ sunt bona in vita. Vide, ne a malis dici verius possit. Quid ego [9] nunc lugeam vitam hominum? Vere et jure possum: sed quid necesse est, cum id agam, ne post mortem miseros nos putemus fore, etiam vitam [10] efficere deplorando miseriorem? Fecimus hoc in eo libro, in quo nosmetipsos,[11] quantum potuimus, consolati sumus.[o] A malis igitur mors abducit, non a bonis, verum si quærimus. Hoc quidem [12] a Cyrenaico [p] Hegesia [q] sic copiose disputatur, ut is a rege Ptolemæo prohibitus esse dicatur illa in scholis dicere, quod multi, his auditis, mortem sibi ipsi consciscerent. 84. Callimachi [r] quidem epigramma in Ambraciotam [s] Cle-

mercitii, de Bentleii conj. Orell. *Democritei* Dav. in ed. sec.—5 Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor. Manut. Lamb. omittunt *est*. Statim, *quoniam* delevit Lamb.—6 *Ut cedam* conj. Dav. *id ad exiguum* D E U ξ χ.—7 *At falsum*, de Bouhierii conjectura, Wolf. Schutz. Orell. Pro *sensu* E ξ habent *dolore*. Iidem codd. *totum hoc*. Codex unus Oxon. et edd. antiquiss. omittunt *hoc*. Pro *leve* duo codd. Davisii exhibent in marg. *breve*, uti volebat Bentl.—8 Edd. antiquiss. *his*. Tum, *bona* omittit Dav. cum uno cod. uti volebat Bentl.—9 *Quid ergo* Crat. *Quod ergo* ψ 1.—10 Edd. antiquiss. *vitam etiam*.—11 Dav. de Bentleii conjectura *nosmet ipsi*.—12 *Et quidem hoc* Reg. Col. Dav. Orell. *Et quid est hoc* χ. *Equidem hoc* ψ 1. *Hæc quid hoc* ψ 2. Paulo post, *quo multi* Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Victor. *iis auditis* Bern. 1.

NOTÆ

[o] *Consolati sumus*] Libro de Consolatione, quem post Tulliolæ suæ mortem scripsit, quo anno et libros Academicos.

[p] *Cyrenaico*] Non patria, sed secta. Cyrenaici enim dicebantur omnes discipuli Aristippi, qui Cyrene oriundus fuit.

[q] *Hegesia*] De quo Cicero iterum in Bruto, et Dion. Halicar. περὶ συνθέσ. ὀνομ. Strabo lib. XIV. Vixit sub Ptolemæo Lago et Philadelpho. Meminit illius edicti Ptolemaici Val. Max. VII. 9.

[r] *Callimachi*] Poëtæ patria Cyrenæi in Libya. Sororem habuit Megatimam, quæ Stasenoro nupsit, ex quibus natus Callimachus junior,

ombrotum[t] est, quem ait, cum nihil ei[13] accidisset adversi, e muro se in mare abjecisse, lecto Platonis libro.[u] Ejus autem, quem dixi, Hegesiæ liber est, Ἀποκαρτερῶν,[x] quod a vita[14] quidam per inediam discedens, revocatur ab amicis: quibus respondens, vitæ humanæ enumerat incommoda. Possem id facere, etsi minus quam ille, qui omnino vivere expedire nemini putat. Mitto[15] alios: etiamne nobis expedit, qui, et domesticis et forensibus solatiis ornamentisque privati, certe, si ante occidissemus, mors nos a malis, non a bonis abstraxisset? XXXV. 85. Sit igitur aliquis, qui nihil mali habeat, nullum a fortuna vulnus acceperit. Metellus ille[y] honoratis[1] quatuor filiis: at quin-

Orell.—13 Reg. Dav. Orell. *ei nihil;* ψ 1 omittit *ei.* Mox, *in mari* E ξ.—14 Dav. de Bentleii conjectura, *in quo a vita;* Lamb. *quod e vita.* Paulo post, *possem idem facere* de Ernestii conjectura Wolf. Schutz. Orell.—15 Edd. vett. Manut. Lamb. *Omitto.* Actutum, *etiam nobis expedisset* conj. Ernesti. Denique, *si ante obissemus* edd. antiquiss.

CAP. XXXV. 1 Ita de Bentleii conjectura Dav. Wolf. Schutz. Orell. *honoratus* edd. ante Dav. Defendit Nissen. Statim, *et quinquaginta* Argent. 1511. Erasm. *aut quinquaginta* conj. Bouh. *e* ante *quibus* omittunt codd. aliquot, Ven. 1480. Victor. Gebh. *decem et septem* edd. antiquiss. *septem et decem* Gebh. Lall. *septemdecim* Reg. Bern. 1. alii codd. Dav. Orell. *j. u. nati* Bern. 1. edd. antiquiss. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. Deinde *sed lusa*

NOTÆ

scriptor non incelebris. Claruit poëta Ptolemæi Philadelphi temporibus. Volumina octoginta scripsit teste Strabone. Extant ejus Hymni aliquot: epigramma est ejusmodi lib. III.

[s] *Ambraciotam*] Ambracia Epiri urbs, olim Pyrrhi regia, inquit Livius, et Plut. ad sinum Ambracium, ex ea denominatum.

[t] *Cleombrotum*] Vel, ut quidam legunt, *Theombrotum.* De quo Ovidius in Ibin: 'Vel de præcipiti venias in Tartara saxo, Ut qui Socraticum de nece legit opus.' Fuerunt et alii multi Cleombroti, inter quos insignes sunt, Lacedæmonius, de quo multa Justinus, et Cleombrotus medicus, qui, servato Antiocho rege, centum talentis donatus est. Plin. VII. 37.

[u] *Platonis libro*] Phædone, seu de Immortalitate Animæ.

[x] 'Ἀποκαρτερῶν] Libri titulus est, quo *inedia vitam finiens* significatur ab ἀποκαρτερεῖν, quod interdum vel *laqueo,* vel *inedia sibi mortem consciscere;* interdum, *imparem esse dolori.*

[y] *Metellus ille*] Macedonicus, de quo supra. De illius felicitate hæc Valer. Max. VII. 1. 'Nasci eum in urbe terrarum principe fortuna voluit, parentes nobilissimos dedit, adjecit animi rarissimas dotes et corporis vires, ut sufficere laboribus posset,' &c.

quaginta[1] Priamus; e quibus septem et decem justa uxore[a] natis: in utroque eandem habuit fortuna potestatem; sed usa in altero est. Metellum enim multi filii, filiæ, nepotes, neptes in rogum[b] imposuerunt: Priamum, tanta[2] progenie orbatum, cum in aram confugisset,[c] hostilis manus[d] interemit. Hic si, vivis filiis,[e] incolumi regno, occidisset,

Astante[3] ope[f] barbarica,[g]
Tectis cælatis, laqueatis;

utrum tandem a bonis an a malis discessisset? tum profecto videretur a bonis. At certe ei melius evenisset; nec tam flebiliter illa canerentur,

Hæc omnia vidi[h] inflammari,

tres codd. Oxon. Venet. 1480. Crat.—2 *Priamum autem tanta* Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Manut. Lamb.—3 *Ac stante* Eliens. 3. et Gulielm.—

NOTÆ

[1] *At quinquaginta*] Huc pertinet illud Æneid. II. 'Quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum.' Homerus, Iliad. Z. 244. ait Priamo filios 50. filias 12.

[a] *Justa uxore*] Hecuba, filia Cissei Thraciæ regis; quæ in servitutem a Græcis abducta, fingitur mutata in canem, quia Græcos inanibus conviciis lacessebat. Homerus, Iliad. ultimo v. 496. scribit Hecubam 19. liberos peperisse.

[b] *In rogum*] De funebri Metelli honore dictum est supra.

[c] *Cum in aram confugisset*] Ara illo in loco sub diali et aperto mediis in ædibus posita erat, et Jovi Herceo dicata. Athen. lib. v. Hercæus dicebatur ab ἕρκος, *septum*, quod intra domorum septa ara ejus esset.

[d] *Hostilis manus*] Pyrrhi, nati ex Achille et Diademia filia Lycomedis, qui regnavit in insula Scyro, una e Cycladibus, apud quem depositus fuerat a Thetide Achilles puellari habitu, ne ad bellum raperetur.

[e] *Vivis filiis*] Aiunt Priamum filiis omnibus superstitem fuisse; unde celebre votum Neronis apud Suetonium, quo sorti Priami invidebat.

[f] *Astante ope*] Sunt ea carmina, et quæ sequuntur, ut verisimilius est, ex Hecuba Ennii: sic placet Scriverio, quanquam et ad Ennii Andromacham pertinere possunt.

[g] *Barbarica*] Quo sensu dictum quoque est a Virgilio, 'Barbarico postes auro spoliisque superbi.' Cerdanus eo Virgilii loco multis exemplis probat, 'Barbaricum' et 'Phrygium' idem esse. Constat quidem Barbaros a Græcis vocatos esse Asiaticos omnes, quales erant Trojani, Phryges, Persæ, &c. Adduci tamen non possum, ut credam patriam Æneæ barbaram ab Ænea ipso appellari: malim igitur intelligi de auro Asiaticis aliis gentibus direpto.

[h] *Hæc omnia vidi*] Hunc Ennii locum fusius repetit Tusc. lib. III.

Priamo vi vitam evitari,[i]
Jovis aram sanguine turpari.

Quasi vero ista, vel[4 k] quicquam tum potuerit ei melius accidere. Quod si ante occidisset,[5] tamen eventum omnino amisisset: hoc autem tempore sensum malorum amisit. 86. Pompeio nostro[l] familiari, cum graviter ægrotasset[6] Neapoli, melius est factum. Coronati Neapolitani[m] fuerunt; nimirum etiam Puteolani;[n] vulgo ex oppidis publice gratulabantur. Ineptum sane negotium, et Græculum,[o] sed tamen fortunatum.[7] Utrum igitur, si tum esset exstinctus, a bonis rebus, an a malis discessisset? Certe a miseris.[8] Non enim cum socero[p] bellum gessisset; non imparatus arma sumsisset; non domum reli-

4 *Quasi vero ista vi* de Petri Crassi conjectura Lamb. Oliv. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *Quasi vera ista: vel* de Bentleii conjectura Dav.—5 *Quod si a. accidisset* codd. aliquot, etiam E U ι ψ 1. Gebh. Dav. Lall. Pro *tamen* Col. D ψ 2. Crat. Lamb. Wolf. Schutz. Orell. *tum;* Dav. de Bentleii conj. *talem;* Bouh. suspic. *talem eventum omnino non vidisset;* Hottinger. suspic. *talem eventum omnino non habuisset;* Schutz. delendum censebat *amisisset.* Nescio quis ap. Orell. proposuit, *tale anapæstum omnino amisisset.* Deinde, *amisit malorum* Reg. Dav. Wolf. Schutz. Orell.—6 Ita Reg. ed. vet. Bouh. Lall. Schutz. Orell. *ægrotaret* reliqui.—7 Hottinger. delendum censebat *fortunatum.*—8 Codex unus Oxon. et Venet. 1481. *miseriis,* probante Dav.—

NOTÆ

[i] *Vitam evitari*] 'Invitare' et 'evitare' olim dictum est, pro vitam tollere, inquit Lipsius, Ant. Lect. II. 11. sicque intelligendus ille Casinæ locus III. 6. 20. 'ego hic habito nunc quidem: gladium Ancillа Casinam intus habere ait, qui me atque te invitet.'

[k] *Quasi vero ista, vel*] Petrus Crassus, Viterbi episcopus, pro *vel* legendum *vi* primus suspicatus est; nec perperam, opinor; veteres etenim pro *vi*, scribebant *vei.* Ita Politian. in Miscell. Hinc error pro *vei* legentium *vel.*

[l] *Pompeio nostro*] Pompeio Magno, quod facile colligitur ex loco sequente, ubi mentio est soceri ejus Cæsaris.

[m] *Coronati Neapolitani*] Ad gratulandum. Corollas enim floreas populus capiti suo imponebat, quod argumentum erat lætitiæ publicæ. Vide Paschalium de Coronis.

[n] *Puteolani*] De illis dictum supra.

[o] *Et Græculum*] Seu quia a Græcis invectum genus illud gratulatorium, seu quod Neapolis, juxta quosdam, in Magna Græcia esset.

[p] *Cum socero*] J. Cæsare, cujus filiam Juliam matrimonio duxit, ex qua nullos suscepit liberos; ex quinque enim uxoribus, quas duxit, Antistia, Æmilia Sullæ privigna, Mucia, Julia Cæsaris, et Cornelia Scipionis filia, ex sola Mucia liberos suscepit, mares duos, fœminam unam.

quisset; non ex Italia fugisset; non, exercitu amisso,[q] nudus in servorum ferrum et manus incidisset: non liberi defleti;[9] non fortunæ omnes a victoribus possiderentur. Qui, si mortem tum obisset,[10] in amplissimis fortunis occidisset; is, propagatione vitæ, quot, quantas, quam incredibiles hausit calamitates! XXXVI. Hæc morte effugiuntur, etiam si non evenerint,[1] tamen quia possunt evenire: sed homines ea sibi accidere posse non cogitant. Metelli sperat sibi quisque fortunam, perinde[2] quasi aut plures fortunati sint quam infelices; aut certi quicquam sit in rebus humanis; aut sperare sit prudentius, quam timere.

87. [p. 167.] Sed hoc ipsum concedatur, bonis rebus homines morte privari: ergo etiam carere[3] mortuos vitæ commodis, idque esse miserum. Certe ita dicant necesse est. An potest is, qui non est, re ulla carere? triste enim est nomen ipsum carendi, quia subjicitur[4] hæc vis: habuit, non habet: desiderat, requirit, indiget. Opinor, hæc[5] incommoda sunt carentis: caret oculis, odiosa cæcitas; liberis, orbitas. Valet hoc in vivis: mortuorum autem, non modo vitæ[6] commodis, sed ne vita quidem ipsa, quisquam caret. De mortuis loquor, qui nulli sunt. Nos, qui sumus, num aut[7] cornibus caremus, aut pennis? sit, qui id dix-

9 E ξ, cod. Ursin. Wolf. Schutz. Orell. *deleti;* Nissen. conj. *desolati.* Statim; *omnes a sectoribus* conj. Orell. *omnes auctoribus* Reg. ψ 1.—10 Cod. χ *non obtisset.* Deinde, *quantasque incredibiles* E ξ χ. *auxit calam.* ψ 1.

CAP. XXXVI. 1 Reg. ξ ψ 1 *evenerunt.*—2 Codd. aliquot, Venet. 1480, margo Crat. Victor. Manut. Lamb. Dav. *proinde.*—3 D *privare; ergo et carere.*—4 E U *subicitur.* Statim, *vis habuit* E.—5 *Hæc, opinor* Reg. Bern. 1. alii codd. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *sunt* omittunt D E U χ.—6 Edd. ante Gebh. *non vitæ modo.* Mox, *quisque caret* E ξ. *quisquam careret* ψ 1.—7 Bern. 1. Eliens. 2. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *num etsi;* edd. antiq. *num aut si.*—

NOTÆ

q *Exercitu amisso*] De fuga Pompeii a Pharsalia hæc Plut. et Dio. Ubi equitatum, in quo maxime fidebat, pulsum videt, diffisus aliis, excedit acie, et detractis imperatoris insignibus, a castris decumana porta se proripit: mox citato equo solus Larissam contendit; tum paucos suorum e fuga nactus, nocturno itinere ad mare, deinde navi oneraria ad Lesbum, post ad Cyprum, deinde in Ægyptum pervenit; ubi Ptolemæi, ad quem confugerat, jussu necatus est.

erit: certe nemo. Quid ita? Quia cum id non habeas,[8] quod tibi nec usu, nec natura sit aptum, non careas, etiam si sentias te non habere. 88. Hoc premendum etiam atque etiam est argumentum,[9] confirmato illo, de quo, si mortales animi sunt, dubitare non possumus, quin tantus interitus in morte sit, ut ne minima quidem suspicio sensus relinquatur. Hoc igitur probe[10] stabilito et fixo, illud excutiendum est, ut sciatur, quid sit carere, ne relinquatur aliquid erroris in verbo. Carere igitur hoc significat, egere eo, quod habere velis. Inest enim velle in carendo, nisi cum sic, tanquam in febri,[11] [r] dicitur, alia quadam notione verbi. Dicitur enim alio[12] modo etiam carere, cum aliquid non habeas, et non habere te sentias; etiam si id facile patiare. Carere enim in malo[13] non dicitur: nec enim esset dolendum: dicitur illud, bono carere, quod est malum. Sed ne vivus quidem bono caret, si eo non indiget: sed[14] in vivo intelligi tamen potest, regno carere: dici autem hoc in te satis subtiliter non potest: potuisset in Tarquinio, cum regno esset expulsus: at in mortuo ne intelligi quidem potest.[15] Carere enim, sentientis est; nec

8 Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor. *habes.* Mox, *aptum sit* edd. ante Gebh.—9 Reg. D ι σ, et edd. antiquiss. *est arguendum;* ψ 2 *arguendum,* omisso *est.* Paulo post, *minima id quidem* Hervag. et Victor.—10 *Hoc i. pro re* D. *Hoc i. pro te* U. *Hoc i. proprie* ψ 1. Statim, *aliquid vel suspicionis vel erroris* edd. vett.—11 Codd. aliquot ap. Lamb. *in febri, qua carere jucundum est.*—12 *Dicitur enim illo* conj. Dav.—13 *Carere in malo* Bern. 1. Wolf. Schutz. Orell. *Carere enim malo* Manut. *Carere autem malo* Lamb. *Carere in morte* E ξ σ ψ 1. Reg. Dav. Lall. *Carere enim in morte* U χ ψ 2. edd. antiquiss. et Gebh. 'Fateor me hæc non intelligere.' *Bentl.* Actutum, *id non dicitur* Manut. Lamb. *non enim esset* edd. antiquiss.—14 *Sed* delendum censebat Hottinger. Statim, *tamen non potest* Victor. *regno te carere* σ ψ 2. Reg. Bern. 1. ed. vet. Bouh. Dav. Wolf. Schutz. Orell. Hæc verba desunt in E ξ. *potest. Regno, dici hoc in te satis, &c.* Manut. Lamb. *posset in Tarq.* edd. ante Ernesti, item Wolf. Schutz. Orell. *qui cum regno* ψ 1.—15 Ita edd. antiquiss. *potest* omittunt ι σ ψ 1. 2. Bern. 1. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *potest carere regno* ξ. Statim, *in mortuo est* Victor. Manut. Lamb.

NOTÆ

[r] *Tanquam in febri*] Sic in Epist. ad Tyronem: 'Is etsi mihi nuntiavit te plane febri carere,' &c. Horat. 'Caret tibi pectus inani Ambitione? caret mortis formidine et ira?' et Plautus: 'Caruitne te febris heri vel nudiustertius?'

sensus in mortuo: ne carere quidem igitur in mortuo est. XXXVII. 89. Quanquam quid opus est [1] in hoc philosophari, cum rem non magnopere philosophia egere videamus? Quoties non modo ductores nostri, sed universi etiam exercitus, ad non dubiam mortem concurrerunt! [2] quæ quidem si timeretur, non L. Brutus,[s] arcens eum reditu tyrannum, quem ipse expulerat, in prælio concidisset: non cum Latinis [t] decertans pater Decius,[u] cum Etruscis [x] filius,[3] [y] cum Pyrrho nepos,[z] se hostium telis objecissent: non uno bello [a] pro patria cadentes Scipiones Hispania

Cap. xxxvii. 1 Edd. antiquiss. *sit*. Statim, *egere philosophia* in iisdem.—2 Nonnulli codd. etiam ψ 1. Venet. 1480. Dav. *cucurrerunt;* ψ 2 *concurrerint*. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *cucurrere*.—3 Edd. vett. *filius etiam*. Mox, *objecisset* D E ξ, Manut. Tum, *Paulum Æmilium*

NOTÆ

[s] *Non L. Brutus*] Tarquinius, Roma pulsus, Veientes Tarquinienses que concitavit ad bellum contra Romanos. Pugnatum est ultra Tiberim in pratis Juniis. L. Brutus cum Arunte, Superbi filio, equestri pugna congressus est, et contrariis hastis invicem transfixi ceciderunt. Bruti corpus Romam delatum est. Collega Valerius ipsum oratione funebri laudavit. Matronæ Romanæ ultorem pudicitiæ anno integro luxerunt.

[t] *Cum Latinis*] Exortum inde bellum Latinorum, quod magistratus pari cum Romanis imperio poscerent, eorumque legatus L. Annius Setinus in senatu superbius respondisset. Bellum tertio post anno finitum est.

[u] *Pater Decius*] P. Decius Mus, e plebeio genere, qui, servato Cornelio Cosso consule, sibi e sua familia primus consulatum peperit.

[x] *Cum Etruscis*] Populi Hetruriæ, seu Etruriæ, nam utrumque scribitur. Pars est Italiæ inter mare Tyrrhenum ad Occasum et Meridiem, montem Apenninum ad Septemtrionem, et Tiberim fluvium ad Ortum, comprehensa. Ejus nunc partes sunt quatuor, ditio Florentina, Pisana, Senensis, Lucensis.

[y] *Filius*] P. Decius Mus qui quater consul. 1. an. 441. quo anno, M. Valerio Maximo belli Samnitici reliquias prosequente, æger Romæ detentus dictatorem C. Sulpicium dixit: 2. an. 445. quo belli Etrusci curam habuit: 3. an. 458. quo se pro patria devovit.

[z] *Cum Pyrrho nepos*] P. Decius Mus, Pyrrhicus dictus, ab eventu, opinor, mortis suæ, consul 474. cum Tarentinis et Pyrrho decertavit ad Asculum dubio eventu. Pyrrhum saucium e prælio a satellitibus elatum quidam memorant, alii pugnam postridie iterasse, et elephantorum præsidio vicisse. Mortem Decii Plut. Florus, Eutrop. aliique omnino prætereunt; Cicero unus mentionem habet. Quod quidem de Finib. lib. II. iterum tradit.

[a] *Uno bello*] Punico secundo, quo Hispaniam ambo legati obtinuerunt; Hamilcarem, Magonem, Hasdrubalem ad Illiturgum vicerunt: deinde Hannonem ad Incibile; iterum Ma-

vidisset, Paulum [b] et Geminum Cannæ,[c] Venusia [d] Marcellum,[e] Latini Albinum,[f] Lucani Gracchum.[g] Num quis horum miser hodie? ne tum quidem post spiritum extremum: nec enim potest esse miser quisquam sensu peremto. At id ipsum odiosum est, sine sensu esse. 90. Odiosum,[4]

Cannæ Manut. Lamb. *P. et Geminium* C. E U ι σ χ ψ 1.—4 Auditor. *At...*

NOTÆ

gonem et Hasdrubalem, primum ad Illiturgum, tum ad Mundam, denique ad Auringen fugarunt. Sed tandem Publius ad Incibile victus et occisus est, pauloque post Cneius frater in prælio victus cecidit.

[b] *Paulum*] L. Æmilius Paulus duplicem consulatum gessit pari fortitudine, sed fortuna longe dispari. In primo an. 534. de Illyriis triumphavit; in secundo an. 537. ad Cannas cecidit. Filiam habuit Æmiliam, quæ Africani Majoris uxor; et filium Lucium qui Æmilius, Paulus est, duplici consulatu et tribus triumphis clarus.

[c] *Cannæ*] Apuliæ vicus, eo solum prælio insignis. Cannensis cladis compendium hoc habe: Coss. L. C. Terentius Varro et L. Æmilius Paulus in provinciam profecti, aliquamdiu mora et consilio prudenter frustrarunt hostilem exercitum, jam tum inopia laborantem, ac partim de fuga, partim de transitione cogitantem. Sed tandem Varronis impatientia, repugnante collega, pugna initur (180 millibus armatorum pugnasse Romanos quidam auctores sunt); occiditur Æmilius cum 40. millibus peditum, equitum duobus millibus et septingentis, inter quos viri consulares et prætorii viginti. Varro cum 50. solis equitibus, vel, juxta Polybium, 70. Venusiam profugit. Cruentus per multos dies Aufidus amnis, ad cujus ripam prælium commissum erat. Pons e cadaveribus, jussu ducis victoris, factus in torrente Vergelio, per quem exercitus traduceretur. Modius annulorum aureorum Carthaginem missus, unde conjecta senatoriæ equestrisque multitudinis cædes.

[d] *Venusia*] Urbs est regni Neapolitani, in provincia Basilicata, ad radices Apennini montis. Hodie *Venosa.*

[e] *Marcellum*] Dum tumulum castris commodum cum ducentis ferme equitibus speculantur M. Marcellus et T. Quintius Crispinus coss. circumveniuntur a Numidis quos Hannibal in valle vicina occultaverat. Marcellus acriter in prælio pugnans cadit; T. Quintius Crispinus cum paucis effugit, moxque ex vulnere moritur. Liv. Plut. Appian. fuse in Hannibalicis.

[f] *Latini Albinum*] Sp. Postumum Albinum; quo iterum consule Romanæ legiones in insidias ductæ et ad Caudinas Furculas Samnitium præsidiis circumsessæ, turpem sed necessariam pacem acceptarunt: ibidem enim totus, antequam dimitteretur, exercitus, simul cum consulibus, legatis, et tribunis duce C. Pontio sub jugum missus est. Plura Liv. lib. IX.

[g] *Lucani Gracchum*] Tib. Gracchus e gente Sempronia bis cos. ann. 538. et 540. dum rem contra Hannibalem feliciter gerit, fraude Lucani hospitis ab hostibus cæsus est. Plura alibi.

si id esset carere. Cum vero perspicuum sit, nihil posse in eo esse qui ipse non sit; quid potest esse in eo odiosum, qui nec careat, nec sentiat? Quanquam hoc quidem nimis sæpe: sed eo, quod [5] in hoc inest omnis animi contractio ex metu mortis. Qui enim satis viderit (id quod est luce clarius) animo et corpore consumto, totoque animante deleto, et facto interitu universo, illud, animal quod fuerit, factum [6] esse nihil, is plane perspiciet, inter Hippocentaurum,[h] qui nunquam fuerit, et regem Agamemnonem,[i] nihil interesse: nec pluris nunc facere M. Camillum [k] hoc civile bellum, quam ego, illo vivo,[7] fecerim Romam captam.[l] Cur igitur et Camillus doleret, si hæc post trecentos

esse. Marcus. *Odiosum* cod. Ursin. Col. Venett. 1480. 1481. Beroald. al. vett. Paulo post, *qui careat*, omisso *nec*, al. ap. Lamb.—5 Lamb. *sed hoc ideo quod;* D *in eo quod in hoc;* E ξ *hoc quod in eo.*—6 Cod. ψ 1 *quod animal factum fuerit;* ψ 2 *animal quod factum fuit.* Statim, *sane perspicit* in eodem cod. *plane despiciet* ψ 1.—7 Edd. antiquiss. *quam illo vivo, ego.* Actutum, *feceram*

NOTÆ

[h] *Hippocentaurum*] Hippocentauri prius Centauri dicebantur, παρὰ τὸ κεντεῖν τοὺς ταύρους, *quod tauros stimulis agitarent;* verum cum iidem postea ex equis existerent, iisque insidentes stimulis tauros præ se agerent, Hippocentauri dici cœperunt; qui cum ad Peneum amnem aquatum venissent, conspecti ab ulterioris ripæ accolis, pro monstris habiti sunt, præsertim cum inclinata ad potandum equorum capita non conspicerentur.

[i] *Agamemnonem*] Atrei Mycenarum regis filius fuit, Menelai Spartani regis frater, rex ipse Mycenarum et Argivorum; ad expeditionem Trojanam dux electus totius Græciæ, unde rex regum a poëtis appellatur. Capta Troja, Cassandram, filiam Priami, captivam sibi habuit, amavitque, ac reversus in patriam occisus est cum eadem Cassandra in convivio, insidiis Clytemnæstræ uxoris, ab Ægystho adultero.

[k] *Facere M. Camillum*] M. Furius Camillus, Furiani nominis decus, et primus post Romulum pater patriæ nuncupatus. Sensus loci est: Camillus non plus nunc mortuus solicitus est de hoc civili bello, quod Cæsarem inter et Pompeium est, quam ego solicitus fui de Roma a Gallis capta tempore Camilli, cum nondum essem.

[l] *Romam captam*] Galli Senones, Tarquinio Prisco regnante, Italiæ partem, quæ Gallia Cisalpina postea dicta est, Tuscis expulsis, occuparant. Hi in oppugnatione Clusii, (Etruscorum id oppidum est) a Q. Fabio, legato populi Romani, irritati, in Romanos arma vertunt, eorumque copiis ad Alliam flumen cæsis, urbem Brenno duce invadunt, captam ferro flammaque populantur. Roma incensa, Capitolium, quo se flos civitatis receperat, obsident; sed Camillus exul, ut gratia cum ingrata patria certaret, dictator absens creatus,

et quinquaginta fere annos eventura putaret, [p. 168.] et[8] ego doleam, si ad decem millia annorum gentem aliquam urbe nostra[9] potituram putem? Quia tanta caritas patriæ est, ut eam non sensu nostro, sed salute ipsius metiamur. XXXVIII. 91. Itaque non[1] deterret sapientem mors, (quæ propter incertos casus quotidie imminet, propter brevitatem vitæ nunquam longe potest abesse) quo minus in omne tempus reipublicæ suisque consulat, et posteritatem ipsam, cujus sensum habiturus non sit, ad se putet pertinere. Quare licet, etiam mortalem esse animum[2] judicantem æterna moliri, non gloriæ cupiditate, quam sensurus non sis, sed virtutis, quam necessario gloria, etiam si tu id non agas, consequatur. Natura vero sic se[3] habet, ut, quo modo initium nobis rerum omnium ortus noster afferat, sic exitum mors; ut nihil pertinuit ad nos ante ortum, sic nihil post mortem pertinebit. In quo quid potest esse mali, cum mors nec ad vivos pertineat, nec ad mortuos? alteri nulli sunt, alteros non attingit.[4] 92. Quam qui leviorem faciunt,[5] somni simillimam volunt esse: quasi vero quisquam ita nonaginta annos velit vivere, ut, cum sexaginta confecerit, reliquos dormiat. Ne sues quidem id velint, non modo ipse.[6] Endymion[m] vero, si[7] fabulas audire

σ, Erasm.—8 *Cur i. aut . . . aut* conj. Dav. *et ego cur doleam* Eliens. 2. Oliv. Lall.—9 Reg. Bern. 1. E ι ξ σ, Venett. 1480. 1481. al. vett. Dav. Wolf. Orell. *urbem nostram.* Actutum, *perituram putem* ψ 1.

CAP. XXXVIII. 1 *Ideo non* Venet. 1480. *Itaque non modo non* σ ψ 1. Mox, *et propter brevitatem* D E U ξ χ, Venett. 1480. 1481. Beroald. al. vett. *non potest longe* Reg. ι. *quam non potest longe* ψ 1. *ut posteritatem* D U ι σ χ ψ 1. Reg. Venet. 1480. *sensus habiturus* E U ξ. *sensu habitura* ψ 1.—2 D E U ψ 2 *animam.* Actutum, *judicanti* conj. Ernesti. Tum, *non sis* Dav. de conj. Bentl.—3 Reg. Victor. Dav. *se sic.* Pro *exitum*, D et Leid. habent *exitium*, probante Bouh. Deinde, *mors. Ut nihil, &c.* Orell. *mors: utque nihil* Venet. 1480. *mors: et ut nihil* E ξ, Victor. *mors: quæ ut* Venet. 1481. Beroald. Erasm. Crat. Manut. Lamb. probante Reiskio.—4 Reg. D U ι χ ψ 1. Venett. 1480. 1481. Gebh. *attinget.*—5 Dav. de Bentleii conjectura *quo leniorem faciant.*—6 Verba, *non modo ipse,* omittit cod. Lambini; *Ne sues . . . ipse* suspecta sunt Davisio et Rath.—7 Ernesti conj. *qui si.* Mox, *ut, nescio* Reg. Bern.

NOTÆ

Gallos ferro domat. Omnes ad unum cæsi.

[m] *Endymion*] Amator Lunæ dictus, inquit Plin. quia multivagos lunæ cursus primus deprehendit. De illo jam supra.

volumus, nescio quando, in Latmo[n] obdormivit, qui est mons Cariæ: nondum, opinor, est experrectus. Num igitur eum curare censes, cum Luna laboret, a qua consopitus putatur, ut eum dormientem oscularetur? quid curet autem, qui ne sentit quidem? Habes somnum[8] imaginem mortis, eamque quotidie induis. Et dubitas, quin sensus in morte nullus sit, cum in ejus simulacro videas esse nullum sensum?[9]

XXXIX. 93. Pellantur ergo istæ ineptiæ pæne aniles, ante tempus mori, miserum esse. Quod tandem tempus? naturæne? At ea[1] quidem dedit usuram vitæ, tanquam pecuniæ, nulla præstituta die. Quid est igitur, quod querare, si repetit, cum vult? ea enim conditione acceperas. Iidem,[2] si puer parvus occidit, æquo animo ferendum putant: si vero in cunis, ne querendum quidem. Atqui ab hoc acerbius exegit[3] natura, quod dederat. Nondum gustaverat, inquiunt,[4] vitæ suavitatem: hic autem jam sperabat magna, quibus frui cœperat. At id quidem ipsum[5] in ceteris rebus melius putatur, aliquam partem, quam nullam, attingere: cur in vita secus? Quanquam non male ait Callimachus, multo sæpius lacrymasse Priamum, quam Troilum.[o] Eorum autem, qui exacta ætate moriuntur, fortuna

1. D E ι ξ σ ψ 1.2. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *qui est mons Cariæ* uncis inclusit Wolf. Deinde, *experrectus est* Lamb. *est* omittit Mannt.—8 *Habet somnus* ed. vet. Bouhierii, ipso probante.—9 Cod. Ursin. Dav. Wolf. omittunt *sensum*.

Cap. XXXIX. 1 Tres codd. Oxon. *tempus naturæ? Ne ad ea;* ψ 1 *tempus ne ad ea quidem dedere.*—2 *Idem etiam* ι. *Id est* ψ 2. *si puer parvulus* E ξ ψ 2. *ferendum non putant* conj. Ernesti. *ne conquerendum* D U, Venet. 1480. *nec conquerendum* χ.—3 Codd. aliquot, Erasm. Lamb. *exigit*, probante Bouh.—4 Nonnulli codd. etiam Bern. 1. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *inquit*. Paulo post, *spirabat* Colerus ad Val. Max. III. 7. 1.—5 Bern. 1. E ξ ψ 1. Dav. Wolf.

NOTÆ

[n] *In Latmo*] Mons est Cariæ, in Ioniæ confinio, apud Mæandri fluminis ostia et Miletum urbem.

[o] *Quam Troilum*] Priami filium. Videtur hic indicari juvenem admodum fuisse Troilum: de ejus tamen ætate variæ sunt sententiæ. Virgilius puerum, Horatius impuberem facit; Hyginus et Tzetzes jam grandiorem et unum e maximis Priami filiis. Variæ quoque de ejus morte opiniones: Theocritus et Lycophron volunt ab Achille occisum in templo Apollinis, ob spretum Achillis amorem; alii in ipso certamine, ut Virg. alii per vim; alii ex insidiis.

laudatur. 94. Cur? nam, reor, nullis,[6] si vita longior daretur, posset esse jucundior. Nihil est enim profecto homini prudentia dulcius, quam, ut cetera auferat, affert certe senectus. Quæ vero ætas longa est? aut quid omnino homini longum? Nonne modo pueros, modo adolescentes, in cursu, a tergo insequens, nec opinantes assecuta est[7] senectus? sed quia ultra nihil habemus, hoc longum ducimus.[8] Omnia ista, perinde[9] ut cuique data sunt, pro rata parte,[p] a vita, aut longa aut brevia dicuntur. Apud Hypanim[10] fluvium,[q] qui ab Europæ parte in Pontum influit, Aristoteles ait bestiolas quasdam nasci, quæ unum diem vivant.[r] Ex his igitur, hora octava quæ mortua est, provecta ætate mortua est: quæ vero occidente sole, decrepita; eo magis, si etiam solstitiali die. Confer[11] nostram longissimam ætatem cum æternitate, in eadem propemodum brevitate, qua illæ bestiolæ, reperiemur. XL. 95. [*p.* 169.] Contemnamus igitur omnes[1] ineptias: (quod enim levius huic levitati

omittunt *ipsum*.—6 Col. Lamb. Orell. *non ullis;* ξ χ, et edd. antiq. *non illis;* ι ψ 1 *in illis;* cod. Manutii, ed. vet. Bouhierii, Lall. *illis*.—7 Versiculos faciunt Bentl. Dav. Wolf. Schutz. Orell. hoc modo:

Modo pueros, modo adolescentes, in cursu a tergo insequens,
Nec opinantes assecuta est.

—8 Reg. Bern. 1. edd. antiquiss. Victor. Manut. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *dicimus*.—9 Quatuor codd. Oxon. *proinde*. Statim, *ita longa aut, &c.* Eliens. 3. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *pro rata parte a vita, longa* Bern. 1. et edd. antiquiss. *ita pro rata p. aut longa* de Manutii conjectura Lamb. *pro rata parte* Grutero gloss. videbatur: *pro rata parte a natura, ita longa* conj. nescio quis ap. Orell.—10 *Hypanum* D E. Paulo post, *provecta ætate m. est* desunt in ψ 1.—11 *Confer etiam* E ξ. *Confert* σ.

CAP. XL. 1 *Cont. istas omnes* conj. Hottinger. Mox, *quod enim lenius* de

NOTÆ

[p] *Pro rata parte*] Ita locum restituimus cum Mureto et Paulo Manutio. *Pro rata parte* formula est loquendi, quam etiam Galli sibi asciverunt, *payer, achêter, régler les choses au pro rata*, id est, habita ratione proportionis. Sic Cæsar. Bell. Gall. lib. I. 'Quadraginta,' inquit, 'jugera in singulos proponit, et pro rata parte centurionibus.' Et Liv. lib. XLV. 'Tantum pediti daturum fuisse credunt, et pro rata aliis.'

[q] *Hypanim fluvium*] Fluvium Poloniæ, *Bog*. Oritur in Podolia superiori, quam separat a Volhinia superiori; deinde in Borysthenem, et paulo post cum ipso in Pontum Euxinum se exonerat. Diversus a fluvio *Bug*, qui in Vistulam cadit infra Varsoviam.

[r] *Quæ unum diem vivant*] Unde animal illud Ephemerum appellatur

nomen imponam?) totamque vim bene vivendi in animi robore ac magnitudine, et in omnium rerum humanarum contemtione ac despicientia, et in omni virtute, ponamus. Nam nunc quidem cogitationibus molestissimis[2] effœminamur, ut, si ante mors adventet, quam Chaldæorum[s] promissa consecuti sumus, spoliati magnis quibusdam bonis, illusi, destitutique videamur. 96. Quod si expectando et desiderando pendemus animis,[3] cruciamur, angimur. Pro Dii immortales! quam iter illud jucundum esse debet, quo confecto, nulla reliqua cura, nulla solicitudo futura sit! Quam me delectat Theramenes![t] quam[4] elato animo est! etsi enim flemus, cum legimus, tamen non miserabiliter vir clarus emoritur; qui cum, conjectus in carcerem triginta jussu tyrannorum, venenum ut sitiens obduxisset,[5] reliquum sic e poculo ejecit, ut id resonaret;[u] quo sonitu reddito, arridens, 'Propino,' inquit, 'hoc pulchro Critiæ,'[x] qui in

Bentleii conjectura Dav. Wolf. Schutz. Orell. *nomen imponemus* edd. antiquiss. Erasm. Crat. Tum, *ut in omnium* Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Victor.—2 Guelf. D E U ξ χ, edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *mollissimis*. Actutum, *exanimamur* volebat Ernesti. Pro *sumus* Reg. Erasm. Wolf. Schutz. et Orell. habent *simus*.—3 Cod. Ursin. *animi*, probante Bentl. Mox, *quam illud iter* Reg. Victor. Dav. Lall. *quam optabiliter illud iter* Manut. *quam optabiliter iter* edd. antiquiss. *quam optabile iter illud et judicium* conj. Bentl.—4 D χ, et edd. ante Gebh. *quamque*; E ξ *quanquam*.—5 U χ, Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Manut. *obbibisset*; Erasm. *ebibisset*; ι *bibisset*; D *hausisset*. Paulo post, *ridens* Manut. Lamb.

NOTÆ

Arist. de Nat. Animal. v. 19. Plinius Hemerobion vocat II. 36.

[s] *Chaldæorum*] Chaldæos hic vocat eos qui hominum γενέσεις considerant; et ad illos sane non temere hæc ars refertur.

[t] *Theramenes*] De illo vide Xenoph. Hist. Gr. lib. II. et Val. Max. de Fort. lib. III. Victis, a Lysandro ad Ægos Potamon Atheniensibus, Athenæ ab eo captæ sunt, ubi triginta viris rerum summa permissa est; cumque in cives crudeliter grassarentur, iis unus ex ipsis restitit Theramenes, vir justissimus: quapropter a Critia falsæ proditionis damnatus est.

[u] *Ut id resonaret*] Alludit forte ad ludum quendam Græcorum quem κότταβον appellabant. Collocabant vas in media mensa, et reliquum vini quod erat in poculo, cum biberant, ita in illud projiciebant, ut magnum sonum ederet. Athenæus, Deipnos. lib. x. ait Ansiculis profectum id ludi genus. Libabant autem reliquum illud unum iis quos amarent. Hinc Cicero dixit, 'pulchro Critiæ.' Ita Victorius in Castig.

[x] *Pulchro Critiæ*] Unus fuit e tri-

eum fuerat teterrimus. Græci enim in conviviis solent nominare, cui poculum traditari sint.[6] Lusit vir egregius extremo spiritu, cum jam præcordiis conceptam mortem contineret: vereque ei, cui venenum præbiberat,[7] mortem est eam auguratus, quæ brevi consecuta est.[y] 97. Quis hanc animi maximi[8] æquitatem in ipsa morte laudaret, si mortem malum judicaret? Vadit[9] in eundem carcerem, atque in eundem paucis post annis scyphum,[z] Socrates, eodem scelere judicum,[a] quo tyrannorum, Theramenes. Quæ est igitur ejus oratio, qua facit eum Plato[b] usum apud judices, jam morte mulctatum? XLI. 'Magna me,' inquit, 'spes tenet, judices, bene mihi evenire, quod mittar ad mortem. Necesse est enim,[1] sit alterum de duobus; ut aut sensus omnino omnes mors auferat, aut in alium quendam locum ex his locis morte migretur. Quamobrem, sive sensus exstinguitur, morsque ei somno similis est, qui[2] nonnunquam, etiam sine visis somniorum, placatissimam quietem affert; Dii boni! quid lucri est mori! aut quam multi dies reperiri possunt, qui tali nocti anteponantur! cui si similis futura est perpetuitas omnis consequentis tempo-

—6 Hanc periodum, *Græci . . . sint*, pro gloss. habet Hottinger.—7 Edd. antiquiss. et Gebh. *qui v. præbuerat*. Statim, *eam est* Reg. Bern. 1. Dav.—8 Codd. Bentleii *maximi animi*; Dav. de Bentleii conjectura *maximam animi*; et sic codex unus Oxon.—9 *Cadit* conj. Ernesti; *Traditur* suspic. Nissen. *Vadit enim* codd. aliquot; unde Dav. conj. *Vadit autem in, &c.* Mox, *ille Theramenes* ed. vet. Bouhierii.

CAP. XLI. 1 *Necesse sit enim* D. *Necesse enim* U. *est enim* omittunt χ ψ 1. *fieri alterum* ψ 2. *sit* ante *alterum* omittit D. Mox, *mors omnes* edd. antiquiss. *sensum omnino mors omnem* Erasm.—2 Cod. ψ 1 *mors quidem ei . . . quia*. Paulo post, *quid l. e. emori* edd. ante Ernesti, item Wolf. Schutz. Orell. Tum, *cui similis* Reg. et edd. ante Dav. *anteponantur? Cui si similis* Orell. *cum similis*

NOTÆ

ginta tyrannis, eorumque crudelissimus. Προπίνω τοῦτο τῷ καλῷ Κριτίᾳ Xenophon Hellen. lib. II.

y *Quæ brevi consecuta est*] Libertatis, inquit Mannt. per Thrasybulum a triginta tyrannorum imperio Athenis.

z *Post annis scyphum*] Innuitur poculum quo Socrates cicutam ebibit.

a *Scelere judicum*] Ab Anyto et Melito læsæ pietatis in Deos et corruptæ juventutis accusatus est. Vix autem venenum ebibit, cum Athenienses illius mortis pœnituit, indicitur publicus mœror, clauduntur officinæ et gymnasia, fit impetus in accusatores, alii occisi, fugati alii, æreaque statua, Lysippi opus, Socrati erigitur.

b *Plato*] In Apologia Socratis.

ris, quis me beatior? 98. Sin vera sunt, quæ dicuntur, migrationem esse mortem in eas oras, quas, qui e vita excesserunt,[3] incolunt; id multo jam beatius est, te, cum ab iis, qui se judicum numero haberi velint, evaseris, ad eos venire, qui vere judices appellentur, Minoëm,[c] Rhadamanthum,[d] Æacum,[e] Triptolemum;[f] convenireque eos, qui juste, et cum fide vixerint. Hæc peregrinatio mediocris vobis videri potest? Ut vero colloqui cum Orpheo,[g] Musæo,[h] Homero, Hesiodo liceat, quanti tandem æstimatis?[4] Equidem sæpe emori,[5] si fieri posset, vellem, ut ea, quæ dico, mihi liceret invenire. Quanta delectatione autem

ψ 1. *omnis consequens* ψ 2. *omnis sequentis* E U ξ χ.—3 Ed. vet. Bouhierii, et Junt. *excesserint*. Statim, *beatius est. Tene cum . . . vixerint? hæc peregr.* Reg. Leid. codex unus Oxon. Dav. *beatius est. Te enim . . . vixerint, hæc peregr.* conj. Bouh. Pro *velint*, Orell. et al. *volunt*. ψ 2 *ad eos devenire*; ψ 1 omittit *venire*. E ψ 1. ed. vet. Bouh. *appellantur*. Pro *convenireque eos*, Gronov. ad Senec. Herc. Fur. vs. 744. conj. *heroumque eos convenire*. Tum, *qui juste cum fide* Reg. D E U ι σ χ ψ 1. *qui juste, qui fide* ξ. *qui juste et pie* conj. Bentl. *vixerunt* E ι ξ.—4 Leid. *existimatis*, prob. Bouh.—5 *E. s. mori* U,

NOTÆ

[c] *Minoëm*] Regem Cretensem, Jovis et Europæ filium, qui ex Pasiphaë, Solis filia, genuit Ariadnem, Phædram, et Androgeum. Multis bellis adversus Athenienses Megarensesque victor, cum fugientem Dædalum insecutus, bello Cocalum Siciliæ regem appeteret, ab Cocali filiabus thermarum vaporibus suffocatus est. Justitiæ nomine sic nobilitatus, ut apud inferos judex animarum a Græcarum fabularum auctoribus constitutus sit; qui tamen iidem, quod ab eo male mulctati sæpe Græci fuissent, ideo familiam ejus, uxorem, filiasque propudiosis figmentis infames fecere.

[d] *Rhadamanthum*] Fratrem Minois, utrumque Jovis et Europæ filium. Minos quidem Cretensibus leges primus dedisse dicitur, Rhadamanthus earum observationem curasse. Plut. in Theseo.

[e] *Æacum*] Filium Jovis natum in Ægina, insula sinus Saronici inter Peloponnesum et Atticam, ubi Myrmidonibus imperavit.

[f] *Triptolemum*] Qui sationem frugum a Cerere didicit: filius fuit Eleusii et Hyonæ, ut refert Lactant. Hunc puerum Ceres nutrivit. Nullibi autem legi eum apud inferos judicem esse.

[g] *Cum Orpheo*] Thrax fuit, Apollinis et Calliopes filius; lyram a patre aut a Mercurio acceptam ita suaviter impellebat, ut fluminum sistere cursus, et sylvas ferasque trahere dictus sit.

[h] *Musæo*] Dicitur a Suida, Eleusinius, Atheniensis, Orphei discipulus, carminum heroicorum scriptor, quorum ad quatuor millia Eumolpo filio scripsit. Floruit sub Cecrope secundo Atheniensium rege. Hic et Orpheus Homero antiquiores putantur. Superest adhuc carmen de amoribus Leandri et Herus, quod Musæo

afficerer, cum Palamedem,[i] cum Ajacem,[k] cum alios, judicio iniquo[6] circumventos, convenirem! tentarem etiam summi regis,[l] qui maximas copias duxit ad Trojam, et Ulyssi, Sisyphique[m] prudentiam: nec ob eam rem, cum hæc exquirerem, sicut hic faciebam, capite damnarer. Ne vos quidem, judices, ii, qui me absolvistis, mortem timueritis. 99. Nec enim cuiquam[7] bono mali quicquam evenire potest, nec vivo, nec mortuo: nec unquam ejus res a Diis immortalibus negligentur: nec mihi ipsi hoc accidit fortuito. Nec vero ego[8] iis, a quibus accusatus

Venett. 1480. 1481. Beroald. al. vett. *E. sæpenumero mori* χ.—6 Ita emend. Bentl. receperunt Dav. Schutz. Orell. *iniquorum* Reg. alii codd. et edd. vett. *aliquorum* E ξ. *iniquorum ventos* al. ap. Bentl. Paulo post, *cum hoc exquir.* E ξ. *cum hæc* omittit ψ 2.—7 *Nec enim unquam* codex unus Oxon. Mox, *negliguntur* Dav. e conj. prob. Bouh.—8 *Ne vero ego* E ξ χ ψ 2. *ego* omittunt

NOTÆ

tribuit Scaliger in Poëtica, et versibus Homericis longe anteponit. Negat tamen Vossius, et auctorem hujus operis sub Augustis vixisse affirmat, etiam post quartum Christi sæculum.

[i] *Palamedem*] Nauplii filium, regis Eubœæ insulæ, in Ægæo mari: per Amymonen Danai filiam ortum duxit a Belo antiquiore, rege illius Africæ partis, quæ deinde Ægyptus vocata est. Palamedes infestum habuit Ulyssem duabus maxime de causis: 1. Nolebat Ulysses ad bellum Trojanum proficisci cum ceteris Græcis; ideoque insaniam simulans, junctis ad aratrum animalibus diversæ naturæ, serebat salem. Filium ejus Telemachum aratro Palamedes supposuit, quo viso Ulysses aratrum suspendit, et fraus ejus detecta est. 2. Ulysses ad bellum profectus, et in Thraciam deinde missus ad frumenta convehenda, cum nihil retulisset, increpatus est a Palamede, qui illuc ipse missus magnam frumenti vim advexit. Subtilissimo fuit ingenio Palamedes, et in otio castrorum reperit multa; literas quatuor, θ, φ, ξ, χ; ludos complures, multa de ponderibus.

[k] *Ajacem*] Duo fuerunt Ajaces; alter Oilei, Locrensium regis, alter Telamonis, Salaminis regis, filius, qui, propter amissa in judicio Achillis arma, in gladium incubuit: de Telamonio hic est mentio.

[l] *Summi regis*] Achillis, opinor.

[m] *Sisyphi*] Hunc astutissimum mortalium fuisse memorant. Autolyci, insignis sua tempestate latronis, artes artibus repulit; cum enim greges Sisyphi, qui tunc Corinthi regnabat, Autolycus aliquando surripuisset, novumque illis habitum formamque, ne agnoscerentur, dedisset, suos tamen esse ille agnovit nomine suo quod sub eorum ungulis una litera contentum insculpserat. Hinc amicitiam cum eo contraxit Autolycus, Atticamque latrociniis infestare una cœperunt, demumque a Theseo Athenarum rege Sisyphus occisus est. Quam ob caussam finxere Græci Sisyphum apud inferos huic addictum pœnæ, ut in

sum, aut a quibus condemnatus, [*p.* 170.] habeo quod succeseam, nisi quod mihi nocere se crediderunt.' Et hæc[9] quidem hoc modo: nihil autem melius extremo:[10] 'Sed tempus est,'[a] inquit, 'jam hinc abire me, ut moriar; vos, ut vitam agatis. Utrum autem sit melius, Dii immortales sciunt: hominem quidem scire arbitror neminem.' XLII. Næ ego haud[1] paulo hunc animum malim, quam eorum omnium fortunas, qui de hoc judicaverunt. Etsi, quod,[2] præter Deos, negat scire quenquam, id scit ipse, utrum melius sit: nam dixit ante: sed suum illud, nihil ut affirmet, tenet ad extremum. 100. Nos autem teneamus, ut nihil censeamus esse malum, quod sit a natura datum omnibus: intelligamusque, si mors malum sit, esse sempiternum malum. Nam vitæ miseræ[3] mors finis esse videtur: mors si est misera, finis esse nullus potest. Sed quid ego Socratem, aut Theramenem,[4] præstantes viros virtutis et sapientiæ gloria, commemoro, cum Lacedæmonius quidam,[n] cujus ne nomen quidem proditum est, mortem tantopere contemserit, ut, cum ad eam duceretur, damnatus ab ephoris,[o] et esset vultu hilari atque læto,

[a] *Et hæc quidem hoc modo dixit Socrates, sed nihil melius est eo quod ad extremum subjunxit; videlicet, 'Sed tempus est,' &c.*

Reg. et edd. antiquiss. Pro *iis* Reg. et Dav. habent *his*.—9 *Et hoc* D U ι, cum edd. antiquiss. *Et his* codex unus Oxon. *hic modo* ψ 1.—10 Ita Reg. alii codd. Lamb. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *æstimo* D ψ 1. 2. edd. antiquiss. et Gebh. *existimo* E U χ, et Erasm.

CAP. XLII. 1 *Ne ego haud* D. *Næ ego aut* E. *Næ ego autem* ψ 1. *Næ ego. At, &c.* ψ 2. Statim, *hoc judicavere* Victor.—2 *Et siquidem* D U ι. *negat ne scire* E. *utrum sit melius* Reg. alii codd. Dav. et Orell. *non dixit* ψ 1.—3 *Nam v. miseriæ* ψ 1. *finis esse* desunt in eodem cod. Statim, *mortis si est, &c.* D E U ι ξ σ χ ψ 1. 2. *misera, miseriæ finis, &c.* Wolf. Schutz. Orell. *mortis, si est misera, finis, &c.* Lamb. Dav. Lall. prob. Bentl. *mors si est miserum, miseriæ finis* conj. Rath.—4 *Cheramenem* E. *præstantis* E U ψ 1. 2. *præstantissimos* χ.

NOTÆ

montis verticem saxum provolvat, et continuo inde gravitate sua devolutum continuo revolvat.

[n] *Lacedæmonius quidam*] Hunc 'Theramenem' appellat Plut. in Laconicis, auctore Fulvio Ursino. Manutius autem 'Thectamenem' appellari ait ab eodem Plut. in Apoph. Lacon.

[o] *Ab ephoris*] Erant numero quinque, nulla aut generis aut opum habita ratione selecti. Penes illos sum-

dixissetque ei quidam inimicus, 'Contemnisne leges Lycurgi?'[p] responderit, 'Ego vero illi maximam gratiam habeo, qui me ea pœna mulctaverit, quam, sine mutuatione[5] et sine versura, possem dissolvere.' O virum Sparta dignum![q] ut mihi quidem, qui tam magno animo fuerit, innocens damnatus esse videatur. 101. Tales innumerabiles nostra civitas tulit.[6] Sed quid duces et principes nominem, cum legiones scribat Cato[r] sæpe alacres in eum locum profectas, unde redituras se non arbitrarentur? Pari animo Lacedæmonii[s]

Paulo post, *dixisset ei* ι σ ψ 1. *ei* omittunt E ξ.—5 D U σ *sine commutatione;* E *valeo sine mutatione.* Actutum, *et sine usura* D U ψ 1. *et sine versura* de-

NOTÆ

ma potestas et belli et pacis, regesque, si quid deliquissent, aut carcere, aut exilio, aut morte puniendi: horum princeps Ἐπώνυμος, cujus nomine signabatur annus; ita ut Spartæ tali ephoro, haud aliter ac Romæ tali consule, res gesta diceretur. Plut. vult ephoros a Theopompo institutos, a Lycurgo Herodotus: Laërt. a Philone sapiente, qui et ipse postea ephorus fuit.

[p] *Leges Lycurgi*] De Lycurgo inter Herodotum et Plut. non convenit: ille ex Eurysthenidarum, hic ex Proclidarum familia; ille Ectiestrati, hic Polydecti regis fratrem; ille Leobotæ, hic Charilai pupilli tutorem facit: ut ut est, Spartanum regnum tutorio nomine diu administravit, non minore laude fidei, quam prudentiæ; ubi vero nepos adolevit, peregre profectus, variorum ex usu populorum eas leges didicit, quibus domum reversus Lacedæmoniorum astrinxit disciplinam.

[q] *Sparta dignum*] Sparta, seu Lacedæmon, ad Eurotam, Peloponnesi totius urbs olim clarissima: nunc *Misithra* Sophiano; *Ebedo* Lazio; *Zaconia* Nardo dicitur. Regio ipsa continet magnam partem *Brazzo di Maina;* cujus incolæ Maniotæ soli ab Turcarum imperio sese hactenus immunes tutati sunt. Spartani voluptatum adeo contemtores fuerunt, patientesque laboris, ut eorum etiam virginibus, palæstra, pulvis, militia, venatio, in studiis fuerit.

[r] *Cato*] In Originibus, de quibus jam dictum.

[s] *Lacedæmonii*] Rem, quam fuse narrat Justinus, paucis accipe: Leonidas, rex Spartanorum, audito Xerxis in Græciam adventu, cum 4000 militibus Thermopylas occupat. Triduo pugnatur; dumque fugam Xerxes cogitat, hunc adit Epialtes quidam, pollicetur se per angustum tramitem Persis ducem fore, ut Leonidæ copias a tergo adoriantur. Ubi se circumventum videt Leonidas, socios jubet recedere, ut ad meliora se tempora reservent; ipse cum trecentis Lacedæmoniis fortunam experitur, in castra hostium irrumpit, infinitam edit stragem. Orta luce, Persæ, agnita Græcorum paucitate, eos jaculis conficiunt. Duo Xerxis fratres contra Leonidam pugnantes super ejus cadaver procubuerunt. Ita Herod. Cor ejus excidi jussum Xerxes pilosum invenit. Sic Plut.

in Thermopylis[t] occiderunt, in quos[7][u] Simonides:[x]

Dic, hospes,[y] Spartæ, nos te hic vidisse jacentes,
Dum sanctis patriæ legibus obsequimur.

Quid ille dux Leonidas[8] dicit? 'Pergite[9] animo[a] forti, Lacedæmonii: hodie apud inferos fortasse cœnabimus.' Fuit hæc gens fortis, dum Lycurgi leges[b] vigebant:[10] e quibus unus, cum Perses[c] hostis in colloquio dixisset glorians, 'Solem, præ jaculorum multitudine et sagittarum, non videbitis;' 'In umbra,' inquit, 'igitur pugnabimus.'[11] 102. Viros commemoro. Qualis tandem Lacæna?[d] quæ cum filium in prælium misisset, et interfectum audisset, 'Idcirco,' inquit, 'genueram,[12] ut esset, qui pro patria mortem non dubitaret occumbere.' XLIII. Esto: fortes[1]

sunt in E ξ. *possim* cod. Vindob. probante Rath.—6 E ξ *pertulit.*—7 D E U χ, et edd. antiquiss. *in quo.*—8 *Semidam* Reg.—9 *Prandete* Erasm. *Peragite* ψ 1. *animo facto forti* ξ.—10 Hæc omnia, *Quid ille ... vigebant*, uncis inclusit Dav. *leges vivebant* χ.—11 Reg. Bern. 1. Dav. Wolf. Orell. *igitur, inquit, pugnabimus;* D *inquit, melius pugnabimus igitur.*—12 Cod. ψ 2 *cum genueram.* Actutum, *ut qui esset* χ. Pro *mortem*, Reg. D E U ξ χ ψ 1. 2. et edd. antiquiss. habent *morte;* margo Crat. Victor. Manut. Lamb. *morti.*

CAP. XLIII. 1 *Estote fortes* D E U ι ξ χ ψ 2. *Esto fortis et durus parcitate tibi et patientia* ψ 1. Mox, *vim publica disciplina* de Bentleii conj. Dav. *vim*

NOTÆ

[t] *In Thermopylis*] Sunt angustiæ montium ad Œtam montem Thessaliam inter et Græciam. Erant in ipso ingressu θερμὰ λουτρὰ, *calida lavacra*, et desuper ara dicata Herculi, murusque super quem olim visebantur πύλαι, *portæ*. Unde Thermopylæ. Nunc *Bocca di Lupo*.

[u] *In quos*] Illud *in* accipitur bonam in partem. Ita de Nat. Deor. l. II. 'Multa in Castorem scripta et Pollucem.' Et de Nat. Deor. lib. I. 'Catulus dilexit Roscium, in quem et illud est ejus elogium,' &c.

[x] *Simonides*] Poëta, a quo laudatos esse qui ad Thermopylas occiderunt, testatur Diodorus.

[y] *Dic, hospes*] Epitaphium est quod Græce sic legebatur: Ὦ ξεῖν', ἄγγειλον Λακεδαιμονίοις, ὅτι τῇδε Κείμεθα τοῖς κείνων πειθόμενοι νομίμοις. Extat inter Vetera Epigramm. Petr. Victor. in Castigat. et Anthol. III. 5.

[a] *Pergite animo*] Legi velim cum Lambino, *prandete animo forti.* Quo sensu Val. Max. hanc Leonidæ vocem refert: 'Prandete, commilitones, tanquam apud inferos cœnaturi.' Plut. in Lacon.

[b] *Dum Lycurgi leges*] Spartanorum resp. regnumque a Lacedæmone ad Agesipolim usque floruit, quo a piratis occiso cum Romam peteret, a tyrannis aliquamdiu vexati sunt, externisque hostibus; ac demum in Romanorum venere potestatem. Annis porro quingentis Lycurgi leges floruerunt.

[c] *Cum Perses*] Nomen fuit hostis, qui patria Trachinius.

[d] *Tandem Lacæna*] Quod nomen illud fuerit, nondum comperi.

et duri Spartiatæ: magnam habet vim reipublicæ disciplina. Quid? Cyrenæum Theodorum,[e] philosophum non ignobilem, nonne miramur? cui cum Lysimachus[f] rex crucem minaretur, 'Istis, quæso,' inquit, 'ista horribilia minitare purpuratis tuis: Theodori quidem nihil interest, humine, an sublime putrescat.'[2]

Cujus hoc dicto admoneor, ut aliquid etiam de humatione et sepultura dicendum existimem: rem non difficilem, iis[3] præsertim cognitis, quæ [de nihil sentiendo] paulo antè dicta sunt. De qua Socrates quidem quid senserit, apparet in eo libro, in quo moritur; de quo jam tam multa diximus. 103. Cum enim de immortalitate animorum disputavisset,[4] et jam moriendi tempus urgeret, rogatus a Critone,[g] quemadmodum sepeliri vellet, 'Multam vero,' inquit, 'operam, amici, frustra consumsi: Critoni enim nostro non persuasi, me hinc avolaturum,[5] neque quicquam mei relicturum. Verumtamen, Crito, si me assequi potueris,[6] aut sicubi nactus eris, ut tibi videbitur, sepelito. Sed, mihi crede, nemo me vestrum, cum hinc excessero, consequetur.' [*p.* 171.] Præclare id quidem, qui et amico permiserit, et se ostenderit de hoc toto genere nihil laborare.[7] 104. Durior Diogenes,[h] et id quidem sentiens,[8] sed, ut Cynicus,

regia disciplina codex unus Oxon. *vim Ro. Po. disciplina* ψ 1.—2 Reg. et Orell. *an sublime putescat;* ψ 1 *an s. patescat;* ψ 2 *an sublimi putrescam.*—3 Reg. et edd. antiquiss. *his.* Verba, *de nihil sentiendo*, de Bouhierii sententia uncis inclusit Ernesti.—4 Argent. 1511. et Erasm. *disputasset.*—5 D E *advolaturum.* Statim, *neque me quicquam* D U ι σ χ ψ 1. *neque me quicquam hic* ψ 2. *neque mei quicquam* de Bentleii sententia Dav. *neque quicquam me* edd. antiquiss.—6 Dav. de Bentleii conjectura *poteris.* Mox, *ut tibi videtur* D E U ι ξ χ. *ut videtur*, omisso *tibi*, ψ 1.—7 D E U ξ χ *elaborare.*—8 Wolf.

NOTÆ

[e] *Theodorum*] Dictum illud Theodori refert Val. Max. VI. 2. qui addit, 'Magnifica tibi res contigit, Lysimache, quia cantharidis vim assecutus es.' Theodorus ille is ipse est, qui Atheus cognominatus est. De quo Laërt. in Aristippo: Athen. Deipnos. lib. XIII. Plut. in Phocione. Vide Victor. Var. Lect. XIII. 18.

[f] *Lysimachus*] Qui rebus post Alexandri mortem gestis clarissimus, contra Seleucum pugnans cecidit. Ita Justin.

[g] *A Critone*] Familiari suo et discipulo, quem Socrates vetuit ne pecunia corrumperet custodem carceris.

[h] *Durior Diogenes*] Cynicus.

asperius, projici se jussit inhumatum.[i] Tum amici, 'Volucribusne, et feris?' 'Minime vero,' inquit: 'sed bacillum propter[9] me, quo abigam, ponitote.' 'Qui poteris?' illi:[10] 'non enim senties.' 'Quid igitur mihi ferarum laniatus oberit, nihil sentienti?' Præclare Anaxagoras,[k] qui cum Lampsaci moreretur, quærentibus amicis, velletne Clazomenas[l] in patriam, si quid ei accidisset,[11] afferri; 'Nihil necesse est,' inquit: 'undique enim ad inferos tantundem viæ est.' Totaque de ratione humationis unum tenendum est, ad corpus illam pertinere, sive occiderit animus, sive vigeat: in corpore autem, perspicuum est, vel exstincto animo vel elapso, nullum residere sensum. XLIV. 105. Sed plena errorum sunt omnia. Trahit Hectorem,[m] ad currum[n] religa-

de conjectura, Schutz. et Orell. *et is quidem idem sentiens;* Bern. 1. D U χ *et is quidem sentiens;* Dav. de Bentleii conjectura *et is idem sentiens;* idem Bentl. suspic. etiam *et is quoque idem sentiens;* Lamb. *et idem quidem sentiens.* —9 Edd. vett. *prope.*—10 Lamb. conj. *inquiunt illi.*—11 Reg. D U ι ξ σ χ, edd. antiquiss. Dav. Lall. Wolf. Orell. *si quid accidisset;* E *si quid occidisset;* ψ 1 *si quid accidisse.* Actutum, *auferri* D χ, Reg. Col. Bern. 1. edd. antiquiss. Dav. Wolf. Orell. *efferri* conj. Bouh.

NOTÆ

[i] *Jussit inhumatum*] Idem referunt Ælian. Var. Hist. VII. 14. et Laërt. in Diogene. Addit hic tamen esse qui scribant, eum jussisse ut in Elissum, Atticæ fluvium, injiceretur, *ut esset fratribus utilis;* canes intelligebat aut pisces: quem Laërtii locum Menagius emendat, legique vult, non Ἔλισσον, *Elissum,* sed ἕλειον, *locum paludosum,* quod variis argumentis probare nititur.

[k] *Anaxagoras*] De ejus morte non consentiunt auctores. Sotion, in Successione Philosophorum, scribit, accusatum a Cleone impietatis, quod solem laminam candentem esse diceret, a Pericle discipulo defensum, exilio tamen damnatum esse. Satyrus tradidit a Thucydide accusatum, quod a Pericle dissentiret in reip. administratione. Ut ut sit, Lampsacum Athenis profectus, illic diem obiit.

[l] *Clazomenas*] Gryna prius dicta est, unde Apollo Grynæus appellatus: urbs Ioniæ, inter Smyrnam et Erythras, proximas urbes.

[m] *Hectorem*] Priami et Hecubæ filium, Trojæ propugnatorem, decimo obsidionis anno ab Achille occisum.

[n] *Ad currum*] Achilles, ob dolorem amissi Patrocli, quem Hector occiderat, ipsum Hectora a se occisum currui obligavit, et circa muros Trojæ ter raptavit. Iliad. Ω. 15. Hectoris cadaver infinitis muneribus redemit Priamus pater; ibid. vs. 477. et Virg. Æn. I. 'Ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros, Exanimumque auro corpus vendebat Achilles.'

tum, Achilles: lacerari eum, et sentire, credo, putat. Ergo hic [1] ulciscitur, ut quidem sibi videtur. At illa,[o] sicut acerbissimam rem, mœret:

Vidi, videre quod me passa ægerrime,
Hectorem quadrijugo curru [2] raptarier.

Quem Hectorem? aut quamdiu ille erit [3] Hector? Melius Accius,[4 p] et aliquando sapiens Achilles, 'immo enimvero corpus Priamo reddidi, Hectorem abstuli.' Non igitur Hectora [5] traxisti, sed corpus, quod fuerat Hectoris. 106. Ecce alius [q] exoritur e terra, qui matrem dormire non sinat:

Mater, te appello, tu quæ [6] curam somno suspensam levas,
Neque te mei [7] miseret; surge, et sepeli natum.

Hæc cum pressis et flebilibus modis, qui totis theatris mœstitiam inferant, concinuntur; difficile est, non eos, qui inhumati sint,[8] miseros judicare:

prius quam feræ, volucresque:

metuit, ne laceratis membris minus bene utatur: ne combustis, non extimescit.

Heu! reliquias semiassi regis,[r] denudatis ossibus,

CAP. XLIV. 1 *Ergo hunc* Lamb.—2 Reg. Bern. 1. edd. antiquiss. Dav. Wolf. Orell. *H. curru quadrijugo;* Manut. Lamb. *Curru H. quadrijugo.*—3 Moser. conj. *ille erat.*—4 *Attius* Lamb. Wolf. Schutz. Orell. *et aliquando sapientius* conj. Rath.—5 *Hectorem* duo codd. Oxon. Wolf. Schutz.—6 *Mater te a. quæ* ι ξ χ ψ 2 Manut. Lamb. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *Matrem te a. quæ* ψ 1. Statim, *suspenso* Reg. D E U σ ψ 2. et edd. antiquiss. *suspensas* ι. Hæc vox deest in ψ 1.—7 *Neque mei te* Wolf. et Schutz. Bentl. in curis secundis volebat, *Mater, te appello, quæ curam somno suspensam levas, Neque te mei miseretur: surge et sepeli natum tuum, prius Quam feræ volucresque;* unde *Hæc cum ...judicare* parenthes. inclusit Orell.—8 Ita Reg. Bern. 1. *sunt* alii codd.

NOTÆ

[o] *At illa*] Sive mater, sive nutrix, sive uxor, in aliqua tragœdia.

[p] *Melius Accius*] Poëta, qui hanc Achilli vocem tribuit, *Corpus Priamo reddidi, Hectorem abstuli.*

[q] *Ecce alius*] Ful. Ursinus Memnonem Auroræ filium hic intelligi putat; Manutius Polydorum, a Polymnestore Thracum rege occisum, et in mare projectum; ut loci sensus sit, Polydorum repræsentari in scena ad littus ejectum, et a matre Hecuba sepulturam rogantem.

[r] *Semiassi regis*] In rogo funebri, unde error Manutii patet; nec enim intelligi potest Polydorus, qui nec rex fuit, nec rogo unquam impositus, sed puer in mare projectus. De ritu porro imponendorum rogo corporum erit alibi locus dicendi.

Per terram sanie delibutas fœde divexarier.[9]

107 Non intelligo, quid metuat, cum tam bonos septenarios [10] [s] fundat ad tibiam. Tenendum est igitur, nihil curandum esse post mortem, cum multi [11] inimicos etiam mortuos pœniantur. Execratur luculentis sane versibus apud Ennium Thyestes,[t] primum ut naufragio pereat Atreus. Durum hoc sane: talis enim interitus non est sine gravi sensu. Illa inania,

Ipse summis saxis fixus asperis,[*] evisceratus,
Latere pendens, saxa spargens tabo, sanie et sanguine atro.

Non ipsa saxa magis sensu omni vacabant,[12] quam ille, latere pendens, cui se hic cruciatum censet optare. Quæ essent [13] dura, si sentiret, nulla sine sensu sunt. Illud vero perquam inane:

Neque sepulcrum, quo recipiatur,[14] habeat, portum corporis:
Ubi, remissa humana vita, corpus requiescat a malis.[15]

[*] *Quæ vero sequuntur sunt inutilia, videlicet:—*
Ipse summis saxis fixus asperis.

edd. vett. Schutz. Orell.—9 De Bentleii conjectura e vestigiis codd. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *Neu reliquias sic meas siris, denudatis o. Tetra sanie d. f. div.* Bern. 1. *semiassi reis.* Lamb. cum duobus codd. Oxon. *delibutam.*—10 Lamb. *octonarios.*—11 Bentl. conj. *stulti.* Mox, *pœniuntur* Non. Reg. Victor. Lamb. Dav. Orell. *puniuntur* alii; Venett. 1480. 1481. Beroald. *puniunt.*—12 Ita duo codd. Oxon. Victor. Dav. prob. Bentl. *vacabunt* alii codd. et edd. vett.—13 Ita Reg. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *Quam essent* edd. ante Lall. *Quanquam essent* conj. Dav. *si sentirentur* e codd. Lall. *Quæ, ut essent dura, si sentirentur* conj. Bentl. Deinde *sunt* omittunt E U, Dav. *nulla, si sine sensu* conj. Rath.—14 Reg. Bern. 1. edd. antiquiss. Gebh. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *quo recipiat;* Argent. 1511. et Erasm. *quo se recipiat;* Lamb. conj. *quod recipiat.*—15 Reg. Bern. 1. a m. pr. M. Schott. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *requiescat malis.*—

NOTÆ

[s] *Septenarios*] *Octonarios* legi velim; sunt enim ii versus octonarii.

[t] *Thyestes*] Pelopis filii, Atreus et Thyestes, parricidialibus inter se odiis et incestis stupris clarum sibi nomen apud posteros fecere. Thyestes fratris uxorem Aëropem polluit; Atreus vicissim epulandos illi filios suos dedit. Post Thyestes Pelopiæ filiæ imprudens vitium obtulit, unde natus Ægysthus, qui Atrei filium Agamemnonem occidit. Petav. Rat. Temp.

Vides quanto hæc in errore versentur:[16] portum esse corporis, et requiescere in sepulcro putat mortuum. Magna culpa Pelopis,[u] qui non erudierit filium, nec docuerit, quatenus esset quidque curandum. XLV. 108. [*p.* 172.] Sed quid singulorum opiniones animadvertam, nationum varios errores perspicere cum liceat? Condiunt Ægyptii[x] mortuos, et eos domi servant:[1] Persæ etiam cera[y] circumlitos condunt, ut quam maxime permaneant diuturna corpora. Magorum mos est,[z] non humare corpora suorum, nisi a feris sint ante[2] laniata. In Hyrcania plebs publicos[3] alit canes; optimates, domesticos: nobile autem genus ca-

16 Lamb. de Manutii conj. *hic . . . versetur.* Statim, *corporis sepulcrum* idem Lamb.

CAP. XLV. 1 Reg. alii codd. Dav. et Orell. *servant domi.* Mox, *condimt* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor.—2 Venet. 1481. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. *antea.*—3 Reg. *supplicos; ι ψ* 1 *supplices; σ sublicos;* Bentl. conj. *publice.* Mox, *eam optimam* χ. Hæc verba

NOTÆ

[u] *Pelopis*] Qui filius Tantali, Phrygiæ regis. Ab eo Peloponnesus nomen est sortita; ex quo conjectare possit aliquis toti illum Peloponneso dominatum esse. Sed non est ita; nam in Pisæa regnavit, et fortitudine ac solertia plerosque peninsulæ illius incolas adjunxit sibi, ut testatur Diodor. Hic e Phrygia trajecit in Græciam, et Hippodamiam, Œnomai filiam, fraudis potius, quam celeritatis, in cursus certamine, præmium, abstulit.

[x] *Condiunt Ægyptii*] Herodot. lib. II. modum illum condiendorum corporum sic ferme describit: Homines ad hoc constituti (Tarichentas vocant) ferro incurvo per nares cerebrum educunt, ejusque locum medicamentis et odoribus explent. Dehinc acutissimo lapide Æthiopico iterum in sedes suas reponunt, ac infartis odoribus consuunt; postea saliunt intro abditum 70. dies. His exactis, cadaver abluunt, sindone totum involvunt, gummi illinentes, et in ligneam hominis effigiem ad hoc factam includunt, atque ita reponunt. Simile est quod Diodorus Siculus refert lib. I. Vide plura apud Joan. Quenstedt.

[y] *Persæ etiam cera*] Idem de eo Persarum more tradunt Herodot. lib. I. Strabo lib. XV. quem Scytharum quoque fuisse refert Herodot. lib. IV. Vide Necrotaphologiam Magii. Æmilius Probus ait, Agesilaum defunctum in portu qui Menelai vocatur, inter Cyrenas et Ægyptum, ut Spartam facilius deferretur, cum mel non suppeteret, (nam melle multi corpora condiebant; ita Alexander Magnus conditus est) cera circumlitum fuisse. Joan. Quenstedt.

[z] *Magorum mos est*] Sensus est: Magi mortuos suos feris laniandos objiciunt, eosque deinde humo mandant.

num illud scimus esse; sed pro sua quisque facultate parat, a quibus lanietur: eamque optimam illi esse censent sepulturam.[a] Permulta alia[4] colligit Chrysippus,[b] ut est in omni historia curiosus; sed ita tetra sunt quædam, ut ea fugiat et reformidet oratio. Totus igitur hic locus est contemnendus in nobis, non negligendus in nostris; ita tamen, ut mortuorum corpora nihil sentire[5] sentiamus. 109. Quantum autem consuetudini famæque dandum sit, id curent vivi, sed ita, ut intelligant, nihil ad mortuos[6] pertinere.

Sed profecto mors tum æquissimo animo oppetitur,[7] cum suis se laudibus vita occidens consolari potest. Nemo parum diu vixit, qui virtutis perfectæ perfecto functus est munere.[8] Multa mihi ipsi ad mortem tempestiva fuerunt: quam[9] utinam potuissem obire! nihil enim jam acquirebatur: cumulata erant officia vitæ: cum fortuna bella restabant. Quare, si ipsa ratio minus perficiet, ut mortem negligere possimus; at vita acta perficiat,[10] ut satis superque vixisse videamur. Quanquam enim sensus abierit,[11] tamen summis et propriis bonis et laudis et gloriæ, quamvis non sentiant, mortui non carent. Etsi enim nihil in se

desunt in σ.—4 *Permulta talia* de Bentleii conjectura Dav. probante Gœrenz. ad Fin. p. 190.—5 Reg. Bern. 1. cod. Schotti, Venett. 1480. 1481. Orell. *sentire vivi.* Actutum, *censeamus* conj. nescio quis ap. Orell.—6 Reg. Bern. 1. alii codd. etiam ι ψ 1. 2. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *nihil id ad mortuos.*—7 D E U χ ψ 1. 2. et edd. antiquiss. *appetitur.*—8 Hæc periodus, *Nemo . . . munere*, suspecta erat A. Augustino.—9 Ita Dav. e conjectura, Wolf. Schutz. Orell. *quæ* codd. et edd. vett. Statim, *nihil enim famæ acquir.* conj. Bentl. Deinde, *vitæ fortuna; bella rest.* Lamb. *vitæ; cum Fortunæ bella rest.* codd. aliquot, Crat. Hervag. Gebh.—10 Rath. conj. *perficiet.*—11 Reg. Lamb. Dav. Orell. *aberit.* Statim, pro *summis*, Lamb. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *suis*, probante Bentl. Verba, *quamvis non sentiant* uncis inclusere Dav. Wolf.—

NOTÆ

[a] *Censent sepulturam*] Canes, ad hoc officium destinatos, sepulcrales vocabant. Idem de Bactris refert Strabo lib. II. Affine est quod de Caspiis idem habet: eos qui septuaginta amplius annos vixerunt, fame enectos in solitudinem ejiciunt; eminusque spectantes, si a feretro detrahi eos ab avibus videant, prædicant beatos; sin a feris aut canibus, non item; infelices, si omnino non detrahantur.

[b] *Chrysippus*] In eo libro quem 'De Bono' inscripsit, Περὶ τοῦ Καλοῦ, ex quo Athenæus, Deipnos. lib. IV. refert nonnulla.

habeat[12] gloria, cur expetatur, tamen virtutem, tanquam umbra, sequitur. Verum[13] multitudinis judicium de bonis, si quando est, magis laudandum est, quam illi ob eam rem beati. XLVI. 110. Non possum autem[1] dicere, (quoquo modo hoc accipiatur) Lycurgum, Solonem, legum et publicæ disciplinæ carere gloria; Themistoclem, Epaminondam, bellicæ virtutis. Ante enim Salaminam[2 c] ipsam Neptunus obruet, quam Salaminii tropæi[d] memoriam; priusque Bœotia Leuctra[e] tollentur, quam pugnæ Leuctricæ[f] gloria. Multo autem[3] tardius fama deseret Curium,[g] Fabricium,[h] Calatinum,[i] duo Scipiones,[k] duo Africanos,

12 *Etsi enim nihil habet* Reg. Bern. 1. tres codd. Oxon. Dav. Lall. Orell. *Etsi enim nihil habeat in se* Wolf. Schutz. Pro *tamen* Dav. de Bentleii conjectura dedit *tantum*.—13 *Et verum* de Bentleii conjectura Dav.

CAP. XLVI. 1 *Non possumus tamen* Dav. de Bentleii auspic. *quomodo hoc* D E U ξ χ ψ 1. *acciperetur* D. *accipietur* E U χ ψ 1. Reg. Victor. Dav. Orell. —2 *Salamina* Manut. Wolf. Schutz. Paulo post, *quam p. L. gloriæ* E. *quam p. L. gloria tollatur* ψ 2.—3 *Multo enim* E U ξ χ, Venett. 1480. 1481. Argent. 1511. Erasm. *Multo etiam* Manut. Lamb. Mox, *duos S. duos* edd. ante Gebh.

NOTÆ

c *Salaminam*] Insula est Saronici sinus, Peloponnesum inter et Atticam, Æginæ proxima.

d *Salaminii tropæi*] Seu victoriæ quam Themistocles e Xerxe ad Salaminam retulit. De qua hæc Justinus: Adventante in Græciam Xerxe, Themistocles, oraculi monitu, quo jussi erant Athenienses salutem muris ligneis tueri, classem adornat, angustiasque Salaminii freti, ne circumveniri ab hostili multitudine posset, occupat; consertaque pugna, Ionibus a Xerxe ad Themistoclem transfugientibus, vincuntur Persæ. Pugnavit pro Xerxe Artemisia Cariæ regina, specimen illud fidei conjugalis.

e *Leuctra*] Bœotiæ vicus juxta Thespias, sola Epaminondæ victoria nobilis.

f *Pugnæ Leuctricæ*] In qua invictam ad id tempus virtutem Lacedæmoniorum contudit Epaminondas: Lacedæmoniorum quatuor millia, et inter eos, cum fortissimi quique, tum rex ipse Cleombrotus, ceciderunt. Ita Xenophon, Diodor. Justin.

g *Curium*] M' Curium Dentatum, qui sic dictus quod cum dentibus natus sit: triplici consulatu, censura, triumpho de Samnitibus, Sabinis, et rege Pyrrho, sed longe modestia et abstinentia clarior, cum oblato a Samnitibus auro coctas a se rapas anteposuerit. Mortuus est 492. Plura in Catone Majore.

h *Fabricium*] C. Fabricius Luscinus, vir tribus consulatibus, censura, victoriis de Brutiis, Lucanis, et Pyrrho relatis, paupertate, morum innocentia, vitæque integritate clarissimus; cujus filia ex ærario publico dotata est, quoniam paternæ hæreditatis præter gloriam nihil erat.

i *Calatinum*] A. Attilius Calatinus, e gente Attilia consulari, duplici consulatu, censura, dictatura nobilis, in-

Maximum,[l] Marcellum, Paulum,[m] Catonem, Lælium, innumerabiles alios; quorum similitudinem aliquam qui arripuerit, non eam fama populari, sed vera bonorum laude metiens, fidenti animo, si ita res fert,[4] gradietur ad mortem; in qua aut summum bonum, aut nullum malum esse cognovimus: secundis vero suis rebus volet etiam mori: non enim tam cumulus bonorum jucundus esse potest, quam molesta decessio. 111. Hanc sententiam significare videtur Laconis illa vox, qui, cum Rhodius Diagoras,[n] Olympionices nobilis, uno die duo filios[5] victores Olympiæ vidisset, accessit ad senem, et gratulatus, 'Morere Diagora,' inquit, 'non enim in cœlum ascensurus es.' Magna hæc,[6] et nimium fortasse Græci putant, vel tum potius putabant; isque, qui hoc Diagoræ dixit, permagnum existimans, tres Olympionicas[o] una e domo prodire, cunctari illum diutius

—4 Lamb. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *si ita res feret;* Reg. Bern. 1. Gebh. *si ita refert;* Mannt. *si ita res refert.* Paulo post, *volet jam mori*, vel *volet emori*, conj. Bentl.—5 Gebh. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *duo suos filios;* edd. ante Gebh. *duos suos filios.* Mox, *nunc enim* duo codd. Oxon. Guelf. Crat.—6 *Magnum hoc* conj. Bouh. et Rath. confutat Moser. Symb. p. 17. Paulo post,

NOTÆ

ter principes civitatis habitus aureo illo sæculo, quo clari habebantur Romæ ii uni, qui virtutibus florerent. Hunc nunquam Cicero sine honoris præfatione nominat. De illo in Catone Majore.

[k] *Duo Scipiones*] Eos ipsos de quibus supra, Cneium et Publium, utrumque consulem. Cneius filium habuit P. Scipionem Nasicam; Publius vero P. Scipionem Africanum et L. Scipionem Asiaticum.

[l] *Maximum*] Hunc opinor esse M. Valerium Corvum, nam duplex ei cognomen, 'Corvus' et 'Maximus.' Sex præturis, quinque consulatibus, censura, dictatura, 21 magistratibus curulibus, triumpho de Samnitibus et de Etruscis, insignis fuit.

[m] *Paulum*] E gente Æmilia. Hic est L. Æmilius ille Paulus, duplici consulatu, tribusque triumphis celeberrimus: nam prætor 564. de Hispania ulteriore, primum consul 571. de Liguribus, consul iterum 585. de Perse triumphavit. E filiis natu major in gentem Fabiam, minor in Corneliam adoptatus est. Quare ille Q. Fabius Maxim. Æmilian. hic vero P. Cornelius Maximus Scipio Æmil. dictus est.

[n] *Rhodius Diagoras*] Ejus in Olympicis victoriam celebrat Pindarus Ode VII. quæ literis aureis olim perscripta fuit in templo Minervæ. Cum Acusilao filio et tota prole statuas habuit Olympiæ. Ita Pausan. lib. VI.

[o] *Tres Olympionicas*] Unus pugil fuit, alter pancratiastes, tertius luctator. Cum tres simul filii coronas

in vita, fortunæ objectum, inutile putabat ipsi. Ego autem, tibi quidem quod satis esset, paucis verbis, ut mihi videbar, responderam: concesseras enim, nullo in malo mortuos esse; sed ob eam causam contendi, ut plura dicerem, quod in desiderio et luctu hæc est consolatio maxima: nostrum enim, et nostra causa susceptum dolorem, modice ferre debemus, ne nosmetipsi[7] amare videamur. Illa suspicio intolerabili dolore cruciat, si opinamur eos, quibus orbati sumus, esse cum aliquo sensu in iis malis,[8] quibus vulgo opinantur. [*p.* 173.] Hanc excutere opinionem mihimet volui radicitus;[9] eoque fui fortasse longior. XLVII. 112. A. Tu longior? non mihi quidem: prior enim pars orationis tuæ faciebat, ut mori cuperem; posterior, ut modo non nollem, modo non laborarem: omni autem oratione[1] illud certe perfectum est, ut mortem non ducerem in malis.

M. Num igitur etiam rhetorum epilogum[p] desideramus? an jam hanc artem[2] plane relinquimus? A. Tu vero istam ne reliqueris, quam semper ornasti; et quidem jure: illa enim te, verum si loqui volumus, ornaverat.[3] Sed quinam est iste epilogus? aveo enim audire, quicquid est. 113. M. Deorum immortalium judicia solent in scholis proferre de morte, nec vero ea fingere ipsi, sed Herodoto[q] auctore,

ex domo Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Manut. Lamb.—7 Reg. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *ne nosmet ipsos;* edd. antiquiss. *ne et nosmet ipsos;* Lall. e codd. *ne nosmet ipsos solos;* Wopk. suspic. *ne ita nosmet ipsos.*—8 Reg. et edd. antiquiss. *in his malis.* Tum, *vulgus opinatur* cod. Vindob. probante Rath.—9 Ita Reg. Victor. Gebh. seqq. *radicitus volui* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Manut. Lamb.

CAP. XLVII. 1 Reg. et edd. antiquiss. *ratione.*—2 Codd. Bentleii, codex unus Oxon. Reg. Dav. Orell. *an hanc jam artem.*—3 Ita codd. aliquot Oxon. Reg. margo Crat. Victor. Gebh. seqq. *illa enim, si vere l. v. te ornaverat* edd. antiquiss. Erasm. Crat. Lamb. *illa enim te, si vere l. v. ornaverat* Manut.—

NOTÆ

patris capiti imponerent, et suavissime amplexarentur, præ gaudio in manibus filiorum animam efflavit. Ita Gell. III. 15.

p *Rhetorum epilogum*] Rhetores ab oratoribus plurimum discrepabant ætate Ciceronis; rhetores enim præ contemtu dicebantur sophistæ, quibus variis temporibus varia nomina fuere, ut dictum est.

q *Herodoto*] Lib. I. ubi multa de morte.

aliisque pluribus. Primum Argiæ[4] [r] sacerdotis Cleobis et Biton filii prædicantur: nota fabula est: cum enim illam ad solenne et statum sacrificium [s] curru vehi [t] jus esset, satis longe ab oppido ad fanum, morarenturque jumenta; tunc juvenes ii, quos modo nominavi, veste posita, corpora oleo perunxerunt: ad jugum accesserunt. Ita sacerdos advecta in fanum, cum currus esset ductus a filiis,[5] precata a Dea dicitur, ut illis præmium daret pro pietate, quod maximum homini dari posset a Deo: post epulatos cum matre adolescentes somno se dedisse, mane inventos esse mortuos. Simili precatione Trophonius [u] et Agamedes usi dicuntur; 114. qui, cum Apollini Delphis [x] templum exædificavissent,[6] venerantes Deum, petierunt mercedem non parvam quidem operis et laboris sui, nihil certi, sed

4 *Argivæ* Lamb. uti volebat Heindorf. Nat. Deor. p. 79. Mox, *Bito* Dav. Schutz. Orell. Paulo post, *et statutum sacrif.* Reg. codd. aliquot Oxon. Venett. 1480. 1481. Beroald. al. vett. Deinde, *et ad jugum* codd. aliquot et Rath.—5 Bentl. conj. *ductus; filiis, &c.* Dav. suspic. *ductus; ea filiis, &c.* Actutum, *precata Deam* ed. vet. Bouh. et Crat. *ut illud præmium* Eliens. 2. *ut illis præmii* Reg. unde *ut illud præmii* Dav. *ut id illis præmii* conj. Rath. Tum, *dari possit* Venett. 1480. 1481. Beroald. al. vett.—6 Ita edd. antiquiss. Erasm. Victor. Gebh. seqq. *exædificassent* codd. aliquot Oxon. Venet. 1481. Beroald. Crat. Manut. Lamb. Statim, *parvam illam quidem* Lamb. solus de conjectura.

NOTÆ

[r] *Argiæ*] Quæ sacerdos fuit Apollinis Delphici: hanc 'Argivam' vocat Val. Max. nomenque gentile esse putat; sed fœminæ cujusdam nomen est, ut ex Herodot. lib. VI. et Platone in Axiocho liquet.

[s] *Statum sacrificium*] 'Solenne et statum,' formula loquendi, pro statum, constitutum, fixum. Sic Cic. de Harusp. Resp. 'statas solennesque ceremonias.'

[t] *Curru vehi*] De ritu illo trahendorum in curru sacerdotum vide Stukium de Sacrificiis Veterum.

[u] *Trophonius*] Is forte est, qui alterum quoque templum Jovi construxit apud Thebas, teste Herodot. lib. VIII. Strabone lib. IX. ubi oraculum illud celebre fuit, a quo qui tristis reverteretur, nunquam in vita subinde rideret. Pausan. Liv. de Delphico. Hæc Diodor. Sicul. lib. XVI. Primo conditum est e lauri ramis e Thessalia advectis in specus modum; deinde ab apibus ex cera et alarum membranulis, unde 'Pteram' dictum; tertio aëneum structum; quarto a Trophonio et Agamede ex quadrato lapide; quinto ab Amphictyonibus instauratum.

[x] *Delphis*] Clarissimum Apollinis templum, quod non exstruxerant manus humanæ, sed nativa præcipitia muniverant; quippe ex quinque lapidibus exstructum, quorum in medio exigua planities, et in ea hiatus ex quo ventus et acer spiritus manans afflabat vatum mentes.

quod esset optimum homini. Quibus Apollo se id daturum ostendit post ejus diei diem tertium: qui ut illuxit, mortui sunt reperti. Judicavisse Deum dicunt, et eum quidem Deum, cui reliqui Dii concessissent, ut præter ceteros divinaret. XLVIII. Affertur[1] etiam de Sileno[y] fabella quædam;[z] qui cum a Mida captus[a] esset, hoc ei muneris pro sua missione dedisse scribitur: docuisse regem, non nasci homini longe optimum esse; proximum autem, quam primum mori. 115. Qua est sententia in Cresphonte usus Euripides:[2 b]

> Nam nos decebat, cœtus[3] celebrantes, domum
> Lugere, ubi esset aliquis in lucem editus,
> Humanæ vitæ varia reputantes mala:
> At, qui labores morte finisset graves,
> Hunc omni[4] amicos laude et lætitia exequi.

Simile quiddam est in Consolatione[c] Crantoris:[d] ait enim,

CAP. XLVIII. 1 Ita Reg. alii codd. Gebh. seqq. *divinaret mortem esse optimum homini. Fertur* edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. *divinaret, mortem esse optimum homini. Affertur* Victor.—2 Ita Reg. alii codd. Victor. Manut. Gebh. seqq. *Qua est usus sententia in C. E.* edd. antiquiss. Erasm. Crat. Lamb.—3 Lamb. et Oliv. *cœtu.*—4 Ita e conj. Davisii Lall. Wolf. Schutz. Orell. *Hunc omnes* codd. aliquot Oxon. Venett. 1480. 1481. Beroald. Gebh. *Hunc*

NOTÆ

[y] *De Sileno*] Senex, Bacchi nutricius et pædagogus, semper asino vectus, ebriusque describi solitus, cornuto item capite, simisque naribus, magnæ tamen solertiæ; unde dicitur multa sapienter edisseruisse regi Midæ; memoraturque rex Antigonus vertisse sibi laudi, quod ab hostibus propter deformitatem quasi Silenus rideretur. Sen. de Ira III. 22. Nomen a σιλλαίνειν, *cavillari.* Ælian. Var. Hist. III. 40. Sileni dicuntur omnes satyri seniores. Pausan. in Att. quanquam aliqui pingunt Silenum humanis pedibus, satyros caprinis.

[z] *Fabella quædam*] Hanc multis exposuit Aristoteles in libro quem 'Eudemum' inscripserat; et ex eo Plut. in Consolatione ad Apollonium.

[a] *A Mida captus*] Vino, quo maxime Silenus delectabatur, in fontem quemdam infuso, captus est a rusticis, et ad Midam deductus. Ovid. Met. XI.

[b] *In Cresphonte.. Euripides*] Non extat ea tragœdia; locum tamen Græce habet Plut. libro de Audiendis Poëtis, et Sex. Empir. lib. III.

[c] *In Consolatione*] Quam Cicero in sua quoque Consolatione imitatum sese dixit supra.

[d] *Crantoris*] Fuit is, patria Solensis, secta Academicus: commentaria reliquit ad 30. millia versuum. Laudatur maxime liber quem de luctu edidit.

Terinæum quendam[e] Elysium, cum graviter filii mortem mœreret, venisse in Psychomantium,[f] quærentem, quæ fuisset tantæ calamitatis causa: huic in tabellis[g] tres hujusmodi versiculos datos:

Ignaris homines in vita mentibus errant:
Euthynous[h] potitur fatorum munere,[6] leto.
Sic fuit utilius finiri ipsique, tibique.

116. His, et talibus auctoribus usi, confirmant, causam rebus[7] a Diis immortalibus judicatam. Alcidamus[8 i] quidam, rhetor antiquus, in primis nobilis, scripsit etiam laudationem mortis, quæ constat ex enumeratione humanorum malorum. Cui rationes eæ, quæ exquisitius a philosophis colliguntur, defuerunt, ubertas orationis[9] non defuit. Claræ vero mortes pro patria oppetitæ, non solum gloriosæ rhetoribus, sed etiam beatæ videri solent. Repetunt ab Erichtheo,[10 k] cujus etiam filiæ[l] cupide mortem expetiverunt

omnis al. *Hunc* omittunt Manut. Lamb.—6 Reg. Bern. 1. codd. Ursini, codd. aliquot Oxon. Victor. Lamb. in marg. 1584. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *numine*. Actutum, *læto* edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. 1566. —7 Lamb. omittit *rebus*.—8 *Alcidamas* emend. Ursin. receperunt Lamb. 1584. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. Actutum, *quidem* Bern. 1. a m. pr. uti conj. Bentl. item Dav. Wolf. Schutz. Orell. Paulo post, *ex enarratione* margo Crat. *malorum humanorum* codd. aliquot, et edd. ante Gebh. —9 Reg. *rationis*.—10 *Erechtheo* Bern. 1. Venet. 1480. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. Statim, *oppetiverunt* de Bentleii conjectura Dav. *Co-*

NOTÆ

[e] *Terinæum quendam*] Terina oppidum est Brutiorum ad sinum Hipponiatem, in Calabria citeriori. Vocis affinitate deceptus est Paulus Jovius, qui Terinæam *Terram Novam*, longe hinc distantem, esse scripsit. Fabulæ de Terinæo meminit quoque Plut. in Consol. ad Apollon.

[f] *Psychomantium*] Locus erat cujusdam vaticinii, ubi fiebat divinatio per manium evocationem: ψυχὴ enim *animam*, μαντεία, *divinationem* significat.

[g] *Huic in tabellis*] Oracula fundebantur interdum ore vatis, cujusmodi Delphicum fuit et alia; interdum scriptis tabellis. Plura nos in libris de Divinat.

[h] *Euthynous*] Seu, ut Fulvio Ursino placet, *Euthydemus*, filius Elysii, oraculum consulentis.

[i] *Alcidamus*] Gorgiæ discipulus, patria Eleates, filius Dioclis illius qui de musica scripsit.

[k] *Erichtheo*] Vel *Erechtheo*, ut apud Apollodor. lib. IV. legitur, Atticæ rege, cujus est mentio Orat. pro Sextio. Ab eo forte nomen acceperat Erichthia, Atticæ quondam oppidum.

[l] *Cujus filiæ*] Plures fuisse Erechthei filias scribit quoque Herodot.

pro vita civium: [*p.* 174.] Codrum,[m] qui se in medios immisit hostes, veste famulari, ne posset agnosci, si esset ornatu regio; quod oraculum erat datum, si rex interfectus esset, victrices Athenas fore. Menœceus[n] vero[11] non prætermittitur, qui, oraculo edito, largitus est patriæ suum sanguinem. Iphigenia[o] Aulide duci se immolandam jubet,[12] ut hostium sanguis eliciatur suo. XLIX. Veniunt inde ad propiora. Harmodius[p] in ore,[1] et Aristogiton, Lacedæmonius Leonidas,[q] Thebanus Epaminondas vigent. Nos-

drum citant conj. Nissen. Deinde, *famulari veste* edd. ante Gebh.—11 Ita Venett. 1480. 1481. Beroald. al. vett. *vero* omittunt Reg. Bern. 1. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. Pro *qui* Reg. habet *quidem;* unde Bentl. conj. *qui itidem;* Dav. suspic. *qui item.*—12 Ernesti conj. *præbet.* Statim, *sanguis* omittunt Reg. et al. uncis inclusit Orell. *sanguinem eliciat* Leid. probante Bouh.

CAP. XLIX. 1 Rath. e codd. volebat *in ore est.* Mox, *viget* Reg. et tres

NOTÆ

unam tamen a patre mactatam, ut Eumolpum vinceret, tradit Plut. in Parallelis.

[m] *Codrum*] Regem Atheniensem, cujus post mortem Athenienses sub archontibus perpetuis fuerunt, qui postea decennio finiti, tùm annui. Is, vastante Atticam exercitu Peloponnesiorum, inquit Pausan. vel Doriensium, teste Herodot. vel Lacedæmoniorum, auctore Velleio, responsum ab oraculo accepit, finem bello fore, si Codrus hostili manu occideret. Quod cum in castris hostilibus percrebuisset, edictum est ne quis Codrum vulneraret: ipse pabulantium hostium globo se objecit famulari cultu, unumque ex his falce percussum in cædem suam compulit. Val. Max. v. 6.

[n] *Menœceus*] Creontis Thebarum regis filius. Regnante Thebis Eteocle, reposcente alternis regnum Polynice, et obsidente cum Argivis Thebas, consulitur vates Tiresias, a quo responsum fertur, Thebanos victores fore, si Menœceus, filius Creontis, se ipse pro salute patriæ devoveat. Devovet se ille inscio patre, et vincunt Thebani Argivos, ut prædictum erat. Affine est hoc Menœcei facinus Mesæ regis Moabitarum facinori, qui filium hæredem in muris ipse mactavit. Reg. IV. 3.

[o] *Iphigenia*] Agamemnonis filia. Græci Trojam profecti, cum ad Aulidem Bœotiæ portum venissent, suspensis ventis, et pestilentia grassante, consulunt oraculum; a quo responsum est, Agamemnonis filiam Dianæ esse immolandam; sed hæc in ipso sacrificio a Diana subducta est, et cerva ejus in locum supposita. Ipsa virgo in regionem Tauricam translata, ubi Dianæ sacerdotio functa est. Videntur tamen Virg. et Ovid. cæsam affirmare.

[p] *Harmodius*] Harmodius et Aristogiton, tyrannicidæ celebres; Pisistrati enim filium, Hipparchum, Athenis tyrannum, interfecerunt. Herodot. lib. V. et VI. Thucyd. lib. I. Vell. lib. II.

[q] *Leonidas*] De illo supra.

tros non norunt; quos enumerare longum est;[2] ita sunt multi, quibus videmus optabiles mortes fuisse cum gloria.

117. Quæ cum ita sint, magna tamen eloquentia est utendum, atque ita, velut superiore e loco, concionandum, ut homines mortem vel optare incipiant, vel certe timere desistant. Nam si supremus ille dies non exstinctionem, sed commutationem affert loci, quid optabilius? sin autem perimit ac delet omnino, quid melius, quam in mediis vitæ laboribus obdormiscere, et ita conniventem somno consopiri sempiterno? Quod si fiat, melior Ennii, quam Solonis oratio.[3] Hic enim noster,

Nemo me lacrymis[r] decoret, (inquit) nec funera fletu[4]
Faxit.

At vero sapiens ille,[5]

Mors mea ne careat lacrymis:[s] linquamus amicis
Mœrorem, ut celebrent funera cum gemitu.

118. Nos vero, si quid tale acciderit, ut a Deo denuntiatum videatur, ut exeamus e vita, læti, et agentes gratias, pareamus; emittique nos e custodia, et levari vinculis arbitremur, ut aut in æternam et plane in nostram domum remigremus, aut omni sensu molestiaque careamus: sin autem nihil denuntiabitur, eo tamen simus animo, ut horribilem illum diem[6] aliis, nobis faustum putemus; nihilque in malis ducamus, quod sit vel a Diis immortalibus, vel a natura, parente omnium, constitutum: non enim temere nec fortuito sati et creati sumus: sed profecto fuit quædam vis, quæ generi consuleret humano: nec id gigneret aut aleret, quod, cum exantlavisset[t] omnes labores, tum incideret in

codd. Oxon.—2 Reg. Bern. 1. edd. ante Lall. Wolf. Schutz. Orell. *magnum est*. Tum, *fuisse mortes* edd. antiquiss. Erasm. Crat. Manut. Lamb.—3 Cod. Ursini *melius Ennii, quam S. elogium*.—4 Dav. et Lall. de conj. Bentleii *funera lessum*.—5 *At vero ille sapiens* Reg.—6 Venett. 1480. 1481. Beroald. Erasm. Lamb. *cum diem*. Paulo post, *et fortuito* D. *ac fortuito* U χ. *quæ g. consuluerit* D. *ne id gig*. D E ξ ψ 1. *cum exanclavisset* Col. Venett. 1480.

NOTÆ

[r] *Nemo me lacrymis*] De illo Ennii carmine jam supra.

[s] *Mors mea ne careat lacrymis*] Iisdem post Solonem versibus usus est Poplicola, referente Plutarcho.

[t] *Exantlavisset* [*exanclavisset*] Sunt

mortis malum sempiternum. Portum potius paratum nobis et perfugium[7] putemus. 119. Quo utinam velis passis pervehi liceat! sin reflantibus[8] ventis rejiciemur, tamen eodem paulo tardius referamur necesse est. Quod autem omnibus necesse est, idne miserum esse uni potest? Habes epilogum, nequid prætermissum aut relictum putes. A. Ego vero:[9] et quidem fecit etiam iste me epilogus firmiorem. M. Optime, inquam. Sed nunc quidem[10] valetudini tribuamus aliquid: cras autem, et quot dies erimus in Tusculano, agamus hæc, et ea potissimum, quæ levationem habeant ægritudinum, formidinum, cupiditatum: qui omni e philosophia est fructus uberrimus.

1481. Beroald. Erasm. Crat. Manut. Dav. Wolf. Schutz. Orell.—7 Codex unus Oxon. Beroald. Erasm. Crat. Victor. *profugium*.—8 *Sin e reflantibus* Reg. *Si enim reflantibus* Venet. 1480. 1481. Beroald. Erasm. Crat. Victor. *Sin autem reflantibus* codex unus Oxon. *Sin perflantibus* E ξ. *Sin reflamantibus* U. *Sin restantibus* Gebh. errore typogr. Statim, *tandem paulo tardius refrenamur* ψ 2.—9 *Ego vero habeo* D. Mox, *me e. fortiorem* E ξ.—10 D E U omittunt *quidem*. Statim, *valeamus aliqua* ψ 2. *et quos dies* Reg. alii codd. Venett. 1480. 1481. prob. Bouh. In fine, *omni philosophia* D E ι ξ.

NOTÆ

qui legi velint *exantlavisset*, et negent Latine dici 'exanclare,' aut originem illius vocis ullam e Latio aut Græcia adduci posse. Ab his dissentit Vossius in Etymolog. ubi multis exemplis confirmat, recte Latine dici 'exanclare' pro 'perferre;' et ab 'anculus' et 'ancula,' quod 'minister' et 'ministra' sonat, deduci: cur enim, inquit, ut 'anculare' sive ministrare aut perferre dicitur, non dicatur quoque 'exanculare,' et per syncopen 'exanclare?' Plura ille.

M. TULLII CICERONIS

TUSCULANARUM QUÆSTIONUM

AD M. BRUTUM

LIBER II.

DE TOLERANDO DOLORE.

ARGUMENTUM.

Post cohortationem ad philosophiam diligenter colendam, Latinisque inprimis illustrandam literis, cap. 1—3. sermo in Tusculano 'de dolore' institutus exponitur. Is inducitur ab exordio de philosophiæ laudibus, cap. 4. 5. et duobus inprimis tanquam capitibus continetur; quorum primum est, 'sitne summum malum dolor;' alterum, 'si non summum, annon malum certe.' Et primum quidem breviter hoc uno argumento refellitur, quod dedecus et turpitudo majus profecto sit dolore malum. cap. 5. In altero autem reliqua consumitur oratio. Et esse quidem magnam hic multorum imbecillitatem docet: Aristippum enim Socraticum non dubitasse dolorem summum malum dicere, quem Epicurus secutus sit; Hieronymum autem Rhodium summum bonum posuisse in vacuitate a dolore. Ceteros, præter Zenonem, Aristonem, et Pyrrhonem, malum putasse: poëtas quoque ab hac opinione non abesse, quod inducant summos homines in acutis doloribus non viriliter lamentantes. cap. 6—10. Jam rationes, quibus in frangendis his opinionibus utantur Stoici, contortulas esse, decipere magis volentium aut optantium, quam docentium, v. c. nihil esse malum, quod non sit turpe atque vitiosum: neque enim id ignorare quenquam; sed, doleamus, necne, nihil interesse, hoc docendum esse. cap. 11. 12. Melius et verius hoc esse: Omnia, quæ natura aspernetur, in malis esse; quæ asciscat, bonis. Quo posito, tamen honestum et rectum ita excellere, ut omnia corporis et fortunæ bona ad id minuta videantur, nec ullum malum cum turpitudinis malo comparandum. Quare,

cum turpe sit viro gemere, ejulare, flere, aut nullam virtutem esse, aut contemnendum dolorem. Prudentis porro esse, nihil facere, quo nil proficiat; sed gemitu et lamentationibus non minui dolorem: temperantiam denique, fortitudinem, justitiam, magnitudinemque animi doloris patientiam desiderare. cap. 12. Non autem negare se, dolorem esse dolorem; quorsum enim opus esse fortitudine? sed eum opprimendum esse patientia. Eam autem duobus modis comparari, primo exercitatione et consuetudine; id quod exempla multorum confirment, tanquam, Spartanorum, Marii, gladiatorum, veteranorum militum: cap. 13—16. deinde ratione. Et illud Epicuri quidem, Neglige dolorem; si longus, levis; si gravis, brevis; tum non respondere ei decreto, quo dolorem summum malum putet; tum et obscurum et falsum esse, quod de doloris diuturni levitate, et gravis brevitate dicatur. cap. 18. Itaque primum oportere hoc sibi quemque persuadere, nihil honestius esse ac laudabilius, adeoque etiam optabilius, quam ferre dolorem; deinde sibi ipsum imperare. Nam cum animus sit in partes tributus duas, alteram rationis participem, alteram expertem, illam huic imperare, tanquam dominum servo, h. e. a ratione coërcere temeritatem, oportere. Si se turpiter gerat, et gemitibus ac fletibus dedat, amicorum propinquorumque custodiis constringendam esse; si autem firmior sit, tanquam bonum militem admonitu revocandam esse ad dignitatem. cap. 19. 20. Sermone intimo ac tacito esse animum confirmandum: species honestas, tanquam Zenonis Eleatæ, Anaxarchi, Calani, esse animo proponendas. cap. 20. Intentionem etiam adhibendam esse, cujus, ut in corpore, sic in animo magna vis sit. cap. 22. 23. Contemnendo adeo levari omnem laborem doloremque. cap. 24. Illud denique proponendum animo; amplitudinem animi, quæ maxime emineat contemnendis doloribus, unam esse omnium rem pulcherrimam. cap. 25. Adhibendam vero esse quandam doloris tolerandi æquabilitatem, quæ a ratione et consilio proficiscatur; eos enim, qui consuetudine tantum aliqua dolorem aliquem ferant, non in omni genere doloris fortes esse. Denique hanc frangendi doloris rationem etiam ad alias animi perturbationes leniendas adhiberi posse.

I. 1. [*Ed. Ald. p.* 175.] NEOPTOLEMUS[a] quidem,[1] apud Ennium, philosophari sibi ait necesse esse, sed paucis; nam omnino haud placere. Ego autem, Brute, necesse mihi quidem[2] esse arbitror philosophari: nam quid possum,

CAP. I. 1 *Neoptolemus quidam* ed. vet. Bouh. ipso probante.—2 Ita Reg. Bern. 1. alii codd. ap. Bentl. Victor. Gebh. Dav. Lall. *quidem mihi* edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. Wolf. Schutz. '*quidem* sine causa suspectum

NOTÆ

[a] *Neoptolemus*] De illo Neoptolemo nihil aliud extat. Fuit alius quidam Neoptolemus, Pyrrhi frater, filiusque Achillis. Item alius, unus e ducibus Alexandri, qui cum Eumene, Alexandri duce, pugnavit.

præsertim nihil agens, agere melius? sed non paucis, ut ille. Difficile est enim,[3] in philosophia pauca esse ei nota, cui non sint aut pleraque, aut omnia: nam nec pauca, nisi e multis, eligi possunt; nec, qui pauca perceperit, non idem reliqua eodem studio persequetur. 2. Sed in vita tamen[4] occupata, atque, ut Neoptolemi tum erat, militari, pauca ipsa multum sæpe prosunt, et ferunt fructus, si non tantos, quanti ex universa philosophia percipi possunt, tamen eos, quibus aliqua ex parte interdum aut cupiditate, aut ægritudine, aut metu liberemur: velut ex ea disputatione, quæ mihi nuper habita est in Tusculano, magna videbatur mortis effecta contemtio; quæ non minimum valet ad animum metu liberandum.[5] Nam qui id,[6] quod vitari non potest, metuit, is vivere animo quieto nullo modo potest: sed qui, non modo quia necesse est mori, verum etiam quia nihil habet mors quod sit horrendum, mortem non timet, magnum is sibi præsidium ad beatam vitam comparat.[7] 3. Quanquam non sumus ignari, multos studiose contra esse dicturos; quod vitare nullo modo potuimus,[8] nisi nihil omnino scriberemus. Etenim si orationes,[9] quas nos multitudinis judicio probari volebamus (popularis est enim illa facultas, et effectus eloquentiæ est audientium approbatio); sed si reperiebantur nonnulli, qui nihil laudarent, nisi quod se imitari posse confiderent, quemque sperandi sibi, eundem et bene dicendi finem proponerent; et cum obruerentur copia sententiarum atque verborum, jejunitatem et famem se malle, quam ubertatem et copiam; dicerent (unde erat ex-

Ernestio.' *Orell.*—3 *Difficile enim est* Venett. 1480. 1481. Erasm. Crat. Lamb. Sequens *in* absorptum in multis codd. etiam Reg. *vel pauca esse* de Bentleii conjectura Dav. probante Ernesti. Deinde, *qui pauca percepit* χ, Venet. 1480. Erasm. Manut. Lamb. *qui pauca percipit* U ψ 2. Venet. 1481. Beroald. al. vett.—4 *Sed tamen in vita* codd. Bentleii, Reg. Victor. Dav. Orell. Mox, pro *si*, sex codd. Oxon. Reg. et edd. antiquiss. habent *sed*. Tum, *ex parte* suspectum Reiskio, probante Ernesti. Deinde, *metu liberentur* Reg. D U ι ξ σ ψ 2. et edd. antiquiss. probante Dav. *metu animi liberentur* conj. Bentl.—5 Codex unus Oxon. *laborandum*.—6 *Nam qui* D σ ψ 2. *Nam is qui* E ξ. *quod evitari* E.—7 Manut. *comparavit*, uti suspic. Ernesti.—8 Codex unus Oxon. edd. antiquiss. et Crat. *possumus*.—9 *Etenim oratores* U ψ 1. Statim, *probare* e codd. Corrad. Quæst. p. 348. *probare probari* D. *volebamus*, *non comprobentur* ed. vet. Bouhierii, Argent. 1511. Erasm. *est* omittit ψ 2. *et effectrix* conj.

ortum genus Atticorum,[b] iis[10] ipsis, qui id sequi se profitebantur, ignotum; qui jam conticuere, pæne ab ipso foro irrisi); 4. quid futurum putamus, cum, adjutore populo, quo utebamur antea,[11] nunc minime nos uti posse videamus? Est enim philosophia paucis contenta judicibus, multitudinem consulto ipsa fugiens, eique ipsi et suspecta et invisa: ut vel, si quis universam velit vituperare, secundo id populo facere possit; vel, si in eam, quam nos maxime[c] sequimur, conetur invadere, magna habere possit auxilia a reliquorum philosophorum disciplinis. II. Nos autem universæ philosophiæ vituperatoribus respondimus in Hortensio:[d] pro Academia autem quæ dicenda essent,[1] satis accurate in Academicis quatuor libris explicata arbitramur: sed tamen tantum abest, ut scribi contra nos nolimus, ut id etiam maxime optemus: in ipsa enim Græcia philosophia tanto in honore nunquam fuisset, nisi doctissimorum contentionibus dissensionibusque viguisset.

5. [*p.* 176.] Quamobrem hortor omnes, qui facere id possunt, ut hujus quoque generis laudem jam languenti Græciæ eripiant,[e] et perferant[2] in hanc urbem, sicut reli-

Lamb. Tum, *judicio approbate* E. *judicio approbatæ* ξ. *eundem bene* D E U ι ξ σ ψ 2. Reg. Bern. 1. edd. antiquiss. Erasm. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *finem ponerent* cum duobus codd. Lall. uti conj. Dav. *finem proponeret* codex unus Oxon. Actutum, *et* omittunt codd. aliquot; *ut* habet Leid.—10 Reg. et edd. antiquiss. *his*. Statim, *qui assequi idem* E ξ. *profitebatur*, omisso *se*, duo codd. Oxon. *qui tamen conticuerunt* conj. Ernesti; *qui jam conticuerunt* Reg. Dav. Orell.—11 Venet. 1480. *ante*. Paulo post, *possit facere* Venett. 1480. 1481. Beroald. Erasm. Crat. Deinde, *auxilia reliquorum* quatuor codd. Oxon. Reg. edd. antiquiss. Victor. Manut. Lamb. Dav. probantibus Gronoviis et Wopk.

CAP. II. 1 Ita Reg. Gebh. seqq. *erant* edd. antiquiss. Beroald. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb.—2 Boëthii codd. ad Topic. lib. v. p. 839. ed.

NOTÆ

[b] *Genus Atticorum*] Genus erat quoddam oratorum, ii ipsi forte quos alibi rhetores, per contemtum, vocat.

[c] *Quam nos maxime*] Academicam, quam cur maxime sequeretur Cicero, dictum est in Finibus.

[d] *In Hortensio*] Meminit quoque illius de Fin. lib. I. Nunc non extat. Citatur ab Aug. Conf. lib. VIII.

[e] *Græciæ eripiant*] Quanquam mittebant Romani etiam tum juventutem suam Athenas, ubi id quoque temporis florebant Philo, Antiochus, &c. dicitur tamen languere Græcia propter excellentes viros, quos olim ha-

quas omnes, quæ quidem erant expetendæ, studio atque industria sua majores nostri transtulerunt. Atque oratorum[3] quidem laus, ita ducta ab humili, venit ad summum, ut jam (quod natura fert in omnibus fere rebus) senescat, brevique tempore ad nihilum ventura videatur. Philosophia nascatur Latinis quidem literis ex his temporibus; eamque nos adjuvemus; nosque ipsos redargui refellique patiamur. Quod ii[4] ferunt animo iniquo, qui certis quibusdam destinatisque sententiis quasi addicti et consecrati sunt, eaque necessitate constricti, ut, etiam quæ non probare soleant, ea cogantur, constantiæ causa, defendere: nos, qui sequimur probabilia,[f] nec ultra id quod[5] verisimile occurrerit, progredi possumus, et refellere sine pertinacia, et refelli sine iracundia, parati sumus.

6. Quod si hæc studia traducta erunt ad nostros, ne bibliothecis quidem Græcis egebimus, in quibus multitudo infinita librorum, propter eorum est[6] multitudinem, qui scripserunt; eadem enim dicuntur a multis; ex quo libris omnia referserunt: quod accidet etiam nostris, si ad hæc studia plures confluxerint. Sed eos, si possumus, excitemus, qui, liberaliter eruditi, adhibita etiam disserendi elegantia, ratione et via[7] philosophantur. III. 7. Est enim quoddam

---

Basil. *transferunt;* Reg. aliique codd. *præferant.*—3 *At oratorum* E ξ. *Atque oratoria* de Bentleii conjectura Dav. Pro *ita* Ernesti conj. *illa;* refutat Nissen. Paulo post, *consenescat* Crat. *philosophia quidem nascatur* codex unus Oxon. *philosophia igitur nascatur* Lamb. ex antiquiss. *phil. ergo nascatur* Lall. *phil. nascitur* de Bentleii conjectura Dav. probante Ernesti; refutat Nissen. Deinde, *refelli redarguique* edd. antiquiss. Beroald. Erasm. Crat.—4 *Quod hi* Reg. Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor. Dav. *Quod si hi* codex alter Reg. Dav. in ed. sec. Schutz.—5 Ita Manut. et Lamb. *nec ultra quam id, quod* Reg. Bern. edd. ante Manut. item Dav. Wolf. Schutz. Orell. *nec ultra id, quam quod* Gebh. Actutum, *veri simile occurrit* Reg. alii codd. etiam ι σ ψ 1. *verisimile credimus occurrerit* ξ. *progredi possimus* U. *refelli s. p. et refellere s. iracundia* suspic. Manut. improbante Lall. *et refellere s. p. et r. s. i. p. sumus* desunt in ψ 2.—6 Ita Reg. Manut. Gebh. seqq. *est propter eorum* edd. antiquiss. Erasm. Crat. Victor. Lamb. Lall. Paulo post, *omnia referta sunt* Eliens. 2. Ald.—7 Codd. aliquot et Crat. *vita.*

NOTÆ

buerat, Platonem, Aristotelem, Pythagoram, Democritum, Socratem, &c.

[f] *Sequimur probabilia*] Quod Academicorum proprium est.

genus eorum, qui se philosophos appellari volunt, quorum dicuntur esse Latini sane multi libri; quos non contemno equidem,[1] quippe quos nunquam legerim; sed quia profitentur ipsi illi, qui eos scribunt, se neque distincte, neque distribute, neque eleganter, neque ornate scribere; lectionem sine ulla delectatione negligo. Quid enim dicant, et quid sentiant ii,[2] qui sunt ab ea disciplina, nemo mediocriter quidem doctus ignorat. Quamobrem, quoniam, quemadmodum dicant, ipsi non laborant; cur legendi sint,[3] nisi ipsis inter se qui idem sentiunt, non intelligo. 8. Nam, ut Platonem, reliquosque Socraticos,[g] et deinceps eos qui ab his profecti sunt, legunt omnes, etiam qui illa aut non approbant, aut non studiosissime consectantur; Epicurum autem, et Metrodorum,[h] non fere præter suos quisquam in manus[4] sumit; sic hos Latinos ii soli legant, qui illa recte dici putant. Nobis autem videtur, quicquid literis mandetur, id commendari[5] omnium eruditorum lectioni decere: nec, si ipsi[6] minus consequi possumus, idcirco minus id ita faciendum esse sentimus. 9. Itaque mihi semper Peripateticorum Academiæque consuetudo, de omnibus rebus in contrarias partes disserendi, non ob eam causam solum

CAP. III. 1 Edd. antiquiss. Beroald. Erasm. Crat. Victor. *quidem.*—2 Reg. Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor. Dav. *hi.* Actutum, *qui absunt* E ξ. *disciplina remoti* D. *nemo ne mediocriter quidem* conj. Lamb. in ed. 1584. refutat Wopk.—3 D U *sunt.* Mox, *ipsis* est de conjectura Clerici, prob. Dav. *ipsi* servant codd. et edd. ante Ernesti; *nisi inter suos* conj. Bentl. unde Dav. *nisi ipsi inter suos.* Tum, *qui i. sentiant* suspic. Ernesti. *ego non intelligo* edd. antiquiss. Beroald. Crat.—4 Edd. antiquiss. Beroald. Argent. 1511. Crat. Victor. *in manu;* Erasm. *in manum.* Statim, *hi soli legunt* Reg. Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor. Dav. *ii soli legunt* alii codd. et edd. ante Ernesti, qui e cod. Guelf. edidit *legant.*—5 Dav. in ed. pr. *commodari.* Statim, *omni e. lectione* ξ. *omnium e. lectione* ι σ ψ 2. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Crat. Victor. Manut. Pro *decere,* codd. aliquot, et edd. vett. habent *debere.* Refutat Wopk. p. 51. et Ernesti.—6 *Nec, si id ipsi* Reg. Victor. Dav.

NOTÆ

g *Reliquosque Socraticos*] Socratici fuere Antisthenes, Aristippus, Phædo, Plato, Euclides, Aristoteles, aliique qui varias in sectas abiere. Ab Antisthene Cynici, ab Aristippo Cyrenaici, a Phædone Eliaci, a Platone Academici, ab Euclide Megarici, &c.

h *Metrodorum*] Epicuri discipulum, Atheniensem. De variis Metrodoris dictum in lib. Academicorum.

placuit, quod aliter non posset, quid in unaquaque re[7] verisimile esset, inveniri; sed etiam quod esset ea maxima dicendi exercitatio; qua princeps usus est[i] Aristoteles, deinde eum qui secuti sunt. Nostra autem memoria Philo, quem nos frequenter audivimus, instituit alio tempore rhetorum præcepta tradere, alio philosophorum, ad quam nos consuetudinem a familiaribus nostris[k] adducti, in Tusculano, quod datum est temporis nobis, in eo[8] consumsimus. Itaque cum ante meridiem dictioni operam dedissemus, sicut pridie feceramus, post meridiem in Academiam[l] descendimus: in qua disputationem habitam, non quasi narrantes, exponimus,[9] sed eisdem fere verbis, ut actum disputatumque est.

IV. 10. [p. 177.] Est igitur ambulantibus ad hunc modum sermo ille nobis institutus, et a tali quodam inductus[1] exordio. A. Dici non potest, quam sim hesterna disputatione tua delectatus, vel potius adjutus. Etsi enim mihi sum conscius,[2] nunquam me nimis cupidum fuisse vitæ; tamen objiciebatur interdum animo metus quidam et dolor, cogitanti, fore aliquando finem hujus lucis, et amissionem omnium vitæ commodorum. Hoc genere molestiæ sic (mihi crede) sum liberatus, ut nihil minus curandum putem. 11. M. Minime mirum id quidem. Nam efficit hoc philosophia: medetur animis, inanes solicitudines detrahit, cupiditatibus liberat, pellit timores. Sed hæc ejus vis non

Wolf. Schutz. Orell.—7 Ita edd. antiquiss. Erasm. Crat. Lamb. Gebh. Lall. *in quaque re* Reg. Bern. 1. Victor. Manut. Dav. Wolf. Schutz. Orell.—8 Dav. de Bentleii conjectura *in ea*.—9 Bouh. conj. *exponemus*.

CAP. IV. 1 Ita Reg. Bern. 1. edd. antiquiss. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Victor. Manut. Lamb. Gebh. Lall. *ductus* Crat. Wolf. Schutz. Orell. probb. Ernesti et Gœrenz. Acadd. II. p. 75.—2 Edd. antiquiss. Beroald. Argent. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. *conscius sum*. Statim, *vitæ cupidum fuisse* Reg. codd. Bentleii, et Dav. *interdum objiciebatur* codd. Bentleii et Dav. Deinde, *cogitantis* codex unus Oxon. Bern. a m. pr. et Wolf. in ed.

NOTÆ

[i] *Qua princeps usus est*] Variam variis temporibus docendi methodum secutus est Aristoteles.

[k] *Familiaribus nostris*] Hirtio, Dolabella, Bruto, M. Pisone.

[l] *In Academiam*] Villam Ciceronis, de qua dictum in Academicis.

idem potest apud omnes: tamen[3] valet multum, cum est idoneam complexa naturam. Fortes enim non modo fortuna adjuvat, ut est in vetere proverbio, sed multo magis ratio, quæ quibusdam quasi præceptis confirmat vim fortitudinis. Te natura excelsum quendam videlicet, et altum, et humana despicientem genuit: itaque facile in animo forti contra mortem habita insedit oratio. Sed hæc eadem num censes apud eos ipsos valere, nisi admodum paucos, a quibus inventa, disputata, conscripta sunt? Quotus enim quisque philosophorum invenitur, qui sit ita moratus, ita animo ac vita constitutus,[4] ut ratio postulat? qui disciplinam suam, non ostentationem scientiæ, sed legem vitæ putet? qui obtemperet ipse sibi, et decretis suis[m] pareat? 12. Videre licet alios tanta levitate et jactatione, iis ut[5] fuerit non didicisse melius; alios pecuniæ cupidos, gloriæ nonnullos, multos libidinum servos; ut cum eorum vita mirabiliter pugnet oratio: quod quidem mihi videtur esse turpissimum. Ut enim, si, grammaticum se professus, quispiam barbare loquatur, aut si absurde canat is, qui se haberi velit musicum, hoc turpior sit, quod in eo ipso peccet, cujus profiteatur[6] scientiam; sic philosophus, in ratione vitæ peccans, hoc turpior est, quod in officio, cujus magister esse vult, labitur, artemque vitæ professus, delinquit in vita. v. A. Nonne verendum[1] igitur, si est ita, ut dicis, ne philosophiam falsa gloria exornes? Quod est

pr.—3 Ita Bern. 1. edd. ante Victor. item Wolf. et Schutz. *tum* Reg. omnes Oxon. Victor. Manut. Lamb. Gebh. Dav. Lall.—4 Duo codd. Oxon. et margo Crat. *institutus.* Paulo post, *qui obt. ipsi sibi* codd. aliquot, etiam U ψ 2. *sibi* omittunt E ξ.—5 Reg. a m. sec. et Dav. *ut his*; Reg. a m. pr. *ut iis*; Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Victor. *his ut*; Dav. in ed. 2. *uti his.* Statim, *ut eorum cum vita* conj. Lamb. *ut cum eorum vita et vitiis* Norvic. Dav. in ed. pr.—6 Ita de conjectura Ernesti et Schutz. *profitetur* codd. et edd. ante Ernesti. Actutum, *sapientiam* D. Tum, *vitæ ratione* Reg. alii codd. Dav. et Orell.

CAP. v. 1 Ita edd. antiquiss. Beroald. Crat. Victor. Manut. Lamb. *veren-*

NOTÆ

m *Decretis suis*] Quæ Græci 'dogmata,' Latini 'scita,' 'placita,' 'decreta' vocant.

enim majus argumentum, nihil eam prodesse, quam quosdam perfectos [2] philosophos turpiter vivere?

13. M. Nullum vero id quidem argumentum est: nam ut agri non omnes frugiferi sunt qui coluntur, (falsumque illud, ac improbe,

Etsi in segetem [3] [n] sunt deteriorem datæ
Fruges, tamen ipsæ suapte natura enitent,[*])

sic animi non omnes culti fructum ferunt. Atque, (ut in eodem simili verser) ut ager, quamvis fertilis, sine cultura fructuosus esse non potest; sic sine [4] doctrina animus: ita est utraque res sine altera debilis. Cultura autem animi philosophia est: hæc [5] extrahit vitia radicitus, et præparat animos ad satus accipiendos; eaque mandat his, et, ut ita dicam, serit, quæ adulta fructus uberrimos ferant. Agamus igitur, ut cœpimus. Dic, si vis, de quo disputari velis.

14. A. Dolorem existimo maximum malorum omnium. M. Etiamne majus, quam dedecus? A. Non audeo id dicere quidem, et me pudet tam cito de sententia esse dejectum. M. Magis esset pudendum, si in sententia [6] permaneres. Quid enim minus est dignum,[7] quam tibi pejus

[*] *Et licet falsum sit id quod ait Accius, Etsi fruges bonæ mittantur et serantur in agro pessimo, tamen ipsæ per se recte crescunt ac maturescunt.*

dum est Reg. Bern. 1. D E ξ χ ψ 2. Dav. Wolf. Schutz. Orell.—2 E ξ, alii codd. et Gebh. *professos.*—3 Ita Reg. Bern. 1. alii codd. et edd. plurimæ ante Lamb. *falsoque illud et improbe:*

Etsi in segetem, &c. Lamb.

falsumque illud Attii,

Probæ etsi in segetem, &c.

de Mureti conjectura Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *improbum* habet edd. vet. Bouhierii. Lamb. conj. *Etsi segetem sunt in det. &c.*—4 Lamb. conj. *sic nec sine,* improbante Fabr. Mox, *utraque res una sine* quatuor codd. Oxon. edd. antiquiss. Beroald. Erasm. Manut. Lamb.—5 Ita Reg. Gebh. seqq. *quæ* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. *hæc autem* tres codd. Oxon. Mox, *mandat iis* edd. ante Ernesti.—6 Venet. 1480. *si in ea sententia.*—7 Lamb. *est te dignum.* Statim, *quicquam*

NOTÆ

[n] *Etsi in segetem*] Carmen Accii, trimetrum comicum, unde, ut numerus constet, sic quidam primum carmen legunt: *Etsi segetem sint in deteriorem datæ.* Muretus legit *falsumque illud Atti, Probæ etsi segetem sunt in deteriorem datæ, &c.*

quicquam videri dedecore, flagitio, turpitudine? quæ ut effugias, quis est, non modo non recusandus, sed non ultro appetendus, subeundus, excipiendus dolor? [*p.* 178.] A. Ita prorsus existimo: quare ne sit sane summum malum dolor: malum certe est.[8] M. Videsne igitur, quantum, breviter admonitus, de doloris terrore dejeceris? 15. A. Video plane: sed plus desidero. M. Experiar equidem: sed magna res est; animoque mihi opus est non repugnante.[b] A. Habebis id quidem: ut enim heri feci, sic nunc rationem, quo ea me cumque ducet, sequar.

VI. M. Primum igitur de imbecillitate multorum, et de variis disciplinis philosophorum[1] loquar; quorum princeps et auctoritate et antiquitate, Socraticus Aristippus,[o] non dubitavit summum malum dolorem dicere. Deinde[2] ad hanc enervatam muliebremque sententiam satis docilem se Epicurus præbuit. Hunc post,[3] Rhodius Hieronymus,[p] dolore vacare, summum bonum dixit: tantum in dolore duxit mali. Ceteri, præter Zenonem,[q] Aristonem, Pyr-

[b] *Et mentem tuam esse docilem postulo.*

pejus Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. *non modo recusandus, sed non ultro* Reg. Bern. 1. Col. Guelf. codd. Lambini, ed. Lamb. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *non modo non r. sed ultro* tres codd. Oxon. Leid. edd. antiquiss. Crat. Manut. Lall. *sed etiam non ultro* cod. Ursini.—8 Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Manut. Lamb. *est certe.*

CAP. VI. 1 Wolf. et Orell. *disciplinis, philosophorum;* Dav. conj. *et e variis disciplinis phil.* Bonh. auspic. *de imbecill. et de variis d. multorum phil.* Mox, *dolorem summum malum* edd. antiquiss. Beroald. Erasm. Crat. Victor.—2 Ita Reg. Col. Manut. Gebh. seqq. *Dehinc* codex unus Oxon. Venett. 1480. 1481. Beroald. et al. vett. *enervatam ad hanc* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm.—3 *Post hunc* Lamb. solus. Mox, *vacare dolore* Reg. Dav. Orell. Paulo post, *ferre. A. Quomodo tu? M. Malum, &c.* Venett. 1480. 1481. Be-

NOTÆ

[o] *Aristippus*] Socratis discipulus, non tamen sectator. Successit illi in schola filia nomine Areta, quæ a patre edocta erat: Aretæ filius fuit Aristippus alter, μητροδίδακτος appellatus, quod philosophiam a matre didicisset.

[p] *Rhodius Hieronymus*] Hujus meminimus de Fin. lib. II.

[q] *Zenonem*] Is malum esse dolorem negabat, quippe qui deteriorem hominem non faciat. Tres porro Zenones fuere: primus Eleates, qui Nearcho tyranno aurem dentibus secuit; alter Stoicus; tertius Epicureus, qui Ciceronis tempore floruit.

rhonem, idem fere, quod modo tu: malum illud quidem, sed alia pejora. 16. Ergo, id quod natura ipsa, et quædam generosa virtus statim respuit, ne dolorem[4] summum malum diceres, oppositoque dedecore sententia depellerere, in eo magistra vitæ philosophia tot sæcula permanet. Quod[5] huic officium, quæ laus, quod decus erit tanti, quod adipisci cum dolore corporis velit, qui dolorem summum malum sibi esse persuaserit? quam porro quis ignominiam, quam turpitudinem non pertulerit, ut effugiat dolorem, si id summum malum esse decreverit? Quis autem non miser, non modo tunc, cum premetur summis doloribus, si in his[6] est summum malum; sed etiam cum sciet id sibi posse evenire? et quis est, cui non possit? 17. Ita fit, ut omnino nemo esse possit beatus.[7] Metrodorus[r] quidem eum perfecte[8] putat beatum, cui corpus bene constitutum sit, et exploratum, ita semper fore. Quis autem est iste, cui id exploratum possit esse? VII. Epicurus vero ea dicit, ut mihi quidem risus captare videatur: affirmat enim quodam loco, 'Si uratur sapiens, si crucietur:' expectas fortasse, dum dicat, 'Patietur, perferet, non succumbet.'[1] Magna, mehercule, laus, et eo ipso, per quem juravi, Hercule digna;[s] sed Epicuro, homini aspero et

roald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor.—4 Reg. D U ι σ χ *ne se dolorem;* E ξ omittunt *ne;* Eliens. 2. *esse dolorem;* Bentl. conj. *ne scilicet dolorem;* Dav. suspic. *ne esse dolorem.* Statim, *malum dicere* D E U ι ξ σ χ. *depellerere* omittunt E ξ. *depelleret* U. *depellere* ι σ χ ψ 1. 2. *vitæ tot sæcula permaneret philosophia* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. Erasm. Crat. *vitæ tot sæcula permanet philosophia* Manut. Lamb. *Ergo id . . . in magistra, &c.* conj. Bentl. recepit Dav. in ed. pr. *Ergo, si quod . . . in eo, &c.* conj. Bouh.—5 *Sed quæso quod* E ξ. Paulo post, *summum mali* ψ 2. *esse sibi* Lamb. *sibi* omittit codex unus Oxon. Hæc omnia, *persuaserit? quam . . . malum esse,* desunt in σ. *persuaserit? contraque quam* D E U ι ξ χ, Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. Erasm. *quam porro . . . esse decreverit* omittit ι. *non pertulit* ψ 1. *ut non fugiat* D. *ut non effugiat* ψ 1.—6 Argent. Erasm. Wolf. in ed. sec. *si in iis;* χ *si nihil.* Verba, *Quis autem . . . summum malum,* desunt in ψ 2.—7 Edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. Lamb. *possit esse beatus.*—8 Bentleii codd. Dav. et Orell. *perfecte eum;* D E U omittunt *eum.*

NOTÆ

r *Metrodorus*] Atheniensis, unus e præcipuis Epicuri sectatoribus, vir præstanti memoria.

s *Hercule digna*] Qui cum dolores ex veste induta ferre non posset, quasi furore correptus in pyram se conjecit in monte Œta.

duro, non est hoc satis. In Phalaridis tauro si erit, dicet, 'Quam suave est hoc![2] quam hoc non curo!' Suave etiam? an parum est, si non amarum? At id quidem[3] illi ipsi,[t] qui dolorem malum esse negant, non solent dicere, cuiquam suave esse cruciari: asperum, difficile, odiosum, contra naturam dicunt, nec tamen malum. Hic, qui non solum hoc malum dicit, sed malorum[4] omnium extremum, sapientem censet id suave dicturum. 18. Ego a te[5] non postulo, ut dolorem eisdem verbis afficias, quibus Epicurus voluptatem, homo, ut scis, voluptarius.[c] Ille dixerit sane idem in Phalaridis[u] tauro, quod, si esset in lectulo: ego tantam vim non tribuo sapienti[6] contra dolorem. Sit fortis[7] in perferendo, officio satis est: ut lætetur etiam, non postulo: tristis enim res est sine dubio, aspera, amara, inimica naturæ, ad patiendum tolerandumque difficilis. 19. Aspice Philoctetam,[x] cui concedendum est gementi: ipsum enim Herculem viderat in Œta[y] magnitudine dolorum ejulantem.[z] Nihil igitur hunc virum sagittæ, quas ab Her-

[c] *Ut dolorem eodem nomine appelles, quo Epicurus voluptatem appellat; et eandem esse in dolore suavitatem dicas, quam in voluptate esse Epicurus dicit.*

CAP. VII. 1 E ξ *perfert, non succumbit.*—2 *Quam suave est*, omisso *hoc*, codd. aliquot, etiam ι σ χ ψ 2. et Dav. probante Bentl.—3 *Atqui iidem* Leid. *Ad id quidem* ψ 2.—4 Ita de Bentleii conjectura Dav. *Hic, qui solum hoc malum dicit, et malorum* Reg. Bern. 1. alii codd. et edd. ante Dav. *Hic qui solum hoc malum, aut malorum* conj. Wolf.—5 *Ego autem a te* D E. Mox, *voluptatem* de Bentleii conjectura delerunt Wolf. et Schutz. uncis incluserunt Dav. et Orell.—6 Reg. Bern. 1. E ξ χ ψ 1. margo Crat. Victor. Wolf. in ed. pr. *sapientiæ*. Edd. antiquiss. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *sapienti et contra, &c.*—7 *Si forte* ι σ ψ 2. et edd. antiquiss. *Se forte* alii codd. unde Lamb. in curis secundis volebat *Esse fortem*. Mox *officii* D E U ξ. *ut l. non*

NOTÆ

[t] *Illi ipsi*] Stoici.

[u] *Phalaridis*] Tyranni Agrigentinorum, crudelitate sua præ ceteris nobilitati, de cujus aëneo tauro Plin. lib. XXXIV.

[x] *Philoctetam*] Id Philoctetæ tribui non posse censet Pet. Victorius, sed Pæanti ejus patri; tempora videlicet repugnare; Herculem enim in Deos relatum esse multo ante Trojanum bellum, ad quod profectus est Philocteta, ut ex Sophoclis Philoctete patet. Adde quod sagittas ab Hercule acceperit Pæan, auctore Apollodoro.

[y] *In Œta*] Thessaliæ mons est in sinum Maliacum desinens.

[z] *Ejulantem*] Mortem Herculis sic narrant mythologi: Cum Ætoliæ fluvium una cum Deianira Hercules

cule acceperat, tum consolantur;[8] cum

E vipĕrino morsu, venæ viscerum,
Veneno imbutæ, tetros cruciatus cient.[9]

Itaque exclamat, auxilium expetens, mori cupiens:[a]

Heu! quis[10] salsis[b] fluctibu' mandet
Me ex sublimi[11] vertice saxi?
Jamjam absumor;[12] conficit animam
Vis vulneris,[13] ulceris æstus.

Difficile dictu videtur, eum non in malo esse, et magno quidem, qui ita clamare cogatur.[14] VIII. 20. [*p.* 179.] Sed videamus[1] Herculem ipsum, qui tum dolore frangebatur, cum immortalitatem ipsa morte quærebat. Quas hic voces, apud Sophoclem in Trachiniis,[c] edit? cui cum

postulo etiam D.—8 Ita de Bentleii conjectura Dav. Wolf. in ed. sec. Schutz. Orell. *consolabantur* codd. omnes et edd. ante Dav. item Lall. et Wolf. in ed. pr.—9 Ita Reg. Bern. 1. Toletan. Schotti, Venet. 1480. Erasm. Gebh. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *cierent* codd. aliquot, etiam ξ χ ψ 1. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Crat. Victor. Manut. Lamb. Oliv. *sentirent* ι. *scient* σ. *cierunt* ψ 2.—10 *Heu! qui* D χ. *Heu! quam* ψ 2. *Ecqui* de Bentleii conj. Dav. *Hei! quis* Hermann. de Æschyli Phil. p. 15. *falsis* ι ψ 2. *salis* ξ. *fluctibus* D E U.—11 *Me ex sublimo* Wolf. Schutz. Orell. e codd. probante Dav. *Me* deest in ψ 2. *saxi* omittunt E ξ.—12 E *assumor;* ψ 2 *asumor.*—13 *Virus vulneris* volebant Voss. et Gronov. *Vis mulieris* σ. *Vis v. et ulceris* ed. vet. Bouh. ipso probante.—14 Gebh. *cogitur.*

CAP. VIII. 1 *Sed audiamus* conj. Dav. Mox, *cum immortalitate ipsa* χ.

NOTÆ

transiturus esset, Nessus centaurus opem suam obtulit Deianiræ trajiciendæ: Hercules igitur, relicta Nesso Deianira, fluvium primus trajicit. Interim Nessus Deianiræ vim inferre molitur; sed ab Hercule sagittis hydræ veneno infectis transfigitur ex ulteriore ripa. Nessus moriens vestem suam hydræ veneno ac sanguine suo perfusam tradit Deianiræ, fingitque illi inesse vim amatoriam, qua si induatur Hercules, remedium fore adversus amores pellicum. Deianira subinde, auditis Herculis et Ioles amoribus, mittit vestem ad Herculem: ille, ea induta, tanquam igne sacro correptus, in pyram se conjicit. Audita conjugis morte, Deianira suspendio se ipsa necavit.

[a] *Mori cupiens*] Cum in Lemno insula expositus est a Græcis ejus ulceris fœtorem ejulatusque graviter ferentibus: ad Trojam tamen mox inde abductus est a Neoptolemo et Ulysse. Quod argumentum est tragœdiæ Sophocleæ.

[b] *Heu quis salsis*] Versus trochaici ex aliqua Accii tragœdia desumti, ut Manutio placet. Sensus est: Heu! quis me ex sublimi vertice saxi projiciet in salsos fluctus?

[c] *In Trachiniis*] Argumentum tragœdiæ Sophocleæ, ita inscriptæ, quod Licham Hercules Trachinem miserit, qui a Deianira vestem Nessi acciperet, vel quod veste exitiali indutus

Deianira[d] sanguine centauri tinctam tunicam induisset, inhæsissetque ea visceribus, ait ille:

O multa dictu gravia,[e] perpessu aspera,
Quæ[2] corpore exantlavi, atque animo pertuli!
Nec mihi Junonis terror[3] [f] implacabilis,
Nec tantum invexit tristis Eurystheus[g] mali,
Quantum una vecors Œnei partu[4] edita.
Hæc me irretivit veste furiali inscium,
Quæ, lateri inhærens, morsu lacerat viscera,
Urgensque graviter pulmonum[5] haurit spiritus:
Jam decolorem sanguinem omnem exsorbuit:
Sic corpus clade horribili absumtum extabuit.
Ipse illigatus peste interimor textili.[a]
Hos non hostilis dextra, non terra edita[h]

[a] *Ipse interimor veneno pestifero, quo me aspersit vestis textilis, quam mihi dedit Deianira.*

cum i. ipsam E U ξ σ, Cant. Dav. uti volebat Bentl.—2 *Qui* Wolf. in ed. pr. *corpore exanclata* Reg. Col. ι σ ψ 2. ed. vet. Bouh. Crat. Manut. Dav. Lall. Orell. *corpore exanclato* D E U ξ χ, Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Victor. Gebh. *corpore exanclavi* Bern. Wolf. Schutz.—3 Bentl. et Bouh. conj. *fervos;* Nissen. suspic. *furor.*—4 *Œneo partu* conj. Nissen. *Œneo patre* de Bentleii sententia Dav.—5 Cod. σ *pulmone;* ψ 1. 2 *pulmonem.* Tum,

NOTÆ

Trachinem navi delatus sit. Nota est fabula.

[d] *Deianira*] Œnei, Ætoliæ, vel, ut aliis placet, Calydoniorum regis filia, Acheloo desponsata; sed Hercules cum Acheloo colluctatus eam ab Œneo accepit.

[e] *O multa dictu gravia*] Extat totus ille locus in media Trachiniarum tragœdia: Ὦ πολλὰ δὴ καὶ θερμὰ καὶ λόγῳ κακὰ, κ. τ. λ.

[f] *Junonis terror*] Juno, odio Alcmenæ, quæ ex Jove Herculem conceperat, immisit ferocissimos angues duos, qui vix natum Herculem interficerent. Hercules autem ambabus eos manibus apprehensos ita constrinxit, ut suffocaverit.

[g] *Tristis Eurystheus*] Filius Stheneli et Archippes. Cum jam nonum mensem ageret Hercules in utero matris, et septimum Eurystheus, juravit Jupiter, eorum qui primus nasceretur, alteri imperaturum. Quare Juno septimestrem Eurystheum ex utero matris eduxit; Herculis autem ortum in mensem decimum prorogavit. Ita Theocrit. Eurystheus grandior, consilio Junonis, jussit Herculem universum terrarum orbem monstris expurgare. Hinc varii Herculis labores.

[h] *Non terra edita*] Varia fingitur origo fuisse gigantum. Hos Hesiodus e Terra, Cœlique, qui pater Saturni fuit, sanguine natos tradit; Apollodorus solius Terræ filios. Irata videlicet Ops, sive Terra, quod

Moles gigantum,[i] non biformato [6] impetu[k]
Centaurus[l] ictus corpori infixit [7] meo,
Non Graia vis,[m] non barbara ulla immanitas,
Non sæva terris gens relegata ultimis,[n]
Quas peragrans,[o] undique omnem hinc feritatem expuli: [8]
Sed fœminea vi,[9] fœminea interimor manu.
O nate![p] vere hoc nomen usurpa patri,
Nec me occidentem [10] matris superet caritas.
Heu! arripe [11] ad me manibus abstractam piis.[b]

[b] *Ne sinas, dum morior, amorem erga me tuum superari amore quo matrem prosequeris. Illam piis manibus prehende, et adduc ad me.*

hausit spem ψ 2.—6 Cod. σ *ibi formato;* ψ 2 *biformata in specu.*—7 Ita Reg. Bern. alii codd. edd. antiquiss. Beroald. Erasm. Crat. Victor. Manut. Defendit Bouh. laudans Virg. Æn. IV. 689. *inflixit* D E U ι χ ψ 1. Leid. Lamb. Dav. Lall. Wolf. Schutz.—8 Tres codd. Oxon. *expulit;* Reg. Bern. Venet. 1481. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *hic f. expuli.*—9 *Sed semina vis* ψ 2. *Sed vir* ι *Sed fœminea vis* E ξ χ. *Sed fœminea vir* Reg. Bern. σ ψ 1. Manut. Lamb. Dav. Lall. Wolf. Schutz. *Sed fœminæ vir, fœminæ, &c.* conj. Bentl. recepit Dav.—10 Wold. in ed. pr. de Bouhierii conj. *usurpa! patre Neve occidente;* Wolf. in ed. sec. *usurpa patris; Neve occidentem;* Reg. D E U ι ξ χ ψ 2. edd. antiquiss. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Dav. Orell. *Ne me occidentem;* σ *Nemo occidentem.*—11 Ita Gebh. *Huc arripe* codd.

NOTÆ

occisi essent Titanes, gigantes edidit. In Phlegræis campis, vel, ut alii maluerunt, ad Pellenen, habitarunt.

[i] *Moles gigantum*] Vel quos ad Vesuvium montem in Italia Hercules debellavit, ut vult Manutius; vel quos Juno adversus eum educaverat; vel qui nati fuerant e sanguine Nemæi leonis; vel quos ad isthmum Corinthi occidit.

[k] *Biformato impetu*] Biformes dicuntur centauri, quod pars eorum inferior equina, ad pectus usque; superior, humana fuisse fingatur. Unde locus fabulæ datus sit, dictum alias.

[l] *Centaurus*] Nessus, de quo jam ante.

[m] *Non Graia vis*] Intellige vel Trojam, quam fingitur Hercules oppugnasse ob fallacias Laomedontis, qui promissos Herculi equos non dederat; vel Cercopes, Ephesi populos, quos debellavit; vel Coon insulam, quam diripuit, obtruncato cum tota familia rege Eurypylo.

[n] *Relegata ultimis*] Gades usque venit, ubi celebres columnas posuit: quanquam alibi eæ columnæ a quibusdam collocantur: ab aliis ad isthmum Corinthi; Polybius, Dicæarchus, Eratosthenes, et omnes ferme Græci ad Euripi angustias; Hispani et Afri apud Gades.

[o] *Quas peragrans*] Ab Apuleio dictus est Hercules lustrator orbis, purgator ferarum.

[p] *O nate*] Hillus est quem alloquitur, quemque ex Deianira susceperat.

Jam cernam, mene an illam potiorem putes.
21. Perge, aude, nate, illacryma patris pestibus:[q]
Miserere: gentes nostras flebunt miserias.
Heu! virginalem me ore[12] ploratum edere,
Quem vidit nemo ulli ingemiscentem malo?
Sic fœminata[13] virtus afflicta occidit.[c]
IX. Accede, nate, assiste: miserandum aspice
Eviscer̄atum corpus lacerati[1] patris.
Videte, cuncti: tuque, cœlestum sator,
Jace, obsecro, in me vim coruscam fulminis.
Nunc, nunc dolorum anxiferi[2] torquent vertices:
Nunc serpit[3] ardor. O ante victrices manus!
22. O pectora! o terga! o lacertorum tori![r]
Vestrone pressu quondam Nemeæus leo[4][s]
Frendens efflavit[5] graviter extremum halitum?[d]

[c] *Heu! fierine potest, ut puellæ more fleam ego, quem nemo vidit ullo ingemiscentem malo? Adeone emollita virtus mea est, adeone afflicta est, adeone occidit?*
[d] *Nunc, nunc me, anxietatem ferens cumulus dolorum torquet: nunc ardor tu-*

omnes et reliquæ edd. Pro *piis* Bouh. conj. *tuis*.—12 Ita Reg. Bern. 1. alii codd. edd. antiquiss. Victor. Manut. Gebh. Dav. in ed. sec. Lall. Orell. *Heu virginalem more* χ. *Heu virginem me ore* ψ 2. *Heu virginali more* de H. Stephani conjectura Lamb. Wolf. Schutz. *Men' virginali more* de Bentleii conj. Dav.—13 *Effæminata* duo codd. Oxon. *Sed fæminata* conj. Dav. *afflictu* edd. antiquiss. Beroald. Erasm. Crat. *afflicto* de Bouhierii conjectura Wolf.

CAP. IX. 1 *Eviscerati c. laceratum* de Bentleii et Bouh. conjectura Dav. Wolf. Schutz. Orell. *Eviscerated c. laceratum* Reg. Bern. 1. D E U ξ σ χ ψ 1. Dav. in ed. 2.—2 *Nunc n. d. vice ansiferi* ψ 1. *Nunc n. dolore axiferi* ψ 2.—3 *Nunc sævit* conj. Bouh.—4 *Nostrone p. q. Nemeus leo* D U. *Nostrone* etiam Venett. 1480. 1481. Beroald. Erasm. Crat. *nemus leo* E ξ. *gemens leo* ι.—

NOTÆ

[q] *Patris pestibus*] Eadem vox eodem numero usurpatur iterum infra: 'Sic me ipse viduus pestes excipio anxias.'

[r] *Lacertorum tori*] Tori dicuntur in animali partes extantes carnosæ, forte ob rotunditatem, quia musculosæ illæ partes nervis, quasi toris, seu funibus, sunt compactæ; tori enim proprie dicuntur funes, vel a torquendo, vel a τείρω, unde τόρος dicitur quicquid rotundum est.

[s] *Nemeæus leo*] Primus Herculis labor apud Eurystheum. Erat is leo vulneribus impervius; Hercules igitur, exhausta incassum pharetra, clava feram insecutus est, aufugientemque in speluncam, conjectis in collum brachiis, compressit, suffocavitque, ac Mycenas in humeros reportavit. Ab eo leone dicta esse Nemæa festa quidam volunt. Leo ipse Nemæus dictus est a sylva, quæ est inter Phliuntem et Cleonas, Achaiæ civitates.

Hæc dextra Lernam[t] tetram, mactata excetra,[6] [u]
Placavit:[7] hæc bicorporem[x] afflixit manum:
Erymanthiam[y] hæc vastificam abjecit belluam:
Hæc a Tartarea[8] tenebrica[z] abstractum plaga
Tricipitem[a] eduxit Hydra[9] generatum[b] canem;
Hæc interemit tortu multiplicabili

nicæ exitialis serpit per membra mea. O manus meæ, quæ ante victrices fuistis! o pectus meum! o brachia mea! an vestro compressu suffocatus est frendens leo Nemæus?

5 D E U ξ *afflavit.*—6 *Lernam, tetra m. excetra* Reg. Lamb. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *Larnam* U ι. *Lerna* ψ 2. *terram* pro *tetram* Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Manut. *in mactata* σ. *mactatam* ψ 2. *excedra* E σ. *exerta* ι. *exertam* ψ 2.—7 *Pacavit* de Turnebi et Davisii sententia Wolf. et Orell.—8 *Hæc e Tar.* Reg. Bern. 1. codex unus Oxon. Erasm. Victor. Dav. Wolf. Orell. *Hæc Tart.* D χ ψ 2. *tenebra* E ξ. *tenebrea* σ.—9 *Echidna* conj.

NOTÆ

[t] *Lernam*] Palus fuit Argivi Mycenæique agri, ubi hydram multicipitem debellavit, qui secundus Herculis apud Eurystheum labor. Huic hydræ Naucrates Erythræus septem capita, Zenodotus Ephesius novem, Heraclides Ponticus tribuit 50.

[u] *Excetra*] Hydra est, seu serpens in aquis vivens. *Excetra* vocatur, ab Isidoro *excedra*, quoniam uno cæso capite, duo vel tria excrescerent. Usus est hoc nomine Plautus in Persa: 'Cum excetra, . . . cum Antæo deluctari mavelim, Quam cum amore.'

[x] *Bicorporem*] Centauros iterum hic intelligit, sed eos quos interfecit profectus ad cædendum aprum Erymantheum. Cum enim a Pholo hospitio benigne acceptus esset, qui vas vini optimi in gratiam hospitis aperuerat, centauri, odore vini concitati, in Pholum impetum faciunt; sed hos omnes Hercules sagittis conficit.

[y] *Erymanthiam*] Tertius hic labor fuit Herculis. Vastabatur ager Phocidis ab apro quem Diana immiserat; Erymantheus dictus est, quia in Erymantho, monte Arcadiæ, natus. Hunc e quodam fruteto, in quo propter altas nives defessus latebat, extractum, vinctumque, Hercules ad Eurystheum deduxit.

[z] *Tenebrica*] Pro 'tenebricosa,' vox obsoleta, et cujus nulla alibi mentio est: atque id causæ est, cur Muretus mendum esse suspicetur; quid tamen substituendum sit, non facile dixeris.

[a] *Tricipitem*] Qui postremus laborum Herculis fuit. Eurystheus, invictam Herculis virtutem in terris esse sentiens, jussit inferos adire, et Cerberum ad se adducere. Is, trajecto Acheronte, Theseum liberat, Menœtium inferorum bubulcum sibi obsistentem interimit: Cerberum, viso Hercule ad Plutonis solium confugientem, pelle tantum leonis et thorace munitus capit, et ad Eurystheum adducit. Vomuit Cerberus, cum primum lucem sensit; quo vomitu natum est aconitum.

[b] *Hydra generatum*] E Typhone et Echidna natum tamen esse scripsit Hesiodus in Theogonia. Verum in his, ut in aliis bene multis, varia varii finxerunt.

Draconem,[c] auriferam obtutu observantem [10] arborem.
Multa alia victrix nostra lustravit manus;
Nec quisquam e nostris spolia cepit laudibus.[11]

Possumusne nos contemnere [12] dolorem, cum ipsum Herculem tam intoleranter dolere videamus? x. 23. Veniat Æschylus,[d] non poëta solum,[1] sed etiam Pythagoreus: sic enim accepimus. Quo modo [2] fert apud eum Prometheus dolorem, quem excipit [e] ob furtum Lemnium,[f] unde ignis lucet mortalibus, clam divisus? eum doctus Prometheus clepsisse [g] dolo, pœnasque Jovi fato expendisse supremo.

Bouh.—10 D U χ *obtuitu asservantem; ι σ*, Crat. Victor. Dav. in ed. pr. *obtutu asservantem.*—11 Bouh. conj. *cladibus.*—12 Charis. p. 196. *continere*, probante Bouh. Statim, *intolerabiliter* codex unus Oxon. et Leid.

Cap. x. 1 Edd. vett. Crat. Lamb. *tantum*. Mox, *etiam* omittunt edd. vett. Erasm. Crat.—2 *Quod modo* Ernesti errore typogr. Paulo post, Orell. cum plurimis edd. legit:

Unde ignis cluet mortalibus clam
Divisus: eum dictus Prometheus
Clepsisse dolo, pœnasque Jovi
Fato expendisse supremo.

Lamb. 1566. de Scaligeri sententia, *unde ignem mortalibus Divisse cluet doctu', &c.* Bentl. *Unde ignis cluet immortalibu' Clam divis nimi' doctus Prometheus Clepsisse d. p. J. Furti, &c.*, et sic Dav. nisi quod omisit *nimi'*. Oliv. Lall. *Unde ignem cluet mortalibus Clam divis doctu' Prometheus, &c.* Wolf. et Schutz. *Unde ignes cluet immortalibus Divis olim doctu' Prometheus Clepsisse,*

NOTÆ

[c] *Draconem*] Juno cum nupsit, multas pomos, quæ aurea mala producerent, Jovi in dotem dedit. Illæ apud nymphas Hesperidas a dracone pervigili custodiebantur. Natus erat draco ex Typhone et Echidna: centum capitibus, variisque vocibus utebatur. Eo interemto, Hercules mala decerpsit, et ad Eurystheum detulit. Affinis est hæc fabula historiæ Adami.

[d] *Æschylus*] Atheniensis tragœdiæ princeps appellatus, frater Cynegiri qui contra Persas in Marathone fortiter pugnavit. Æschyli fatum hoc fuit: cum in agro calvus sederet, aquila testudinem in caput ejus immisit, rata saxum esse. Porro Pythagoreus dicitur, forte quia discipulus fuit Pythagoræ.

[e] *Quem excipit*] Totus hic locus fœde mendosus est. Hos versus esse comicos putabat Pantagathus, teste Fulv. Ursino, sicque interpungebat: *Dolorem quem percipit ob furtum Lemnium, Unde ignis lucet mortalibus clam deditus; Eum Prometheus clepsisse est dictus dolo, Pœnasque Jovi fato expendisse pessimo.*

[f] *Furtum Lemnium*] Lemnium dictum, vel quod omne scelus grave Lemnium dicitur, propter immanitatem Lemniorum, qui natos sibi ex Atticis fœminis liberos nefarie trucidarunt, teste Herodoto; vel quod ignis et Vulcanus apud poëtas promiscue usurpantur; Vulcanus autem Lemnius fuit.

[g] *Clepsisse*] 'Clepere' vetusta vox pro furari; a κλέπτειν, *furari*.

[*p*. 180.] Has igitur pœnas pendens, affixus ad Caucasum, hæc dicit:[3][h]

Titanum soboles,[4][i] socia nostri sanguinis,
Generata cœlo,[k] aspicite religatum asperis
Vinctumque saxis, navem ut[l] horrisono freto,
Noctem paventes, timidi annectunt navitæ.
Saturnius me sic infixit Jupiter,
Jovisque numen Mulcibri[5][m] ascivit manus.
Hos ille cuneos[n] fabrica crudeli[o] inserens,[6]
Perrupit artus: qua miser solertia
Transverberatus, castrum hoc Furiarum[p] incolo.
24. Jam tertio me quoque funesto die,
Tristi advolatu, aduncis lacerans unguibus,
Jovis satelles[q] pastu dilaniat fero.
Tum jecore opimo farta et satiata affatim,

&c.—3 Dav. e codd. *dicit hæc*.—4 Lamb. Dav. Wolf. *suboles*.—5 *Mulcebri* Reg. cum uno cod. Oxon. et Dav. *arcivit manus* conj. Lamb. in marg. ed.

NOTÆ

[h] *Hæc dicit*] Non extat tragœdia ex qua translati sunt hi versus. Inscripta erat 'Prometheus Ligatus.'

[i] *Titanum soboles*] Fuit Prometheus filius Iapeti Titanis. Horat. lib. I. od. 3. 'Audax Iapeti genus Ignem fraude mala gentibus intulit.'

[k] *Generata cœlo*] Titanas ex Cœlo, Saturni patre, genitos ferunt.

[l] *Navem ut*] Forte *navem ubi horrisono, &c.* ut sensus sit: Aspicite me religatum vinctumque saxis asperis in mari, juxta eum locum, ubi nautæ timidi, et noctem paventes, navem alligant.

[m] *Mulcibri*] Vulcanus Mulciber dicitur, vel a 'mulcendo' et 'imbri,' ut ait Priscianus lib. VI. vel a 'mulcando,' quod antiquitus pro 'mulctare' usurpabatur: ita Donatus: vel a 'mulcendo ferro:' ita post Festum Vossius, et Jos. Scaliger in Conjectaneis. Porro *Mulcibri* pro *Mulciberi* per contractionem dicitur.

[n] *Cuneos*] A cuneo fabrorum, cuneus dicta est multitudo peditum, quæ prima fronte angustior, deinde latior procedit. Veget. III. 19. Hinc quoque in theatris cunei vocati sunt sedilium ordines, quia eo strictiores quo propius ad caveam accedebant: in altum vero magis magisque diffundebantur. Hinc et 'theatra cuneata' dicta. Auson. in Urbibus: 'Circus, et inclusi moles cuneata theatri.' 'Excuneati' autem dicuntur ab Apuleio, quibus locus non erat sedendi in cuneis theatralibus.

[o] *Fabrica crudeli*] Hoc tamen cuneorum tormento et artuum effractione cruciatum fuisse Prometheum non meminerunt mythologi.

[p] *Castrum hoc Furiarum*] Ita, propter tormenti vim, appellat Caucasum, cui alligatus est, aut speluncam in qua vinctus, quæ apud Paropamisadas erat.

[q] *Jovis satelles*] Aquila, quæ Jovi

Clangorem fundit vastum, et sublime avolans,[7] [r]
Pinnata cauda nostrum adulat sanguinem.[s]
Cum vero adesum inflatu renovatum est jecur,
Tum rursus[8] tetros avida se ad pastus refert.
Sic hanc custodem mœsti cruciatus alo:
Quæ[9] me perenni vivum fœdat miseria.
Namque, ut videtis, vinclis constrictus Jovis,
Arcere nequeo diram volucrem a pectore.
25. Sic, me ipse[10] viduus, pestes excipio anxias,
Amore mortis terminum anquirens mali.[a]
Sed longe a leto numine aspellor Jovis.
Atque hæc vetusta, sæclis[t] glomerata horridis,
Luctifica clades nostro infixa est corpori:
E quo[11] liquatæ solis ardore excidunt
Guttæ,[u] quæ saxa assidue instillant Caucasi.

XI. Vix igitur posse videmur ita affectum non miserum dicere: et si hunc miserum, certe dolorem, malum.

[a] *Sic meipso et mea libertate viduatus et privatus; quippe vinculis constrictus pestes seu mala excipio, et patior quæ me summe angunt.*

1584.—6 Valckenaër ad Herod. p. 267. *insecans.*—7 Ita Lamb. Dav. Wolf. Orell. *advolans* nonnulli codd. edd. vett. Erasm. Crat. Victor. Manut. Dav. Lall.—8 *Tum rursum* Argent. 1511. Erasm. Dav. Wolf. Schutz. Orell.—9 *Sic hunc custodem . . . Qui* Grut. et al. ante Ernesti; *Sic hunc custodem . . . Quæ* codex unus Oxon. et Schutz.—10 *Sic me ipso* conj. Bouh. Statim, *excipio, anxius Amore, &c.* conj. idem Bouh. probante Nissen. Pro *anquirens,* quod servant nonnulli codd. Victor. Gebh. seqq. *inquirens* Lamb. et al.—11 Ita Reg. Gebh. Dav. *Ex quo* edd. vett.

NOTÆ

sacra esse cœpit jam tum a bello Titanum: cum enim ad bellum pergeret, parentes e Titanum vinculis liberaturus, augurium futuræ victoriæ aquila dedit; hinc illam sibi sacram in posterum esse voluit, et in reliquis expeditionibus aquilæ effigiem pro signis militaribus habuit.

[r] *Sublime avolans* [*advolans*] Turnebus legit *avolans*; cum enim supra de advolatu mentio habita sit, nunc habenda, inquit, de avolatu.

[s] *Adulat sanguinem*] 'Adulare' lambere est, ut plerique omnes. Turnebus autem eodem loco, 'Cum blandimentum caudæ,' inquit, 'adulatio sit, et avolans aquila tractu caudæ sanguinolenta Promethei vulnera perstringeret, venuste tactum caudæ, quasi palpantis sanguinem, adulationem esse appellatum censeo, quod adulari proprie caudæ sit.'

[t] *Vetusta sæclis*] Ad triginta millia annorum Prometheum alligatum fuisse tradit Æschylus.

[u] *Excidunt Guttæ*] Ex tabo Promethei oriri aptam veneficiis herbam fingunt, qua unctus Jason a Medea, taurorum æripedum flamma nihil læsus est.

26. A. Tu quidem adhuc meam causam agis: sed hoc mox videro. Interea unde isti versus? non enim agnosco. M. Dicam, hercle:[1] etenim recte requiris. Videsne abundare me otio? A. Quid tum? M. Fuisti sæpe, credo, cum Athenis esses, in scholis philosophorum. A. Vero,[2][x] ac libenter quidem. M. Animadvertebas igitur, etsi tum nemo erat admodum copiosus, verumtamen versus ab his[3] admisceri orationi. A. Ac multos quidem a Dionysio Stoico.[y] M. Probe dicis: sed is quasi dictata, nullo delectu, nulla elegantia. Philo noster[4] [et proprium numerum], et lecta poëmata, et loco adjungebat. Itaque postquam adamavi hanc quasi senilem declamationem, studiose equidem utor nostris poëtis; sed, sicubi illi defecerunt. Verti enim multa[5] de Græcis, ne quo ornamento in hoc genere disputationis careret Latina oratio. 27. Sed videsne, poëtæ quid mali afferant? lamentantes inducunt fortissimos viros: molliunt animos nostros: ita sunt deinde dulces, ut non legantur modo, sed etiam ediscantur. Sic, ad malam domesticam disciplinam, vitamque umbratilem et delicatam, cum accesserunt etiam poëtæ, nervos omnis virtutis elidunt. Recte igitur a Platone educuntur[6][z] ex

CAP. XI. 1 *Dicam hercule* edd. vett. Crat. Victor. Manut. Lamb.—2 *Fui vero* cum uno cod. Lamb. sed ipse postea improbavit. Mox, *quidem*, cum uno cod. Oxon. omittunt edd. vett. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor.—3 Argent. 1511. et Erasm. *ab iis*.—4 Edd. vett. Crat. Victor. Manut. Lamb. omittunt *noster*; codd. aliquot, et Dav. omittunt *et proprium numerum*; vindicarunt Schutz. et Orell. *Philo et proprium noster et l. p.* Reg. Actutum, *et electa* codex unus Oxon. Leid. edd. vett. Crat. Victor. Manut. Lamb.—5 *Verti certe multa* codd. aliquot, probante Bouh. *Verti ipse multa* Reg. Manut. Lamb. Dav. Lall. *defecerunt, verti multa* Erasm. Wolf. Orell.—6 Ita

NOTÆ

[x] *Vero*] Sic de Divinat. lib. I. 'Vero, mea puella.' Et in Bruto, 'vero, inquam, Brute.'

[y] *Dionysio Stoico*] Fallitur Manutius qui Dionysium Stoicum confundat cum Dionysio Magnete, quem secum assidue fuisse ait Cic. in Bruto. Dionysius Stoicus Athenis vixit, Magnes in Asia præceptor fuit Ciceronis annum 29. agentis. Diversus uterque ab alio Dionysio qui Ciceronis filios docuit, de quo ad Att. Epist. VIII. 10. 'Dionysium dimisi a me, ut magistrum Ciceronum non libenter, ut hominem ingratum non invitus.' Varios Dionysios vide apud Jonss. III. 8.

[z] *A Platone educuntur*] Locus est

ea civitate, quam finxit ille, cum mores optimos, et optimum reipublicæ statum exquireret. At vero nos, docti scilicet a Græcia, hæc et a pueritia legimus et discimus:[7] hanc eruditionem liberalem et doctrinam[a] putamus.

XII. 28. [*p.* 181.] Sed quid poëtis irascimur? virtutis magistri philosophi inventi sunt, qui summum malum dolorem dicerent. At tu adolescens, cum id tibi paulo ante dixisses videri, rogatus a me, etiamne majus quam dedecus, verbo de sententia destitisti. Roga[1] hoc idem Epicurum: majus dicet esse malum mediocrem dolorem, quam maximum dedecus: in ipso enim dedecore mali nihil esse, nisi sequantur dolores. Quis igitur Epicurum sequitur dolor, cum hoc ipsum dicit, summum malum esse[2] dolorem, quo dedecus majus a philosopho nullum expecto? quare satis mihi dedisti, cum respondisti, majus tibi videri malum dedecus, quam dolorem: hoc ipsum enim si tenebis, intelliges, quam sit obsistendum dolori. Nec tam quærendum est, dolor malumne sit, quam firmandus animus ad dolorem ferendum. Concludunt ratiunculas[3] Stoici,[b] cur non sit malum: quasi de verbo, non de re labo-

Manut. Lamb. seqq. *ducuntur* Reg. alii codd. et edd. vett. *dicuntur* Crat. *expulsi dicuntur* Regius Bouhierii, Erasm. Argent. 1511. *dicuntur ejecti* codex unus Oxon. *ejiciuntur* duo codd. Davisii. Mox, *optimos mores* cum Bentleii codd. Dav.—7 Codex unus Oxon. *condiscimus*; Manut. *didicimus*; Orell. conj. *ediscimus*.

CAP. XII. 1 Ita Manut. et Lamb. *Rogo* Orell. cum reliquis.—2 Edd. vett. Argent. 1511. Erasm. Crat. *esse malum*.—3 Ita Reg. alii codd. Dav. Wolf. Orell. *ratiunculis* edd. vett. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Gebh. Lall.

NOTÆ

de Rep. lib. III. 'At eum qui per sapientiam, ut videtur, doctrinis omnibus mentem adjungere, et omnia imitari posse videtur, si nostram in urbem venerit, volueritque poëmata sua proferre, tanquam sanctum, admirabilem, ac suavem colemus; adjungemus autem talem apud nos esse neminem. Itaque, profuso in caput ejus unguento, donis cumulatum aliam in urbem eum ablegabimus.' Unde perspicuum est, poëtas non ejectos omnino fuisse e rep. Platonis, sed cautum fuisse, ne temere poëtarum carmina legerentur.

[a] *Liberalem et doctrinam*] Liberales disciplinæ dicuntur, inquit Seneca, quia homine libero dignæ.

[b] *Ratiunculas Stoici*] Stoici interrogatiunculis, et rationum quasi aculeis disputabant. Exemplum sit: Qui prudens est, temperans est; qui temperans, constans; qui constans, imperturbatus; qui imperturbatus, sine

retur. 29. Quid me decipis, Zeno? nam cum id, quod mihi horribile videtur, tu omnino malum esse negas,[4] capior, et scire cupio, quo modo id, quod ego miserrimum existimem, ne malum quidem sit. Nihil est, inquit, malum, nisi quod turpe atque vitiosum est. Ad ineptias redis.[c] Illud enim,[5] quod me angebat, non eximis: scio dolorem non esse nequitiam: desine id me docere: hoc doce, doleam, necne, nihil interesse. Nunquam quicquam,[6] inquit, ad beate quidem vivendum, quod est in una virtute positum: sed est tamen rejiciendum.[d] Cur? Asperum est, contra naturam, difficile perpessu, triste, durum. XIII. 30. Hæc est copia verborum,[1] quod omnes uno verbo malum appellamus, id tot modis posse dicere. Definis tu mihi, non tollis dolorem, cum dicis asperum, contra naturam, vix quod ferri tolerarique possit: nec mentiris; sed re succumbere non oportebat, verbis gloriantem, dum nihil bonum,[2] nisi quod honestum; nihil malum, nisi quod turpe. Optare[3] hoc quidem[e] est, non docere. Illud et melius et verius: omnia, quæ natura aspernetur, in malis esse; quæ

Mox, *sed non de re* codex unus Oxon. *ac non de re* conj. Matthiæ.—4 Argent. 1511. et Erasm. *negas esse malum:* Dav. *malum esse negas.*—5 *Illud autem* cod. Davisii, probante Bentl. Mox, *doleam, necne doleam* codd. et edd. ante Ernesti.—6 *Nihil quicquam* conj. Lamb. Actutum, *inquis* malebant Bouh. et Nissen. Deinde, *sed tamen est* edd. vett.

CAP. XIII. 1 *Hæc copia verborum est* Venett. 1480. 1481. Beroald. al. ante Gebh.—2 Lamb. conj. *gloriantem nihil bonum esse;* vel, *gloriantem, docentem, nihil bonum;* Dav. *gloriantem dudum.* *Nihil bonum;* idem Dav. conj. *gloriantem: dicis enim nihil bonum.*—3 *Captare* conj. Fabr. Mox, *aspernatur* edd.

NOTÆ

tristitia; qui sine tristitia, beatus. Ergo prudens, beatus est. Ea argumentatio Sorites dicebatur, sive acervus, Chrysippo maxime familiaris. Hinc illud Persii: 'Inventus, Chrysippe, tui finitor acervi.'

[c] *Ad ineptias redis*] In editione Stephani et quibusdam aliis hic temere insertæ sunt personæ Attici et Marci. Locum errori dedit præsens oratio, quæ dialogus quidem est, sed Zenonem inter et Marcum est dialogus.

[d] *Est tamen rejiciendum*] Stoici, morbum, dolorem, non mala, sed rejectanea, appellabant; in quo cum Peripateticis non re, sed verbis, discrepabant; quid enim rejectaneum est, nisi malum?

[e] *Optare hoc quidem*] Multi legunt *captare;* nec male, ut sensus sit, Hoc non est docere, sed verbis captiosis uti.

asciscat, in bonis. Hoc posito, et verborum concertatione sublata, tantum tamen excellet[4] illud, quod recte amplexantur isti, quod honestum, quod rectum, quod decorum appellamus, quod idem interdum virtutis nomine amplectimur, ut omnia præterea, quæ bona corporis et fortunæ putantur, perexigua et minuta videantur: ne malum quidem ullum, nec, si in unum locum collata omnia sint, cum turpitudinis malo comparanda. 31. Quare, si, ut initio[5] concessisti, turpitudo pejus est quam dolor: nihil est plane dolor: nam dum tibi turpe, nec dignum viro[6] videbitur, gemere, ejulare, lamentari, frangi, debilitari dolore; tum honestas, tum dignitas,[f] tum decus aderit: cumque, in ea intuens, te continebis; cedet profecto virtuti dolor, et animi inductione languescet: aut enim nulla virtus est, aut contemnendus omnis dolor.[7] Prudentiamne vis esse, sine qua ne intelligi quidem[8] ulla virtus potest? Quid ergo ea? patieturne te quicquam facere, nihil proficientem, et laborantem?[9] An temperantia sinet te immoderate facere quicquam? An coli justitia poterit ab homine propter vim doloris enuntiante commissa, prodente conscios, multa officia relinquente? 32. Quid? fortitudini, comitibusque ejus, magnitudini animi, gravitati, patientiæ, rerum humanarum despicientiæ, quo modo respondebis? Afflictusne, et jacens,[10] et

ante Dav. Tum, *quæ adsciscit* Manut. et Lamb.—4 Erasm. *excellit.* Statim, *isti: qui virtutem scilicet solum aut summum bonum dicunt* duo codd. Oxon. Leid. et ed. vet. Bouhierii. Paulo post, *et perminuta* Reg. duo codd. Oxon. et edd. antiquiss. *nec malum* Venett. 1480. 1481. Beroald. *si unum in locum* edd. vett. *si unum locum* Venett. 1480. 1481. *Omnia sunt* edd. antiquiss. *comparandum* Lamb.—5 *Quare si, ut in initio* Venett. 1480. 1481. Beroald.—6 Eædem edd. *viro dignum.* Mox, *debilitari, dolere* codd. plerique, edd. vett. Gebh. Lall. Actutum, *dum h. dum d. dum decus* Bern. 1. Dav. Wolf. Schutz. Orell. uti conj. Bentl. *tum honestas* omittunt Manut. et Lamb. *tumque in ea* duo codd. Oxon. Wolf. ed. pr. *dumque in ea* Lamb. Wolf. ed. sec. *tuque in ea* Reg. Venett. 1480. 1481. Beroald. al. vett. Gebh. Dav. Orell. *intueris* Reg. codex unus Oxon. *intueberis* codd. plerique Venett. 1480. 1481. Beroald. Gebh. Lall. *intueberis et te, &c.* Lamb.—7 Codex unus Oxon. Manut. Lamb. *aut cont. est omnis dolor;* Venett. 1480. 1481. Beroald. *aut contemnendus est dolor omnis.*—8 Eædem edd. omittunt *quidem.*—9 Wolf. e conjectura, et Schutz. *et laborantem tamen;* Lamb. *et frustra laborantem.*—10 *Afflictusne*

NOTÆ

[f] *Tum dignitas*] Legi velim, *dum dignitas aderit, teque intueberis.*

lamentabili voce deplorans, audies, 'O virum fortem?' Te vero ita affectum ne virum quidem dixerit quisquam.[11] Amittenda[12] igitur fortitudo est, aut sepeliendus dolor. XIV. [*p.* 182.] Ecquid scis[1] igitur, si quid de Corinthiis[g] tuis amiseris, posse habere te reliquam supellectilem salvam; virtutem autem si unam amiseris, (etsi amitti non potest virtus; sed si unam confessus fueris[2] te non habere) nullam te esse habiturum? 33. Num igitur fortem virum, num magno animo, num patientem, num gravem, num humana contemnentem potes dicere aut Philoctetam[h] illum?[3] a te enim malo discedere. Sed ille certe non fortis, qui jacet in lecto[4][i] humido, qui

tacens Lall. unde Dav. conj. *Afflictumne jacens.* Mox, *audieris* Eliens. 1. Dav. *audis* Venett. 1480. 1481. Beroald. *audiens* Reg. *te lam. v. deplorans, &c.* conj. Nissen. *plorans* volebat Ernesti.—11 Reg. Dav. *quisquam dixerit.*—12 *Aut amittenda* Bern. 1. *Aut mittenda* duo codd. Regg. Eliens. 2. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Pro *sepeliendus* Bentl. conj. *despiciendus.*

CAP. XIV. 1 *Ecquid nescis* conj. Ernesti, improbante Orell.—2 Reg. Dav. Orell. *eris.*—3 Ita Reg. Bern. 1. alii codd. edd. antiquiss. et Orell. *potes dicere Prometheum, aut Phil. illum* cod. Maffei, cod. Lambini, Eliens. 2. Erasm. Lamb. Oliv. *potes dicere aut Prometheum, aut P. illum* Lall. et Wolf. in ed. pr. *potes te dicere aut Phil. &c.* conj. Bentl. *illum* (*quam te enim malo dicere*) *sed, &c.* Manut. *Philoctetam? Illos enim, quam te malo. Sed, &c.* Lamb. in ed. 1566. *discere* plerique codd. et edd. antiquiss.—4 Edd. antiquiss. *lectulo;* Bouh. conj. *tecto.* Versus ita ordinat Orell.

in lecto humido,
Quod ejulatu, questu, gemitu, fremitibus,
Resonando mutum flebiles voces refert.

NOTÆ

g *De Corinthiis*] Æs Corinthium fuit illud æs, quod, incensa Corintho, casus miscuit. Ejus tria genera: candidum, argento nitore quam proxime accedens; alterum, in quo auri fulva natura; tertium, in quo æqualis omnium temperies fuit. Plura de illo vide apud Plin. XXXIV. 1.

h *Aut Philoctetam*] Locum aperte mutilum sic restituunt Victorius et Gruterus: *Num humana contemnentem potes dicere aut Philoctetam illum* (*a te enim malo discere, sed ille certe non fortis*) *qui jacet, &c.* Lambinus vero et Manutius legi volunt, *aut Prometheum, aut Philoctetam illum* (*illos enim, quam te, malo dicere*) *&c.* neutri satis clare. Si nostram conjecturam quæris, sic lege: *num humana contemnentem potes dicere aut Prometheum, aut Philoctetam illum* (*a te enim malo discere*); *sed ille certe non fortis, qui jacet in lectulo humido, &c.*

i *Qui jacet in lecto*] Prometheus, cujus rupes madet. Beroaldus hunc locum non ad Prometheum refert, sed ad Philoctetam, quem ait in spelunca jacuisse annos decem. Credibile est, duos illos versus excerptos esse ex eadem tragœdia, ex qua superiores. Referuntur iterum de Finib. lib. II.

Ejulatu, questu, gemitu, fremitibus,
Resonando, multum flebiles voces refert.

Non ego dolorem dolorem esse nego: cur enim fortitudo desideraretur?[6 k] sed eum opprimi dico patientia, si modo est aliqua patientia: si nulla est, quid exornamus philosophiam? aut quid ejus nomine gloriosi sumus? Pungit[7] dolor: vel fodiat sane: si nudus es, da jugulum: sin tectus Vulcaniis armis,[l] id est, fortitudine, resiste.[a] Hæc enim te, nisi ita facies, custos dignitatis, relinquet et deseret. 34. Cretum quidem leges[m] (quas sive Jupiter, sive Minos[n] sanxit,[8] de Jovis quidem[o] sententia, ut poëtæ ferunt), itemque Lycurgi,[p] laboribus erudiunt juventutem, venando, currendo, esuriendo, sitiendo, algendo, æstuando. Spartæ vero[q] pueri ad aram sic verberibus accipiuntur, ut

[a] *Te, inquis, pungit dolor: immo, te etiam graviter torqueat: si virtute cares, succumbe; si fortitudine præditus es, resiste.*

Reg. Bern. 1. Dav. Lall. Wolf. Schutz. etiam *Quod.* Codd. Oxon. Dav. Oliv. *mutum;* cod. Schotti *multas.*—6 Oliv. Lall. *desideratur.* Paulo post, *sin nulla est* Lamb. Dav. Wolf. Schutz. Orell.—7 *Pungat* duo codd. Oxon. et edd. vett. *vel fodicet sane* de Bentleii conj. Schutz.—8 Eliens. 2. *sive M. sanxit,*

NOTÆ

[k] *Fortitudo desideraretur*] Seu *desereretur,* ut quidam legunt. *Desereretur* autem, si nullus esset dolor.

[l] *Vulcaniis armis*] Impenetrabilibus. Translata vox ab armis a Vulcano fabrefactis in usum Achillis. Vid. Homer. Iliad. Σ. 470. seqq.

[m] *Cretum quidem leges*] Harum meminit Plato de Leg. lib. 1. Latas ait Strabo a Minoë, qui ab agresti vivendi ritu ad mansuetiorem Cretenses traduxit. Una ex illis fuit lex de saltatione armata, quam Pyrrhicam vocant. Lycurgus in Cretam profectus, eas pæne omnes ad Spartanos transtulit.

[n] *Sive Minos*] Imperavit ille quidem Cretensibus, quas autem iis leges dederit obscurum est. Constat tantum Rhadamanthi opera eum usum esse in urbe ad custodiam legum; extra urbem veró Talee quodam, qui Æreus vocatus est, quod tabulas æreas per vicos circumferret, atque eæ tabulæ leges forte continebant, de quibus hic Cicero.

[o] *De Jovis quidem*] Cujus filius fuit.

[p] *Lycurgi*] De Lycurgi legibus jam dictum est. 'Ῥῆτραι appellabantur, tanquam oraculo sancitæ.

[q] *Spartæ vero*] Huic mori tale principium fuit. Orestes cum fureret, consulto oraculo responsum accepit, posse sanari, si Dianæ Scythicæ de Taurica simulacrum auferret. Eo profectum soror agnovit, ablatoque simulacro, una in Italiam delati sunt, illudque in nemore Aricino collocaverunt. Posthæc Italis immite numen illud visum ab iis in Orientem missum est, et a Lacedæmoniis

multus[9] e visceribus sanguis exeat; nonnunquam etiam (ut, cum ibi essem, audiebam) ad necem: quorum non modo nemo exclamavit unquam, sed ne ingemuit quidem. Quid ergo? Hoc pueri possunt, viri non poterunt? et mos[10] valet, ratio non valebit? xv. 35. Interest aliquid[1] inter laborem et dolorem: sunt finitima omnino; sed tamen differt aliquid. Labor est functio quædam, vel animi vel corporis, gravioris operis et muneris;[2] dolor autem, motus asper in corpore, alienus a sensibus. Hæc duo Græci illi, quorum copiosior est lingua quam nostra, uno nomine[r] appellant.[3] Itaque industrios homines, illi studiosos,[s] vel potius amantes doloris appellant; nos commodius laboriosos. Aliud est enim laborare, aliud dolere. O verborum inops interdum, quibus abundare te semper putas, Græcia! Aliud, inquam, est dolere, aliud laborare. Cum varices[t] secabantur C. Mario, dolebat; cum æstu magno ducebat agmen,[4] laborabat: est inter hæc tamen quædam

---

sive Rhadamanthus.—9 Al. ap. Orell. *multis.* Pro *audiebam* Bentl. conj. *videbam.*—10 Manut. et Lamb. *et quod mos.*

Cap. xv. 1 *Interest aliud* Manut. Mox, *sed tamen differunt* codex unus Oxon. et edd. antiquiss. item Schutz. et Orell.—2 Codd. aliquot Oxon. *vel muneris.* Tum, *a sensibus alienus* Venett. 1480. 1481. al. vett.—3 Eliens. 2. Oliv. Lall. *appellant πόνον.*—4 Edd. antiquiss. *agmen ducebat.* Mox, *quædam tamen* Reg. Dav. Orell. Deinde, *efficiet faciliorem* codd. aliquot et edd.

NOTÆ

susceptum, qui ut illud placarent, statuerunt, ut juvenis aras ascenderet, tamdiuque loris cæderetur ab alio juvene, quamdiu sanguis de vibicibus in aram manaret. De eo more Pausanias in Lacon. et Horat. I. Od. 7. 'Me nec tam patiens Lacedæmon,' &c.

[r] *Uno nomine*] Πόνος, quod et *dolorem* et *laborem* significat. Sic *πονηρὸς improbum, πόνηρος laboriosum* sonat.

[s] *Illi studiosos*] Φιλοπόνους. Cicero tamen ipse laboriosi nomine utitur pro eo qui dolore affectus est de Fin. lib. II.

[t] *Varices*] Venæ sunt in suris inflexæ ac obtortæ, Græci *κιρσοὺς* vocant: cursoribus, aut bajulis, aut diu stantibus evenire solent. Has cum pateretur C. Marius, is qui consul septies fuit, crus solutum secandum medico præbuit, nulloque suspirio emisso sectionem pertulit: transeunte vero ad varices alterius cruris secandas medico, recusavit: 'Curatio,' inquit, 'eo dolore digna non est.' Varicosus quoque fuit M. Tullius, et obtegendarum varicum gratia dicitur togæ ad calceos usque demittendæ morem invexisse.

similitudo: consuetudo enim laborum perpessionem dolorum efficit faciliorem. 36. Itaque illi, qui Græciæ formam rerum publicarum dederunt, corpora juvenum firmari labore voluerunt: quod Spartiatæ etiam [u] in fœminas transtulerunt; quæ ceteris in urbibus mollissimo cultu, parietum umbris occuluntur. Illi autem voluerunt nihil horum [x] simile esse [5] apud Lacænas virgines; quibus magis palæstra,[y] Eurotas,[a] sol, pulvis, labor, militia in studio est, quam fertilitas barbara.[b] Ergo his laboriosis exercitationibus et dolor intercurrit nonnunquam: impelluntur, feriuntur,[6] abjiciuntur, cadunt: et ipse labor quasi callum

vett. item Manut. Lamb. Lall. *efficiebat faciliorem* conj. Orell.—5 Versiculos h. l. inculcant Scaliger, Bentl. Dav. Lall. Orell.

apud Lacænas virgines;
Queis magi' palæstra, Eurota, sol, pulvis, labor,
Militia studio est, quam fertilitas barbara.

Codd. etiam Reg. et edd. ante Lall. habent *Quibus magis:* omnes ante Dav. *Eurotas.* Oliv. et Lall. *labos.* Reg. Bern. 1. edd. antiquiss. Erasm. Crat. Victor. Manut. Gebh. servant *Militia in studio;* Lamb. Dav. Lall. cum codd. Oxon. *Militia studio;* Wolf. de Bouhierii conj. *Militiæ studio.* Tum, *quam facilitas* codex unus Oxon. et Leid. probante Ernesti; *quam futilitas* conj. Bentl. *quam teneritas* suspic. Bouh. *quam sedulitas* Censor Jenens. *quam festivitas* Wolf.—6 Victor. *feruntur.* Statim, *callum quendam* Manut.

NOTÆ

[u] *Spartiatæ etiam*] Spartiatæ, seu Lacedæmonii, a Sparta dicti; Sparta a Sparto rege, Inachi nepote, a quo condita. Illa libertatem, quamdiu sine muris fuit, conservavit; cum muris muniri cœpit, amisit. Apud Spartam summus honor senibus habitus, unde proverbium, 'In sola Sparta expedit senescere.' Plura Plut. in Laconicis.

[x] *Nihil horum*] Jos. Scaliger vult tres esse senarios, adeoque a contextu orationis, more versuum, sejungendos.

[y] *Palæstra*] Interdum totum gymnasium significat, ubi variæ corporis exercitationes fiebant; interdum certam gymnasii partem, in qua lucta solum et pancratium, non cursus, aut pugilatus, haberentur. De palæstra et re gymnastica fuse scripsit Hieronymus Mercurialis.

[a] *Eurotas*] Fluvius ad Spartam, oritur in Arcadia non procul ab Alpheo in vico Asca. Dictus etiam Hymerus et Marathon, et Neris; in sinum Laconicum se exonerat. In eo juventus Spartana natando exercebatur, sudoremque diluebat; sicut Romani, post exercitationem campestrem, in Tiberim demittebant sese, pulveris sudorisque abluendi causa.

[b] *Quam fertilitas barbara*] Hac fertilitate significari puto delicias ornatus, luxumque, quo Trojanorum et Medorum fœminæ ad splendorem comtæ erant; ut, sicut fertilitas in solo feraci et fœcundo dicitur, si frugum copiam ferat, ita fertilitas in cultu appelletur, si gemmis torquibusve fœmina ornetur. Turneb. IV. 18.

quoddam obducit dolori. XVI. 37. Militiæ[1] vero (nostram dico, non Spartiatarum, quorum procedit mora ad tibiam,[c] nec adhibetur ulla sine anapæstis[d] pedibus hortatio) nostri exercitus primum unde nomen[e] habeant, vides: deinde qui labor, quantus agminis; ferre plus dimidiati mensis cibaria;[f] ferre, si quid ad usum velint; ferre vallum.[g] Nam scutum, gladium, galeam, in onere nostri milites non plus numerant, quam humeros, lacertos, manus. [*p.* 183.] Arma enim membra militis esse dicunt; quæ quidem ita geruntur[2] apte, ut, si usus ferat, abjectis oneribus, expeditis armis, ut membris, pugnare possint. Quid exercitatio legionum? quid? ille cursus, concursus,[3] cla-

CAP. XVI. 1 *Militia* Lamb. *Militiam* al. *Militiæ* est de conjectura Gronovii Obss. III. 6. *mora ad tibiam* debetur eidem Gronov. idque receperunt Dav. Wolf. Schutz. Orell. *ad modum ad tibiam* Reg. edd. antiquiss. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. *modus ad tibiam* cod. Cant. unde *motus ad tibiam* de Bouh. conj. Lall. Tum, *anapæsticis* Argent. 1511. Erasm. *cohortatio* Lamb. *nosti exercitus primum unde nomen habeat: vides deinde, qui* Wolf. de conj. *habeat* etiam Argent. 1511. *et quantus agm.* Eliens. 1. Dav. Lall. *quantusque agm.* al. Deinde, *ferre plus quam* duo codd. Oxon. ed. vet. Bouhierii. —2 Eliens. 1. margo Crat. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *gerunt.* Statim, *si usus foret* Reg. alii codd. edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. Lamb. *si usus fert* duo codd. Oxon. *si usus fuerit* conj. Bentl. Tum, *oneribus expediti, armis, ut* conj. Burm. probantibus Bouh. et Ernesti.—3 Codex unus Oxon.

NOTÆ

[c] *Ad tibiam*] Idem refert de Spartiatis Val. Max. II. 6. 'Non ante ad dimicandum,' inquit, 'descendebant, quam tibiæ concentu et anapæsti pedis modulo cohortationis calorem animo traxissent.' Morem illum a Lacedæmoniis institutum esse ait Thucydides, ne sparsi et sine disciplina prorruerent; Aristoteles, ut timidos, minusque honeste se gerentes dignoscerent.

[d] *Sine anapæstis*] Pes est rythmicus tribus constans syllabis, prioribus duabus brevibus, ultima longa: dictus ab ἀναπαίειν, quia repercutit dactylum sono reciproco. Græci antidactylum nominant.

[e] *Unde nomen*] Ex re ipsa atque opere exercitus nomen accepit, ut ei nunquam liceret oblivisci quod vocabatur. Ita Vegetius.

[f] *Ferre ... cibaria*] Tirones pondus sexaginta librarum ferre cogebantur et iter facere gradu militari, ut in expeditionibus facilius annonam et arma portarent. De gravi Romanorum supellectile Virgil. Georg. 'Non secus ac patriis acer Romanus in armis Injusto sub fasce viam dum carpit.' Plura Rosinus, et Lipsius.

[g] *Ferre vallum*] De usu militari ferendi vallum Hor. Epod. IX. 'Romanus, eheu! (posteri negabitis) Emancipatus fœminæ Fert vallum et arma miles.' Quintus Cincinnatus, auctore Livio, jussit ut milites in campo adessent cum cibariis quisque

mor,[h] quanti laboris est! ex hoc ille animus in præliis paratus ad vulnera. Adduc pari animo inexercitatum militem: mulier videbitur: cur? 38. Tantum[4] interest inter novum et veterem exercitum, quantum experti sumus:[i] ætas tironum plerumque melior; sed ferre laborem, contemnere vulnus, consuetudo docet. Quin etiam videmus, ex acie efferri sæpe saucios; et quidem rudem illum et inexercitatum, quamvis levi ictu,[5] ploratus turpissimos edere: at vero ille[k] exercitatus et vetus, ob eamque rem fortior, medicum modo requirens,[6] a quo obligetur,[a]

O Patrocle,[7] (inquit) ad vos adveniens, auxilium et vestras manus peto,
Priusquam oppetam[8] malam pestem, mandatam hostili manu:
Neque[9] sanguis ullo potis est pacto profluens consistere:
Si qua sapientia[10] magis vestra devitari mors potest.
Namque Æsclapii[11] liberorum saucii opplent porticus:

[a] *A quo ligetur vulnus, et sistatur sanguis.*

Manut. Lamb. omittunt *concursus.*—4 *Cur tantum* Dav. et Orell.—5 Codex Davisii, et margo Crat. *leviter ictum*, probante Bentl.—6 Codex Ursin. *requirit.*—7 *O Patrocles* Reg. Bern. 1. Beroald. Erasm. Crat. Victor. Manut. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *O Patricoles* Venett. 1480. 1481.—8 Ita Bern. a m. sec. codex unus Oxon. Leid. ed. vet. Bouhierii, Wolf. et Schutz. *oppeto* edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. Dav. Lall. Orell. Pro *mandatam*, quod servant codd. omnes, et edd. ante Lall. *datam* de Bentleii conjectura recepere Lall. Wolf. Schutz. Orell.—9 *Nec* Dav. *Seu* de Bentleii conj. Lall. Wolf. Schutz. *poti' pacto* Lall. et Wolf. in ed. pr. e conj. ejusdem Bentl.—10 *Si qui sap.* Reg. Bern. 1. Vat. Dav. Orell. *Seu qua sap.* Wolf. in ed. 2. *Seu sap.* cum Bentl. Lall. Wolf. in ed. pr. *magi'* Orell. *mors devitari* Reg. Bern. 1. Dav. Wolf. Orell.—11 *Namque Æsculapi* Bern. 1. alii codd.

NOTÆ

in quinque dies coctis, vallisque duodenis. Valla erant pali quibus castra muniebantur.

[h] *Clamor*] Græci pugnam inibant taciti, ex quo illud Homeri, 'Ast ibant taciti spirantes robur Achivi:' Romani vero clamabundi, qui clamor 'barritus' vocabatur: nec prius attolli debebat quam utræque acies se junxissent. Vide Gell. Meminit illius Cæsar in Bello Civili.

[i] *Experti sumus*] In bello forte Pompeiano, ubi Cæsar cum robore veteranorum novos Pompeii milites profligavit.

[k] *At vero ille*] Eurypylus ab Alexandro vulneratus, Iliad. Λ. in fin. quem Homeri locum imitatus vetus quispiam poëta Latinus, cujus verba hic Cicero refert, inducit Eurypylum, ab Alexandro vulneratum, a Patrocle opem implorantem.

Non potest[12] accedi.[b]

Certe Eurypylus hic quidem est: hominem exercitatum![13] [m] ubi tantum luctus continuatur? XVII. 39. Vide, quam non flebiliter respondeat:[c] rationem etiam afferat,[1] cur æquo animo sibi ferendum sit:

qui alteri exitium parat,

Eum scire oportet[2] sibi paratam pestem, ut participet parem.

Abducet Patrocles,[3] credo, ut collocet in cubili, ut vulnus obliget, si quidem homo esset.[d] [Sed] nihil [vidi] minus;[4] quærit enim, quid actum sit.

[b] *Priusquam oppetam mortem, mihi illatam hostili manu, (sanguis meus profluens nullo pacto potest consistere) rogo vestram opem, si qua arte vestra devitare mortem possum. Nam saucii replent limen liberorum Æsculapii, nec potest accedi ad illos.*

[c] *Certe magnus ille Eurypylus est, qui tam fortiter loquitur. O hominem exercitatum et fortem! Cum vero luctus ejus et dolor continuatur, vide quam non flebiliter respondeat.*

[d] *Si quid humanitatis haberet.*

edd. vett. Lamb. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *Nam Æsculapii* Vat. *Nam Æsculapi* Reg. Lall. Wolf. in ed. pr.—12 *Non potis* Nissen. et Bothe, Poët. Scen. p. 276. qui totum locum sic refinxit: *O Patrocle, ad vos a. a. et manus vestras peto, Priusquam o. pest. malam, hostili mandatam manu, Si qua s. mage v. d. m. potest, Ac sanguis u. p. est p. p. consistere: Namque Æsculapi l. s. o. p. Non potis, &c.*—13 De Bentleii conjectura Lall. Wolf. Schutz. Orell. ad versiculos referunt et legunt, *Certe E. h. q. est. Hominem exercitum.* Bern. 1. aliique codd. habent etiam *exercitum.* Denique, *luctum continuatus* Reg. *luctus continuatus* edd. antiquiss. *luctum continuat* codd. aliquot Oxon. *Quis tot verba tanto in luctu continuat?* conj. Lamb. Interrogationis notam delevit Lall. eumque secutus est Orell.

Cap. XVII. 1 Duo codd. Oxon. Wolf. Schutz. Orell. *affert.*—2 *E. s. opus est* Lall. de Bentleii conjectura. Actutum, *sibi paratum* conj. idem Bentl. receperunt Lall. Wolf. Bothe.—3 *Patroclus* Lamb. Gebh. Pro *esset* Ernesti conj. *est*, receperunt Wolf. Schutz. Orell.—4 Ita Victor. Manut. Lamb. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *Sed nihil vidimus* Reg. Bern. 1. alii codd. et edd. antiquiss. *Nihil minus* volebat Ernesti; *Sed nihil minus* Beroald.

NOTÆ

[1] *Nam Æsclapii*] Podalirius et Machaon liberi erant Æsculapii; et auctor horum carminum, quisquis ille sit, Homeri fabulam mutat. Homerus fingit Eurypylo suppetias ferre non posse Podalirium et Machaonem, cum Machaon vulneratus ipse sit, Podalirius in campo Trojanorum impetum sustineat. Hic autem fingitur illos Eurypylo opitulari non posse, præ multitudine vulneratorum ad eos deportatorum ut curentur.

[m] *Hominem exercitatum*] Locum hunc mendosum puto; nec germanam lectionem restituere facile est. Juvabit nonnihil consuluisse locum Iliadis unde hæc omnia translata sunt.

Eloquere, res Argivum[5] prælio ut se sustinet.
Non potest effari tantum dictis, quantum factis suppetit laboris.
Quiesce igitur,[6] et vulnus alliga.
Etiam si Eurypylus posset, non posset[7] Æsopus.[e] [n]
ubi fortuna[o] Hectoris
Nostram acrem[8] aciem inclinatam....

et cetera explicat in dolore: sic est enim intemperans militaris in forti viro gloria. Ergo hæc veteranus miles facere poterit; doctus vir sapiensque non poterit?[9] Ille vero melius, ac non paulo quidem. 40. Sed de consuetudine adhuc[10] exercitationis loquor; nondum de ratione et sapientia. Aniculæ sæpe inediam biduum aut triduum ferunt. Subduc[11] cibum unum diem[p] athletæ: Jovem

[e] *Præ dolore respondere non potest Eurypylus, tamque illi molestum est loqui, quam agere.* (Sunt adhuc opinor verba Patroclis.) *In quo quidem etsi Eurypylum, virum fortem, puderet Patrocli dicere, Quiesce, et desine interrogare me quo loco res Græcorum sit, et vulnus meum alliga; non tamen Æsopum tragædum id puderet proloqui, quippe qui personam viri fortis gerat.*

vidi deest etiam in Guelf.—5 *Argivorum* de Bentleii sententia Lall. Sequentia ordine poëtico ita scribunt Lall. Schutz. Orell.

Non potis ecfari tantum d. q. f. suppetit
Laboris. Quiesce, &c.

Bentl. delendum putavit *tantum*, probante Bothe.—6 Wolf. de conj. *igitur tu.* Statim, *obliga* codex unus Oxon. et ed. vet. Bouh.—7 Nonnulli codd. *si E. non posset, posset.*—8 Duo codd. Oxon. Ald. Victor. omittunt *acrem*, probante Bentl.—9 Beroald. Crat. Victor. *doctus vir, sapiens, facere non poterit.*—10 *Sed adhuc de consuetudine* Reg. Dav. *et exercitatione* Eliens. 1. margo Crat. Dav.—11 *Subduc enim* edd. antiquiss. Erasm. Crat. Statim, *Jovem, Jovem* Ol. Dav. Tum, *ferre se non posse* conj. Lamb. *ferre non posse se*

NOTÆ

[n] *Non posset Æsopus*] Nobilis histrio qui floruit ætate Ciceronis, qui et illius meminit Epist. l. VII. 'Deliciæ vero tuæ, noster Æsopus.' De eodem Horat. 'Quæ gravis Æsopus, quæ doctus Roscius egit.' Insignis est illius patina sexcentis sestertiis taxata, in qua posuit aves cantu aliquo aut humano sermone vocales, nummis sex singulas coëmtas, nulla alia ductus suavitate, nisi ut in his imitationem hominis consequeretur. Plinius. Vide quoque Turnebum in hunc Ciceronis locum IV. 18. Sensus est, Si Eurypylus potuit vulneratus talia fortiter pati, quanto magis debet Æsopus histrio, dum sustinet personam Eurypyli!

[o] *Ubi fortuna*] Hic Eurypylus narrat inclinationem aciei Græcorum.

[p] *Cibum unum diem*] Edacissimi fuerunt athletæ. Hinc illis membra variis formis affici scripsit Aristoteles de Gen. Animal. lib. IV. quod natura

Olympium,[q] eum ipsum, cui se exercebit, implorabit: ferre non posse clamabit. Consuetudinis magna vis est. Pernoctant venatores in nive: in montibus uri[12] se patiuntur. Inde[13] pugiles, cæstibus[r] contusi, ne ingemiscunt quidem. 41. Sed quid hos, quibus Olympiorum[s] victoria consulatus ille antiquus videtur?[14] Gladiatores, aut perditi homines, aut barbari, quas plagas perferunt? quo modo illi, qui bene instituti sunt, accipere plagam malunt, quam turpiter vitare? quam sæpe apparet nihil eos malle, quam vel domino[t] satisfacere, vel populo? mittunt etiam, vulneribus[u]

Leid. Wolf. Schutz.—12 J. F. Gronov. conj. *venatores in montibus; in nive uri*, improbantibus Wolf. et Nissen.—13 *Nudi* Venet. 1481. probante Ursin. *Viden'* conj. Ernesti. *Inde* omittit Lamb. *pernoctant ven. in nive; in mont. uri se patiuntur Indi: pugiles, &c.* conj. Dav.—14 Col. Cant. *victoria ni-*

NOTÆ

omnes cibi immodici partes neque probe conficere, neque confectas in totum corpus distribuere posset. Insignis inter ceteros fuit edacitas Milonis Crotoniatæ et Heraclidis pugilis. Plura Hieron. Mercur. I. 15.

q *Jovem Olympium*] Cui dedicati erant ludi Olympici, ab Hercule instituti, postquam Augeam regem Elidis occidisset, fraudatus ab eo mercede pacta, propter stabulum a triginta annorum fimo repurgatum.

r *Pugiles cæstibus*] 'Cæstus' chirothecæ genus quoddam est e loris bubulis, plumbo etiam ac ferro interdum insuto. His pugiles muniebant manus, cubitoque ac humero, ne excuterentur, alligabant. Qui nomen a 'cædo' deducunt, 'cæstum' scribunt; qui a κέστον, *cingulum*, ut Scaliger, 'cestum' scribunt. Exercitatio illa diversa fuit a lucta, quod in ea solis manuum pugnis se invicem cæderent; in lucta, complexu insertisque brachiis.

s *Olympiorum*] In iis, præter præmia, de quibus alias, victoribus concedebatur, non solum ut in conventu stantes cum palma et corona laudes ferrent, sed in civitatem suam triumphantes quadrigis reducerentur, et ære publico constitutis vectigalibus fruerentur. Idem honos erat in ludis Nemæis apud Cleonas, et Isthmiis in Isthmo, et Pythiis apud Delphos, et Capitolinis Romæ.

t *Domino*] Ludorum dominus dicebatur, qui eos ederet; edendorum autem cura, ut varia fuit reip. forma, sic ad diversos pertinuit: primum quidem ad reges, cum reges habuit Roma; sic Consualia Romulus Neptuno equestri exhibuit. Post ejectos reges consulum fuit ea provincia, ut de sæcularibus scribit Censorinus; creatis autem ædilibus, ædiles plebeii plebeiis, curules iis, qui Magni Ludi dicebantur, præfuerunt. Prætor urbanus signum mittendis quadrigis dabat. Ludis funebribus præerant hæredes defunctorum.

u *Mittunt etiam vulneribus*] Ita gladiator quidam, cum Antonio supplicaret ut servaretur; 'Abi,' inquit, 'et adversario tuo supplica.' Dion. in Caracalla.

confecti, ad dominos, qui quærant, quid velint: si satis his factum sit,[15] se velle decumbere. Quis mediocris gladiator ingemuit? quis vultum mutavit unquam? quis non modo stetit, verum etiam decubuit turpiter? quis, cum decubuisset, ferrum recipere jussus, collum contraxit?[16] tantum exercitatio, meditatio, consuetudo valet. Ergo hoc poterit [*p.* 184.]

Samnis, spurcus * homo, vita illa dignu' locoque:

vir natus ad gloriam, ullam partem animi tam mollem habebit, quam non meditatione et ratione corroboret? Crudele gladiatorum [x] spectaculum et inhumanum nonnullis videri solet: et haud scio an ita sit,[17] ut nunc fit. Cum vero sontes ferro depugnabant,[18] auribus fortasse multæ, oculis quidem nulla poterat esse fortior contra dolorem et mortem disciplina.

XVIII. 42. De exercitatione, et consuetudine, et commentatione dixi. Agesis,[1] nunc de ratione videamus; nisi quid vis ad hæc. A. Egone ut te interpellem? ne hoc quidem vellem: ita me ad credendum tua ducit oratio. M. Sitne igitur malum dolere,[2] necne, Stoici viderint, qui contortulis quibusdam ac minutis conclusiunculis, nec ad sensus permanantibus, effici volunt, non esse malum dolorem.

hil antiquius videtur.—15 Nonnulli codd. Bern. 1. in marg. Wolf. Schutz. Orell. *si satis iis factum non sit;* Argent. 1511. *si satisfactum iis non sit;* Lamb. *si iis satisfactum non sit;* edd. antiquiss. Erasm. Crat. Victor. Manut: *si satisfactum iis sit;* duo codd. Lambini *ni satisfactum iis sit*, ipso probante.—16 Suffridi codex *retraxit.*—17 Codd. aliquot *et adhuc nescio, an ita sit;* Bouh. conj. *et h. s. annon ita sit.*—18 Edd. antiquiss. Erasm. Crat. *depugnabant ferro.*

CAP. XVIII. 1 *Apagesis* codd. aliquot Oxon. edd. antiquiss. Erasm. Crat.—2 Ita Bern. 1. Venet. 1480. Beroald. Erasm. Crat. Victor. Dav. *dolor* e codd. Manut. et Lamb. item Lall. Wolf. Schutz. Orell. *et minutis* Reg. Dav. *nec ad s. pertinentibus* duo codd. Oxon. ed. vet. Bouhierii, Argent. 1511.

NOTÆ

* *Samnis, spurcus*] Versus est Lucilii Sat. lib. IV. de Eserninо gladiatore, quem Samnitem vocat per contemtum; gladiatores enim ut plurimum fuerunt Samnites, ideoque servili more a Romanis accepti. Nonius in verbo 'Spurcus.'

x *Crudele gladiatorum*] Plenum, inquit Cyprianus, inhumanitate spectaculum, ubi homo occiditur in hominis voluptatem. Eam ob causam Justinianus illa prohibuit.

Ego illud, quicquid sit, tantum esse, quantum videatur, non puto: falsaque[3] ejus visione et specie moveri homines dico vehementius, doloremque [ejus] omnem esse tolerabilem. Unde igitur ordiar? an eadem breviter attingam, quæ modo dixi, quo facilius oratio progredi possit longius? 43. Inter omnes igitur hoc constat, nec doctos homines solum, sed etiam indoctos, virorum esse fortium, et magnanimorum, et patientium, et humana vincentium, toleranter dolorem pati. Nec vero quisquam fuit, qui eum, qui ita pateretur, non laudandum putaret. Quod ergo et postulatur a fortibus, et laudatur cum fit, id aut extimescere veniens, aut non ferre præsens, nonne turpe est? Atqui vide, ne, cum omnes rectæ animi affectiones virtutes appellentur, non sit hoc proprium nomen omnium:[4] sed ab ea, quæ una ceteris excellebat, omnes nominatæ sint. Appellata est enim ex viro[5] virtus: viri autem propria maxime est fortitudo: cujus munera duo sunt maxima,[6] mortis, dolorisque contemtio. Utendum est igitur his, si virtutis compotes, vel potius si viri, volumus esse, quoniam a viris virtus nomen est mutuata.[7] XIX. 44. Quæres fortasse, quo modo: et recte: talem enim medicinam philosophia profitetur. Venit Epicurus, homo minime malus, vel potius vir optimus: tantum monet, quantum intelligit: 'Neglige,' inquit, 'dolorem.' Quis hoc dicit? Idem, qui dolorem summum malum. Vix satis constanter audiamus. 'Si summus dolor est,' inquit, 'necesse est brevem esse.'[1] Iteradum[2] eadem[3] ista mihi: non

Erasm. *dolorem* de Ciacconii et Bentl. sententia omittit Dav.—3 Leid. *falsoque*, probante Bouh. Alterum *ejus* delevit Schutz. pro quo *eis* legunt Manut. Lamb. in marg. ed. 1584. et Nissen. *velis* conj. Dav. *rebus* conj. Bentl. *doloremque ejus modo omnem esse tolerabilem* codd. aliquot ap. Orell.—4 Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. *omnium nomen*. Statim, *ea una, quæ* eædem edd. cum Crat. Manut. Lamb. *ab ea ipsa, quæ una* Leid. probante Bouh. *ceteris excellat* edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. *nominatæ sunt* duo codd. Oxon. edd. antiquiss. Argent. 1511. Erasm. Victor.—5 Manut. Lamb. *a viro*.—6 Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. *maxima sunt*.—7 Hæc, *quoniam a v. v. n. est mutuata*, aberant a cod. Ursin. ipso probante; uncis inclusit Dav. delerunt Wolf. et Schutz.

Cap. XIX. 1 Ita Victor. Gebh. seqq. *brevem esse necesse est* edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. *brevem necesse est esse* Dav.—2 *Iterandum* codd. aliquot, Venet. 1480. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Dav. *satis* omit-

enim satis intelligo, quid summum dicas esse, quid breve. 'Summum, quo nihil sit superius: breve, quo nihil brevius.' Contemno magnitudinem doloris, a qua me brevitas temporis vindicabit ante pæne, quam venerit. Sed, si est tantus dolor, quantus Philoctetæ? Bene sane: magnus[3] mihi quidem videtur, sed tamen non summus: nihil enim dolet, nisi pes: possunt oculi: potest caput, latera, pulmones: possunt omnia. Longe igitur abest a summo dolore. 'Ergo,' inquit, 'dolor diuturnus habet lætitiæ plus, quam molestiæ.' 45. Nunc ego[4] non possum tantum hominem nihil sapere dicere: sed nos ab eo derideri puto. Ego summum dolorem (summum autem dico, etiam si decem atomis est major alius) non continuo dico esse brevem:[5] multosque possum bonos viros nominare, qui complures annos doloribus podagræ crucientur maximis. Sed homo catus[6] numquam terminat nec magnitudinis nec diuturnitatis modum, ut sciam, quid summum dicat in dolore, quid breve in tempore. [*p.* 185.] Omittamus hunc igitur,[7] nihil prorsus dicentem: cogamusque confiteri, non esse ab eo doloris remedia quærenda, qui dolorem malorum omnium maximum dixerit; quamvis idem forticulum se in torminibus,[z] et in stranguria[a] sua præbeat. Aliunde igitur est quærenda medicina, et maxi-

tunt Manut. Lamb.—3 Vulg. ante Ernesti *Bene plane magnus, &c. Bene plane et magnus videtur* codd. aliquot, edd. antiquiss. Erasm. Crat.—4 *Hunc ego* tres codd. Oxon. Argent. Erasm. Lamb.—5 Reg. Dav. *esse dico brevem.*—6 Ita Guelf. Nonius p. 92. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *cautus* codd. plerique, etiam Reg. edd. antiquiss. Beroald. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Lall. *auctus* malebat Nissen. neque id displicebat Bentleio.—7 *O. igitur hunc* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut.

NOTÆ

[y] *Iteradum eadem*] Multi legunt *iterandum*. At similem hunc locum puto huic alteri Academic. Quæst. 'Age, asta, mane, audi, iteradum eadem et ista mihi.' Sic 'adesdum,' comice dicitur.

[z] *Se in torminibus*] 'Termines' dicuntur, non 'termina,' inquit Nonius. Græce *dysenteria*. Morbus quo viscera torquentur. Hinc 'torminosus.'

[a] *Et in stranguria*] Est urinæ reddendæ difficultas, quo morbo obiit Epicurus, teste Seneca Epist. lib. IX. et Laërt. Eodem morbo obiit Hermachus, sive Idomeneus, Epicuri discipulus, ad quem ille moriens scripsit epistolam, quam Cicero secundo de Finibus interpretatur.

me quidem (si, quid maxime consentaneum sit, quærimus) ab iis, quibus, quod honestum sit, summum bonum; quod turpe, summum videtur malum. His tu præsentibus gemere, et te jactare,[8] non audebis profecto: loquetur enim eorum voce virtus ipsa tecum. XX. 46. Tune, cum pueros Lacedæmone, adolescentes Olympiæ,[b] barbaros in arena, videris excipientes gravissimas plagas, et ferentes silentio, si te forte dolor aliquis pervellerit,[1] exclamabis, ut mulier? non constanter et sedate feres? Fieri non potest: natura non patitur. Audio: pueri ferunt, gloria ducti; ferunt pudore[2] alii, multi metu; et tamen veremur, ut hoc, quod a tam multis, et quod tot locis perferatur, natura patiatur? Illa vero non modo patitur, verum etiam postulat. Nihil enim habet præstantius,[3] nihil quod magis expetat, quam honestum, quam laudem, quam dignitatem, quam decus. Hisce ego pluribus nominibus unam rem declarari volo; sed utar,[4] ut quam maxime significem, pluribus. Volo autem dicere, illud homini longe optimum esse, quod ipsum sit optandum per se, a virtute profectum, vel in ipsa virtute situm, sua sponte laudabile: quod quidem citius dixerim solum, quam non[5] summum bonum. Atque, ut hæc[6] de honesto, sic de turpi contraria: nihil tam te-

Lamb.—8 Reg. *et jactare.*

CAP. XX. 1 Codex unus Oxon. cod. Ursin. Argent. 1511. Erasm. Crat. *perculerit.* Cf. III. § 36. Statim, *nec constanter* Cant. Charis. lib. II. p. 195. Venet. 1480. Dav. Pro *fieri*, quod servant Reg. Bern. 1. codd. plerique, Oxon. edd. antiquiss. Erasm. Crat. Victor. Lall. *ferri* exhibent Manut. Lamb. Gebh. Dav. Wolf. Schutz. Orell.—2 Dav. cum Bentl. distinxit, *ferunt; gloria ducti ferunt; pudore, &c.* Paulo post, *natura non patiatur* codd. aliquot, edd. antiquiss. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Gebh.—3 *Nihil e. præstantius habet* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. Erasm. Crat. Victor. Statim, *honestum* Gebh. tacite, admiserunt soli Ernesti et Schutz. *honestatem* Bern. alii codd. et reliquæ edd.—4 Ita Col. Bern. 1. codd. plerique, edd. antiquiss. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Gebh. Lall. *utor* codd. aliquot Oxon. Manut. Lamb. Dav. Wolf. Schutz. Orell.—5 Ita Reg. Victor. Gebh. seqq. *non* omittunt codd. aliquot, edd. antiquiss. Erasm. Crat. Manut. Lamb. 1566. probante Bonh.—6 *Atque ut hoc* duo codd. Oxon. edd. antiquiss. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor.

NOTÆ

[b] *Olympiæ*] Dum cæstu pugnant; aliis enim exercitationibus Olympiorum vulnerari adolescentes non poterant; cum Indi illi pentathlo, seu quintuplici tantum certamine constarent, cæstu, cursu, saltu, disco, et palæstra.

trum, nihil tam aspernandum, nihil homine indignius.

47. Quod si tibi persuasum est, (principio enim dixisti, plus in dedecore mali tibi videri, quam in dolore) reliquum est, ut tute tibi imperes: quanquam hoc nescio quo modo dicatur, quasi duo simus, ut alter imperet, alter pareat: non inscite tamen dicitur. XXI. Est enim animus in partes tributus[1] duas, quarum altera rationis est particeps, altera expers. Cum igitur præcipitur, ut nobismetipsi[2] imperemus, hoc præcipitur, ut ratio coërceat temeritatem. Est in animis omnium fere[3] natura molle quiddam, demissum, humile, enervatum quodammodo, et languidum, senile. Si nihil aliud, nihil esset[4] homine deformius: sed præsto est domina omnium et regina, ratio, quæ, connixa per se, et progressa longius, fit perfecta virtus. Hæc ut imperet illi parti animi quæ obedire debet, id videndum est viro. Quonam modo? inquies. 48. Velut[5] dominus servo, velut imperator militi, velut parens filio. Si turpissime se illa pars animi geret, quam dixi esse mollem, si se lamentis muliebriter, lacrymisque dedet,[6] vinciatur et constringatur amicorum propinquorumque custodiis. Sæpe enim vidimus[7] fractos pudore, qui ratione nulla vincerentur. Ergo hos quidem, ut famulos, vinclis prope ac custodia coërceamus:[8] qui autem

CAP. XXI. 1 Quinque codd. Oxon. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. *distributus.*—2 Ita e conjectura Ernesti et Schutz. *sibimet ipsis* codd. et edd. ante Ernesti. Cf. Ochsner. Eclog. p. 84. et 95.—3 *In animis omnium est fere* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Mox, *senile* omittunt duo codd. Oxon. Manut. Lamb. Dav. Wolf. Schutz. Orell. Contra *languidum* pro gloss. habebat Nodell. Act. Lit. Traject. I. p. 155. *servile* conj. Nissen.—4 *Si nihil esset aliud, nihil esset* Manut. Lamb. Dav. *Sed si aliud non esset, nihil esset* Reg. Mox, *quæ connisa* Manut. *quæ connexa* Reg. Venett. 1480. 1481. Crat. Victor.—5 *Vel ut* duo codd. Oxon. Balliol. Dav. Wolf. Schutz. Orell. probante Bentl. *servo dominus* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. —6 Charis. p. 185. *dedecoret.*—7 Ita Eliens. 2. probante Bentl. *Sæpe enim videmus* Reg. plerique codd. et edd. ante Ernesti.—8 Ita cod. Schotti, Bern. 1. in marg. et ed. vet. Bouh. *vinclis ac cust. arceamus* Venet. 1480. Manut. *vinclis et cust. arceamus* Lamb. *vinclis prope ac cust. arceamus* Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor. *v. prope ac ad custodiam,* omisso *coërceamus,* Reg. id omittunt etiam Bern. 1. Toletan. Schotti, Guelf. duo codd. Oxon. Dav. Wolf. Schutz. Orell. Statim, *hos admonitu simili* quatuor codd. Oxon. edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. Lamb. *simili* cum optt. codd. delevit Gebh.

erunt firmiores, nec tamen robustissimi, hos admonitu oportebit, ut bonos milites, revocatos, dignitatem tueri. Non nimis in Niptris [c] ille sapientissimus Græciæ saucius [d] lamentatur, vel modice potius:

Pedetentim (inquit) ite, et sedato nisu, ne succussu arripiat major dolor.[9]

49. Pacuvius hæc [10] melius, quam Sophocles: apud illum enim perquam flebiliter Ulysses lamentatur in vulnere: tamen huic leviter gementi, illi ipsi, qui ferunt saucium, personæ gravitatem intuentes, non dubitarunt dicere, [p. 186.]

Tu quoque, Ulysses, quanquam graviter cernimus ictum,
Nimis pæne animo es [11] molli; qui, consuetus in armis
ævum agere . . . .

Intelligit poëta prudens, ferendi doloris consuetudinem esse non contemnendam magistram. 50. Atque ille non immoderate magno in dolore,

—9 Ita Reg. Bern. 1. et edd. ante Dav. qui legit,
Pedetentim, inquit, et sedato nisu!
Ne succussu arripiat major
Dolor.
Davisium secuti sunt Lall. Wolf. Schutz. Orell. *Pedetentim, inquit, ac sedato, &c.* Charis. p. 190.—10 Ita edd. antiquiss. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. *Pacuvius hoc* Reg. Bern. alii codd. Manut. Lamb. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. Mox, *vulnere apud hunc leviter* de Bentleii conjectura Dav. Tum, *non dubitant dicere* duo codd. Regg. Lall. Wolf. Schutz. Orell. —11 Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. *es pæne animo.* Statim, *consuetu's* Wolf. in ed. pr. *consueris* Wolf. in ed. sec. *consueveris* cod. Davisii. Hos versus ita ordinat Orell.
Tu quoque, Ulixes, quanquam graviter
Cernimus ictum, nimis pæne animo es
Molli, qui consuetus in armis
Ævom agere.

NOTÆ

[c] *In Niptris*] Tragœdiam hanc et Sophocles et Pacuvius ediderunt; dictam a νίπτω. Laërt. Neutra extat. Argumentum erat Ulysses, cui sub habitu mendici domum revertenti Euryclea nutrix pedes ignara lavit. Legitur tota fabula in Odyssea. Fragmentum hoc, et quæ consequuntur, ex Pacuvio excerpta sunt, et habentur in collectaneis Scriverii.

[d] *Græciæ saucius*] Sunt qui vulnus, de quo hic queritur Ulysses, velint fuisse illud, quo ab apro, dum venatur in Parnasso cum filiis Autolyci, in femore percussus est, delatusque domum Autolyci diligenter curatus est. Sed patet sermonem hic esse de vulnere post diuturnam militiam accepto.

Retinete, tenete, opprimite,
Ulcus nudate: heu miserum me! excrucior.[12]
Incipit labi: deinde illico desinit,
Operite, abscedite, jamjam mittite.[13]
Nam attrectatu[14] et quassu sævum amplificatis dolorem.

Videsne, ut obmutuerit, non sedatus corporis, sed castigatus animi dolor? Itaque in extremis Niptris alios quoque objurgat, idque moriens,

Conqueri fortunam adversam, non lamentari, decet.
Id viri est officium: fletus muliebri ingenio additus.[15]

Hujus animi pars illa mollior rationi sic paruit, ut severo imperatori miles pudens.[16] XXII. 51. In quo vero erit[1] perfecta sapientia (quem adhuc nos quidem vidimus neminem: sed philosophorum sententiis, qualis futurus sit, si modo aliquando fuerit, exponitur) is igitur, si ea ratio, quæ erit in eo perfecta atque absoluta, sic illi parti imperabit inferiori, ut justus parens probis filiis; nutu, quod volet, conficiet, nullo labore, nulla molestia: eriget ipse se, suscitabit,[2] instruet, armabit, ut, tanquam hosti, sic obsistat dolori. Quæ sunt ista arma? Contentio,[3] confirmatio, sermoque intimus, cum ipse secum, 'Cave turpe quicquam,

—12 Orell. legit,
Retinete, tenete, opprimit ulcus,
Nudate, heu miserum me! excrucior.
Vossius, Wolf. Schutz. servant *opprimit*. Lall. Wolf. Schutz. *me miserum*, de conjectura Bentleii. Vide Bothe Poët. Scen. p. 135.—13 Ita Victor. Gebh. seqq. *dimittite* codd. aliquot, Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb.—14 *Nam attactu* Manut. Hos versus ita legit Orell.
. . . . *operite, abscedite, jam jam*
Mittite! nam attrectatu et quassu
Sævum amplificati' dolorem.
—15 Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *additu'st*, de Bentleii sententia.—16 Plerique codd. Oxon. et edd. ante Lamb. *prudens*.

CAP. XXII. 1 Ita de Bentleii conj. Dav. Wolf. Schutz. improbante Orell. *In quo viro erit* codd. et edd. ante Dav. Mox, *videmus* edd. antiquiss. Beroald. Crat. Victor. Manut. Dav. Tum, *qualis hic futurus sit* Reg. Bern. 1. septem codd. Oxon. Dav. Wolf. Schutz. *sive ea ratio* Reg. Bern. 1. codd. plerique, edd. antiquiss. Erasm. Lamb. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell.—2 Reg. edd. antiquiss. Beroald. Erasm. Crat. Victor. Gebh. *suscitabitur*, defendente Wakef. ad Lucr. IV. 318. *instituet, armabit* Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat.—3 *Contemptio* duo codd. Oxon. et Leid. prob. Bouh. Statim,

languidum, non virile.'[a] 52. Obversentur[4] species honestæ animo: Zeno proponatur[e] Eleates, qui perpessus est omnia potius, quam conscios delendæ tyrannidis indicaret. De Anaxarcho[f] Democritio[5] cogitetur, qui, cum Cypri in manus Nicocreontis regis incidisset, nullum genus supplicii deprecatus est, neque recusavit. Calanus[6] Indus,[g] indoctus ac barbarus, in radicibus Caucasi natus, sua voluntate[h]

[a] *Et internus sermo, quo ipse sibi sapiens dicet, Cave ne turpe quiddam, languidum, et non virile agas.*

Cavet E ξ ψ 1. *Cave tempore quicquam* χ.—4 *Obversetur* ι. *Observetur* σ. Mox, pro *animo*, D E U ξ σ χ habent *vero*. E *præponatur Cleantes;* D *præponatur Elates;* U ι ξ χ *proponatur Cleantes*. E ξ delent *delendæ*.—5 *Democrito* D E ι ξ. *Cyri* E ξ. *Cirrii* ι. *Cyrri* σ. *in manus Cyprii* Erasm. Crat. Manut. Lamb. *Timocreontis regis* Reg. *Thymocreontis regis* E ξ.—6 *Calenus* Ernesti errore typogr. *Callanus* E. *Indus* videtur ortum esse e voc. seq. *indoctus vir* Dav.

NOTÆ

[e] *Zeno proponatur*] Parmenidis auditor, et inventor dialecticæ; qui ad Phalarim, ut refert Val. Max. III. 3. vel ut probabilius Laërt. et Suidas, ad Nearchum, vel Diomedontem, tyrannum quendam Græciæ, se contulit, ut mores ejus ad humanitatem revocaret. Sed consilia sua inania esse intelligens civitatis illius adolescentes liberandæ patriæ cupiditate inflammavit. Monitus tyrannus comprehendi Zenonem jubet, torqueri, ac interrogari quos consilii participes habeat: ille nullum eorum, sed proximum quemque ac fidissimum tyranno nominat. Ita Val. Max. Aiunt alii finxisse illum habere aliquid, quod in aurem tyranno diceret, primumque aurem illi, tum sibi linguam, ne reos conjurationis proderet, dentibus præcidisse.

[f] *De Anaxarcho*] Abderite, Democriti sectatore, inimico Nicocreontis. Is inter cœnam ab Alexandro interrogatus, quid de cœna sentiret, 'Cuncta magnifica,' inquit: tum, Nicocreontem intuens, addidit desiderari duntaxat caput cujusdam satrapæ. Post mortem Alexandri comprehensus jussu Nicocreontis, in pilam ptisanæ, seu mortarium saxeum, ferreis malleis contusus est. Ille autem, 'Tunde, tunde,' inquit, 'Anaxarchi follem, Anaxarchum enim nihil lædis.' Ad ultimum minitante amputationem linguæ tyranno, protinus dentibus abscissam in os ejus conspuit. Tertullian.

[g] *Calanus Indus*] Gymnosophista, proprio nomine, 'Spines;' verum cum pro salute omnibus obviis καλὲ diceret, *Calanus* nominari cœpit. Cum Onesicrito, quem Alexander miserat ad Indorum gymnosophistas, collocutus est. Secutus Alexandrum Magnum extra fines Indiæ, cum apud Pagassardas ægrotare cœpisset, aurea lectica rogo imposita, eoque combusto, ut fiebat a sapientibus Indorum, combustus est. Cum iret in rogum, 'O præclarum,' inquit, 'discessum e via!' Rogante Alexandro, quid vellet, 'Propediem te videbo,' ait; quod evenit mortuo paucis post diebus Alexandro Babylone.

[h] *Sua voluntate*] Is mos erat Indorum, teste Q. Curtio et Lucano: 'Quique suas struxere pyras, vivique

vivus combustus est. Nos, si pes condoluit,[7] si dens, si tactum dolore corpus, ferre non possumus. Opinio est enim quædam effœminata ac levis, nec in dolore magis quam in voluptate;[8] qua cum liquescimus, fluimusque mollitia, apis aculeum sine clamore ferre non possumus. 53. At vero C. Marius, rusticanus[i] vir, sed plane vir, cum secaretur, ut supra dixi, principio vetuit se alligari: nec quisquam ante Marium solutus dicitur esse sectus. Cur ergo postea alii? valuit auctoritas. Videsne igitur, opinionis esse,[9] non naturæ, malum? et tamen fuisse acrem morsum doloris, idem Marius ostendit: crus enim alterum non præbuit. Ita et tulit[10] dolorem, ut vir, et, ut homo, majorem ferre sine causa necessaria noluit. Totum igitur in eo est, ut tibi imperes. Ostendi autem, quod esset imperandi[11] genus; atque hæc cogitatio, quid patientia, quid fortitudine, quid magnitudine animi dignissimum sit, non solum animum comprimit, sed ipsum etiam dolorem, nescio quo pacto, mitiorem facit. XXIII. 54. Ut enim fit in prælio, ut ignavus miles ac timidus, simul ac viderit[1] hostem, abjecto scuto[k] fugiat, quantum possit, ob eamque causam pereat nonnunquam, etiam integro corpore, cum ei, qui steterit, nihil tale evenerit; sic, qui doloris speciem ferre

in ed. pr. et Bipont. probante Ernesti. *sua voluptate* ψ 2.—7 *Nos si pes doluit* ψ 2. *si dens, fac totum dolore corpus* Reg. codd. plerique, edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. Lamb. Gebh. Lall.—8 Codd. et edd. ante Lamb. item Wolf. Schutz. Orell. *quam eadem in voluptate.* Statim, *mollitia* abesse malit Ernesti. —9 Edd. antiquiss. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. *esse opinionis.* Statim, *malum* deest in E ξ.—10 *Ita enim et tulit* χ. *Et ita tulit* ψ 1.—11 Cod. χ *imperandum.* Mox, *dignum sit* edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. *comprimet* solus Gebh. *componit* conj. Dav. *confirmat* suspic. Bentl.

CAP. XXIII. 1 Codex unus Oxon. *simul ut viderit;* Venet. 1481. *simul viderit;* Dav. in ed. pr. *qui simul ac viderit ... ob eam causam;* Dav. in ed. sec. *si simul ac viderit ... ob eam causam;* Reg. et Pith. etiam *ob eam causam.* Paulo post, *qui autem restiterint* D U, Victor. Lall. probante Bentl. *qui a.*

NOTÆ

calentes Conscendere rogos.'

[i] *Rusticanus*] Arpinas, obscuris natalibus, immo arator. Plut.

[k] *Abjecto scuto*] In rep. Platonis cautum erat, ne milite, qui arma turpiter projecisset, vel imperator vel præfectus aliquis unquam uteretur. Lacedæmonii Archilochum Sparta ejecerunt propter hunc versum, 'Melius est abjicere arma quam mori.'

non possunt, abjiciunt se, atque ita afflicti et exanimati jacent: qui autem restiterunt, discedunt sæpissime superiores. Sunt enim[2] quædam animi similitudines cum corpore: [*p.* 187.] ut onera contentis corporibus facilius feruntur, remissis opprimunt; simillime animus intentione sua depellit pressum omnem ponderum; remissione autem sic urgetur, ut se nequeat extollere. 55. Et, si verum quærimus, in omnibus officiis persequendis[3] animi est adhibenda contentio: ea est sola officii tanquam custodia. Sed hoc quidem[4] in dolore maxime est providendum, ne quid abjecte, ne quid timide, ne quid ignave, ne quid serviliter, muliebriterve faciamus: inprimisque refutetur ac rejiciatur Philoctetæus ille clamor. Ingemiscere nonnunquam viro concessum est, idque raro: ejulatus[5] ne mulieri quidem. Et[6] hic nimirum est lessus,[l] quem duodecim tabulæ in funeribus adhiberi vetuerunt. 56. Nec vero unquam ne ingemiscit quidem vir fortis ac sapiens,[7] nisi forte ut se intendat ad firmitatem, ut in stadio cursores[m] exclamant, quam maxime possunt. Faciunt idem, cum exercentur,

resistant E ξ. *qui a. resisterent* ψ 2. *descendunt* E ξ.—2 *Et sunt* Lamb. *Sunt*, omisso *enim*, codex unus Oxon. Mox, *remissa* conj. Ernesti. Tum, *pressum depellit* edd. antiquiss. Beroald. Argent. Erasm. Crat. *repellit* volebat Ernesti.—3 Codex unus Oxon. et Reg. *persequentis*, probante Bruto.—4 *Sed hoc idem* Reg. septem codd. Oxon. et Dav. Paulo post, *Philoctetis* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *Philocteteus* al. et Orell.—5 Lamb. *ejulare*.—6 *Et* tacite omittit Wolf. Pro *lessus*, quod e codd. receperunt Dav. et Lall. *fletus* habent edd. ante Dav. item Wolf. Schutz. Orell.

NOTÆ

[l] *Hic nimirum est lessus* [*fletus*] Ejulatum illum lessum vocabant, auctore Sext. Ælio. Lex autem erat hæc: 'Mulieres genas ne radunto, neve lessum funeris ergo habento.' Quanquam Cicero secundo de Legibus auctor est, veteres legum decemviralium, seu XII Tabularum, interpretes dixisse, non se satis intelligere quid 'lessus' esset: L. Acilium existimasse vestimenti funebris genus esse. 'Losum,' 'lausum,' 'lesum,' et 'lessum' una significatione dicebantur. Lips. Quæst. Epist.

[m] *In stadio cursores*] Stadium locus erat cursoribus destinatus, ludis enim singulis suus fuit locus. Hinc distinctio theatrorum, amphitheatrorum, circorum, odæorum, xystorum, stadiorum. De quibus vide Romam Georgii Fabricii cap. 12. 'Stadiodromos' vocabant cursores in stadio. Stadium octava pars milliarii, sive 125. passus longum.

athletæ:[n] pugiles vero, etiam cum feriunt adversarium, in jactandis cæstibus ingemiscunt; non, quod doleant, animove succumbant; sed quia profundenda[8] voce omne corpus intenditur, venitque plaga vehementior. XXIV. Quid? qui volunt exclamare majus,[1] num satis habent latera, fauces, linguam intendere, e quibus ejici vocem, et fundi videmus? Toto corpore, atque omnibus ungulis,[2] ut dicitur, contentioni vocis asserviunt. 57. Genu, mehercule, M. Antonium[o] vidi, cum contente pro se ipse[3] [p] lege Varia[q] diceret, terram tangere. Ut enim balistæ lapidum,[r] et reliqua

—7 Dav. de conjectura *patiens*. Vid. Wopkens. p. 62.—8 Ita Reg. Victor. Gebh. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *quia in profundenda* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb.

CAP. XXIV. 1 Eliens. 2 *magis;* codex unus Oxon. omittit *majus*. Pro *ejici*, quod servant duo codd. Lambini, Dav. Wolf. Schutz. Orell. *elici* habent codd. plerique, etiam Reg. edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. Gebh. Lall. *profundi videmus* D U χ. *fundi toto corpore videmus* ψ 1.—2 Cod. Ursin. Dav. Lall. *unguiculis*, probante Bentl. *aut dicetur* χ. *contentione* E ξ. *deserviunt* Lall. e codd. Davisii, uti volebat Bentl. Hanc tamen lect. non memorat Ursin.—3 Ita Gebh. et seqq. *ipse pro se* edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. Lamb. *per se ipse leges vana* E ξ. *terram tangeret* E. *terram esse tan-*

NOTÆ

[n] *Athletæ*] Fuit hoc pugiles inter, athletasque discrimen. Pugiles manuum pugnis se invicem cædebant. Ab πὺξ, *pugnus*. In lucta vero complexu insertisque brachiis ac pedibus luxabant se ac prosternebant.

[o] *M. Antonium*] Insignem illum oratorem, de quo supra; quem in libro de Oratore loquentem Cicero inducit.

[p] *Pro se ipse*] Quæstor in Asiam iturus, Brundisii cum esset, intellexit se incesti postulatum esse, rediitque Romam causam dicturus, etsi lege Memmia pergere in provinciam posset. Val. Max. III. 7.

[q] *Lege Varia*] Falluntur hic Beroaldus et Manutius qui legem hanc Variam esse scribunt Q. Varii, cognomine 'Hybridæ,' de quo Cicero in Bruto, et pro Scauro. Hybrida nonnisi annos 22. post eum quo Antonius causam suam egit, legem tulit. Quid, quod lex Q. Varii Hybridæ non de incestu, sed de majestate lata est? Aut igitur corruptum esse locum oportet, expungique has voces, aut aliquem alium Varium fuisse, quod inter veteres nemo refert; aut M. Antonium iterum causam dixisse, tribuno plebis Q. Vario; quod nullibi extat.

[r] *Balistæ lapidum*] Machinæ bellicæ quæ funibus multiplici nervo contextis intendebantur. His lapides pondo centum viginti emittebantur. Veget. et Vitruv. Inventæ a Phœnicibus. Plin. Hinc 'exbalistare,' id est, ex balista emittere, Plaut. in Pseudolo. Vox forte in comico tantum utenda.

tormenta telorum, eo graviores emissiones[4] habent, quo sunt contenta atque adducta vehementius; sic vox, sic cursus, sic plaga, hoc gravior, quo est missa contentius. Cujus contentionis cum tanta vis sit, si gemitus in dolore ad confirmandum animum valebit, utemur: sin erit ille gemitus lamentabilis,[5] si imbecillus, si abjectus, si flebilis; ei qui se dederit, vix eum virum dixerim. Qui quidem gemitus si levationis aliquid afferret, tamen videremus, quid esset fortis et animosi viri: cum vero nihil imminuat[6] doloris, cur frustra turpes esse volumus? quid est enim fletu muliebri viro turpius? 58. Atque hoc præceptum, quod de dolore datur, patet latius. Omnibus enim rebus,[7] non solum dolori, simili contentione animi resistendum est. Ira exardescit: libido concitatur:[8] in eandem arcem confugiendum est: eadem sunt arma sumenda. Sed quoniam de dolore loquimur, illa omittamus.[9] Ad ferendum igitur dolorem placide et sedate,[10] plurimum proficit, toto pectore, ut dicitur, cogitare, quam id honestum sit. Sumus enim natura, ut ante dixi, (dicendum est enim[11] sæpius) studiosissimi, appetentissimique honestatis; cujus si quasi lumen aliquod aspexerimus, nihil est, quod, ut eo potiamur, non parati simus et ferre et perpeti. Ex hoc cursu atque impetu animorum ad veram laudem atque honestatem,[12] illa pericula adeuntur in præliis. Non sentiunt viri fortes in acie vulnera; vel si sentiunt, se mori malunt, quam tantum modo de dignitatis gradu demoveri. 59. Fulgentes

gere ψ 2.—4 Idem cod. *in missiones*. Mox, *sic cursus, sic vox* Lamb. *cum est missa* Reg. ι ψ 1. 2. Dav. Lall. *quo est emissa* E, Leid.—5 Ita plurimi codd. edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. Lamb. Lall. *elamentabilis* Reg. Bern. 1. ψ 1. Gebh. Dav. Wolf. Schutz. Orell. Statim, *se dediderit* Dav. *se* omittit codex unus Oxon.—6 D U χ, Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *imminuatur*.—7 Nissen. conj. *tumoribus*.—8 D U, Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *excitatur*.—9 Reg. *omittam*.—10 Bern. 1. Dav. Wolf. Orell. *placide atque sedate*.—11 Dav. conj. *autem*. Vid. Wopk. p. 63. *appetentissimi attentissimique* D. *attentissimique* U ξ. Mox, *aspeximus* D E U ι ξ, et Reg.—12 Col. Cant. *honestatem tendente*. Mox, *vel sentiunt, sed m. m.* codd. plerique, Venet. 1480. Manut. Lamb. Gebh. Dav. in ed. sec. Lall. *vel sentiant, sed m. m.* Dav. in ed. pr. *quam tantillum* Reg. plerique Oxon. Leid. Manut. Lamb. Dav. Orell. Deinde, *dimoveri* ψ 2.

gladios hostium videbant Decii,[s] cum in aciem eorum irruebant. His levabat omnem vulnerum metum nobilitas mortis, et gloria. Num tu [13] ingemuisse Epaminondam putas, [p. 188.] cum una cum sanguine vitam[t] effluere sentiret? imperantem enim patriam Lacedæmoniis relinquebat, quam acceperat servientem. Hæc sunt solatia, hæc fomenta summorum dolorum.

XXV. 60. Dices, quid in pace? quid domi? quid in lectulo? Ad philosophos me revocas, qui in aciem non sæpe prodeunt. E quibus homo sane levis Heracleotes[u] Dionysius, cum a Zenone fortis esse didicisset, a dolore deductus est.[1] Nam, cum ex renibus laboraret, ipso in ejulatu clamitabat, falsa esse illa, quæ antea de dolore ipse sensisset.[2] Quem cum Cleanthes[x] condiscipulus[3] rogaret,

Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Victor. Mannt.—13 *Num tum* codd. et edd. ante Dav. item Wolf. Schutz. Orell.

CAP. XXV. 1 Ita Reg. Bern. 1. alii codd. edd. antiquiss. Victor. Crat. *devictus est* Mannt. Lamb. *dedoctus est* de Bentleii conj. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell.—2 Venet. 1481. Beroald. Erasm. Crat. Victor. *sensisset ipse.*—3 Venet. 1481. Beroald. Erasm. Crat. *condiscipulus ejus.* Statim, *Qui cum*

NOTÆ

[s] *Videbant Decii*] Tres, qui se pro patria devoverunt. Hinc Lucano dicti 'lustrales belli animæ.' Cum Latinis pater decertans, cum Etruscis filius, cum Pyrrho nepos.

[t] *Cum sanguine vitam*] Apud Mantineam dum pugnat, sparo, quod agreste telum est, percussus, relatusque in castra, requirit a circumstantibus, salvusne sit clypeus; salvum esse cum responsum esset, delatum ad se, velut laborum socium osculatur. Iterum interrogat, sintne fusi hostes; cum id quoque audivisset, evelli tum denique sibi spiculum jubet, lætusque moritur. Thebanorum gloria cum illo nata, cum illo extincta est; qui enim ante illum alieno imperio paruerant, eo mortuo in alienam servitutem revoluti sunt. Ita Justin. Æmil. Prob. Cicero.

[u] *Heracleotes*] Ab Heraclea urbe Bospori ita dictus, insignis discipulus Platonis; a Stoicis ad Cyrenaicos se transtulit, cum correptus fuisset, vel oculorum morbo, ut Cic. de Fin. lib. v. et Laërt. vel renibus, ut hic Cic. Hinc μεταθέμενος dictus, id est *transfuga.*

[x] *Cleanthes*] Græca vox a puteis exhauriendis deducta; quod aqua puteis extrahenda inopiam sustentaret; discipulus Zenonis e pugile factus. Accusatus quod nimio plus robustus esset, Hortulano, apud quem id muneris præstabat, teste usus est; vitæque illius rationem admirati Areopagitæ decem minas illi dari jusserunt; ne vero eas acciperet vetuit Zeno. Quæ a præceptore audierat, ossibus boum et testis fictilibus perscripsisse dicitur, cum pecunia, unde emeret chartas, non suppeteret.

quænam ratio eum de sententia deduxisset, respondit, 'Quia, cum tantum operæ philosophiæ dedissem, dolorem tamen ferre non possem, satis esset argumenti, malum esse dolorem: plurimos autem annos in philosophia consumsi, nec ferre possum: malum est igitur dolor.' Tum Cleanthem, cum pede terram percussisset, versum ex Epigonis [y] ferunt dixisse,

Audisne hæc,[z] Amphiaraë, sub terram abdite?

Zenonem significabat, a quo illum degenerare dolebat. 61. At non noster Posidonius;[a] quem et ipse sæpe vidi;[4] et id dicam, quod solebat narrare Pompeius:[b] se, cum Rhodum venisset decedens ex Syria, audire voluisse Posidonium: sed cum audivisset,[5] eum graviter esse ægrum, quod vehementer ejus artus laborarent, voluisse tamen nobilissimum philosophum visere: quem ut vidisset, et salu-

Reg. ✠ 1. *respondit, Quicumque tantum o. dedisset ... posset* de Bentleii conjectura Dav. *si quis ... dedisset, dol. t. ferre non posset* conj. Ernesti. *satis esse* codex unus Oxon. Venet. 1480. Argent. 1511. Erasm. Lamb.—4 Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Manut. Lamb. *sæpe ipse vidi.*—5 *Sed cum audisset* Victor. Dav. *Sed cum audiret* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Paulo post, *quem cum vidisset* conj. Ernesti. Tum, *moleste se*

NOTÆ

[y] *Ex Epigonis*] Tragœdia Euripidis. Epigoni, quasi postgeniti, dicti sunt, qui secundum bellum Thebanum duce Alcmæone gesserunt, orti ab iis qui primo bello Thebano mortem oppetierunt. Labuntur qui existimant Epigonos apud Strabonem populos esse a quibus fabulæ Euripidis nomen datum sit. Epigoni quoque dicti sunt successores Macedonum veteranorum qui sub Alexandro Magno ex Asiaticis fœminis sobolem susceperunt.

[z] *Audisne hæc*] Oratio, ut suspicantur aliqui, Alcmæonis, patrem Amphiaraum jam defunctum invocantis; aut, quod magis placet, alicujus exprobrantis Alcmæoni degenerem a patre Amphiarao virtutem; ut sensus sit, perinde invocandum esse Zenonem defunctum, ut audiat quid loquatur Dionysius, a magistro degener; quemadmodum invocatus est Amphiaraus, ut audiret quid loqueretur Alcmæon.

[a] *Noster Posidonius*] Patria Apamiensis in Syria, teste Strabone, sed Rhodius existimatus, quod Rhodi et vixerit et philosophatus sit. Sic Apollonius, patria Alabandensis, Rhodius dictus est, quod Rhodi dicendi magister fuisset: utrumque ibi audivit M. Tullius. Ita Plut.

[b] *Narrare Pompeius*] Confecto bello Mithridatico, Rhodo transiens, omnes professores artium liberalium audire voluit, singulisque professoribus talentum dono dedit. Idem fecit Athenis. Laërt.

tavisset, honorificisque verbis prosecutus esset, molesteque se dixisset ferre, quod eum non posset audire; at ille, 'Tu vero,' inquit, 'potes: nec committam, ut dolor corporis efficiat, ut frustra tantus vir ad me venerit.' Itaque narrabat, eum[6] graviter et copiose de hoc ipso, Nihil esse bonum, nisi quod honestum esset, cubantem disputavisse: cumque quasi faces ei doloris admoverentur, sæpe dixisse, 'Nihil agis, dolor: quamvis sis molestus, nunquam te esse confitebor malum.' XXVI. 62. Omninoque omnes clari et nobilitati labores contemnendo[1] fiunt etiam tolerabiles. Videmusne ut apud magistros eorum ludorum,[2] qui Gymnici[c] nominantur, magnus honos sit, nullum ab iis, qui in id certamen descendant, devitari dolorem? Apud quos autem venandi et equitandi laus viget,[3] qui hanc petessunt,[d] nullum fugiunt dolorem. Quid de nostris ambitionibus, quid de cupiditate honorum[4] loquar? Quæ flamma est,[e] per quam non cucurrerint ii, qui hæc olim punctis singulis[f] collige-

dixisse ferre Dav.—6 Duo codd. Oxon. cum Venet. 1480. *tum eum.* Mox, *esset honestum* Reg. Dav. *esset* omittunt E ξ. *disputasse* Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Manut. Lamb.

CAP. XXVI. 1 Ita codd. plerique, Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor. Manut. Lamb. Gebh. Dav. *contemtu* Bern. ψ 2. *cotedo* Venet. 1480. *contendendo* Reg. Lall. Bipont. Wolf. Schutz. Orell. uti conj. Bentl.—2 Ita e Corradi Quæst. p. 348. solus edidit Ernesti. 'Corradus usus est codice interpolato, cf. Ernestii Annot. ad Tusc. II. § 3. vel ipse sic interpolavit.' *Orell. V. ut apud quos e. l.* Bern. 1. *Videmusne, apud quos eorum ludorum* alii codd. et edd. ante Ernesti. Mox, *ab his* Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Victor. Dav.—3 Nonnulli codd. etiam ι ξ σ χ ψ 2. Lamb. Oliv. *vigeat.* Actutum, *qui h. petissunt* Lamb. *qui h. gloriam petessunt* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *eos nullum fugere dolorem* Lamb. *nullum fugere dolorem* Dav.—4 Ernesti et Schutz. *bonorum,* errore typogr. Statim, *cucurrerunt hi*

NOTÆ

c *Qui Gymnici*] Γυμνὸς, *nudus.* Hinc ludi gymnici, non quod in iis nudata semper corpora exercerentur, sed quod vestibus quoque levioribus uterentur.

d *Petessunt*] Vox obsoleta, pro 'petunt.' Ea iterum usus est Cicero de Divin. lib. I. 'Cœlum terrasque petessit.' Sic 'impetrasso,' 'reconciliasso,' et sexcenta alia apud Plautum.

e *Quæ flamma est*] Quod periculum est; modus loquendi, similis alteri Terentiano in Eunucho: 'Ex flamma te petere cibum posse arbitror.'

f *Punctis singulis*] Suffragiis. Antiqui enim suffragia non scribebant, sed puncto notabant. Qui mos dein-

bant? Itaque semper Africanus Socraticum Xenophontem[s] in manibus habebat; cujus inprimis laudabat illud, quod diceret, eosdem labores non esse æque graves[5] imperatori et militi, quod ipse honos laborem leviorem faceret imperatorium. 63. Sed tamen hoc evenit, ut in vulgus insipientium opinio valeat honestatis, cum ipsam videre non possint.[6] Itaque fama et multitudinis judicio moventur, cum[7] id honestum putent, quod a plerisque laudetur. Te autem, si in oculis sis multitudinis, tamen ejus judicio stare nolim, nec, quod illa putet, idem putare[8] pulcherrimum. Tuo tibi judicio est utendum: tibi si recta probanti placebis, tum[9] non modo tu te viceris, (quod paulo ante præcipiebam) sed omnes, et omnia. 64. Hoc igitur tibi propone: amplitudinem[10] et quasi quandam exagge-

Reg. Dav. *cucurrerint hi* Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor.—5 Reg. e correctione ipsius librarii, *non æque gravis esse*. In fine periodi, *imperatorum* D E U χ, Venet. 1480. Beroald. Manut. Lamb. *imperatori* codd. aliquot, margo Crat. et Dav.—6 Venett. 1481. Beroald. Crat. Victor. *possit;* codex unus Oxon. *possunt.*—7 Reg. codex unus Oxon. edd. antiquiss. Manut. Lamb. Lall. Wolf. Orell. *ut.*—8 Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor. Manut. Lamb. *idem te putare.*—9 Victor. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. *tunc;* Dav. *tu.* Actutum, *non modo tete viceris* Reg. Bern. 1. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *tum tu non modo te viceris* Lamb.—10 Edd. antiquiss. et Orell. *amplitudinem animi;* voc. *animi* uncis inclusit Wolf. Paulo post, *quæ maxime* Reg. Bern. 1. Venet. 1480. Lamb. Dav. in ed. sec. Lall. Wolf. Orell. *quæ maxima* Manut. *eminet in contemnendis* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Crat. Victor. Deinde, *se tamen ipsa delectet* Reg. alii codd. Venet. 1480. Dav.

NOTÆ

de mutatus est variis legibus, Gabinia, Cassia, Cælia, Papiria, et ceteris quæ tabellariæ dictæ sunt, quod præscripserint ut populo in jubendis vel vetandis legibus per tabellam suffragium esset, non punctis, aut voce, ut prius.

s *Socraticum Xenophontem*] Librum de Institutione Cyri. De quo hæc habet Cicero Epist. ad Quint. Frat. 'Cyrus ille, a Xenophonte, non ad historiæ fidem scriptus, sed ad effigiem justi imperii, cujus summa gravitas ab illo philosopho cum singulari comitate conjungitur. Quos quidem libros non sine causa noster ille Africanus de manibus ponere non solebat; nullum est enim prætermissum in his officium diligentis et moderati imperii.' Sunt qui credant librum hunc a Xenophonte scriptum de Regia Institutione, ut opponeretur libris Platonis de Republica, adversus quem occulta malevolentia affectum fuisse Xenophontem volunt; quare Platonem de Leg. lib. III. mentione Cyri habita, elevandi illius operis gratia, dixisse, Cyrum virum quidem strenuum fuisse, rectam vero disciplinam ignorasse.

rationem quam altissimam animi, qui maxime eminet contemnendis et despiciendis doloribus, unam esse omnium rem pulcherrimam, eoque pulchriorem, si vacet populo, neque plausum captans, se tantum ipsa delectet. [*p.* 189.] Quinetiam mihi quidem laudabiliora videntur omnia, quæ sine venditatione, et sine populo teste, fiunt: non quo[11] fugiendus sit (omnia enim benefacta in luce se collocari volunt); sed tamen nullum theatrum virtuti conscientia majus est.

XXVII. 65. Atque inprimis meditemur illud, ut hæc patientia dolorum,[1] quam sæpe jam animi intentione dixi esse firmandum, in omni genere se æquabilem præbeat. Sæpe enim multi, qui, aut propter[2] victoriæ cupiditatem, aut propter gloriæ amorem, aut etiam ut jus suum et libertatem tenerent, vulnera exceperunt fortiter et tulerunt; iidem, omissa contentione, dolorem morbi ferre non possunt: neque enim illum, quem facile tulerant, ratione aut sapientia tulerant, sed studio potius, et gloria. Itaque barbari quidam[3] et immanes ferro decertare acerrime possunt, ægrotare viriliter non queunt. Græci autem homines,[4] non satis animosi, prudentes, ut est captus hominum, satis, hostem aspicere non possunt; iidem morbos toleranter atque humane ferunt. At Cimbri[5] [h] et Celtiberi[i] in præliis exul-

probante Bouh. *neque plausum captet, sed se tantum, &c.* cod. Sigonii; *delectetur* conj. Ernesti.—11 Cod. Ursin. Lamb. Wolf. *non quod.* Statim, *recte facta* Augustin. Civ. Dei, XIV. 18. *in luce coll.* Venet. 1481.

CAP. XXVII. 1 Edd. antiquiss. *doloris.* Statim, *jam* omittunt Venet. 1481. Beroald. Erasm. Crat. *animi contentione* cum paucis codd. Lall.—2 Dav. *qui aut per.* Mox, *aut propter gloriam* Dav. Wolf. Schutz. *aut propter gloriæ, omisso etiam amorem,* Reg. Bern. 1. quatuor codd. Oxon. Victor. Manut. Lamb. Lall. Orell. *libertatem tuerentur* cod. ap. Fabr. cum uno cod. Oxon.—3 *Itaque b. quidem* pauci codd. Argent. 1511. Erasm. Dav.—4 *Græci autem hodie* conj. Valkenaer. Statim, *sed prudentes* ed. vet. Bouh. ipso probante, item Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Oliv. *at prudentes* Lall. Tum, *et iidem* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. *et idem* ψ 2. *sed iidem* Manut. Lamb. 1566. *eidem* Reg. et Lamb. in curis sec. *idem* D U.—5 *Ac Cimbri* D U. Statim, *in prælio* Manut. Lamb.

NOTÆ

h *At Cimbri*] Populi Germaniæ extremi ad Boream; quorum regio et peninsula Cimbrica Chersonesus a Ptol. appellatur. In quatuor partes divisa, Holsatiam ad Meridiem, Ditmarsiam ad Occidentem, Jutlandiam

tant, lamentantur in morbo: nihil enim potest esse æquabile, quod non a certa ratione proficiscatur. 66. Sed cum videas, eos, qui aut studio aut opinione ducantur,[6] in eo persequendo atque adipiscendo, dolore non frangi; debeas existimare aut non esse malum dolorem, aut, etiamsi, quicquid asperum alienumque natura sit, id appellari placeat malum, tantulum tamen esse, ut a virtute ita obruatur, ut nusquam appareat. Quæ meditare, quæso, dies et noctes: latius enim manabit hæc ratio, et aliquanto majorem locum, quam de uno dolore, occupabit. Nam si omnia, fugiendæ turpitudinis adipiscendæque honestatis causa, faciemus,[7] non modo stimulos doloris, sed etiam fulmina fortunæ, contemnamus licebit, præsertim cum paratum sit illud ex hesterna disputatione perfugium. 67. Ut enim, si cui[8] naviganti, quem prædones insequantur, Deus quis dixerit, 'Ejice te navi:[9] præsto est, qui excipiat, vel delphinus, ut Arionem[k] Methymnæum; vel equi Pelopis[l] illi Neptu-

—6 *Sed cum videas quo quis aut s. aut o. ducatur* Vat. *Sed c. v. eos, qui quo . . . ducantur* de Ernestii conj. Wolf. et Schutz: *eos, quo aut st. . . . ducantur* Dav. Paulo post, *debes existimare* codd. aliquot, Erasm. Manut. Lamb. Dav. Lall. *etiam si quid asperum* E ι ξ. *et si quicquid asperum* χ. *a natura* codd. aliquot, edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. Lamb. Lall. *tantillum tamen esse* ι ξ σ ψ 1. 2. Venet. 1480. Argent. 1511. Erasm. Lall.—7 Venet. 1481. Beroald. Erasm. Crat. Victor. *faciamus.* Paulo post, *ex* ante *hesterna* omittunt Beroald. Crat. Victor. *profugium* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. —8 *Ut enim si quem* ψ 2. Statim, *quem* omittunt Reg. ι ξ σ χ ψ 2. Gebh. Dav. *Deusque quis* D U χ. *Deusque qui* E ξ. *Deus qui* Dav. cf. Wopk. p. 67. —9 *Ejice te de navi* Bern. 1. Venet. 1481. Argent. 1511. Crat. Victor. Manut.

NOTÆ

ad Septemtrionem, et ducatum Slesvicensem inter Holsatiam et Jutlandiam positum. In acie exultabant, tanquam feliciter vita excessuri; lamentabantur in morbo, quasi turpiter perituri. Val. Max. II. 6.

[i] *Celtiberi*] Qui Iberi fluminis ripas habitabant: genus hominum ex Galliarum Celtis et Hispaniarum Iberis mixtum. Luc. 'Gallorum Celtæ miscentes nomen Iberis.' Nefas esse ducebant prælio superesse, cum is occidisset pro cujus salute spiritum devoverant. Ita Val. Max. quod de Gallis quoque prodidit Cæsar B. G. lib. III.

[k] *Arionem*] Nota est fabula Arionis a delphino Tænarum usque delati. Methymnæus a Methymna, civitate insulæ Lesbos.

[l] *Pelopis*] Œnomaus, Hippodamiæ pater, cum oraculo accepisset, moriturum se cum filia nuberet, procis illam petentibus certamen proposuit,

nii,[m] qui per undas currus suspensos rapuisse dicuntur, excipient te, et, quo velis, perferent;' omnem omittat timorem; sic, urgentibus asperis et odiosis doloribus, si tanti sint, ut ferendi non sint,[10] quo sit confugiendum, vides.

Hæc fere hoc tempore putavi esse dicenda. Sed tu fortasse in sententia permanes. A. Minime vero: meque biduo duarum rerum, quas maxime timebam, spero liberatum metu. M. Cras ergo ad clepsydram:[n] sic enim dicimus:[11] et tibi hoc video non posse deberi.[a] A. Ita prorsus:[12] et illud quidem ante meridiem, hoc eodem tempore. M. Sic faciemus, tuisque optimis studiis obsequemur.[13]

[a] *Sed opus non est invitare te in diem crastinam; neque enim passurus es, ut quæ restant tibi debeantur diutius; sed ipse promissum, etiamsi differrem, ultro exacturus es.*

Lamb. Lall. Wolf. Orell. *en præsto est* Argent. 1511. Erasm. Paulo post, *qui te excipient* eædem edd. *omittas timorem* Reg. alii codd. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. *omittamus timorem σ*.—10 Dav. Lall. Wolf. Orell. de Bentleii conj. *si tanti non sit, ut ferendi sint;* Reg. Bern. 1. et edd. antiquiss. *si tanti non sint, ut ferendi sint.* Statim, *ut vides* Reg. Pith. *tu vides* Venet. 1481. Argent. 1511. Erasm. probante Dav.—11 Ita codd. aliquot, Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Lall. Schutz. Orell. *diximus* codex unus Oxon. Bern. 1. Venet. 1480. Dav. Wolf. *duximus* Reg. D E σ ψ 2. Venet. 1481. Victor. Manut. Lamb. Gebh. *sed tibi* Reg. D E U ξ σ χ ψ 1. 2. alii codd. edd. antiquiss. Beroald. al. ante Gebh. *et* debetur Turnebo Adv. IV. 18.—12 *Ita prorsus existimo* E ξ.—13 Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. *obsequemur studiis; ψ 2 studiis obsequamur.*

NOTÆ

quo victus interficeretur, victor filiam duceret uxorem. Multis ea conditione occisis, stitit se Pelops, et Œnomaum, corrupto ejus auriga Myrtilo, vicit.

[m] *Illi Neptunii*] Locum hunc depravatum suspicor. Manutius totum explicat de victoria Pelopis. Sed quid equi Neptuni per undas currentes ad Pelopem? Legi vellem *vel equi Pelopis, vel illi Neptunii qui, &c.* Eritque sensus hic: Vel equi Neptuni, quos poëtæ fingunt currere solitos summa in aqua.

[n] *Ad clepsydram*] Horologii aquarii genus, quo præscribebatur tempus causas acturis; ab *κλέπτειν, furari, ὕδωρ, aqua.* Affine erat formæ horologiorum nostratium, in quibus pulvisculus e parte superiore in inferiorem devolvitur. Illius meminerunt Plinius in Epist. Apuleius, Seneca. Sensus igitur hujus loci, Ciceronem cras disputaturum certo ac definito tempore.

M. TULLII CICERONIS
TUSCULANARUM QUÆSTIONUM
AD M. BRUTUM
LIBER III.
DE ÆGRITUDINE LENIENDA.

ARGUMENTUM.

Præfatio hujus libri in laudibus philosophiæ versatur, quæ cum medicina animi sit, eaque in potestate nostra, queritur, multum et honoris haberi, et temporis tribui medicinæ corporis, illam autem contemni et negligi. cap. 1. 2. 3. Ipse autem liber in eo versatur, ut, 'ægritudinem non cadere in sapientem,' demonstretur. Præmittit cap. 1—5. argumenta leviora, et a verbis Latinorum ducta, qui omnem animi affectionem, rationis lumine carentem, insaniam, amentiam, dementiam appellent, adeoque a sapiente removeant. Sequuntur deinde argumenta Stoicorum contorta cap. 6—10. quibus expositis, suo more et diffusius aliquanto ista et latius dicit. Ostendit ergo cap. 11. omnis ægritudinis non modo, verum ceterarum etiam perturbationum, causam esse ab opinione repetendam, et ægritudinis quidem ab opinione magni mali, cujus hanc definitionem facit: esse opinionem magni mali præsentis, et quidem recentem opinionem talis mali, ut in eo rectum videatur esse angi. Ex hac definitione in tres partes abit disputatio; quarum prima docet ægritudinem esse ex opinione mali, cap. 12. in qua Epicurum refellit, qui ipsam opinionem esse ægritudinem contendit; et Cyrenaicos, qui non nisi inopinatum malum ad ægritudinem valere putant, quod, quanquam insperata sint graviora, et ipsa præmeditatio ægritudinem minuat cap. 13. med. 14. 15. ut merito reprehendantur Epicurei, qui istam reprehendant cap. 16. et cogitationes potius ad voluptates traducant corporis, aut quæ propter corpus vel recordatione vel spe cogitentur cap. 17—21. tamen in isto non

sint omnia, cum et non opinatorum natura considerata, intelligatur, propterea tantum magna videri, quod quanta sint, considerandi spatium non detur, et quasi culpa contractum omne non provisum malum videatur. cap. 22. Altera pars, dolorem voluntarium esse, non in natura rerum ipsa situm, ex eo demonstrat, quod cum accessit ad opinionem magni mali altera illa opinio, ad officium pertinere, ægre ferre quod acciderit, vehementer augeatur ægritudinis perturbatio. cap. 26. seq. Tertia denique hoc argumento a natura rerum ægritudinem removet, quod ægritudo fere non sit nisi e recenti mali opinione, quæque habeat quandam viriditatem; unde fiat, ut ipse dies vel maximæ ægritudini medeatur. cap. 31. Reliqua disputatio cap. 32. 33. versatur in remediis ægritudinis tradendis.

I. 1. [*Ed. Ald. p.* 190.] QUIDNAM esse, Brute, causæ putem, cur, cum constemus ex animo et corpore, corporis[1] curandi tuendique causa quæsita sit ars ejus atque utilitas, Deorum immortalium inventioni consecrata;[a] animi autem medicina, nec tam desiderata sit, antequam inventa, nec tam culta, posteaquam cognita est, nec tam multis grata et probata, pluribus etiam suspecta et invisa? An, quod corporis gravitatem[2] et dolorem animo judicamus, animi morbum corpore non sentimus? Ita fit, ut animus de se ipse tum judicet, cum id ipsum, quo judicatur, ægrotet. 2. Quod si tales nos natura genuisset, ut eam ipsam intueri et perspicere, eademque optima[3] duce cursum vitæ conficere, possemus; haud erat sane, quod quisquam rationem, ac doctrinam requireret. Nunc[4] parvulos nobis dedit igniculos, quos celeriter, malis moribus

CAP. I. 1 E ξ *corpus.* Statim, *ejusque utilitas* codex unus Oxon. Lamb. Oliv. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *ejus sit atque utilitas* ξ σ χ ψ 1. 2. *atque ejus utilitas* Manut. *Deorum inventioni* E. *Deorum im. inventione* conj. Bouh.—2 *An q. c. pravitatem* conj. Bentl. Paulo post, *non tum judicet* Leid. probante Bouh. *non judicet* conj. Erasm. Tum, *quo judicat* cod. Toletan. Manut. Lamb. *quod judicatur* χ ψ 1. 2. edd. antiquiss. Beroald. Erasm. Crat.—3 Codex unus Oxon. omittit *optima*, uti volebat Ernesti. Statim, *ratione ac doctrina* Reg. Victor. *ratione et doctrina* E ξ. *rationem ad doctrinam* D. *rationem aut doctrinam* ι. *cum natura sufficeret requiret* D U χ.—4 *Nunc vero* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *quos* post *Nunc* transponendum putabat Ernesti. Mox, *moribusque depravati* ψ 2. *m. o. depravatis* Reg. edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. Wolf. Schutz. Orell. *m. o. depravatos* Col. alii codd. Lamb. 1566. *sic exstinguimus* Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. *sic*

NOTÆ

[a] *Inventioni consecrata*] Apollini, et Æsculapio ejus filio, qui ob eam artem in numerum Deorum receptus est. Celsus.

opinionibusque depravati, sic restinguimus, ut nusquam naturæ lumen appareat. Sunt enim ingeniis nostris semina innata virtutum; quæ si adolescere liceret, ipsa nos ad beatam vitam natura perduceret.[5] Nunc autem, simul atque editi in lucem et suscepti sumus, in omni continuo pravitate, et in summa opinionum perversitate versamur; ut pæne cum lacte nutricis errorem suxisse videamur. Cum vero, parentibus redditi, demum[6] magistris traditi sumus, tum ita variis imbuimur erroribus, ut vanitati veritas, et opinioni confirmatæ natura ipsa cedat. II. 3. Accedunt etiam poëtæ; qui, cum magnam speciem doctrinæ sapientiæque præ se tulerunt,[1] audiuntur, leguntur, ediscuntur, et inhærescunt penitus in mentibus: cum vero eodem, quasi maximus quidam magister, populus, atque omnis undique ad vitia consentiens multitudo, tum plane inficimur opinionum pravitate, a naturaque desciscimus; ut nobis optimam naturam invidisse videantur, qui nihil melius homini, nihil magis expetendum, nihil præstantius honoribus, imperiis, populari gloria, judicaverunt; ad quam fertur optimus quisque; veramque illam honestatem expetens, quam unam[2] natura maxime inquirit, in summa inanitate versatur; consectaturque nullam eminentem effigiem[b] [virtutis], sed ad-

restringimus ψ 2.—5 Burman. conj. *matura perducerent ;* ι ψ 2 *n. produceret.*—6 Vat. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *dein ;* U, Leid. Venet. 1481. Beroald. Crat. *deinde ;* D, Venet. 1480. margo Crat. Victor. Manut. Lamb. *id est ;* Reg. *idem ;* alter Reg. ap. Bouh. *iidem vero ;* E ξ σ *iisdem ;* Guelf. *vel.* Orell. conj. *parentibus redditi, magistris traditi.* Statim, *confirmata* D, Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. *confirmare* E.

CAP. II. 1 Ed. vet. Bouh. al. vett. et Wolf. in ed. 1. *tulerint*, uti volebat Ernesti. Mox, *cum vero accedit* codd. aliquot, Leid. Bern. et edd. vett. *cum vero accidit* quatuor codd. Oxon. Venet. 1480. *c. v. accesserit* codex unus Oxon. *accedit* omittunt Reg. tres codd. Oxon. Victor. Gebh. Dav. uncis inclusit Orell. Paulo post, *a naturaque ipsa* Venet. 1481. Beroald. Crat. Manut. Lamb. *optimæ naturæ* conj. Jac. Gronov. *optima natura* Arntzen. ad Plin. Paneg. p. 364. *optimam magistram* suspic. Bentl. recepere Dav. Wolf. Schutz. *optime naturam* Reg. Bern. omnes Oxon. et Orell. qui *τὸ optime* uncis inclusit.—2 Reg. edd. antiquiss. Crat. Victor. Gebh. *una.* Statim, *consect. non ullam* Lamb. probante Fabric. sicque volebat Nissen. *virtutis* de Bentleii et Bouh. sententia uncis inclusere Dav. et Orell. delerunt Wolf. et

NOTÆ

[b] *Eminentem effigiem*] *Figure en bosse ;* cui opponitur adumbrata imago.

umbratam imaginem gloriæ. Est enim gloria solida quædam res et expressa, non adumbrata: ea est consentiens laus bonorum, incorrupta vox bene judicantium de excellente virtute: ea virtuti resonat, tanquam imago:[3c] quæ, quia recte factorum plerumque comes est, non est bonis[4] viris repudianda. 4. Illa autem, quæ se ejus imitatricem esse vult, temeraria atque inconsiderata, et plerumque peccatorum vitiorumque laudatrix, fama popularis, simulatione honestatis formam ejus pulchritudinemque corrumpit. Qua cæcitate homines, cum quædam etiam præclara[5] cuperent, [*p.* 191.] eaque nescirent nec ubi nec qualia essent, funditus alii everterunt suas civitates, alii ipsi occiderunt. Atque hi[6] quidem, optima petentes, non tam voluntate, quam cursus errore falluntur. Quid? qui pecuniæ cupiditate, qui voluptatum libidine feruntur; quorumque ita perturbantur animi, ut non multum absint ab insania, quod insipientibus contingit omnibus; his nullane est adhibenda curatio? utrum, quod minus noceant animi ægrotationes, quam corporis? an, quod corpora curari possint, animorum medicina nulla sit?[7] III. 5. At et morbi perniciosiores pluresque sunt animi quam corporis. Hi enim ipsi odiosi[1] sunt, quod ad animum pertinent, eumque solicitant: animusque æger, ut ait Ennius, 'semper errat, neque pati, neque perpeti potest: cupere nunquam desinit.' Quibus duobus morbis (ut omittam alios), ægritu-

Schutz. *gloriæ* deest in Leid.—3 Reg. cod. Schotti, Venet. 1481. Crat. Victor. Manut. *imago gloriæ;* Lamb. conj. *imago voci.*—4 Edd. vett. Crat. Manut. Lamb. *a bonis.*—5 Edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. Lamb. *præclara etiam.*—6 *Atque ii* Argent. 1511. Erasmi. Mox, *voluptate libidinum* codex unus Oxon. Eliens. 1. margo Crat. *libidinum voluptate* Med. Paulo post, *omnibus contingit* Manut. *contingit: omnibus his, &c.* Ald. Wolf. in ed. pr. probante Bouh. Tum, *utrumne quod, &c.* Dav. in ed. pr.—7 Edd. antiquiss. Beroald. Manut. Lamb. *nulla medicina sit.*

NOTÆ

c *Imago* [*im. gloriæ*] Voce nullam *gloriæ* expungi velim, ut sensus sit, Ea gloria virtuti respondet sicut quædam Echo. Vel si locum integrum servare velis, sic interpretare cum Manutio: Consentiens laus bonorum, et incorrupta vox judicantium de excellente virtute, est tanquam imago veræ gloriæ, quæ in virtute consistit.

dine et cupiditate, qui tandem possunt in corpore esse graviores? Qui vero [2] probari potest, ut sibi mederi animus non possit, cum ipsam medicinam corporis animus invenerit, cumque ad corporum sanationem multum ipsa corpora et natura valeant, nec omnes, qui curari se passi sunt, continuo etiam convalescant: animi autem, qui sanari voluerint, præceptisque sapientium paruerint, sine ulla dubitatione sanentur? 6. Est profecto animi medicina,[d] philosophia, cujus auxilium non, ut in corporis morbis, petendum est foris: omnibusque opibus, viribus,[3] ut nosmetipsi nobis mederi possimus, elaborandum est. Quanquam de universa philosophia, quantopere[4] expetenda esset et colenda, satis, ut arbitror, dictum est in Hortensio.[e] De maximis autem rebus[f] nihil fere intermisimus postea nec disputare nec scribere. His autem libris exposita sunt ea, quæ a nobis cum familiaribus nostris in Tusculano erant disputata. Sed quoniam duobus superioribus, de morte et de dolore dictum est, tertius dies disputationis hoc tertium volumen efficiet. 7. Ut enim in Academiam nostram[g] de-

CAP. III. 1 *Hi enim ipsi ideo odiosi* conj. DAV.—2 *Quid vero* ψ 2. Mox, *cum ipse med.* Beroald. Crat. Victor. Manut. Lamb. *animus* omittit Leid. probante Bouh. Tum, *valeat* D E U ξ σ χ ψ 2. Reg. Bern. 1. Venet. 1481. Beroald. Lamb. Dav. Wolf. Orell. *qui se curari* Venet. 1481. Beroald. Manut. Lamb. Deinde, *qui se sanari* edd. ante Victor. *voluerunt* D E U ψ 1. *paruerunt* E ι ξ σ. *sanantur* D E ι ξ.—3 Bern. 1. a m. sec. E χ, edd. antiquiss. Beroald. Victor. Manut. Lamb. *viribusque;* codd. aliquot, Dav. Lall. Wolf. Schutz. *et viribus;* Bentl. conj. *propriisque opibus atque viribus.* Statim, *possumus* D E ξ.—4 Bern. 1. Leid. duo codd. Oxon. Dav. Orell. *quanto opere.* Actutum, *et exp. et col. esset* Venet. 1481. Beroald. Crat. Manut. Lamb. *et*

NOTÆ

[d] *Animi medicina*] Hinc Ptolemæus bibliothecam suam inscripserat ψυχιατρεῖον.

[e] *In Hortensio*] Non eo qui nunc circumfertur eo nomine, sed illo, cujus lectione inflammatum se scribit Augustinus ad studia philosophiæ capessenda. Julius Capitolinus ait, scriptum fuisse ad exemplum protreptici, sive exhortatorii.

[f] *De maximis autem rebus*] Ad philosophiam pertinentibus, de quibus in Acad. Quæst. et libris de Finibus.

[g] *In Academiam nostram*] Geminum in Tusculano locum proprios in usus exstruxit Tullius; alterum, nomine Platonicæ scholæ, Academiam; alterum, Aristotelicæ appellatione, Lycæum. De Lycæo dicemus lib. de Divin. Academiam alii producunt, alii corripiunt. Produxit Cicero: 'Inque Academia umbrifera nitidoque Lycæo.' Corripuit Claudianus: 'In La-

scendimus, inclinato jam in postmeridianum[5] tempus die, poposci eorum aliquem, qui aderant, causam disserendi. Tum res acta sic est.

IV. A. Videtur mihi cadere in sapientem ægritudo.[b] M. Num reliquæ quoque perturbationes animi, formidines, libidines, iracundiæ?[1] hæc enim fere sunt ejusmodi, quæ Græci πάθη appellant: ego poteram 'morbos,' et id verbum esset e verbo: sed in consuetudinem nostram non caderet: nam misereri, invidere, gestire, lætari, hæc omnia morbos Græci appellant, motus animi rationi non obtemperantes:[2] nos autem hos eosdem motus concitati animi, recte, ut opinor, perturbationes dixerimus: morbos autem non satis usitate: nisi quid aliud tibi videtur. 8. A. Mihi vero isto modo. M. Hæccine[3] igitur cadere in sapientem putas? A. Prorsus existimo. M. Næ ista gloriosa sapientia non magno[4] existimanda est, siquidem non multum differt ab insania. A. Quid? tibi omnisne animi commotio videtur insania? M. Non mihi quidem soli: sed (id quod admirari sæpe soleo) majoribus quoque nostris hoc ita visum intelligo multis sæculis ante Socratem, a quo hæc omnis, quæ est de vita et de moribus,[5] philosophia manavit. A. Quonam tandem modo? M. Quia nomen insaniæ significat mentis ægrotationem et morbum, [id est, insanitatem,

exp. esset et col. ι ξ σ χ. *exp. esset, et excolenda* ψ 1.—5 Ita codd. et plurimæ edd. *pomeridianum* Erasm. Lamb. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *posmeridianum* al. Cf. Vel. Long. p. 2257.

CAP. IV. 1 Fabric. conj. *jucunditates;* Lamb. in ed. 1584. suspic. *cupiditates.*—2 Codd. aliqnot, Dav. Wolf. *obtemperantis.* 'Male Bouh. et Schutz. pro genitivo habuerunt, eumque probaverunt.' *Orell.*—3 *Hæcne* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm.—4 Argent. 1511. Erasm. *non magni.*—5 E ξ

NOTÆ

tium spretis Academia migrat Athenis:' et Sidon. Apollinar. 'Obruet et quanquam totis Academia sectis.'

[b] *In sapientem ægritudo*] 'Απαθείαν, seu expertem omnis motus animum, in sapiente esse volunt Stoici; quanquam Epictetus, insignis Stoicus, scripsit, in sapientem cadere posse perturbationes animi: et Aristippus, cum periclitante navigio expallesceret, et interrogatus a quodam cur philosophus timeret, festive respondit, se pro Aristippi anima timere; illi autem alteri non esse timendum pro nebulonis anima.

et ægrotum animum, quam appellarunt insaniam.][6] 9. Omnes autem perturbationes animi, morbos philosophi appellant; negantque, stultum quenquam his morbis[7] vacare: qui autem in morbo sunt, sani non sunt: et omnium insipientium animi in morbo sunt: omnes insipientes igitur insaniunt:[1] sanitatem enim animorum [*p.* 192.] positam in tranquillitate quadam constantiaque censebant; his rebus mentem vacuam appellarunt insanam,[8] propterea quod in perturbato animo, sicut in corpore, sanitas esse non posset. v. 10. Nec minus illud acute, quod animi affectionem, lumine mentis carentem, nominaverunt amentiam, eandemque dementiam: ex quo intelligendum est, eos, qui hæc rebus nomina posuerunt,[1] sensisse hoc idem, quod a Socrate acceptum diligenter Stoici retinuerunt, omnes insipientes esse non sanos. Qui enim animus est[2] in aliquo morbo, (morbos autem hos perturbatos motus, ut modo dixi, philosophi appellant) non magis est sanus, quam id corpus quod in morbo est. Ita fit, ut sapientia sanitas sit animi; insipientia autem, quasi insanitas quædam, [quæ est insania] eademque dementia:[3] multoque melius hæc notata sunt verbis Latinis,[k] quam Græcis; quod aliis quoque multis locis reperietur. Sed id alias: nunc, quod instat. 11. Totum

χ *de vita et moribus.*—6 Hæc de Bentleii conj. uncis incluserunt Dav. et Wolf. delevit Schutz. *ægrotitudinem animi* ξ ψ. Pro *insanitatem*, ed. vet. Bouh. habet *insanientem.*—7 Argent. 1511. Erasm. *iis morbis.* Mox, *at omnium* conj. Ernesti.—8 Ita duo codd. Oxon. Guelf. Dav. uti volebat Turneb. *insaniam* alii codd. et reliquæ edd. Denique, *possct* de Ernestii conjectura Wolf. Schutz.

Cap. v. 1 Codex Ursin. cum uno cod. Oxon. *imposuerunt.* Statim, *Stoici diligenter* Venett. 1480. 1481. Beroald. Erasm. Crat. *tenuerunt* Leid.—2 *Quis est enim animus* Reg. unde Dav. *Qui est enim animus.*—3 Verba, *quæ e. i. e. dementia* uncis inclusit Wolf. delevit Schutz. *quæ est insania* uncis inclusit

NOTÆ

[1] *Igitur insaniunt*] Paradoxum Stoicorum est, a Cicerone disputatum in Paradoxis, 'Omnes stultos insanire.' Horat. Sat. II. 3. 43. 'Quem mala stultitia, et quemcumque inscitia veri Cæcum agit, insanum Chrysippi porticus et grex Autumat.'

[k] *Verbis Latinis*] Μωρὸς Græcis, Latinis *stultus; ἄφρων, insipiens; μανικὸς, insanus, furiosus.* Quid igitur melius habent, Latinorum insipientia, insanitas, dementia? Dictum id crediderim a Tullio, ut solet, studio celebrandi domestica.

igitur id, quod quærimus, quid et quale sit, verbi vis ipsa declarat. Eos enim sanos quoniam[4] intelligi necesse est, quorum mens motu, quasi morbo, perturbata nullo sit; qui contra affecti sunt, hos insanos appellari necesse est. Itaque nihil melius, quam quod est in consuetudine sermonis Latini, cum 'exisse ex potestate' dicimus eos, qui effrænati[5] feruntur aut libidine aut iracundia: quanquam ipsa iracundia libidinis est pars: sic enim definitur iracundia, ulciscendi libido. Qui igitur exisse ex potestate dicuntur, idcirco dicuntur, quia non sunt[6] in potestate mentis, cui regnum totius animi a natura tributum est. Græci autem μανίαν unde appellent,[7] non facile dixerim; eam tamen ipsam distinguimus nos melius, quam illi: hanc enim insaniam, quæ juncta stultitiæ patet latius, a furore disjungimus. Græci[8] volunt illi quidem; sed parum valent verbo: quem nos furorem, μελαγχολίαν illi[1] vocant: quasi vero atra bili solum mens, ac non sæpe vel iracundia graviore, vel timore, vel dolore moveatur. Quo genere Athamantem,[m] Alcmæonem,[n] Ajacem,[o] Orestem[p]

Ernesti; liberavit Orell.—4 Ita Reg. Vat. alii codd. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *quoniam* omittunt Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Lall. Pro *intelligi necesse est* Ernesti volebat *intelligimus*.—5 Wolf. conj. *effrænate*, improbante Orell.—6 Tres codd. Oxon. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. *quia non sint*.—7 Ita e cod. Guelf. restituit Ernesti, receperunt Wolf. Schutz. Orell. *appellant* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Victor. Gebh.—8 *Græci*, suspectum Davisio, defendit Wopk. p. 77. Paulo post, *ipsi vocant* codex unus

NOTÆ

[1] *Μελαγχολίαν illi*] Licet aliis affectionibus, quam atra bile, moveri mens possit, illas tamen omnes refert Aristoteles ad bilem atram, quæ pro varia mixtione varios edat motus, et hunc iracundum, illum formidolosum, alium hilarem, tristem alium reddat. Non male igitur, etiamsi aliter sentiat Tullius, μελαγχολίαν Græci *furorem vocant*, quippe primam furoris omnis causam.

[m] *Athamantem*] Huic Juno furorem immisit, quo filios suos vellet occidere: interemto ex illis uno Learcho nomine, uxor Ino, furere maritum conspiciens, sese cum Melicerte altero filio præcipitem dedit in mare. Ipsa, in Deam marinam conversa, Matuta appellata est; filius vero, Portumnus et Palæmon.

[n] *Alcmæonem*] Amphiarai filium furiis agitatum propter occisam mandato patris matrem Eriphylem, quæ donis corrupta fuerat, ut maritum filiumque perderet.

[o] *Ajacem*] Quod in judicio de Achil-

furere dicimus. Qui ita sit affectus, eum dominum esse rerum suarum vetant duodecim tabulæ:[q] itaque non est scriptum, 'si insanus,' sed 'si furiosus esse incipit:'[9] stultitiam enim[r] censuerunt, inconstantiam, id est, sanitate vacantem, posse tamen tueri mediocritatem officiorum,[s] et vitæ communem cultum atque usitatum: furorem autem esse rati sunt mentis ad omnia cæcitatem: quod cum majus esse videatur quam insania, tamen ejusmodi est, ut furor in sapientem cadere possit, non possit insania.[10] Sed hæc alia quæstio est: nos ad propositum revertamur.

VI. 12. Cadere, opinor, in sapientem ægritudinem tibi dixisti videri. A. Et vero[1] ita existimo. M. Humanum

Oxon. edd. antiquiss. Victor. Crat.—9 Ita omnes codd. et plurimæ edd. *si furiosus esset* Nonius p. 443. ed. Merc. *si furiosus escit* de Bouhierii conjectura Wolf. Schutz. et Orell. Actutum, *stult. e. c. constantia, id est s. v.* Vat. Dav. Orell. *stultitiam* servant omnes codd. præter Eliens. 2. in quo legitur, *insaniam e. c. esse inconstantiam mentis s. v.* receperunt Dav. in ed. pr. Verburg. Lall. *insaniam e. c. id est inconstantiam s. v.* Nonius, Victor. Lamb. *insaniam e. c. constantia, id est, s. v.* Wolf. Schutz. 'Locus, ut videtur, corruptus.' *Orell.* Tum, *autem* post *furorem* omittunt quatuor codd. Oxon. cum Nonio.—10 Al. ap. Orell. *cadere possit, insania non.*

CAP. VI. 1 *Et vere* duo codd. Oxon. et Venet. 1480. *Ego vero* Venet.

NOTÆ

lis armis ab Ulysse victus esset, furore correptus mortem sibi conscivit. Hinc fabula Sophoclis, Ajax Flagellifer.

[p] *Orestem*] Occisa matre Clytemnæstra, e patria ad Messiniam profugiens ibi furiis correptus est. Subinde interrogato de furore oraculo, responsum est, abeundum in Tauricam, quæ Scytharum regio erat, statuamque Palladis auferendam. Quo facto, mentis sanitati restitutus est. Aiunt alii responsum ab oraculo esse, positurum furorem, si reperta sorore Iphigenia, ablueretur fluvio qui septem fluminibus confunderetur. Itaque cum ad fines Rheginorum pervenisset, invento eo flumine, ablutus sanatusque est.

[q] *Duodecim tabulæ*] Tripartitæ fuerunt eæ leges: prima pars ad sacra pertinuit, altera ad jus publicum, tertia ad privatum, teste Ausonio. Juxta partitionem Francisci Hotomani et Joan. Crispini extat ea lex de furiosis, in tertia parte, his verbis: 'Si furiosus existat, agnatorum gentiliumque in eo pecuniaque ejus potestas esto.'

[r] *Stultitiam enim*] Cum furore insania hic, non stultitia comparatur; quare legendum *insaniam enim, &c.* placet Lambino, Manutio, et Nonio.

[s] *Mediocritatem officiorum*] In lib. de Finibus duplex distinctum est officium: alterum perfectum, quod omnes numeros virtutis contineat; alterum medium, quod ad vitam communem pertineat. Primum in sapientem solum cadit, secundum etiam in insipientem.

id quidem, quod ita existimas: non enim silice nati sumus; sed est natura fere in animis[1] tenerum quiddam atque molle, quod ægritudine, quasi tempestate, quatiatur. Nec absurde Crantor[t] ille, qui in nostra Academia vel inprimis fuit nobilis, 'Minime,' inquit, 'assentior iis,[2] qui istam nescio quam indolentiam magnopere laudant,[u] quæ nec potest ulla esse, nec debet. Ne ægrotus sim,'[x] inquit: 'sed si fuerim, sensus adsit,[3] sive secetur quid, sive avellatur a corpore: nam istuc[4] nihil dolere, non sine magna mercede contingit, immanitatis in animo, stuporis in corpore.'[a] 13. [*p.* 193.] Sed videamus, ne hæc oratio sit hominum assentantium nostræ imbecillitati, et indulgentium mollitudini: nos autem audeamus non solum[5] ramos amputare miseriarum, sed omnes radicum fibras evellere. Tamen aliquid relinquetur fortasse, ita sunt altæ stirpes[6] stultitiæ: sed relinquetur id solum, quod erit necessarium.[b]

[a] *Nollem ægrotare, inquit Crantor; sed si ægrotarem, vellem sensu præditus esse, sive dum aliquid mei secaretur, sive dum aliquid avelleretur; istam enim doloris carentiam sequitur quasi mala quædam merces ac præmium, immanitas in animo, stupor in corpore.*

[b] *Quod evelli non poterit.*

1481. Beroald. Argent. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb.—1 Ita de Bentleii conjectura Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *naturabile in animis* Reg. alii codd. Venet. 1480. Gebb. *naturale in animis* codd. aliquot, Venet. 1481. Beroald. Argent. Erasm. Crat. Victor. Manut. *natura in animis* Lamb.—2 *M. i. a. his* Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Victor. Dav.—3 *Ne æ. sim: sin; is, qui fuerat, sensus adsit* Wolf. Schutz. Orell. *Nec ægrotassem: sin inquit fuerat* Reg. *Ne ægrotassim; sin quid fuerit, sensus adsit* codd. Fabr. Dav. *Ne ægrotassim, inquit: sin id fuerit, sensus adsit* Lall. *Ne ægrotus sim, inquit: sed, si fuerim, sensus adsit* Ald. Victor. Manut. Lamb. Gebh. 'itemque Ernesti, sed horribili cum errore *absit*, quem præbet etiam codex unus Oxon. et Venet. 1481.' *Orell.* *Nec ægrotus sim* [lacuna] *inquit, fuerat sensus adsit* Bern. 1.—4 Ita Venet. 1480. Victor. Manut. Lamb. Gebh. *Nam istud* al. et Orell.—5 Edd. antiquiss. Beroald. Erasm. Crat. *non solum audeamus.*—6 Crat. Manut. Lamb. *stirpes altæ.* Mox, *necessarium erit* Erasm. et Argent. 1511.

NOTÆ

[t] *Crantor*] Xenocratis discipulus una cum Polemone, cum quo Academiam Platonicam novis opinionibus replevit. Scripsit de consolatione, eumque Cicero imitatus est. De illo jam supra.

[u] *Magnopere laudant*] Est apud A. Gell. XIX. 12. elegans oratio Herodis Attici contra eandem indolentiam.

[x] *Ne ægrotus sim*] Verba sunt libri cujusdam a Crantore scripti de luctu, quem magno in pretio fuisse apud veteres ait Laërt. Verba extant apud Plut. in Consol. ad Apollonium.

Illud quidem sic habeto, nisi sanatus animus sit,[7] quod sine philosophia fieri non potest, finem miseriarum nullum fore. Quamobrem, quoniam cœpimus,[8] tradamus nos ei curandos: sanabimur, si volemus. Et progrediar quidem longius: non enim de ægritudine solum, quanquam id quidem primum, sed de omni animi, ut ego posui, perturbatione, morbo,[9] ut Græci volunt, explicabo. Et primo, si placet, Stoicorum more agamus, qui breviter astringere[10] solent argumenta; deinde nostro instituto vagabimur.

VII. 14. Qui fortis est, idem est fidens:[1] quoniam confidens, mala consuetudine loquendi, in vitio ponitur, ductum verbum a confidendo, quod laudis est. Qui autem est fidens,[y] is profectó non extimescit: discrepat enim a timendo confidere.[2] Atque[3] in quem cadit ægritudo, in eundem timor: quarum enim rerum præsentia sumus in ægritudine, easdem impendentes et venientes timemus. Ita fit, ut fortitudini ægritudo repugnet. Verisimile est igitur, in quem cadat[4] ægritudo, cadere in eundem timorem, et infractionem quandam animi, et demissionem. Quæ in quem cadunt,[5] in eundem cadit, ut serviat,[z] ut victum se quando-

est necessarium duo codd. Oxon. edd. antiquiss. Manut. Lamb.—7 Beroald. et Argent. 1511. *sanatus sit animus.*—8 Tres codd. Oxon. edd. antiquiss. *quando cœpimus;* Beroald. *quoniam incepimus;* Argent. 1511. Erasm. *quando incepimus.*—9 Reg. ed. vet. Bouh. Argent. 1511. Erasm. *morbove;* Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. *et morbo;* Bouh. conj. *seu morbo;* Lamb. *ut Græci volunt morbo.*—10 Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *perstringere.*

CAP. VII. 1 *Qui fortis, est idem fidens* Nonius p. 443. probante Bouh. Statim, *mala c. loquentium* Nonius.—2 Idem Nonius *fidens;* Bouh. conj. *fidere;* Nissen. suspic. *non fidere.*—3 *Atqui* cod. Ursin. Bern. 1. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Dav. Lall. Wolf. Orell.—4 Duo codd. Oxon. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. *cadit.* Mox, *in eundem cadere* edd. antiquiss. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. *et inf. quidem* Reg. alii codd. Nonius p. 122. Gebh. Dav. in ed. sec. Nostram lect. servant nonnulli codd. Oxon. edd. omnes ante Gebh. Dav. in ed. pr. Lall. Wolf. Schutz. Orell.—5 *In quemque*

NOTÆ

[y] *Qui autem est fidens*] Fidentia pars est fortitudinis, per quam magnis et honestis in rebus multum ipse animus in se fiduciæ, cum certa spe, collocat. Cic. Rhetoric. lib. II.

[z] *Cadit, ut serviat*] Hinc Horat. Epist. 'Qui metuens vivit, liber mihi non erit unquam.' Habet ea Epistola non pauca de Stoicorum opinionibus.

que esse fateatur: quæ qui recipit, recipiat idem necesse est timiditatem et ignaviam. Non cadunt autem hæc in virum fortem: igitur ne ægritudo quidem: at nemo sapiens, nisi fortis. Non cadit[6] ergo in sapientem ægritudo. 15. Præterea necesse est, qui fortis sit, eundem esse magni animi: qui magni animi sit, invictum: qui invictus sit,[7] eum res humanas despicere, atque infra se positas arbitrari. Despicere autem nemo potest eas res, propter quas ægritudine affici potest.[8] Ex quo efficitur, fortem virum ægritudine nunquam affici. Omnes autem sapientes, fortes: non cadit igitur in sapientem ægritudo. Et quemadmodum oculus conturbatus non est probe affectus ad suum munus fungendum; et reliquæ partes, totumve corpus statu cum est motum,[9] deest officio suo et muneri; sic conturbatus animus non est aptus ad exequendum munus suum. Munus autem animi est ratione bene uti: et sapientis animus ita semper affectus est, ut ratione optime utatur: nunquam igitur est[10] perturbatus. At ægritudo perturbatio est animi: semper igitur ea sapiens vacabit. VIII. 16. Veri etiam simile[1] illud est, qui sit temperans, quem Græci σώφρονα appellant, eamque virtutem σωφροσύνην vocant, quam soleo equidem tum temperantiam, tum moderationem appellare, nonnunquam etiam modestiam: sed haud scio, an recte ea virtus frugalitas appellari possit, quod angustius apud Græcos valet, qui frugi homines χρησίμους appellant, id est, tantummodo utiles: at illud est latius: omnem enim absti-

ea cadunt codd. aliquot, duo codd. Oxon. Manut. Lamb. Mox, *ut victum, si quando, se esse fateatur* Reg. Dav. Orell. Vid. Parei Lex. Crit. p. 117. Burmann. ad Val. Flac. v. 474. Garat. ad Milon. p. 242. ed. Bonon. *ut victum quandoque se esse fateatur* Victor. Manut. *ut victum aliquando se esse fateatur* Vat. Rom. 1469. *esse* delendum censebat Ernesti.—6 Ita Reg. duo codd. Oxon. ed. vet. Bouh. Argent. 1511. Erasm. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *Non cadit* codd. septem Oxon. edd. antiquiss. Beroald. Crat. Victor. Manut. Lamb. Gebh. Dav.—7 Manut. et Lamb. omittunt *sit* post *animi* et post *invictus.* Statim, *humanas res* edd. antiquiss. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb.—8 Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *affici potest nisi fortis.*—9 Manut. Lamb. *a statu cum est motum;* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *cum a statu est motum;* codd. aliquot, et Victor. *statim cum est motum.* Actutum, *officio suo et muneri deest* edd. antiquiss. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat.—10 *Nunquam est igitur* eædem edd. Manut. et Lamb.

CAP. VIII. 1 *Verisimile etiam* Venet. 1480. Beroald. Argent. 1511. Erasm.

nentiam, omnem innocentiam,[2] (quæ apud Græcos usitatum nomen nullum habet, sed habere potest ἀβλάβειαν· nam est innocentia affectio talis animi, quæ noceat nemini) reliquas etiam virtutes, frugalitas continet. Quæ nisi tanta esset, et si iis[3] angustiis, quibus plerique putant, teneretur, nunquam esset L. Pisonis[a] cognomen tantopere laudatum. 17. [*p.* 194.] Sed quia nec qui, propter metum, præsidium reliquit, quod est ignaviæ; nec qui, propter avaritiam, clam depositum non reddidit, quod est injustitiæ; nec qui, propter temeritatem, male rem gessit, quod est stultitiæ, frugi appellari solet; eo[4] tres virtutes, fortitudinem, justitiam, prudentiam, frugalitas est complexa: etsi hoc quidem commune est virtutum: omnes enim inter se nexæ; et jugatæ sunt. Reliquum igitur est, quarta virtus ut sit ipsa frugalitas. Ejus enim videtur esse proprium, motus animi appetentis[5] regere et sedare, semperque adversantem libidini, moderatam in omni re servare constantiam: cui contrarium vitium nequitia dicitur. 18. Frugalitas, ut opinor, a 'fruge,' qua nihil melius e terra:[6] nequitia (etsi hoc

Crat. Victor. Manut. Lamb.—2 Ita de Turnebi conjectura Dav. *at illud latius: est enim omnis a. omnis in.* Manut. Lamb. *at i. est l. omnis e. a. omnis in.* codd. et edd. vett. Paulo post, *reliquias autem* Lamb.—3 Reg. Dav. *et si his.* —4 Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *eas.* Mox, *complexa est* Reg. Manut. Dav. Orell. *amplexa est* Lamb. Tum, *et conjugatæ sunt* codex unus Oxon. Manut. Lamb. Deinde, *reliqua igitur et quarta virtus, ut sit ipsa frugalitas necesse est* Reg. plerique codd. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Gebh. *relinquatur tum, ut q. v. sit i. frugalitas* Eliens. 2. Dav. in ed. pr.—5 Lamb. et Orell. *appetentes.*—6 Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. *e terra oritur.* Actutum, *nequitia ab eo* edd. ante Ernesti, item Wolf. Schutz. Orell. *etsi erit hoc* Reg. Dav. Orell. *sed tentemus jusisse* Reg. *sed tentemus; et lusisse* edd. antiquiss. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. probante Bouh. *sed temerius jusisse* cod. ap. Gebh. *sed tenerius lusisse* conj. Lamb. *sed temere lusisse* suspic. Brut. *sed tentemus: lusisse putato* e vestigiis Vat. Jac. Gronov. recepit Lall. *ab eo* suspecta sunt Manutio.

NOTÆ

[a] *Pisonis*] E gente Calpurnia, qui avum habuit C. Pisonem, prætorem urbanum an. 542. De patris magistratibus nihil extat. Ipse ob moderationem, frugalitatem, ceterasque virtutes, Frugi est appellatus. Tribunus plebis celeberrimam legem Calpurniam de repetundis contra magistratuum avaritiam tulit: obtinuit deinde consulatum ac censuram. Extant multi nummi cum ejus nomine. Reliquit etiam Orationes et Annales, exiliter, inquit Cicero, scriptos.

erit fortasse durius: sed tentemus: lusisse putemur, si nil sit) ab eo, quod 'nequicquam' est in tali homine: ex quo idem, 'nihili' dicitur. Qui sit frugi igitur, vel, si mavis, moderatus et temperans, eum necesse est esse constantem; qui autem constans, quietum; qui quietus, perturbatione omni vacuum: ergo etiam ægritudine. Et sunt illa sapientis: aberit igitur a sapiente ægritudo. IX. Itaque non inscite Heracleotes[b] Dionysius ad ea disputat, quæ apud Homerum[c] Achilles queritur, hoc, ut opinor, modo,

Corque meum penitus turgescit tristibus iris,
Cum decore atque omni me orbatum laude recordor.

19. Num manus affecta recte est, cum in tumore est? aut num aliquodpiam[1] membrum, tumidum ac turgidum, non vitiose se habet? sic igitur inflatus et tumens animus in vitio est. Sapientis autem animus[2] semper vacat vitio, nunquam turgescit, nunquam tumet: at irati animus ejusmodi est: nunquam igitur sapiens irascitur: nam si irascitur, etiam concupiscit: proprium est enim irati, cupere, a quo læsus videatur, ei quam maximum dolorem inurere. Qui autem id concupierit, eum necesse est, si id consecutus sit, magnopere lætari. Ex quo fit, ut alieno malo gaudeat: quod quoniam non cadit in sapientem, ne ut irascatur quidem cadit. Sin autem[3] caderet in sapientem ægritudo, caderet etiam iracundia: qua quoniam vacat, ægritudine etiam vacabit. 20. Etenim si sapiens in ægritudinem incidere[4] posset, posset etiam in misericordiam, posset in invidentiam. Non dixi 'invidiam,'[5] quæ tum est, cum invi-

Cap. IX. 1 Ita Jac. Gronov. 1692. *num aliquid quippiam* Venet. 1480. *num aliquod quippiam* Bern. 1. Victor. *num aliquod quoppiam* margo Crat. Mannt. *num quippiam* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Crat. *num quodpiam* Eliens. 1. *num aliquod* Reg. *num aliud quodpiam* codd. aliquot, Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell.—2 *Sapientis animus* Venet. 1480. Mox, *nunquam ergo turgescit* conj. Ernesti. *at irati* e Vat. recepit Ernesti.—3 Ita Gebb. et seqq. *Si autem* edd. ante Gebh.—4 Duo codd. Oxon. Venet. 1481. Beroald. Erasm. Crat. *ægritudine cadere.*—5 Ita Reg. Guelf. Venet. 1481. Beroald.

NOTÆ

[b] *Heracleotes*] Stoicus, de quo lib. II. dictum est.

Apud Homerum] Iliad. I. cum respondet Ulyssi et Ajaci legatis Agamemnonis. Versus Græci tales sunt: Ἀλλά μοι οἰδάνεται κραδίη, κ. τ. λ.

detur; ab invidendo autem 'invidentia' recte dici potest, ut effugiamus ambiguum nomen invidiæ; quod verbum ductum est a nimis intuendo fortunam alterius, ut est in Menalippo,[d]

Quisnam florem [6] [e] liberum invidit meum ?

Male Latine videtur, sed præclare, Accius:[7] ut enim videre, sic invidere 'florem' rectius, quam 'flori.' Nos consuetudine prohibemur: poëta jus suum[f] tenuit, et dixit audacius.[8] X. 21. Cadit igitur in eundem et misereri, et invidere:[1] nam qui dolet rebus alicujus adversis, idem alicujus etiam secundis solet:[2] ut Theophrastus, interitum deplorans[g] Callisthenis[h] sodalis sui,[i] rebus Alexandri pros-

Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Wolf. Schutz. Orell. *Non dixi in invidiam* Nonius p. 443. Venet. 1480. Manut. Lamb. Lall. *quæ etiam est* de Bouhierii conjectura Wolf. *quæ etiam tum est* Bouhierio tribuit Schutz. sed falso; *quæ item est*, vel *quæ et tum est* volebat Bentl. sicque Dav. in ed. pr. *quæ etiam in eo est* Nissen. Paulo post, *a limis intuendo* conj. Bentl. Deinde, *Melanippa* margo Bern. 1. Wolf. Schutz. Orell. *Melanippo* Bern. 1. codex unus Oxon. Dav. *Menalippa* Beroald. Argent. 1511. Erasm. Bouh.—6 *Florem quisnam* edd. vett. Manut. Lamb.—7 Ita Erasm. Crat. Victor. Dav. *Attius* Orell. et al. Mox, *quam flori dicitur* ι ξ σ χ ψ 2. Venett. 1480. 1481. Beroald. Manut. Lamb.—8 Leid. omittit *et dixit audacius*, probante Bouh.

Cap. x. 1 Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Victor. *et invidere, et misereri*.—2 Ita nonnulli codd. Victor. Gebh. *qui dolere ... solet* Dav. probante Ernesti; *qui dolet ... dolet* edd. vett. et Orell. alterum *alicujus* suspectum erat Ernestio. Mox, *Callistheni* cum codd. Gœrenz. Acadd. II. p. 36. et Orell. *Calisthenis* D E U, et sic infra. Paulo post, *potentia* deest in σ, pro quo ψ 2

NOTÆ

d *In Menalippo*] Quis ille Menalippus esse potuerit, non video. Fuit quidem Menalippus quidam frater Tydei, quem in venatione frater peremit: fuit et alter Menalippus Tydei frater, de quo Statius: 'Caput o mihi si quis Apportet, Menalippe, tuum;' sed de neutro extat ulla Accii fabula. Forte Menalippa, quod tragœdiæ Accii nomen est, a Menalippa, quæ in vinculis conjecta, et Metapontum deportata, ibi Bootum peperit. Vid. Strab. lib. VI. et Varr. de Re Rustica. Ad illam Menalippam pertinet illud Juvenalis: 'Syrma, vel Antigones, seu personam Menalippes.' Meminit Diodor. alterius Menalippæ, Amazonum reginæ, ab Hercule victæ.

e *Quisnam florem*] Forte Menalippa luget hic florem filiorum suorum qui a boum grege in stabulo pæne obtriti erant. Locus hic Accii extat plenius apud Nonium, cap. 5.

f *Jus suum*] Nam 'pictoribus atque poëtis Quidlibet audendi semper fuit æqua potestas.'

g *Deplorans*] Eo libro quem inscripsit, Callisthenes, sive De Luctu. Laërt.

h *Callisthenis*] Qui inter fortissimos Alexandri duces fuit. Jussu Alexandri tortus et occisus est. Crimen fuit candor animi et sermo-

peris angitur: itaque dicit Callisthenem incidisse in hominem summa potentia, summaque fortuna, sed ignarum, quemadmodum rebus secundis uti conveniret. Atqui, quemadmodum misericordia ægritudo est ex alterius rebus adversis, sic invidentia ægritudo est ex alterius rebus secundis. In quem igitur cadit misereri, in eundem etiam invidere. Non cadit autem invidere in sapientem: [p. 195.] ergo ne misereri quidem. Quod si ægre[3] ferre sapiens soleret, misereri etiam soleret. Abest ergo a sapiente ægritudo.

22. Hæc[4] sic dicuntur a Stoicis, concluduntarque contortius. Sed latius aliquando[5] dicenda sunt, et diffusius: sententiis tamen utendum eorum potissimum, qui maxime forti, et, ut ita dicam, virili utuntur ratione atque sententia. Nam Peripatetici, familiares nostri, (quibus nihil est uberius, nihil eruditius, nihil gravius) mediocritates[6] vel perturbationum, vel morborum animi, mihi non sane pro-

habet *audacia.* Deinde, *rebus secundis quemadmodum* Venet. 1480. Verba, *uti conveniret. Atqui . . . alterius rebus secundis,* desunt in E ξ.—3 *Quid si ægre* E. *Quod si hoc ægre* codd. plerique, Reg. ap. Bouh. Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Victor. Manut. *Quod si hæc ægre* duo codd. Oxon.—4 *Hæc ergo* ψ 2.—5 Reg. E U ι ξ σ χ ψ 1. 2. Orell. *aliquanto.* Dav. dedit, *Hæc si dicuntur . . . et latius aliquando, &c.* de Bentleii conjectura. 'Non est autem ista lectio vulgata, ut ait Schutz.' *Orell.* Statim, *utendum est* codex unus Oxon. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. *quia maxime* Dav. in ed. pr.—6 Codd. aliquot, Venet. 1480. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Manut. Lamb. *mediocritatem.* Actutum, *vel turbationum* E χ. alte-

NOTÆ

nis libertas. Magna scriptorum dissensio de mortis genere. Ipsi Alexandri comites Aristobulus et Ptolemæus apud Arrianum diverse produnt; ille, vinctum compedibus in exercitu ductum, postea morbo interiisse, quem Laërt. cum Suida pedicularem ait fuisse; iste, tortum ac denique suspendio necatum; Justinus, post varia tormenta epoto veneno calamitatis finem quæsisse; Seneca, Suasor. I. lancea trajectum; Philostratus, a Macedonibus, quod eos vituperasset, interfectum; plerique omnes in cavea circumductum ad spectaculum scripsere. Vide Q. Curt. VIII. 27. Ad Callisthenem spectat illud Ovidii in Ibin, in quo explicando desudant commentatores: 'Inclususque necem cavea patiaris, ut ille Non profecturæ conditor historiæ.' Accitus enim erat ab Alexandro ut ab illo gesta in Asia memoriæ proderet.

[1] *Sodalis sui*] Uterque præceptore Aristotele usus erat. Creditum est Aristotelem, ob necem Callisthenis, excogitasse venenum illud Stygis aquæ, quo periit Alexander Magnus.

bant. Omne enim malum, etiam mediocre, magnum est:[7] nos autem id agimus, ut id in sapiente nullum sit omnino. Nam ut corpus, etiam si mediocriter ægrum est, sanum non est;[8] sic in animo ista mediocritas caret sanitate. Itaque præclare nostri, ut alia multa, molestiam, solicitudinem, angorem, propter similitudinem corporum ægrorum, ægritudinem nominaverunt. 23. Hoc propemodum verbo Græci omnem animi perturbationem appellant. Vocant enim *πάθος*,[k] id est, morbum, quicumque est motus in animo turbidus. Nos melius: ægris enim corporibus[9] simillima est animi ægritudo: at non similis ægrotationis est libido, non immoderata lætitia, quæ est voluptas animi elata et gestiens. Ipse etiam metus non est morbi admodum similis, quanquam ægritudini est finitimus, sed proprie, ut ægrotatio in corpore, sic ægritudo in animo, nomen habet non sejunctum a dolore. Doloris igitur hujus[10] origo nobis explicanda est, id est, causa efficiens ægritudinem in animo, tanquam ægrotationem in corpore. Nam, ut medici, causa morbi inventa, curationem esse inventam putant; sic nos, causa ægritudinis reperta, medendi facultatem reperiemus.

XI. 24. Est igitur[1] causa omnis in opinione, nec vero ægritudinis solum, sed etiam reliquarum omnium perturbationum; quæ sunt genere quatuor, partibus plures. Nam, cum omnis perturbatio sit animi motus, vel[2] rationis ex-

rum *vel* deest in σ.—7 Ita codd. et edd. ante Lall. qui de Bouhierii conjectura edidit *malum est*, eumque secuti sunt Wolf. Schutz. Orell. Statim, *nos autem dicimus ut in sap.* E ξ. *nos a. id agamus ut in sap.* ψ 1.—8 D omittit *sanum* et *est*. Statim, *sic in animo est ista* ι σ ψ 2. *sic si in animo est ista* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Mannt. Lamb. 1566. *sic in animo si est ista* Oliv.—9 Dav. in ed. pr. *ægri enim corporis; nam ægri* est in χ. *similima animi est* Reg. Dav. Orell. *ac non s. ægrotatio est enim* E ξ.—10 *Doloris hujus igitur* Reg.

CAP. XI. 1 *Est ergo* E. *ne vero* D. *solum* deest in E ξ.—2 Suspectum hoc

NOTÆ

[k] *Vocant enim πάθος*] De illa voce dictum de Fin. lib. III. Dissentit a Cicer. Quintilianus cap. 6. de affectibus, aitque non contineri eo nomine motus omnes animi; sed horum duas esse species, quarum una sit ea quam *πάθος* vocant.

pers, vel rationem aspernans, vel rationi non obediens, isque motus aut boni aut mali opinione citetur; bifariam quatuor[1] perturbationes æqualiter distributæ sunt. Nam duæ sunt ex opinione boni; quarum altera, voluptas gestiens, id est, præter modum elata lætitia, opinione præsentis magni alicujus boni; altera cupiditas, quæ recte vel libido dici potest; quæ est immoderata appetitio opinati magni boni, rationi non obtemperans.[3] 25. Ergo hæc duo genera, voluptas gestiens, et libido, bonorum opinione turbantur,[4] ut duo reliqua, metus et ægritudo, malorum. Nam et metus, opinio[5] magni mali impendentis; et ægritudo est opinio magni mali præsentis; et quidem recens opinio talis mali, ut in eo rectum videatur esse angi: id autem est, ut is, qui doleat, oportere opinetur se dolere. His autem perturbationibus, quas in vitam[6] hominum stultitia quasi quasdam furias immittit atque incitat, omnibus viribus atque opibus repugnandum est, si volumus hoc, quod datum est vitæ, tranquille placideque traducere. Sed ceteras[7] alias;

vel Bouhierio Wolf. uncis inclusit, delevit Schutz. 'Verba *vel rationi non obediens* sine causa suspecta Ernestio.' *Orell.* Pro *citetur* Lamb. dedit *concitetur;* Dav. in ed. pr. *excitetur;* Ernesti conj. *cieatur.*—3 Ita cod. Gryph. Gebb. Dav. *altera, cupiditas recte, &c.* Orell. *altera cupiditas, quæ recte vel libido dici potest, quæ est immoderata appetitio opinati magni boni rationi non obtemperans vel cupiditas recte vel libido dici potest. Ergo, &c.* Reg. et sic Bern. nisi quod *boni magni* exhibet; *magni alicujus boni rationi non obtemperans: altera cupiditas, quæ recte vel libido dici potest, quæ est immoderata appetitio opinati magni boni rationi non obtemperans: vel cupiditas recte dici potest* Venet. 1480. *altera cupiditas, quæ recte vel libido dici potest: quæ est immoderata a. o. m. b. r. n. obtemperans, quæ vel cupiditas recte vel libido dici potest* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. *altera, quæ est immoderata appetitio opinati magni boni, rationi non obtemperans, vel cupiditas recte vel libido dici potest* de Davisii conjectura Wolf. et Schutz. 'Mihi non placent ejusmodi transpositiones, præsertim cum v. *recte* h. l. recto loco positum non sit.' *Orell.* *altera vel cupiditas recte, vel libido dici potest, quæ ... obtemperans. Ergo, &c.* de Manutii conjectura Lamb. Oliv. Lall.—4 Lall. de Davisii conj. *turbant.*—5 Codd. aliquot Oxon. Lamb. Oliv. Lall. *opinio est.* Mox, *ut eo rectum* Lamb.—6 Ita Lamb. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *in vita* codd. omnes et reliquæ edd. Statim, *immittit furias* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent.

NOTÆ

[1] *Bifariam quatuor*] Nam dolere et timere, duæ opiniones mali sunt, una præsentis, altera futuri. Virg. VI. 733. 'Hinc metuunt cupiuntque, dolent gaudentque.'

nunc ægritudinem, si possumus, depellamus. Id enim sit[8] propositum; quandoquidem eam tu videri tibi in sapientem cadere dixisti; quod ego nullo modo existimo: tetra enim res est, misera, detestabilis, omni contentione, velis, ut ita dicam, remisque fugienda. XII. 26. [*p.* 196.] Qualis enim tibi ille videtur[m] Tantalo prognatus, Pelope natus, qui quondam a socero Œnomao[n] rege Hippodamiam raptu nactus nuptiis?[o] Jovis iste quidem pronepos;[1] tamne ergo abjectus,[p] tamque fractus?

Nolite, (inquit)[q] hospites, ad me adire[2] illico istic;
Ne contagio mea bonis, umbrave, obsit:[*]
Tanta vis[3] sceleris in corpore hæret.

Tu te, Thyesta, damnabis, orbabisque luce propter vim sceleris alieni? Quid? illum filium Solis[r] nonne patris ipsius luce indignum putas?

[*] *Nolite, inquit, hospites, accedere ad me; ne contagio sceleris mei, et quasi umbra, obsit vobis qui boni estis.*

1511. Erasm. Manut. Lamb.—7 *Sed cetera* Reg. Victor. Gebh. Lall.—8 *Id enim fuit* conj. Dav. *Id enim est* conj. Bouh.

CAP. XII. 1 Versiculos h. l. constituunt Bentl. et Dav. ita:
Tantalo prognatus, Pelope natus, qui q. a socru
Œnomao rege H. raptis nactu'st nuptiis?
Jovis iste quidem pronepos.
Et sic Wolf. Schutz. Orell. nisi quod verba *Jovis i. q. pronepos* pro Ciceronianis habent. *socru* e Nonio defendit Bentl. *raptis* exhibent Reg. Bern. *nactus est* Venet. 1481. Beroald. Erasm. Crat. Victor. Gebh. Lall. *est* omittunt Reg. Bern. Venet. 1480. Manut.—2 Ita Reg. Victor. Gebh. seqq. *adire ad me* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. Erasm. Crat. Manut. Lamb. Actutum, *illico istim,* de Bouhierii sententia, Wolf. Schutz. Bothe Poët. Scen. p. 66.—3 *Meo tanta vis* de Bentleii sententia Dav. *sceleribus in corpore* Bern.—

NOTÆ

[m] *Ille videtur*] Thyestes, cujus fabulam theatra personant, filius Pelopis, Tantali nepos, Jovis pronepos.

[n] *Œnomao*] De illo libro superiore.

[o] *Raptu* [*raptis*] *nactus nuptiis*] Hippodamia, Pelopis amore capta, clam egit cum Myrtilo patris auriga, ut victoriam Pelopi adversus patrem concederet. Quare Myrtilus clavos modiolis rotarum non immisit, adeoque labentibus rotis Œnomaus cæsus est. Hinc 'raptæ nuptiæ.'

[p] *Tamne ergo abjectus*] Versus sunt trochaici, ex Atreo, opinor, Accii.

[q] *Nolite, inquit*] Hic versus, quem aliqui sic legunt, *Nolite, hospites, ad me adire illico istic,* legendus est sic, *Nolite, hospites, adire ad me illico isthic;* trochaicus enim est, in quos pes iambus locum non habet.

[r] *Filium Solis*] Æetam Colchorum

Refugere oculi: corpus macie extabuit:
Lacrymæ peredere humore exsangues genas:
Situ nidoris[s] barba pædore horrida,
Atque intonsa,[4] infuscat pectus illuvie scabrum.

Hæc mala, o stultissime Æeta, ipse tibi addidisti; (non inerant in his,[5] quæ tibi casus invexerat) et quidem inveterato malo, cum tumor animi resedisset: [est autem ægritudo, ut docebo, in opinione mali recentis:][6] sed mœres videlicet regni desiderio, non filiæ: illam enim oderas, et jure fortasse; regno non æquo[t] animo carebas. Est autem impudens luctus mœrore se conficientis, quod imperare non liceat liberis.[7] 27. Dionysius quidem[u] tyrannus, Syracusis expulsus, Corinthi pueros docebat: usque eo imperio

4 Orell. legit,

Situ liventes: barba pædore horrida atque
Intonsa, &c.

Situ liventes habent codd. Turnebi, cod. Ursin. Regius opt. *Situ indecoris* D. *Situ mucoris* ι. *Situ nitoris* σ ψ 1. *Situ victoris* χ. *Situ'st in ore* conj. Dav. *Situm vide oris* suspic. Bothe p. 278. *Titinnit auris* de Bentleii conjectura Dav. in ed. pr. *Atque* delevit Bothe l. l. Pro *Intonsa* D habet *intunsu*; χ *vitiosa*. E ξ *offuscat*; ψ 2 *fuscat*. σ *pectus in lumine*.—5 Quatuor codd. Oxon. Argent. 1511. Erasm. Lamb. *non erant in iis*; Col. et Manut. *non inerant in iis*; Boub. conj. *non enim erant in his*. Mox, *tumor animo* al. ap. Brut. *tumor in animo* Lamb.—6 'Hæc, *est autem* ... *recentis*, uncis sine causa inclusit

NOTÆ

regem, qui cum Medeam cum Jasone aufugientem insequeretur, ipsa ut patrem moraretur, fratris sui Absyrti membra lacera per agros disjecit.

[s] *Situ nidoris*] 'Situs' est proprie lanugo illa qua res relictæ, inprimis in loco humido et sordido, obduci solent. Deductum a 'sino,' quia res 'sitæ' ac relictæ negliguntur, neglectæque humore ac sordibus obducuntur. 'Nidor' vero proprie est odor esculentorum, interdum tamen et aliorum, ut in illo Æneid. XII. 'Occupat os flammis: illi ingens barba reluxit, Nidoremque ambusta dedit.' 'Pedor' autem proprie est pedum putredo: alii scribunt 'pædor,' et a παῖς, παιδὸς, *puer*, deducunt, voluntque significare sordes et illuvies puerorum; unde a pædore pædidus dicitur, sicut ab humore humidus. Ita Festus.

[t] *Regno non æquo*] Per fugam filiæ regno non carebat, sed imperio in filiam, ut demonstrant voces quæ sequuntur.

[u] *Dionysius quidem*] Junior. Bis ille pulsus Syracusis: semel a Dione in Italiam; iterum a Timoleonte Corinthum. Platonis auditor fuerat. Quare interrogatus, cum exularet, quid sibi philosophia profuisset, 'Ut fortunam hanc,' inquit, 'æquo animo feram.' Cum vero regnaret, alere se multos sophistas dictitabat, non quod illos admiraretur, sed quod per illos admirationi esse vellet.

carere non poterat. Tarquinio vero[x] quid impudentius, qui bellum[8] gereret cum iis, qui ejus non tulerant superbiam? Is, cum restitui in regnum nec Veientium[y] nec Latinorum[z] armis potuisset, Cumas se contulisse dicitur, inque ea urbe senio et ægritudine esse confectus. XIII. Hoc tu igitur censes sapienti accidere posse,[1] ut ægritudine opprimatur, id est, miseria? Nam, cum omnis perturbatio, miseria est,[2] tum carnificina est ægritudo. Habet ardorem libido, levitatem lætitia gestiens, humilitatem metus: sed ægritudo majora quædam, tabem, cruciatum, afflictationem, fœditatem: lacerat, exest animum, planeque conficit.[3] Hanc nisi exuimus sic, ut abjiciamus, miseria carere non possumus.

28. Atque[4] hoc quidem perspicuum est, tum ægritudinem existere, cum quid ita visum sit, ut magnum quoddam malum adesse et urgere videatur. Epicuro autem placet,

Ernesti.' *Orell.*—7 Bouh. conj. *Iberis.*—8 Quatuor codd. Oxon. Venett. 1480. 1481. Beroald. al. vett. *qui cum bellum.* Statim, *cum his* Reg. Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Victor. Dav. Paulo post, *contulisse se* Reg. Dav. Orell. Deinde, *et æ. fuisse confectus* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat.

CAP. XIII. 1 Edd. antiquiss. *posse accidere.* Verba *esse confectus. Hoc tu . . . ut ægritudine* desunt in E ξ. Pro *id est* D habet *et.*—2 Lamb. *misera est*, sed rejecit ipse in Annott. Paulo post, *quædam majora* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. Erasm. Crat. Victor. Tum, *afflictionem* D U, Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. Erasm. Crat. Manut. Lamb. Oliv. Lall.—3 Hæc, *Lacerat, exest animum, planeque conficit*, pro versiculo habet Turnebus Advers. XXVII. 6.—4 Ita Bern. *Atqui* Victor. Wolf. *At* codex unus Oxon. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb.

NOTÆ

x *Tarquinio vero*] Superbo. Exul Veios ac Tarquinienses contra Romanos concitavit, ultraque Tiberim cruentum prælium in pratis Juniis commissum est an. 244.

y *Veientium*] Ab urbe Veiis dictorum. Hanc Cluverius sitam fuisse vult ubi hodie *Scrofano*, castrum in provincia Patrimonii; Holstenius, ubi nunc est castrum Insula, *Isola*, Farnesiorum; idque demonstrare putat situm loci, ac inter vestigia clarissima, cuniculum quem Camillus ex ima valle in civitatem duxit. A Romanis capta et excisa fuit an. 358. Urbs Fabiorum cæde memorabilis, Ovid. Fast. II. 'Hæc fuit illa dies in qua Veientibus arvis Ter centum Fabii, ter cecidere duo.'

z *Latinorum*] A Latio dicti, quæ regio erat Italiæ, Sabinis et Samnitibus ad Boream confinis. Quanquam nomen Latii magis postea patuit: Latii enim populi fuerunt, Rutuli, Volsci, Aurunci, Hernici, Æqui, teste Brietio.

opinione[5] mali, ægritudinem esse natura, ut quicumque intueatur in aliquod majus malum, si id sibi accidisse opinetur, sit continuo in ægritudine. Cyrenaici[a] non omni malo ægritudinem effici[6] censent, sed insperato et necopinato malo. Est id quidem non mediocre ad ægritudinem augendam: videntur enim omnia repentina graviora. Ex hoc et illa jure laudantur:

Ego cum genui,[b] tum moriturum[7] scivi, et ei rei sustuli.[*]
Præterea ad Trojam cum misi ob defendendam[8] Græciam,
Sciebam[9 c] me in mortiferum bellum, non in epulas mittere.

XIV. 29. Hæc igitur præmeditatio futurorum malorum lenit eorum adventum, quæ venientia longe ante videris.

[*] *Et ad id illum educavi.*

tum ægritudine ψ 2.—5 Ita soli Gebh. et Ernesti. *opinione mali ægritudinem esse, non natura* Manut. in ed. postr. probante Lall. *opinione malum, ægritudinem esse natura* conj. Bouh. *opinionem, &c.* Orell. *mali et ægritudinem* D U ξ χ. *esse naturæ* ψ 2. *magnum malum* E ξ. *in ægritudinem* Reg. Pith. Vat. D ψ 2. Gebh.—6 U *affici;* ψ 1. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *fieri*. Statim, *et* ante *nec* omittunt E U ξ χ ψ 2. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut.—7 Reg. ι ξ χ ψ 2. Venet. 1480. Victor. Gebh. *morituros.*—8 Duo codd. Oxon. Manut. Lamb. *ad defendendam;* ψ 2 *ad bene defendendam.*—9 *Scibam* Manut. Lamb. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *me immortiferum* D U.

NOTÆ

[a] *Cyrenaici*] Horum caput Aristippus fuit. Summum in voluptate bonum posuit. Apul. Florid. XXII. Quintil. X. 2. Laërt. lib. II. Fortuna præsenti utebatur, mutantique se accommodabat. Horat. Epist. I. 17. 'Omnis Aristippum decuit color et status et res.' Disciplinas omnes, præter moralem, exclusit. Ælian. lib. XIV. Euseb. Πρoπ. lib. I. cap. 5.

[b] *Ego cum genui*] E qua tragœdia, et cujus sint verba, obscurum est. Manutio placet verba esse Telamonis de morte Ajacis filii ad Trojam missi. Simile fertur Lacænæ cujusdam apophthegma. Porro, tollere liberos passim habetur pro vel suscipere vel educare. Pro suscipere quidem Plin. Paneg. 'Locupletes ad tollendos liberos ingentia præmia et pares pœnæ cohortantur.' Et Sueton. 'Decessitque Pyrgis morbo aquæ intercutis, sublato filio Nerone.' Pro educare vero Terentius And. III. 'Nam quod peperisset, jussit tolli.'

[c] *Sciebam* [*Scibam*] Pro 'sciebam,' Plauto, Terentio, veteribus omnibus familiaris vox: ita 'audibam' pro 'audiebam,' &c.

Itaque apud Euripidem a Theseo[d] dicta laudantur: (licet enim, ut sæpe facimus,[1] in Latinum illa convertere.)

Nam, qui hæc audita a docto meminissem viro,
Futuras mecum commentabar[2] miserias:[b]
Aut mortem acerbam, aut exilii mœstam fugam,
Aut semper aliquam molem meditabar mali;
Ut, siqua invecta diritas[3] casu foret,
Ne me[4] imparatum cura laceraret repens.

30. Quod autem Theseus a docto[5] se audisse dicit, id de seipso loquitur Euripides. Fuerat[6] enim auditor Anaxagoræ: quem ferunt, nuntiata morte filii, dixisse, [p. 197] 'Sciebam me genuisse mortalem.' Quæ vox declarat, iis[7] esse hæc acerba, quibus non fuerint cogitata. Ergo id quidem non dubium,[8] quin omnia, quæ mala putentur, sint improvisa graviora. Itaque, quanquam non hæc una res efficit maximam ægritudinem; tamen, quoniam multum potest provisio animi et præparatio ad minuendum dolorem; sint semper omnia homini humana meditata.[9] Et nimirum hæc est illa præstans et divina sapientia, et præceptas[10] penitus et pertractatas humanas res habere; nihil admirari, cum acciderit; nihil, antequam evenerit, non evenire posse arbitrari.

[b] *Nam cum meminissem hæc me audivisse a docto viro, mecum cogitabam miserias futuras.*

Cap. xiv. 1 Venet. 1480. Beroald. Argent. 1511. Erasm. *fecimus.*—2 E *commentabat.*—3 U χ *inventa duritas;* alius cod. Oxon. *invecta duritas.* Actutum, *casu fuisset* D. *casus foret* de Bouhierii conjectura Wolf. et Schutz. 'Sine causa, opinor.' *Orell.*—4 *Nec me* ψ 2. *cura* deest in eodem cod. *lacerat recens* conj. H. Steph. contra metrum.—5 Manut. Lamb. *a docto viro.* Actutum, *se audivisse* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. *id de se ipse* Dav. in ed. pr.—6 *Erat* Erasm.—7 Reg. Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor. Dav. *his.* Mox, *a quibus* codex unus Oxon. Venet. 1481. Beroald. al. vett. Manut. Lamb. *non fuerunt* E ι ξ χ ψ 2.—8 Venet. 1481. al. vett. Manut. Lamb. Lall. *non est dubium.* Statim, *putantur* D U ι ξ σ χ, Manut. Lamb. Gebh. Lall.—9 Codex unus Oxon. et ed. vet. Bouhierii *præmeditata.*—10 Reg. Bern. ι ψ 2. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Gebh. Dav. Wolf. Schutz. Oreli. *et perceptas;* Manut. Lamb. Oliv. Lall. *perceptas,* omisso *et.* Statim, *et pratractatas* volebant Bur-

NOTÆ

[d] *A Theseo*] Habet hæc Thesei verba Galen. lib. iv. de dogmatibus Hippocratis et Platonis; et Plut. in Consolatione ad Apollonium.

Quamobrem omnes,[e] cum secundæ res sunt maxime,[11] tum maxime
Meditari secum oportet, quo pacto advorsam ærumnam ferant:
Pericla,[12] damna, peregre rediens, semper secum[13] cogitet,
Aut filii peccatum, aut uxoris mortem, aut morbum filiæ:
Communia esse hæc; ne quid horum unquam accidat animo novum:[14]
Quicquid præter spem eveniat, omne id deputare esse in lucro.

XV. 31. Ergo hoc Terentius, a philosophia sumtum, cum[1] tam commode dixerit, nos, e quorum fontibus id haustum est, non et dicemus hoc melius, et constantius sentiemus? Hic[2] est enim ille vultus semper idem, quem dicitur Xanthippe[f] prædicare solita in viro suo fuisse Socrate; eodem semper[g] se vidisse exeuntem illum domo, et revertentem. Nec vero ea[3] frons erat, quæ M. Crassi[h] illius veteris, quem semel ait in omni vita[i] risisse Lucilius; sed tran-

manu. et Bouh.—11 U $\sigma\,\chi\,\psi$ 2 omittunt *maxime*; al. omittunt *maxime tum.*—12 Codex unus Oxon. *ærumnas, vel Pericula*; D E U habent etiam *Pericula.* Mox, *damna, exilia, peregre,* &c. $\iota\,\xi\,\sigma\,\chi\,\psi$ 1. 2. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Lall.—13 Manut. Lamb. Lall. omittunt *secum.*—14 Codd. $\iota\,\xi\,\chi\,\psi$ 1. margo Crat. Victor. Manut. Lamb. Lall. *hæc, fieri posse, ut ne quid animo sit novum.*

CAP. XV. 1 Cod. Ursin. codex unus Oxon. Dav. omittunt *cum*; uncis inclusit Wolf. in ed. pr.—2 *Hinc* D U $\iota\,\xi\,\chi$, Leid. Oliv. Lall. Statim, *eodem vultu semper* Venet. 1481. Beroald. Crat. Manut. Lamb.—3 *Nec vero eadem* E U $\iota\,\chi\,\psi$ 2. *quæ modo Crassi* codex unus Oxon. Statim, *accipimus* Venet.

NOTÆ

[e] *Quamobrem omnes*] Hæc in Phormione Terentii loquitur Demipho senex cum servo Geta, ægre ferens Antiphonem filium injussu suo uxorem duxisse.

[f] *Xanthippe*] Secunda uxor Socratis, (prima fuit Myrtho) mulier ingenii difficilis; cujus etiam morositas in proverbium abiit. Percontante Alcibiade, cur tam acerbam fœminam domi teneret, 'Ut ceterorum,' inquit, 'injurias pati discam.'

[g] *Eodem semper*] Idem de Socratis æquabilitate habent Senec. Epist. lib. XVIII. et Plin. lib. VII. et Solinus.

[h] *M. Crassi*] Qui inde Agelastus dictus est; e nobili gente Licinia, pater Crassi, cognomento Sapientis.

[i] *Semel in omni vita*] Quod factum

quilla, et serena: sic enim accepimus. Jure autem erat semper idem vultus, cum mentis, a qua is fingitur, nulla fieret mutatio. Quare accipio equidem a Cyrenaicis hæc arma contra casus et eventus, quibus eorum advenientes impetus diuturna præmeditatione frangantur: simulque judico,[4] malum illud opinionis esse, non naturæ.

32. Si enim in re essent,[5] cur fierent provisa leviora? Sed est, iisdem de rebus quod dici possit subtilius, si prius Epicuri sententiam viderimus; qui censet, necesse esse omnes in ægritudine esse, qui se in malis esse arbitrentur, sive illa ante provisa et expectata sint, sive inveteraverint: nam neque vetustate minui mala, nec fieri[6] præmeditata leviora: stultamque etiam esse meditationem futuri mali; aut fortasse ne futuri quidem: satis esse odiosum malum omne, cum venisset: qui autem semper cogitavisset accidere posse aliquid adversi, ei fieri illud sempiternum malum: si vero ne futurum quidem sit, frustra suscipi miseriam voluntariam: ita semper angi, aut accipiendo[7] aut cogitando malo. 33. Levationem autem ægritudinis in duabus rebus ponit, avocatione a cogitanda molestia, et revocatione ad contemplandas voluptates: parere enim censet animum rationi posse, et, quo illa ducat, sequi. Vetat igitur [ratio] intueri[8] molestias: abstrahit ab acerbis cogitationibus hebetem aciem ad miserias contemplan-

Beroald. Argent. 1511. Erasm.—4 D *indicio; χ judicio*. Bentl. volebat *judico mala illa, &c.*—5 Codex unus Oxon. Bern. Leid. Oliv. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *esset;* Eliens. 2 *in re mala essent*. Statim, *necesse omnes in ægritudine, qui, &c.* nonnulli codd. Oxon. *inveteraverunt* ψ 2.—6 Lamb. *neque fieri*. Mox, *præmeditationem futuri mali* codex unus Oxon. Leid. Venet. 1480. Deinde, *esse odio summum omne* ψ 2. *autem* deest in eodem cod. Paulo post, *ei fieret* E ξ.—7 Codex unus Oxon. *angi animum accipiendo*. Statim, *male cogitando* D. *cogitando mala* σ.—8 *Vetat igitur nos intueri* de Bentleii conjectura Dav. unde *ratio* uncis inclusit Ernesti. Mox, *hebetat aciem* nonnulli codd. Manut. In ed. postr. Dav. Wolf. Schutz. *hærentem aciem* e vestigiis codd. conj. Bouh. *hebentem* habet Bern. Paulo post, *quibus et ille* Lamb. *quarum ille et, &c.* Dav. in ed. pr.

NOTÆ

est, cum vidisset asinum carduos comedentem: 'Similem,' inquit, 'habent labra lactucam.'

das; a quibus cum cecinit receptui,[k] impellit rursum, et incitat ad conspiciendas, totaque mente contrectandas, varias voluptates, quibus ille, et præteritarum memoria, et spe consequentium, sapientis vitam refertam putat. Hæc nostro more nos diximus; Epicurei dicunt suo:[l] sed, quæ dicant, videamus, quo modo, negligamus.

XVI. 34. [*p.* 198.] Principio, male reprehendunt[1] præmeditationem rerum futurarum. Nihil est enim, quod tam obtundat levetque[2][m] ægritudinem, quam perpetua in omni vita cogitatio, nihil esse, quod accidere non possit; quam meditatio conditionis humanæ; quam vitæ lex, commentatioque parendi; quæ non hoc affert, ut semper mœreamus, sed ut nunquam.[3] Neque enim, qui rerum naturam, qui vitæ varietatem, qui imbecillitatem generis humani cogitat, mœret cum hæc cogitat; sed tum vel maxime sapientiæ[4] fungitur munere. Utrumque enim consequitur,[5] ut et, considerandis rebus humanis, proprio philosophiæ fungatur officio, et adversis casibus triplici consolatione sanetur: primum, quod posse accidere diu cogitavit; quæ cogitatio una maxime molestias omnes extenuat et diluit: deinde, quod humana[6] ferenda intelligit: postremo, quod videt malum nullum esse, nisi culpam; culpam autem nul-

CAP. XVI. 1 Dav. in ed. pr. *reprehendit.*—2 Ita Dav. in ed. pr. e duobus codd. *elevet* Guelf. unde *et levet* conj. Ernesti; *enervetque* duo codd. Davisii, Oliv. Lall.—3 Victor. *ut non unquam.*—4 E ξ omittunt *sapientiæ*; ψ 1 habet *sapientis.*—5 Codd. χ ψ 2 *sequitur.* Actutum, *ut et considerans* ψ 2. Tum, *philosophi* D. *fruatur officio* D E ξ, Reg. Bern. Orell. *primo, quod,* &c. codd. Davisii, probante Bentl. *diu cogitaverit* edd. ante Dav. *omnes molestias* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor.—6 Reg. Venet. 1480. Victor. Oliv. *humane;* Vat. Dav. Lall. *humana humane.* Statim, *nullum malum* edd. antiquiss. *nisi culpa* Dav. probante Bouh. Pro *præstari* Eliens. 2. et Reg. a m. sec. habent *præcaveri.* Quinque codd. Oxon. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *præstari, ut non eveniret, evenerit.*—

NOTÆ

[k] *Cum cecinit receptui*] Vox militaris; ad tubarum enim cantum milites intra castra recipiebant se.

[l] *Dicunt suo*] Nullo sermonis cultu. Eloquentiam enim Epicurus, et dialecticam artem, quasi devios homines agentem, repudiabat. Hinc vulgare ejus præceptum, 'Omnem disciplinam fuge.'

[m] *Levetque*] Minuatque.

lam esse, cum id, quod ab homine non potuerit præstari,[a] evenerit. 35. Nam revocatio[7] illa, quam affers, cum a contuendis nos malis avocas, nulla est. Non est enim in nostra potestate, fodicantibus iis rebus[8] quas malas esse opinemur, dissimulatio, vel oblivio. Lacerant, vexant, stimulos admovent, ignes adhibent, respirare non sinunt. Et tu oblivisci jubes, quod contra naturam est? quod a natura[9] datum est, auxilium extorqueas inveterati doloris? Est enim tarda illa quidem medicina, sed tamen magna, quam affert longinquitas et dies. Jubes me bona cogitare, oblivisci malorum. Diceres aliquid, et magno quidem philosopho dignum, si ea bona[c] sentires esse,[10] quæ essent homine dignissima. XVII. 36. Pythagoras mihi sic[1] diceret, aut Socrates, aut Plato: Quid jaces? aut quid mœres? aut cur succumbis, cedisque fortunæ? quæ pervellere[2] te forsitan potuerit, et pungere; non potuit certe vires frangere. Magna vis est in virtutibus. Eas excita, si forte dormiunt. Jam tibi aderit princeps fortitudo, quæ te animo tanto esse cogat,[3] ut omnia, quæ possint homini evenire, contemnas, et pro nihilo putes. Aderit temperantia, quæ est eadem moderatio, a me[4] quidem paulo ante appellata frugalitas; quæ te turpiter et nequiter facere nihil patiatur. Quid est autem[5] nequius aut turpius ef-

[c] *Videlicet virtus.*

7 *Nam avocatio* Lamb. Mox, *affers . . . avocas* est de conjectura Ernestii; *affert . . . avocat* codd. et reliquæ edd.—8 Edd. antiquiss. *his rebus*. Statim, *opinamur* Crat. Tum, *stimulos adhibent, ignes admovent* quatuor codd. Regg. et Lall.—9 Codd. aliquot, Dav. in ed. sec. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *qui a natura;* Reg. alii codd. et Gebh. *quia natura;* Guelf. in marg. Venet. 1480. *quod autem a natura;* Dav. in ed. pr. e conjectura Bentleii *quo a natura datum auxilium*. Actutum, *extorques* codd. aliquot, edd. antiquiss. Manut. Lamb. Dav.—10 Reg. Dav. Orell. *esse sentires*.

CAP. XVII. 1 *P. mihi si* Bern. Argent. 1511. Erasm. Gebh. Lall. Wolf. Schutz. Orell.—2 Ascens. al. vett. Manut. Dav. Lall. *quæ ut pervellere*, prob. Bouh.—3 Ita de conjectura Ernesti; *coget* codd. et reliquæ edd.—4 Dav. de Bentleii conjectura *a te*. Paulo post, *patietur* codex unus Oxon. Wolf.

NOTÆ

[a] *Præstari*] Vox juris, quæ et 'cavere' sonat; hinc 'præstare dolum,' et 'satisfacere;' hinc 'præstare noxam.' 'Præstari posse ab homine' dicitur, quod in potestate hominis est, ut fiat, vel non fiat.

fœminato viro? Ne justitia quidem sinet te[6] ista facere; cui minimum esse videtur in hac causa loci; quæ tamen ita dicet, dupliciter esse te injustum, cum et alienum appetas, qui, mortalis natus, conditionem postules immortalium, et graviter feras, te, quod utendum acceperis, reddidisse. 37. Prudentiæ vero quid respondebis, dicenti,[7] virtutem sese esse contentam, quo modo ad bene vivendum, sic et ad beate?[o] quæ si extrinsecus religata pendeat, et non oriatur a se,[p] et rursus ad se revertatur, et, omnia sua complexa, nihil quærat aliunde;[d] non intelligo, cur aut verbis tam vehementer ornanda, aut re tantopere expetenda, videatur. Ad hæc bona me si revocas,[8] Epicure, pareo; sequor; utor te ipso duce; obliviscor etiam malorum, ut jubes, eoque facilius, quod ea ne in malis quidem ponenda censeo. Sed traducis cogitationes meas ad voluptates: quas? corporis, credo, aut quæ, propter corpus, vel recordatione vel spe cogitentur. Numquid est aliud? rectene interpretor sententiam tuam? 38. Solent enim isti negare nos intelligere, quid dicat Epicurus.[q] Hoc dicit; et hoc

[d] *Quæ si, velut appendices et ornamenta, quæ extrinsecus religari solent figuræ alicui rotundæ, a se ipsa non progrediatur, nec in se revertatur instar orbis, et complectens omnia quæ sibi propria sunt, nihil quærat aliunde.*

Orell.—5 *Quid est aut* edd. antiquiss. et Crat.—6 Lamb. *te sinet;* Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor. Manut. omittunt *te.* Pro *loci*, Reg. E U ι ξ σ ψ 1. Argent. 1511. Erasm. Gebh. habent *loqui.* Statim, *et cum alienum* edd. antiquiss.—7 Reg. Bern. ι ψ 1. 2. Venet. 1480. Argent. 1511. Erasm. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *docenti.* Actutum, *virtute* D U. *virtutem se esse* Venet. 1480. Beroald. Crat. Victor. *virtute se esse* Venet. 1481. margo Crat. Manut. Lamb. *sic etiam ad beate* Bern. D E U ι ξ χ ψ 2. Venet. 1480. Wolf. Orell. Tum, *et non et oriatur* codex unus Oxon. Dav. Oliv. Wolf. Schutz. Orell. *ut non oriatur* ι χ ψ 2. *a sese* Venet. 1480. *ex se* Venet. 1481. et al. vett. item Victor. Manut. Lamb.—8 Lamb. *si me revocas.* Statim, *obliviscar malo-*

NOTÆ

[o] *Sic et ad beate*] Duo sunt bene vivere, et beate vivere. Bene vivit, qui honeste, qui laudabiliter, quod etiam in tormentis esse potest: beate vivit, qui feliciter, et cum voluptate.

[p] *Non oriatur a se*] Virtutem orbis figuræ similem esse volunt, quæ nullarum egens compaginum, se includit ipsa et continet, nec finem habet aut initium. Horat. Sat. II. 7. 86. 'Fortis; et in se ipso totus, teres atque rotundus, Externi ne quid valeat per leve morari; In quem manca ruit semper Fortuna.'

[q] *Quid dicat Epicurus*] Plerique

ille acriculus,[9] [r] me audiente, [p. 199.] Athenis senex Zeno,[s] istorum acutissimus, contendere, et magna voce dicere solebat: eum esse beatum, qui præsentibus voluptatibus frueretur, confideretque se fruiturum aut in omni aut in magna parte vitæ, dolore non interveniente: aut, si interveniret, si summus foret, futurum brevem; si productior,[a] [10] plus habiturum jucundi, quam mali: hæc cogitantem fore beatum, præsertim si et ante perceptis bonis contentus esset, nec mortem nec Deos extimesceret. Habes formam[11] Epicuri vitæ beatæ, verbis Zenonis expressam, nihil ut possit negari. XVIII. 39. Quid ergo? hujusne vitæ propositio[1] et cogitatio aut Thyesten levare poterit, aut Æetam, de

[a] *Si longior.*

rum D χ. *obliviscar et malorum* U.—9 Ita Vat. Gebh. seqq. uti conj. Turneb. *agriculus* Reg. *agricolus* ι σ ψ 1. et de Victorii conjectura Lamb. *græculus* D E U ξ χ, edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. *egricolus* ψ 2. *me audiente Athenis, senex* Dav. Lall. Wolf. Orell.—10 Reg. Bern. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *sin productior.* Paulo post, *ante præceptis* duo codd. Oxon. edd. antiquiss. Gebh. Lall. *nec mortem* omittunt Manut. Lamb.—11 *Habes formulam* conj. Lamb.

CAP. XVIII. 1 Crat. Victor. *vitæ propositum.* Statim, *de quibus* (vel *de quis*) *paulo ante* de Bentleii conjectura Dav. in ed. pr. *quos paulo ante* suspic.

NOTÆ

omnes scholam Epicuri flagitiorum magistram, et voluptatum ducem dixerunt. Ejus defensores inique cum illo agi contendunt, et voluptatibus corporis affingi, quod de voluptatibus animi dixit, in Epist. quæ apud Laërt. extat. 'Cum dicimus,' inquit, 'voluptatem finem esse, non nefariorum voluptates loquimur, ut quidam rerum nostrarum ignari arbitrantur; sed animo tranquillum esse, et perturbationum vacare dicimus.'

[r] *Et ille acriculus* [*Græculus*] Aliqui cum Petro Victorio in castigationibus mendosum locum putant; 'Græculi' enim nomen tribuimus homini, quem contemnimus. Zenonem vero plurimi faciebat Cicero. Multi manuscripti codices habent *agricolus*, forte mendum pro *acrocholus*, qui hominem iracundum sonat. Suspicionem confirmat, quod statim addit Cicero, 'contendere, et magna voce dicere solebat.' Veterem tamen lectionem retinendam duco; Zeno enim ille, de quo hic agitur, est Epicureus ille, cujus argutias nihili se facere dixit Cic. de Fin. lib. I.

[s] *Senex Zeno*] Patria Sidonius, Laërt. lib. VII. et X. Epicureus, Cic. de Nat. Deor. lib. I. discipulus Apollodori Κηποτυράννου dicti. Diotimum Stoicum, Epicureorum insectatorem acerrimum, quique Epistolas Epicuri nomine fictas ediderat, unde priscorum philosophorum vita perstringeretur, accusavit, remque eo deduxit, ut capitis damnaretur. De illo jam de Fin. lib. I.

quo paulo ante dixi, aut Telamonem,[t] pulsum patria, exulantem, atque egentem? in quo hæc admiratio fiebat:

Hiccine[2] est Telamo[u] ille, modo quem gloria ad cœlum extulit?
Quem aspectabant?[3] cujus ob os Graii ora obvertebant sua?[f]

40. Quod si cui (ut ait idem) simul animus cum re concidit,[4] a gravibus illis antiquis philosophis petenda medicina est, non ab his voluptariis. Quam enim isti bonorum copiam dicunt? Fac sane esse summum bonum,[5] non dolere; (quanquam id non vocatur voluptas: sed non necesse est nunc omnia) idne est, quo traducti luctum levemus? Sit sane summum malum, dolere: in eo igitur qui non est, si[6] malo careat, continuone fruitur summo bono? 41. Quid tergiversamur, Epicure, nec fatemur eam nos dicere voluptatem, quam tu idem, cum os perfricuisti,[x] soles dicere? Sunt hæc tua verba, necne? In eo quidem libro,[y] qui conti-

[f] *Quem Græci suspiciebant et mirabantur, ad cujus vultum convertebant vultus suos.*

Niesen.—2 *Hicine* Dav. Wolf. Orell. *est ille Telamo* Reg. Bern. Dav. Wolf. Orell. *est Telamon ille* Schutz. et al.—3 *Quem spectabant* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut.—4 Ita Erasm. Manut. Crat. Lamb. Gebh. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *animus rem condidit* Reg. Bern. Venet. 1480. *animus re concidit* Bern. in marg. Beroald. Argent. 1511. et Dav. in ed. pr. improbante Bentl. *animus re cum concidit* Dav. in ed. sec. Post *concidit* Crat. inseruit *quod felicitatem exaggerat, habere non casu, sed ingenio partas opes.* Actutum, *a gravioribus* Leid. Deinde, *sed non ab his volup.* Leid. cum uno cod. Oxon. uti volebat Dav.—5 Ita Gebh. et seqq. *summum bonum esse* edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. Lamb.—6 Dav. in ed. pr.

NOTÆ

[t] *Telamonem*] Æaci filium, Pelei fratrem, patrem Teucri. Primus Trojanos muros ascendit, ideoque a Laomedonte coronatus, et filiæ ejus Hesionæ matrimonio conjunctus est. Ex Ægina insula, ubi pater regnabat, pulsus, Salaminam venit, ductaque Glauca, Cychrei Salaminiorum regis filia, ibidem regnavit.

[u] *Hiccine est Telamo*] Versus trochaici, ex tragœdia Ennii, Telamone inscripta, inquit Fulvius Ursinus. Utitur Cicero iisdem versibus de se ipso Epist. Fam. IX. ult.

[x] *Os perfricuisti*] Seu cum verecundiam deposuisti; qui enim verecundi videri nolunt, ii solent faciem perfricare, ut ruborem excutiant: hinc proverbium, de inverecundo, 'Perfricuit faciem.'

[y] *In eo quidem libro*] Quem de Fine inscripsit, de quo dictum jam est supra. Quæ autem ex eo libro hic verba subjiciuntur, habentur quoque

aut omnem disciplinam tuam, (fungar enim jam interpretis munere, ne quis me putet fingere) dicis hæc: 'Nec equidem habeo, quod intelligam bonum illud,[7] detrahens eas voluptates, quæ sapore percipiuntur; detrahens eas, quæ auditu et cantibus; detrahens eas etiam, quæ ex formis percipiuntur oculis, suaves motiones, sive quæ aliæ voluptates in toto homine gignuntur quolibet sensu.[8] Nec vero ita dici potest, mentis lætitiam solam esse in bonis: lætantem enim mentem ita novi, spe eorum omnium quæ supra dixi, fore ut natura, iis potiens,[9] dolore careat.' 42. Atque hæc quidem his verbis, quivis ut intelligat,[10] quam voluptatem norit Epicurus. Deinde paulo infra, 'Sæpe quæsivi,' inquit, 'ex iis qui appellabantur[11] sapientes, quid haberent, quod in bonis relinquerent, si illa detraxissent, nisi si vellent voces inanes fundere. Nihil ab his[12] potui cognoscere: qui si virtutes ebullire[a] nolent et sapientias, nihil aliud dicent, nisi eam viam, qua efficiantur eæ voluptates, quas supra dixi.' Quæ sequuntur, in eadem sententia[13] sunt; totusque liber, qui est de summo bono, re-

etsi. Statim, *continuo non fruitur* ψ 2. *continuone fruatur* χ.—7 Eliens. 2 *bonum ullum;* Lamb. omittit *illud.* Mox, *detrahens eas etiam* Venet. 1481. Beroald. Erasm. Crat. Victor. Manut. *auditu e cantibus* conj. Nissen. et Olshausen.—8 Ita Bern. Gebh. seqq. *quolibet e sensu* edd. antiquiss. Victor. Crat. Manut. Lamb.—9 D *ut naturali potiens;* σ ψ 2 *ut naturali potius;* ι *ut naturalibus potens;* U χ *ut naturalis patiens;* Crat. Dav. *ut natura his potiens.* —10 E ξ *quis non intelligat.* Actutum, *quam v. nolit Epic.* ξ χ.—11 Ita Reg. alii codd. Venet. 1480. Dav. Wolf. Schutz. *appellantur* D E U ξ σ χ ψ 2. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Gebb. Lall. *quid in bonis* E U ι σ χ. *quid in bono* ψ 2. *quod in bono* al. ap. Orell. Tum *nisi vellent* ψ 1. 2. Venet. 1480. Lamb. *si vellent*, omisso *nisi*, E ξ. —12 Bern. Venet. 1480. Argent. 1511. Erasm. Wolf. Orell. *ab iis.* Mox, pro *nolent*, quod de conjectura Davisii receperunt Wolf. Schutz. Orell. *volent* legitur in plerisque codd. ap. Non. in v. 'Ebullire,' et in edd. ante Ernesti, probante Nissen. *vellent* ψ 2. Tum, *nisi eam vim* e Nonio Lamb. Dav. *qua e. hæ volup.* Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Victor.—13 Dav. in ed. pr. de conjectura Lambini *in eandem sententiam.* Statim, *et sent. et verbis talibus est* Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Manut. Lamb. *et verbis et sent.*

NOTÆ

apud Athen. Deipnosoph. lib. VII. et XII.

[a] *Virtutes ebullire*] Id est, si mentem intimam depromere vellent, inquit Manutius; Beroaldus autem ait, *virtutes ebullire*, esse per tumentes sententias et verba sesquipedalia loqui de virtute. Est quoque activum *ebullire*, Tusc. lib. V.

fertus et verbis et sententiis talibus. 43. Ad hanccine igitur vitam Telamonem illum revocabis, ut leves ægritudinem? et siquem tuorum afflictum[14] mœrore videris, huic acipenserem[a] potius, quam aliquem Socraticum libellum, dabis? hydrauli[b] hortabere ut audiat voces potius, quam Platonis? expones, quæ spectet[15] florida et varia? fasciculum ad nares[c] admovebis? incendes odores? et sertis redimiri jubebis, et rosa? Si vero aliquid etiam, tum plane luctum omnem absterseris? XIX. Hæc Epicuro[1] confitenda sunt, aut ea, quæ modo expressa ad verbum dixi, tollenda de libro; vel totus liber potius abjiciendus: est enim confertus voluptatibus. 44. [p. 200.] Quærendum igitur, quemadmodum ægritudine privemus eum, qui ita dicat:[d]

. . . pol, mihi[2][e] fortuna magis nunc defit, quam genus.
Namque regnum suppetebat mihi:[3] ut scias quanto e loco,

talibus est Argent. 1511. Erasm. *refertus est verbis et sent. tal.* Dav.—14 Nonius *affectum*. Paulo post, ὑδραύλεως Victor. Lamb. αὐλοῦ Erasm. αὐλῶν Crat. Manut. *aulon* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. *hyarili* E ξ. κιθάρας U. *hyaralai* σ.—15 'Ernesti et Schutz. *flectet*, horribili errore typogr.' *Orell.* *expectat* Bern. E ξ ψ 2. *expectet* σ. *expetet* ι. Mox, *incedens odores* E ψ 2. *et* suspectum est Wolf. uncis inclusit Orell. Deinde, *si venereum etiam aliquid admoveris, tum plane,* &c. Crat. *si venereum addideris aliquid etiam,* &c. Eliens. 2.

CAP. XIX. 1 Dav. in ed. pr. *Epicure*. Paulo post, *confertus verbis talibus* conj. Bentl.—2 Victor. *mi*.—3 Manut. Lamb. Wolf. Orell. *mi*. Mox, *quanto*

NOTÆ

[a] *Acipenserem*] Piscis est unus omnium squamis ad os versis, apud antiquos commendatissimus. 'Acipensis' Martiali.

[b] *Hydrauli* [αὐλῶν] Αὐλὴ *tibia* est. De tibiis vide librum Bertolini de Tibiis Veterum. Geminas tibias invenit Marsyas; Mercurius monaulon, sive tibiam unicam. De qua Mart. 'Sæpe duas pariter, sæpe monaulon habet.' Alii cum Rob. Stephano legunt ὑδραύλεως; quod instrumentum erat in quo sonus aquæ decursu redderetur. De iis Vitruv. X. 13. et Athen. lib. IV.

[c] *Ad nares*] Olfactoriolum, quali uti solitum fuisse Verrem, pleno rosis, contento linis tenuissimis, minutisque maculis consperso, ait Cicero in Verrinis.

[d] *Qui ita dicat*] Versus ex eadem Telamone tragœdia, de qua supra; Scriverius tamen in collectaneis suspicatur pertinere ad Hecubam Ennii.

[e] *Pol, mihi*] Est jusjurandum per Pollucem, deductum ab ædepol, et æpol, quasi per ædem Pollucis. Sic, æcastor vel ecastor, quasi per ædem Castoris. Sic ecere, apud Phormion. Terentii, quasi per ædem Cereris. Sic medius fidius, quasi me Dius fidius, per Herculem.

Quantis opibus, quibus de rebus lapsa fortuna accidat.[4]

Quid? huic calix mulsi[f] impingendus est, ut plorare desinat, aut aliquid ejusmodi? Ecce tibi ex altera parte ab eodem poëta:

Ex opibus summis[g] opis egens, Hector, tuæ.

Huic[5] subvenire debemus: quærit enim auxilium.

Quid petam præsidi, aut exequar? quove nunc auxilio aut fuga
Freta sim? arce et urbe orba sum: quo accedam? quo applicem?[6]
Cui nec aræ patriæ[7] domi stant; fractæ, et disjectæ jacent:
Fana flamma deflagrata: tosti alti stant parietes,
Deformati, atque abiete crispa.[h]

Scitis,[8] quæ sequantur: et illud in primis:

O pater, o patria,[i] o Priami domus,
Septum[9] altisono cardine templum:

---

loco Ernesti errore typogr.—4 Ita Bern. alii codd. Victor. Gebh. Dav. Schutz. *occidat* Reg. E ι σ ψ 2. Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Manut. Lamb. Lall. Wolf. Orell.—5 *Hic* Ernesti errore typogr.—6 Hos versus ita constituere Bentl. Dav. Wolf. Orell.

Quid petam præsidi, aut exequar? quove nunc
Auxilio exili aut fugæ freta sim?
Arce et urbe orba sum. Quo accidam? quo supplicem? &c.

Voc. *exili* habent Reg. Bern. et edd. vett. *fugæ* est ex uno cod. Oxon. et Ball. *Quo accidam* est e Bern. a m. sec.—7 Wolf. in ed. pr. de Bentleii conjectura *patri'*.—8 Ita Reg. Bern. Gebh. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *Scis* tres codd. Oxon. edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. Lall. Mox, *et illum versum* ι.

NOTÆ

[f] *Calix mulsi*] Potio est exquisita, ex vino et melle. Pollio Romulus, ab Augusto, hospite suo, interrogatus, quo pacto, cum jam centesimum annum excessisset, viribus adeo integris esset; 'Intus mulso,' inquit, 'foris oleo.' Omnis liquor, melle conditus, mulsus quoque dicitur; ita lac mulsum, aqua mulsa.

[g] *Ex opibus summis*] Verba sunt Andromachæ uxoris Hectoris, post necem mariti, post excidium Troiæ, captivæ a Græcis abductæ. Ex Ennii aut Hecuba, aut Andromacha.

[h] *Abiete crispa*] Commendatissimæ sunt abietes crispantes, sive intorto quodam venarum flexu sinuosæ. Abietis pars inferior, quæ enodis est, sapinus vocatur; superior, fusterna.

[i] *O pater, o patria*] Patrem invocat Andromache, non suum, qui fuit Eetion, rex Thebarum, in Cilicia, Mino-

Vidi ego te, astante [10] ope barbarica,
Tectis cælatis, laqueatis,
Auro, ebore instructam regifice.[11]

45. O poëtam egregium! quanquam ab his cantoribus [k] Euphorionis [l] contemnitur. Sentit omnia repentina, et necopinata [12] esse graviora. Exaggeratis igitur regis [13] opibus, quæ videbantur sempiternæ fore, quid adjungit?

Hæc omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam evitari,[m]
Jovis aram [n] sanguine turpari.

46. Præclarum carmen: est enim et rebus, et verbis, et modis lugubre. Eripiamus huic ægritudinem: quo modo? Collocemus in culcita [14] plumea: [o] psaltriam [p] adducamus:

et illum σ ψ 2.—9 *O septum* E ξ. *altissimo* ψ 2.—10 D E U ι ξ σ χ ψ 2 *astantem*.—11 E ψ 2 *estructam regificem*; ξ *instructam regificem*.—12 Ita Reg. Col. al. Gebh. seqq. *repentina nec opinata* Crat. Victor. *repentina et inopinata* Venet. 1481. Beroald. Erasm. Mannt. Lamb.—13 Dav. e codd. et Orell. *regiis*. Mox, *adjungitur* duo codd. Oxon. cod. Ursin. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm.—14 Bern. *culsita*; E U ι ξ χ ψ 1. 2. edd. antiquiss. Crat. Mannt. *culcitra*. Mox, *hedychrum intendamus, scutellam* Orell. *hedrychrum incendamus scutellam* Reg. *hedychrum intendamus, demus scutellam* multi codd. Victor. Dav. Lall. *demus hedychrum; intendamus scutellam* Vat. Wolf. Schutz. *damus edricum, intendamus scutellam* Bern. *cedrum incendamus, demus scutellam* Mannt. Lamb. *cedricum* D. *hedicum* E. *editum* ξ. *herdrycrum*

NOTÆ

ris Asiæ provinciæ, sed conjugis sui Hectoris, Priamum. Fragmentum est fabulæ prædictæ.

[k] *Cantoribus*] Scenicis fabularum actoribus. Horat. 'Si plausoris eges aulæa manentis, et usque Sessuri, donec cantor, vos plaudite, dicat.'

[l] *Euphorionis*] Chalcidensis poëtæ, quem Latine vertit Gallus. Hinc illius carmen Virg. Eclog. 'Ibo, et Chalcidico quæ sunt mihi condita versu,' &c. Antiocho Magno, Syriæ regi, percarus, ejusque bibliothecæ præfectus fuit, poëta, auctore Cicerone, obscurus; in deliciis tamen Tiberio Cæsari.

[m] *Vitam evitari*] De illo versu dictum est Tuscul. lib. I.

[n] *Jovis aram*] Ibidem dictum de more veteri exstruendæ in privatis ædibus aræ Jovi. De hac apud Priamum ara Virg. Æneid. II. 'Ædibus in mediis, nudoque sub ætheris axe, Ingens ara fuit.'

[o] *Culcita* [*culcitra*] *plumea*] Festus non 'culcitram,' sed 'culcitam' dicit, et a 'calcando' deducit, quod in ea sagum, tomentum, aliudve inculcetur.

[p] *Psaltriam*] Fœmina, quæ psalterium tangeret, instrumentum harpæ nostræ non absimile, nisi quod hæc pluribus chordis intendatur. Ejus descriptionem vide apud Chrysostomum, Protheoria in Psalmos.

hedrychum [q] incendamus: demus scutellam dulciculæ [r] potionis: aliquid videamus et cibi. Hæc tandem bona sunt, quibus ægritudines gravissimæ detrahantur? tu enim paulo ante ne intelligere te quidem alia ulla dicebas.[15] Revocari igitur oportere [16] a mœrore ad cogitationem bonorum, conveniret mihi cum Epicuro, si, quid esset bonum, conveniret.

XX. Dicet aliquis: Quid ergo? [1] tu Epicurum existimas ista voluisse, aut libidinosas ejus fuisse sententias? Ego vero minime: video enim ab eo dici multa severe, multa [2] præclare. Itaque, ut sæpe dixi, de acumine agitur ejus,[3] non de moribus: quamvis spernat voluptates eas, quas modo laudavit, ego tamen meminero, quod videatur ei summum bonum. Non enim verbo solum [4] posuit voluptatem, sed explanavit quid diceret: 'Saporem,' inquit, 'et corporum complexum, et ludos atque cantus, et formas eas, quibus oculi jucunde moveantur.' Num fingo? num [5] mentior? cupio refelli: quid enim laboro, nisi ut veritas in

σ χ. *demus: incendamus* E. *scultellam* σ. Tum, *aliquid provideamus* ed. vet. Bouh. Venet. 1481. Beroald. Erasm. Crat. Manut. Actutum, *ei cibi* suspic. Olshausen.—15 Reg. ι σ ψ 2 *alia multa dicebas;* E U ξ χ, Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Victor. Manut. Lamb. *alia bona dicebas.*—16 *R. i. oportet* D E U ξ σ χ, Reg. *R. i. oportet eum* ι ψ 1.

Cap. xx. 1 *Amo ergo* χ. Mox, *existimabis* Leid. uti conj. Ernesti; *existimabas* Reg. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Gebh. Actutum *ita* pro *ista* ι ξ σ ψ 2. Oliv. Lall. *ejus esse sent.* E ξ.—2 Iidem codd. *multa severa, et multa.*—3 Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Manut. Lamb. *ejus agitur.* Statim, *quamvis aspernetur* D E U ι ξ σ χ, Oliv. Lall. Tum, *quid videatur* Leid. ed. vet. Bouh. Dav. in ed. pr.—4 *Non e. v. solo* E. *sed etiam explanavit* D E U ι ξ σ χ.—5 *Non fingo, non* duo codd. Oxon.—

NOTÆ

[q] *Hedrychum* [*hedycrum*] Hæc vox cum aliquanto ignotior sit, sublata fuit ab iis, qui quæ ignorant depravata esse censent. Hedycrum odoramenti genus erat in formam globulorum medicorum; deductum ex eo quod nitidam cutem redderet. Pet. Victor. in suis castigationibus. *Cedrum* alii legunt, quod odorata sit, et talis usus esset antiquis: 'Urit odoratam nocturna in lumina cedrum.' Addunt paulo ante lectum esse, 'incendes odores,' &c.

[r] *Scutellam dulciculæ*] Vasis genus oblongum et quadratum, dictum a scuto, quod oblongum erat, et in eo discrepabat a clypeo, qui rotundus erat, ut fuse docet Servius in illud Æneid. XII. 'Ter centum scutati omnes.' Et Turneb. Adversar. II. 2. et Aldus Manutius Nepos de Quæsitis, III. 6.

omni quæstione explicetur? At idem[6] ait, non crescere voluptatem dolore detracto; summamque voluptatem, nihil dolere. 47. Paucis verbis tria magna peccata: unum, quod secum ipse pugnat: modo enim, ne suspicari quidem se quicquam bonum, nisi sensus quasi titillarentur[7] voluptate; nunc autem, summam voluptatem esse, dolore carere. Potestne magis secum ipse pugnare? Alterum[8] peccatum, quod, cum in natura tria sint; unum, gaudere; [p. 201.] alterum, dolere; tertium, nec gaudere nec dolere; hic primum et tertium putat idem esse, nec distinguit a non dolendo voluptatem. Tertium peccatum commune cum quibusdam, quod, cum virtus maxime expetatur, ejusque adipiscendæ causa philosophia quæsita sit, ille a virtute summum bonum separavit. At laudat, et sæpe,[9] virtutem. 48. Et quidem[10] C. Gracchus,[s] cum largitiones maximas fecisset, et effudisset ærarium, verbis tamen defendebat ærarium. Quid verba audiam, cum facta videam? Piso ille Frugi[t] semper contra legem frumentariam[x] dixerat. Is, lege lata, consularis ad frumentum accipiendum venerat. Animadvertit[11] Gracchus in concione Pisonem

6 *Et idem* ψ 2. Mox, *dolore detracto; summamque voluptatem* desunt in D. *summamque esse, nihil, &c.* Leid. prob. Bouh.—7 Dav. de conjectura Bentleii *titillentur.*—8 *Alterum est* D E U ξ χ. Venet. 1480. margo Crat. Mannt. Lamb. Paulo post, *hic idem pr. et t. putat esse* Venet. 1480. *hic putat pr. et t. idem esse* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Mannt. Lamb. Tum, *quod virtus expectatur* codd. aliquot, Oxon.—9 *At laudat sæpe* D E U ι ξ σ χ ψ 2. Reg. Dav.—10 *Et quidem sæpe* conj. Ernesti. *Equidem* D. —11 *Animam advertit* codd. aliquot; unde Dav. volebat *Animum advertit.* Statim, *in concionem* E ξ. *in contentione* ψ 2. *Pisonem* omittit D. Tum, *quid*

NOTÆ

[s] *C. Gracchus*] Frater Tiberii Gracchi, ex gente Sempronia. Par illis prope ingenium, par eloquentia; alia tamen alii; iidem honores delati; eadem utriusque consilia, idemque exitus fuit. Uterque tribunus plebis leges agrarias contra senatus voluntatem promulgavit. Quare uterque a Patribus; Tiberius a Scipione Nasica in Capitolio an. 620. Caius ab Opimio consule in Aventino 632. oppressus est.

[t] *Piso Frugi*] De quo supra.

[x] *Legem frumentariam*] Quam C. Gracchus sanxerat, uti semisse atque triente plebi ex publico frumentum viritim singulis mensibus divideretur, horreaque in urbe struerentur, in quibus annua frumentorum pro plebe provisio cum legibus frumentariis servaretur. Pighius. Meminit illius Cicero de Off. lib. II.

stantem: quærit, audiente populo Romano, qui sibi constet, cum ea lege frumentum petat, quam dissuaserit. 'Nolim,'[12] inquit, 'mea bona, Gracche, tibi viritim dividere libeat: sed si facias, partem petam.' Parumne declaravit vir gravis et sapiens, lege Sempronia[x] patrimonium publicum dissipari?[13] Lege[14] orationes Gracchi:[y] patronum ærarii esse dices. 49. Negat Epicurus jucunde[15] posse vivi, nisi cum virtute vivatur: negat ullam in sapientem vim esse fortunæ: tenuem victum[a] antefert copioso: negat ullum esse tempus, quo sapiens non beatus sit. Omnia philosopho digna, sed cum voluptate pugnantia. Non[16] istam dicit voluptatem. Dicat quamlibet: nempe eam dicit, in qua virtutis nulla pars insit. Age, si voluptatem non intelligimus,[17] ne dolorem quidem? Nego igitur ejus esse, qui dolore summum malum metiatur, mentionem facere virtutis. XXI. 50. Et queruntur[1] quidam Epicurei, viri optimi, (nam nullum genus est minus malitiosum) me studiose dicere contra Epicurum. Ita credo, de honore aut de dignitate contendimus. Mihi summum in animo bonum[2] videtur, illi autem in corpore: mihi in virtute, illi in voluptate. Et illi[3] pugnant; et quidem vicinorum fidem implorant:

---

sibi constet D U χ ψ 2. *dissuaserat* D U ψ 2. et edd. ante Dav.—12 *Noli* E ξ. Mox, *dividere liceat* nonnulli codd. Oxon. et edd. ante Gebh. *sed si facies* D E U ξ.—13 D U ι χ ψ 1. 2 *publicum dispensari;* E ξ σ *publice dispensari.*—14 *Longe* E ξ.—15 D E U *jocunde.* Statim, *in sapiente* D ψ 1. *tenue vilium* codd. aliquot Oxon. Deinde, *beatus non sit* Crat. *non bonus sit* ψ 2.—16 *Num* ψ 2.—17 Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. *intelligamus.* Actutum, *nec dolorem* E U ξ. Tum, *qui dolorem summum malum esse metiatur* E ξ. *qui dolorem summum malum metiatur* ι σ ψ 2. *qui dolorem metiatur* D.

CAP. XXI. 1 *Et conqueruntur* codex unus Oxon. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Actutum, *quidem* Reg. Bern. ed. vet. Bouh. Argent. 1511. Erasm. Lamb. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *viri* omittunt ξ σ.—2 Lamb. *bonum positum.*—3 *Et illi quidem* Venett. 1480. 1481.

NOTÆ

[x] *Lege Sempronia*] Ea lex frumentaria Sempronia dicta est, a C. Sempronio Graccho, a quo lata; leges enim sortiebantur nomen tribunorum a quibus ferebantur.

[y] *Orationes Gracchi*] Harum aliquot fragmenta extant apud Gell. De illis multa Cicero de Claris Oratoribus.

[a] *Tenuem victum*] Auctor est Diocles Epicurum cibis vilissimis uti solitum: extatque in ipsis Epicuri literis, 'Mitte mihi casei patulum, ut cum epulari voluero, possim.'

multi autem sunt, qui statim convolent.[4] Ego sum is, qui[5] dicam me non laborare, actum habiturum quod egerint.[a] 51. Quid enim?[6] de bello Punico[a] agitur? de quo ipso cum aliud M. Catoni,[b] aliud L. Lentulo[c] videretur, nulla inter eos concertatio unquam fuit. Hi nimis iracunde agunt, præsertim cum ab his[7] non sane animosa defendatur sententia, pro qua non in senatu, non in concione, non apud exercitum, neque apud censores dicere audeant. Sed cum istis alias, et eo quidem animo, nullum ut certamen instituam; verum dicentibus facile cedam.[8] Tantum[9] admonebo: si maxime verum sit, ad corpus omnia referre sapientem; sive, ut honestius dicam, nihil facere, nisi quod expediat; sive omnia referre ad utilitatem suam; quoniam hæc plausibilia non sunt, ut in sinu[10] gaudeant,[b] gloriose loqui desinant.

[a] *Et illi quidem acriter partes suas defendunt, immo vicinorum fidem implorant; multi autem sunt qui libenter concurrunt in patrocinium illius sententiæ. Ego vero is sum, qui dicam me de his parum laborare, et approbaturum quod illi egerint.*

[b] *Ut apud se tacite gaudeant.*

Beroald. Crat. Victor. *Et illi repugnant* Leid.—4 E ξ *convelent.*—5 *Ego sum, qui* E ξ. Pro *actum* ed. vet. Bouh. et Lamb. habent *ratum.* D *habere quod egerint;* ψ 2 *h. quod gerit.*—6 *Quis enim* ξ. Statim, *ipso* deest in E ξ. —7 Ita edd. antiquiss. Manut. Lamb. Dav. *ab iis* Orell. et recentt. *non satis animosa* E ξ. *non sane animose* Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor. Manut. Lamb. Paulo post *neque ad censores* Reg. Bern. χ ψ 1. vet. Bouh. Victor. Dav. Lall. Wolf. Orell.—8 Duo codd. Oxon. *credam.*—9 *Tamen* χ.—10 Cod. ψ 1 *ut in signum;* ψ 2 *ut insignem.*

NOTÆ

[a] *De bello Punico*] Tertio, de quo deliberantibus consulibus T. Quintio Flaminino et M. Acilio Balbo, Cato bellum suadebat, dissuadebant Scipio Nasica et Lentulus. Anno autem subsequente, cum Pœni contra fœdus naves bellicas haberent, extraque fines exercitum duxissent, et socio populi R. Massinissæ regi arma intulissent, bellum quidem toto senatu consentiente susceptum est; deliberatum duntaxat an excidenda Carthago. Suasit Cato tollendam, velut bellorum fomitem; Lentulus et Nasica servandam, ut Romanæ virtutis cotem.

[b] *M. Catoni*] Gentis Porciæ principi, cognomento Prisco, qui a sapientia Cato, a censura Censorius vulgo dictus est.

[c] *L. Lentulo*] Scribunt auctores non Lentulum, sed Scipionem Nasicam maxime Catoni obstitisse. Et quis ille Lentulus fuerit, cujus auctoritas Catoni opponi posset, non video; non is qui consul an. 543. vix enim credibile est, vixisse post consulatum annos 60. quod factum oportet ut an. 604. cum Catone deliberaverit.

XXII. 52. Cyrenaicorum restat sententia; qui tum ægritudinem censent existere, si necopinato quid evenerit.[1] Est id quidem magnum, ut supra dixi: etiam Chrysippo ita videri scio, quod provisum ante non sit, id ferire[2] vehementius: sed non sunt in hoc omnia: quanquam hostium repens adventus magis aliquanto conturbat, quam expectatus; et maris subita tempestas, quam ante provisa, terret navigantes vehementius: et ejusmodi sunt pleraque. Sed cum diligenter necopinatorum naturam consideres, nihil aliud reperias,[3] nisi omnia videri subita majora; et quidem ob duas causas: primum, quod, quanta sint quæ accidunt, considerandi spatium non datur: deinde, cum videtur præcaveri potuisse, si provisum esset, quasi culpa contractum malum ægritudinem acriorem facit. 53. [p. 202.] Quod ita esse dies declarat;[a] quæ procedens ita mitigat, ut, iisdem malis manentibus, non modo leniatur ægritudo, sed in plerisque tollatur. Carthaginienses multi Romæ servierunt,[d] Macedones, rege Perse[e] capto: vidi etiam in Peloponneso, cum essem adolescens, quosdam Corinthios.[f] Hi poterant omnes eadem illa de Andromacha deplorare,[4]

Hæc omnia vidi....

[a] *Tempus declarat.*

CAP. XXII. 1 E ξ *qui tamen ... quidem evenerit;* Ball. et Leid. *quæ tum .. censet, &c.*—2 Ita de Rivii conjectura Lamb. Gebh. Dav. Oliv. Wolf. Schutz. Orell. *fieri* plerique codd. etiam ι ξ σ χ ψ 2. edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. Lall. Defendunt Bouh. et Nissen. Mox, *aliquando conturbat* D E U ψ 2. edd. antiquiss. Beroald. Erasm. Crat. Victor. Gebh.—3 Codex unus Oxon. Venett. 1480. 1481. Beroald. *reperies.* Mox, *subita videri* edd. antiquiss. Beroald. Crat. Manut. Lamb. Paulo post, *quod videtur* Lamb.—4 Codex

NOTÆ

[d] *Romæ servierunt*] Seu cum temporibus Attilii Reguli actum est de permutandis captivis; seu cum excisa est a Scipione Carthago; cujus urbis captivi, qui virorum triginta millia, fœminarum viginti fuerunt, alii sub corona venierunt, alii Romam missi.

[e] *Rege Perse*] Macedoniæ rege, qui, spurius Philippi filius, paterni in Romanos hæres odii, bellum in eos gessit, quod quarto anno, tam illius regni Macedonici clade ac servitute, finitum est, an. 595.

[f] *Quosdam Corinthios*] Eo missos post excidium Corinthi, quam Metellus cum Achaia debellavit, et L. Mummio triumphandam reliquit. De quo multa Justinus XXXIV. 2. nos plura de Officiis, lib. II.

Sed jam[5] decantaverant fortasse. Eo enim erant vultu, oratione,[6] omni reliquo motu et statu, ut eos Argivos[g] aut Sicyonios[h] diceres: magisque me moverant Corinthi subito aspectæ parietinæ,[i] quam ipsos Corinthios, quorum animis diuturna cogitatio callum vetustatis obduxerat. 54. Legimus librum Clitomachi,[k] quem ille, eversa Carthagine, misit, consolandi causa, ad captivos cives suos. In eo est disputatio scripta Carneadis,[l] quam se ait in commentarium retulisse. Cum ita positum esset, Videri fore in ægritudine sapientem, patria capta; quæ Carneades contra dixerit, scripta sunt. Tanta igitur calamitatis præsentis[7] adhibetur a philosopho medicina, quanta in inveterata ne desideratur quidem: nec si aliquot annis post idem ille liber captivis missus esset, vulneribus mederetur, sed cicatricibus. Sensim enim et pedetentim progrediens extenuatur dolor; non quo[8] ipsa res immutari soleat, aut

unus Oxon. et ed. vet. Bouh. *deplorasse.*—5 *Sed et jam* E U ι χ, Crat. Victor. Manut. Lamb. *Sed etiam* D, edd. antiquiss. Beroald. Argent. 1511. Erasm. *recantaverant* conj. Bouh.—6 Manut. conj. *ornatu.* Mox, *aspecta parietina* Reg. *aspectu parietinæ* E ξ ψ 1. *aspecte parietum ruinæ* U a m. sec. *aspectæ parietum ruinæ* D, Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *quam ipsi Corinthii* conj. Ursin. prob. Bouh. refutat Nissen.—7 Dav. in ed. pr. *calamitute præsenti.* Statim, *quanta inveterata* Reg. Guelf. D U χ ψ 2. Venett. 1480. 1481. Beroald. Ald. Junt. Argent. 1511. *quanta inveteratæ* Crat. Victor. Manut. Lamb. Gebh. Lall. Oliv. *nec desideratur* σ. *ne desideretur* D. *ne desideraretur* E ξ.—8 Codex unus Oxon. duo Leid. Wolf. Schutz. *non quod.* Actutum, *ipsa res mutari* D χ. *ipsa mutari* E. *ipsa immutari* ξ. *sed quod ratio* D. *usus doceat* ψ 2. *quæ sunt visa* ι χ.

NOTÆ

g *Eos Argivos*] Ab Argis dicti Argivi. Argos vero triplex: Peloponnesiacum, de quo hic Cicero; Amphilochium cognomine, in Epiro, inter Ambraciam et Cassiopen: Pelasgicum dictum, Larissæ proximum, in ora sinus Pagasæi. Ita Baudrand.

h *Aut Sicyonios*] Sicyon urbs Peloponnesi inter Corinthum et Elidem. Apud Sicyonios primum sculpturæ marmoris opera dari cœpta est. Quomodo aut quando Sicyonii et Argivi Corinthios subegerint, mihi compertum non est.

i *Parietinæ*] Parietina paries est vetus et semidirutus. Et Isidorus putavit 'parietinam' dici quasi 'parietis ruinam,' xiv. 8. sed derivata vox est, non composita; nam ut ab 'aries,' 'arietinus,' ut 'arietinum cicer,' ita a 'paries,' 'parietinus,' unde 'parietinæ.' Supple 'ruinæ.'

k *Clitomachi*] De illo supra.

l *Carneädis*] Cujus et discipulus fuit Clitomachus, et succesor, licet in disciplinam ejus se dedisset natus annos 40. imperitus literarum. Ita Laërt.

possit; sed id, quod ratio debuerat, usus docet, minora esse ea, quæ sint visa majora.

XXIII. 55. Quid ergo opus est, dicet aliquis, oratione,[1] aut omnino consolatione ulla, qua solemus uti, cum levare dolorem mœrentium volumus? Hoc[2] enim fere tum habemus in promtu, nihil oportere inopinatum videri. Atqui[3] tolerabilius feret incommodum, qui cognoverit, necesse esse homini tale aliquid accidere. Hæc enim oratio de ipsa summa mali nihil detrahit: tantummodo affert, nihil evenisse, quod non opinandum fuisset.[4] Neque tamen genus id orationis in consolando non valet: sed id haud sciam[5] an plurimum. Ergo ista necopinata non habent tantam vim, ut ægritudo ex his[6] omnis oriatur: feriunt enim fortasse gravius: non id efficiunt, ut ea, quæ accidant, majora videantur, quia recentia sunt, non quia repentina.[7] 56. Duplex est igitur ratio veri reperiendi, non in iis solum quæ mala, sed in iis[8] etiam quæ bona videntur. Nam aut, ipsius[9] rei natura, qualis et quanta sit, quærimus, ut de paupertate nonnunquam, cujus onus disputando levamus, docentes, quam parva et quam pauca sint, quæ natura desideret; aut a disputandi subtilitate orationem ad exempla

CAP. XXIII. 1 Ita Dav. in ed. pr. *ratione* codd. et reliquæ edd. Statim, *cons. illa* D E U ξ σ χ ψ 2. Manut. Lamb. in marg. ed. 1584. Lall. Wolf. Orell.—2 Ita Guelf. Venet. 1480. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *Hæc* ι ξ σ χ, et reliquæ edd.—3 *Aut qui* Reg. edd. antiquiss. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *Aut quid* Bern. *An quis* conj. Ernesti. Actutum, *intolerabilius* ξ. *tolerantius* conj. Lamb. *ferret* σ ψ 2. *ferrent* E ξ. *qui cognoverint* iidem codd. *quam qui cognoverunt* U χ. *esse* omittunt D E ξ. *tale quid* D.—4 Victor. *quod opinandum non fuisset.*—5 Ernesti conj. *et haud sciam.* Actutum, *an plurimum valeat* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat.—6 Argent. 1511. Erasm. *ex iis.* Mox, *feriuntur enim forte* E ξ. *feriuntur e. fortasse* ι σ. *feruntur e. fortasse* U. *ferunt e. fortasse* alii codd. Oxon.—7 Bern. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *majora videantur. Quid recentia sunt, majora videntur, non quia repentina;* Reg. alii codd. Venet. 1480. Victor. Gebh. omittunt *majora videntur;* codex unus Oxon. Manut. Oliv. *majora videantur. Q. r. sunt, videntur, &c.* Lamb. conj. *accidant, majora sunt. Videntur quia rec. sunt, non quia, &c.* Dav. de Bentleii conjectura, *gravius; nam id efficiunt, ut ea, quæ accidant, majora videantur quia rep. &c.*—8 Reg. edd. antiquiss. Beroald. Crat. Victor. Dav. *non in his solum, q. m. sed in his.*—9 *Nam aut in ipsius* D U ι E ξ. *Nam aut ut ipsius* Reg. *Nam aut de ipsius* Venet. 1511. Beroald. Argent. Erasm. Crat. Manut. Lamb. Gebh. Statim, *cui onus* duo codd. Oxon. *disputandi* ψ 2. Paulo post, *aut disputandi*

traducimus. Hic Socrates commemoratur,[m] hic Diogenes,[n] hic Cæcilianum illud,[o]

Sæpe est etiam sub palliolo sordido sapientia.

Cum enim paupertatis una eademque sit vis, quidnam dici potest, quamobrem C. Fabricio[p] tolerabilis ea fuerit, alii negent se ferre posse? 57. Huic igitur alteri generi similis est ea ratio consolandi, quæ docet humana esse, quæ acciderint.[10] Non enim solum id continet[11] ea disputatio, ut cognitionem afferat generis humani; sed significat, tolerabilia esse, quæ et tulerint et ferant ceteri. XXIV. De paupertate agitur:[1] multi patientes[q] pauperes commemorantur. De contemnendo honore: multi inhonorati[r] profe-

E U ξ χ. *rationem* E ξ.—10 Codex unus Oxon. *acciderunt.*—11 *Non e. id solum continet* Victor. Dav. *Non e. solum continet* U. *illa disputatio* edd. antiquiss. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *ut cogitationem* D U ι σ χ. *ut conditionem* conj. Orell. Deinde, *quæ tulerint* duo codd. Oxon. Eliens. 8. Dav. *quæ et tulerunt* D.

NOTÆ

[m] *Socrates commemoratur*] 'Paupertas,' inquit Apuleius, 'fuit in Aristide justa, in Phocione benigna, in Epaminonda strenua, in Socrate sapiens, in Homero diserta.'

[n] *Hic Diogenes*] Cynicus, cui pro domo dolium fuit. Juvenal. 'Sed dolia nudi Non ardent Cynici: si fregeris, altera fiet: Cras domus.' Cum cotyla, seu poculo ligneo, ad potandum uteretur, vidit puerum manu concava bibentem, elisoque in terram poculo, 'Nesciebam,' inquit, 'quod natura haberet poculum: puer me vilitate superavit.'

[o] *Cæcilianum illud*] De Cæcilio poëta comico diximus de Fin. lib. I. et II. Tuscul. lib. I.

[p] *C. Fabricio*] Cujus tanta paupertas fuit, ut ærario publico filias ejus dotare opus fuerit. Samnitium legatis ingentem pecuniam offerentibus, ipse planas manus per omnes corporis partes circumducens, 'Dum his,' inquit, 'imperare potero, nihil mihi deerit.' Offerente quoque Pyrrho aurum regnique consortium, 'Non expedit' inquit; 'si enim Epirotæ nos ambos norint, a me regi quam abs te malint.'

[q] *Multi patientes*] Tales fuerunt P. Valerius Publicola, cui post tres consulatus lectus funebris et rogus defuit: Agrippa Menenius, qui post triumphatos Auruncos, nisi a populo collatis in capita sextantibus funeratus esset, sepulturæ honore caruisset: M. Attilius Seranus, ab aratro ad regendum pop. Romanum a senatu vocatus: Attilius Regulus, qui dum in Africa Carthaginienses bello premit; mortuo villico agelli, quem septem jugerum in Pupinia habebat, scripsit ad senatum, ut illi villico successor mitteretur, ne, deserto agro, non esset unde uxor et liberi alerentur. Plura paupertatis exempla habet Val. Max. IV. 4.

[r] *Multi inhonorati*] Eorum qui repulsas passi sint, exempla dabit idem Val. Max. VII. 5.

runtur, et quidem propter id ipsum beatiores: eorumque, qui privatum otium[s] negotiis publicis antetulerunt, nominatim vita laudatur:[2] nec siletur illud potentissimi regis[t] anapæstum, qui laudat senem, et fortunatum esse dicit, quod inglorius sit, atque ignobilis ad supremum diem perventurus. 58. [p. 203.] Similiter, commemorandis exemplis, orbitates quoque liberorum[3] prædicantur; eorumque, qui gravius ferunt, luctus, aliorum exemplis leniuntur. Sic perpessio ceterorum facit, ut ea, quæ acciderint, multo minora, quam quanta sint existimata,[4] videantur. Ita fit sensim cogitantibus, ut, quantum sit ementita opinio, appareat. Atque hoc idem et Telamo[5] ille declarat,

Ego, cum genui;[6]

et Theseus,

Futuras mecum commentabar miserias;

et Anaxagoras, 'Sciebam me genuisse mortalem.' Hi enim omnes, diu cogitantes de rebus humanis, intelligebant, eas nequaquam pro opinione vulgi esse extimescendas. Et mihi quidem videtur idem fere accidere iis qui ante meditantur, quod iis[7] quibus medetur dies; nisi quod ratio

CAP. XXIV. 1 *De p. igitur* ι σ χ. *agitur* deest in D.—2 Edd. antiquiss. Beroald. Crat. *laudatur vita.* Mox, *regis Alexandri anap.* D. *regis anapæsticum* codd. aliquot, vet. Bouh. Argent. 1511. Erasm. *quo laudat* conj. Dav. in ed. pr. Tum, *ingloriosus* D E U ι ξ σ ψ 2. Venet. 1480. *ad s. vitæ diem* E ξ.—3 Voc. *liberorum* gloss. videbatur Ernestio.—4 D ψ 2. et margo Crat. *existimanda;* E *extimata;* ξ *estimata.*—5 *Telamon* edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. Lamb.—6 *Ego cum genui, tum moriturum scivi* Wolf. Schutz. Orell. *Ego cum genui, moriturum* Victor. Manut. Lamb. Lall. *Ego cum genui, tum morituros scivi et ei rei sustuli* Reg. *Ego cum genui, et cetera* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat.—7 Leid. *quod accidit iis;* Reg. Dav. *his . . . . his.* Mox, *quidem* est de Bentleii conjectura; *quædam* habent codd. et edd. vett. item Schutz. et Orell. Deinde, *quod rem continet, malum* Pal. 5. aliquot Oxon. Orell. *quod rem continet, illud malum* de Bentleii sententia Dav. Wolf. Schutz. *quod rem illud continet, malum* Reg. Bern. cod. Schotti, al. ap. Orell. *quod opinati sint* est de conj. Davisii, cui præterea *esse* delendum videbatur: *quod opinatum sit* codd. et edd. vett. Post *tantum* edd.

NOTÆ

[s] *Privatum otium*] Hos recenset Cicero Orat. pro Cluentio. Insignis est princeps quidam temporibus Tiberii, nomine Vacia, de quo, quod in otio consenuisset, vox illa circumferebatur, 'O Vacia, solus scis vivere.'

[t] *Potentissimi regis*] Agamemnonis extant versus in Euripidis Iphigenia Aulidensi: Ζηλῶσε, γέρον, κ. τ. λ.

quidem sanat illos, hos ipsa natura, intellecto eo quod remedium illud continet; malum, quod opinati sint esse maximum, nequaquam esse tantum, ut vitam beatam possit evertere. 59. Hoc igitur efficitur, ut ex illo necopinato plaga major sit; non ut illi putant, ut, cum duobus pares casus evenerint, is modo ægritudine afficiatur, cui ille necopinato [8] casus evenerit. Itaque dicuntur nonnulli in mœrore, cum de hac communi hominum [9] conditione audivissent, ea lege esse nos natos, ut nemo in perpetuum esse posset expers mali, gravius etiam tulisse. XXV. Quocirca Carneades (ut video nostrum scribere Antiochum) reprehendere Chrysippum solebat, laudantem Euripideum carmen illud;[u]

Mortalis nemo est,[1] quem non attingat dolor,
Morbusque: multi [2] sunt humandi liberi,
Rursum [3] creandi: morsque est finita omnibus:
Quæ generi humano angorem nequicquam afferunt.
Reddenda est terræ [4] terra: tum vita omnibus
Metenda, ut fruges. Sic jubet necessitas.

60. Negabat genus hoc orationis quicquam omnino ad levandam ægritudinem pertinere. Id enim ipsum dolendum esse dicebat, quod in tam crudelem necessitatem incidissemus. Nam illam quidem orationem ex commemoratione alienorum [5] malorum ad malevolos consolandos esse accommodatam. Mihi vero longe videtur secus: nam et

antiquiss. addunt *sui natura.*—8 Venet. 1481. Beroald. Manut. Lamb. *nec opinatus.*—9 Eædem edd. *omnium.* Denique, *nos esse natos* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb.

CAP. XXV. 1 *Nemo est mortalis* Erasm. Pro *attingat*, quod servant D E U ξ σ χ ψ 1. alii codd. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. *attingit* habent ι ψ 2. Reg. Bern. Venet. 1480. Gebh. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *attinget* Manutio tribuit Bouh. *dolos* Venet. 1480.—2 Ita Bern. alii codd. quamplurimi, et edd. ante Lamb. *multis* nonnulli codd. Lamb. Bentl. Wolf. Schutz. Orell. *humandi libri* E.—3 *Rursumque* codex unus Oxon. *mors quæ futura* D. *morsque finitas* E ψ 1. *morsque fons* σ. *morsque finis* ψ 1.—4 *Reddenda terræ est* codd. aliquot, Argent. 1511. Erasm.

NOTÆ

[u] *Euripideum illud*] Extant versus in consolatione ad Apollonium, eosque referunt Manutius et Camerarius.

necessitas ferendæ conditionis humanæ quasi cum Deo pugnare prohibet,[6] admonetque esse hominem: quæ cogitatio magnopere luctum levat: et enumeratio exemplorum, non ut animum malevolorum oblectet, affertur, sed ut ille, qui mœret, ferendum sibi id censeat, quod videat multos moderate et tranquille tulisse. 61. Omnibus enim modis fulciendi sunt, qui ruunt, nec cohærere possunt propter magnitudinem ægritudinis. Ex quo ipsam ægritudinem λύπην Chrysippus, quasi solutionem[7] totius hominis, appellatam putat: quæ tota poterit[8] evelli, explicata, ut principio dixi, causa ægritudinis: est enim nulla alia, nisi opinio et judicium magni præsentis atque urgentis mali. Itaque et dolor corporis, cujus est morsus acerrimus, perfertur,[9] spe proposita boni: et acta ætas honeste ac splendide, tantam affert consolationem, ut eos, qui ita vixerint, aut non tangat ægritudo, aut perleviter pungat animi dolor.

XXVI. Sed ad hanc opinionem magni mali cum illa etiam opinio accesserit,[1] Oportere, rectum esse, ad officium pertinere, ferre illud, ægre quod acciderit; 62. [p. 204.] tum denique efficitur illa gravis ægritudinis perturbatio. Ex hac opinione sunt illa varia et detestabilia genera lugendi, pædores, muliebres lacerationes genarum, pectoris, feminum,[2] [x] capitis percussiones. Hinc ille Aga-

Dav. Wolf. Orell.—5 D E ξ *aliorum.*—6 Ita codd. aliquot, Erasm. Lamb. Dav. Wolf. Schutz. *cohibet* ceteri.—7 Ita Bern. codex unus Oxon. Victor. Gebh. Lall. *λύπην Chrysippus, quasi λύσιν, id est, solutionem* codd. aliquot Oxon. Reg. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. Oliv. Wolf. Schutz. Orell.—8 *Quæ tota poterat* tres codd. Oxon. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb.—9 Gebh. Oliv. Lall. *perfertur.* Mox, *fert consolationem* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *aut non attingat* Reg. Bern. D E U ι ξ σ χ ψ 2. Venet. 1480. Manut. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. Pro *ægritudo* Dav. de Bentleii conjectura dedit *omnino.* Denique, *aut leviter* Erasm. *aut perleniter* E.

CAP. XXVI. 1 Reg. Bern. alii codd. ed. vet. Bouh. Venet. 1480. Manut. Lamb. Dav. Lall. Wolf. Orell. *accessit.* Statim, *et ad officium* cod. Ursin. D U χ Venet. 1480. Beroald. Erasm. Crat. *quod accidit* ψ 2.—2 Duo codd.

NOTÆ

x *Feminum*] Femen est interior pars femoris, ut patet ex illo Plin. lib. XXVIII. 'Femina atteri adurique equitatu notum est.'

memnon[3] [y] Homericus, et idem Accianus,[z]

Scindens dolore identidem intonsam comam.

In quo facetum illud Bionis,[4] [a] perinde stultissimum regem in luctu capillum sibi evellere, quasi calvitio mœror levaretur. 63. Sed hæc omnia faciunt, opinantes ita fieri oportere. Itaque et Æschines[5] in Demosthenem[b] invehitur, quod is septimo die post filiæ mortem hostias immolasset. At quam rhetorice! quam copiose! quas sententias colligit! quæ verba contorquet! ut licere quidvis rhetori intelligas. Quæ nemo probaret, nisi insitum illud in animis haberemus, omnes bonos interitu suorum quam gravissime mœrere oportere. Ex hoc evenit, ut in animi doloribus alii solitudines captent, ut ait Homerus de Bellerophonte,[c]

Qui miser in campis mœrens errabat[6] Aleis,[d]
Ipse suum cor edens, hominum vestigia vitans.

et Nioba[7] [e] fingitur lapidea, propter æternum, credo, in luctu silentium. Hecubam[f] autem putant, propter animi

Oxon. et Venet. 1481. *femorum.*—3 *Agamemno* codd. Gebh. al. et Orell. *et idem Attianus* edd. antiquiss. et Orell. *Actianus* D. *accidamus* ψ 2.—4 *Dionis* ψ 1.—5. *Itaque Æschines* E ξ. Statim, *quod iste primo die* ψ 2. *bestias immolasset* E ξ. *hostias immolavisset* Orell.—6 *Quid m. in c. m. erras* ψ 2. *Qui m. in c. errat mœrens* D ψ 1. *Alienis* D E U ι ξ σ χ ψ 1. 2.—7 *Niobe* edd. ante

NOTÆ

[y] *Agamemnon*] Iliad. K. 15.

[z] *Accianus*] In ea tragœdia quam Accius inscripsit Agamemnonem.

[a] *Bionis*] Philosophi Borysthenitæ. Vitam habes apud Laërt. qui decem Biones distinguit.

[b] *In Demosthenem*] Oratione contra Ctesiphontem.

[c] *De Bellerophonte*] Ab Antæa uxore Prœti accusatus, quod sibi vim intulisset, missus est a Prœto ad Jobatem regem Lyciorum, cum codicillis, quibus mortem illius deposcebat. Quare jussus est cum Chimæra, tum adversus Solymos, denique cum Amazonibus decertare; unde victor cum rediit, regis filiam in matrimonium obtinuit. Mox, conciliato Deorum odio, quod in cœlum conscendere ausus esset, a Pegaso excussus est.

[d] *Aleis*] Locus est Lyciæ, apud Chimæram montem, in quo a Pegaso excussus est. 'Αλήϊον *erraticum* sonat: ita dicti forte sunt campi illi ab erroribus Bellerophontis.

[e] *Nioba*] Tantali filia, multorum mater, quorum propter tum multitudinem, tum præstantiam, cum ausa esset Diis se componere, filiæ ejus omnes a Diana, filii a Phœbo sagittis uno die confixi sunt. Qua calamitate perculsa Niobe in lapidem obriguit.

[f] *Hecubam*] Uxorem Priami, in servitutem a Græcis abductam. Hanc

acerbitatem quandam et rabiem, fingi in canem esse conversam. Sunt autem alii, quos, in luctu, cum ipsa solitudine loqui sæpe delectat,[8] ut illa apud Ennium [g] nutrix:

Cupido cepit miseram [9] nunc me, proloqui
Cœlo atque terræ Medeæ miserias.

XXVII. 64. Hæc omnia, recta, vera,[1] debita putantes, faciunt in dolore: maximeque declaratur, hoc quasi officii judicio fieri, quod, si qui forte, cum se in luctu esse vellent, aliquid fecerunt humanius, aut si hilarius locuti sunt, revocant se rursus ad mœstitiam; peccatique se insimulant, quod dolere intermiserint. Pueros vero matres et magistri castigare etiam solent, nec verbis solum, sed etiam verberibus, si quid in domestico luctu hilarius ab iis[2] factum est aut dictum: plorare cogunt. Quid? ipsa remissio luctus cum est consecuta, intellectumque[3] nihil profici mœrendo, nonne res declarat, fuisse totum illud voluntarium? 65. Quid ille Terentianus ἑαυτὸν τιμωρούμενος, id est, ipse se puniens?[4] [h]

Gebh.—8 E ξ *sunt a. aliqui ... loqui prope delectet.*—9 D E ι ξ σ ψ 2 *miseriam.* Statim, *Medeæ* D E χ. *Medeaï* de Turnebi conjectura Fabric. item codex unus Oxon. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell.

CAP. XXVII. 1 Venet. 1480. Erasm. Crat. Victor. *vera, recta;* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. *vere recta.* Mox, *declarat*, de conjectura Wolfii, Schutz. Orell. *delectantur* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *declarant, hoc quasi officium judicio fieri. Quod, &c.* de Bentleii conjectura Dav. Tum, *cum in luctu* edd. antiquiss. Victor. Lamb. Paulo post, *dolorem intermiserint* ed. vet. Bouh. *dolore intermiserunt* D.—2 Reg. Dav. *ab his.*—3 Ita Lall. Wolf. Schutz. Orell. *intellectumque est* codd. pauci, etiam σ, Manut. Lamb. Dav. *intellectaque* Reg. ι ξ χ, Gebh. *intellectaque est* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *intellectum est* Eliens. 3. *intellecta que* D E U ψ 1. 2. *intellecta queque* reliqui codd. Oxon. *nisi proficisci* χ. *nihil proficit* ψ 1. Tum, *res* omittunt Manut. Lamb. *re* habent Dav. et Bouh.—4 Hæc est conjectura Bouhierii, quam damnat Orell. *Quid ille Ter. ipse se puniens, id est ἑαυτὸν τιμωρούμενος* Orell. *id est* omittunt Venett. 1480. 1481.

NOTÆ

plerique in canem mutatam scribunt, non propter rabiem, ut hic Cicero, sed propter æterna convicia, quibus Græcos lacessebat.

[g] *Apud Ennium*] In tragœdia, quam Medeam inscripsit. De illa jam dictum de Fin. lib. I.

[h] *Ipse se puniens*] Menedemus, qui, quod filius, paternæ severitatis impatiens, abiisset militaturus in Asia, arando se cruciabat. Illius meminit Horat. Sat. I. 2. 20. 'Ita ut pater ille, Terenti Fabula quem miserum nato vixisse fugato Inducit, non se pejus cruciaverit atque hic.'

Decrevi tantisper me minus injuriæ,
Chremes,[5] [i] meo gnato facere, dum fiam miser.

Hic decernit, ut miser sit.[6] Num quis igitur quicquam decernit invitus?

Malo quidem me quovis dignum deputem.

Malo se dignum deputat, nisi miser sit? Vides ergo opinionis esse, non naturæ, malum. Quid, quod [7] res ipsa lugere prohibet? ut apud Homerum quotidianæ neces, interitusque multorum, sedationem mœrendi afferunt: apud quem ita dicitur: [8]

Namque nimis multos,[k] atque omni luce, cadentes [9]
Cernimus; ut nemo possit mœrore vacare.[10]
Quo magis est æquum tumulis mandare peremtos
Firmo animo, et luctum lacrymis finire diurnis.

66. Ergo in potestate est abjicere dolorem, cum velis, tempori servientem. An est ullum tempus, (quoniam [11] quidem res in nostra potestate est) cui non, ponendæ curæ et ægritudinis causa, serviamus? Constabat,[12] eos qui concidentem vulneribus [l] Cn. Pompeium vidissent, cum illo ipso acerbissimo miserrimoque spectaculo sibi timerent, quod se classe hostium [m] circumfusos viderent, nihil tum aliud

Beroald. *pœnitens* codd. multi; *puniens* pleræque edd.—5 Codex unus Oxon. Manut. Bentl. in Terent. et Orell. *Chreme.*—6 *Hic decernit, ut miser sit* desunt in D.—7 *Quid, quos* multi codd. etiam Bern. a m. sec. E U ι ξ χ ψ 2. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell.—8 Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. *dicitur ita;* D ψ 2 *traditur*, omisso *ita.*—9 Ita de Manutii conjectura Lamb. seqq. *carentes* D E U ι ξ χ ψ 1. 2. et edd. ante Lamb.—10 E ξ χ *dolore vacare;* D *mœrore carere.*—11 Idem cod. *quando.* Mox, *ponendæ curæ: ægritudinis* Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Victor. *componendæ ægritudinis* ψ 2. *curæ et* omittunt Manut. Lamb.—12 *Constat* conj. Bouh. Statim, *cum in illo ipso* codd. et edd. ante Gebh. *nihil aliud tum* Venet. 1480. Dav.—

NOTÆ

[i] *Chremes*] Alter senex est illius fabulæ, quem Menedemus alloquitur. Vide locum apud Terent. Heaut. I. 1. 95.

[k] *Namque nimis multos*] Sunt verba Ulyssis Iliad. T. 226.

[l] *Concidentem vulneribus*] Ab Achilla et Septimio interfectus est, anno ætatis suæ 59. in navicula qua ad Ptolemæum confugiebat. Naviculam conscendens, ad uxorem filiumque conversus, illud Sophoclis pronuntiavit, 'Tyranni servus fit, qui ad tyrannum confugit.'

[m] *Hostium*] Ægyptiorum.

egisse, nisi ut remiges hortarentur, et ut salutem adipiscerentur fuga: [*p.* 205.] posteaquam Tyrum [13] venissent,[n] tum affictari, lamentarique cœpisse. Timor igitur ab iis ægritudinem potuit repellere; [14] ratio ac sapientia vera non poterit? XXVIII. Quid est autem, quod plus valeat ad ponendum [1] dolorem, quam cum est intellectum, nihil profici, et frustra esse susceptum? si igitur deponi potest, etiam non suscipi potest. Voluntate igitur et judicio suscipi ægritudinem confitendum est. 67. Idque indicatur eorum patientia, qui, cum multa sint sæpe perpessi, facilius ferunt,[2] quicquid accidit; obduruisseque sese contra fortunam arbitrantur; ut ille apud Euripidem:[o]

Si mihi nunc tristis primum illuxisset [3] dies,
Nec tam ærumnoso navigavissem salo,
Esset dolendi causa; ut injecto equulei[a]
Fræno repente tactu exagitantur novo.
Sed jam subactus [4] miseriis obtorpui.

Defatigatio [5] igitur miseriarum ægritudines cum faciat leniores, intelligi necesse est, non rem ipsam atque causam fontem esse mœroris. 68. Philosophi summi, neque dum [6] tamen sapientiam consecuti, nonne intelligunt, in summo

[a] *Equini pulli.*

---

13 *Cyprum* Wesseling. Obss. I. 13.—14 Duo codd. Oxon. et Leid. *depellere.* Actutum, *ratio ab sapienti viro non poterit* de Bentleii conjectura Dav. Wolf. Schutz. Orell. *vero* pro *vera* ψ 2.

Cap. XXVIII. 1 Leid. *deponendum;* recepit Schutz.—2 Dav. conj. *faciliusque ferunt;* Reg. Argent. 1511. Erasm. *facilius ferant.* Statim, *obduruisse quam sese* Reg. *obduruisse quæque se* D. *obduruisse sese* ψ 1. 2. Dav. *obduruisse quidem se* alii codd. Oxon.—3 E ξ *illusisset.*—4 Ita e codd. Gebh. seqq. *subjectus* Reg. et edd. vett.—5 *Defetigatio* Reg. Dav. Statim, *faciat leviores* edd. ante Gebh. *intelligi n. est, opinionem non, &c.* conj. Lamb. *rem ipsam causam atque fontem* Reg. alii codd. Venet. 1481. Beroald. Victor. Crat. Manut. Lamb. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell.—6 Leid. et vet. Bouh. *neque nondum;* edd. ante Gebh. *nec dum;* Dav. de Bentleii conjectura *summi quique, nondum.*—

NOTÆ

[n] *Tyrum venissent*] Tyrus, quæ nunc *Sur* appellatur, urbs Syriæ in Phœnicia, et in ora maris Mediterranei; olim insula, ab Alexandro Magno juncta continenti: a sultano Ægypti funditus eversa an. R. S. 1292.

[o] *Ille apud Euripidem*] Theseus. Eosdem versus ex Galeno supra retulimus.

se malo esse? Sunt enim insipientes; neque insipientia ullum majus malum est: neque tamen lugent. Quid ita? quia huic generi malorum non affingitur illa opinio, Rectum esse et æquum, et ad officium pertinere, ægre ferre, quod sapiens non sis: quod idem affingimus[7] huic ægritudini, in qua luctus inest; quæ omnium maxima est. 69. Itaque Aristoteles, veteres philosophos accusans, qui existimavissent philosophiam suis ingeniis esse perfectam, ait eos aut stultissimos aut gloriosissimos fuisse: sed se videre, quod paucis annis magna accessio facta esset,[8] brevi tempore philosophiam plane absolutam fore. Theophrastus[9] autem moriens[p] accusasse naturam dicitur, quod cervis et cornicibus[q] vitam diuturnam, quorum id nihil interesset; hominibus, quorum maxime interfuisset, tam exiguam vitam dedisset: quorum si ætas potuisset esse longinquior, futurum fuisse, ut, omnibus perfectis artibus, omni doctrina hominum vita erudiretur. Querebatur igitur, se tum, cum illa videre cœpisset, exstingui. Quid? ex ceteris philosophis nonne optimus et gravissimus quisque confitetur,[10] multa se ignorare? et multa sibi etiam atque etiam esse discenda? 70. Neque tamen, cum se in media stultitia, qua nihil est pejus, hærere[11] intelligant, ægritudine premuntur: nulla enim admiscetur opinio officiosi doloris.[b]

[b] *Doloris, quem quisque ex officio suo et conditione vitæ humanæ pati debeat.*

7 Ita Lamb. Lall. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *non affigitur illa opinio . . . quod idem affigimus* codd. aliquot, Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Gebh.—8 Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. *facta est.*—9 *Themistocles* nonnulli codd. ap. Schutz. Mox, *quod corvis* codex unus Oxon. probante Gebh. *quorum id maxime interfuisset* Col. *vitam* delevit Dav.—10 Dav. *confitentur.* 'Non est hæc Tulliana elegantia.'

NOTÆ

[p] *Theophrastus autem moriens*] Obiit tamen annos natus 85. illumque jam vetulum lectica vehi solitum scripsit Phavorinus, teste Laërt.

[q] *Cervis et cornicibus*] Ait Plinius cervos aliquos post annos centum captos esse cum torquibus aureis, quos Alexander Magnus illis injecerat. Cornicibus Hesiodus novem hominis ætates, quadruplum ejus cervis, ut triplicatum corvis tribuit.

Quid, qui non putabant [12] lugendum viris? qualis fuit Q. Maximus [r] efferens filium consularem; [s] qualis L. Paulus, [t] duobus paucis diebus amissis filiis; [u] qualis M. Cato, [x] prætore designato, [y] mortuo filio; quales reliqui, quos in Consolatione collegimus. 71. Quid hos aliud placavit, nisi quod luctum et mœrorem non putabant [13] viri? Ergo id, quod alii rectum opinantes, ægritudini se solent dedere, id ii

Orell.—11 Tres codd. Oxon. alii ap. Turneb. et Gebh. *habere.*—12 Ita e conjectura solus Ernesti; *putant* codd. omnes et reliquæ edd.—13 Ita Victor. Gebh. Schutz. *mœrorem esse non putabant* Reg. Bern. alii codd. ap. Lamb. Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Manut. Lamb. Dav. Lall. Wolf. Orell.—

NOTÆ

[r] *Q. Maximus*] Q. Fab. Maximus Cunctator, a belli gerendi ratione dictus; Verrucosus, a verruca in labiis; et a mansuetudine, Ovicula. Quinquies consulatus ann. 520. 525. 538. 539. 544. ut proavus, gessit; duos triumphos, ut avus, retulit; ut uterque, princeps senatus fuit: utrique in eo superior, quod dictator exultantem victoriis Hannibalem fregerit.

[s] *Filium consularem*] Q. Fab. Maximum, pontificem; cui, ob præclaram indolem et patris virtutes, facilior aditus ad honores fuit. Nam in ædilitate curuli, præter morem, designatus est prætor, et in prætura consul. Legatus deinde patris sui ann. 544. et 545. exercitum duxit. Liv. lib. XXVII. Non diu post mortuus a patre sene pro rostris laudatus est; quam orationem vidisse se scribit Plut. Plura nos in Catone Majore.

[t] *L. Paulus*] E gente Æmilia; duplici consulatu tribusque triumphis celeberrimus: de Hispania ulteriore, cum prætor esset an. 564. primum consul an. 571. de Liguribus; iterum consul an. 585. de Perse.

[u] *Duobus filiis*] Duas habuit uxores. Ex prima, quæ Papiria fuit, duos suscepit filios, totidemque filias. E filiis, natu major in gentem Fabiam, minor in Corneliam adoptatus est. Filiarum altera Q. Ælio Tuberoni nupsit, altera M. Catoni, Censorii filio. Ex secunda uxore, quam senex duxit, duos etiam genuit filios; quorum alter paulo ante patris de Perse triumphum, alter paucis diebus post obiit.

[x] *M. Cato*] A sapientia *Cato*, a censura *Censorius* dictus.

[y] *Prætore designato*] Duas duxit uxores M. Cato, Liciniam juvenis, jam senex Saloniam; ex quibus filios duos procreavit, alterum ex altera; utrique M. Cato proprium nomen fuit; sed natu majori a matre Licinia, Liciniani, minori a Salonia, Saloniani cognomen adhæsit. Ab his duæ Catonum Licinianorum et Salonianorum familiæ propagatæ sunt. Licinianus prætor designatus decessit. Ex Æmilia tamen, L. Pauli, qui Persen vicit, filia, suscepit M. et C. Catones, utrumque consulem; sed utriusque consulatus infelix: M. in Africa periit; C. adversus Scordiscos cum male pugnasset, Tarracinam in exilium pulsus est.

turpe[14] putantes ægritudinem repulerunt. Ex quo intelligitur, non in natura, sed in opinione, esse ægritudinem.

XXIX. Contra dicuntur hæc. Quis[1] tam demens, ut sua voluntate mœreat? Natura affert dolorem: cui quidem Crantor, inquiunt, noster[2] cedendum putat: premit enim, atque instat, nec resisti[3] potest. Itaque Oileus[a] ille apud Sophoclem, qui Telamonem antea[4] de Ajacis morte consolatus esset, is, cum audisset de sua,[b] fractus est. De cujus commutata mente sic dicitur:

Nec vero tanta præditus sapientia
Quisquam est, qui aliorum ærumnam dictis allevans,
[p. 206.] Non idem, cum fortuna mutata impetum
Convertat, clade ut subita[5] frangatur sua,
Ut illa ad alios dicta et præcepta excidant.

Hæc cum disputant, hoc student efficere, naturæ obsisti nullo modo posse: ii[6] tamen fatentur, graviores ægritudines suscipi, quam natura cogat. Quæ est igitur amentia, ut nos quoque idem ab aliis[7] requiramus? 72. Sed plures sunt causæ suscipiendi doloris. Primum illa opinio mali, quo viso atque persuaso ægritudo, insequitur necessario. Deinde etiam gratum mortuis se[8] facere, si

14 Reg. Erasm. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *id hi turpe;* Manut. et Lamb. omittunt *id.*

CAP. XXIX. 1 *Ecquis* Dav. probante Ernesti.—2 Ita Bern. alii codd. edd. antiquiss. et Gebh. *vester* Reg. margo Crat. Manut. Lamb. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell.—3 Lamb. solus cum codd. *ei resisti.* Vide Fabric.—4 Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *qui Telamonem ante.* Mox, *de sua* est de conjectura Ernestii; recepit Schutz. *de sui* Dav. Wolf. Orell. *de suo* Bern. 1. Victor. Manut. Lamb. *de suo filio* codd. aliquot, Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat.—5 Nonnulli codd. Venet. 1481. Beroald. Erasm. Lamb. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *clade subita.*—6 Reg. Erasm. Dav. *hi;* Ernesti conj. *iidem.*—7 Ita Bern. 1. edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. Gebh. *ab illis* codex Ursini, Dav. Wolf. Schutz. Orell.—8 Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut.

NOTÆ

[a] *Itaque Oileus*] Locrensium rex.

[b] *Audisset de sua*] Duo Ajaces: alter Oilei, Telamonis alter, Salaminii regis, filius. Ajax Oileus fulmine afflictus est a Pallade, quod is, capta Troja, Cassandram, Priami filiam virginem, et vaticinandi munere insignem, in ipso Palladis templo vitiasset. Virg. Æn. I. Juxta Homerum tamen submersus est a Neptuno, quod invitis Diis evasurum se e fluctibus impudenter jactasset. Odyss. Δ. 505.

graviter eos lugeant, arbitrantur. Accedit superstitio muliebris quædam: existimant enim, Diis immortalibus se facilius satis facturos, si, eorum plaga perculsi,[9] afflictos se et stratos esse fateantur. Sed hæc[10] inter se quam repugnent, plerique non vident: laudant enim eos, qui æquo animo moriantur; qui alterius mortem æquo animo ferant, eos putant vituperandos: quasi fieri ullo[11] modo possit, (quod in amatorio sermone dici solet) ut quisquam plus alterum diligat, quam se.[e] 73. Præclarum illud est, et si quæris,[12] rectum quoque, et verum, ut eos, qui nobis carissimi esse debeant, æque ac nosmetipsos amemus: ut vero plus, fieri nullo pacto potest. Ne optandum[13] quidem est in amicitia, ut me ille plus, quam se, ego illum plus, quam me: perturbatio vitæ, si ita fit, atque officiorum omnium, consequatur. XXX. Sed de hoc alias: nunc illud satis est, non attribuere ad amissionem amicorum miseriam nostram, ne illos plus, quam ipsi velint, si sentiant; plus certe, quam nosmetipsos, diligamus. Nam quod aiunt, plerosque consolationibus nihil levari, adjunguntque, consolatores ipsos confiteri se miseros,[1] cum ad eos impetum suum fortuna converterit; utrumque dissolvitur. Sunt enim ista non naturæ vitia, sed culpæ.[2] Stultitiam autem accusare quamvis copiose licet. Nam et qui non levantur, ipsi ad miseriam[3] invitant; et qui suos casus aliter ferunt,

[e] *Quod amantes sibi mutuo dicere solent, Te amo plus quam me ipsum.*

Lamb. *se mortuis.*—9 Duo codd. Oxon. *percussi,* uti volebat Ernesti. Pro *stratos*, tres codd. Oxon. et Leid. habent *fractos.*—10 *Sed hoc* E ξ. Mox, *repugnet* E. *pugnent* ψ 1.—11 *Quia fieri nullo* ψ 1.—12 Codex unus Oxon. *quæras.* Paulo post, *at vero plus* ι ξ σ χ ψ 1. 2. Reg. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Gebh.—13 *Nec optandum* D ψ 2. Mox, pro *quam se*, quod servant Reg. Col. Victor. Manut. Gebh. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *quam se amet* exhibent edd. antiquiss. Erasm. Crat. Lamb. *quam semet* D E U ι ξ σ χ ψ 2. Lall.

CAP. XXX. 1 Lamb. *se esse miseros.* Statim, *se impetum* χ. *fortuna* omittunt D E U ξ σ χ ψ 1. Venet. 1480. uncis inclusit Dav. *converterint* D χ ψ 1. —2 Codex unus Oxon. *sed culturæ;* margo ed. 1584. *sed stultitiæ.*—3 Ita Bern. 1. Victor. Gebh. *ipsi ad miserias* D. *ipsi ad se miseriam* cod. Ursin. Dav. in ed. sec. Lall. Wolf. in ed. sec. Schutz. Orell. *ipsi se ad miseriam* Dav. in ed. pr. sicque volebat Nissen. *ipsi miseriam* Wolf. in ed. pr. *ipsi alios ad miseriam* edd. antiquiss. Erasm. Crat. Manut. Lamb. Mox, *atque ut auctores aliis* Bern. 1. alii codd. Venet. 1480. Gebh. Dav. in ed. sec. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *atque*

atque auctores aliis ipsi fuerunt, non sunt vitiosiores,[a] quam fere plerique, qui avari avaros,[b] gloriæ cupidos gloriosi reprehendunt: est enim proprium stultitiæ, aliorum vitia cernere, oblivisci suorum. 74. Sed nimirum hoc maximum est experimentum,[4] cum constet ægritudinem vetustate tolli, hanc vim non esse in die positam, sed in cogitatione diuturna. Nam, si et eadem[5] res est, et idem est homo; qui potest quicquam de dolore mutari, si neque de eo, propter quod dolet, quicquam est mutatum, neque de eo, qui dolet? Cogitatio igitur diuturna,[6] nihil esse in re mali, dolori medetur, non ipsa diuturnitas.

XXXI. Hic mihi afferunt[1] mediocritates:[c] quæ si naturales sunt, quid opus est consolatione? Natura enim ipsa terminabit[2] modum: sin opinabiles, opinio tota tollatur. Satis dictum esse arbitror, ægritudinem esse opinionem mali præsentis, in qua opinione illud insit, ut ægritudinem suscipere oporteat.

75. Additur ad hanc definitionem a Zenone recte, ut illa opinio præsentis mali sit recens. Hoc autem verbum sic interpretatur, ut non tantum illud recens esse velit,[3] quod paulo ante acciderit, sed, quamdiu in illo opinato malo vis quædam insit, et vigeat, et habeat quandam viriditatem,

[a] *Licet autem illorum stultitiam accusare quantumvis copiose; nam et qui non levantur miseria, ipsi alios ad miseriam invitant; et qui suos casus ferunt aliter quam ferre alios voluerint, non sunt vitiosiores, &c.*

ut aliis auctores Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor. Manut. Lamb. *ut* primus delevit Dav. in ed. pr.—4 Reg. E σ χ ψ 1. 2. Victor. *exprimendum.* Paulo post, *diurna* Reg. et Gebh.—5 *Nam si eadem* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Lamb. *Nam et si eadem* Victor. Manut. Statim, *homo est* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat.—6 Reg. *diurna.*

Cap. xxxi. 1 *At hæ mihi afferentur* Nonius p. 29. ed. Merc.—2 Leid. *terminavit*, probante Bouh.—3 Reg. Bern. D E U ι ξ χ ψ 1. ed. vet. Bouh. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *interpretantur . . . velint.* Mox, *ut vigeat* Bern. 1.

NOTÆ

[b] *Qui avari avaros*] Horat. Sat. I. 3. 25. 'Cum tua pervideas oculis mala lippus inunctis, Cur in amicorum vitiis tam cernis acutum, Quam aut aquila, aut serpens Epidaurius?'

[c] *Mediocritates*] Quas Peripatetici docent; volunt enim affectus non prorsus tolli, sed temperari.

tamdiu appelletur recens: ut Artemisia [d] illa, Mausoli,[4] Cariæ regis, uxor, quæ nobile illud Halicarnassi [e] fecit sepulcrum,[f] quamdiu vixit, vixit in luctu, eodémque etiam confecta [g] contabuit. Huic erat illa opinio quotidie recens; quæ tum denique non appellatur [5] recens, cum vetustate exaruit.

Hæc igitur officia sunt consolantium, tollere [6] ægritudinem funditus, aut sedare, [p. 207.] aut detrahere quam plurimum, aut supprimere, nec pati manare longius, aut ad alia mentem traducere. 76. Sunt, qui unum officium consolantis putent,[7] malum illud omnino non esse, ut Cleanthi placet. Sunt, qui non magnum malum, ut Peripatetici.[8] Sunt, qui abducant a malis ad bona, ut Epicurus. Sunt, qui satis putent,[9] ostendere, nihil inopinati accidisse, nihil mali.[h] Chrysippus autem caput esse censet in consolando, detrahere illam opinionem mœrenti, si se officio [10]

Crat. Manut. Lamb. Bentl. Dav. in ed. pr. Wolf. Schutz. Orell.—4 *Artemisia Mausoli* Leid. probante Bouh. *Halicarnasi* edd. vett. Victor. Lamb. Pro *eodemque* Dav. e Baliol. dedit *eo denique*. Vid. Wopk. p. 87.—5 Codd. plerique, etiam Reg. *appellabatur;* Dav. conj. *appellabitur*.—6 Dav. conj. *aut tollere*. Mox, *aut ad alia traducere* Reg. Bern. alii codd. vet. Bouh. Argent. 1511. Erasm. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *aut ad aliam traducere* codd. aliquot, Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Victor. Manut. Lamb. Lectio nostra est e cod. Guelf.—7 Dav. ex Elieus. 2. *putant*. Actutum, *docere malum* de Lambini conjectura Dav. Lall. Wolf.—8 *Peripateticis* conj. Dav.—9 *Sunt qui abducunt ... putant* Gebh. et al. ante Ernesti. Pro *nihil mali*, Lamb. Oliv. Lall. de Manutii conjectura dederunt *nihil novi;* Nissen. suspic. *nihil inhumani;* Bouh. et Dav. conj. *ut Cyrenaici;* Oliv. conj. *nihil soli*, e § 79.—10 Reg. *mæ-*

NOTÆ

[d] *Artemisia*] Lygdami Halicarnassei, ut placet Herodoto; ut Straboni, Hecatomni, Cariæ regis, filia. Mausolo nupsit, fratri an secus, incertum. Xerxi contra Græcos auxilio venisse dicitur.

[e] *Halicarnassi*] Civitas est Cariæ, olim regia principum, prius Zephyra dicta.

[f] *Fecit sepulcrum*] Inter septem mundi miracula locum habuit; altitudine 35. cubitorum, circuitu 411. pedum, circum 39. columnæ. Plin. lib. XXXVI.

[g] *Etiam confecta*] Scripsit Theopompus Artemisiam exstincti viri ossa potione aspersa bibisse. Idem habet Val. Max. IV. 6.

[h] *Nihil mali*] Forte, *nihil novi*. In quem sensum dicitur infra: 'Animo sic excubat sapiens, ut ei nihil improvisum accidere possit, nihil inopinatum, nihil novum.' Si autem legas *mali*, ad Cleanthis rationem revolveris.

fungi putet justo atque debito. Sunt etiam, qui hæc omnia genera consolandi colligant:[11] alius enim alio modo movetur, ut fere nos omnia in Consolationem unam conjecimus: erat enim in tumore animus, et omnis in eo tentabatur[12] curatio. Sed sumendum tempus est, non minus in animorum morbis, quam in corporum: ut Prometheus ille[k] Æschyli; cui cum dictum esset,

Atqui, Prometheu, te hoc tenere existimo,
Mederi posse rationem[13] iracundiæ;

Respondit,[14]

Si quidem qui, tempestivam medicinam admovens,
Non ad gravescens[15] vulnus illidat manus.

XXXII. 77. Erit igitur in consolationibus prima medicina, docere aut nullum malum esse, aut admodum parvum: altera[1] et de communi conditione vitæ, et proprie, si quid sit de ipsius, qui mœreat [disputandum]: tertia, summam esse stultitiam frustra confici mœrore, cum intelligas, nihil posse profici. Nam Cleanthes[2] quidem sapientem consolatur; qui consolatione non eget. Nihil enim esse malum quod turpe non sit, si lugenti persuaseris, non tu illi luctum, sed stultitiam detraxeris. Alienum autem tempus docendi. Et tamen non satis mihi videtur vidisse hoc Cleanthes, suscipi aliquando ægritudinem posse ex eo ipso,

rentis se officio; D E ξ ψ 2 *mærenti se officio;* Leid. U χ *mærenti ne se; officio;* ψ 1 *mærenti quod se officio;* Bentl. conj. *mærenti, se officio fungi pio et justo.*—11 Ita de Ernestii conjectura legunt Wolf. Schütz. Orell. *colligunt* codd. et reliquæ edd. Mox, *ut fere nos in Consolatione omnia ad consolationem,* &c. Reg. Bern. 1. D E U, alii codd. Venet. 1480. Dav. Wolf. Orell. *ut nos in consolatione omnia in unum conjecimus* Schutz. de conj.—12 Codex unus Oxon. et Lamb. *tenebatur;* Lamb. conj. *vertebatur.*—13 *Orationem mederi* Lamb. in ed. 1566. *Mederi posse orationem* de H. Stephani conjectura Lamb. in curis secundis, probante Bouh. recepit Wolf. in ed. pr.—14 Ita Bern. 1. Gebh. Dav. Lall. Schutz. *Respondet* edd. antiquiss. Crat. Victor. Lamb. Wolf.—15 *Non aggravescens* D E U ι ξ χ ψ 1. Crat. Victor. Mox, *manu* E ξ, uti volebat Camer.

CAP. XXXII. 1 Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. *altera est.* Mox, *et propriæ* Reg. Erasm. Crat. Victor. *et propria* al. probante Bouh. *disputandum* suspectum est Ernestio.—2 *Cleantes* D E. Statim, *non*

NOTÆ

[k] *Prometheus ille*] De illa Æschyli fabula jam dictum. Græcos versus refert Camerarius.

quod esse summum malum Cleanthes ipse fateatur.[3] Quid enim[4] dicemus? cum Socrates Alcibiadi[l] persuasisset, ut accepimus, eum nihil hominis esse, nec quicquam inter Alcibiadem, summo loco natum, et quemvis bajulum[m] interesse; cum se Alcibiades afflictaret, lacrymansque Socrati supplex esset, ut sibi virtutem traderet, turpitudinemque depelleret; quid dicemus, Cleanthe? Num[5] in illa re, quæ ægritudine Alcibiadem afficiebat, mali nihil fuisse? 78. Quid? illa Lyconis,[n] qualia sunt? qui, ægritudinem extenuans, parvis ait eam rebus moveri, fortunæ[6] et corporis incommodis, non animi malis. Quid ergo? illud, quod Alcibiades dolebat, non ex animi malis vitiisque constabat? Ad Epicuri consolationem satis est ante dictum. XXXIII. 79. Ne illa[1] quidem consolatio firmissima est, quanquam et usitata est, et sæpe prodest: 'Non tibi hoc soli.'[o] Prodest hæc quidem, ut dixi, sed nec semper, nec omnibus: sunt enim, qui respuant: sed refert, quo modo adhibeatur. Ut enim tulerit quisque eorum qui sapienter tulerunt, non quo quisque incommodo affectus sit, prædicandum est. Chrysippi[2] ad veritatem firmissima est; ad tempus ægri-

eges D.—3 E ξ, Manut. Lamb. *fatetur;* ψ 1 *fatebatur.*—4 *Quid ergo* Venet. 1480. Mox, *ei nihil* conj. Bouh. *eum nihilominus* D U χ.—5 Pall. D E ξ *tum.* Pro *num in illa*, σ habet *nulla;* Crat. *illa in re.* Verba, *quid d. C. num . . . fuisse*, desunt in ψ 2.—6 Ernesti conj. *fortuna.*

CAP. XXXIII. 1 *Nulla* ψ 1. Statim, *firmissima consolatio est* Reg. Bern. 1. Venet. 1480. Dav. Wolf. Orell.—2 Ita Reg. Bern. 1. Victor. Gebh. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *Chrysippi auctoritas* D E ι ξ σ ψ 2. alii codd. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Wolf. in ed. pr. *Chrysippi*

NOTÆ

[l] *Socrates Alcibiadi*] Vel in Dialogo Platonis qui extat, cui titulus est 'Alcibiades;' sive de voto, ubi Socrates Alcibiadi exprobrat quod quid justum injustumve sit ignoraret; vel in Symposio ejusdem Platonis.

[m] *Bajulum*] Qui onera defert, bajulus dicitur. Perottus putat esse deductum a Baiis, oppido juxta Lucrinum lacum, quod propter advenas confluentes multi ibidem bajuli forent: alii a *βαιὸς, parvus;* quia minora gestantur, graviora vehuntur. Nunnesius in Grammatistice, a *βαστάζω, gesto.*

[n] *Lyconis*] Philosophi Peripatetici, qui Stratoni successit, et ob suavitatem sermonis Glycon dictus. Fuit Lycon Pythagoricus, alius poëta.

[o] *Non tibi hoc soli*] Supple *contigit.* Quantum solatium sit dolentis turba dolentium!

tudinis, difficilis. Magnum opus[3] est, probare mœrenti, illum suo judicio, et quod se ita putet oportere facere, mœrere. Nimirum igitur, ut in causis non semper utimur eodem statu, [*p.* 208.] (sic enim appellamus controversiarum genera) sed ad tempus, ad controversiæ naturam, ad personam accommodamus; sic in ægritudine lenienda, quam[4] quisque curationem recipere possit, videndum est.

80. Sed nescio quo pacto, ab eo quod erat a te propositum, aberravit oratio. Tu enim de sapiente quæsieras; cui aut malum videri nullum potest, quod vacet turpitudine; aut ita parvum malum, ut id obruatur[5] sapientia, vixque appareat; qui nihil opinione affingat assumatque ad ægritudinem; nec id putet esse rectum, se quam maxime excruciari luctuque confici; quo pravius nihil esse possit. Edocuit tamen ratio,[6] ut mihi quidem videtur, cum hoc ipsum proprie non quæreretur hoc tempore, num quod esset malum, nisi quod idem dici turpe posset; tamen ut videremus, quicquid esset in ægritudine mali, id non naturale esse, sed voluntario judicio et opinionis errore contractum. 81. Tractatum est autem a nobis id genus ægritudinis, quod unum est omnium maximum, ut, eo sublato, reliquorum remedia ne magnopere quærenda arbitraremur.[7] XXXIV. Sunt enim certa, quæ de paupertate; certa, quæ de vita inhonorata et ingloria dici soleant: separatim[1] certæ scholæ sunt de exilio, de interitu patriæ,

---

ratio U χ, Manut. Lamb. Oliv. *auctoritas* uncis inclusit Wolf.—3 *Magnum onus* Reg. D E U ξ σ. *Magnum enim opus* ψ 1. *et* ante *quod* omittunt duo codd. Oxon. et Dav.—4 Ita Col. alii codd. Gebh. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *lenienda; nam quam* Reg. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Lamb. Dav. *quamnam* Manut. probante Fabric.—5 Gryph. *observatur;* unde Brutus conj. *obleratur.*—6 Duo codd. Regg. Dav. in ed. pr. Lall. *oratio.* Mox, *num quid ullum esset malum* Leod. a Quercu; *ne esse quidem ullum malum* Erasm. *ne quidem ullum esse malum* Crat. Victor. Manut. *ne ullum quidem esse malum* Lamb. in ed. 1566. Dein, *tum ut videremus* Leid. *Edocuit tamen ratio, ut mihi videtur cum hoc ipsum proprie non quæreretur, cum ne quod esset malum, nisi quod idem dici turpe posset, tum ut videmus* conj. Bouh. *esset* post *quicquid* omittit Manut.—7 Codd. aliquot, Dav. Oliv. et Wolf. in ed. pr. *arbitremur.*

CAP. XXXIV. 1 Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. *separatim autem.* Paulo post, *de cæcitate, de omni, &c.* Bern. 1. D E ι ξ σ ψ 2. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *de cæcitate, et omni, &c.* U

de servitute, de debilitate, de cæcitate, et de omni casu, in quo nomen poni solet calamitatis. Hæc[2] Græci in singulas scholas, et in singulos libros dispertiunt: opus enim quærunt: quanquam plenæ disputationes delectationis sunt. 82. Et tamen,[3] ut medici, toto corpore curando, minimæ etiam parti, si condoluit, medentur; sic philosophia, cum universam ægritudinem sustulit, tamen, si quis error aliunde extitit, si paupertas momordit, si ignominia pupugit, si quid tenebrarum obfudit[4] exilium, aut eorum, quæ modo dixi, si quid extitit; et si singularum rerum sunt propriæ consolationes; de quibus audies tu quidem, cum voles: sed ad eundem fontem revertendum est, ægritudinem omnem procul abesse a sapiente, quod inanis sit, quod frustra suscipiatur, quod non natura exoriatur, sed judicio, sed opinione, sed quadam invitatione ad dolendum, cum id decreverimus ita fieri oportere. 83. Hoc detracto, quod totum est voluntarium, ægritudo erit sublata illa mœrens: morsus tamen et contractiunculæ[5] quædam animi relinquentur. Hanc dicant sane naturalem, dum ægritudinis nomen absit, grave, tetrum, funestum, quod cum sapientia esse, atque, ut ita dicam, habitare, nullo modo possit. Atqui[6] stirpes sunt ægritudinis quam multæ, quam amaræ! quæ, ipso trunco everso, omnes eligendæ sunt, et, si necesse erit,

χ. *imponi solet* ψ 1.—2 *Hæc enim* codex unus Oxon. Mox, *quanquam plane disputationes* D E U ξ ψ 1. 2. *delectationisque* ψ 1. *sunt delectationis* Col. Fabric. Wolf. Schutz. Orell. *quanquam plane disputationis sunt, delectationis* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. *quanquam plane disputationis sunt*, *non delectationis* Lamb. 1566.—3 *Etenim* conj. Bouh. Mox, *sic philosophiæ* conj. Ernesti; *sic in philosophia* suspic. Nissen. Tum, *alicunde extitit* suspic. Ernesti.—4 D ψ 1 *effudit*. Statim, *quæ quamque modo* D. *quæque modo* E. *et si* ante *singularum* omittunt D E U ι ξ χ ψ 1. 2. Bern. 1. *et si* uncis inclusere Wolf. Orell. delerunt Lamb. Schutz. *et singularum* codex unus Oxon. uti volebat Bentl. *etiam singularum* conj. Turneb. *ei singularum* conj. Dav. *et sic singularum* codd. aliquot, probante Bouh. *et huic singularum* Lall. de Davisii suspicione.—5 Manut. Dav. in ed. pr. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *contractiuncula*, uti conj. Bentl. Præterea *tantum* volebat idem Bentl. Tum, *relinquetur* de Bentleii conjectura Dav. in ed. pr. Lall. Wolf. Schutz. Orell. Vulgatam defendit Nissen.—6 *At quæ* de Bentleii sententia Dav. Wolf. Schutz. Orell. *Atque* Bern. 1. ι σ ψ 2. alii codd. et ed. vet. Bouh. Mox, *elidendæ sunt* ι σ ψ 2. Venet. 1480. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Lall.

singulis disputationibus: superest enim nobis hoc, cuicuimodi[p] est, otium. Sed ratio una omnium est ægritudinum, plura nomina. Nam et invidere ægritudinis est, et æmulari, et[7] obtrectare, et misereri, angi, lugere, mœrere, ærumna affici, lamentari, solicitari, dolere, in molestia esse, afflictari, desperare. 84. Hæc omnia definiunt Stoici: eaque verba, quæ dixi, singularum rerum sunt; non, ut videntur,[8] easdem res significant; sed aliquid differunt: quod alio loco fortasse tractabimus. Hæ[9] sunt illæ fibræ stirpium, quas initio dixi, persequendæ, et omnes eligendæ, ne ulla unquam possit existere. Magnum opus, et difficile: quis negat? Quid[10] autem præclarum, non idem arduum? Sed tamen id effecturam philosophia profitetur: nos modo curationem ejus recipiamus. Verum quidem hæc hactenus. Cetera, quotiescumque voletis, et hoc loco, et aliis,[11] parata vobis erunt.

Wolf. Schutz. et Orell. Vulg. defendit Burm. ad Georg. II. 407.—7 Lamb. omittit *et*. Statim, *et angi* Reg. Victor. Dav. *atque angi* Lamb.—8 Leid. *videtur*, probante Bouh.—9 *Hæc* codd. aliquot, et Dav. *quas initio dixi persecandas et omnes eruendas* Eliens. 2. *quæ sunt, ut initio dixi, persequendæ, &c.* ex Eliens. 3. Dav. *persecandæ* de Davisii conjectura Lall. *et omnes elidendæ* edd. antiquiss. Oliv. Orell. *et o. eludendæ* ψ 2. *et o. elegendæ* D. *ne unquam ulla* Reg. Dav.—10 Codex unus Oxon. et Venet. 1480. *quod*, uti volebat Nissen. Statim, *non idem est arduum* cod. Ursini et Leid. *sed tamen id se effec.* Bern. 1. alii codd. edd. ante Gebh. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell.—11 Lamb. *et alibi*.

NOTÆ

p *Cuicuimodi*] Qualecumque. Alludit forte ad tempora reip. devolutæ ad unius Cæsaris nutum.

M. TULLII CICERONIS

TUSCULANARUM QUÆSTIONUM

AD M. BRUTUM

LIBER IV.

DE RELIQUIS ANIMI PERTURBATIONIBUS.

ARGUMENTUM.

Præfatio hujus libri ad asserendum priscis Romanis philosophiæ studium comparata est. Ipsa autem libri hujus disputatio in hoc versatur, ut, 'omni perturbatione posse sapientem vacare,' demonstretur. Primo affertur perturbationis Stoica definitio, et in quatuor genera distributio; quarum duæ ex bonis opinatis sunt, ut lætitia et libido; duæ ex malorum errore, ut ægritudo et metus: hisque singulis perturbationibus suæ partes subjiciuntur. cap. 4—9. Deinde quomodo ipsa perturbatio ab ægrotatione seu morbo differat, et quæ sit in hoc genere animi cum corpore similitudo, ostenditur. cap. 10—14. Sequitur postea brevis demonstratio ejus, quod quærebatur, nempe perturbationem cum sapientia consistere non posse; longa autem contra Peripateticos disputatio, qui perturbationes necessarias esse, naturales, utilesque contendunt, easque a sapiente non tollendas et extirpandas, sed modum ipsis adhibendum statuunt. cap. 15—26. Subjicitur tandem de perturbationum curatione. Ea varia est, neque omnis perturbatio una ratione sedatur. Est præterea in quatuor perturbationibus illis ea distinctio: primum, utrum ad universam perturbationem, tanquam ægritudinem, lætitiam, an ad singulas, h. e. generibus subjectas formas, adhibeatur; deinde, utrum mali bonive opinionem, an ipsam omnino perturbationem tollas. Sed certa et propria sanatio est, si doceas, ipsas perturbationes per se esse vitiosas, nec habere quicquam aut naturale aut necessarium. Altera autem ratio, quæ simul opinionem boni aut mali tollit, est ea quidem utilior, sed raro proficit, ne-

que est ad vulgus adhibenda. Est etiam, ubi adhiberi plane non potest, quod res, quæ perturbat animum, vere est bona aut mala, tanquam, si quis ægre ferat, nihil in se esse virtutis, nihil animi, nihil officii, nihil honestatis. cap. 27. 28. Reliqua disputatio, quomodo quatuor ista genera tollenda sint, docet.

I. 1. [*Ed. Ald. p.* 209.] CUM multis locis[1] nostrorum hominum ingenia, virtutesque, Brute, soleo mirari, tum maxime his in studiis, quæ, sero admodum expetita, in hanc civitatem e Græcia transtulerunt. Nam, cum a primo urbis ortu, regiis[2] institutis, partim etiam legibus,[a] auspicia, cærimoniæ, comitia,[b] provocationes,[c] patrum consilium,[d] equitum peditumque descriptio, tota res militaris, divinitus esset constituta; tum progressio admirabilis, incredibilisque cursus ad omnem excellentiam factus est, dominatu regio republica

CAP. I. 1 *Cum multis in locis* Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor. Mox, *soleo admirari* Erasm. *in his studiis* Venet. 1481. Dav. Wolf. *in hiis studiis* Bern. 1. et Venet. 1480. *in iis studiis* Erasm. et Argent. 1511. *iis in studiis* Manut. Lamb. Pro *transtulerunt* Ernesti conj. *transierunt*.—2 Lamb. conj. *partim regiis*, improbante Bruto. Pro *provocationes* Ursin. conj. *prensationes*. Tum, *essent constituta* Dav. in ed. pr. probante Ernesti; *esset instituta* E ξ.

NOTÆ

[a] *Etiam legibus*] Leges regias, quibus usi primum sunt Romani, collegit Sextus Papirius; unde jus, quo leges ejusmodi continentur, Papirianum appellatum est. Franc. Balduinus in eo, quem ad leges Romuli scripsit, libro, octodecim ejus leges recenset, quas tamen eruditi non pauci ut spurias confictasque rejiciunt. Rosin. lib. VIII.

[b] *Comitia*] Coitiones erant populi ad ferenda suffragia magistratibus creandis, et ad leges ferendas: alia calata, alia curiata. Hæc haberi, cœlo aut tonante aut fulgurante, nefas fuit.

[c] *Provocationes*] Quibus a judicio magistratuum ad populum aut tribunos recurrere licitum erat. Primam de provocatione legem tulit Valerius Publicola.

[d] *Patrum consilium*] Senatus, qui, cum a Romulo primum constitutus est, centum virorum fuit. Facta populi divisione in tres tribus, tribuumque in decem curias, singulis tribubus tres eligere viros permisit qui filios haberent, tum singulis curiis totidem, quibus ipse addidit unum, qui urbi senatuique, absente se, præesset. Sic conflatus centenarius patrum numerus. Tarquinius Priscus alios centum senatores adjunxit, qui minorum gentium patres vocati sunt. Denique, pulso Tarquinio, Brutus, delectis ex equestri ordine centum, trecentorum patrum summam confecit. Novi autem senatores 'conscripti,' veteres 'patres' appellati sunt. Plura Majoragius libro De Senatu.

liberata. Nec vero hic locus est, ut de moribus institutisque majorum, et disciplina ac temperatione civitatis, loquamur. Aliis hæc locis satis accurate a nobis dicta sunt, maximeque in iis[3] sex libris, quos De Republica scripsimus. 2. Hoc autem loco consideranti mihi studia doctrinæ, multa sane occurrunt, cur ea quoque arcessita[4] aliunde, neque solum expetita, sed etiam conservata et culta videantur. Erat enim illis pæne in conspectu[e] præstanti sapientia et nobilitate Pythagoras, qui fuit in Italia temporibus iisdem, quibus L. Brutus patriam liberavit, præclarus auctor nobilitatis tuæ.[f] Pythagoræ autem doctrina, cum longe lateque flueret, permanavisse mihi videtur in hanc civitatem: idque cum[5] conjectura probabile est, tum quibusdam etiam vestigiis indicatur. Quis enim est,[6] qui putet, cum floreret [in Italia] Græcia potentissimis et maximis urbibus, ea, quæ Magna dicta est, in hisque primum ipsius Pythagoræ, deinde postea Pythagoreorum, tantum nomen esset, nostrorum hominum ad eorum doctissimas voces aures clausas fuisse? 3. Quinetiam arbitror, propter Pythagoreorum[g] admirationem, Numam quoque regem Pythagoreum a posterioribus existimatum. Nam cum Pythagoræ disciplinam et insti-

---

Paulo post, *respublica liberata* D σ.—3 Reg. Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Victor. Dav. *in his.* Statim, *conscripsimus* D χ, Venett. 1480. 1481. Argent. 1511. Erasm. Manut. Lamb.—4 Ita Reg. Gryph. Lamb. secc. *accersita* D E ξ χ ψ 2. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut.—5 Wolf. in ed. sec. *tum*, de conjectura.—6 Ita Reg. Gebh. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *Quis est enim* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Lall. ' *in Italia* sine causa uncis

NOTÆ

[e] *Pæne in conspectu*] Metaponti, Crotonæ, Heracleæ, ceterisque urbibus Magnæ Græciæ, quæ ultimam Italiæ oram, Lucanos, Messapios, Brutios, complectebatur, ubi nunc est Calabria citerior et ulterior, Basilicata, terra Bariana, terra Hydruntina, provinciæ regni Neapolitani a mari Tyrrheno ad Hadriaticum.

[f] *Nobilitatis tuæ*] Sunt qui negent M. hunc Brutum, cui Cicero Tusculanas inscribit, originem ducere a L. Bruto, Romanæ libertatis assertore. Ea de re judicium tulimus lib. I.

[g] *Propter Pythagoreorum*] Puta Archytæ Tarentini, Alcmæonis Crotoniatæ, Hippasi Metapontini, Philolai Crotoniatæ.

tuta[7] cognoscerent, regisque ejus æquitatem et sapientiam a majoribus suis accepissent, ætates autem et tempora ignorarent[h] propter vetustatem, eum, qui sapientia excelleret, Pythagoræ auditorem fuisse crediderunt. II. Et de conjectura[1] quidem hactenus. Vestigia autem Pythagoreorum quanquam multa[2] colligi possunt, paucis tamen utemur, quoniam non id agitur hoc tempore. Nam, cum carminibus[i] soliti illi esse dicantur et præcepta[3] quædam occultius tradere, et mentes suas a cogitationum intentione, cantu, fidibusque[k] ad tranquillitatem traducere; gravissimus auctor in Originibus dixit Cato, morem apud majores hunc epularum fuisse, ut deinceps, qui accubarent, canerent ad tibiam[l] clarorum virorum laudes atque virtutes. Ex quo[4] perspicuum est, et cantus tum fuisse rescriptos vocum sonis, et carmina. 4. Quanquam id quidem etiam XII tabu-

inclusit Ernesti.' *Orell.* Statim, *in iisque primum* Wolf.—7 Codd. Regg. E U ξ σ χ ψ 1. Venet. 1480. Lall. *constituta.* Paulo post, *quia sapientia excelleret* Dav. in ed. pr.

CAP. II. 1 *Et conjectura* E ξ. *Hæc de conjectura* Venet. 1480.—2 Duo codd. Oxon. *quanquam et multa.*—3 E ξ *videantur et præcepta;* Dav. in ed. pr. *dicantur præcepta.*—4 *Ergo* codex unus Oxon. Mox, *fuisse descriptos* Lamb. et Fabr. uti volebant Ursinus, Gronov. ad Liv. VII. 2. et Wolf. in Prælectt. 'Qui vulgatam defendunt, explicare debent de notis a musicis supra singulas syllabas positis.' *Orell.* Actutum, '*vocum notis* conj. Pantag. probante Wolfio in Prælectt. Sed accuratius videtur vulgata significare, notas, qui-

NOTÆ

h *Et tempora ignorarent*] Numa enim regnare cœpit an. U. C. 39. Pythagoras autem in Magna Græcia floruit anno 200. Pythagoreus igitur esse non potuit, qui tot annos mortuus est antequam veniret in Italiam Pythagoras.

i *Cum carminibus*] Sunt qui Pythagoram nihil scripsisse dicant; quosdam tamen ejus libros refert Laërt. Aurea vero Pythagoræ carmina quæ extant, Lysidis Pythagoræ discipuli, aut alterius Pythagorici sunt.

k *Cantu, fidibusque*] Pythagoricis, inquit Quintil. lib. IX. moris fuit, cum evigilassent, animos ad lyram excitare, quo essent ad agendum erectiores; et cum somnum peterent, ad eam prius lenire mentes, ut si quid fuisset turbidiorum cogitationum, componerent. De musica Pythagoræ, vide Macrob. lib. II. in Somnium Scipionis.

l *Canerent ad tibiam*] Idem de Hispanis ex Sallustio refert Servius, de Germanis Tacitus. De illo more Romanorum hæc Val. Max. II. 1. 'Quid hoc more splendidius? . . . quas Athenas, quam scholam huic domesticæ disciplinæ prætulimus? Inde oriebantur Camilli, Scipiones,' &c.

læ declarant, condi jam tum[5] solitum esse carmen: quod ne liceret fieri ad alterius injuriam,[m] lege sanxerunt. Nec vero illud non eruditorum temporum argumentum est, quod et Deorum pulvinaribus,[n] et epulis magistratuum, fides præcinunt:[6] quod proprium ejus fuit, de qua loquor, disciplinæ. [p. 210.] Mihi quidem[7] Appii Cæci carmen, quod valde Panætius laudat epistola quadam,[o] quæ est ad Q. Tuberonem,[p] Pythagoreum[8] videtur. Multa etiam sunt[9] in nostris institutis ducta ab illis; quæ prætereo, ne ea, quæ peperisse ipsi putamur, aliunde didicisse videamur. 5. Sed, ut ad propositum redeat oratio: quam brevi tem-

bus sonos acutos et graves indicare soliti fuerint musici.' *Orell.*—5 Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. *tunc.* Mox, *leges sanxerunt* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb.—6 Ernesti conj. *præcinuerunt.*—7 *Mihi quidem etiam* Reg. Bern. 1. χ, edd. vett. Orell. *Mihi quidem et* ψ 1.—8 *Pythagoreorum* Reg. D χ ψ 1. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Dav. Lall.—9 *Multa sunt etiam* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. Statim, *dicta ab illis* Gebh. teste Ernesti, non vero ed. 1692. Tum, *quæ perperisse* Reg. unde Dav. in ed. pr. *quæ repperisse* (sic) probante Ernesti;

NOTÆ

[m] *Alterius injuriam*] Legem illam Jos. Scaliger in suis ad Festum castigationibus sic recitat: 'Si quis carmen occentassit, quod alteri flagitium faxit, capitale esto.' In fragmentis autem de Repub. lib. IV. apud Ciceronem sic legitur: 'Si quis actitaverit, sive carmen condiderit, quod infamiam flagitiumve alteri precetur, capite punitor.' De eadem lege Aug. de Civitate Dei II. 2. et Horat. Sat. II. 1. 82. 'Si mala condiderit in quem quis carmina, jus est Judiciumque.'

[n] *Pulvinaribus*] Pulvinaria erant lectuli in templis sterni consueti, cum Diis, quorum templum erat, in ipso templo appararetur convivium; unde pulvinar sæpe pro ipso convivio sumitur. Qui ritus lectisternium quoque vocabatur. Huic qui præerant epulones dicebantur. Unde collegium epulonum, qui tres primum instituti; mox a L. Sulla, ut suspicatur Onuphrius, pro triumviris septemviri creati; deinde et septemviris tres alii a Cæsare additi. Hubert. Goltzius.

[o] *Epistola quadam*] Non extat.

[p] *Ad Q. Tuberonem*] Q. Ælius Tubero, L. Æmilii Pauli ex filia nepos, P. Scipionis Æmiliani sororis filius, disciplina Stoicus et eruditissimus. Cic. pro Murena: 'sed in nullo numero oratorum habitus.' Cic. in Bruto: 'Ut vita severus, et constans, et fortis, ita oratione durus, incultus, horridus.' Tib. Graccho inprimis offensus. Pomponius De Origine Juris, eum inter jurisconsultos recenset, aitque fuisse consulem. Quod si ita est, suffectus esse debuit, cum in fastis consularibus non reperiatur. Pigh. ad an. 615.

pore, quot et quanti poëtæ, qui autem oratores, extiterunt! facile ut appareat, nostros omnia consequi potuisse, simul ut velle cœpissent. Sed de ceteris studiis alio loco et dicemus, si usus fuerit,[10] et sæpe diximus. III. Sapientiæ studium vetus id quidem in nostris: sed tamen, ante Lælii ætatem et Scipionis, non reperio, quos appellare possim[1] nominatim. Quibus adolescentibus, Stoicum Diogenem, et Academicum Carneadem video ad senatum ab Atheniensibus missos esse legatos,[q] qui cum reipublicæ nullam unquam partem attigissent, essetque eorum alter Cyrenæus,[2] [r] alter Babylonius, nunquam profecto scholis essent excitati,[3] neque ad illud munus electi, nisi in quibusdam principibus, temporibus illis, fuissent studia doctrinæ: qui cum cetera literis mandarent, alii jus civile, alii orationes suas, alii monumenta majorum, hanc amplissimam omnium artium bene vivendi disciplinam vita magis quam literis persecuti sunt.[4] 6. Itaque illius veræ elegantisque philosophiæ, quæ, ducta[5] a Socrate, in Peripateticis adhuc permansit, et idem alio modo dicentibus Stoicis, cum Academici eorum controversias disceptarent, nulla fere sunt, aut pauca admodum Latina monumenta, sive propter magnitudinem rerum, occupationemque hominum, sive etiam, quod imperitis ea probari posse non arbitrabantur: cum interim, illis silentibus, C. Amafinius[6] [s] extitit dicens: cujus libris

quoque pepercisse U. *quæ* omittunt ι σ.—10 'Hoc contra nescio quem *si usus feret*, sive *tulerit*, conjicientem, recte vindicat Moser. Symb. p. 18.' *Orell.* *si opus fuerit* codex unus Oxon.

CAP. III. 1 Codex unus Oxon. *possem.*—2 Idem codex omittit *alter Cyrenæus.*—3 D E ξ χ ψ 2 *exercitati.*—4 Tres codd. Oxon. *prosecuti sunt.*—5 E ξ *ducta est.* Paulo post, *nullæ fere sunt* E ξ σ. *ac pauca* E U ξ σ ψ 1. Deinde, pro *hominum*, Reg. ι ξ χ ψ 2. edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. Lamb. 1516. *omnium.*—6 *Amasanius* Gryph. duo codd. Oxon. Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor. Manut. Orell. Statim, *dicens* delendum censebat

NOTÆ

q *Esse legatos*] Romam missi sunt uti mulcta talentorum fere quingentorum remitteretur, sibi imposita propter Oropi Bœotiæ urbis vastationem. Gellius VII. 14. duobus, quorum Cicero meminit, legatis, tertium addit, Critolaum Peripateticum. In senatum introducti, usi sunt interprete Cæcilio senatore. Vid. Pausan. in Achaicis. Plut. in Vita Catonis.

r *Alter Cyrenæus*] Carneades.

s *C. Amafinius*] De quo nos Acad.

editis, commota multitudo contulit se ad eandem potissimum disciplinam; sive quod erat cognitu perfacilis; sive quod invitabat illecebris blandæ voluptatis; sive etiam, quia nihil prolatum erat melius, illud, quod erat, tenebant. 7. Post Amafinium autem multi ejusdem æmuli rationis multa cum scripsissent,[7] Italiam totam occupaverunt: quodque maximum argumentum est, non dici illa subtiliter, quod etiam facile ediscantur, et ab indoctis probentur, id illi firmamentum esse disciplinæ putant. IV. Sed defendat quod quisque sentit:[1] sunt enim judicia libera: nos institutum tenebimus; nulliusque unius disciplinæ legibus astricti, quibus in philosophia necessario pareamus, quid sit in quaque re maxime probabile, semper requiremus. Quod, cum sæpe alias, tum nuper in Tusculano, studiose egimus. Itaque, expositis tridui disputationibus, quartus dies hoc libro concludetur.[2] Ut enim in inferiorem[t] ambulationem descendimus (quod feceramus idem[3] superioribus diebus), acta res est sic.

8. M. Dicat, si quis vult,[u] qua de re[4] disputari velit. A.

Lamb. in marg. ed. 1584. non improbante Ernesti. *docens* codd. aliquot ap. Bouh. et Lall. *Picens* conj. Gulielm. Paulo post, *invitabantur* Wolf. Schutz. Orell. *invitabat* est de conjectura Bouh. *invitabatur* codd. et reliquæ edd. *illicebris blandis* edd. antiquiss. Manut. Lamb. Gebh. Dav.—7 Col. *autem cum multi ... multa conscripsissent.* Paulo post, *quod et facile* Bern. 1. Manut. Lamb. Dav. in ed. sec. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *quod tam facile* Dav. in ed. pr. *quod et jam facile* conj. Orell.

CAP. IV. 1 Pal. 4 *defendat unusquisque quod sentit;* duo codd. Oxon. et edd. antiquiss. *defendat quidem quod, &c.* Mox, *nullisque unius* Reg. edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. Lamb. Gebh. *legibus ascripti* Leid. et Dav. in ed. pr.—2 Ita ed. vet. Bouh. *concluditur* codd. cum reliquis edd.—3 Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. *quod idem feceramus.* Statim, *acta res sic est* Argent. 1511. *sic acta res est* Manut. Lamb. Lall.—4 Edd. antiquiss. Manut. Lamb. *de qua re.* Actutum, *disputare*

NOTÆ

lib. I. diximus. Doctrinam Epicuri literis Latinis mandavit sine ulla orationis elegantia. Unde illum et Catium Cicero malos verborum interpretes appellat. Is Catius est de quo Horat. Sat. II. 4. 1. 'Unde, et quo, Catius,' &c.

[t] *In inferiorem*] Academiam. Ita enim inferius gymnasium appellabatur, cum superiori nomen esset Lycæum, ut ipse Cicero scribit de Div. lib. I.

[u] *Dicat, si quis vult*] Alludit ad morem Gorgiæ Leontini, qui in conventu interrogare consueverat, qua de re audire quisque vellet; se de omni

Non mihi videtur omni animi perturbatione posse sapiens vacare. M. Ægritudine quidem hesterna disputatione videbatur; nisi forte temporis causa [x] assentiebare.[5] A. Minime vero: nam mihi egregie probata est oratio tua. M. Non igitur existimas cadere in sapientem ægritudinem? A. Prorsus non arbitror. M. Atqui, si ista perturbare animum sapientis non potest, nulla poterit. Quid enim? metusne conturbet? [*p.* 211.] At earum[6] rerum est absentium metus, quarum præsentium est ægritudo. Sublata igitur ægritudine, sublatus est metus.[7] Restant duæ perturbationes, lætitia gestiens, et libido; quæ si non cadent in sapientem, semper mens erit tranquilla sapientis. 9. A. Sic prorsus intelligo. M. Utrum igitur mavis? statimne nos vela facere, an quasi e portu egredientes paululum remigare?[8] A. Quidnam est istuc?[9] non enim intelligo.

V. M. Quia Chrysippus, et Stoici, cum de animi perturbationibus disputant, magnam partem in his[1] partiendis et definiendis occupati sunt: illa eorum perexigua oratio est, qua medeantur animis, nec eos turbulentos esse patiantur. Peripatetici autem ad placandos animos multa afferunt: spinas partiendi et definiendi prætermittunt. Quærebam igitur, utrum panderem vela orationis [z] statim, an eam ante paululum dialecticorum remis [y] propellerem. A. Isto modo

eædem edd.—5 Vat. *non vi assentiebare;* Reg. Bern. 1. Venet. 1480. *novi assentiebare;* Bentl. conj. *non re assentiebare;* Bern. 1. in marg. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Lamb. in marg. ed. 1584. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *nobis assentiebare;* Manut. Lamb. in ed. 1566. Gebb. Lall. omittunt *nobis.*—6 *Et earum* Reg. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm.—7 Reg. alii codd. *et sublatus est metus;* Dav. in ed. pr. *sublatus est et metus;* Dav. conj. *etiam sublatus est metus.*—8 Leid. *vela facere, tanquam e p. e., an p. remigrare?* probante Bouh. improbante vero Orell.—9 *Quidnam est istud?* codex unus Oxon. Wolf. Schutz.

CAP. V. 1 Ita edd. antiquiss. Victor. Manut. Lamb. Dav. Lall. *in iis* alii

NOTÆ

re quæ in quæstionem vocaretur, ex tempore dicturum. Quocirca tantus Gorgiæ honos habitus est, ut statua, non inaurata, ut ceteris, sed ex auro solido, uni ex omnibus palam dedicaretur a Græcia.

x *Temporis causa*] Eo tempore Cæsar rerum potiebatur, adeoque erat ægritudo dissimulanda.

y *Dialecticorum remis*] Dialectici cum pressum et concisum dicendi genus sequantur, parum a portu,

vero: erit enim hoc totum, quod quæro, ex utroque perfectius.[3] 10. M. Est id quidem rectius: sed[4] post requires, si quid fuerit obscurius. A. Faciam equidem. Tu tamen, ut soles, dices ista ipsa obscura planius, quam dicuntur a Græcis. M. Enitar equidem: sed intento opus est animo, ne omnia dilabantur,[5] si unum aliquod effugerit. Quoniam quæ Græci πάθη vocant, nobis perturbationes appellari magis placet, quam morbos; in his explicandis veterem illam equidem Pythagoræ primum, deinde[6] Platonis descriptionem sequar; qui animum in duas partes[a] dividunt; alteram rationis participem faciunt, alteram expertem. In participe rationis ponunt tranquillitatem, id est, placidam quietamque constantiam; in illa altera motus turbidos tum iræ, tum cupiditatis, contrarios inimicosque rationi. 11. Sit igitur hic fons. Utamur[7] tamen, in his perturbationibus describendis, Stoicorum definitionibus et partitionibus; qui mihi videntur in hac quæstione versari[8] acutissime.

VI. Est igitur Zenonis hæc definitio, ut perturbatio sit, quod πάθος ille dicit, aversa a recta ratione, contra naturam,[1] animi commotio. Quidam brevius,[2] perturbationem esse appetitum vehementiorem: sed vehementiorem eum volunt esse, qui longius discesserit a naturæ constantia. Partes autem perturbationum volunt ex duobus opinatis bonis nasci, et ex duobus opinatis malis: ita esse quatuor.[b] Ex

et Orell.—2 Dav. in ed. pr. *orationi;* refutat Ernesti.—3 Codd. aliquot, edd. antiquiss. Beroald. Crat. Lall. *perfectum.*—4 Dav. *et.*—5 Ernesti conj. *elabantur.*—6 Reg. et Dav. *dein.*—7 *Utemur* Dav. in ed. pr.—8 Venet. 1480. *versati.*

CAP. VI. 1 Salmasius conj. *et contra naturam*, probante Bouh. refutat Dav.—2 *Quidam vero brevius* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Mox, *vehementiorem dicunt* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. illud *dicunt* non agnoscunt Reg. Gryph.

NOTÆ

velut remiges, progrediuntur: Peripatetici autem, qui fusum orationis genus anteponunt, vela facere dicuntur.

[a] *In duas partes*] Habet eandem divisionem de Offic. lib. I. Plato autem in Timæo tres animi partes ait esse; quarum prima sit rationis sedes; secunda iræ; tertia cupiditatis.

[b] *Ita esse quatuor*] Idem libro superiore dixit. Quatuor formæ, com-

bonis libidinem et lætitiam, ut sit lætitia, præsentium bonorum; libido, futurorum: ex malis metum et ægritudinem nasci censent; metum, futuris; ægritudinem, præsentibus.[3] Quæ enim venientia metuuntur, eadem afficiunt ægritudine[4] instantia. 12. Lætitia autem et libido in bonorum opinione versantur, cum libido ad id, quod videtur bonum, injecta[5] et inflammata rapiatur; lætitia, ut adepta jam aliquid concupitum, efferatur, et gestiat. Natura enim omnes ea, quæ bona videntur, sequuntur, fugiuntque contraria. Quamobrem simul objecta species cujuspiam est, quod bonum videatur, ad id adipiscendum impellit ipsa natura. Id cum constanter prudenterque fit, ejusmodi appetitionem[b] Stoici *βούλησιν* appellant, nos appellamus voluntatem. Eam illi putant in solo esse sapiente, quam sic definiunt: Voluntas est, quæ quid cum ratione desiderat:. quæ autem, ratione adversa,[6] incitata est vehementius, ea libido est, vel cupiditas effrænata: quæ in omnibus stultis invenitur. 13. [*p.* 212.] Itemque, cum ita movemur, ut in bono simus aliquo, dupliciter id contingit. Nam, cum ratione[7] animus movetur placide atque constanter, tum illud gaudium dicitur: cum autem inaniter et effuse animus exultat, tum illa lætitia gestiens vel nimia dici potest; quam ita definiunt, sine ratione animi elationem. Quoniamque, ut bona[8] natura appetimus,

Venet. 1480. Victor. Gebh. seqq.—3 Manutius in ed. poster. *metum ex futuris; ægr. ex præsentibus.*—4 Ita Vat. codex unus Oxon. Venet. 1480. Gebh. Dav. in ed. sec. Wolf. Schutz. Orell. *efficiunt ægritudinem* Reg. alii codd. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Dav. in ed. pr. Lall.—5 Ita Bern. 1. Gebh. Lall. *illecta* plerique codd. cum edd. vett. et Orell.—6 Ita Reg. Venet. 1480. Victor. Gebh. Wolf. Schutz. Orell. *rationi adversa* de Bouhierii conjectura Lall. *ratione aversa* Dav. *adversa ratione* Manut. *adversus rationem* Venet. 1481. Beroald. Erasm. Crat. *aversa a ratione* Lamb. *a ratione aversa* conj. Orell.—7 *Nam cum* (sic) *cum ratione* Dav. de Bentleii conjectura. Paulo post, *cum autem et inaniter* Venett. 1480. 1481. Beroald. Manut. Lamb.—8 *Quomodoque bona* codex unus Oxon. Manut. Lamb. Statim, *quæ declinatio, si cum ratione* codd. et edd. ante Dav. qui de Bentleii conjectura delevit *si*, eumque secuti sunt

NOTÆ

moti opinione, et errore perturbati animi, constituuntur.

[b] *Ejusmodi appetitionem*] Cujus triplex genus, quod, triplici perturbationi quæ stultis inest, oppositum, in sapiente Stoici esse voluerunt.

sic a malis natura declinamus; quæ declinatio, cum ratione fiet, cautio appelletur, eaque intelligatur in solo esse sapiente; quæ autem sine ratione, et cum exanimatione humili atque fracta, nominetur metus: est igitur metus, ratione adversa,[9] cautio. Præsentis autem mali sapientis[10] affectio nulla est. 14. Stulti autem ægritudo est[11] ea, qua afficiuntur in malis opinatis, animosque demittunt, et contrahunt, rationi non obtemperantes. Itaque hæc prima definitio est, ut ægritudo sit animi, adversante ratione, contractio. Sic quatuor perturbationes sunt, tres constantiæ, quoniam ægritudini nulla constantia opponitur.

VII. Sed omnes perturbationes judicio censent fieri et opinione.[1] Itaque eas definiunt pressius, ut intelligatur, non modo quam vitiosæ, sed etiam quam in nostra sint[2] potestate. Est igitur[3] ægritudo opinio recens mali præsentis, in quo demitti contrahique animo rectum esse videatur: lætitia, opinio recens boni præsentis, in quo efferri rectum esse videatur: metus, opinio impendentis mali, quod intolerabile esse videatur: libido, opinio venturi boni, quod sit ex usu jam præsens esse atque adesse. 15. Sed quæ judicia, quasque opiniones perturbationum[4] esse dixi, non in eis perturbationes solum positas esse dicunt, verum illa etiam, quæ efficiuntur perturbationibus, ut ægritudo quasi morsum aliquem doloris efficiat; metus recessum quendam animi et fugam; lætitia profusam hilaritatem; libido effrænatam appetentiam. Opinationem[5] autem, quam in omnes

Lall. Wolf. Schutz. *si* uncis inclusit Wolf. in ed. pr.—9 Gryph. Lamb. in curis sec. Brut. et Orell. *a ratione aversa;* Reg. Dav. *ratione aversa;* Col. Erasm. Victor. Manut. Lamb. 1566. *rationi adversa.*—10 Codd. aliquot Oxon. Dav. et Lall. *sapienti*, uti conj. Bentl. Sed cf. Wopk. p. 89. et Gœrenz. ad Legg. p. 169.—11 Ita edd. antiquiss. Gebh. Wolf. in ed. pr. et Orell. defendit Wopk. l. l. et Nissen. *Stulta a. ægr. est* Reg. alii codd. Wolf. in ed. sec. et Schutz. *Stultis a. ægr. est* de Bentleii conjectura Dav. Lall. *Stultorum ægritudo est*, omisso *autem*, conj. nescio quis, probante Wolf. in Prælectt.

Cap. vii. 1 Codex unus Oxon. *fieri opinionum.*—2 E U ξ *sit.*—3 *Est ergo* Reg. Dav. *ægritudo* deest in χ. Mox, pro *animo* Venet. 1480. habet *animum;* Pearc. conj. *animos.* Verba, *lætitia, o. r. b. p. in q. e. r. esse videatur*, desunt in E ξ. *metus, o. i. m. q. i. esse videatur* desunt in ι. Paulo post, *futuri boni* E ξ, et Venet. 1480.—4 E U *perturbationem.* Statim, *verum in illis etiam* Dav. de conjectura in ed. pr. probante Ernesti.—5 Ita Reg. Venet. 1481. Crat. Gebh. seqq. *Opinionem* E ξ χ, Venet. 1480. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Mox, *esse imbecillem* Argent. 1511. Erasm.

definitiones superiores inclusimus, volunt esse imbecillam assensionem.

16. Sed singulis[6] perturbationibus partes ejusdem generis plures subjiciuntur: ut ægritudini, invidentia (utendum est enim, docendi causa, verbo minus usitato; quoniam invidia non in eo, qui invidet, solum dicitur, sed etiam in eo, cui invidetur), æmulatio,[7] obtrectatio, misericordia, angor, luctus, mœror, ærumna, dolor, lamentatio, solicitudo, molestia, afflictatio, desperatio, et si quæ sunt de genere eodem. Sub metum[8] autem subjecta sunt pigritia, pudor, terror, timor, pavor, exanimatio, conturbatio, formido. Voluptati[9] malevolentia [lætans malo alieno], delectatio, jactatio, et similia. Libidini ira, excandescentia, odium, inimicitia, discordia, indigentia, desiderium, et cetera ejusmodi:[10] hæc autem definiunt hoc modo. VIII. 17. Invidentiam esse dicunt[1] ægritudinem susceptam propter alterius res secundas, quæ nihil noceant invidenti. Nam si quis[2] doleat ejus rebus secundis, a quo ipse lædatur, non recte dicitur invidere; ut si Hectori[3] Agamemnon: qui autem, cui alterius commoda nihil noceant, tamen eum doleat his frui, is invidet profecto. Æmulatio autem dupliciter illa quidem dicitur, ut et in laude et in vitio nomen hoc sit: nam et imitatio virtutis æmulatio dicitur (sed ea nihil hoc loco utimur; est enim laudis); et est æmulatio ægritudo, si eo, quod concupierit,[4] alius potiatur, ipse ca-

—6 *Sed in singulis* E U ξ χ, Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Manut.—7 Ante *æmulatio* codex unus Oxon. inserit *Invidentia vero in eo qui invidet. Ceteræ partes ægritudinis sunt.* Tum, *et si qua* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb.—8 Ita Reg. Bern. 1. alii codd. Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Victor. Manut. Gebh. Dav. *Sub metu* U ι σ, Leid. Wolf. Schutz. *Sub metui* D E ξ χ ψ 1. 2. Oliv. Lall. uti conj. Lamb. probante Bouh.—9 *Voluptas* U. *Voluptatis* σ. Pro *lætans* Nonius in 'Lactare' p. 16. ed. Merc. habet *lactans*. Verba, *lætans malo alieno*, suspecta Bentleio, Davisio, Ernestio, uncis inclusit Dav. delevit Schutz.—10 Quatuor codd. Oxon. Argent. 1511. Erasm. *hujusmodi*.

CAP. VIII. 1 *Invidentia dicuntur esse* ψ 2.—2 Reg. Dav. Orell. *si qui*; alii *si quid*. Statim, *a quis ipse, &c.* conj. Bentl. recepit Dav. Tum, *recte dicatur* D E ι χ ψ 2. Reg. Bern. 1. Dav. Wolf. Orell.—3 *Hectoris* de Bentleii conjectura Dav. *Agamemno* Orell. cum quibusdam edd. Statim, *cum alterius* conj. Ernesti. *is* ante *invidet* omittunt Crat. Victor. *is invideat* Bern. 1. Ball. Leid. Reg. Dav. Wolf.—4 Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm.

reat. 18. Obtrectatio autem est ea, quam intelligi zelotypiam[5] volo, ægritudo ex eo quod alter quoque potiatur eo, quod ipse concupiverit. Misericordia est ægritudo ex miseria alterius, injuria laborantis: nemo enim parricidæ[6] aut proditoris supplicio misericordia commovetur. [*p.* 213.] Angor,[7] ægritudo premens. Luctus, ægritudo ex ejus, qui carus fuerit, interitu acerbo. Mœror, ægritudo flebilis. Ærumna, ægritudo laboriosa. Dolor, ægritudo crucians. Lamentatio, ægritudo cum ejulatu. Solicitudo, ægritudo cum cogitatione. Molestia, ægritudo permanens. Afflictatio,[8] ægritudo cum vexatione corporis. Desperatio, ægritudo sine ulla rerum expectatione meliorum. Quæ autem subjecta sunt sub metu,[9] ea sic definiunt: Pigritiam, metum consequentis laboris: 19. Pudorem et[10] terrorem, metum concutientem, ex quo fit, ut pudorem rubor, terrorem pallor, et tremor, et dentium crepitus consequatur: Timorem, metum mali appropinquantis: Pavorem, metum mentem loco moventem (ex quo illud Ennii,

Tum pavor[c] sapientiam omnem mihi ex animo expectorat):[11]

Exanimationem, metum subsequentem, et quasi comitem pavoris: Conturbationem, metum excutientem cogitata:

Crat. *quod quis concupierit.*—5 Wolf. et Orell. ζηλοτυπίαν. Paulo post, *quod ille concup.* Venet. 1480. *quod ille ipse concup.* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb.—6 E U, Venet. 1480. Argent. 1511. *patricidæ.*—7 *Angor est* D E U ξ χ ψ 2. plurimæ edd. et Orell. Paulo post, *ægritudo excrucians* margo Crat.—8 *Applicatio* E. *Afflictio* ψ 1. 2.—9 Reg. quatuor codd. Oxon. margo Crat. Victor. Lamb. Dav. Orell. *sub metum.*—10 *Pudorem et* est de conjectura Bentleii. Hæ voces desunt in codd. et edd. ante Dav. Mox, *metum mentem concutientem* conj. Græv. *sic terrorem pallor* Reg. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Lall. Deinde, *de loco moventem* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *ex quo illud Ennius* Reg. Gryph. ξ σ.—11 Wolf. Schutz. Orell. *omnem mi exanimato expectorat;* Reg. *o. mihi ex anima expectorat;* D *o. mihi expulerat ex animo;* E U ξ χ *o. mihi ex anima expulerat;* Manut. Lamb. Dav. et Wolf. in ed. pr. *mihi omnem ex animo expectorat;* Lall. *mihi omnem exanimato expectorat.*

NOTÆ

[c] *Tum pavor*] Utitur iterum hoc carmine de Fin. lib. IV. et de Orat. l. III. ubi 'vocem expectorat,' novam esse ait et ex conjunctione factam. Fragmentum est fabulæ quæ Alcmæon inscripta fuit.

Formidinem, metum permanentem. IX. 20. Voluptatis autem partes hoc modo describunt, ut malevolentia sit voluptas ex malo alterius sine emolumento suo: Delectatio, voluptas suavitate auditus animum deleniens:[1] et, qualis est hæc aurium, tales sunt oculorum, et tactionum, et odorationum, et saporum; quæ sunt omnes unius generis, ad perfundendum animum tanquam illiquefactæ[2] voluptates.[d] 21. Jactatio est voluptas gestiens, et se efferens insolentius. Quæ autem libidini subjecta sunt, ea sic definiuntur,[3] ut Ira sit libido pœniendi ejus, qui videatur læsisse injuria: Excandescentia autem sit ira nascens, et modo existens,[4] quæ θύμωσις[e] Græce dicitur: Odium, ira inveterata: Inimicitia,[f] ira ulciscendi tempus observans: Discordia, ira acerbior, intimo odio et[5] corde concepta: Indigentia, libido inexplebilis: Desiderium, libido ejus, qui nondum adsit, videndi. Distinguunt[6] illud etiam, ut sit libido earum rerum, quæ dicuntur de quodam, aut quibusdam; quæ κατηγορήματα[g] dialectici appellant; ut habere

CAP. IX. 1 Ita Victor. Manut. Gebh. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *deliniens* D E U χ, edd. vett. *declinans* ψ 2.—2 Duo codd. Oxon. *illi quæ factæ;* duo alii Oxon. *quæ factæ.*—3 E, Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Dav. Wolf. Orell. *definiunt;* ξ *diffiniunt.* Mox, *puniendi* D U ι σ χ ψ 1. 2. et edd. vett. *pariendi* E ξ.—4 Duo Pall. et Crat. *ira modo nascens et modo desistens*, probante Gebh. *desistens* etiam D U, Venet. 1480. Beroald. Argent. 1511. Erasm. *mox desistens* conj. Ernesti. Actutum, *quæ θυμὸς* de H. Stephani sententia Wolf. 'Sed ita etiam legendum *qui.*' Ernesti.—5 'Hoc corruptum.' *Orell.* Verba *odio et* uncis inclusit Wolf. delevit Schutz. *intimo animo et* de Lambini conjectura Dav. probante Bentl. *inter duos corde* suspic. Bouh. Mox, *libido explebilis* Crat. Victor.—6 *Distinguitur* Victor. cum codd. Lambini, qui improbat. Actutum, *etiam ut illud* volebat Manut. *etiam illud ut* Lamb. Lall. Wolf. Schutz. *ut libido sit earum* Reg. Victor. Orell. *ut desiderium sit earum* conj. Lamb. *ut desiderium libido sit earum* conjecit Dav. Tum, *κατηγορήματα* deest in D E ξ χ. *cupere honores* D E U χ. *appel-*

NOTÆ

[d] *Illiquefactæ voluptates*] Sic legitur in omnibus exemplaribus. Hujus tamen vocis nuspiam alibi est mentio.

[e] *Quæ θύμωσις*] Quasi a fervore et impetu animi ducto vocabulo; *θυμὸς* enim *animus.*

[f] *Inimicitia*] C. Cæsar in libris quos ad M. Ciceronem scripsit de Analogia, plurativo semper numero dicendas putat *inimicitias.* Veteres tamen plerique omnes, et cum primis Ennius, *inimicitiam* dixit: 'Amicitiam atque inimicitiam in fronte promta gero.'

[g] *Κατηγορήματα*] Quæ *categorema-*

divitias, capere honores. Indigentia, rerum[7] ipsarum est, ut honorum, ut pecuniæ. 22. Omnium autem perturbationum fontem esse dicunt, Intemperantiam; quæ est a tota mente et a recta ratione[8] defectio, sic aversa a præscriptione rationis, ut nullo modo appetitiones animi nec regi nec contineri queant. Quemadmodum igitur temperantia sedat appetitiones, et efficit ut eæ[9] rectæ rationi pareant; conservatque considerata judicia mentis; sic, huic inimica, intemperantia omnem animi statum inflammat, conturbat, incitat. Itaque et ægritudines, et metus, et reliquæ perturbationes omnes gignuntur ex ea. X. 23. Quemadmodum,[1] cum sanguis corruptus est, aut pituita redundat, aut bilis, in corpore morbi ægrotationesque nascuntur; sic pravarum opinionum conturbatio, et ipsarum inter se repugnantia, sanitate spoliat animum, morbisque perturbat. Ex perturbationibus autem primum morbi conficiuntur, quæ vocant illi νοσήματα, eaque, quæ sunt eis morbis[2] contraria, quæ habent ad res certas vitiosam offensionem atque fastidium: deinde ægrotationes, quæ appellantur a Stoicis ἀῤῥωστήματα,[h] hisque item oppositæ contrariæ offensiones. [p. 214.] Hoc loco nimium operæ consumitur a Stoicis, maxime a Chrysippo, dum morbis corporum comparatur morborum animi similitudo. Qua oratione prætermissa

lant avere divitias, cupere honores Erasm.—7 *Diligentia rerum* Reg. Venet. 1481. *Diligentia libido rerum* Venet. 1480. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *Indigentia libido rerum* Victor. Manut. Pro *est* Dav. de Bentleii conjectura dedit *sit*. Delendum censent *est* Bouh. et Ernesti.—8 Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *etiam a recta ratione;* Victor. *ac recta ratione;* duo codd. Oxon. et Guelf. omittunt *et;* unde Dav. de Bentleii sententia uncis inclusit *a recta ratione*, deleto *et*.—9 Victor. Manut. Lamb. *hæ*.

CAP. X. 1 *Quemadmodum enim* Lamb. *cum* et statim *est* desunt in ψ 2. Paulo post, *non repugnantia* χ. *animum spoliat* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb.—2 Wolf. *his morbis*. Mox, *quæ habentur* ψ 2. *ad r. c. officiosas offensiones* D ψ 1. *atque fastigium* χ. Paulo

NOTÆ

ta, seu *categorias* Græci, Latini barbare *prædicamenta* dixerunt, eaque decem esse voluerunt: substantiam, qualitatem, quantitatem, relationem, ut aiunt, agere, pati, ubi, quando, situm, habere; ad hanc ultimam categoriam refertur, 'habere divitias,' 'capere honores.'

[h] 'Αῤῥωστήματα] Ab ἀῤῥωστέω, ægroto.

minime necessaria,[3] ea, quæ rem continent, pertractemus. 24. Intelligatur igitur, perturbationem, jactantibus se opinionibus inconstanter et turbide, in motu esse[4] semper: cum autem hic fervor concitatioque animi inveteraverit, et tanquam in venis medullisque insederit, tum existit et morbus, et ægrotatio, et offensiones eæ,[5] quæ sunt eis morbis ægrotationibusque contrariæ. XI. Hæc, quæ dico, cogitatione inter se differunt, re quidem copulata[1] sunt; eaque oriuntur ex libidine et lætitia. Nam cum est concupita pecunia, nec adhibita continuo ratio, quasi quædam Socratica medicina, quæ sanaret[2] eam cupiditatem; permanat in venas, et inhæret in visceribus illud malum; existitque morbus, et ægrotatio, quæ avelli inveterata non possit:[3] eique morbo nomen est avaritia. 25. Similiterque ceteri morbi; ut gloriæ cupiditas, ut mulierositas (ut ita appellem eam, quæ[4] Græce φιλογυνεία[1] dicitur), ceterique similiter morbi ægrotationesque nascuntur. Quæ autem sunt his[5] contraria, ea nasci putantur a metu; ut odium mulierum, quale in *Μισογύνῳ* Attilii est; ut in hominum

post, *iisque item* Argent. 1511. Erasm. *isque item* D. *his item* ι χ.—3 Ita Victor. Gebh. seqq. *minime necessaria prætermissa* edd. antiquiss.—4 Reg. *turbide immotus esse;* Pal. 4 *perturbatione jactantibus opinionibus inconstanter et turbida in animo motus esse;* unde Dav. conj. *perturbationum, j. se op. i. et t. in animo motus esse.* Sed cf. Wopk. p. 90.—5 Venett. 1480. 1481. Beroald. Erasm. Crat. Victor. *hæ.*

CAP. XI. 1 Ita Reg. Venet. 1480. Gebh. seqq. *cogitatione quidem inter se d. re vero copulata* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Crat. Victor. Manut. Lamb. Mox, *ea, quæ oriuntur* ex uno cod. Dav. *et ex lætitia* Vat. probante Gebh.—2 Dav. ex uno codice, Wolf. Schutz. Orell. *quæ sanet,* uti conj. Bentl.—3 De Wopkensii conjectura Wolf. Schutz. Orell. *existitque m. et ægr. quæ evelli i. n. possunt;* item codd. omnes et edd. ante Dav. *possunt;* Reg. et al. exhibent *existit qui morbus ... avelli ... possunt;* Dav. in ed. pr. de conjectura Bentleii, *existitque morbus seu ægr. ... possit,* probante Ernesti. —4 Reg. alii codd. Dav. *appellem, ea quæ.* Statim, *ceteri, inquam, similiter* de Bentleii conjectura Dav. *ægrotationesque morborum nascuntur* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor.—5 *Quæ autem his sunt* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. Mox, *quale in μισογυνείᾳ est* Venet. 1480. Beroald. Crat. Victor. Manut. Lamb. *quale μισογύνεια est* Argent. 1511. Erasm. Actutum, *ut hominum* Col. *ut hominum*

NOTÆ

[1] Φιλογυνεία] Id est, *amor mulierum;* a φίλος et γυνή· sic μισογυνεία, a μῖσος, *odium,* et γυνή, *mulier.* Celebre est Euripidis poëtæ erga mulieres odium postquam duas habuisset. Aul. Gell.

universum genus, quod accepimus de Timone,[k] qui *Μισάνθρωπος* appellatur; ut inhospitalitas est. Quæ omnes ægrotationes animi ex quodam metu nascuntur earum rerum, quas fugiunt et oderunt. 26. Definiunt autem animi ægrotationem, Opinationem[6] vehementem de re non expetenda, tanquam valde expetenda, inhærentem et penitus insitam. Quod autem nascitur ex offensione, ita definiunt, Opinionem[7] vehementem de re non fugienda, inhærentem, et penitus insitam, tanquam fugienda. Hæc autem opinatio est judicare se scire, quod nesciat. Ægrotationi autem talia quædam subjecta sunt, avaritia, ambitio, mulierositas, pervicacia, liguritio,[l] vinolentia,[8] cupedia,[m] et si qua similia. Est autem avaritia opinatio vehemens de pecunia, quasi valde expetenda, inhærens, et penitus insita: similisque est ejusdem generis definitio reliquarum. 27. Offensionum autem definitiones sunt ejusmodi, ut inhospitalitas sit opinio[9] vehemens, valde fugiendum esse hospitem, eaque inhærens, et penitus insita: similiterque defi-

universi generis ex uno cod. Lamb.—6 Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. *opinionem*. Paulo post, *expetenda sit* codd. et edd. omnes ante Ernesti.—7 Orell. conj. *opinationem*. Mox, *judicatio se scire* Reg. Gryph. Dav. Wolf. Schutz. Orell.—8 Venet. 1480. Crat. *temulentia*. Statim, *si qua sunt similia* edd. antiquiss. Tum, *opinio vehemens* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. *quasi petenda sit* Gebh. *quasi valde expetenda sit* reliqui omnes ante Ernesti.—9 Orell. conj. *opinatio*. Mox, *similiter definitur* edd. antiquiss.

NOTÆ

[k] *De Timone*] Atheniensi. Is omnium, præter Alcibiadem, civium congressum cum fugeret, interrogatus, cur illum solum diligeret; 'Quia multarum,' inquit, 'calamitatum causa Atheniensibus futurus est.' Venit aliquando in concionem, factoque silentio, 'Est mihi, Athenienses,' inquit, 'exilis hortus, et in eo ficus, ex qua se multi jam cives suspenderunt. Ibi domum brevi constructurus sum; quare suspendere se siquis velit, maturet.' Hoc sibi epitaphium ipse conscripsit: 'Hic sum post vitam miseramque inopemque sepultus: Nomen non quæras. Di, lector, te male perdant!' Fuit alter Timon satiricus, de quo Gellius.

[l] *Liguritio*] Amor liguriendi. 'Ligurire' alii a *λιγυρὸν*, *suave*, alii a *λείχω*, *lingo*; quod qui cupediarum studiosi sunt, digitos quoque lingant: vel a lingendis catinis. Ita Vossius.

[m] *Cupedia*] Olim pro quavis cupiditate promiscue usurpabatur, ut ait Nonius: nunc, cupiditas est lautiorum epularum. Hinc cibi ipsi cupediæ appellati; et cupedinarii, qui merces illas divenderent.

nitur et mulierum odium, ut Hippolyti;[n] et, ut Timonis, generis humani.

XII. Atque ut ad valetudinis similitudinem veniamus,[1] eaque collatione utamur aliquando, sed parcius, quam solent Stoici: ut sunt alii ad alios morbos procliviores (itaque dicimus gravedinosos[o] quosdam, quosdam torminosos, non quia jam sint, sed quia sæpe sint); sic alii ad metum; alii ad aliam perturbationem: ex quo in aliis anxietas, unde anxii; in aliis iracundia dicitur,[2] quæ ab ira differt: estque aliud iracundum esse, aliud iratum; ut differt anxietas ab angore: neque enim omnes anxii, qui anguntur aliquando; nec qui anxii, semper anguntur: ut inter ebrietatem et ebriositatem interest; aliudque est amatorem esse, aliud amantem. Atque hæc aliorum ad alios morbos proclivitas late patet: nam pertinet ad omnes perturbationes. 28. In multis etiam vitiis apparet: sed nomen res non habet. Ergo et invidi,[3] et malevoli, et lividi, et timidi, et misericordes, quia proclives ad eas perturbationes, [*p.* 215.] non quia semper, feruntur. Hæc igitur proclivitas ad suum quodque genus, a similitudine corporis, ægrotatio dicatur,[4] dum ea intelligatur ad ægrotandum procli-

CAP. XII. 1 Ita Col. duo codd. Oxon. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *veniam* Reg. et edd. vett. Mox, *ut sint* Crat. Victor. Tum, prius *quosdam* omittunt codd. aliquot, etiam Reg. Venett. 1480. 1481. Dav. in ed. pr. Lall. *non quia semper sint* Crat. Victor. Manut. *sed quia sæpe; sic alii, &c.* de Manutii conjectura Dav. Lall. *sint* h. l. omittit etiam cod. Ursin. *quia sæpe sint; alii, &c.* Reg. cum plerisque edd. ante Lamb. probante Bouh.—2 Dav. conj. *efficitur*. Cf. Wopk. p. 91. Paulo post, *omnes sunt anxii* Lamb. *neque qui anxii* Venet. 1480. *neque anxii* Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor. Manut. Lamb. Deinde, *esse amatorem* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb.—3 *Ergo invidi* edd. antiquiss. *et* ante *lividi* omittunt eædem edd. Mox, *proclive* de Bentleii conjectura Dav. *ad eas perturbationes sunt* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *non q. s. ferantur* eædem edd. cum uno cod. Oxon.—4 Ita de Bentleii conjectura Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *dicitur* codd. cum reliquis edd.

NOTÆ

[n] *Ut Hippolyti*] Hinc orta fabula de Phædræ erga illum amore. De illo Hippolyti odio Seneca: 'Detestor omnes, horreo, fugio, execror, Sit ratio, sit natura, sit dirus furor, Odisse placuit.'

[o] *Gravedinosos*] Gravedo dolor est capitis. Oritur ab humore cerebrum opplente.

vitas. Sed hæc in bonis rebus, quod alii ad alia bona sunt aptiores, facilitas nominetur, in malis proclivitas, ut significet lapsionem: in neutris habeat superius nomen. XIII. Quo modo autem in corpore est morbus, est ægrotatio, et vitium;[1] sic in animo. Morbum appellant totius corporis corruptionem. 29. Ægrotationem morbum cum imbecillitate: vitium, cum partes corporis inter se dissident: ex quo pravitas membrorum, distortio, deformitas. Itaque illa duo, morbus et ægrotatio, ex totius valetudinis [corporis][2] conquassatione et perturbatione gignuntur: vitium autem, integra valetudine,[p] ipsum ex se cernitur. Sed in animo tantummodo[3] cogitatione possumus morbum ab ægrotatione sejungere. Vitiositas autem est habitus aut affectio in tota vita inconstans, et a se ipsa dissentiens.[4] Ita fit, ut in altera, corruptione opinionum morbus efficiatur et ægrotatio; in altera, inconstantia et repugnantia. Non enim omne vitium[q] partes habet dissentientes;[5] ut

---

CAP. XIII. 1 Gryph. Lamb. in marg. ed. 1584. et Orell. *est ægrotatio, est vitium;* codd. aliquot, etiam D E ξ σ, Venet. 1480. Lall. Bipont. *et ægrotatio, et vitium;* Victor. *est morbus, ægr. et vitium;* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Manut. Lamb. *corpore morbus, ægr. et vitium.*—2 Ernestius duplicem genitivum non concoquens, hanc vocem uncis inclusit.—3 *Sed tantummodo in animo* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. *Sed tantum in animo* χ, Venet. 1480. Erasm. Crat.—4 D *dissentiens, ut eorum qui non longe a sapiente absunt.* —5 'Sana hæc censeo, etsi fatendum est, non nimis clare h. l. a Tullio conversa esse verba alicujus philosophi Græci. Camerarius totum se locum non intelligere candide fassus est.' *Orell.* *pares habet dissidentias* de Bentleii conjectura Dav. apud Bentleium vero ipsum *dissensiones* est. Nissen. conj. *omnes vitium partes h. dissidentes;* Bouh. suspic. *Ita fit, ut in altero c. o. m. e. et ægr.; in altero, i. et repugnantia. Sed perturb. sintne ejusdem partes, q. est. Non enim o. v. p. h. d.; ut ... nec prava. Vitia enim, &c.* Mox, *discrepans sibi*

NOTÆ

p *Integra valetudine*] Puta claudus, gibbosus, &c. quorum corpus integra est valetudine, non tamen vitii expers.

q *Non enim omne vitium*] Locus hic videtur obscurus Camerario. Exponit Tullius dissensionem et repugnantiam hominum in opinionibus, quas de vitio habent, juxta doctrinam Stoicorum. Horatius utrumque descripsit: repugnantiam quidem his verbis, Epist. I. 1. 97. 'Quid? mea cum pugnat sententia secum; Quod petiit spernit; repetit quod nuper omisit; Æstuat, et vitæ disconvenit ordine toto?' Dissensionem vero sic, Sat. II. 7. 6. 'Pars hominum vitiis gaudet constanter, et urget Propositum; pars multa natat,' &c.

eorum, qui non longe a sapientia absunt, affectio est illa quidem discrepans sibi ipsa, dum est insipiens, sed non distorta, nec prava. Morbi autem, et ægrotationes, partes sunt vitiositatis: sed, perturbationes sintne ejusdem partes, quæstio est. 30. Vitia enim affectiones sunt manentes: perturbationes autem, moventes, ut non possint affectionum manentium partes esse. Atque ut in malis attingit animi naturam corporis similitudo, sic in bonis:[6] sunt enim in corpore præcipua, pulchritudo, vires, valetudo, firmitas, velocitas: sunt item in animo. Ut enim corporis temperatio,[7] cum ea congruunt inter se, e quibus constamus; sanitas sic animi dicitur, cum ejus judicia opinionesque concordant: eaque animi est virtus; quam alii ipsam temperantiam dicunt esse, alii obtemperantem temperantiæ præceptis, et eam subsequentem, nec habentem ullam speciem suam: sed sive hoc, sive illud sit, in solo esse sapiente. Est autem quædam animi sanitas, quæ in insipientem[8] etiam cadat, cum curatione medicorum conturbatio mentis aufertur. 31. Et, ut corporis est quædam apta figura membrorum, cum coloris quadam suavitate; ea quæ dicitur[9] pulchritudo; sic, in animo, opinionum judiciorumque æquabilitas et constantia, cum firmitate quadam et stabilitate virtutem subsequens, aut virtutis vim ipsam continens, pulchritudo vocatur. Itemque, viribus corporis, et nervis, et efficacitati similes, similibus verbis,[10] animi vires nominan-

ipsi Venet. 1480. *discrepans a se ipsa* Venet. 1481. Beroald. Crat. Manut. Lamb. *discrepans ab ipsa* Erasm. *discrepans cum se ipsa* conj. Orell.—6 Ita Reg. Venet. 1480. Gebh. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *sic et in bonis* Venet. 1481. Beroald. Erasm. Crat. Manut. Lamb. Lall.—7 Ita de Camerarii sententia Dav. Wolf. Schutz. *Ut enim c. est temp.* Lall. *Sicut enim c. t. est* Col. *Enim c. t.* Reg. Gryph. Gebh. *Et ut c. est temp.* Lamb. *Ut enim* omittunt Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Mox, *sic animi sanitas dicitur* Lamb. Deinde, *est animi virtus* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb.—8 Turneb. Advers. VII. 17. conj. *insanitas, quæ in sapientem;* codd. aliquot et Argent. 1511. *sanitas, quæ in sapientem.* Mox, *curatione et perturbatione medicorum conturbatio, &c.* Gryph. cod. Schotti et al. *curatione et gubernatione medicorum conturbatio, &c.* codd. aliquot Dav. in ed. pr. et Lall. *perturbatio* habent alii.—9 Ita de conjectura Dav. in ed. pr. Wolf. et Schutz. *eaque dicitur* codd. et edd. vett. Mox, *ipsa continens* de Bentleii conjectura Dav. in ed. pr. et Wolf. in ed. pr.—10 D U, Manut. Lamb. Lall. Schutz. Orell. *similibus quoque*

tur. Velocitas autem corporis celeritas appellatur; quæ eadem ingenii etiam laus habetur, propter animi multarum rerum brevi tempore percursionem.[11] XIV. Illud animorum corporumque dissimile,[1] quod animi valentes morbo tentari non possunt; corpora possunt: sed corporum offensiones sine culpa accidere possunt, animorum non item: quorum omnes morbi et perturbationes ex aspernatione rationis eveniunt. Itaque in hominibus solum existunt: nam bestiæ simile quiddam faciunt,[2] sed in perturbationes non incidunt. 32. Inter acutos autem et inter hebetes[3] interest, quod ingeniosi, ut æs Corinthium[r] in æruginem, sic illi in morbum et incidunt tardius, et recreantur ocyus; hebetes non item. [*p*. 216.] Nec vero in omnem morbum ac perturbationem animus ingeniosi cadit: non enim multa efferata, et immania:[4] quædam autem humanitatis quoque habent primam speciem, ut misericordia, ægritudo, metus. Ægrotationes autem morbique[5] animorum difficilius evelli posse putantur, quam summa illa vitia, quæ virtutibus sunt contraria. Morbis enim manentibus, vitia sublata esse non possunt,[6] quia non tam celeriter sanantur, quam illa tolluntur. 33. Habes ea, quæ de perturbationibus enucleate disputant Stoici, quæ Logica appellant, quia disseruntur subti-

verbis; Reg. E σ χ ψ 2. et edd. antiquiss. *similibusque verbis.*—11 Reg. E ψ 2. et Venet. 1480. *percussionem.*

Cap. XIV. 1 Edd. vett. *dissimile est.* Actutum, *morbo tentari possunt, corpora possunt* Reg. ap. Lall. *morbo tentari possunt, ut corpora possunt* de Bentleii conjectura Dav. Lall. Wolf. Schutz.—2 Nescio quis ap. Orell. conj. *patiuntur.*—3 *Inter acutos autem et hebetes* Reg. edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. Lamb. Lall. *hoc interest* Lamb.—4 Dav. in ed. pr. de Bentleii conjectura, Lall. Wolf. Orell. *non enim in ulla efferata et immania;* Bentl. conj. postea, *non enim in vitia efferata et immania;* Dav. in ed. sec. de Bentleii tertia conjectura, et Schutz. *non enim in ullam efferatam et immanem.* 'Audacter.' *Orell.*—5 Edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. Lamb. *et morbi.*—6 Leid. Eliens. 2. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *vitia sublata esse possunt;* Venett. 1480. 1481. et Beroald. *esse vitia sublata non possunt;* Argent. 1511. et Erasm. *vitia esse sublata non possunt.* Actutum, *qui non tam* Dav. Wolf. Schutz. Orell.

NOTÆ

[r] *Æs Corinthium*] Æra externa, inquit Plin. lib. XXXIV. celerius rubiginem trahunt, quam neglecta, nisi unguntur; Corinthium vero, sive politum, sive neglectum, omnium tardissime in æruginem cadebat.

lius. Ex quibus[7] quoniam, tanquam e scrupulosis cotibus,[a] enavigavit oratio, reliquæ disputationis cursum teneamus; modo satis illa dilucide dixerimus, pro rerum obscuritate. A. Prorsus satis:[8] sed si qua diligentius erunt cognoscenda, quæremus alias: nunc vela, quæ modo dicebas, expectamus, et cursum. XV. 34. M. Quando et aliis locis de virtute diximus,[1] et sæpe dicendum erit (pleræque enim quæstiones, quæ ad vitam moresque pertinent, a virtutis fonte ducuntur); quando igitur virtus est affectio animi constans conveniensque, laudabiles efficiens eos in quibus est, et ipsa per se, sua sponte, separata etiam utilitate, laudabilis; ex ea proficiscuntur honestæ voluntates, sententiæ, actiones, omnisque recta ratio; quanquam ipsa virtus brevissime recta ratio dici potest. Hujus igitur virtutis contraria est vitiositas (sic enim malo, quam malitiam, appellare eam, quam Græci κακίαν appellant; nam malitia[t] certi cujusdam vitii nomen est; vitiositas, omnium), ex qua concitantur[2] perturbationes, quæ sunt (ut paulo ante diximus) turbidi animorum concitatique motus, aversi a ratione, et inimicissimi mentis vitæque tranquillæ. Importanta enim ægritudines anxias atque acerbas, animosque

quia hi non tam conj. Lamb. et Ernesti.—7 *E quibus* edd. ante Gebh. Actutum, *quoniam* omittunt edd. antiquiss. Tum, *e scruposis* de Lambini et Bentleii conjectura Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *e scruplosis* Reg. *e scopulosis* codex unus Oxon. Manut. in ed. postr.—8 Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. omittunt *satis*. Actutum, *sed si quæ* Reg. Dav.

CAP. XV. 1 Duo codd. Gœrenzii *et diximus;* unde Dav. *ut aliis l. de v. et diximus.* Paulo post, *quoniam igitur* codex unus Oxon. Tum, *constans consentiensque* conj. Ernesti. Deinde, *omnis recta ratio* codex unus Oxon. Crat. Victor. *omnis ratio recta* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. *ratio recta dici potest* edd. vett.—2 Ita de Camerarii conjectura Manut. Lamb. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *cogitantur* Reg. cum plerisque codd. item edd. antiquiss. Victor. et Manut. *cooriuntur* de Bentleii conjectura Dav. *progig-*

NOTÆ

[a] *Scrupulosis cotibus*] Lambinus legi vult *scruposis cotibus*, a 'scrupus,' quod est saxum asperum. Sed cum a 'scrupulus' sit 'scrupulosus,' sicut a 'scrupus,' 'scruposus,' non est cur mutetur vulgata lectio. Manutius *scopulosis* legit; sed a Franc. Fabricio merito rejicitur.

[t] *Malitia*] *Malitia* fraudulenta astutia est, seu eorum quos Plautus 'versute malos' vocat.

affligunt et debilitant metu: iidem[3] inflammant appetitione nimia, quam tum cupiditatem, tum libidinem dicimus, impotentiam quandam animi, a temperantia et moderatione plurimum dissidentem. 35. Quæ si quando adepta est id,[4] quod ei fuerat concupitum, tum fert alacritatem, ut nihil esse constet, quod agat; ut ille, qui[u] voluptatem animi nimiam summum esse errorem arbitratur. Eorum igitur malorum in una virtute posita sanatio est. XVI. Quid autem est non miserius solum, sed fœdius etiam et deformius, quam ægritudine quis afflictus, debilitatus,[1] jacens? Cui miseriæ proximus est is, qui appropinquans aliquod malum metuit, exanimatusque pendet animi. Quam vim mali significantes[2] poëtæ, impendere apud inferos saxum Tantalo[x] faciunt, ob scelera[y] animique impotentiam et superbiloquentiam: ea communis pœna stultitiæ

nuntur conj. Bouh.—3 Reg. *idem;* duo codd. Oxon. et edd. antiquiss. *item.* —4 *Quæ si q. a. erit id* Lamb. in marg. ed. 1584. Wolf. Schutz. Orell. probante Bouh. *Q. si q. ea demptaretur id* Reg. Bern. 1. *Q. si q. adepturetur id* codd. aliquot, Bern. 1. in marg. et Venet. 1480. Actutum, *quod ei fuerit* edd. ante Ernesti. *effertur alacritate* de Bentleii conjectura Dav. in ed. pr. Wolf. Schutz. Orell. *fertur alacritate* Gryph. Brut. Lall. *fert alacritate* Reg. *affertur alacritate* Coi. ap. Fabr. *ea fertur alacritate* Lamb. in marg. ed. 1584. *fertur ea alacritate* Lamb. in ed. 1566. *mihi constet* Wolf. in ed. sec. Schutz. Orell. probante Gœrenz. de Fin. p. 133. *nihil est constet* Reg. Bern. 1. *nihil ipsi constet* Lamb. *nihil ei constet* de Bentleii conjectura Dav. Lall. Wolf. in ed. pr. *quid agat* Reg. duo codd. Oxon. et Dav. Denique, *errorem esse* edd. antiquiss. Erasm. Crat. Wolf.

CAP. XVI. 1 Ita Gryph. Lamb. in marg. ed. 1584. Gebh. seqq. *debilitatusque* edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. Lamb.—2 Edd. antiquiss. *significantes mali.* Statim, tenore poëtico legunt Dav. et Orell.

Ob scelera animique impotentiam et superbiloquentiam.

NOTÆ

[u] *Ut ille, qui*] Beroaldus locum hunc explicat de aliquo adolescente, quem antiquus quispiam poëta induxerit sic de voluptate sentientem. Lambinus et Manutius ad Trabeam comicum referunt, de quo de Fin. lib. II.

[x] *Saxum Tantalo*] Addictum illi supplicio Tantalum variam ob causam varii scribunt. Euripid. in Oreste, quod cum Deorum mensæ accumberet, lingua male usus esset; Ovid. quod Deorum secreta mortalibus evulgaverit; alii ob raptam a Jove Æginam Asopo patri indicatam; Tzetzes et Didymus, quod nectar et ambrosiam suis æqualibus impertivisset. Vid. Hier. Natal.

[y] *Ob scelera*] Versus est trochaicus alicujus veteris poëtæ Latini, inquit Muretus, quem ex Oreste Euripidis forte transtulit, ὅτι θεοῖς ἄνθρωπος ὢν κοινῆς τραπέζης, κ. τ. λ.

est: omnibus enim, quorum mens abhorret a ratione, semper aliquis talis terror[3] impendet. 36. Atque ut hæ tabificæ mentis perturbationes sunt, (ægritudinem dico et metum) sic hilariores illæ, cupiditas, avide semper aliquid expetens, et inanis alacritas, id est, lætitia gestiens, non multum differunt ab amentia. Ex quo intelligitur, qualis ille sit, quem tum moderatum, alias modestum, temperantem, alias constantem continentemque[4] dicimus. Nonnunquam hæc eadem vocabula ad frugalitatis nomen, tanquam ad caput, referre volumus. Quod nisi eo nomine virtutes continerentur, nunquam ita per illud vulgatum[5] esset, ut jam proverbii locum obtineret, 'hominem frugi omnia recte facere:' [*p.* 217.] quod idem cum Stoici de sapiente dicunt, nimis admirabiliter, nimisque magnifice dicere videntur. XVII. 37. Ergo is,[1] quisquis est, qui moderatione et constantia quietus animo est, sibique ipse placatus, ut nec tabescat molestiis, nec frangatur timore, nec sitienter quid expetens ardeat desiderio, nec alacritate futili[a] gestiens deliquescat, is est sapiens, quem quærimus; is est beatus: cui nihil humanarum rerum aut intolerabile ad demittendum animum, aut nimis lætabile ad efferendum videri potest. Quid

Deinde, *est stultitia* Venet. 1480.—3 Victor. Lamb. in marg. ed. 1584. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *aliqui talis terror;* Gryph. *aliquis aliis terror;* edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. 1566. *aliquis, aliis dolor, aliis terror;* codd. aliquot, Venet. 1481. et Lall. *aliquid, aliis dolor, aliis terror;* Col. *aliquis terror;* Bern. 1 *aliquid talis terror.*—4 Bern. 1. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Lall. Bipont. *modestum et temp. &c.* Wolf. de conj. *tum moderatum [alias modestum] tum temperantem, &c.* Schutz. de conjectura Davisii, *tum moderatum, tum temperantem continentemque.*—5 Ita Vat. et Gronov. 1692. defendit Garat. ad Sextianam p. 129. *ita pervulgatum illud* Reg. Bern. 1. Argent. 1511. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *illud ita pervulgatum* Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Manut. Lamb. Paulo post, *omnia recta* Reg.

CAP. XVII. 1 *Ergo hic* Reg. alii codd. et Dav. Mox, *constantia polleat, quietus* Crat. *neque frangitur timore neque* Venet. 1481. Beroald. Crat. Manut. Lamb. *quid expectens* Reg. *quid appetens* edd. antiquiss. Crat. Manut.

NOTÆ

[a] *Alacritate futili*] Futilis est qui silere tacenda nequit, inquit Festus. Deducta vox a 'futili,' quod vas erat lato ore, fundo angusto, quo utebantur in sacris Deæ Vestæ: quia vero aquam ad sacra Vestæ in terra poni piaculum erat, excogitatum est vas, quod stare non posset; positumque statim funderetur. Placidus Lactantius in Theb. lib. VIII.

enim videatur ei magnum in rebus humanis, cui æternitas omnis, totiusque mundi nota sit magnitudo? Nam quid[2] aut in studiis humanis, aut in tam exigua brevitate vitæ magnum sapienti videri potest, qui semper animo sic excubat, ut ei nihil improvisum accidere possit, nihil inopinatum, nihil omnino novum? 38. Atque idem ita acrem[3] in omnes partes aciem intendit, ut semper videat sedem sibi ac locum sine molestia atque angore vivendi, ut quemcumque casum fortuna invexerit, hunc apte et quiete ferat. Quod qui faciet, non ægritudine solum vacabit, sed etiam perturbationibus reliquis omnibus. His autem vacuus animus perfecte atque absolute beatos efficit:[4] idemque concitatus, et abstractus ab integra certaque ratione, non constantiam solum amittit, verum etiam sanitatem.

Quocirca mollis et enervata putanda est Peripateticorum ratio et oratio,[5] qui perturbari animos necesse esse dicunt, sed adhibent modum quendam, quem ultra progredi non oporteat. 39. Modum tu adhibes vitio? an vitium nullum est, non parere rationi? an ratio parum præcipit, nec bonum illud esse, quod aut cupias ardenter, aut adeptus efferas te[6] insolenter? nec porro malum, quo aut oppressus jaceas, aut, ne opprimare, mente vix constes? eaque omnia aut nimis tristia, aut nimis læta, errore fieri? qui si error stultis extenuetur die, ut, cum res eadem maneat,[7] aliter ferant inveterata, aliter recentia; sapientes ne attingat quidem omnino. Etenim quis erit tandem modus iste? 40. Quæramus enim[8] modum ægritudinis, in quo operæ plurimum

Lamb. Paulo post, *lætabile ad ferendum* Reg. Victor.—2 *Numquid* codex unus Oxon. uti volebat Bentl. *Quidnam* conj. Dav. *Jam quid* de Bouhierli suspicione Schutz. Statim, *vitæ brevitate* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb.—3 *Atque i. i. acerrimam* duo codd. Oxon. et Leid. probante Bouh.—4 Dav. conj. *beatus efficitur.*—5 Verba *et oratio* suspecta sunt Bouhierio. Mox, *dicunt esse* Reg. Dav.—6 Reg. *ecferas te;* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. *te efferas.*—7 Reg. *res eadem maneant;* Venet. 1480. et Erasm. *eædem res maneant;* Dav. de Bentleii conjectura *re eadem maneant.* Actutum, *aliter ferat,* duo codd. Oxon. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Deinde, *sapientem ne att.* quatuor codd. Oxon. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb.—8 *Quæramus igitur* duo codd. Oxon. et Leid. probante Bouh. Actutum,

ponitur. Ægre tulisse P. Rutilium [9] [a] fratris repulsam consulatus, scriptum apud Fannium est. Sed tamen transisse videtur modum,[10] quippe qui ob eam causam a vita recesserit: moderatius igitur ferre debuit. Quid? si, cum id ferret modice, mors liberorum accessisset? nata esset ægritudo nova; sed ea modica:[11] magna tamen facta esset accessio. Quid? si[12] deinde dolores graves corporis, si bonorum amissio, si cæcitas, si exilium? Si pro singulis malis[13] ægritudines accederent, summa ea fieret, quæ non sustineretur. XVIII. 41. Qui modum igitur vitio quærit, similiter facit, ut si posse putet eum, qui se e Leucata [1] [b] præcipitaverit, sustinere se, cum velit: ut enim id non potest; sic animus perturbatus et incitatus nec cohibere se potest, nec, quo loco vult, insistere omnino: quæque crescentia perniciosa sunt, eadem sunt vitiosa nascentia. 42. Ægritudo [2] autem, ceteræque perturbationes, amplificatæ, certe pestiferæ sunt. Igitur, etiam susceptæ, continuo in

modum ægritudini Dav. in ed. pr. *in qua* codex unus Oxon. Venet. 1481. Victor. Manut. Lamb. Gebh. Dav. Wolf.—9 *P. Rupilium* de Manutii sententia Wolf. Schutz. Orell. Cf. de Amicitia, § 37.—10 Edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. *modum videtur.* Mox, *e vita decesserit* Lamb.—11 'Corruptum hoc videbatur Lambino, suspicanti *nec ea modica, aut si modica.* Dav. de Bentleii conjectura dedit *Sit ea modica.* Recte locum explicavit jam Fabric.' *Orell.* Mox, *accessione* Col. probante Fabric.—12 *Quod si* suspic. Ernesti.—13 Gryph. omittit *malis.*

CAP. XVIII. 1 *Leucade* D U, Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Paulo post, *quæ crescentia* tres codd. Oxon.

NOTÆ

[a] *P. Rutilium*] Non Rutilius, sed Rupilius, in consulatu quem fratri petebat, repulsam tulit; unde emendandus Plin. VII. 36. qua de re hæc in Lælio: 'Scipio P. Rupilium potuit consulem facere, fratrem ejus Lucium non potuit.' Is est P. Rupilius, qui consul an. 621. repulsam tulit an. 623. ut Pighio placet; nuntiata fratris repulsa in consulatus petitione, illico expiravit. Vid. Plin.

[b] *E Leucata* [*Leucade*] Est in Epiro Leucadium littus, a Leucade, vel Leucadia insula, 'Leucata' Virgilio, 'Leucate' Straboni, 'Nerite' Plinio, media inter Acroceraunia et Peloponnesum; urbs præcipua *Santa Maura* hodie, promontorium *Capo di Santa Maura* nominatur. 'Hinc se Deucalion, Pyrrhæ succensus amore, Misit, et illæso corpore pressit aquas.' Hinc se Sappho præcipitavit, amore percita. Stat. Sylv. v. 3. 155. in Epicedio Parentis: 'Saltusque ingressa viriles Non formidata temeraria Leucade Sappho.'

magna pestis parte versantur. Etenim ipsæ se impellunt,[3] ubi semel a ratione discessum est: ipsaque sibi imbecillitas indulget; in altumque provehitur imprudens, nec reperit locum consistendi. Quamobrem nihil interest, utrum moderatas perturbationes approbent, [p. 218.] an moderatam injustitiam, moderatam ignaviam, moderatam intemperantiam. Qui enim vitiis modum apponit, is partem suscipit vitiorum: quod cum ipsum per se odiosum est, tum eo molestius, quia sunt in lubrico; incitataque semel, proclive[4] labuntur, sustinerique nullo modo possunt. XIX. 43. Quid? quod iidem Peripatetici perturbationes istas, quas nos extirpandas putamus, non modo naturales esse dicunt, sed etiam utiliter[1] a natura datas? quorum est talis oratio. Primum multis verbis iracundiam laudant: cotem[2] fortitudinis[c] esse dicunt; multoque et in hostem, et in improbum civem, vehementiores iratorum impetus esse: leves autem ratiunculas eorum qui ita cogitarent; 'Prælium rectum est hoc fieri: convenit dimicare pro legibus, pro libertate, pro patria:' hæc nullam habent vim, nisi ira excanduit fortitudo.[a] Nec vero de bellatoribus solum disputant: imperia severiora nulla esse putant sine aliqua acerbitate iracundiæ: oratorem denique non modo accusantem, sed ne defendentem

[a] *Tenues autem ratiunculas eorum, qui vel in hostem, vel in improbum civem insurgentes, hac se oratione incitant: Prælium rectum est hoc fieri: convenit dimicare pro legibus, pro libertate, pro patria: illas, inquam, ratiunculas nullam vim habere nisi ira acuatur fortitudo.*

Bak. Dav. Wolf. Schutz. Orell.—2 *Ægritudines* codex unus Oxon.—3 *Etenim ipse se impellit* codex unus Oxon.—4 Reg. Gryph. alii codd. Dav. Wolf. Orell. *semel in proclive* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Crat. Erasm. Victor. Manut. Lamb. *semel in proclivi* E ξ ψ 2. Statim, *sustinerique se* D ψ 1. *sustinereque se* Leid. probante Bouh.

CAP. XIX. 1 D *sed volunt etiam;* χ *sed et utiliter.*—2 Tres codd. Oxon. *comitem.* Mox, *multoque etiam in hostem . . . impetum esse* E. *leves esse ratiunculas* σ. *levis autem ratiuncula* ι. Tum, *ita cogitarint* Dav. in ed. pr. *ita cogitant* suspic. Ernesti. *et pro libertate* E ξ. *habere vim* de Bentleii conjectura Dav. et Schutz. *ira excanduerit* codex unus Oxon. et Schutz. de conjectura.

NOTÆ

[c] *Cotem fortitudinis*] Quod ut cote ferrum, sic fortitudo ira acuatur. Acuendi ferri laudem maximam diu habuisse cotes Creticas tradit Plin. lib. XXXVI.

quidem probant[3] sine aculeis iracundiæ; quæ etiam si non adsit, tamen verbis atque motu simulandam arbitrantur, ut auditoris iram oratoris incendat actio. Virum denique videri negant, qui irasci nesciat:[4] eamque, quam lenitatem nos dicimus, vitioso lentitudinis nomine appellant. 44. Nec vero solum hanc libidinem laudant (est enim ira, ut modo definivi, ulciscendi libido), sed ipsum illud genus[5] vel libidinis vel cupiditatis ad summam utilitatem esse dicunt a natura datum: nihil enim quenquam, nisi quod libeat, præclare facere posse. Noctu ambulabat[d] in publico Themistocles, quod somnum capere non posset: quærentibusque respondebat, Miltiadis tropæis[e] se e somno suscitari.[6] Cui non sunt auditæ Demosthenis vigiliæ?[f] qui dolere se aiebat,[7] si quando opificum antelucana victus esset industria. Philosophiæ denique ipsius principes nunquam in suis studiis tantos progressus sine flagranti cupiditate facere potuissent.[8] Ultimas terras lustrasse Pythagoram,[g] Democritum, Platonem accepimus: ubi enim

—3 D *putant*. Pro *aculeis* Col. habet *stimulis*. Paulo post, *intendat actio* D U. *auditores ira oratoris incendat*, omisso *actio*, Crat.—4 Reg. E ι ξ σ, Dav. *nesciet*.—5 Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Mannt. Lamb. *illud ipsum genus*. Paulo post, *nisi quod lubeat* Victor. Dav.—6 Bak. *tropæa se e s. suscitare;* E ξ *tropæis se e s. excitari*.—7 Codex Davisii *dolore se*

NOTÆ

[d] *Noctu ambulabat*] Idem referunt Val. Max. VIII. 14. et Plut. in Vita ejus; additque Themistoclem, adolescens cum esset, compotationibus mulieribusque deditum fuisse; audita vero Miltiadis in campis Marathoniis gloria, ad ejus imitationem exarsisse.

[e] *Miltiadis tropæis*] Atheniensium ducis, qui ad Marathonem, Atticæ urbem, trecenta Persarum millia ex Val. Max. ex Justino et Grotio sexcenta millia, superavit; quorum ducenta millia ceciderunt. Et ille tamen mox, propter infelicem in Parum insulam expeditionem, quinquaginta talentis mulctatus; quibus solvendis cum non esset, in carcerem conjectus est, ubi mœrore et vulnere accepto periit.

[f] *Demosthenis vigiliæ*] Quem Plutarchus tradit, duos tresve menses continuos domi inclusum studere solitum, abrasa etiam parte capitis, ut exeundi facultatem ipse sibi præriperet. Hinc Pytheas dicere consueverat opera Demosthenis lucernam olere.

[g] *Lustrasse Pythagoram*] Refert Plinius Pythagoram, Platonem, et Democritum, ad discendam magiam, in Ægyptum aliasque regiones peregrinatos esse. Democritus, ut expeditior ad peregrinationes esset,

quid esset,[9] quod disci posset, eo veniendum judicaverunt. Num putamus hæc [10] fieri sine summo cupiditatis ardore potuisse? XX. 45. Ipsam ægritudinem, quam nos, ut tetram et immanem belluam,[1] fugiendam esse diximus, non sine magna utilitate a natura dicunt constitutam, ut homines castigationibus, reprehensionibus, ignominiis affici se in delicto dolerent. Impunitas enim peccatorum data videtur eis, qui et ignominiam [2] et infamiam ferunt sine dolore: morderi est melius conscientia. Ex quo est illud e vita ductum [3] ab Afranio:[h] nam cum dissolutus filius,

Heu me miserum![4][i]

tum severus pater,

Dummodo doleat aliquid, doleat quod lubet.[5]

46. Reliquas quoque partes ægritudinis utiles esse dicunt, misericordiam ad opem ferendam, et calamitates [6] hominum indignorum sublevandas: ipsum illud æmulari, obtrectare, non esse inutile, cum aut se non idem videat consecutum, quod alium, aut alium idem, quod se: metum

angebat; sic etiam unus Regiorum, probante Bentl.—8 E ξ *potuisset.*—9 D E U ξ σ χ ψ 2. Venet. 1480. Victor. Gebh. *quicquid esset;* ι ψ 1 *quicquam esset.* Actutum, *quod dici potest* σ. *quod dici posset* χ ψ 2. *esse judicaverunt* E ξ. —10 *Num p. hoc* E ι ξ σ.

Cap. xx. 1 D *inhumanam beluam.* Mox, *fugiendam diximus* Bern. 1. D ι σ ψ 2. alii codd. Victor. Dav. Wolf. Orell. *fugiendam esse duximus* E ξ. Tum, *ut omnes castig.* D E U, Reg. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor.—2 Ita Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. Lall. *qui ignominiam* D E U χ ψ 2. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *et i. feruntur* E. Mox, *morderi enim est* ι. *morbi est* ψ 2.—3 *Ex quo est illud scite dictum* conj. Lamb. Actutum, *ab infracto* ψ 2.—4 Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. *miserum! dixisset;* codex unus Oxon. *miserum diceret.*—5 Reg. codex unus Oxon. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *quidlubet;* D E ξ, Victor. *quidlibet;* Bern. 1. *quod libet;* σ *qui jubet.*—6 D *ad calamitates.* Mox, Reg. Leid. ξ, Erasm. *indigorum,* pro-

NOTÆ

patrimonium suum patriæ donavit. Plura nos de Fin. lib. v.

[h] *Afranio*] Poëta comicus, in togatis tractandis excellens. Horat. Epist. II. 1. 57. 'Dicitur Afrani toga convenisse Menandro.' Togatæ dicebantur, quæ in pingendis, non nobilium, sed plebis moribus, versabantur. Horat. Art. Poët. vs. 288. 'vel qui docuere togatas.'

[i] *Heu me miserum*] Inducit Afranius filium stimulis conscientiæ dolentem, patremque gaudentem quod filius ejusmodi stimulos sentiat.

vero si quis sustulisset, omnem vitæ diligentiam sublatam fore, quæ summa esset in eis, qui leges, qui magistratus, qui paupertatem, qui ignominiam, qui mortem, qui dolorem timerent.[7] Hæc tamen ita disputant, ut resecanda esse fateantur, evelli penitus dicant nec posse, nec opus esse; ut in omnibus[8] fere rebus mediocritatem esse optimam existiment. Quæ cum exponunt, nihilne tibi videntur, an aliquid, dicere? A. Mihi vero dicere aliquid; itaque expecto, quid ad ista.

XXI. 47. [*p.* 219.] M. Reperiam fortasse:[1] sed illud ante. Videsne, quanta fuerit apud Academicos verecundia? plane enim dicunt, quod ad rem pertineat. Peripateticis respondetur a Stoicis. Digladientur[2] illi, per me licet; cui nihil est necesse,[k] nisi ubi sit illud quod verisimillimum videatur, anquirere. Quid est igitur, quod occurrat in hac quæstione, quo[3] possit attingi aliquid verisimile, quo longius mens humana progredi non potest? Definitio perturbationis, qua recte Zenonem usum puto: ita enim definit, ut perturbatio sit, adversa ratione,[4] contra naturam, animi commotio: vel, brevius, ut perturbatio sit appetitus vehementior: vehementior autem intelligatur is, qui procul absit a naturæ constantia. 48. Quid ad has definitiones possim dicere?[5] Atqui hæc pleraque sunt prudenter

bantibus Bouh. et Nissen. *subveniendas* E ξ.—7 Dav. in ed. pr. de Bentleii conjectura *quæ nulla esset . . . dol. non timerent.*—8 Ita Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Gebh. Lall. *et in omnibus* E U σ χ ψ 2. Bern. 1. Venet. 1480. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *ut in om. . . . existimant* conj. Dav. et Nissen.

CAP. XXI. 1 *Ista reperiam fortasse* E ξ.—2 *Degladientur* E. *Digladiantur* ψ 2. Actutum, *illi quæstione* ψ 2. Paulo post, *inquirere* D E U ι χ ψ 2. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb.—3 Ita de Bouhierii conjectura Wolf. Schutz. Orell. *e quo* codd. aliquot, Manut. Lamb. *e qua* Reg. codex unus Oxon. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Lamb. *qua* de Bentleii sententia Dav.—4 Ita Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Victor. Manut. Gebh. *adversa a ratione* Argent. 1511. *aversa a ratione* Reg. alii codd. Bern. a m. sec. Erasm. Lamb. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell.—5 Ita codd. plerique, edd. vett. et Lall. *possum*

NOTÆ

[k] *Cui nihil est necesse*] Quippe Academico: Academici enim, nulli opinioni addicti, eam in omnibus sequebantur quæ verosimilior videretur.

acuteque disserentium: illa quidem ex rhetorum pompa, 'ardores animorum, cotesque virtutum.'[a] An vero vir fortis, nisi stomachari cœperit,[6] non potest fortis esse? Gladiatorum id quidem; quanquam in eis ipsis videmus sæpe constantiam: colloquuntur, congrediuntur, queruntur, aliquid postulant, ut magis placati quam irati esse videantur. Sed in illo genere sit sane Pacideianus[7] [1] aliquis hoc animo, ut narrat Lucilius:

Occidam illum equidem,[8] et vincam, si id quæritis, inquit:
Verum illud credo fore, in os prius accipiam ipse,
Quam gladium in stomacho, sura,[9] ac pulmonibu' sisto.
Odi hominem: iratus pugno: nec longiu' quicquam
Nobis,[10] quam dextræ gladium dum accommodet alter:[b]
Usque adeo studio[11] atque odio illius efferor ira.

XXII. 49. At sine[1] hac gladiatoria iracundia videmus

[a] *Illa vero, quæ Peripatetici dicunt, passiones esse ardores animorum et cotes virtutum, dicta sunt ad pompam rhetorice.*

[b] *Occidam quidem illum cum quo pugnaturus sum, inquit Pacideianus apud Lucilium, et vincam si id quæritis: sed credo me prius vulneratum iri in ore ab adversario, quam illum confodiam, et priusquam gladium in stomachum ejus, suram, et pulmones infigam. Odi illum, iratus pugno, nec plus temporis postulo, quam quod necesse est ut ille gladium capiat.*

dicere codex unus Oxon. *possim dicere* Bern. a m. sec. Dav. de Bentleii conjectura, Wolf. Schutz. Orell.—6 Reg. edd. vett. et Dav. *cœpit.* Mox, *gladiatorium* Reg. E ι ξ σ χ ψ 1. Gryph. Victor. Gebh. Lall. Tum, *queruntur* omittunt Manut. Lamb. *expostulant* de Bentleii conjectura Dav. in ed. pr. sed omisso *aliquid.*—7 Ita codd. aliquot, Beroald. Argent. 1511. Crat. Victor. Manut. Gebh. Dav. Wolf. Schutz. *Pacidianus* Reg. Venett. 1480. 1481. Erasm. *Placidianus* duo codd. Oxon. *Placideianus* Lamb. Lall.—8 E ψ 2 *et quidem.* Iidem codd. mox, *credo forte.* Tum, *in os p. accipiam* conj. Scalig. probante Bouh.—9 'Hoc corruptum.' *Orell. suria* Reg. et ψ 2. *furia* σ. *lura* de Turnebi sententia Fabric. probante Lamb. *fibra* suspic. etiam Turneb. probante Ernesti: *Furi* conj. Dav. *Filvi* conj. idem Dav. probantibus Bouh. et Lall. *furiæ* de Bentleii suspic. Wolf. et Schutz. *hira* Douz. *una sura* D. *una* U χ. Mox, *nec largius quicquam* E ξ.—10 *Vobis* D E U ι, Reg. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Dav. in ed. sec.—11 Dav. in ed. pr. *studeo.*

NOTÆ

1 *Pacideianus*] Insignis gladiator. De quo Horat. Sat. II. 7. 96. 'Qui peccas minus atque ego, cum Fulvi Rutubæque, Aut Placideiani, contento poplite miror Prælia.'

progredientem apud Homerum[m] Ajacem multa cum hilaritate, cum depugnaturus esset cum Hectore: cujus, ut arma sumsit, ingressio lætitiam attulit sociis, terrorem autem hostibus; ut ipsum Hectorem, (quemadmodum est apud Homerum) toto pectore trementem, provocasse ad pugnam[n] pœniteret. Atque[2] hi, collocuti inter se, priusquam manum consererent, leniter et quiete, nihil ne in ipsa quidem pugna iracunde rabioseve[3] fecerunt. Ego ne[4] Torquatum quidem[o] illum, qui hoc cognomen invenit, iratum existimo Gallo torquem detraxisse; nec Marcellum[p] apud Clastidium ideo fortem fuisse, quia fuerit iratus.[5] [q] 50. De Africano quidem, quia notior est nobis propter recentem memoriam, vel jurare[6] possum, non illum iracundia tum

Cap. xxii. 1 *Ac sine* Gebh. *Ut sine* E ξ.—2 *Atqui* D U ψ 2. Manut. Lamb. *At* E ξ. Actutum, *ii collocati* edd. vett.—3 E ξ *rabioseque*.—4 *Ergo re* codex unus Oxon.—5 ' Male cod. Barb. aliique *fuit*.' Garat. ad Milon. p. 154. Bon.—6 Ernesti *putare*, errore typogr. Mox, *inflammatum tum fuisse* Crat. Victor. *M. Allienum* Reg. Bern. 1. Manut. Lamb. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *M. Alienum* ξ σ χ. *M. Allienium* E. *M. Malienum* D. Deinde, *protexit . . . infixit* codd. aliquot, Venet. 1481. Beroald. Erasm. Manut. Lamb.

NOTÆ

[m] *Apud Homerum*] Iliad. H.

[n] *Provocasse ad pugnam*] Cum Hector duces Græcorum ad singulare certamen provocasset, Græci novem nomina in galeam miserunt, ut ille pugnaret, cujus nomen sorte exisset. Hi fuerunt Agamemnon, Diomedes, duo Ajaces, Idomeneus, Meriones, Eurypylus, Thoas, Ulysses.

[o] *Ne Torquatum quidem*] Manlium, qui ob detractum Gallo, qui Romanos provocaverat, torquem aureum, nomen Torquati sibi posterisque meruit.

[p] *Nec Marcellum*] M. Marcellum, e gente Claudia plebeia, qui consulatibus quinque, cæso Viridomaro Gallorum rege, opimis spoliis Jovi Feretrio consecratis, de Gallis, Insubribus, et Germanis triumpho, fuso semel atque iterum ad Nolam Hannibale, captis post triennalem obsidionem Syracusis, et majorum et nepotum gloriam longe superavit, eamque laudem assecutus est, ut populi Romani gladius diceretur.

[q] *Fuerit iratus*] Primo suo consulatu, an. 531. cum Acerras obsideret, Insubres Clastidium, in Gallia Cisalpina, sociorum P. R. oppidum, oppugnant; contra quos profectus Gessatarum exercitum in itinere obvium fundit fugatque, regem eorum Viridomarum sua manu obtruncat, Clastidium obsidione liberat. Vid. Oros. Iratum autem M. Marcellum Cicero ait, quod cum in Gallorum manus imprudens incidisset, medios in hostes irruperit. Frontin. Strat. lib. iv. Val. Max. iv. i. 1. Clastidium oppidum fuit Galliæ Cispadanæ in agro Ticinensi. Hodie *Chiasteggio* et *Chiastezo*.

inflammatum fuisse, cum in acie M. Halienum[r] Pelignum scuto protexerit, gladiumque hosti in pectus infixerit. De L. Bruto fortasse dubitarim, an propter infinitum odium tyranni effrænatius in Aruntem[s] invaserit: video enim utrumque cominus ictu cecidisse contrario. Quid igitur huc adhibetis iram? An fortitudo, nisi insanire cœperit,[7] impetus suos non habet? Quid? Herculem, quem in cœlum ista ipsa, quam vos iracundiam esse vultis, sustulit fortitudo, iratumne censes conflixisse cum Erymanthio apro,[t] aut leone Nemeæo?[8][u] an etiam Theseus Marathonii tauri[x] cornua comprehendit iratus? Vide, ne fortitudo minime sit rabiosa, sitque iracundia tota levitatis:[9] neque enim est illa fortitudo, quæ rationis est expers.[10] XXIII. 51. [*p.* 220.] Contemnendæ res sunt humanæ:[1] negligenda mors est: patibiles et dolores et labores putandi.[c] Hæc cum constituta sunt[2] judicio atque sententia, tum est robusta illa et stabilis fortitudo; nisi forte, quæ vehementer, acriter, animose fiunt, iracunde fieri suspicamur. Mihi, ne[3]

[c] *Dolores et labores putandi sunt hujusmodi ut tolerari possint.*

Lall.—7 Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. *cæpit.*—8 *Nemeo* D U ψ 1. *Neemeo* E. *nemo* ψ 2.—9 Ed. vet. Bouh. et Venet. 1480. *tota levitas; ι eos levitatis; ψ tota lenitatis.*—10 Ita Victor. Gebh. seqq. *expers est* nonnulli codd. et edd. ante Victor. *expers sit* E ξ ψ 2.

CAP. XXIII. 1 Victor. Dav. *res humanæ sunt;* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. *sunt humanæ res.*—2 Ita de Ernestii conjectura Wolf. Schutz. Orell. *constituta sint* alii ante Ernesti.—3 Ita Reg. Venet. 1480. Victor. Gebh. seqq. *Mihi vero ne* Venet. 1481. Beroald.

NOTÆ

[r] *M. Halienum*] De illo Africani Minoris facinore nihil usquam extat.

[s] *In Aruntem*] Tarquinii Superbi filium. De qua pugna nos supra.

[t] *Cum Erymanthio apro*] Qui in Erymantho, Arcadiæ monte, natus, et ab irata, propter denegatas sibi victimas Diana immissus, totum Phocidis agrum vastabat. Hunc Hercules e quodam fruteto, ubi altas inter nives defessus latebat, extractum ad Eurystheum deduxit.

[u] *Leone Nemeæo*] Qui primus illi labor ab Eurystheo imperatus est. Hunc, cum invulnerabilis esset, sagittis clavaque frustra petitum, brachiis suffocavit, Mycenasque asportavit.

[x] *Marathonii tauri*] Sic dicti, quod Marathonem, agrum Atticæ, infestaret. Hunc captum egit per urbem Tetrapolim, cujus civibus maxime nocuerat; deinde Apollini Delphico immolavit.

Scipio quidem ille, pontifex [y] maximus, qui hoc Stoicorum verum esse declaravit, 'nunquam privatum esse sapientem,' iratus videtur fuisse Ti. Graccho, tum, cum consulem languentem [z] reliquit, atque ipse privatus, ut si consul esset, qui rempublicam salvam esse vellet, se sequi jussit. 52. Nescio, ecquid ipsi nos [a] fortiter in republica fecerimus: si quid fecimus, certe irati non fecimus. An est quicquam similius insaniæ, quam ira? quam bene Ennius initium dixit [4] insaniæ. Color, vox, oculi, spiritus, impotentia dictorum atque factorum, quam partem habent sanitatis? Quid Achille Homerico [b] fœdius? quid Agamemnone, [c] in jurgio? nam [5] Ajacem quidem ira ad furorem mortemque perduxit. Non igitur desiderat fortitudo advocatam iracundiam. Satis est instructa, armata, parata [6] per sese. Nam isto modo quidem licet dicere, utilem vinolentiam ad fortitudinem, utilem etiam dementiam, quod et insani et ebrii multa faciunt sæpe vehementius. Semper Ajax fortis: fortissimus tamen in furore:

Nam facinus fecit maximum, cum, Danais inclinantibus, [d]

Erasm. Crat. Manut. Lamb. *Minime* ψ. Mox, *nunquam iratum esse* D U χ ψ 1. Venet. 1481. Beroald. Erasm. Crat. Victor. Manut. *fuisse cum Ti. Graccho* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Victor.—4 Venet. Beroald. Argent. Erasm. *dixit initium*.—5 Ed. vet. Bouh. *nonne*, ipso probante.—6 Reg. Bern. 1. alii codd. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511.

NOTÆ

[y] *Ille, pontifex*] Nasica.

[z] *Consulem languentem*] P. Mucium Scævolam, qui, perturbante remp. Tiberio Graccho, regnumque affectante, convocato senatu, et cunctis censentibus ut consul armis remp. tueretur, ipse negavit se per vim quicquam acturum. Tum Nasica, 'Quando,' inquit, 'consul remp. deserit, qui eam salvam volunt me sequantur:' et in Capitolium pergens, Tib. Gracchum, cum multis aliis seditionis principibus, subselliorum fragmentis et fustibus occidit ad ducentos.

[a] *Ecquid ipsi nos*] Notat suppressam a se consule conjurationem Catilinæ.

[b] *Achille Homerico*] Qui Iliad. A. ira æstuans, adversus Agamemnonem stringit gladium.

[c] *Agamemnone*] Achilli infenso ob redditam patri Chryseida. De Achillis et Agamemnonis litibus Horat. Epist. I. 2. 13. 'Hunc amor, ira quidem communiter urit utrumque.'

[d] *Danais inclinantibus*] Cum Hector, fugatis Græcis, ad eorum classem cremandam impetum faceret, solus

Summam rem perfecit[e] manus, prælium restituit insaniens.[7] XXIV. 53. Dicamus igitur utilem insaniam? Tracta definitionem[1] fortitudinis: intelliges, eam stomacho non egere. Fortitudo est igitur[2] affectio animi, legi summæ in perpetiendis rebus obtemperans; vel conservatio stabilis judicii in eis rebus, quæ formidolosæ videntur, subeundis, et repellendis; vel scientia rerum formidolosarum, contrariarumque, perferendarum[3] aut omnino negligendarum, conservans earum rerum stabile judicium: vel brevius, ut Chrysippus: nam superiores definitiones erant Sphæri,[4] [f] hominis inprimis bene definientis, ut putant Stoici: sunt enim omnino omnes fere similes; sed declarant communes notiones, alia magis alia. Quo modo igitur Chrysippus? 'Fortitudo est,' inquit, 'scientia perferendarum rerum,[5] vel affectio animi, in patiendo ac perferendo, summæ legi parens sine timore.' Quamvis licet[6] insectemur istos, ut Carneades solebat,

Erasm. Crat. Victor. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *parata, armata.*—7 Ita Reg. Bern. 1. Venet. 1480. Gebh. Dav. in ed. sec. *manu, restituit prælium insaniens* Lall. Wolf. Schutz. Orell. *manus prælium cum rest. ins.* Venet. 1481. Beroald. Argent. Erasm. Crat. Victor. *manu, prælium cum rest. ins.* Manut. *rem erexit manu pr. rest. ins.* Lamb. *rem perf. manu, rem rest. ins.* de Bentleii conjectura Dav. in ed. pr.

CAP. XXIV. 1 Reg. Bern. 1. margo Crat. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *tracta definitiones;* ψ 2. Venet. 1480. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *tractata definitione;* D E U *tracta diffinitione.*—2 *Fortitudo igitur est* Victor. Lamb. *animi affectio* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. Mox, *in perpetiendis doloribus* conj. Lamb.—3 Ita Leid. duo codd. ap. Orell. Manut. Lamb. Gronov. 1692. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *perferendarum* omittunt Reg. D E U ι ξ σ χ, Gryph. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Dav.—4 E ξ *superbi;* ι χ *asperi;* σ *feri.* Mox, *sunt autem omnino* conj. Dav. *omnes* omittit ψ 2. *sed declarat* Lamb. *communis notiones* D U. *omnes notationes* ψ 2.—5 Reg. Dav. Orell. *rerum perferendarum;* Lamb. conj. *perferendorum laborum;* D E U omittunt *rerum.*—6 *Quemvis licet* D. *Quamvis enim* Venet. 1480. *Licet enim* Venet.

NOTÆ

Ajax restitit, Iliad. O. Hoc ipse Ajax innuit Ovid. Met. XIII. 'Nempe ego mille meo protexi pectore puppes, Spem vestri reditus.'

[e] *Summam rem perfecit*] Cujus sint illi versus obscurum est. Fulv. Ursinus sic legit: *Summam rem erexit, prælium cum restituit.* Partem postremam adjectitiam putat Ciacconus.

[f] *Erant Sphæri*] Stoici, Bosporani, qui cum Chrysippo apud Cleanthem philosophiæ operam dedit. Athenæus lib. VIII. De Lycurgo et Socrate tres libros reliquit; unum de philosophis Eretriacis. Laërt. lib. VII. Meminit illius Plut. in Lycurgo.

metuo, ne soli philosophi sint. Quæ enim istarum definitionum non aperit notionem nostram, quam habemus omnes de fortitudine, tectam atque involutam? qua aperta, quis est, qui aut bellatori, aut imperatori, aut oratori quærat aliquid, neque eos existimet sine rabie quicquam fortiter facere posse? 54. Quid? Stoici, qui omnes insipientes insanos esse dicunt, nonne ista colligunt? Remove perturbationes, maximeque iracundiam: jam videbuntur monstra dicere. Nunc autem ita disserunt,[7] sic se dicere, omnes stultos insanire, ut male olere omne cœnum. At non semper. Commove: senties.[8] Sic iracundus non semper iratus est. Lacesse: jam videbis furentem. Quid? ista bellatrix iracundia, cum domum rediit, qualis est cum uxore? cum liberis? cum familia? an tum quoque est utilis? Est igitur aliquid, quod perturbata[9] mens melius possit facere, quam constans? an quisquam potest sine perturbatione mentis irasci? Bene igitur nostri, cum omnia essent in moribus[10] vitia, quod nullum erat iracundia fœdius, iracundos solos morosos nominaverunt. XXV. 55. [*p.* 221.] Oratorem vero irasci minime decet: simulare non dedecet. An tibi[1] irasci tum videmur, cum quid in causis acrius et vehementius dicimus? Quid? cum, jam rebus transactis et præteritis, orationes scribimus, num irati scribimus?

Et quis[2] hoc[s] animadvertit? Vincite . . .

1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor.—7 D E U χ *dixerunt;* ξ *duxerunt.*—8 Codex unus Oxon. *censes;* alius Oxon. *sentiens.*—9 Ita Reg. omnes Oxon. margo Crat. Gebh. seqq. *conturbata* Venett. 1480. 1481. Beroald. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb.—10 Ita Davisius suspic. receperunt Lall. Wolf. Schutz. Orell. *morbis* exhibent omnes codd. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. al. ante Dav. Mox, pro *morosos*, quod servant Reg. D E U ξ χ ψ 1. 2. alii codd. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *morbosos* habent codd. aliquot, etiam σ, Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb.

CAP. XXV. 1 *At tibi* E ξ. Statim, *cum quidem in causis* D. *cum jam in rebus* Crat. Victor.—2 *Ecquis* D E, Crat. Victor. Manut. Lamb. Dav. Lall. Wolf. Schutz. *Quis*, omisso *Et*, U. Mox, *vincite enim! Num, &c.* Venet.

NOTÆ

s *Et quis* [*Ecquis*] *hoc*] Versus est ex aliqua Accii tragœdia. Sensus hujus loci est, Neque Æsopus histrio, cum hunc versum, 'Ecquis hoc ani-

num aut egisse unquam iratum Æsopum,[h] aut scripsisse existimamus iratum Accium? Aguntur ista præclare, et ab oratore quidem melius, si modo est orator, quam ab ullo histrione:[3] sed aguntur leniter, et mente tranquilla. Libidinem vero laudare, cujus est libidinis? Themistoclem mihi et Demosthenem[4] profertis: additis Pythagoram, Democritum, Platonem. Quid? vos studia libidinem vocatis? quæ vel optimarum rerum, ut ea sunt quæ profertis, sedata tamen et tranquilla esse debent. Jam ægritudinem laudare, unam rem maxime detestabilem, quorum est tandem philosophorum? At commode[5] dixit Afranius,[i]

Dummodo doleat aliquid, doleat quod lubet.

Dixit enim de adolescente perdito ac dissoluto: nos autem de constanti viro ac sapienti quærimus. Et quidem ipsam illam[6] iram centurio[k] habeat, aut signifer, vel ceteri, de quibus dici non necesse est, ne rhetorum aperiamus mysteria. 56. Utile est enim[7] uti motu animi, qui uti ratione non potest: nos autem, ut testificor sæpe, de sapiente quæ-

1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. *vincite mimis; num, &c.* D. *vincite minus: num autem, &c.* U χ. *egisse nunquam* χ ψ 2. *aut s. existimas* ι ξ χ, Leid. Venet. 1480. et de Bentleii conjectura Dav. *iratum Attium* Orell. et al. *iratum Actium* D.—3 E ξ ψ 2 *ab illo histrione.* Actutum, *sed aguntur leguntur leviter* duo codd. Oxon.—4 Ita Crat. Victor. Gebh. seqq. *Et Th. mihi et Dem.* D. *Th. et Dem. mihi* Venet. 1480. Manut. Lamb. *mihi* omittunt Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm.—5 *Ac commode* E. *At quam commode* Manut. improbante Fabric. Statim, *doleat quod* desunt in ψ 2. *doleat quid lubet* habent E U χ, Reg. Venet. 1480. Crat. Wolf. Schutz. Orell. *doleat quidlibet* Bern. *doleat qui lubet* σ.—6 Ita Victor. Gebb. seqq. *illam ipsam* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. Mox, *habet* ι ξ σ χ, Oliv. Lall.—7 *Utile est eum* Dav. in ed. pr. Statim, *non possit* conj. Ernesti. *ut test. turpe* D. *de sapientes* ψ 2.

NOTÆ

madvertit,' &c. recitavit in scena, neque Accius, cum illum scripsit, iratus fuit, sed iratum imitatus est.

h *Æsopum*] Nobilem tragœdiarum actorem, de quo supra.

i *Dixit Afranius*] De illo poëta nihil est apud eos omnes qui de poëtis scripserunt.

k *Iram centurio*] Centuriones fuere qui singulis ordinibus in legione præerant: legio posterioribus quidem temporibus in decem cohortes divisa fuit, cohortes singulæ in ordines ternos: his ordinibus qui præerant centuriones dicti sunt; primus centurionum, primipilus. Plura Rosin. x. 7.

rimus. XXVI. At etiam[1] æmulari utile est, obtrectare, misereri. Cur misereare potius, quam feras opem, si id facere possis? An, sine misericordia liberales esse non possumus? Non enim suscipere ipsi ægritudines propter alios debemus; sed alios, si possumus,[2] levare ægritudine. Obtrectare[3] vero alteri, aut, illa vitiosa æmulatione quæ rivalitati similis est, æmulari, quid habet utilitatis? cum sit æmulantis, angi alieno bono, quod ipse non habeat; obtrectantis autem, angi alieno bono, quod id etiam alius habeat. Qui id approbari[4] possit, te ægritudinem suscipere pro experientia, si quid habere velis? nam solum habere velle, summa dementia est. 57. Mediocritates autem malorum quis laudare recte possit? quis enim potest, in quo libido cupiditasve sit, non libidinosus et cupidus[5] esse? in quo ira, non iracundus? in quo angor, non anxius? in quo timor, non timidus? Libidinosum igitur, et cupidum, et iracundum, et anxium, et timidum, censemus esse sapientem? de cujus excellentia multa quidem dici quamvis fuse lateque possint;[6] sed brevissime illo modo, Sapientiam esse rerum divinarum et humanarum, scientiam, cognitionemque, quæ cujusque rei causa sit: ex quo efficitur, ut divina imitetur, humana omnia inferiora virtute ducat. In hanc[7] tu igitur, tanquam in mare, quod est ven-

CAP. XXVI. 1 *An etiam* D. *utile* omittunt E ξ. *obtrectari* E U ξ χ ψ 2.—2 Codex unus Oxon. Venet. 1480. Lamb. *possimus*.—3 *Obtrectari* E. Statim, *ut illa vitiosa* ψ 2. *quæ vanitati similis est, quid, &c.* D. Tum, *angi* omittunt U χ, Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Verba, *quod ipse n. h. o. a. a. a. bono*, desunt in E ξ.—4 Ita E ξ ψ 1. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *Quis id approbari* Reg. Venet. 1480. *Quis id approbare* codd. aliquot, Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Lall. *Quid id approbare* σ χ ψ 2. *Quod vel id approbare* ι. Statim, *te* omittunt edd. ante Dav. uncis incluserunt Wolf. et Orell.—5 Dav. de Bentleii conjectura *aut cupidus*. Mox, *et cupidum* omittunt Reg. Bern. 1. E U ι ξ σ χ ψ 2. Dav. Schutz. uncis incluserunt Wolf. et Orell. Deinde, *censeamus* Venet. 1480. Beroald. Erasm.—6 E ξ ψ 2. Venet. 1480. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *possunt*. Statim, *causa cujusque rei* edd. antiquiss. Manut. Lamb.—7 *In hunc* edd. vett. Manut. Dav. Schutz. Paulo post, *atque repentinum* edd. antiquiss. Manut. Lamb. Post *possit*, Bern. 1. Argent. Erasm. Schutz. Wolf. Orell. addunt *non præmeditatum sit*, uncis quidem includentes Wolf. et Orell. *novum sit* addunt Reg. et ψ 2. *cui nihil subitum est, quod hom. ev. possit? Num, &c.* Manut. Lamb. Lall. *tale, et cui nihil quod h. e. possit? Nam, &c.* servant plurimi codd. etiam Bern. 1. item Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Victor. Gebh. *an impr. aut repentinum quid potest accidere ei, cui nihil tale, quod h. e.*

tis subjectum, perturbationem cadere tibi dixisti videri? Quid est, quod tantam gravitatem constantiamque perturbet? an improvisum aliquid, aut repentinum? quid potest accidere tale, et cui nihil, quod homini evenire possit? Nam, quod aiunt, nimia resecari oportere, naturalia relinqui; quid tandem potest esse naturale, quod idem nimium esse possit? sunt enim omnia ista ex errorum [8] orta radicibus: quæ evellenda et extrahenda penitus, non circumcidenda nec amputanda sunt.

XXVII. 58. [p. 222.] Sed, quoniam suspicor, te non tam de sapiente, quam de te ipso quærere (illum enim putas omni perturbatione esse liberum, te vis [1]); videamus, quanta sint, quæ a philosophia remedia morbis animorum adhibeantur: est enim quædam medicina certe; nec tam fuit hominum generi infensa atque inimica natura, ut corporibus tot res salutares, animis nullam invenerit. De quibus hoc etiam est merita [2] melius, quod corporum adjumenta adhibentur extrinsecus, animorum salus inclusa in his ipsis est. Sed quo major est in eis præstantia et divinior, eo majore indigent [3] diligentia. Itaque bene adhibita [4] ratio cernit, quid optimum sit; neglecta, multis implicatur erroribus. 59. Ad te igitur mihi jam convertenda omnis oratio est: simulas enim quærere te de sapiente: quæris autem fortasse de te.

Earum igitur perturbationum, quas exposui, variæ sunt

possit? Nam, &c. conj. Bentl. recepit Dav. in ed. pr. *qui potest accidere tale ei, cui nihil, nisi quod homini, evenire possit? Nam, &c.* Gœrenz. de Fin. p. 347. *ei* emendarunt jam Manut. Lamb. receperunt Wolf. et Orell.—8 Tres codd. Oxon. Leid. ed. vet. Bouh. Argent. 1511. Erasm. *ista non ex naturalibus causis, sed ex err.*

CAP. XXVII. 1 'Verba *te vis* sine causa suspecta Augustino.' *Orell.* Mox, *quæ philosophia* Reg. Venett. 1480. 1481. *quæ philosophica* duo codd. Leid. probante Bouh. *quanta et quæ a philosophia* conj. Dav. in ed. pr.—2 *De quibus est etiam merita* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *De quibus est hoc etiam merita* Manut. Lamb. Mox, *in iis ipsis* Wolf.—3 Reg. *indiget*; hinc de Bentleii conjectura Dav. *est mentis præstantia, et d. eo m.*

NOTÆ

1 *Liberum, te vis*] Lambinus locum illum mendosum putat; negant ple- rique omnes.

curationes: nam neque omnis ægritudo una ratione sedatur. Alia est enim lugenti, alia miseranti,[5] alia invidenti adhibenda medicina. Est etiam[6] in omnibus quatuor perturbationibus illa distinctio: Utrum ad universam perturbationem (quæ est aspernatio rationis, aut appetitus vehementior) an ad singulas, ut ad metum, libidinem, reliquasque melius[7] adhibeatur oratio: et, utrum illud non videatur ægre ferendum, ex quo suscepta sit ægritudo; an omnium rerum tollenda omnino ægritudo; ut, si quis ægre ferat, se pauperem esse, idne disputes, paupertatem malum non esse; an hominem ægre ferre nihil oportere. Nimirum hoc melius; ne, si forte de paupertate non persuaseris, sit ægritudini concedendum:[8] ægritudine autem sublata, propriis rationibus, quibus heri usi sumus,[m] quodam modo etiam paupertatis malum tollitur. XXVIII. 60. Sed omnis ejusmodí perturbatio, animi placatione,[1] abluatur illa quidem, cum doceas, nec bonum illud esse, ex quo lætitia aut libido oriatur; nec malum, ex quo aut metus aut ægritudo: verumtamen hæc est certa et propria sanatio, si doceas, ipsas perturbationes per se esse vitiosas, nec habere quicquam aut naturale aut necessarium; ut ipsam ægritudinem leniri videmus, cum objicimus mœrentibus imbecillitatem animi effœminati, cumque eorum gravitatem constantiamque laudamus, qui non turbulente humana patian-

indiget.—4 *Itaque bene habita* de Turnebi et Bentleii conjectura Dav.—5 Venet. 1480. Beroald. Lamb. Fabric. *miserenti.* Actutum, *aut invidenti* Reg. D E U ι ξ σ χ ψ 2. Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Victor. Dav. Wolf. Schutz. Orell.—6 *Est enim* U σ χ ψ 1. 2. Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Manut. Lamb.—7 Reg. ψ 2. et Orell. *reliquas melius.* Tum, *adhibeatur curatio* Dav. in ed. pr. de conjectura Bentleii; *adhibeatur ratio* malebat Bouh. *utrum illudne non videatur* Reg. Venet. 1480. Lamb. Gebh. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *utrum illud ne vid.* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. *utrum illud non vid.* Manut. solus ante Ernesti; *utrum illud necne vid.* pauci codd. probante Bentl. recepit Lall. Deinde, *toleranda omnino* Reg. Gryph. Victor. probante Bent. refutant Lamb. et Dav.—8 Moser. Symb. p. 19. conj. *ne, etsi forte de paup. persuaseris, sit alii ægritudini concedendum.* Statim, *nomen tollitur* codex unus Oxon. Reg. Lall. probb. Bentl. Bouh. et Moser.

CAP. XXVIII. 1 Bentl. conj. *duplici ratione;* Nissen. suspic. *hac ratione.*

NOTÆ

m *Heri usi sumus*] In tertia Tusculana, quam pridie habitam fingit.

tur: quod quidem solet eis etiam accidere, qui illa mala esse censent, ferenda tamen æquo animo arbitrantur. Putat aliquis, esse voluptatem[2] bonum; alius autem, pecuniam: tamen et ille ab intemperantia, et hic ab avaritia avocari potest. Illa autem altera ratio et oratio, quæ simul et opinionem falsam tollit, et ægritudinem detrahit, est ea quidem subtilior,[3] sed raro proficit, neque est ad vulgus adhibenda. 61. Quædam autem sunt ægritudines, quas levare illa medicina nullo modo possit;[4] ut si quis ægre ferat, nihil in se esse virtutis, nihil animi, nihil officii, nihil honestatis: propter mala is quidem angatur; sed alia quædam sit ad eum admovenda curatio, et talis quidem, quæ possit esse omnium, etiam de ceteris rebus discrepantium, philosophorum: inter omnes enim convenire oportet, commotiones animorum, a recta ratione aversas, esse vitiosas, ut, etiam si mala sint illa, quæ metum ægritudinemve; bona,[5] quæ cupiditatem lætitiamve moveant; tamen sit vitiosa ipsa commotio. Constantem enim quendam volumus,[6] sedatum, gravem, humana omnia prementem, illum esse, quem magnanimum et fortem virum dicimus. [*p.* 223.] Talis autem nec mœrens, nec timens, nec cupiens, nec gestiens esse quisquam potest: eorum enim hæc sunt, qui eventus humanos superiores quam suos animos esse ducunt.[7] XXIX. 62. Quare omnium philosophorum (ut ante dixi) una ratio est medendi, ut nihil, quale sit illud quod perturbet animum, sed de ipsa sit[1] perturbatione dicendum. Itaque primum, in ipsa cupiditate, cum id solum

Actutum, *allevetur,* vel *allevatur* conj. Ernesti.—2 Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. *voluptatem esse.*—3 Ita de Bentleii conjectura Dav. Lall. Schutz. rejecit Wolf. in Prælectt. *utilior* codd. et edd. vett.—4 Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. *illa m. n. m. possit levare.* Paulo post, *ad eum sit* edd. antiquiss. Manut. Lamb.—5 Ita nonnulli codd. Dav. Lall. *etiam si et mala sint illa, q. m. ægr.; et bona* de Lambini sententia Fabric. Wolf. Schutz. Orell. *etiamsi vel bona . . . ægr. vel mala* conj. Bentl. *etiamsi nec mala . . . nec bona* edd. vett. Manut. Lamb. Gebh.—6 Edd. antiquiss. Manut. Lamb. *volumus quendam.* Mox, *humana omnia spernentem* conj. nescio quis ap. Lamb. probante Bentl. *humana o. ferentem* conj. Bouh.—7 Reg. *dicunt.*

CAP. XXIX. 1 Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor.

agitur, ut ea tollatur,[a] non est quærendum, bonum illud necne sit, quod libidinem moveat: sed libido ipsa tollenda est: ut sive, quod honestum est,[n] id sit summum bonum, sive voluptas,[o] sive horum utrumque[p] conjunctum, sive illa tria[3][q] genera bonorum; tamen, etiam si virtutis ipsius[r] vehementior appetitus sit, eadem sit omnibus ad deterrendum adhibenda oratio. Continet autem omnem[4] sedationem animi humana in conspectu posita natura; quæ quo facilius expressa cernatur, explicanda est oratione communis conditio lexque vitæ. 63. Itaque, non sine causa, cum Orestem[5] fabulam doceret Euripides, primos tres versus revocasse dicitur Socrates:

> Neque tam terribilis ulla fando ratio est,[6]
> Nec sors,[7] nec ira cœlitum invectum malum,
> Quod non natura humana patiendo efferat.[8]

Est autem[9] utilis, ad persuadendum, ea, quæ acciderint, ferri et posse et oportere, enumeratio eorum qui tulerunt: etsi ægritudinis sedatio et hesterna disputatione explicata est, et in Consolationis libro, quem in medio (non enim sapientes eramus) mœrore et dolore[s] conscripsimus: quod-

omittunt *sit.*—2 Venet. 1480. *ut ea pellatur.* Mox, *est* post *tollenda* omittit E.—3 Ita plurimi codd. et edd. *sive tria illa* Reg. Victor. Dav. Orell.—4 Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. omittunt *omnem.*—5 *Orestis* codex unus Oxon. cum paucis codd. Priscian. VI. 11. tom. I. p. 258. Krehl. item Victor. *fabulam diceret* Reg. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat.—6 Ita Bern. 1. Lall. *fando oratio est* margo Crat. Victor. Manut. Lamb. Dav. Wolf. Schutz. *fandi oratio est* Erasm. *fandi ratio est* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Crat. *fandi factio est* conj. Wakef.—7 *Nec fors* Reg. Gryph. tres codd. Oxon. Priscian. Dav. in ed. pr. *neque . . . neque* Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. *cœlitum incentum* Reg. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. *cœlitum invictum* Priscian. Putsch. et Victor.—8 Gryph. et Orell. *ecferat*, probante Lamb. *ferat* Priscian. Erasm. Crat. Manut. Lamb. 1566.—9 *Est etiam* Dav. de conjectura in ed. pr. Wolf. Schutz. Orell. Mox, *acciderunt* nonnulli

NOTÆ

[n] *Sive, quod honestum est*] Ut Stoici volunt.

[o] *Sive voluptas*] Ut Epicureis placet.

[p] *Sive horum utrumque*] Quod Dinomachus et Calliphо dixerunt.

[q] *Sive illa tria*] Animi, corporis, et fortunæ bona, ut Plato et Aristoteles senserunt.

[r] *Si virtutis ipsius*] Horat. Epist. I. 6. 15. 'Insani sapiens nomen ferat, æquus iniqui, Ultra quam satis est virtutem si petat ipsam.'

[s] *Mœrore et dolore*] Propter mor-

que vetat Chrysippus, ad recentes quasi tumores animi remedium adhibere, id nos fecimus, naturæque vim attulimus, ut magnitudini[10] medicinæ doloris magnitudo concederet. XXX. 64. Sed ægritudini, de qua satis est disputatum, finitimus est metus. De quo pauca dicenda sunt. Est enim metus, ut ægritudo præsentis, sic ille futuri, mali. Itaque nonnulli ægritudinis partem quandam metum esse dicebant: alii autem metum præmolestiam appellabant, quod esset[1] quasi dux consequentis molestiæ. Quibus igitur rationibus instantia[a] feruntur, eisdem contemnuntur sequentia: nam videndum est in utrisque, ne quid humile, submissum, molle, effœminatum, fractum, abjectumque faciamus. Sed quanquam de ipsius metus inconstantia, imbecillitate, levitate dicendum est; tamen multum prodest, ea, quæ metuuntur, ipsa contemnere. Itaque, sive casu accidit, sive consilio, percommode factum est, quod eis de rebus, quæ maxime metuuntur, de morte et de dolore,[2] primo et proximo die[t] disputatum est. Quæ si probata sunt, metu magna ex parte liberati sumus. Ac de malorum[3] opinione, hactenus.

XXXI. 65. Videamus nunc de bonorum, id est, de lætitia et de cupiditate.[1] Mihi quidem, in tota ratione[2] ea quæ pertinet ad animi perturbationes, una res videtur causam continere,[b] omnes eas esse in nostra potestate,[u] omnes

[a] *Præsentia.*
[b] *Una res videtur id totum continere, quod ad præsentem quæstionem pertinet.*

codd. et edd. ante Dav.—10 Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. *magnitudine.*

Cap. XXX. 1 Ita de Bentleii conjectura Dav. Wolf. Schutz. Orell. *quod est* Venet. 1480. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Lall. *quod enim* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511.—2 Victor. *et dolore.*—3 *At de malorum* Argent. 1511. Erasm.

Cap. XXXI. 1 Tres codd. Oxon. et Victor. *et cupiditate.*—2 Tres codd. Oxon. et Lamb. *tota oratione.* Statim, *perturbationes* est de conjectura Bentleii, receperunt Dav. Wolf. Schutz. Orell. *perturbationem* habent codd. et

NOTÆ

tem filiæ. De illo libro Consolationis vide quid dicamus suo loco.

[t] *Primo et proximo die*] Tusc. lib. I. et II.

[u] *In nostra potestate*] Cum Stoicis loquitur; Peripatetici vero, pertur-

judicio susceptas, omnes voluntarias. Hic igitur error est eripiendus, hæc detrahenda opinio:[3] atque, ut, in malis opinatis, tolerabilia; sic, in bonis, sedatiora sunt efficienda ea, quæ magna et lætabilia dicuntur. Atque hoc quidem commune malorum et bonorum: ut, si jam difficile sit persuadere, nihil earum rerum, quæ perturbent animum, aut in bonis aut in malis[4] esse habendum, tamen alia ad alium motum curatio sit adhibenda; aliaque ratione malevolus, alia amator, alia rursus anxius, alia timidus, corrigendus. [p. 224.] Atque erat facile, sequentem eam rationem quæ maxime probatur de bonis et malis, negare unquam lætitia affici posse insipientem, quod nihil unquam haberet boni. 66. Sed loquimur[5] nunc more communi. Sint sane ista bona, quæ putantur, honores, divitiæ, voluptates, cetera:[6] tamen in eis ipsis potiundis exultans gestiensque lætitia turpis est; ut, si ridere concessum sit, vituperetur tamen cachinnatio. Eodem enim vitio[7] est effusio animi in lætitia, quo, in dolore, contractio; eademque levitate cupiditas est in appetendo, qua lætitia in fruendo; et, ut nimis afflicti molestia, sic nimis elati lætitia, jure judicantur leves. Et, cum invidere ægritudinis sit, malis autem alienis voluptatem capere, lætitiæ, utrumque, immanitate et feritate quadam proponenda, castigari solet. Atque, ut confidere[8] decet, timere non decet; sic gaudere decet, lætari

edd. ante Dav.—3 Gryph. et al. *opinio, ne consenescant;* unde Brut. conj. *opinio ne consenescat.* Statim, *tolerabiliora* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Dav. Pro *dicuntur,* quod servant codd. et edd. vett. *ducuntur* de conjectura dedit Wolf. eumque secuti sunt Schutz. et Orell. —4 Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. *aut in malis, aut in bonis.* Paulo post, *rursus* omittunt duo codd. Oxon. et Venet. 1480.—5 *Sed loquamur* conj. Bouh.—6 Ita Venet. 1480. Victor. Gebh. seqq. *ceteraque* Venet. 1481. Beroald. Argent. Erasm. Crat. Manut. Lamb. Cf. Goerenz. ad Legg. p. 248.—7 *Eodem enim in vitio* conj. Ernesti et Beier. ad Offic. tom. I. p. 227. Paulo post, *nimis afflicti molles, sic, &c.* Dav. Wolf. Schutz. Orell. *nimis afflicti molestia, ita, &c.* conj. Bentl. *nimis afflictio molestia sic, &c.* Reg. Actutum, *animi elati* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Gebh. *animis elati* Reg. Lall.—8 *Atque ut cavere* Dav. de conjectura, Wolf. Schutz. Orell. *Atque ut diffidere* Oliv. de conjectura Lambini, probante Bentl. *Atque ut consulere* conj. Bouh. *Atque*

NOTÆ

bationes animi, non voluntarias, ut Stoici, sed naturales esse putant.

non decet; quoniam, docendi causa, a gaudio lætitiam distinguimus. 67. Illud jam supra diximus, contractionem animi recte fieri nunquam[9] posse, elationem posse: aliter enim Nævianus ille[x] gaudet Hector,

Lætus sum
Laudari me abs te, pater, laudato viro:[10]

aliter ille apud Trabeam,[y]

Lena, delinita[11] argento, nutum observabit meum,
Quid velim, quid studeam: adveniens digito impellam[z] januam:
Fores patebunt.[12] De improviso Chrysis ubi me aspexerit,
Alacris obviam mihi veniet, complexum exoptans meum.
Mihi se dedet.

Quam hæc pulchra putet, ipse jam dicet:

Fortunam ipsam anteibo fortunis meis.

XXXII. 68. Hæc lætitia quam turpis sit, satis est[1] diligenter attendentem penitus videre. Et, ut turpes sunt, qui efferunt se lætitia tum cum fruuntur venereis voluptatibus; sic flagitiosi, qui eas inflammato animo concupiscunt. Totus vero iste, qui vulgo appellatur amor, (nec, hercule, invenio, quo nomine alio possit appellari) tantæ levitatis est, ut nihil videam, quod putem conferendum. Quem Cæcilius,[a]

ut non fidere suspic. Nissen. Mox, *sic quidem gaudere* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat.—9 Ita Reg. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *fieri contractionem animi recte nunquam* edd. antiquiss. Gebh. Lall.—10 Codd. aliquot, Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *abs te, pater, a laudato viro;* Manut. Lamb. *pater, abs te, laudato viro.* Mox, *Trabeam Chærea* Crat. Victor. Manut. Lamb.—11 *Lena delenita* Gryph. Dav. Orell.—12 *Foris patebit* de Bentleii conjectura Dav. Mox, *obviam mi* Victor.

CAP. XXXII. 1 Dav. in ed. pr. de Bentleii conjectura *facile est*, probante

NOTÆ

x *Nævianus ille*] Meminit iterum Tullius illius carminis Famil. Epist. v. 12. et xv. 6. De Nævio nos alibi.

y *Apud Trabeam*] Poëtam comicum, de quo diximus de Fin. lib. II.

z *Digito impellam*] Simile est illud Terentii, Eun. II. 2. 53. 'Qui mihi nunc uno digitulo fores aperis fortunatus, Næ tu istas, faxo, calcibus sæpe insultabis frustra.'

a *Quem Cæcilius*] Hos de amore versus Cæcilius ex Euripide vertit.

... Deum qui non summum putet,
Aut stultum, aut rerum esse imperitum existimet:[a]
Cui in manu[3] sit, quem esse dementem velit,
Quem sapere, quem insanire, quem in morbum injici,[a]
Quem contra amari, quem arcessier, expeti quem.

69. O præclaram emendatricem vitæ poëticam! quæ amorem, flagitii et levitatis auctorem, in concilio Deorum collocandum putet. De comœdia loquor:[4] quæ, si hæc flagitia non probaremus, nulla esset omnino. Quid ait ex tragœdia[5] princeps ille Argonautarum?[b] [p. 225.]

Tu m' amoris magis, quam honoris, servavisti[6] gratia.

Quid ergo? hic amor Medeæ quanta miseriarum excitavit incendia![7] atque ea tamen, apud alium[c] poëtam, patri dicere audet, se conjugem habuisse

Illum, amor quem dederat, qui plus pollet, potiorque
est patre.

XXXIII. 70. Sed poëtas ludere sinamus, quorum fabulis

[a] *Cæcilius existimat aut stultum, aut rerum imperitum esse eum hominem, qui non putet Deum summum esse Amorem, cujus in potestate est efficere quem velit dementem, sapientem, insanum, ægrotum, &c.*

Ernesti. Statim, *attendenti* conj. Ernesti, improbante Orell.—2 Ita Bern. 1. edd. antiquiss. Victor. Gebh. Lall. *existimat* Erasm. Manut. Dav. Wolf. Schutz. Orell.—3 *Cujus in manu* de Ernestii conjectura Wolf. in ed. sec. Mox, *quem sanari* codd. aliquot Oxon. Manut. Lamb. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *quem sanare* Beroald. Argent. 1511. Crat. *quem sanire* Venet. 1481. Deinde, *quem expeti, quem arcessier* Bern. 1. Erasm. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *quem expeti, quem arcessiri* Reg. Gryph. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. *quem accersiri, quem expeti* Crat. Victor. Manut. *quem arcessiri, quem expeti* Lamb.—4 Munnich. Cic. Rep. p. 20. conj. *loquar?* improbante Orell. Mox, *probaremus nos* codd. aliquot, unde Dav. in ed. pr. de conjectura Bentleii *nisi hæc fl. nos probaremus.*—5 Ita codd. aliquot, margo Crat. Victor. Gebh. seqq. *Quid autem ex tr.* edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. *Quid ait in tr.* Dav. in ed. pr. probante Ernesti.—6 Reg. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Lamb. Gebh. *servasti;* Erasm. *conservasti.*—7 Ita Reg. Gryph. Venet. 1480. Gebh. seqq. *incendia excitavit* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb.

NOTÆ

Euripidæos referunt Stobæus c. 6. et Athenæus lib. XIII. sed hic mendosos.

[b] *Argonautarum*] Jason, in Medea Ennii, apud veteres commendatissima, de qua de Fin. lib. I. 'Quis tam inimicus pæne nomini Romano est, qui Ennii Medeam, aut Antiopam Pacuvii, spernat?'

[c] *Apud alium*] Accium forte, quem Medeam quoque scripsisse constat.

in hoc flagitio versari ipsum videmus Jovem. Ad magistros virtutis, philosophos veniamus; qui amorem negant stupri esse, et in eo litigant cum Epicuro, non multum (ut opinio mea fert) mentiente.[1] Quis est enim iste amor[2] amicitiæ?[d] cur neque deformem adolescentem quisquam amat, neque formosum senem? Mihi quidem hæc[3] in Græcorum gymnasiis nata consuetudo videtur, in quibus isti liberi et concessi sunt amores. Bene ergo Ennius,[4]

Flagitii principium est nudare inter cives[e] corpora.

Qui ut sint,[5] quod fieri posse video, pudici, soliciti tamen et anxii sunt; eoque magis, quod seipsi continent et coërcent. 71. Atque, ut muliebres amores omittam, quibus majorem licentiam natura concessit; quis aut de Ganymedis[6] raptu dubitat, quid poëtæ velint? aut non intelligit, quid apud Euripidem et loquatur et cupiat Laius?[f] quid denique homines doctissimi et summi poëtæ de se ipsi et carminibus edant et cantibus? Fortis vir in sua[7] republica cognitus, quæ de juvenum amore[g] scripsit Alcæus?[h] nam Anacreontis quidem tota poësis est amatoria.

CAP. XXXIII. 1 D *mentientem;* E *mentienti.*—2 *Quis est iste amor* U χ. *Quis est enim amor iste* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb.—3 *Mihi hæc* E U ξ χ. Mox, *isti et liberi* ψ 2. *isti libere* ι.—4 Ita Gebh. tacite, et seqq. *Bene igitur Ennius* D, et edd. ante Gebh.—5 *Quamvis ut sint* codex unus Oxon. Actutum, *sicut fieri* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb.—6 *Ganymedi* Reg. Dav. Orell. Statim, *quod apud Eur.* Manut. Tum, *de se ipsis* codd. aliquot Oxon. et edd. ante Dav. *et carm. edunt* Lamb.—7 Ed. vet. Bouh. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. Erasm. Crat. *in summa;* unde Bouh. conj. *in summa reip.* probante Nissen. Mox, *scribit Alc.* duo codd. Oxon. Victor. Gebh. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell.

NOTÆ

[d] *Amor amicitiæ*] Ὁ ἔρως ὁ ἐπὶ φιλίᾳ, ut loquitur Plut. in Numa, et in Amatorio.

[e] *Nudare inter cives*] Lacedæmonii primi corpora nudaverunt, certaturi. Thucydides. Plato de Rep. lib. v. etiam mulieres nudare corpora permittit ad exercitationes gymnasticas.

[f] *Et cupiat Laius*] Pater Œdipi. Vide votum ejus Phœnissis, et responsum ab oraculo redditum.

[g] *De juvenum amore*] Præsertim de Lyco, quem amavit, teste Horatio.

[h] *Alcæus*] Triplex fuit eo nomine poëta; tragicus unus, alter comicus, tertius lyricus: tragici Endymionem, Pollux; alteram, inscriptam Cœlum, Macrobius memorat. De lyrico Quin-

Maxime vero omnium flagrasse amore Rheginum Ibycum,[i] apparet ex scriptis. XXXIV. Atque horum omnium libidinosos esse amores videmus. Philosophi sumus[1] exorti, (et auctore quidem nostro Platone, quem non injuria Dicæarchus[k] accusat) qui amori auctoritatem tribueremus. 72. Stoici vero et sapientem amatorum esse dicunt; et amorem ipsum, conatum amicitiæ faciendæ ex pulchritudinis[2] specie, definiunt. Qui si quis est in rerum natura sine solicitudine, sine desiderio, sine cura, sine suspirio;[3] sit sane: vacat enim omni libidine: hæc autem de libidine oratio est. Sin autem est aliquis amor, ut est certe, qui nihil absit, aut non multum, ab insania, qualis in Leucadia[l] est:

Si quidem sit quisquam Deus, cui ego sim curæ:[4]

73. (at id erat Deis omnibus curandum, quemadmodum hic frueretur voluptate amatoria!)

Heu[5] me infelicem!

Nihil verius. Probe et ille,

Sanusne es,[6] [m] qui temere lamentare?

CAP. XXXIV. 1 Ed. vet. Bouh. et Argent. 1511. *summis*; Erasm. *summi*; Bouh. conj. *sunt*. Mox, *nostro* deest in uno codice Lambini, probante ipso Lamb. Pro *tribueremus* Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. habent *tribuerit nimis*, probante Bouh.—2 D E ξ χ *et pulchritudinis*. Actutum, *spem definiunt* E ξ χ.—3 Codex Davisii, Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. *suspicione*, non improbante Bentl.—4 Wolf. Schutz. Orell. legunt,

. . . si quidem sit quisquam Deus,
Quoii ego sim curæ!

NOTÆ

til. 'Alcæus in parte operis aureo plectro merito donatur, quoniam tyrannos insectatus est; multum etiam moribus confert; in eloquendo quoque brevis, et magnificus, et diligens, Homero similis; sed et in lusus et in amores descendit majoribus aptior.'

[i] *Ibycum*] Unum e novem præstantioribus Græcorum lyricis, a quo genus metri dictum Ibycum, ut ab Alcæo Alcaicum. Huic patria Rhegium, oppidum olim Brutiorum, nunc Calabriæ ulterioris caput, in ora freti Siculi. Hinc Rheginus dictus.

[k] *Dicæarchus*] Nobilis Peripateticus, de quo dictum est de Fin. lib. IV.

[l] *In Leucadia*] Fabula Turpilii, poëtæ comici, in qua inducebatur amator amore furens.

[m] *Sanusne es*] Oratio alterius personæ, in eadem Leucadia, amatorem objurgantis.

Sic insanus videtur etiam suis.[7] [d] At quas tragœdias efficit![8]

> Te, Apollo[9] sancte, fer opem, teque, omnipotens Neptune, invoco;
> Vosque adeo, venti.

Mundum totum se ad amorem suum sublevandum conversurum putat: Venerem unam excludit, ut iniquam:[10]

> Nam quid ego te appellem, Venus?

Eam, præ libidine, negat curare quicquam: quasi vero ipse non propter libidinem tanta flagitia et faciat et dicat.

XXXV. 74. Sic igitur[1] affecto hæc adhibenda curatio est, ut et illud quod cupiat, ostendat, quam leve, quam contemnendum, quam nihil sit omnino, quam facile vel aliunde vel alio modo perfici, vel omnino negligi, possit. Abducendus[2] est etiam nonnunquam ad alia studia, solicitudines, curas, negotia: loci denique mutatione (tanquam ægroti [non] convalescentes) sæpe curandus est. 75. Etiam novo quodam[3] amore veterem amorem, tanquam clavo clavum, ejiciendum putant. Maxime autem admonendus, quantus sit furor amoris. Omnibus enim ex animi perturbationibus, est profecto nulla vehementior: ut, si jam ipsa illa accusare nolis, stupra dico, et corruptelas, et adulteria, incesta denique, quorum omnium accusabilis est

[d] *Si quisquam Deus est, inquit amator ille insanus, cui ego sim curæ. Quasi vero, inquit Tullius, id Diis omnibus curandum esset, ut hic amator frueretur voluptate. Heu me infelicem! inquit amator. Nihil verius, inquit Tullius; et probe respondet amatori ille alter, qui hæc ait, Sanusne es, qui temere quereris? Adeo, inquit Tullius, amicis suis videtur insanus.*

——————

—5 *Hei* Wolf. et Schutz.—6 *Sanun' es* Wolf. Schutz. Orell.—7 Edd. ante Gebh. *suis etiam videtur.*—8 Ita Reg. Guelf. Dav. in ed. sec. Wolf. Schutz. Orell. *effecit* edd. antiquiss. Manut. Lamb. Lall. *effutit* de Bentleii conjectura Dav. in ed. pr.—9 *Et Apollo* Reg. D E ι ξ, Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. *Te* delendum censet Nissen.—10 Turneb. e codd. legit *ut nequam.*

CAP. XXXV. 1 *Sic ergo* D. Mox, *ut ei illud* Manut. Lamb. Oliv. Lall. *ostendas* codex unus Oxon. uti volebat. Bouh. *ostendatur* de Davisii conjectura Lall. Wolf. Schutz. Deinde, *nihili sit* Reg. Dav.—2 Ita Reg. Beroald. Crat. Victor. Gebh. seqq. *Adducendus* U χ ψ 1. 2. Venett. 1480. 1481. Argent. 1511. Erasm. Manut. Lamb. Mox, *non* suspectum est Ernestio.—3 Bern. 1. et D *quidem;* Reg. ι σ χ ψ 2. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *quidam.*—

turpitudo; sed, ut hæc omittas,[4] perturbatio ipsa mentis in amore fœda per se est. 76. Nam, ut illa prætercam, quæ sunt furoris; hæc ipsa per sese quam habent levitatem, quæ videntur esse mediocria![5]

. . . . injuriæ,
Suspiciones,[6] [a] inimicitiæ, induciæ, [p. 226.]
Bellum, pax rursum. Incerta hæc si tu postules[7]
Ratione certa facere, nihilo plus agas,
Quam si des operam, ut cum ratione insanias.

Hæc inconstantia mutabilitasque mentis, quem non ipsa pravitate deterreat? Est enim illud,[8] quod in omni perturbatione dicitur, demonstrandum, nullam esse nisi opinabilem, nisi judicio susceptam, nisi voluntariam. Etenim,[9] si naturalis amor esset; et amarent omnes, et semper amarent, et idem amarent; neque alium pudor, alium cogitatio, alium satietas deterreret.

XXXVI. 77. Ira vero, cum diu[1] perturbat animum, dubitationem insaniæ non habet: cujus impulsu existit etiam inter fratres tale jurgium:

Quis[2] homo[o] te exsuperavit unquam gentium impudentia?
Quis autem malitia te?

---

4 Ita Reg. Venet. 1480. margo Crat. Victor. Gebh. seqq. *omittamus* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb.—5 *Terentius in Eunucho* addit ξ.—6 *Suspectiones* Manut. Lamb.—7 D U ι χ *si postulas.*—8 *Est etiam illud* Manut. Lamb. Mox, *demonstrandum* omittunt E ξ.—9 *Est enim* E. Mox, *omnes et amarentur et semper* codex unus Oxon. Venet. 1481. Manut. Lamb.

CAP. XXXVI. 1 *Ira vero, quæ cum diu* Reg. Bern. alii codd. ap. Manut. item Venet. 1480. Victor. Gebh. Wolf. Schutz. Orell. *Ira vero, quanquam diu* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. *Ira vero quam diu* Pal. 1. Lamb. Dav. Lall. uti conj. Beroald. et Manut. *Ira vero, cum diu* est de conjectura Bentleii. Mox, *impulsu extitit* duo codd. Oxon. uti volebat Bouh.—2 *Qui* de Bentleii sententia Dav. *ted exsuperavit* Bothe Poët. Scen. p. 187. *usquam gentium* Reg. σ ψ 2. Bentl. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *Quis te autem malitia?* de Bouhierii sententia Wolf. Schutz. *Quis malitia au-*

NOTÆ

[a] *Injuriæ, Suspiciones*] Verba Parmenonis apud Terentium in Eunucho.

[o] *Quis homo*] Sunt illa mutua convicia forte Agamemnonis et Menelai, filiorum Atrei: cujus autem sint versus, ignoro.

Nosti quæ sequuntur: alternis enim versibus intorquentur inter fratres gravissimæ contumeliæ; ut facile appareat, Atrei filios esse, ejus, qui meditatur pœnam in fratrem novam:

Major mihi moles,[p] majus miscendum [3] malum,
Qui illius acerbum cor contundam et comprimam.

Quæ igitur hæ erunt moles? [4] audi Thyestem ipsum:

Impius hortatur me [5] frater, ut meos malis miser
Manderem natos.[a]

Eorum viscera apponit: [6] quid est enim, quo non progrediatur eodem ira, quo furor? Itaque iratos proprie dicimus exisse de potestate, id est, de consilio, de ratione, de mente. Horum enim potestas in totum animum esse debet. 78. His aut subtrahendi sunt ii,[7] in quos impetum conantur facere, dum se ipsi colligant; (quid est autem se ipsum colligere, nisi dissipatas animi partes rursum in suum locum cogere?) aut rogandi orandique sunt, ut, si quam habent ulciscendi vim, differant in tempus aliud, dum defervescat ira. Defervescere autem certe significat ardorem animi

[a] *Impius frater hortatur me, ut malis, seu dentibus propriis, meos natos comedam.*

---

tem te? Bothe l. l. *Qui autem, &c.* Dav.—3 Wolf. Schutz. Orell. *miscendum'st.* —4 *Quæ igitur hæc erit moles* Wolf. Schutz. Orell. *Quo igitur hæc erit moles* Gryph. Venet. 1480. *Quo igitur hæ erunt moles* Reg. *Quæ igitur hac erunt moles* Bern. 1. cum codice Schotti; *Quo igitur hac erumpit moles* Dav. *Quo igitur hæc erupit moles* Lall. e conjectura Bentl. *Quæ igitur hæc erat moles* conj. Ernesti; *Quorsum igitur hæc erumpit moles* conj. Dav. *Quo* Ε ι ξ σ. *eruit moles* codd. ap. Bentl.—5 Dav. Wolf. in ed. pr. *me hortatus;* Bothe Poët. Scen. p. 186. *hortatust me.* Statim, *Mandarem* Reg. *Mandem* Lamb. ex uno cod.—6 Hæc ad præced. versiculum trahunt Dav. et Wolf. in ed. pr. item Lall. sed transponit, *eorum apponit viscera.* Mox, *eorum ira* tres codd. Oxon. Col. Argent. 1511. Erasm. *progrediatur ira? eodem, quo furor* Lamb. Lall. *progrediatur ira? eo demum, quo furor* de Bentleii conjectura Dav. in ed. pr. *quid enim est, quod non prog. eodem ira, quo furor?* conj. Dav. *quid est enim, quo furor, quo non progrediatur eodem ira;* vel, *quin prog.* suspic. Ernesti.—7 *His aut subtr. sunt ei* Reg. Victor. Gebh. Orell. *His autem sunt subtr. ei* Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Manut. *His autem subtr. sunt* Erasm. Lamb. *ii* omittunt tres codd. Oxon. Paulo post, *locum congerere* codex unus Oxon. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *rogandi sunt orandique* edd. antiquiss. Erasm. Crat. Lamb.

NOTÆ

[p] *Major mihi moles*] Verba Atrei in Thyesten fratrem efferati; ex Ennio forte, aut Accio; uterque enim Thyestem scripsit.

invita ratione excitatum. Ex quo illud laudatur Archytæ,[q] qui, cum villico factus esset iratior, 'Quo te modo,' inquit, 'accepissem, nisi iratus essem!' XXXVII. 79. Ubi sunt ergo isti, qui iracundiam utilem dicunt? (potest utilis esse insania?) aut naturalem?[1] An quicquam esse potest[2] secundum naturam, quod sit repugnante ratione? Quo modo autem, si naturalis esset ira; aut[3] alius alio magis iracundus esset; aut finem haberet prius, quam esset ulta ulciscendi libido; aut quenquam pœniteret, quod fecisset per iram? ut Alexandrum regem videmus, qui, cum interemisset Clitum,[r] familiarem suum, vix a se manus[s] abstinuit: tanta vis fuit pœnitendi. Quibus cognitis, quis est, qui dubitet, quin hic quoque motus animi, sit totus opinabilis ac voluntarius? quis enim dubitarit, quin ægrotationes animi (qualis est avaritia, gloriæ cupiditas) ex eo, quod magni æstimetur[4] ea res, ex qua animus ægrotat, oriantur? Unde intelligi debet, perturbationem quoque omnem esse in opinione. 80. Et, si fidentia, id est, firma animi confisio, scientia quædam est, et opinio gravis, non

CAP. XXXVII. 1 Ita Reg. Gryph. Victor. Gebh. seqq. *aut naturale est* codex unus Oxon. Argent. 1511. Erasm. *aut naturalis est* Leid. Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. *At naturalis est* Manut. Lamb. uti volebat Bonh.—2 *An quicquam est* Reg. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *An quicquam esse, omisso potest;* Gryph. Bern. 1. Mox, *quod fit* Coi. ι ξ σ ψ 1. Argent. 1511. Erasm. Lamb. Dav. Schutz. Orell.—3 Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Victor. omittunt *aut*. Mox, *ulta* est de conjectura Manutii: id receperunt Lamb. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *ulla* exhibent codd. omnes et edd. antiquiss.—4 E ξ *magis extimetur;* D U *magni extimetur*. Mox,

NOTÆ

[q] *Archytæ*] Mnesarchi filius fuit, geometriæ studio celeberrimus, urbisque suæ facile princeps, Platonis et æqualis et amicus.

[r] *Clitum*] Fratrem Hellanices nutricis Alexandri, cum illo educatum, qui regem nudo capite apud Granicum dimicantem clypeo suo texerat, manumque Rhosacis ejus capiti imminentis amputaverat. Hunc in convivio, quod liberius loqueretur, Alexander hasta transfixit.

[s] *Vix a se manus*] Postquam ira mente decessit, magnitudinem facinoris, inquit Curt. VIII. 7. sera æstimatione perpendens, hastam e corpore jacentis evulsam retorsit in semet, sed illam vigiles e manibus extorquent: mox in secretiorem domus partem abdit se, ad moriendum obstinatus; sed Macedones, per summam assentationem, ut minus cædis Alexandrum pudeat, decernunt Clitum jure interfectum, sepultura quoque prohibituri, ni rex humari jussisset.

temere assentiens;[5] diffidentia quoque est metus expectati et impendentis mali. Et, si spes est expectatio boni, mali expectationem esse necesse est metum. Ut igitur[6] metus, sic reliquæ perturbationes sunt in malo. Ergo, ut constantia scientiæ, sic perturbatio erroris est. [*p.* 227.] Qui autem natura dicuntur iracundi, aut misericordes, aut invidi, aut tale quid, ii sunt[7] constituti quasi mala valetudine animi; sanabiles tamen: ut Socrates dicitur, cum multa in conventu vitia collegisset in eum Zopyrus,[t] qui se naturam cujusque ex forma perspicere profitebatur, derisus est a ceteris, qui illa in Socrate vitia non agnoscerent; ab ipso autem Socrate sublevatus,[8] cum illa sibi insita, sed ratione a se dejecta diceret. 81. Ergo, ut optima quisque[9] valetudine affectus potest videri, utut natura ad aliquem morbum proclivior; sic animus alius ad alia vitia propensior. Qui autem non natura, sed culpa, vitiosi esse dicuntur, eorum vitia constant e falsis[10] opinionibus rerum bonarum ac malarum, ut sit alius ad alios motus perturbationesque proclivior. Inveteratio autem, ut in corpo-

oriatur Reg. E σ.—5 Reg. Bern. 1. ι ξ σ χ ψ 2. alii codd. Venet. 1480. Dav. Wolf. Schutz. *assentientis*. Actutum, *metus quoque est diffidentia* codd. et edd. ante Dav. Deinde, *necesse est esse* duo codd. Gœrenzii de Fin. p. 517.—6 *Uti igitur* Venet. 1480.—7 Codex unus Oxon. ed. vet. Bouh. Dav. Orell. *eis sunt;* Wolf. Schutz. *iis sunt;* Reg. *ei sunt;* Col. Lamb. *ii sunt ita;* codd. aliquot Oxon. edd. antiquiss. Victor. Manut. Gebb. Lall. *ii sunt ejusmodi*. Ernesti conj. *ii sunt male const. quasi valitudine, &c.* Mox, *ut Socratis* de Bentleii conj. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *ut de Socrate* ι ξ σ χ ψ 2. Lamb. Oliv. Lall. Tum, *vitia conjecisset* Dav. in ed. pr. de conj. probante Ernesti. Deinde, *et stupidum dixisset, et mulierosum, derisus* Col. ex interpol. e libro de Fato c. 5.—8 Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Crat. Victor. Manut. Lamb. *sublevatus est*. Statim, *sibi insita* est de Bentleii conjectura: id receperunt Wolf. Schutz. Orell. *sibi signa* Reg. Gryph. edd. vett. *sibi signa inesse* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *sibi vitia inesse* Manut. Lamb. *innata* conj. Nissen. *ingenita* nescio quis ap. Gebb. *insitæ natura . . . ejecta* suspic. Dav.—9 Codd. aliquot Oxon. Dav. Lall. *quis;* uti conj. Bentl. Statim, *ut natura* Bern. 1. Venet. 1480. *at natura* de Bentleii sententia Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *videri alias ut natura* edd. vett. Victor. Manut. *videri alius alio natura* conj. Lamb. *utut natura* est de sola conjectura Ernestii.—10 Edd. vett. Victor. Manut. Lamb. *ex falsis*. Mox, *et malarum* Reg. Dav.

NOTÆ

[t] *Zopyrus*] Alcibiadis præceptor, artis physiognomicæ studiosus. Vid. Plut. Meminit illius Cic. de Fato.

ribus, ægrius depellitur, quam perturbatio;[11] citiusque repentinus oculorum tumor sanatur, quam diuturna lippitudo[a] depellitur.[12]

XXXVIII. 82. Sed, cognita[1] jam causa perturbationum, quæ omnes oriuntur ex judiciis opinionum et voluntatibus, sit jam hujus disputationis modus. Scire autem vos[2] oportet, cognitis, quoad possunt ab homine cognosci, bonorum et malorum finibus, nihil a philosophia posse aut majus aut utilius optari, quam hæc, quæ a nobis hoc quatriduo disputata sunt. Morte enim contemta, et dolore ad patiendum levato, adjunximus sedationem ægritudinis, qua nullum homini malum majus est.[3] Etsi enim omnis animi perturbatio gravis est, nec multum differt ab amentia; tamen ita ceteros,[4] cum sint in aliqua perturbatione, aut metus, aut lætitiæ, aut cupiditatis, commotos modo et perturbatos dicere solemus; at eos, qui se ægritudini dediderunt, miseros, afflictos, ærumnosos, calamitosos. 83. Itaque non fortuito[5] factum videtur, sed a te ratione propositum, ut separatim de ægritudine, et de ceteris perturbationibus, disputaremus. In ea est enim fons miseriarum et caput. Sed et ægritudinis,[6] et reliquorum animi morborum, una sanatio est: omnes opinabiles esse et voluntarios, ea reque suscipi, quod ita rectum esse videatur. Hunc errorem, quasi radicem malorum omnium,[7] stirpitus philosophia se ex-

—11 Ita Venet. 1480. Victor. Gebh. seqq. *ægris depellitur, sic in animis quoque perturbatio* codex unus Oxon. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. *ægrius depellitur, sic in animis quoque perturbatio* Erasm. margo Crat. Manut. Lamb.—12 Hoc *depellitur* suspectum est Davisio; deest in χ.

CAP. XXXVIII. 1 *Sic cognita* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor.—2 Edd. vett. et Orell. *nos.* Delendum *vos* censebat Ernesti. Mox, *possint* χ et edd. antiquiss. item Victor. Manut. Lamb. Pro *optari* Ernesti conj. *expectari*, vel *præstari.*—3 Edd. antiquiss. Victor. Manut. Lamb. *majus malum est.*—4 Lamb. *tamen ceteros;* Orell. uncis inclusit *ita;* Nissen. delendum censebat *tamen ita.* Mox, *cum sunt* Reg. Bern. 1. D E ξ, Dav. Wolf. Schutz. Orell. Tum, *et eos* codex unus Oxon. Venett. 1480. 1481. *ut eos* conj. Ernesti. *qui se ægr. dederunt* ξ σ χ, Fabric.—5 *Itaque non fortuitu* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Statim, *ut separ. et de ægr.* Venet. 1480.—6 *Sed quia ægr.* codex Davisii, probante Bentl. Mox, *eaque re suscipi* ξ χ, edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. Lall. *ea re quoque suscipi* ψ 2.—

NOTÆ

[a] *Lippitudo*] Lippus est, cui oculi stillant lacrymas.

tracturam pollicetur. 84. Demus ergo[8] nos huic excolendos, patiamurque nos sanari. His enim[9] malis insidentibus, non modo beati, sed ne sani quidem esse possumus. Aut igitur negemus[10] quicquam ratione confici, cum contra nihil sine ratione recte fieri possit; aut, cum philosophia ex rationum collatione constet, ab ea, si et boni et beati volumus esse, omnia adjumenta et auxilia petamus bene beateque vivendi.

7 Edd. antiquiss. Erasm. Victor. *omnium malorum.*—8 *Demus igitur* D E U, Reg. Bern. 1. Venet. 1480. Victor. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *excolendo* E ξ. *patiamur nos* Venet. 1480.—9 *Iis enim* Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Victor. Statim, *insidiantibus* Pal. 1. *desidentibus* ψ 2.—10 Idem cod. *negamus.* Paulo post, *ex ratione constet* duo codd. Oxon.

M. TULLII CICERONIS

TUSCULANARUM QUÆSTIONUM

AD M. BRUTUM

LIBER V.

VIRTUTEM AD BEATE VIVENDUM SE IPSA ESSE CONTENTAM.

ARGUMENTUM.

Hic liber in difficili, sed gravi, et dignissima philosopho quæstione, versatur, 'sitne virtus ad beate vivendum se ipsa contenta?' De ea disputatur primo mathematicorum more breviter, deinde fusius more philosophorum. Nam quemadmodum geometræ, cum aliquid docere volunt, si quid ad eam rem pertinet eorum, quæ ante docuerunt, id sumunt pro concesso et probato; illud modo explicant, de quo ante nihil scriptum sit; philosophi autem, quamcumque rem habent in manibus, in eam, quæ conveniunt, congerunt omnia, etsi alio loco disputata sunt;—sic Cicero primo ex iis, quæ superioribus diebus disputarat, conficit id, quod quæritur; deinde vero ita de hac quæstione disputat, tanquam superioribus diebus nil esset disputando confectum. Nam primo ostendit breviter, si sapiens omnibus perturbationibus liber sit, non posse non beatum sapientem esse, quod qui in iis sint, miseri sint necessario: quare, cum virtus a perturbationibus sola liberet, virtutem necessario solam beatum hominem efficere. cap. 5. 6, In quo reprehendit veterem Academicorum et Peripateticorum inconstantiam, qui cum tria genera bonorum faciant, solam tamen virtutem dicant sufficere, etsi non ad beatissimam, tamen ad beatam vitam. cap. 7—13. Deinde multis tum argumentis, tum exemplis hominum et vitiosorum, et virtutis laude illustrium, demonstrat, virtutem efficere hominem non solum beatum, quod est Stoicis cum Academiæ veteris philosophis et Peripateticis commune; sed etiam vel in cruciatu et tormentis beatissi-

mum; quod contra dicunt Platonici et Peripatetici, qui virtute quidem beatam vitam esse contendunt, sed accessione bonorum corporis et fortunæ fieri beatissimam. cap. 14—28. Subjicitur tandem longa disputatio, qua, initio a Platonicis et Peripateticis facto, ostenditur, quomodo cuique, inprimisque Epicureæ, de fine bonorum, sententiæ consentaneum putet, sapientes semper beatissimos dicere.

I. 1. [*Ed. Ald. p.* 228.] QUINTUS[1] hic dies, Brute, finem faciet Tusculanarum disputationum: quo die est a nobis ea de re, quam tu ex omnibus maxime probas, disputatum. Placere enim tibi admodum sensi, et ex eo libro, quem ad me[a] accuratissime[2] scripsisti, et ex multis sermonibus tuis, virtutem ad beate vivendum se ipsa esse contentam.[b] Quod etsi[3] difficile est probatu, propter tam varia, et tam multa tormenta fortunæ; tale tamen est, ut elaborandum sit, quo facilius probetur: nihil est enim omnium, quæ in philosophia tractantur, quod gravius magnificentiusque dicatur. 2. Nam, cum ea causa[4] impulerit eos, qui primi se ad philosophiæ studium contulerunt, ut, omnibus rebus posthabitis, totos se in optimo vitæ statu exquirendo collocarent; profecto spe beate vivendi tantam in eo studio curam operamque posuerunt. Quod si ab iis[5] inventa et perfecta virtus est, et, si præsidii ad beate vivendum in virtute satis est; quis est, qui non præclare et ab illis positam, et a nobis susceptam, operam philosophandi arbitretur? sin autem virtus, subjecta sub varios incertosque casus, famula fortunæ est, nec tantarum virium est, ut se ipsa tueatur; vereor,

CAP. I. 1 *Quintus* omittunt Reg. aliique codd. ap. Lamb. *Tusc. quæstionum* D. *nobis de re quam tu* χ. *nobis addere quantum tu* ψ 2. *tu* omittit D.—2 D U *acutissime.*—3 *Qui si* ψ 2. Mox, *tamen tale est* edd. antiquiss. Erasm. Crat.—4 *Nam cum aliqua causa* de Bentleii conjectura Dav. *Nam cum causa* Schutz. Paulo post, *optimæ vitæ* D E, edd. antiquiss. Erasm. Crat. *opportuno vitæ* margo ed. 1584. ex uno cod.—5 *Quodsi ab his* Reg. Dav. *et profecta*

NOTÆ

[a] *Libro, quem ad me*] Scripsit ad Ciceronem Brutus de virtute librum, cujus meminit Cic. de Fin. lib. I. et Seneca de Consol. ad Albinam Matrem.

[b] *Se ipsa esse contentam*] Quæ Stoicorum est opinio contra Platonem et Aristotelem. Virtutem bonis tum corporis, puta sanitate, sensuum integritate; tum externis, ut loquuntur, puta divitiis, indigere sentiunt, ut vitam beatam efficiat.

ne non tam[6] virtutis fiducia nitendum nobis ad spem beate vivendi, quam vota facienda videantur. 3. Equidem eos casus, in[7] quibus[c] me fortuna vehementer exercuit, mecum ipse considerans, huic incipio sententiæ diffidere, interdum et humani generis imbecillitatem fragilitatemque extimescere: vereor enim, ne natura, cum corpora nobis infirma dedisset, iisque[8] et morbos insanabiles et dolores intolerabiles adjunxisset, animos quoque dederit et corporum doloribus congruentes, et separatim suis angoribus et molestiis implicatos. 4. Sed in hoc[9] me ipse castigo, quod, ex aliorum, et ex nostra fortasse mollitia, non ex ipsa virtute, de virtutis robore existimo. Illa enim, si modo est ulla[10] virtus (quam dubitationem avunculus tuus,[d] Brute, sustulit[e]); omnia, quæ cadere in hominem possunt, subter se habet: eaque despiciens, casus contemnit humanos; culpaque omni carens, præter se ipsam, nihil censet ad se pertinere. Nos autem, omnia adversa tum venientia[11] metu augentes, tum mœrore præsentia, rerum naturam, quam errorem nostrum, damnare malumus. II. 5. Sed et hujus culpæ, et ceterorum vitiorum peccatorumque nostrorum, omnis a philosophia petenda correctio est. Cujus in sinum

ι χ ψ 2. Venet. 1480.—6 Codex unus Oxon. *ne tam;* alius Oxon. *ne non sit tam.* Statim, *nitendum nobis sit* conj. Lamb. *intendendum nobis* D.—7 Lamb. in marg. ed. 1584. suspectum habet *in*. Mox, *diffidere interdum, et humani* Reg. Bern. 1. Gryph. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *diffidere, interdum etiam humani* tres codd. Oxon. edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. Wolf. in ed. pr.—8 Reg. Dav. *hisque.* Paulo post, *doloribus coægrescentes*, vel *congravescentes*, vel *confungentes*, conj. Lamb. *d. corruentes* conj. Dav. Vide Fabric. et Wopk. p. 104.—9 *Sed hoc* Gryph. *me ipsum* U χ, Venet. 1480. *Sed hoc in me ipse* Nonius p. 251. Merc. *fortasse mollitie* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Manut. *fortasse molestia* ψ 2.—10 Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. *ulla est.* Statim, *quam disputationem* Argent. 1511. Erasm.—11 Leid. D *imminentia.*

NOTÆ

[c] *Casus, in quibus*] Seu cum pulsus in exilium, seu cum domus combusta, seu cum filiam carissimam amisit.

[d] *Avunculus tuus*] Cato Uticensis, frater Serviliæ, quæ mater fuit Bruti. De quo nos plura, de Finibus.

[e] *Brute, sustulit*] Qui non modo virtutem tota vita constantissime coluit, sed etiam mortem, cum sibi obeundam judicasset, fortissime obiit; re prius cum doctis, qui eum secuti fuerant, multum ac diu disputata. Vid. Plut.

cum a primis temporibus[f] ætatis nostra voluntas studiumque nos compulisset,[1] his gravissimis casibus in eundem portum, ex quo eramus egressi, magna jactati tempestate, confugimus. O vitæ philosophia dux! o virtutis indagatrix, expultrixque[2] vitiorum! quid, non modo nos, sed omnino vita hominum sine te esse potuisset? Tu urbes peperisti: [*p.* 229.] tu dissipatos homines in societatem vitæ convocasti: tu eos inter se primo[3] domiciliis, deinde conjugiis, tum literarum et vocum communione junxisti: tu inventrix legum, tu magistra morum et disciplinæ fuisti. Ad te confugimus: a te opem petimus: tibi nos, ut antea magna ex parte, sic nunc penitus, totosque tradimus. Est autem unus dies, bene et ex præceptis tuis actus, peccanti[4] immortalitati anteponendus. Cujus igitur potius opibus utamur, quam tuis? quæ et vitæ tranquillitatem largita nobis es, et terrorem mortis sustulisti. 6. Ac philosophia[5] quidem tantum abest, ut proinde, ac de hominum est vita merita, laudetur; ut a plerisque neglecta, a multis etiam vituperetur. Vituperare quisquam[6] vitæ parentem, et hoc parricidio se inquinare audet? et tam impie ingratus esse, ut eam accuset, quam vereri[a] deberet, etiam si minus percipere potuisset? Sed, ut opinor, hic error, et hæc indoctorum animis offusa caligo est, quod tam longe retro respi-

[a] *Venerari et colere.*

Cap. ii. 1 Ita Reg. Col. Gryph. codd. aliquot Oxon. Argent. 1511. Erasm. Victor. Lamb. Gebh. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *contulisset* ι ξ σ, edd. antiquiss. Crat. Manut. Dav. *compulissent* Lamb. in marg. ed. 1584. *contulissent* in textu ed. 1584.—2 χ *epultrix;* Reg. *excultrixque.*—3 Venet. 1480. *primo inter se.* Mox, *conjunxisti* χ, Venet. 1480.—4 Ita Reg. Gryph. Venet. 1480. Manut. Gebh. seqq. *actus, pæne toti* codex unus Oxon. Venet. 1481. Beroald. Erasm. Crat. Victor. Lamb. *actus, perpetuitati et* Col. probante Fabr. *actus, peccantis* amicus Ursini, probante Bouh. *actus, peccandi* ψ 2.—5 Ita tres codd. Oxon. margo ed. 1584. Gebh. Dav. Schutz. *At philosophia* Reg. E σ ψ 2. edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. Lamb. Lall. Wolf. Orell. Statim, *ut perinde* E U ξ χ, edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. Deinde, verba *a plerisque neglecta* desunt in Manut. et ed. 1584.—6 *Vit. quisquam inquam* edd. antiquiss. Crat. Victor. *Quisquamne vituperare* Lactant.

NOTÆ

[f] *A primis temporibus*] Romæ, adhuc adolescens, totum se tradidit Philoni, Academiæ principi, et Diodoro Stoico.

cere[7] non possunt; nec eos, a quibus vita hominum instructa primis sit, fuisse philosophos arbitrantur. III. 7. Quam rem antiquissimam cum videamus, nomen tamen confitemur esse[1] recens.[g] Nam sapientiam quidem ipsam quis negare potest non modo re[2] esse antiquam, verum etiam nomine? quæ divinarum humanarumque rerum, tum initiorum causarumque cujusque rei, cognitione, hoc pulcherrimum nomen apud antiquos assequebatur. Itaque et illos septem,[h] qui a Græcis σοφοὶ, 'sapientes' a nostris, habebantur et nominabantur, et multis ante sæculis[i] Lycurgum, (cujus temporibus Homerus etiam[k] fuisse ante hanc urbem conditam traditur) etiam heroicis[3] ætatibus[l] Ulyssem et Nestorem, accepimus et fuisse et habitos esse sapientes. 8. Nec vero Atlas[m] sustinere cœlum, nec Prometheus

Inst. III. 14. Mox, *audeat* idem l. l.—7 Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *aspicere*. Paulo post, *primo sit* Leid. Venet. 1480. margo Crat. Manut. Lamb. *primum sit* codex unus Oxon. *prius sit* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *primitus sit* ed. vet. Bouh. ipso probante.

CAP. III. 1 Reg. Venet. 1480. Manut. Lamb. Dav. Orell. *esse confitemur*. —2 Venet. 1480. *non re modo*. Mox, *quæ cum divinarum* de Lambini conjectura Dav. *causarumque tum cujusque* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. *causarum cujusque* E ξ.—3 Orell. conj. *et jam heroicis*. Mox, *Ulixem* D, Bern. 1. Argent. 1511. Dav. Wolf. Orell. *Ulyxem*

NOTÆ

[g] *Confitemur esse recens*] A Pythagora exortum, qui primus se non σοφὸν, quod ante illum ceteri id genus homines nomen habuerant, sed philosophum dixit.

[h] *Illos septem*] Nomina sunt: Solon, Atheniensis; Thales, Milesius; Chilo, Lacedæmonius; Pittacus, Mitylenæus; Cleobulus, Lindius; Bias, Prienensis; Periander, Corinthius.

[i] *Multis ante sæculis*] Floruit annis 150. ante Romam conditam; 125. ante principium Olympiadum, 900. ante ortum Christi. Salian. Sapientes autem Græciæ annis 565. ante Christum.

[k] *Homerus etiam*] Quibus temporibus vixerit non convenit inter auctores. Qua de re disputabimus infra.

[l] *Heroicis ætatibus*] Hesiodus, inter ætates, heroicam quoque appellat qua heroës floruerunt, nempe circa tempora belli Trojani, et illa quæ fabulosa dicuntur.

[m] *Atlas*] Astrologiæ peritissimus. Diod. Bibl. lib. IV. Primus sphæræ inventor; unde cœlum sustinere dictus. Plin. Ab illo nomen datum monti illi prægrandi. *Atlas* Latino vocabulo est *Telamo*. Servius. Unde nostris in ædibus telamones dicuntur fulcra, quibus domus sustinentur. Vid. Vitruv. lib. VI.

affixus Caucaso,[n] nec stellatus Cepheus[o] cum uxore,[p] genero,[q] filia, traderetur, nisi cœlestium divina cognitio nomen eorum ad errorem fabulæ traduxisset.[4] A quibus ducti[5] deinceps omnes, qui in rerum contemplatione studia ponebant, sapientes et habebantur et nominabantur: idque eorum nomen usque ad Pythagoræ manavit ætatem; quem (ut scribit auditor Platonis Ponticus Heraclides,[r] vir doctus inprimis) Phliuntem[6] [s] ferunt venisse, eumque cum Leonte, principe[t] Phliasiorum,[u] docte et copiose disseruisse quædam:

Venett. 1480. 1481. Beroald. Manut.—4 Codex unus Oxon. *traduxissent.*—5 *A quibus docti* conj. Peurce, improbante Ernesti. Deinde, *idemque eorum* D.—6 *Philontem* D ι. *Philuntem* E ξ σ. *Philiqntem* U. *ferunt pervenisse* σ. *venisse, cumque Leonte* conj. Dav. non improbante Ernesti. Tum, *Philiasiorum* D ι σ. *Phliaserum* E. *Philiaserum* ξ.—7 Duo codd. Oxon. *habetur.*—8 E U

NOTÆ

[n] *Affixus Caucaso*] Orta fabula ex eo, quod in Caucaso resideret astra contemplaturus, astrologiamque primus Assyriis indicaverit. Hinc etiam a vulture, quod aquilarum genus acutissimis est oculis, rodi fingitur.

[o] *Cepheus*] Æthiopiæ rex, pater Andromedæ, quæ ceto exposita est.

[p] *Cum uxore*] Cassiopæa, quæ cum omnes ætatis suæ mulieres forma antecelleret, ausa etiam se Nereidibus præferre. Illæ, arrogantia mulieris concitatæ, cetum in ejus regionem immiserunt. Quare agrum ut eo monstro purgaret, jussa est ab oraculo filiam Andromedam illi exponere. A Perseo tamen puella liberata, cum matre, inter sidera relata est. Vid. Arat.

[q] *Genero*] Perseo, filio Danaës ex Jove, qui ad Medusam debellandam a Polydecte in Cycladibus regnante missus, acceptis a Mercurio talaribus et falcato ense, a Pallade scuto, Medusæ caput abscidit. Inde redux, Andromedam liberavit, cetumque, cui exposita fuerat, ostenso ei Medusæ capite, in lapidem vertit.

[r] *Ponticus Heraclides*] Vir opulentus, Athenas venit, deditque se in disciplinam Speusippo, Pythagoreorum auditori; Platonis studiosus; Aristotelem quoque audivit. Scripsit Demetrius Magnesius eum a puero draconem aluisse, cumque jam moriturus esset, familiari cuidam suo præcepisse, occulto corpore suo, draconem supponeret, ut ipse migrasse ad cœlos crederetur. Dum autem corpus effertur, audito clamore, draco e vestibus prodit, turbatque exequias. Haud multo post fraus patuit, visusque est Heraclides, non qualis haberi voluit, sed qualis fuit. Laërt.

[s] *Phliuntem*] Phlius Peloponnesi urbs est, in Sicyonia provincia, ad fontes Asopi fluvii.

[t] *Leonte, principe*] Idem refert Laërt. De Leonte nihil aliud auctores.

[u] *Phliasiorum*] *Phliuntiorum* ex analogia dici deberet, et ita primo dixerat Cicero; subinde tamen mutavit sententiam, ad Att. lib. VI. 'Phliasios dici sciebam, et ita fac ut habeas; nos quidem sic habemus. Sed primo me ἀναλογία deceperat, φλιοῦς, ὀποῦς, σιποῦς, ὀπούντιος, σιπούντιος· sed hoc continuo correximus.'

cujus ingenium et eloquentiam cum admiratus esset Leon, quæsivisse ex eo, qua maxime arte confideret: at illum artem quidem se scire nullam, sed esse philosophum: admiratum Leontem novitatem nominis, quæsisse, Quinam essent philosophi, et quid inter eos et reliquos interesset? 9. Pythagoram autem respondisse, 'similem sibi videri vitam hominum, et mercatum eum[x] qui haberetur[7] maximo ludorum apparatu totius Græciæ celebritate: nam ut illic alii corporibus exercitatis gloriam et nobilitatem coronæ[y] peterent; alii emendi aut vendendi quæstu et lucro ducerentur; esset autem quoddam genus eorum, idque vel maxime ingenuum,[8] qui nec plausum nec lucrum quærerent, sed visendi causa venirent, studioseque perspicerent, quid ageretur, et quo modo: ita nos, quasi in mercatus quandam celebritatem ex urbe aliqua, sic in hanc vitam ex alia vita et natura profectos, alios gloriæ servire, alios pecuniæ; [p. 230.] raros esse quosdam, qui, ceteris omnibus pro nihilo habitis, rerum naturam studiose intuerentur: hos se appellare sapientiæ studiosos (id est enim, philosophos): et, ut illic liberalissimum esset spectare, nihil sibi acquirentem, sic,[b] in vita, longe omnibus studiis contemplationem rerum cognitionemque[9] præstare.' IV. 10. Nec vero Pythagoras nominis solum inventor, sed rerum etiam ipsarum amplificator fuit. Qui, cum post hunc Phliasium[z] sermo-

[b] *Et ut in mercatu ii liberaliores, seu minus serviles et abjecti sunt, qui adsunt spectatores, nec quicquam in mercatu emunt venduntve; sic, &c.*

••••••••••••

ingenium. Statim, *causa venissent* ψ 2. *studiosique* ψ 2. *studioseque perficerent* D. Paulo post, pro *ita*, quod servant Guelf. ι, Venet. 1481. Beroald. Erasm. Crat. Dav. *item* habent Bern. 1. Venet. 1480. Victor. Manut. Lamb. Gebh. Lall. Wolf. Schutz. Orell. Deinde, *quadam celebritate* Reg. D E U ι ξ, edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut.—9 Reg. σ, margo Crat. Victor. *cogitationemque.*

NOTÆ

[x] *Mercatum eum*] Toto ludorum Olympicorum tempore erant celebres nundinæ.

[y] *Nobilitatem coronæ*] Corona Olympica erat ex oleastro; ludorum Isthmiorum, pinea; Pythiorum, laurea; Achaicorum, ex apio. Juvenal. 'Græcæque apium meruisse coronæ.'

nem in Italiam venisset,[z] exornavit eam Græciam,[a] quæ Magna dicta est, et privatim et publice, præstantissimis et institutis et artibus. Cujus de disciplina aliud tempus fuerit fortasse dicendi. Sed ab antiqua philosophia, usque ad Socratem,[b] qui Archelaum,[c] Anaxagoræ discipulum, audierat, numeri motusque tractabantur, et unde omnia orirentur, quove recederent:[2] studioseque ab his siderum magnitudines, intervalla, cursus anquirebantur, et cuncta cœlestia. Socrates autem primus philosophiam devocavit e cœlo,[3] et in urbibus collocavit, et in domos etiam introduxit, et coëgit de vita et moribus, rebusque bonis et malis quærere. 11. Cujus multiplex ratio disputandi, rerumque varietas, et ingenii magnitudo, Platonis memoria et literis consecrata,[4] plura genera effecit dissentientium philosophorum.[d] E quibus nos id potissimum consecuti sumus,[5] quo Socratem usum arbitrabamur, ut nostram ipsi sententiam tegeremus, errore alios levaremus, et in omni

Cap. IV. 1 *Philiasium* D E ι ξ σ χ.—2 Ita Reg. Bern. 1. edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. Lamb. *reciderent* ι ξ σ χ ψ 2. codex Schotti, Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *studiosos seque* χ. *ab iis* Bern. 1. Argent. 1511. Erasm. Wolf. Schutz. *siderum imagines* D. Pro *anquirebantur*, quod servant codd. Schotti, Reg. alii codd. Victor. Lamb. seqq. *inquirebantur* habent D E U ξ χ ψ 2. edd. antiquiss. Crat. Manut. *acquirebantur* ι σ.—3 Reg. ι ψ 1. Leid. Wolf. Schutz. *evocavit e cœlo*; E ξ χ *devocavit cœlo*. Mox, *in domus* Reg. Dav. *in domibus* E, Gryph. *et introduxit* U. *autem introduxit* ψ 1. *atque coëgit* Gryph.—4 Codex unus Oxon. *conservata*, uti conj. Ernesti, improbante Orell. Statim, *efficit* Beroald. Crat. Victor. *fecit* D. *dissidentium philosophorum* E ι ξ. *disserentium phil.* ψ 1. 2.—5 Venet. 1481. Beroald. Erasm. Crat. Manut. Lamb. Gebh. *consectati sumus*. Mox, *quo S. ipsum usum* Leid. ψ 1. probante Bouh. *arbitramur* edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. Lamb. Lall.

NOTÆ

[z] *In Italiam venisset*] Fugiens Polycratem, Sami tyrannum.

[a] *Exornavit eam Græciam*] Apud Crotoniatas præsertim pro Deo habitus est; Metapontini domum ejus delubrum Cereris vocitabant. Discipuli ad sexcentos confluebant ad illum noctu.

[b] *Ad Socratem*] Qui philosophiam ad mores traduxit, astrologiæ studiosos irridere solitus hoc dicto: 'Quæ supra nos, nihil ad nos.'

[c] *Archelaum*] Atheniensem, Apollodori filium. Primus ex Ionia physicam Athenas invexit, unde illi cognomen Physici.

[d] *Dissentientium philosophorum*] A Socrate Plato et Platonici, Antisthenes et Cynici, Aristippus et Cyrenaici, Eretriaci, Megarici, Pyrrhonici.

disputatione, quid esset simillimum veri, quæreremus. Quem morem cum Carneades acutissime copiosissimeque tenuisset, fecimus et alias sæpe, et nuper in Tusculano, ut ad eam consuetudinem disputaremus. Et quatridui quidem sermonem superioribus ad te perscriptum[6] libris misimus: quinto autem die, cum eodem loco consedissemus, sic est propositum, de quo disputaremus.

v. 12. A. Non mihi videtur, ad beate vivendum, satis posse virtutem.[1] M. At, hercule, Bruto meo videtur; cujus ego judicium (pace tua dixerim) longe antepono tuo. A. Non dubito. Nec id nunc agitur, tu illum quantum ames: sed hoc,[2] quod mihi dixi videri, quale sit, de eo a te disputari volo. M. Nempe negas ad beate vivendum, satis posse virtutem? A. Prorsus nego. M. Quid? ad recte, honeste, laudabiliter, postremo ad bene vivendum satisne est præsidii in virtute? A. Certe satis. M. Potes igitur, aut qui male vivat, non eum miserum dicere,[3] aut, quem bene fateare, eum negare beate vivere? A. Quidni possim?[4] nam etiam in tormentis recte, honeste, laudabiliter, et ob eam rem bene vivi potest, dummodo intelligas, quid nunc dicam 'bene:' dico enim, constanter, graviter, sapienter, fortiter. 13. Hæc etiam in equuleum conjiciuntur,[5] quo vita non aspirat beata.[a] M. Quid igitur?[6] solane beata vita, quæso, relinquitur extra ostium limenque carceris, cum constantia, gravitas, fortitudo, sapientia, reliquæque virtutes rapiantur ad tortorem, nullumque recusent nec supplicium nec dolorem? A. Tu, si quid es facturus,[7] nova aliqua conquiras, oportet. Ista[8] me minime movent,

[a] *Hæc etiam, nempe sapienter et fortiter vivere, præstantur ab eo qui in equuleo est, nec tamen ad equuleum aspirat vita beata.*

Deinde, *veri simillimum* edd. antiquiss. Erasm. Crat.—6 Codex unus Oxon. *ad te scriptum.* Statim, *eodem in loco* Reg. Bern. 1. ξ σ χ. *consedimus* E ξ. *concedissemus* χ.

Cap. v. 1 Lamb. conj. *virtus*, probante Bentl.—2 D E U ι ξ χ, Venet. 1480. Victor. Gebh. *sed de hoc.* Mox, *de quo a te* plurimi codd. et edd.—3 Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *dicere miserum.*—4 *Quidni possum* D E U ξ, Venett. 1480. 1481. Beroald. Erasm. Crat. Victor.—5 Leid. *committuntur*, probante Bouh.—6 *Quid ergo* D E U χ. Mox, *reliquæ virtutes* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. *rapiuntur* E U

non solum quia pervulgata sunt, sed multo magis, quia, tanquam levia quædam vina nihil valent in aqua, sic Stoicorum ista magis gustata, quam potata, delectant. Velut iste chorus virtutum, in equuleum impositus, imagines constituit ante oculos cum amplissima dignitate, ut ad eas cursim[9] perrectura beata vita, nec eas a se desertas passura, videatur. 14. [*p.* 231.] Cum autem animum ab ista pictura imaginibusque virtutum, ad rem veritatemque traduxeris, hoc nudum[10] relinquitur, Possitne quis beatus esse, quamdiu torqueatur? Quamobrem hoc nunc[11] quæramus: virtutes autem, noli vereri, ne expostulent, et querantur se a beata vita esse relictas. Si enim nulla virtus prudentia vacat, prudentia ipsa hoc videt, non omnes bonos esse etiam beatos: multaque de M. Attilio,[e] Q. Cæpione,[f] M' Aquillio[g] recordatur; beatamque vitam, si[12] imaginibus potius uti,

χ.—7 Victor. *si quid facturus.*—8 *Ista tamen* σ ψ 2.—9 Tres codd. Oxon. *cursum.* Actutum, *perrectura, nec eas beata vita a se desertas* codd. et edd. ante Dav. item Wolf. et Orell. *perrectura beata vita, nec eas a se desertas* est de conjectura Davisii, idque recepit Schutz. Cf. Wopk. p. 105.—10 Guelf. *nondum,* probante Ernesti.—11 *Quamobrem hoc non* Venet. 1481. Beroald. Mox, *relictas esse* conj. Lamb. in marg. ed. 1584. quo varietur hexametri exitus.—12 Lamb. conj. *nisi,* improbante Orell. Statim, *ipsa prudentia* de Da-

NOTÆ

[e] *De M. Attilio*] De M. Attilii Reguli constantia in perferendis Carthagine tormentis diximus de Fin. lib. II. ex Polyb. Gell. et Val. Max.

[f] *Q. Cæpione*] Neque de genere, neque de causa mortis Q. Servilii Cæpionis, consentiunt auctores: damnatum alii aiunt ob legem frumentariam, per vim, dum quæstor esset, repudiatam; Strabo, ob raptum per summum nefas aurum Tolosanum, cum Tectosages consul vicit; plerique, ob acceptam a Cimbris cladem cum Galliam consul obtineret: ut ut sit, abrogatum illi imperium fuit, ejus bona publicata, ipse conjectus in carcerem, e quo deinde eductus opera L. Rhegini, ut scribit Val. Max. IV. 7. quem tamen lib. VI. dicit in carcere necatum, corpusque per scalas Gemonias unco tractum in Tiberim. Similius vero est in exilium pulsum eum esse, cum Smyrnæ exulasse Cic. pro L. Balbo, turpem in exilio mortem oppetiisse Strabo dicat.

[g] *M' Aquillio*] Repetundarum reo, quod pecunia accepta Phrygiam Mithridati regi Pontico vendidisset, sed corruptis judicibus absolutus est. Hunc accusavit an. 627. P. Lentulus, non Lentuli Suræ in carcere strangulati pater, ut male Pædianus, sed is qui a Cicerone princeps senatus vocari solet, quique consul an. 591. Illius accusationis meminit Cic. in Divin. contra Verrem.

quam rebus ipsis placet, conantem ire in equuleum, retinet [ipsa prudentia]; negatque ei cum dolore et cruciatu quicquam esse commune. VI. 15. M. Facile patior te isto modo agere; etsi iniquum est præscribere[1] mihi te, quemadmodum a me disputari velis. Sed quæro, utrum aliquid actum superioribus diebus, an nihil, arbitremur? A. Actum vero, et aliquantum[2] quidem. M. Atqui, si ita est,[3] profligata jam hæc, et pæne ad exitum adducta, quæstio est. A. Quo tandem modo? M. Quia motus turbulenti, jactationesque animorum incitatæ, et impetu inconsiderato elatæ, rationem omnem repellentes, vitæ beatæ nullam partem relinquunt: quis enim potest, mortem aut dolorem metuens, quorum alterum sæpe adest, alterum semper impendet, esse non miser? Quid, si[4] idem (quod plerumque fit) paupertatem, ignominiam, infamiam timet; si debilitatem, cæcitatem; si denique (quod non singulis hominibus, sed potentibus populis sæpe contigit) servitutem; potest ea timens esse quisquam beatus? 16. Quid, qui non modo ea futura timet, verum etiam fert sustinetque præsentia? Adde eodem exilia, luctus, orbitates. Qui rebus his fractus ægritudine eliditur,[5] potest tandem esse non miserrimus? Quid vero illum, quem libidinibus inflammatum et furentem videmus,[6] omnia rabide appetentem cum inexplebili cupiditate, quoque affluentius voluptates undique hauriat, eo gravius ardentiusque sitientem; nonne recte miserrimum dixeris? Quid? elatus ille levitate, inanique lætitia exultans,[7] et temere gestiens, nonne tanto miserior, quanto sibi videtur beatior? Ergo, ut hi miseri, sic contra illi beati, quos nulli metus terrent, nullæ ægritudines exedunt,

visii sententia uncis inclusit Ernesti.

CAP. VI. 1 D *perscribere.* Mox, *disputari velit* ψ 2.—2 *Actum vero est aliquantum* in eodem cod.—3 *Atque si ista est* duo codd. Oxon. Statim, *deducta quæstio est* ξ, et sic Nonius in v. 'Profligare.'—4 *Quod si* Venet. 1480. Cf. Gœrenz. Acad. II. p. 13. Mox, *non singulis modo* ψ 1. et Dav. in ed. pr. *non solum singulis* cod. Rhediger. utrumque improbat Orell. *sed pot. dominis* ξ. *sed et pot. populis* conj. Dav. Pro *contigit*, quod exhibent Reg. Pith. ed. vet. Bouh. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *contingit* legitur in edd. antiquiss. Argent. 1511. Crat. Victor. Manut. Lamb.—5 Margo ed. 1584. *debilitatur.*—6 D *furentem rabide videmus;* ι ξ σ χ ψ 2. *furentem videbimus.* Statim, *rabide* deest in D. *rapide* habet ψ 2. *cum inexplicabili* idem cod. *cum explebili* E.—

nullæ libidines incitant, nullæ futiles lætitiæ exultantes[8] languidis liquefaciunt voluptatibus. Ut maris igitur tranquillitas intelligitur, nulla ne minima quidem aura fluctus commovente; sic animi quietus et placatus status cernitur, cum perturbatio nulla est, qua moveri queat. 17. Quod si est, qui vim fortunæ, qui omnia[9] humana, quæ cuique accidere possunt, tolerabilia ducat, ex quo nec timor eum, nec angor attingat; idemque si nihil concupiscat, nulla efferatur animi inani voluptate; quid est, cur is non beatus sit? et si hæc virtute efficiuntur, quid est, cur virtus ipsa per se non efficiat beatos? VII. A. Atqui alterum dici non potest,[1] quin ii, qui nihil metuant, nihil angantur, nihil concupiscant, nulla impotenti lætitia efferantur, beati sint: itaque id tibi concedo: alterum autem jam integrum non est. Superioribus enim disputationibus effectum est, vacare omni animi perturbatione sapientem. 18. M. Nimirum igitur confecta res est: videtur enim ad exitum venisse quæstio. A. Propemodum id quidem. M. Verumtamen mathematicorum iste mos est, non est[2] philosophorum. Nam geometræ, cum aliquid docere volunt, si quid ad eam rem[3] pertinet eorum quæ ante docuerunt, id sumunt pro concesso et probato: [p. 232.] illud modo explicant, de quo ante nihil scriptum est. Philosophi, quamcumque rem habent in manibus, in eam, quæ conveniunt,[4] congerunt omnia, etsi alio loco disputata sunt. Quod ni ita esset, cur

7 Venet. 1481. Beroald. Mannt. Lamb. *et exultans.*—8 Schntz. *et exultantes,* de Davisii conjectura, improbante Orell.—9 Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. omittunt *omnia.* Mox, *quæcumque accidere* E ι ξ, Reg. Pith. Leid. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. Dav. Wolf. Orell. *quæ cuiquam accidere* cod. Schotti, ipso probante, item Bentl. et Dav. in ed. pr. Ceterum, *quæ cuique accidere possunt* suspecta sunt Ernestio. Nisen. conj. *qui omnia, homini quæ accidere possunt.*

CAP. VII. 1 Lamb. conj. *Atqui alterum negari non potest;* idem Lamb. in ed. 1566. suspic. *non dici non potest.* Actutum, *quod ii* Pearcius, improbante Ernesti; *quin hi* Reg. Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor. Dav. Tum, *nulla impotentia efferantur* Nonius p. 129. ed. Merc. *beati non sint* Venet. 1481. Beroald. Argent. Erasm. 'Vides et hos, et Lambinum, atque Pearcium hæsisse in isto *quin,* insolentius sane posito pro, 'dici non potest, eos, qui . . . . efferantur, beatos non esse.' Sed rectissime se habet codd. lectio.' *Orell.*—2 Ita e codd. Gebh. et seqq. *est* omittunt quatuor codd. Oxon. edd. antiquiss. Victor. Manut. Lamb.—3 E ξ *ad eam partem.* Mox, iidem codd. omit-

Stoicus, si esset quæsitum, satisne ad beate vivendum virtus posset, multa diceret? cui satis esset, respondere, se ante docuisse,[5] nihil bonum esse, nisi quod honestum esset: hoc probato, consequens esse, beatam vitam virtute esse contentam: et, quo modo hoc sit consequens illi, sic illud huic: ut, si beata vita virtute contenta sit, nisi honestum quod sit, nihil aliud sit bonum. 19. Sed tamen non agunt sic. Nam et de honesto, et de summo bono, separatim libri sunt: et, cum ex eo efficiatur, satis magnam in virtute ad beate vivendum esse vim, nihilominus hoc agunt separatim. Propriis enim et suis argumentis et admonitionibus tractanda quæque res est, tanta præsertim. Cave enim putes, ullam a philosophia[6] vocem emissam clariorem, ullumve esse philosophiæ promissum uberius aut majus. Nam quid profitetur? o Dii boni! perfecturam se, qui[7] legibus suis paruisset, ut esset contra fortunam semper armatus; ut omnia præsidia haberet in se bene beateque vivendi; ut esset semper denique beatus. 20. Sed videro, quid efficiat. Tantisper[h] hoc ipsum magni æstimo, quod pollicetur. Nam Xerxes quidem,[i] refertus omnibus præmiis donisque[8] fortunæ, non equitatu, non pedestribus copiis, non navium multitudine, non infinito pondere auri contentus, præmium proposuit ei, qui invenisset novam voluptatem. Qua ipsa[9] non fuisset contentus: neque enim

tunt *nihil*.—4 Codex unus Oxon. *quam conveniunt*.—5 D U ψ 2 *si autem docuisset*.—6 Ita cod. Schotti, Vat. Dav. Schutz. *ullum philosophiæ* ψ 2. *ullum in philosophia* D E U ι ξ σ χ. Orell. *emissam* omittunt E ξ.—7 D U, edd. antiquiss. Beroald. Crat. *se eum, qui*.—8 D *omnibus p. bonisque;* Lamb. conj. *om. muneribus donisque;* Bentl. suspic. *omnibus corporis bonis et fortunæ.* Paulo post, *proponit ei* E. *posuit* ψ 2. *ei* omittunt ι ξ χ ψ 2. et edd. ante Dav.—9 Ita Reg. alii codd. Venet. 1480. Victor. Gebh. seqq. *Qua ipse* sex codd.

NOTÆ

[h] *Tantisper*] Id est, interea. Sic apud Livium: 'Tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume mansit, tantisper tutela muliebri.' Sæpius tamen vox illa conjungitur cum particula 'dum,' sicut dicitur 'interea dum.' Sic Plautus in Menæchmis: 'Mulier tantisper blanditur, dum quod rapiat, videt.'

[i] *Nam Xerxes quidem*] Id quoque Val. Max. de Xerxe refert IX. 1. Athen. lib. III. regibus Persarum id in more fuisse ait.

unquam finem inveniet libido. Nos, vellem, præmio elicere possemus, qui nobis aliquid attulisset, quo hoc firmius crederemus.

VIII. 21. A. Vellem id quidem: sed habeo paululum, quod requiram: ego enim assentior, eorum quæ posuisti,[1] alterum alteri consequens esse, ut, quemadmodum, si quod honestum sit, id solum sit bonum, sequatur, vitam beatam virtute confici; sic, si vita beata in virtute sit, nihil esse, nisi virtutem, bonum. Sed Brutus tuus, auctore[2] Aristo et Antiocho,[k] non sentit hoc: putat enim, etiam si sit bonum aliquod præter virtutem.[b] M. Quid igitur? contra Brutumne me dicturum putas? A. Tu vero, ut videtur: nam præfinire non est meum. 22. M. Quid cuique igitur[3] consentaneum sit, alio loco. Nam ista mihi et cum Antiocho sæpe, et cum Aristone[4] nuper, cum Athenis imperator[l] apud eum diversarer, dissensio fuit: mihi enim non

[b] *Putat enim nihil esse bonum nisi virtutem, etiamsi sit bonum aliquod præter virtutem.*

Oxon. *Qua ipse inventa* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. *non fuit* ξ χ ψ 2. et edd. ante Dav. *non fuisset* est de conjectura Bentleii: receperunt Lall. Wolf. Schutz. Mox, *inveniret* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. probante Bentl. *invenit* Leid. codex unus Oxon.

CAP. VIII. 1 Margo Crat. *proposuisti*. Paulo post, *beatam vitam* Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Manut. Lamb. Gebh. Lall. Tum, *si beata vita* Venet. 1480. Pro *virtutem* Dav. in ed. pr. habet *honestum*.—2 Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Manut. *auctore et;* Dav. in ed. pr. de Bentleii conjectura *auctoribus*. Sed vide Oudend. ad Apul. II. p. 184. *Aristone* Reg. Bern. 1. edd. ante Lall. item Dav. Pro *putat* Dav. in ed. pr. habet *disputat*. —3 *Quod cuique igitur* Crat. Victor. *Quod cui igitur* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. *Quid cui igitur* Erasm.—4 *Aristo* de Malaspinæ conjectura Lamb. Lall. Wolf. Schutz. Orell. Mox, *beatus esse posse* Lamb. Pro *sapientem*, Leid. et Med. habent *sapiens*, probantibus Dav. et Bouh. *sapiens esse pos-*

NOTÆ

[k] *Aristo* [*Aristone*] *et Antiocho*] Fratribus, sectæ Platonicæ, seu veteris Academiæ. Antiochus contra Academicos recentiores disputare consueverat: librum etiam contra magistrum suum Philonem edidit. Aliqui non *Aristonem*, sed *Aristo*, legunt.

[l] *Athenis imperator*] Cum proconsul missus est in Ciliciam; ubi, rebus bene gestis, profligatisque hostibus apud Issum, quo loco Darius ab Alexandro superatus est, imperator appellatus, e provincia decessit; Rhodumque et Athenas, ubi adolescens studiorum gratia versatus erat, invisit.

videbatur quisquam esse beatus posse, cùm in malis esset; in malis autem sapientem esse posse, si essent ulla corporis aut fortunæ mala. Dicebantur hæc,[5] quæ scripsit etiam Antiochus locis pluribus: virtutem ipsam per se beatam vitam efficere posse, neque tamen beatissimam: deinde ex majore parte plerasque res nominari, etiam si qua pars[6] abesset, ut vires, ut valetudinem, ut divitias, ut honorem, ut gloriam; quæ genere, non numero cernerentur: item beatam vitam, etiam si ex aliqua parte clauderet, tamen ex multo majore parte obtinere nomen suum. 23. Hæc nunc enucleare non ita necesse est; quanquam non constantissime dici mihi videntur.[7] Nam et, qui beatus est, non intelligo, quid requirat, ut sit beatior: [*p.* 233.] (si est enim quod[8] desit, ne beatus quidem est) et, quod ex majore parte unamquamque rem appellari spectarique dicunt, est, ubi id isto modo valeat: cum vero tria genera malorum[m] esse dicant; qui duorum generum malis omnibus urgeatur, ut omnia adversa sint in fortuna, omnibus oppressum corpus et confectum doloribus, huic paulumne[9] ad beatam vitam deesse dicemus, non modo ad beatissimam? 24. Hoc illud est, quod Theophrastus[n] sustinere non potuit. Nam, cum statuisset, verbera, tormenta, cruciatus, patriæ eversiones, exilia, orbitates, magnam vim habere ad male misereque vivendum, non est ausus elate et ample loqui,

sit codd. Bak. et Ball.—5 *Dicebant ad hæc* conj. Bouh. Aetutum, *quæ scripta sit* Reg. *quæ scripta sunt* tres codd. Oxon. *quæ scripta sunt etiam Antiochiis* margo Crat. et Victor. *quæ scripta sunt Antiocho* Dav. in ed. pr.—6 Reg. Bern. 1. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *si quæ pars.* Mox, *ut valitudines* tres codd. Oxon. et Venet. 1480. *ut honores* Leid. cum uno cod. Oxon. probante Bouh. refutat Nissen. Deinde, pro *clauderet*, quod servant codd. Schotti, Reg. Gebh. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *claudicaret* exhibent codd. multi, et edd. ante Gebh. probante Bentl.—7 Reg. et tres codd. Oxon. *videtur.*—8 Edd. antiquiss. *enim quidem quod;* Erasm. *enim quiddam quod.* Mox, *ex majori* edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. Pro *rem*, codd. multi, etiam Reg. et edd. antiquiss. habent *partem.*—9 Reg. plurimi codd. Oxon. edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. Lamb. Lall. Orell. *paululumne.*

NOTÆ

[m] *Tria genera malorum*] Animi, corporis, fortunæ.

[n] *Theophrastus*] De illo sæpe supra.

cum humiliter demisseque sentiret. IX. Quam bene, non quæritur: constanter quidem certe. Itaque mihi placere non solet, consequentia reprehendere, cum prima concesseris. Hic autem, elegantissimus omnium philosophorum et eruditissimus, non magnopere reprehenditur, cum tria genera dicit[1] bonorum: vexatur autem ab omnibus; primum in eo libro, quem scripsit De Vita Beata,[o] in quo multa disputat, quamobrem is, qui torqueatur, qui crucietur, beatus esse non possit. In eo etiam putatur dicere, in rotam beatam vitam non escendere. Non usquam[2] id quidem dicit omnino: sed, quæ dicit, idem valent. 25. Possum igitur, cui concesserim, in malis esse dolores corporis,[3] in malis naufragia fortunæ, huic succensere dicenti, non omnes bonos esse beatos, cum in omnes bonos ea, quæ ille in malis numerat, cadere possint? Vexatur idem Theophrastus et libris et scholis[r] omnium philosophorum, quod, in Callisthene[p] suo, laudarit illam sententiam,

Vitam regit[4][q] fortuna, non sapientia.

Negant ab ullo philosopho quicquam dictum esse languidius. Recte id quidem: sed nihil intelligo dici potuisse[5] constantius. Si enim tot sunt in corpore[6] bona, tot extra corpus in casu atque fortuna; nonne consentaneum est,

[r] *Disputationibus.*

CAP. IX. 1 Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *dixit tria genera.* Mox, *quod multa disputaret* de Bentleii conjectura Dav. Tum, *in rotam, id est, genus quoddam tormenti apud Græcos, beatam* ex antiquiss. gloss. Reg. E ι ξ, Gryph. Argent. 1511. margo Crat. Victor. *non escenderet* Reg. *non ascendere* codd. aliquot Oxon. cum edd. ante Gebh. *non attingeret* σ.—2 *Nusquam* edd. antiquiss. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb.—3 Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. *corporis esse dolores;* Argent. 1511. Erasm. *dolores corporis esse.* Mox, *fortunæ naufragia* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb.—4 *Vitam regi* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm.—5 D ψ 1. 2 *posse.*—6 Codex

NOTÆ

[o] *De Vita Beata*] Habet Laërtius catalogum multorum quos scripsit librorum. Sed nullus extat.

[p] *In Callisthene*] Sic inscripsit librum quem de morte amici sui Callisthenis edidit.

[q] *Vitam regit*] Theophrasti versus est, Τύχη τὰ θνητῶν πράγματ', οὐκ εὐβουλία.

plus fortunam, quæ domina rerum sit et externarum et ad corpus pertinentium, quam consilium, valere? 26. An malumus Epicurum imitari?[7] qui multa præclare sæpe dicit: quam enim sibi constanter convenienterque dicat, non laborat. Laudat tenuem victum. Philosophi id quidem;[8] sed si Socrates aut Antisthenes[r] diceret, non is, qui finem bonorum voluptatem esse dixerit.[a] Negat, quenquam jucunde posse vivere, nisi idem honeste, sapienter, justeque vivat.[9] Nihil gravius, nihil[10] philosophia dignius; nisi idem hoc ipsum, honeste, sapienter, juste, ad voluptatem referret. Quid melius,[11] quam 'fortunam exiguam intervenire sapienti?' Sed hoc isne dicit, qui, cum dolorem non modo maximum malum, sed solum malum etiam dixerit, toto corpore opprimi possit doloribus acerrimis tum, cum maxime contra fortunam glorietur? 27. Quod idem melioribus[12] etiam verbis Metrodorus,[s] 'Occupavi,' inquit, 'te, Fortuna, atque cepi: omnesque aditus tuos interclusi, ut ad me aspirare non posses.' Præclare, si Aristo[13] Chius,[t]

[a] *Philosopho quidem ea oratio conveniens est, sed convenientior esset si ab Socrate aut Antisthene haberetur, non ab Epicuro, qui finem bonorum voluptatem esse dixerit.*

unus Oxon. *in corpora.*—7 E ξ omittunt *imitari.* Statim, *multa præclara* E ξ σ χ. *quam autem sibi* conj. Dav. *enim* delendum censebat Bentl. refutant Wopk. p. 107. et Nissen. *sibi constet* suspic. Nodel. *sepe constanter* ξ. *sibi* omittunt ψ 1. 2.—8 D U *id quidem est.* Mox, *aut Aristenes* ι.—9 Codex unus Oxon. *vixerit;* hoc voc. deest in ψ 2.—10 Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Crat. Victor. *nil.* Statim, *philosopho* Eliens. 2. *nisi hoc ipsum* E ξ. *justeque ad,* &c. D.—11 *Qui melius* E.—12 *Quod idem melius* E ξ. Mox, *Occupavi te, inquit* Reg. Bern. 1. Victor. Dav. Lall. Wolf. Orell. *Occupavit, inquit, te* ψ 2. *O fortuna* E ξ. Tum, *spirare non possit* E. *spirare non posses* ξ ψ 2.—13 Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *si id Aristo.* Mox, *nihil malum ducerent* conj. Bouh. *nihil malorum diceret* D ψ 2.

NOTÆ

[r] *Antisthenes*] Discipulus Socratis, Cynicæ sectæ auctor, sic dictæ quod in Cynosarge gymnasio doceret. Ipse 'Απλοκύων, *simplex canis*, appellari consueverat. Voluptatem summum malum esse dixit. Illius est celebris illa vox, 'Insanirem potius quam oblectarer.' Platonis vitia insectatus est acerrime eo libro quem adversus eum scripsit. Athen. v. 20. Laërt. lib. III.

[s] *Metrodorus*] Epicuri discipulus. Hujus intrepidum adversus perturbationes omnes, mortemque ipsam, animum, meminit Laërt. in Epic. lib. X.

[t] *Aristo Chius*] De illo, de Fin.

aut si Stoicus Zeno diceret, qui, nisi quod turpe esset, nihil malum duceret. Tu vero, Metrodore, qui omne bonum in visceribus medullisque condideris, et definieris, summum bonum firma corporis affectione, explorataque spe [14] contineri, fortunæ aditus interclusisti? Quo modo? isto enim bono [15] jam exspoliari potes. X. 28. [*p.* 234.] Atqui [1] his capiuntur imperiti: et propter hujusmodi sententias, istorum hominum est multitudo. Acute autem disputantis [2] illud est, non, quid quisque dicat, sed quid cuique dicendum sit, videre. Velut, in ea [3] ipsa sententia, quam in hac disputatione suscepimus, omnes bonos semper beatos volumus esse. Quid dicam [4] bonos, perspicuum est: omnibus enim virtutibus instructos et ornatos, cum sapientes, tum viros bonos, dicimus. Videamus, qui dicendi sint beati. Equidem hos existimo, qui sint in bonis, nullo adjuncto malo. 29. Neque ulla [5] alia huic verbo, cum beatum dicimus, subjecta notio est, nisi, secretis malis omnibus, cumulata bonorum complexio. Hanc assequi virtus, si quicquam præter ipsam boni est, non potest: aderit enim malorum (si mala illa ducimus) [6] turba quædam, paupertas, ignobilitas, humilitas, solitudo, amissio suorum, graves dolores corporis, perdita valetudo, debilitas, cæcitas, interitus patriæ, exilium, servitus denique. In his tot et tantis, atque etiam quæ plura possunt accidere, potest esse sapiens: nam hæc casus importat, qui in sapi-

---

—14 Codex unus Oxon. *summa c. a. explorata spe*; D *explorataque sæpe*; Lamb. conj. *explorataque ejus spe.*—15 D U χ *isto tam bono.* Actutum, *jam explorari potes* E. *jam expoliare potest* Reg. aliique codd. unde Dav. *isto te ea bono jam exspoliare potest.*

Cap. x. 1 *Atque* ι ξ σ χ ψ 1. 2. Oliv. Mox, *illorum hominum* Argent. 1511. Erasm.—2 *Acute disputantis* codex unus Oxon. Manut. Lamb.—3 *Velut ea* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. *ipsa* omittunt Crat. Victor.—4 *Quod dicam* Reg. *Quos dicam* Venet. 1480. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. Mox, *tum sapientes* Reg. Bern. 1. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *tum idcirco bonos* E ξ. *esse dicimus* σ.—5 *Nec ulla* edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb.—6 Ita Gryph. margo ed. 1584. Gebh. seqq. *dicimus* edd. antiquiss. Victor. Crat. Manut. Lamb. Mox, pro *suorum* Col. habet *carorum.* Paulo post, Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Gebh. distinguunt, *servitus. Denique in his, &c.* Deinde, (*atque etiam plura possunt accidere*) Reg. Vat. Bern. 1. ed. vet. Bouh. Lall. Wolf. Schutz. *atque plura possunt accidere* cod. Schotti; *at quæ etiam pl. p. accidere* Col. *ad*

entem potest incurrere. At si ea mala sunt, quis potest præstare, sapientem semper[7] beatum fore, cum vel in omnibus his uno tempore esse possit? 30. Non igitur facile concedo, neque Bruto meo, neque communibus magistris,[u] neque veteribus[8] illis, Aristoteli, Speusippo,[x] Xenocrati, Polemoni, ut cum ea, quæ supra enumeravi, in malis numerent, iidem dicant, semper beatum esse sapientem. Quod si[9] titulus hic delectat insignis et pulcher, Pythagora, Socrate, Platone dignissimus; inducant animum, illa, quorum splendore capiuntur, vires, valetudinem, pulchritudinem, divitias, honores, opes contemnere,[*] eaque, quæ his[10] contraria sint, pro nihilo ducere: tum poterunt clarissima voce profiteri, se neque fortunæ impetu, nec multitudinis opinione, nec dolore, neque paupertate terreri, omniaque sibi in sese esse posita, neque esse quicquam extra suam potestatem, quod ducant in bonis. 31. Namque et hæc loqui, quæ sunt magni cujusdam et alti viri, et eadem, quæ vulgus, in malis et bonis numerare, concedi nullo[11] modo po-

[*] *Quod si delectat insignis hic et pulcher sapientis titulus, Pythagora, Socrate, et Platone, qui bona corporis et fortunæ contemnebant, dignissimus, animo statuant contemnere vires, valetudinem, &c. et illa omnia quorum splendore capiuntur.*

---

quæ etiam pl. p. accidere Dav. de conjectura Lambini.—7 Reg. Argent. 1511. Victor. Dav. Orell. *semper sapientem.*—8 Argent. 1511. Erasm. Victor. Dav. Orell. *nec veteribus.*—9 Ita e codd. aliquot Gebh. *Quos si* reliquæ edd. etiam Orell. Statim, *et Platone* codex unus Oxon. cum edd. ante Gebh.—10 Crat. *contemnere, quæque his.* Mox, *contraria sunt* duo codd. Oxon. Venet. 1481. Beroald. Erasm. Crat. Victor. Manut. Schutz. Orell. *tunc poterunt ... fortunæ ictibus* Venet. 1480. *neque multitudinis o. neque dolore* Lamb. *nec paupertate* Reg. Venet. 1480. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Dav. Orell. Deinde, *nec esse quicquam* Reg. Venet. 1480. Dav. Orell.—11 Ita Eliens. 2. Reg. Lall. Wolf. in ed. pr. et Orell. *Nam hunc et hæc l. ... nullo* codd. aliquot Oxon. et Venet. 1480. *Neque hunc et hæc l. ... nullo* alii codd. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. Dav. in ed. sec. *Nec hunc et hæc l. ... ullo* Reg. et Victor. *Neque enim et hæc l. ... ullo* de

NOTÆ

[u] *Communibus magistris*] Antiocho et Aristoni, qui communes Bruti et Ciceronis magistri fuerunt.

[x] *Speusippo*] Tres Platonis in Academia successores. Speusippus, ejus ex sorore genitus, octo annos scholam tenuit: successit Xenocrates, philosophorum severissimus: huic Polemon, ex adolescente perdito factus philosophus. Horat. 'Quæro, faciasne quod olim Mutatus Polemon? ponas insignia morbi?'

test: qua gloria commotus Epicurus exoritur, cui etiam, si Diis placet, videtur semper sapiens beatus. Hic dignitate hujus sententiæ capitur: sed nunquam id diceret, si ipse se audiret.[12] Quid est enim, quod minus conveniat, quam ut is, qui vel summum vel solum malum dolorem esse dicat, idem censeat, 'Quam hoc suave est!' tum, cum dolore crucietur, dicturum esse sapientem? Non igitur ex singulis vocibus philosophi spectandi sunt, sed ex perpetuitate atque constantia.

XI. 32. A. Adducis me, ut tibi assentiar.[1] Sed tua quoque, vide, ne desideretur constantia. M. Quonam modo? A. Quia legi tuum nuper quartum de Finibus. In eo mihi videbare, contra Catonem disserens, hoc velle ostendere, quod mihi quidem probatur;[2] inter Zenonem et Peripateticos nihil præter verborum novitatem interesse. Quod si ita est, quid est causæ, quin, si Zenonis rationi consentaneum sit, satis magnam vim in virtute esse ad beate vivendum, liceat idem Peripateticis dicere? rem enim opinor spectari oportere, non verba. 33. M. Tu quidem tabellis obsignatis[y] agis mecum; et testificaris,[z] quid dixerim aliquando, aut scripserim. Cum aliis isto modo, qui legibus impositis disputant. [*p.* 235.] Nos in diem vivimus: quodcumque nostros animos probabilitate percussit, id dicimus:[b] itaque soli sumus liberi. Verum-

[b] *Potes agere isto modo cum aliis, qui, pactione facta, et impositis disputationi certis legibus, disputant. Nos tamdiu aliquam sententiam defendimus, dum dies aliquid probabilius afferat.*

Bentleii conjectura Dav. in ed. pr. Wolf. in ed. sec. et Schutz.—12 Venet. 1480. *attenderet.*

CAP. XI. 1 Duo codd. Oxon. et Venet. 1480. *assentiam.*—2 Reg. et Dav. *probare,* quod placet Bentleio. 'Non video qua constructione.' *Orell.* pro-

NOTÆ

[y] *Tabellis obsignatis*] Quando quis aliud dicebat ab eo quod prius dixerat, proferebantur tabulæ illius manu scriptæ, quibus contineretur quod prius dixisset. M. Antonius orator dicere consueverat, se nullam orationem scripsisse, ut si quid aliquando, quod non opus esset, ab se esset dictum, negare posset se dixisse.

[z] *Testificaris*] Verbum judiciale, pro 'testes facis.'

tamen, quoniam de constantia paulo ante diximus, non ego hoc loco id quærendum puto, verumne sit, quod Zenoni placuerit, quodque ejus auditori, Aristoni, bonum esse solum, quod honestum esset: sed, si ita esset, tum ut hoc totum, beate vivere, in una virtute poneret.[9] 34. Quare demus hoc sane Bruto, ut sit beatus semper sapiens. Quam sibi conveniat, ipse viderit. Gloria quidem hujus sententiæ quis est illo viro dignior? nos tamen teneamus, ut sit idem beatissimus. XII. Etsi Zeno Cittieus, advena quidem,[1] et ignobilis verborum opifex,[a] insinuasse se in antiquam philosophiam videtur. Hujus sententiæ gravitas a Platonis auctoritate repetatur; apud quem sæpe hæc oratio[2] usurpata est, ut nihil præter virtutem diceretur bonum: velut, in Gorgia,[b] Socrates, cum esset ex eo quæsitum, Archelaum,[c] Perdiccæ filium, qui tum fortunatissimus haberetur, nonne beatum putaret? 35. 'Haud scio,' inquit: 'nunquam enim cum eo collocutus sum.'[3] Ain' tu? an tu aliter

bare videris Venet. 1480. *probaretur* codd. aliquot Oxon.—9 Ita fere codd. et edd. ante Dav. item Orell. et Vat. nisi quod *tum* omittit. *ut* omittunt Bern. et Venet. 1480. 'Pro *poneret* facile legerim *poneretur*, uti videntur habere codd. aliquot Oxon. si fides collatoribus. *sed, ni ita esset, utrum totum hoc b. v. in u. v. poneretur?* de Bentleii sententia Dav. *utrum hoc totum* Lamb. 1584. et Lall. *sed, ni ita esset, num hoc totum b. v. in u. v. ponerent?* Wolf. de conjectura et Schutz. Quæ quidem primo aspectu blandiuntur, sed sententiam efficiunt a Tulliana plane diversam, minusque huic loco convenientem.' *Orell.*

CAP. XII. 1 *Advena quidem* est e Guelf. et ed. 1584. *advena quidam* servant reliqui et codd. et edd. *et* omittunt tres codd. Oxon. et Venet. 1480. Statim, *se* deest in uno cod. Oxon. et ap. Nonium in v. 'Opificem,' probantibus Bouh. et Garat. Phil. v. 3. p. 103. uncis inclusit Orell. —2 Argent. 1511. et Erasm. *oratio hæc.* Paulo post, pro *nonne* Ernesti conj. *anne*, vel *annon*, improbante Orell.—3 Venet. 1481. Crat. Victor. Ma-

NOTÆ

[a] *Verborum opifex*] Zeno, Stoicorum princeps, non tam rerum inventor fuit, quam novorum verborum. 'Et magnam,' inquit Cic. de Nat. Deor. lib. III. 'molestiam suscepit, dum vult vocabulorum causas explicare.'

[b] *In Gorgia*] Dialogo Platonis ita inscripto.

[c] *Archelaum*] Macedoniæ regem. Regum Macedoniæ hæc series est: Carano primo Macedonum regi successit Cænus; Cæno Thurimas; Thurimæ Perdiccas; Perdiccæ Argæus; Argæo Philippus; Philippo Europus; Europo Alcetas; Alcetæ Amyntas; Amyntæ Perdiccas; Perdiccæ Archelaus, de quo hic. Tum Orestes, Æropas, Pausanias, &c. Ita Justin. lib. VII.

id scire non potes? 'Nullo modo.' Tu igitur ne de Persarum quidem rege magno potes dicere, beatusne sit? 'An ego possim,[4] cum ignorem, quam sit doctus, quam vir bonus?' Quid? tu in eo sitam vitam beatam putas? 'Ita prorsus existimo, bonos, beatos; improbos, miseros.' Miser ergo Archelaus? 'Certe, si injustus.' Videturne omnem[5] hic beatam vitam in una virtute ponere? 36. Quid vero in Epitaphio?[d] quo modo idem? Nam, 'cui viro,' inquit, 'ex se ipso apta sunt omnia, quæ ad beate vivendum ferunt,[6] nec, suspensa aliorum aut bono casu aut contrario, pendere ex alterius eventis, et errare coguntur; huic optime vivendi ratio comparata est.[a] Hic est ille moderatus,[7] hic fortis, hic sapiens, hic, et nascentibus et cadentibus cum reliquis commodis, tum maxime liberis, parebit et obediet præcepto illi veteri:

Neque enim[e] lætabitur unquam nec mœrebit nimis,
Quod semper in se ipso omnem spem reponet sui.'[8]

Ex hoc igitur Platonis quasi quodam sancto augustoque fonte nostra omnis manabit oratio.

XIII. 37. Unde igitur rectius ordiri[1] possumus, quam a

[a] *Nam qui in se ipso, inquit Socrates apud Platonem, habet omnia quæ ad beate vivendum conferunt, nec cogitur pendere ex aliorum aut bono aut contrario casu, alienisque eventis, hic optimam vivendi rationem habet.*

---

mut. Lamb. *locutus sum.* Actutum, *An tu, an aliter* Reg. Bern. 1. *An tu aliter* sex codd. Oxon. Col. edd. antiquiss. Crat. et Manut. *Ain' tu? aliter* Bak. Bibl. Crit. III. p. 79. *an* uncis inclusit Orell. Deinde; *non ullo modo* Victor. probante Orell.—4 *An ego possem* Crat. et Victor. *An ego possum* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Manut. Lamb. Gebh. Lall.—5 *Videtur omnemne* Beroald. Argent. 1511. Erasm. Actutum, *his vitam beatam* Victor.—6 Lamb. ex uno cod. *conferunt.*—7 *Hic est ille modestus* D, et Venet. 1480. *Hic est ille moderator* E.—8 'Male hæc pro versiculis habuerunt Victor. Lamb. Gebh. Dav. in ed. pr. Bentl. Ernesti, Wolf. Schutz.' *Orell.* *neque mœrebit* Venet. 1481. Beroald. Manut. Lamb. *aut mœrebit* de Bentleii conjectura Wolf. et Schutz. *Qui semper* D χ, edd. antiquiss. Crat. *in se ipse* Reg. D σ ψ 1. Leid. Victor. Dav. Lall. Schutz. Orell. *reponit* Victor. et Orell. *ponet* de Bentleii sententia Wolf.

CAP. XIII. 1 Reg. Bern. 1 *oriri rectius;* Venet. 1480. Dav. Wolf. Orell.

NOTÆ

[d] *In Epitaphio*] Altero dialogo Platonis ita inscripto, qui non extat.

[e] *Neque enim*] Habet illam sententiam Græce Lambinus. At unde, ipse non monet.

communi parente natura? quæ, quicquid genuit, non modo animal, sed etiam quod ita ortum esset e terra, ut stirpibus suis niteretur, in suo quodque genere perfectum esse voluit. Itaque et arbores, et vites, et ea quæ sunt humiliora, neque se tollere a terra altius possunt; alia semper virent, alia, hyeme nudata, verno tempore tepefacta[2] frondescunt: neque est ullum, quod non ita vigeat interiore quodam motu, et suis in quoque seminibus inclusis, ut aut flores aut fruges fundat, aut baccas;[f] omniaque in omnibus, quantum in ipsis sit, nulla vi impediente, perfecta sint. 38. Facilius vero etiam in bestiis, quod his[3] sensus a natura est datus, vis ipsius naturæ perspici potest. Namque alias bestias, nantes, aquarum incolas esse voluit; alias, volucres, cœlo frui libero; serpentes quasdam; quasdam esse gradientes; earum ipsarum partim solivagas,[b] partim congregatas; immanes alias, quasdam autem cicures; nonnullas abditas, terraque tectas. Atque earum quæque, suum tenens munus, cum in disparis animantis vitam transire non possit, manet in lege naturæ. Et, ut bestiis aliud alii[4] præcipui a natura datum est, quod suum quæque retinet, nec discedit ab eo; sic homini multo quiddam præstantius; etsi præstantia debent ea dici, [p. 296.] quæ habent aliquam comparationem. Humanus autem animus, decerptus ex mente divina, cum alio nullo, nisi cum ipso Deo, (si hoc fas est dictu) comparari potest. 39. Hic igitur, si est excultus, et si ejus acies ita curata est, ut ne

[b] *Solitudinis amantes.*

ordiri rectius. Paulo post, *esset ortum* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. *in* ante *suo* omittunt E ξ. *quidque genere* Reg. Bern. 1. Victor. Manut. Dav. Wolf. Orell.—2 Venet. 1480. et Dav. e uno cod. *patefacta;* unde Bentl. suspic. *patefacto.* Mox, *neque enim est* codex unus Oxon. Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor. Tum, *et suis quoque* Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor. Manut. Lamb.—3 Argent. 1511. *iis.*—4 Codd. aliquot Oxon. Leid. Oliv. Lall. *aliis.* Actutum, *præcipue*

NOTÆ

[f] *Aut baccas*] Baccæ sunt minutiores arborum fructus, puta lauri et olivæ; quorum similitudine, gemmæ quoque et lapilli baccæ vocantur. Ita Perottus.

cæcaretur[5] erroribus; fit perfecta mens, id est, absoluta ratio; quod est idem virtus. Et, si omne[6] beatum est, cui nihil deest, et quod in suo genere expletum atque cumulatum est, idque virtutis est proprium; certe omnes virtutis compotes beati sunt. Et hoc quidem mihi cum Bruto convenit, item cum[7] Aristotele, Xenocrate, Speusippo, Polemone. XIV. 40. Sed mihi videntur etiam beatissimi. Quid enim deest ad beate vivendum ei, qui confidit suis bonis? aut, qui diffidit, beatus esse qui potest? At diffidat necesse est, qui bona dividit tripertito.[1] Qui enim poterit aut corporis firmitate aut fortunæ stabilitate[2] confidere? Atqui, nisi stabili,[3] et fixo, et permanente bono, beatus esse nemo potest. Quid ergo[4] ejusmodi istorum est? ut mihi Laconis illud dictum[g] in hos cadere videatur; qui glorianti cuidam mercatori, quod multas naves in omnem oram maritimam dimisisset, 'Non sane optabilis quidem ista,' inquit, 'rudentibus apta,[h] fortuna.' An dubium est, quin nihil sit habendum in eo genere, quo vita beata completur,[5]

conj. Ernesti, improbante Orell.—5 Ita Reg. Gryph. Bern. 1. a m. pr. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Gebh. *cæcetur* D E U ι ξ σ χ, Bern. 1. a m. sec. Venet. 1480. Crat. Victor. Manut. Lamb. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Pro *fit* Wolf. in ed. sec. habet *sit*, errore typogr. Statim, *quod idem est, quod virtus* Venet. 1480. Erasm. *quæ est idem, quod virtus* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Crat. Manut. Lamb.—6 *Et si id omne* Lamb. Paulo post, *sunt beati* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat.—7 Reg. E U ξ σ χ, et Orell. *id est cum;* ι ψ 2. Venet. 1480. Beroald. Argent. 1511. Erasm. *idem cum.*

CAP. XIV. 1 Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *tripartito.*—2 Argent. 1511. Erasm. Fabric. et margo Crat. *firmitati aut f. stabilitati.*—3 *Atque nisi et stabili* E ξ. *Atque nisi stabiliet fixo, &c.* codex unus Oxon. Manut. Lamb.—4 *Quid igitur* edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. Statim, *illud Laconis* Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor. Manut. Lamb. Paulo post, *ita quidem est, inquit* Venet. 1481. Beroald. Manut. Lamb.—5 Ita de Bentleii conjectura Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *quo v. b. complectitur* Gryph. cum codd. plerisque, probantibus Lamb. et Brut. *quod v. b. complectitur* edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. Lamb. *quo v. b. compleatur*

NOTÆ

g *Laconis illud dictum*] Plut. in Apophthegm. Laconicis id de Lampide, seu Lampone Ægineta, dictum scribit.

h *Rudentibus apta*] Funes nautici, sic dicti, quod cum vento verberentur, rudere existimentur; atque hunc sonum proprium funium, non asinorum, multi putant. Isid. XIX. 4. *Rudentibus apta* pro 'pendentia' dicit, ut supra dictum est 'apta sunt omnia.'

si id possit amitti? nihil enim interarescere, nihil exstingui, nihil cadere debet eorum, in quibus vita beata consistit. Nam, qui timebit ne quid ex his deperdat, beatus esse non poterit. 41. Volumus enim, eum, qui beatus sit, tutum esse, inexpugnabilem, septum atque munitum;[6] non ut parvo metu præditus sit, sed ut nullo. Ut enim innocens is dicitur, non qui leviter nocet,[7] sed qui nihil nocet; sic sine metu is habendus est, non qui parum metuit, sed qui omnino metu vacat. Quæ est enim alia fortitudo, nisi animi affectio, cum[8] in adeundo periculo, et in labore ac dolore patiens, tum procul ab omni metu? 42. Atque[9] hæc certe non ita se haberent, nisi omne bonum in una honestate consisteret. Qui autem illam maxime optatam et expetitam[10] securitatem (securitatem autem nunc appello vacuitatem ægritudinis, in qua vita beata posita est) habere quisquam potest, cui aut adsit aut adesse possit multitudo malorum? Qui autem[11] poterit esse celsus et erectus, et ea, quæ homini accidere possunt, omnia parva ducens, qualem sapientem esse volumus, nisi omnia sibi in se posita censebit? An Lacedæmonii, Philippo minitante[12][1] per literas, se

conj. Wopk. p. 107. et Gœrenz. Fin. p. 366. Mox, *nihil enim incelerascere* E ξ, Venet. 1481. Beroald. Crat. Manut. Lamb. *n. e. interrarescere* U. Tum, *quæ in vita beata consistunt* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. —6 Med. Bak. *inexpugnabilem semper atque invictum*, non improbante Dav. —7 Edd. antiquiss. Erasm. Crat. *nocet leviter;* D U ι χ *leviter noceat*. Actutum, *sed qui nil.* Tum, *nihil noceat* edd. antiquiss. Erasm. Crat. Pro *parum*, quod servant Col. Leid. Lamb. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *parva* exhibent D E U ι ξ σ χ ψ 2. edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. Gebh. *parva non metuit* Ursin.—8 Codex unus Oxon. Wolf. Schutz. Orell. *tum*, probante Gœrenz. Legg. p. 170. Statim, *tum in lab. ac dol. patiendo, procul* Lamb. de conjectura.—9 *Atqui* D χ, et Wolf. in ed. sec.—10 Reg. D E U σ, edd. antiquiss. Crat. Victor. *expeditam*. Mox, *securitatem autem* omittit codex unus Oxon. *autem* omittunt D E ξ.—11 *Quis autem* ψ 2. Crat. Lamb. *celsus et rectus* Lall. *accidere homini* edd. antiquiss. Erasm. Crat. *hominum accidere* χ. *omnia* omittunt D U χ. *parvi* U χ. Deinde, *omnia bona sibi in se* iidem codd. Argent. 1511. et Erasm. *omnia sua in se* de Bentleii conjectura Dav. in ed. pr. *omnia is in se* D. *posita esse censebit* Venet. 1481. Beroald. Crat. Manut. Lamb.—12 Ita de Bentleii conjectura Dav. Schutz. *minitanti*

NOTÆ

[1] *Philippo minitante*] Macedone, ad quem varia Lacedæmoniorum responsa fortitudinis plena memorat Plutarchus. Is cum agrum Lacedæmoniorum invasisset, Philippus, 'Quomodo facietis?' inquit: 'Forti-

omnia, quæ conarentur, prohibiturum, quæsiverunt, num se esset etiam mori prohibiturus: vir is, quem quærimus, non multo facilius tali animo reperietur, quam civitas universa? Quid? ad hanc fortitudinem, de qua loquimur, temperantia adjuncta, quæ sit moderatrix omnium commotionum, quid potest ad beate vivendum deesse ei, quem fortitudo ab ægritudine et a metu vindicet; temperantia tum[13] a libidine avocet, tum insolenti alacritate gestire non sinat? Hæc efficere[14] virtutem ostenderem, nisi superioribus diebus essent explicata. XV. 43. Atque,[1] cum perturbationes animi miseram, sedationes autem vitam efficiant beatam; duplexque ratio perturbationis sit, quod ægritudo et metus in malis opinatis, in bonorum autem errore lætitia gestiens libidoque versetur;[2] cum hæc omnia cum consilio et ratione pugnent; his tu tam gravibus concitationibus, tamque ipsis inter se [*p.* 237.] dissentientibus atque distractis, quem vacuum, solutum, liberum videris, hunc dubitabis beatum dicere? Atqui sapiens semper ita affectus est: semper igitur sapiens beatus est. Atque[3] etiam omne bonum lætabile est: quod autem lætabile, id prædicandum, et præ se ferendum: quod tale autem, id etiam gloriosum: si vero gloriosum, certe laudabile: quod autem laudabile,[4] profecto etiam honestum: quod bonum igitur, id honestum. 44. At

codd. et reliquæ edd. Mox, *quæsiverint* Dav. in ed. pr.—13 Ita Reg. alii codd. et edd. pleræque; *cum* Lamb. Dav. Statim, *cum insolentia* E.—14 *Hoc efficere* duo codd. Oxon. et Venet. 1480. *virtutem ostendere* ψ 2. Pro *diebus* E ξ habent *virtutibus*.

CAP. XV. 1 *Atqui* D, Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Gebh. Lall. *At quicumque p. a. miseriam, &c.* codex unus Oxon. *miseriam* habent etiam Reg. Bern. 1. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1611. Erasm. Crat. Victor. Dav. Wolf. Orell.—2 Ita Reg. Venet. 1480. Crat. Victor. Gebh. Wolf. Schutz. Orell. *versentur* D E U ξ α χ ψ 2. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Manut. Lamb. Dav. Lall. Statim, *hæc* omittunt Reg. E ξ σ ψ 2. Victor. Gebh. *versentur, quæ omnia* conj. Bentl. Paulo post, *dissidentibus atque distractis* E, Crat.—3 Ita Reg. Dav. quinque codd. Oxon. Venet. 1480. Manut. Lamb. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *Atqui* ξ σ ψ 1. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor.—4 Reg. Bern. 1. Venet. 1480. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *laudabile autem*.—

NOTÆ

ter,' illi, 'moriemur.' Idem, cum quædam per literas illis imperasset, rescripserunt Laconica brevitate, 'De quibus ad nos scripsisti, non.'

quæ[5] isti bona numerant, ne ipsi quidem honesta dicunt. Solum igitur bonum, quod honestum: ex quo efficitur, honestate una vitam contineri beatam. Non sunt igitur ea bona dicenda, nec habenda, quibus abundantem licet esse miserrimum.[6] 45. An dubitas, quin præstans valetudine, viribus, forma, acerrimis integerrimisque sensibus, adde etiam, si libet, pernicitatem, et velocitatem, da divitias, honores, imperia, opes, gloriam: si fuerit is, qui hæc habet, injustus, intemperans, timidus, hebeti ingenio, atque nullo; dubitabisne[7] eum miserum dicere? Qualia igitur ista bona sunt, quæ qui habeat,[8] miserrimus esse possit? Videamus, ne,[9] ut acervus ex sui generis granis, sic beata vita ex sui similibus partibus effici debeat. Quod si ita est; ex bonis, quæ sola honesta sunt, efficiendus est beatus:[10] ea mixta ex dissimilibus si erunt, honestum ex his effici nihil poterit: quo detracto, quid poterit beatum intelligi? Etenim quicquid est, quod bonum sit, id expetendum est: quod autem expetendum, id certe approbandum: quod vero approbaris, id gratum acceptumque habendum: ergo etiam dignitas ei tribuenda est. Quod si ita est, laudabile sit necesse est. Bonum igitur omne laudabile: ex quo efficitur, ut, quod sit honestum, id sit solum bonum. XVI. 46. Quod ni ita tenebimus, multa erunt, quæ nobis bona dicenda sint:[1] omitto divitias; quas, cum quivis, quamvis indignus, habere possit, in bonis non numero. Quod enim est bonum, id non quivis habere potest: omitto nobilitatem, famamque popularem, stultorum improborumque consensu excitatam.[2] Hæc, quæ sunt[3] minima, tamen bona

5 *At qui* ι. *Atque quæ* ξ. Statim, *ne isti quidem* D ψ 2. *ne ista quidem* ι χ.—6 E ξ *miserum*.—7 D *dubitabisne tu;* ψ 2 *dubitans ne*. Tum, *miserrimum dicere* ι σ. —8 E *bona, quæ qui habet*.—9 *Videamus nunc* E ξ. Statim, *generis gravis* D U. *granis* deest in ψ 2. *ex suis simil.* ι σ χ.—10 Ita solus Ernesti e cod. Guelf. *efficiendum est beatum* alii codd. et edd. Mox, *ex iis effici* Argent. 1511. et Erasm. *nihil effici* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Deinde, *id petendum est* ψ 2. *est* omittunt Leid. Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor. Actutum, *quod a. petendum* ψ 2. *q. a. expetendum est* Leid. D E U ι ξ σ χ ψ 1. Venet. 1480.

CAP. XVI. 1 D *dicenda erunt;* E σ *dicenda sunt*. Mox, *cum quis* D. *cum quisquis quam gravis indignus, &c.* ψ 2.—2 D *exercitatum*.—3 *Hæc quidem sunt* idem codex. Statim, *ut bona* E ξ. Tum, *Eurydia* Beroald. Argent. 1511.

dicantur necesse est: candiduli dentes, venusti oculi, color suavis, et ea, quæ Euryclea[k] laudat, Ulyssi pedes abluens, 'lenitudo orationis, mollitudo corporis.'[4] Ea si bona ducemus, quid erit in philosophi gravitate, quam in vulgi opinione stultorumque turba, quod dicatur aut gravius, aut grandius? 47. At enim eadem Stoici præcipua, vel producta[l] dicunt, quæ bona isti. Dicunt illi quidem: sed his vitam beatam compleri negant: hi autem[5] sine iis esse nullam putant: aut, si sit beata, beatissimam certe negant. Nos autem volumus beatissimam: idque nobis Socratica illa conclusione confirmatur. Sic enim princeps ille philosophiæ disserebat: 'Qualis cujusque animi affectus esset, talem esse hominem: qualis autem ipse homo[6] esset, talem ejus esse orationem: orationi autem facta similia, factis vitam. Affectus autem animi in bono viro laudabilis: et vita igitur laudabilis boni viri, et[7] honesta ergo, quoniam laudabilis: ex quibus, bonorum beatam vitam esse, concluditur.' 48. Etenim, pro Deorum atque hominum fidem! parumne cognitum est[8] superioribus nostris disputationibus, an delectationis et otii consumendi causa locuti sumus, sapientem ab omni concitatione animi (quam perturbationem voco) semper vacare? semper in animo ejus esse placidissimam pacem? Vir igitur temperatus, constans, sine metu, sine ægritudine, sine alacritate ulla, sine libidine,[9] nonne beatus? [*p.* 238.] At semper sapiens talis:

Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. *Anticlea* Reg. Venett. 1480. 1481. Dav. —4 Hæc quatuor verba pro versiculo habent Dav. Orell. et al. Mox, *bona dicemus* E ι ξ σ ψ 2. Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor. Manut. Wolf. Schutz. Orell.—5 Cod. Ursin. *isti. Illi quidem sine iis v. b. compleri, hi autem; isti dicunt. Illi quidem sine his vitam, &c. sine his* etiam Dav. *hi aut sine his* Dav. in ed. pr.—6 Reg. *homo ipse.* Mox, *facta simillima* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat.—7 Manut. et Lamb. omittunt *et.*—8 Leid. *est hoc,* probante Bouh.—9 Junt. aliæque edd. vett. *sine alacritate, ulla sine libidine;* Victor. *sine ulla alacritate, &c.* Venet. 1481. *sine alacritate illa, &c.* uti

NOTÆ

[k] *Euryclea*] Nutrix Ulyssis. Illa in Niptris, quo nomine tragœdiam scripserunt Sophocles inter Græcos, Pacuvius inter Latinos, inducitur pedes abluens Ulyssis e bello Trojano redeuntis. Vide quoque Homer. Odyss. T.

[l] *Præcipua, vel producta*] Seu *præposita, προηγμένα*: de qua voce Stoicorum propria diximus supra.

semper igitur beatus. Jam vero qui potest vir bonus non ad id, quod laudabile sit, omnia referre, quæ agit, quæque sentit? Refert autem omnia ad beate vivendum: beata igitur vita[10] laudabilis. Nec quicquam sine virtute laudabile: beata igitur vita virtute conficitur. Atque hoc sic etiam concluditur. XVII. 49. Nec in misera vita quicquam est prædicabile aut gloriandum; nec in ea quæ nec misera sit nec beata. Et est[1] in aliqua vita prædicabile aliquid et gloriandum, ac præ se ferendum: ut Epaminondas,[m]

Consiliis nostris laus est attonsa Laconum:[n]

ut Africanus,[o]

A sole exoriente, supra Mæoti'[2] paludes,[p]
Nemo est qui factis me æquiperare queat.

volebat Nissen. *sine alacritate futili* de Bentleii conjectura Dav. in ed. pr. *sine alacritate vana* suspic. Dav. *sine alacritate stulta* conj. Bouh.—10 Venett. 1480. *beata ergo vita.*

CAP. XVII. 1 *At est* conj. Bouh. Mox, *aut gloriandum* Ernesti errore typogr.—2 *Mæotides* D U ψ 2. *Mæotidas* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Crat. *Mæotis* E. *Meontides* χ. *Meondas* ψ 2. *A sole e. ad usque Mæotis* Mamert. Paneg. II. 16. Mox, *me* omittunt ι ξ σ χ ψ 1. 2. cod. Schotti, Gebh. *æquiparare* Reg. D, Argent. 1511. Erasm. Manut. Lamb. Lall.—

NOTÆ

[m] *Epaminondas*] Extat illud epigramma in Bœoticis Pausaniæ, ab ipso Epaminonda scriptum, et in basi statuæ, quæ illi deinde erecta est, insculptum. Et Plut. lib. 'Quod nemo possit beate vivere juxta præcepta Epicuri.'

[n] *Attonsa Laconum*] Bis justo prælio cum Lacedæmoniis decertavit; semel ad Leuctra, Bœotiæ vicum, contra Cleombrotum; iterum contra Agesilaum apud Mantineam, Arcadiæ civitatem. In primo prælio, Lacedæmoniorum quatuor millia, et inter eos tum fortissimi quique, tum rex ipse Cleombrotus, ceciderunt, partaque Thebanis certa victoria: in altero dubia fuit, ex Polybio; ubi enim letale vulnus Epaminondas accepisset, quasi ex mutuo consensu utrimque e pugna discessum est, pauloque post e vulnere obiit Epaminondas.

[o] *Africanus*] Versus sunt Ennii, quibus ita Scipio gloriatur.

[p] *Mæoti' paludes*] Mæotis palus, alias Temerinda accolis, id est, mater maris: nunc *Limen*, seu *Mer de Zabache*, et *de la Tana*. Sinus est amplissimus, seu potius mare, Sarmatiæ, inter Europam et Asiam. Per Bosporum Cimmerium connectitur cum Euxino, et a Buge palude separatur Zenonis Chersoneso. Dicitur 'palus,' quia adeo humilis est, ut plurimis in locis non nisi scaphis et navigiis minoribus navigari possit.

50. Quod si est, beata[3] vita glorianda et prædicanda, et præ se ferenda est: nihil est enim aliud, quod prædicandum, et præ se ferendum sit. Quibus positis, intelligis, quid sequatur: et quidem, nisi ea vita beata est, quæ est eadem[4] honesta; sit aliud necesse est melius vita beata. Quod erit enim[5] honestum, certe fatebuntur esse melius. Ita erit beata vita melius aliquid; quo quid potest dici perversius? Quid? cum fatentur[6] satis magnam vim esse in vitiis ad miseram vitam, nonne fatendum est, eandem vim in virtute esse ad beatam vitam? contrariorum enim contraria sunt consequentia. 51. Quo loco quæro, quam vim habeat libra illa[q] Critolai,[r] qui cum in alteram lancem animi bona imponat, in alteram corporis et externa; tantum propendere[7] illam bonorum animi lancem putet, ut terram et maria deprimat. XVIII. Quid ergo[1] aut hunc prohibet, aut etiam Xenocratem illum gravissimum philosophorum, exaggerantem tantopere virtutem, extenuantem cetera et abjicientem, in virtute non beatam modo vitam, sed etiam beatissimam ponere? quod quidem nisi fit,[2] virtutum interitus consequetur. 52. Nam in quem cadit ægritudo, in eundem metum cadere necesse est: est enim metus futuræ ægritu-

3 *Quod si beata* Reg. alii codd. edd. antiquiss. Erasm. Crat. Manut. *Quod si est sola beata* Lamb.—4 Venet. 1480. *quæ eadem est*.—5 *Quod enim erit* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb.—6 Leid. duo codd. Oxon. Venet. 1480. *fateantur*, probante Bouh. Paulo post, *vim in virtutem esse* Reg. *vim virtutem esse* quatuor codd. Oxon. Leid. Venet. 1480. probante Bouh. unde Dav. conj. *in virtute inesse*.—7 Beier ad Offic. tom. II. p. 211. conj. *præponderari*. Actutum, *illam lancem putet* cod. Bern. Wolfii, Nissen. Schutz. Beier, U, et Orell. *illam boni lancem putet* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Gebh. *illam animi lancem putet* de Bentleii conjectura Dav. *illam honesti lancem putet* conj. Bouh.

CAP. XVIII. 1 *Quid igitur* codex unus Oxon. edd. antiquiss. Manut. Lamb. Mox, *et extenuantem* Venet. 1481. Beroald. Crat. Victor. Manut. Lamb. Lall. —2 Ita Reg. Gryph. Venet. 1480. Crat. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *sit* Venet. 1481. Beroald. Argent. Erasm. Victor. Manut. Lamb. Gebh. Lall. Actutum, *virtutem* de Bentleii conjectura Dav. in ed. pr. *consequitur* duo codd. Oxon.

NOTÆ

[q] *Libra illa*] Solebat libræ similitudine docere, quanto essent animi bona corporis et fortunæ bonis anteponenda. De illa Critolai similitudine dictum est de Fin. lib. v.

[r] *Critolai*] De quo supra.

dinis solicita expectatio: in quem autem metus, in eundem formido, timiditas, pavor, ignavia: ergo, ut idem vincatur interdum,[3] nec putet ad se præceptum illud Atrei[a] pertinere,

Proinde ita parent se in vita, ut vinci nesciant.

Hic autem vincetur, ut dixi: nec modo vincetur, sed etiam serviet. At nos virtutem[4] semper liberam volumus, semper invictam. Quæ nisi sunt,[5] sublata virtus est. 53. Atqui,[6] si in virtute satis est præsidii ad bene vivendum, satis est etiam[7] ad beate: satis est enim certe in virtute, ut fortiter vivamus: si fortiter,[8] etiam ut magno animo, et quidem ut nulla re unquam terreamur, semperque simus invicti. Sequitur, ut nihil pœniteat, nihil desit, nihil obstet. Ergo omnia profluenter, absolute, prospere: igitur beate. Satis autem, ad fortiter vivendum, virtus potest:[9] satis ergo etiam ad beate. 54. Etenim, ut stultitia, etsi adepta est quod concupivit, nunquam se tamen satis consecutam putat; sic sapientia semper eo contenta est quod adest, neque eam unquam sui pœnitet.

XIX. Similemne[1] putas C. Lælii[b] unum consulatum

et Venet. 1480.—3 Guelf. edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. *interdum necesse est.* Pro *Atrei* cod. Ursini habet *antiquum.*—4 *At nos autem virtutem* Reg. *Nos autem virtutem* codex unus Oxon. Victor. et Dav. in ed. pr.—5 *Quæ nisi ita est* Venet. 1481. Beroald. Argent. Erasm. Crat. Victor.—6 *Atque* de Bentleii conjectura Dav. Wolf. Schutz. et sic legitur in Argent. 1511.—7 *Satis etiam*, omisso *est,* Victor.—8 *Si, ut fortiter* Lamb.—9 *Satis autem virtus ad f. v. potest* Victor. Dav.

CAP. XIX. 1 *Similene* Reg. D E Ʊ χ, duo codd. Schotti, Victor. Gebh. Dav. probante Bentl. Mox, *repulsa, L. Cinnæ quatuor sine repulsa* Bern. 1. in marg. ab alia m. Argent. 1511. Erasm. Verba, *cum L. Cinnæ quatuor*, omittunt codd. et plurimæ edd. etiam Orell. Lectio nostra est a Corrado. Mox, *sic cum sapiens* codd. aliquot, Venett. 1480. 1481. Argent. Erasm. *Sed cum sapiens* codex unus Oxon. Victor. Manut. *Etsi cum sapiens* Lamb. *qualis fuit ille* Victor. *non* ante *populus* omittit Lamb. *a malo consule* Gebh. Tum, *a bono populo* Reg. D E U ι ξ σ, Venet. 1480. Victor. Gebh. *a vano populo* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. Lall. Orell. probante Bentl. Pro *fert* Dav. habet *refert,* unde non liquet. *fert, suffragiis præ-*

NOTÆ

[a] *Illud Atrei*] Ex qua veterum tragœdia excerptum sit illud dictum Atrei, obscurum est.

[b] *C. Lælii*] Cognomine Sapientis. Hunc cum P. Scipio Æmilianus, familiaris ejus ac suffragator, deducere

fuisse, et eum quidem cum repulsa, cum L. Cinnæ quatuor? (si cum sapiens et bonus vir, qualis ille fuit, suffragiis præteritur, non populus a bono consule potius, quam ille a malo populo repulsam fert): sed tamen utrum malles, te, si potestas esset, semel, ut Lælium, consulem,[2] an, ut Cinnam, quater?[u] non dubito, tu quid responsurus sis. Itaque video, cui committam. 55. [*p.* 289.] Non quemvis hoc idem interrogarem: responderet enim alius fortasse, se[3] non modo quatuor consulatus uni anteponere, sed unum diem Cinnæ multorum et clarorum virorum totis ætatibus. Lælius, si digito quem attigisset, pœnas dedisset. At Cinna, collegæ sui, consulis[4] Cn. Octavii,[x] præcidi caput jussit, P. Crassi,[y] L. Cæsaris,[z] nobilissimorum

teritur ι σ ψ 1. Victor. Gebh.—2 D, Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *consulem esse*.—3 D E, Venet. 1480. *sese;* U χ omittunt

NOTÆ

in Campum vellet, ad petendum consulatum, Q. Pompeium amicum suum, ad societatem ejus officii, ni sibi ipse peteret, invitavit: operam suam promittit Pompeius, se sibi petiturum negans; sed illum dum diu expectant Scipio et Lælius, nuntiatur jam in Campo esse Pompeium, sibique petere consulatum. Tum vero indignantibus aliis, Scipio ridens, 'Inepti,' inquit, 'qui tanquam Deos rogaturi, non homines, tempus hic frustra terimus, tibicinem expectantes!' Quo dicto risum aliis movit; putabatur enim Q. Pompeius tibicinis filius. Igitur creatus solum est consul Lælius anno sequente, nempe, 613.

[u] *Ut Cinnam, quater*] L. Cornelius Cinna, Marianæ factionis: quater quidem consul fuit; sed primum consulatum abdicare coactus est, et post quartum ab exercitu suo occisus. Pighius.

[x] *Cn. Octavii*] Hunc collegam in primo consulatu habuit: utrumque Sulla victor creaverat, ad bellum Mithridaticum discessurus; et L. quidem Cinnam ex adversa factione, sed populi placandi gratia. Inito magistratu, novos confestim tumultus excitat, conatus exules reducere, sociosque nuper in civitatem receptos inter veteres tribus distribuere, ut paria essent iis suffragia; sed a Cn. Octavio, civium veterem causam suscipiente, urbe pellitur: mox tamen victor redit, Romam capit vastatque, ac collegam occidit.

[y] *P. Crassi*] Ea cæde trucidati sunt duo P. Crassi, pater et filius: patri cognomentum Sapiens; nobilisque fuit consulatu an. 656. de Lusitanis triumpho, et censura. In mutuo alter alterius conspectu mactati sunt. Alterum ex illis suapte manu interfectum scribit Cic. de Orat. lib. III.

[z] *L. Cæsaris*] Non Lucius tantum, sed Caius quoque frater, trucidatus est. Lucius tum gestis honoribus, consulatu an. 663. et censura, tum militari laude in bello sociali floruerat; Caius ingenio et eloquentia. Ip-

hominum, quorum virtus fuerat domi militiæque cognita, M. Antonii, omnium eloquentissimi, quos ego audierim, C. Cæsaris, in quo mihi videtur fuisse specimen[5] humanitatis, salis, suavitatis, leporis. Beatusne igitur, quia hos interfecit?[6] Mihi, contra, non solum eo videtur miser, quod ea fecit, sed etiam quod ita se gessit, ut ea facere ei liceret. Etsi peccare nemini licet: sed sermonis errore labimur: id enim licere dicimus, quod cui conceditur.[7] 56. Utrum tandem beatior C. Marius,[a] tum, cum Cimbricæ victoriæ[b] gloriam cum collega Catulo[c] communicavit, pæne altero Lælio, (nam hunc illi duco[8] simillimum) an cum, civili bello victor, iratus, necessariis Catuli deprecantibus, non semel respondit, sed sæpe, 'Moriatur?' in quo beatior ille, qui huic nefariæ voci[d] paruit, quam is, qui tam scelerate imperavit. Nam cum accipere quam facere præstat[9] injuriam, tum morti jam ipsi adventanti paulum procedere

se.—4 Voc. *consulis* suspectum Manutio.—5 Reg. Dav. Orell. *specimen fuisse.* —6 Bern. 1. edd. ante Dav. item Lall. Wolf. Schutz. Orell. *qui hos interfecit;* Guelf. *quod hos int.* Reg. *quos int.* Lamb. *qui hos interfecit? Minime. Mihi, &c.*—7 Hæc est conjectura Davisii in ed. pr. *cuique conceditur* codd. et edd. vett. item Lall. Wolf. Schutz. Orell.—8 Ita Reg. Guelf. alii codd. margo Crat. Victor. Manut. Lamb. Dav. seqq. *nam huic illum dico* D, Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Gebh. *huic illum duco* E U ξ χ ψ 1. —9 Guelf. *præstet.* Statim, *paululum procedere* Manut. Lamb.

NOTÆ

se est poëta, ille et orator urbanitate et lepore conditus, de quo multa Cic. in Bruto. Hic hospitis Etrusci proditione cæsus est, ille ad tumulum Varii Sucronensis. Cic. de Orat. lib. III. ait caput C. Julii Cæsaris cum L. Julii Cæsaris capite jacuisse pro rostris, non longe capite M. Antonii oratoris.

[a] *C. Marius*] Arpinas patria, eodem quo Cicero municipio in Volscis natus. Novus homo, natalium nulla commendatione, (quanquam eum equestri loco fuisse scribit Vell. Pat.) sed bellica tantum virtute ad honores provectus, ad septimum usque consulatum pervenit: vir hirtus atque horridus, vitaque sanctus; quantum bello optimus, tantum pace pessimus. Vell. Pat. lib. II.

[b] *Cimbricæ victoriæ*] In campis Raudis prope Veronam reportata est. Cæsa feruntur hostium 140. millia cum duobus regulis, capta 60. millia cum duobus item regulis. Ea victoria Cimbricum nomen omnino deletum.

[c] *Collega Catulo*] Q. Lutatio Catulo, qui bis repulsam tulerat, antequam hunc consulatum obtineret.

[d] *Nefariæ voci*] Catulus vel odore calcis, ut ait Plut. vel ignis haustu, ut Florus, vel hausto veneno, ut Aug. se ludibrio hostium exemit.

obviam (quod fecit Catulus), quam (quod Marius) talis viri interitu sex suos obruere[e] consulatus, et contaminare extremum tempus ætatis.

XX. 57. Duodequadraginta annos tyrannus Syracusanorum fuit Dionysius,[f] cum V et XX[1] natus annos dominatum occupavisset. Qua pulchritudine urbem, quibus autem opibus præditam, servitute oppressam tenuit civitatem? Atqui[2] de hoc homine a bonis auctoribus sic scriptum accepimus, summam fuisse ejus in victu temperantiam, in rebusque gerendis virum acrem et industrium, eundem tamen maleficum natura et injustum. Ex quo omnibus, bene veritatem[3] intuentibus, videri necesse est miserrimum. Ea enim[4] ipsa, quæ concupierat, ne tum quidem, cum omnia se posse censebat, consequebatur. 58. Qui cum esset bonis parentibus atque honesto loco natus, (etsi id quidem alius alio modo[g] tradidit[5]) abundaretque æqualium familiaritatibus, et consuetudine propinquorum, haberet etiam, more Græciæ,[h] quosdam adolescentes amore conjunctos; credebat se eorum nemini; sed his, quos ex

Cap. XX. 1 Ita plurimæ edd. *cum quinque et viginti* Reg. et Orell. Mox, *occupasset* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb.—2 *Atque* ξ ψ 2. Argent. 1511. Mox, *eumque in rebus gerendis* Lamb. *in rebus gerendis* U. Deinde, *et natura injustum* D E U ξ χ.—3 *Ex q. o. vere veritate* E. *Ex q. o. benignitatem* σ.—4 *Etenim ea* ψ 1.—5 Ita cum codd. plurimis Victor. Gebh. seqq. *tradit* U ψ, Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. *abundaretque et æqualium* ψ 2. edd. ante Gebh. *abundaret æqualium* E. Paulo post, *credebat eorum* Bern. 1. Reg. alii codd. Venet. 1481. Beroald. Victor. Manut. Lamb. Dav. in ed. sec. Lall. Wolf. Orell. *sed iis* Manut. Lamb. Gebh. Orell. Tum, *locupletium* Reg. Lamb. Dav. *servos* gloss. videbatur Ernestio. Deinde, *et fere barbaris* Fabr. de cou-

NOTÆ

[e] *Sex suos obruere*] Sex enim tantum consulatus egerat C. Marius cum Q. Catulus se ipsum peremit: septimum postea gessit.

[f] *Fuit Dionysius*] Senior. De illo jam alibi.

[g] *Alius alio modo*] Xenophon lib. II. de rebus Græcorum ait Dionysium Hermocratis filium fuisse: Hermocrates vero nobilis Syracusanus fuit, cujus auctoritate factum est ne Syracusæ traderentur Atheniensibus. Plutarchus tamen, in Vita Dionis, ait Dionysium duxisse Hermocratis filiam. De Dionysio accuratissime scripsit Philistus.

[h] *More Græciæ*] Ad illum morem Græciæ alludit Æmil. Probus in Alcibiade. Ineunte adolescentia amatus est a multis more Græcorum. Simile aliquid habet Xenophon, Cyropædiæ lib. II.

familiis locupletum servos delegerat, quibus nomen servitutis ipse detraxerat, et quibusdam convenis, et feris barbaris, corporis custodiam[i] committebat. Ita,[6] propter injustam dominatus cupiditatem in carcerem quodammodo ipse se incluserat. Quinetiam, ne tonsori collum committeret, tondere filias suas docuit. Ita sordido ancillarique[7] artificio regiæ virgines, ut tonstriculæ, tondebant barbam et capillum patris. Et tamen ab his[8] ipsis, cum jam essent adultæ, ferrum removit, instituitque, ut candentibus[9] juglandium[k] putaminibus barbam sibi et capillum adurerent. 59. Cumque duas uxores[l] haberet, Aristomachen, civem suam, Doridem autem Locrensem, sic noctu ad eas ventitabat, ut omnia specularetur et perscrutaretur ante. Et, cum fossam latam cubiculari lecto[10] circumdedisset, ejusque fossæ transitum ponticulo ligneo conjunxisset; eum ipsum, cum forem cubiculi clauserat, detorquebat. Idemque, cum in communibus suggestis[m] consistere non auderet, concionari ex turri alta solebat. 60. [*p.* 240.] Atque is, cum pila ludere vellet (studiose enim id factitabat), tunicamque poneret, adolescentulo, quem amabat, tradidisse gladium dicitur. Hic cum quidam familiaris[11] jocans

jectura Lambini.—6 *Itaque* ψ 2. Mox, *ipse* omittit ψ 2. *se* omittit χ.—7 *Ita sordidoque ancillari* Reg. *Itaque ancillari sordidoque* Venett. 1480. 1481. Beroald. Erasm. Crat. *Itaque sordido ancillarique* E U ξ χ. *Itaque ancillari artif.* conj. nescio quis ap. Orell. *officio regio* χ, Dav. probante Bentl.—8 *Et t. ab iis* edd. antiquiss. Manut. Lamb. Lall.—9 E ξ *cadentibus.* Actutum, *juglandum* D. *in gladium* E ξ ψ 1. *in glandium* ι χ.—10 Gesnerus volebat *tecto;* D ι *fossa lata cubicularis lectum;* Reg. et σ *fossa lata cubicularis lecto;* Argent. 1511. Erasm. *fossa lata cubiculares lectos.* Paulo post, *cum fores cubiculi* Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Manut. Lamb.—11 Margo Crat. et Victor. *familiarius.* Paulo post, *id dictum* Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Manut. Lamb. Lall.

NOTÆ

[i] *Corporis custodiam*] Idem refert tantum non ad verbum Val. Max. IX. 15.

[k] *Candentibus juglandium*] Sive a 'juvando' et 'glande,' ut videtur Nonio; sive, ut vult Gavius Bassus, a 'Jove' et 'glande,' quasi Jovis glans juglans dicatur: illius certe putamina, eo quod pinguia sint, facile incenduntur, et tenuem calorem, latamque flammam emittunt.

[l] *Duas uxores*] Quas uno die simul duxit. Aristomachæ pater fuit Hipparinus.

[m] *Communibus suggestis*] Plura vide apud Diodor. lib. XIV. et Plut. in Dione.

dixisset, 'Huic quidem certe vitam tuam committis,' arrisissetque adolescens, utrumque jussit interfici; alterum, quia viam demonstravisset interimendi sui; alterum, quia dictum id risu approbavisset. Atque, eo facto, sic doluit, ut nihil gravius tulerit[12] in vita: quem enim vehementer amarat, occiderat. Sic distrahuntur in contrarias partes impotentium cupiditates. Cum huic obsecutus sis, illi est repugnandum. 61. Quanquam hic quidem tyrannus ipse judicavit,[13] quam esset beatus. XXI. Nam, cum quidam ex ejus assentatoribus, Damocles,[n] commemoraret in sermone copias ejus, opes, majestatem dominatus, rerum abundantiam, magnificentiam ædium regiarum; negaretque unquam beatiorem quenquam fuisse; 'Visne igitur,' inquit,[1] 'Damocle, quoniam hæc te vita delectat, ipse eandem degustare, et fortunam experiri meam?' Cum se ille cupere dixisset, collocari jussit hominem in aureo lecto, strato pulcherrime[2] textili stragulo, magnificis operibus picto; abacosque[o] complures ornavit argento auroque cælato. Tum ad mensam eximia forma pueros delectos[3] jussit consistere, eosque, nutum ejus intuentes, diligenter

—12 Reg. Bern. 1. Victor. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *nihil ut tulerit gravius.* Statim, *amaret* codex unus Oxon. et Manut.—13 Ita Reg. Bern. 1. Guelf. alii codd. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Gebh. *indicavit* codd. aliquot, Venet. 1480. Manut. Lamb. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell.

CAP. XXI. 1 E ψ 2. et Crat. omittunt *inquit.* Actutum, *O Damocle* edd. ante Gebh. Dav. Lall. Orell. *quoniam te hæc vita* Venet. 1480. Dav. *eadem degustare* Reg. Guelf. E, non improbante Ernesti; *in eadem dignitate* D.—2 Ita conj. Ernesti; *pulcherrimo* codd. et reliquæ edd.—3 Gud. conj. *delicatos.* Mox, *ad nutum illius* duo codd. Oxon. edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. *nutum illius* Victor. et Orell. *nutum ejus* tacite Gebh. et Ernesti. *ad-*

NOTÆ

[n] *Damocles*] Ab Acrone et Porphyrione *Dimocles* appellatur. Huc pertinet illud Horat. Od. III. I. 17. 'Destrictus ensis cui super impia Cervice pendet, non Siculæ dapes Dulcem elaborabunt saporem; Non avium citharæque cantus Somnum reducent.'

[o] *Abacosque*] Abacus proprie est mensa, quæ basim non habet, et de pariete suspensa, nunc illi applicatur, nunc soluta demittitur: unde 'repositorium' Plinio dicitur XXVIII. 2. a Græco ἄβαξ, quasi μὴ ἔχων βάσιν, auctore Guicharto. De variis abaci significationibus vide apud Cæl. Rhodig. II. 30. Fulvium Ursinum ad Ciacconium de Triclinio, Bernardinum Balbum de Vocibus Vitruvianis.

ministrare. 62. Aderant unguenta, coronæ: [p] incendebantur odores: mensæ conquisitissimis epulis exstruebantur. Fortunatus sibi Damocles videbatur. In hoc medio apparatu fulgentem gladium, e lacunari seta equina aptum,[4] demitti jussit, ut impenderet illius beati cervicibus. Itaque nec pulchros illos ministratores[5] aspiciebat, nec plenum artis argentum; nec manum porrigebat in mensam: jam ipsæ defluebant coronæ: denique exoravit tyrannum, ut abire liceret, quod jam beatus nollet esse. Satisne videtur declarasse Dionysius, nihil esse ei beatum, cui semper aliquis terror[6] impendeat? Atque ei ne integrum quidem erat, ut ad justitiam remigraret, civibus[7] libertatem et jura redderet: iis enim se, adolescens, improvida ætate, irretierat erratis, eaque commiserat, ut salvus esse non posset, si sanus esse cœpisset. XXII. 63. Quantopere vero amicitias desideraret, quarum infidelitatem extimescebat, declaravit in Pythagoreis [q] duobus illis; quorum cum alterum vadem mortis accepisset; alter, ut vadem suum liberaret, præsto fuisset ad horam mortis[1] destinatam; 'Utinam ego,' inquit, 'tertius vobis amicus ascriberer!' Quam huic erat miserum, carere consuetudine amicorum, societate victus, sermone omnino familiari! homini præsertim docto a puero, et artibus[2] ingenuis erudito! Musicorum vero perstudiosum accepimus,[3] poëtam etiam [r] tragicum; quam bonum,

ministrare Guelf.—4 Ita Nonius, Gryph. Col. Victor. Gebh. seqq. *appensus* quatuor codd. Oxon. edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb.—5 Codex unus Oxon. Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Manut. Lamb. *administratores*—6 Dav. Wolf. Schutz. Orell. præeunte Jac. Gronov. *aliqui terror;* Oliv. Lall. *aliquid terroris.*—7 Ita Reg. cum codd. plerisque, Victor. Gebh. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *civibusque* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. Mox, *his enim, &c.* Reg. edd. antiquiss. Crat. Victor. Dav. *in improvida* Dav. in ed. pr. de conjectura.

CAP. XXII. 1 Ita Reg. Guelf. E U ι ξ χ ψ 1. 2. Argent. 1511. Victor. Manut. Dav. in ed. pr. Wolf. Orell. *morti* D, edd. antiquiss. Beroald. Crat. Lamb. Dav. in ed. sec. Lall.—2 Dav. de Bentleii conjectura, et Schutz. *docto, et a puero artibus;* edd. antiquiss. et Crat. *a puero, institutis et artibus.*—3 Ita

NOTÆ

[p] *Coronæ*] Solennes in cœnis coronas fuisse scribit Plinius, et coronatos epulari solitos veteres.

[q] *Pythagoreis*] Damone et Pythia, sectæ Pythagoricæ. De quibus nos alibi.

[r] *Poëtam etiam*] Philoxenum ad latomias misit, quod carmina sua

nihil ad rem: in hoc enim genere, nescio quo pacto, magis quam in aliis, suum cuique pulchrum est. Adhuc neminem cognovi poëtam (et mihi fuit cum Aquinio [s] amicitia), qui sibi non optimus videretur. Sic se res habet: te tua, me delectant mea. Sed, ut ad Dionysium redeamus; omni cultu et victu humano carebat: vivebat cum fugitivis, cum facinorosis,[4] cum barbaris: neminem, qui aut libertate dignus esset, aut vellet omnino liber esse, sibi amicum arbitrabatur.

XXIII. 64. [*p.* 241.] Non ego jam cum hujus vita (qua tetrius, miserius,[1] detestabilius excogitare nihil possum) Platonis aut Archytæ vitam comparabo, doctorum hominum et plane sapientium: ex eadem urbe humilem homunculum [t] a pulvere et radio [u] excitabo, qui multis annis post fuit, Archimedem: cujus ego, quæstor,[x] ignoratum ab Syracusanis, cum esse omnino negarent, septum undique et vestitum vepribus et dumetis, indagavi sepulcrum: tenebam

Guelf. Bern. 1. in marg. ed. vet. Bouh. Venet. 1481. Beroald. Victor. Manut. Lall. Schutz. *accepimus* omittunt Reg. Bern. 1. D U ι σ χ ψ 2. Venet. 1480. Gebh. Wolf. Orell. *accepimus* post *tragicum* habent alii codd. *perstudiosum fuisse accepimus* Lamb. *Musicorum v. perstudioso, poëtæ etiam tragico, quam bono* conj. Bentl. recepit Dav. *et tragicum* D E χ. Paulo post, *cum Aquino* Bern. a m. pr. Leid. duo codd. Oxon. Argent. 1511. Manut. Wolf. Schutz. Orell. *cum Attilio* Eliens. 2.—4 Reg. *facinerosis.* Mox, *autem qui libertate* E ξ. *aut qui libertate* U.

CAP. XXIII. 1 *Non ergo* χ. *qua teterius, qua miserius* D. *qua deterius, mi-*

NOTÆ

laudare noluisset; cumque audivisset tragœdiæ, quam scripserat, præmium præ ceteris concessum esse, gaudio obiit. Plin.

[s] *Cum Aquinio*] Illo forte de quo Catull. XIV. 18. 'Nam si luxerit, ad librariorum Curram scrinia: Cæsios, Aquinios, Suffenum, omnia colligam venena.' Meminit illius Giraldus.

[t] *Homunculum*] De quo Silius Ital. XIV. 341. 'Vir fuit Isthmiacis decus immortale colonis, Nudus opum; sed cui cœlum terræque paterent.'

[u] *A pulvere et radio*] Geometræ figuras suas in arena describebant radio, quæ virga erat, seu baculus mathematicus. Virg. Ecl. III. 40. 'Descripsit radio totum qui gentibus orbem:' quanquam pro *radio* vocem aliam substituendam puto: quid enim ad rem præsentem 'radius?'

[x] *Ego quæstor*] Hanc suam in Sicilia quæsturam sæpe commemorat in Verrinis et pro Plancio. Sicilia duobus quæstoribus regi solebat, uno Lilybætano, altero Syracusano. Cicero Lilybætanus fuit, Sexto Peducæo prætore.

enim quosdam senariolos,[y] quos in ejus monumento esse inscriptos[2] acceperam; qui declarabant, in summo sepulcro sphæram esse positam[a] cum cylindro.[a] 65. Ego autem, cum omnia collustrarem oculis (est enim ad portas[3] Agragianas[b] magna frequentia sepulcrorum), animadverti columellam[c] non multum e dumis eminentem, in qua inerat sphæræ figura et cylindri. Atque ego statim Syracusanis (erant autem principes[4] mecum) dixi, me illud ipsum arbitrari esse, quod quærerem. Immissi cum falcibus multi purgarunt et aperuerunt locum. 66. Quo cum patefactus esset aditus, ad adversam[5] basim accessimus. Apparebat epigramma, exesis posterioribus partibus versiculorum, dimidiatis[6] fere. Ita nobilissima Græciæ civitas, quondam vero etiam doctissima, sui civis unius acutissimi monumentum ignorasset, nisi ab homine Arpinate[d] didicisset. Sed redeat, unde aberravit, oratio. Quis est omnium,[7] qui modo cum Musis, id est, cum humanitate et cum doctrina,

serius σ.—2 E U ξ ψ 2 *esse scriptos.*—3 Codex unus Oxon. *a porta.* Actutum, *Achradinas* codex Ursini, Wolf. Schutz. Orell. *Agraginas* Palat. 1. χ. *Acraganas* Lamb. *Agragantinas* Camer. et Dorvill. *Galeagrinas* conj. Bouh. *Jagragianas* E. *Suggraginas* U. *Sagragiana σ.* Lect. nostram servant Reg. Bern. 1. Beroald. Argent. 1511. Crat. Victor. Manut. Dav. Tum, *animum adverti* Reg. Vat. Dav. *columnellam* D U.—4 Codex unus Oxon. *erat autem princeps.* Pro *illud ipsum*, Venet. 1480. et Orell. habent *ipsum illud.* Tum, *arbitrare e. q. queremus* E ξ.—5 *Qui . . . aditus, adversam* D ψ 2. *basim accedimus* E ξ.—6 Dav. de conj. Bentl. *dimidiatum.*—7 *Quis est enim* codex unus Oxon. edd. antiquiss. Manut. Lamb. Paulo post, *qui se esse non h. m. malit* e tribus codd. suis et uno Oxon. Gœrenz. ad Fin. p. 274. probante Beier ad

NOTÆ

y *Senariolos*] Genus versuum a senis pedibus dictum.

a *Sphæram esse positam*] Posita autem fuerat, quia de Sphæra et Cylindro duos libros scripserat Archimedes.

a *Cum cylindro*] Omnis figura teres et oblonga cylindrus dicitur, a *κυλίνδω, volvo.*

b *Agragianas*] Erant eæ per quas Agrigentum, seu Agragentum, ibatur. Agragas vero urbs erat Siciliæ, a flumine præter ipsam fluente sic dicta.

c *Columellam*] Tumulis veterum Syracusanorum imponebatur columella, tribus tantum cubitis alta; idque a Demetrio constitutum est, ut modus sepulcris finiretur, inquit Cic. de Legibus.

d *Arpinate*] Arpinum patria fuit Ciceronis. Oppidum olim Latii, in confinio Samnii; nunc castrum in *Terra di Lavoro*, prope Soram et montem Cassinum.

habeat aliquod commercium, qui se non hunc mathematicum malit, quam illum tyrannum? Si vitæ modum actionemque quærimus; alterius mens rationibus agitandis exquirendisque alebatur, cum oblectatione solertiæ; qui est[8] unus suavissimus pastus animorum: alterius in cæde et injuriis, cum et diurno et nocturno metu. Age, confer Democritum, Pythagoram, Anaxagoram: quæ regna, quas opes, studiis eorum et delectationibus antepones? 67. Etenim, quæ pars optima est in homine, in ea situm esse necesse est illud, quod quæris,[9] optimum. Quid est autem in homine, sagaci ac bona mente melius? Ejus bono fruendum est igitur, si beati esse volumus. Bonum autem mentis est virtus: ergo hac beatam vitam contineri necesse est. Hinc omnia, quæ pulchra, honesta, præclara sunt, (ut supra dixi; sed dicendum idem illud[10] paulo uberius videtur) plena gaudiorum sunt. Ex perpetuis autem plenisque gaudiis cum perspicuum sit vitam beatam existere, sequitur, ut ea existat ex honestate.

XXIV. 68. Sed, ne verbis solum attingamus[1] ea quæ volumus ostendere, proponenda quædam quasi moventia sunt, quæ nos magis ad cognitionem intelligentiamque convertant. Sumatur enim nobis quidam præstans vir optimis artibus, isque animo parumper et cogitatione fingatur. Primum ingenio eximio sit, necesse est, (tardis enim mentibus[a] virtus non facile comitatur)[2] deinde ad investigan-

Offic. tom. I. p. 151. *qui se non h. m. esse* alius cod. Oxon.—8 Victor. et Gebh. omittunt *est*. Statim, *alterius cæde* Manut. Lamb. Tum, *et in injuriis* codd. aliquot ap. Orell.—9 Dav. de Bentleii conjectura *quærimus*. Actutum, *omnium optimum* codex unus Oxon. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Victor. Manut. Lamb.—10 Edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. *illud idem*; pro quibus E χ habent tantum *id*; D U omittunt *idem*.

CAP. XXIV. 1 D *attigamus*; E *attendamus*. Statim, *præponenda* E ξ.—2 Ita Reg. Gryph. Col. E U ξ σ ψ 1. Venet. 1480. Victor. Gebh. seqq. *committitur* Guelf. ι, Venet. 1481. Beroald. Crat. Manut. Lamb. *comititur* D. *committatur* ψ 2. Mox, *investigandum* E U. *vestigandum* ι. ψ 2.

NOTÆ

[a] *Tardis enim mentibus*] 'Comitari' reperitur interdum cum dativo, ex constructione Græca; cum Latina accusativum postulet. Sic Claudianus in Ruffin. 'Et luxus populator opum, cui semper inhærens Infelix

dam veritatem studio incitato. Ex quo triplex ille animi [f] fœtus existet;[3] unus in cognitione rerum positus, et in explicatione naturæ; alter in descriptione expetendarum fugiendarumve rerum; tertius in judicando, quid cuique rei sit consequens, quid repugnans: in quo inest omnis tum subtilitas disserendi, tum veritas judicandi. 69. Quo tandem igitur gaudio affici necesse est[4] sapientis animum, cum his habitantem pernoctantemque curis? ut, cum totius mundi motus conversionesque perspexerit; sideraque viderit innumerabilia, cœlo inhærentia, cum ejus ipsius motu congruere, certis infixa sedibus? septem alia[a] suos quæque tenere cursus, multum inter se aut altitudine[5] aut humilitate distantia, quorum vagi motus rata tamen et certa sui cursus spatia definiant? [*p.* 242.] Horum nimirum aspectus[6] impulit illos veteres, et admonuit, ut plura quærerent. Inde est indagatio nata initiorum,[7] et tanquam seminum, unde essent omnia orta, generata, concreta; quæque cujusque generis, vel inanimi vel animantis, vel muti vel loquentis origo, quæ vita, qui interitus, quæque ex alio in aliud vicissitudo atque mutatio; unde terra, et quibus librata[8] ponderibus, quibus cavernis maria sustineantur; in

[a] *Sidera, quæ planetæ vocantur.*

—3 Ita Victor. Gebh. seqq. *existit* edd. antiquiss. Erasm. Crat. Manut. Lamb. Paulo post, *alter in discretione* Victor. *fugiendarumque* Reg. alii codd. Lamb. *rerum in munere vivendi* D. *rerum ratione vivendi* ι. *rerum vivendi* χ ψ 2. *in judicanda* D. *in indicando* ψ 2. Pro *consequens*, χ, Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. habent *conveniens*. Deinde, *in quo est* D ψ 2. *tum omnis* Victor. *omnium tum* χ. *omnis cum* Reg.—4 Reg. D E U ξ σ ψ 1. 2. Venet. 1480. *necesse esset*. Mox, *et*, *cum* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Manut. *ut* omittunt Medic. Lamb. Dav. probante Bentl.—5 E ξ *latitudine*. Mox, *spatia definiantur* E.—6 *Horum n. aspectum* E.—7 *Inde est i. n. vitiorum* E. Statim, *quæ cujusque* E ξ. *quoque cujusque* ψ 2. Tum, *vel animi, vel animantis* E ξ. *vel inanimi illis animantibus* ψ 2. *vel inanimi vel animati* edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. *vel muti* desunt in D. *quis intentus* edd. ante Gebh.—8 Dav. ex Eliens. 2 *terra æquis librata*, improbante Ernesti. Pro *sustineantur*, quod servant E U ξ σ ψ 1. 2. Venet. 1481. Beroald. Argent.

NOTÆ

humili gressu comitatur egestas.' Plura Vossius de Constructione, cap. 85.

[f] *Triplex ille animi*] Tres philosophiæ partes, physica, ethica, logica.

qua omnia, delata gravitate, medium mundi locum semper expetant, qui est idem infimus in rotundo. XXV. 70. Hæc tractanti animo, et noctes et dies cogitanti, existit illa a Deo Delphis præcepta[1] [g] cognitio, ut ipsa se mens agnoscat, conjunctamque cum divina mente se sentiat; ex quo insatiabili gaudio completur. Ipsa enim cogitatio de vi et natura Deorum studium incendit illius æternitatis imitandæ;[2] neque se in brevitate vitæ collocatam putat, cum rerum causas alias ex aliis aptas, et necessitate nexas, videt: quibus, ab æterno tempore fluentibus in æternum, ratio tamen mensque moderatur. 71. Hæc ille intuens atque suspiciens, vel potius omnes partes orasque circumspiciens, quanta rursus animi tranquillitate humana et citeriora[h] considerat! Hinc illa cognitio virtutis existit: efflorescunt genera partesque virtutum: invenitur, quid sit, quod natura spectet[3] extremum in bonis, quid in malis ultimum; quo referenda sint officia, quæ degendæ ætatis ratio deligenda. Quibus et talibus rebus exquisitis, hoc vel maxime efficitur, quod hac disputatione agimus,[4] ut virtus, ad beate vivendum, sit se ipsa contenta. 72. Se-

1511. Erasm. Manut. Dav. Wolf. Schutz. *sustineat* exhibent Col. D χ, Venet. 1480. Crat. Victor. Lamb. Gebh. Lall. Orell. *sustineant* Reg. *in quam omnia* Lamb. *qua omnia*, omissa præpositione *in*, Dav. Oliv. Deinde, *semper expectant* E ψ 2. *semper aspectant* ξ.

Cap. XXV. 1 D *a Deo Delphis et præc.* E ψ 2 *de Adelphis præc.* σ *de eo delphis præc.* Statim, *mens cognoscat* D. *mens vitiis exutam cognoscat* U, Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. *mens vitiis exutam agnoscat* χ, Leid. et ed. vet. Bouh. Tum, *mente esse sentiat* Lamb. Deinde *gaudio compleatur* omnes codd. et edd. ante Dav. item Lall. *gaudio completur* est de conjectura Bentleii; receperunt Dav. Schutz. Orell.—2 Reg. D U *imitandi;* ψ 2 *mutandi;* χ *mutandum.* Statim, *collocatum* Dav. e Pith. et Erasmi ed. *conlocata* Reg.—3 Gryph. *expectetur;* unde Brut. conj. *expetatur.* Mox, *quod in malis ultimum* edd. vett. *quid sit ultimum* D. *sunt officia* D U χ ψ 2. *officia* deest in E. *ratio dirigenda* E ξ.—4 Leid. D U χ ψ 1. 2. edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. *agitamus.*—5 Reg. et

NOTÆ

g *Delphis præcepta*] In foribus templi Delphici scripta erat ea vox, 'Nosce teipsum,' ab Apolline, ut quidam referunt.

h *Et citeriora*] Id est, infra lunam, et ex ea parte, qua lunam respicimus, posita: sic Gallia citerior, sive Cisalpina, dicitur, quæ ex ea parte, qua Alpes respicimus, posita est.

quitur tertia, quæ per omnes partes sapientiæ manat et funditur, quæ rem definit,[5] genera dispertit, sequentia adjungit, perfecta concludit, vera et falsa dijudicat, disserendi ratio et scientia; ex qua cum[6] summa utilitas existit ad res ponderandas, tum maxime ingenua delectatio, et digna sapientia. Sed hæc otii.[b] Transeat idem iste sapiens ad rempublicam tuendam. Quid eo possit esse præstantius, cum contineri prudentia[7] utilitatem civium cernat, justitia nihil in suam domum inde derivet, reliquis utatur tot tam variisque virtutibus? Adjunge fructum amicitiarum; in quo doctis[8] positum est cum consilium omnis vitæ, consentiens, et pæne conspirans, tum summa jucunditas e quotidiano cultu atque victu. Quid hæc tandem vita desiderat,[9] quo sit beatior? cui rei, refertæ tot tantisque gaudiis, fortuna ipsa cedat necesse est. Quod si gaudere talibus bonis animi, id est, virtutibus, beatum est, omnesque sapientes iis[10] gaudiis perfruuntur; omnes eos confiteri beatos esse, necesse est.

XXVI. 73. A. Etiamne[1] in cruciatu atque tormentis? M. An tu me in viola putabas,[2] aut in rosa, dicere? an Epicuro, qui tantummodo induit personam philosophi, et sibi ipse hoc nomen inscripsit, dicere licebit, (quod quidem, ut habet se res, me tamen plaudente dicit) nullum sapienti esse tempus, etsi uratur, torqueatur, secetur, quin possit excla-

[b] *Sed hæc a sapiente tractantur cum otiosus est.*

Venet. 1481. *definivit.* Actutum, *genera dispartit* D, Argent. 1511. Erasm. Crat. Oliv.—6 *Ex qua tum* codex unus Oxon. Paulo post, *digna sapiente* cod. Ursin.—7 Ita Reg. Bern. omnes Leid. ξ, edd. antiquiss. Crat. Manut. Gebh. *cum prudentia* D E U ι σ χ ψ 1. 2. Lamb. Dav. Oliv. Lall. Wolf. Schutz. Orell. Mox, *tot tamque variis* codex unus Oxon. edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb.—8 Venet. 1481. Beroald. Crat. Manut. Victor. Lamb. Lall. Bipont. *a doctis.* Statim, *tum consilium* Bern. codex unus Oxon. Wolf. Schutz. Orell.—9 Ernesti conj. *desideret.* Mox, *cui refertæ* nonnulli codd. Bern. a m. sec. ed. vet. Bouh. Lamb. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. et sic conj. Manut.—10 Dav. Wolf. Orell. *his;* Crat. et Victor. omittunt *iis.* Mox, *eos omnes* Venet. 1481. *beatos esse confiteri* Victor.

CAP. XXVI. 1 *Etiam* Reg.—2 Guelf. tres codd. Oxon. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. *putas,* probantibus Dav. et Ernesti. Mox, *quia tantummodo* tres codd. Oxon. Reg. Dav. *et sibi ipsi* tres codd. Oxon. Leid. Venet. 1480. Crat. Victor. *hoc nomen inscribit* ψ 2. *ut ut habet se res* Lall. de conjectura Bentleii. *me t. applaudente* Lamb. Deinde, *etiam si uratur* ξ ψ 2. *etiam sumi-*

mare, 'Quam pro nihilo puto!' cum præsertim omne malum dolore definiat; bonum voluptate;[3] hæc nostra honesta, turpia, irrideat; dicatque, nos, in vocibus occupatos, inanes sonos fundere; neque quicquam ad nos pertinere, nisi quod aut læve aut asperum in corpore sentiatur. Huic ergo, (ut dixi) non multum differenti a judicio ferarum, oblivisci licebit sui? [*p.* 243.] et tum fortunam contemnere, cum sit omne et bonum ejus et malum in potestate fortunæ, tum dicere, se beatum[4] in summo cruciatu atque tormentis, cum constituerit, non modo summum malum esse dolorem, sed etiam solum? 74. Nec vero illa sibi remedia comparavit[5] ad tolerandum dolorem, firmitatem animi, turpitudinis verecundiam, exercitationem consuetudinemque patiendi, præcepta fortitudinis, duritiam virilem; sed una se dicit recordatione[i] acquiescere præteritarum voluptatum: ut, si quis æstuans, cum vim caloris non facile patiatur, recordari velit, se aliquando in Arpinati nostro gelidis fluminibus[k] circumfusum fuisse. Non enim video, quo modo sedare possint[6] mala præsentia præteritæ voluptates. 75. Sed, cum is dicat, semper beatum esse sapientem, cui dicere hoc, si sibi constare vellet, non liceret; quidnam faciendum est his,[7] qui nihil expetendum, nihil in bonis ducendum, quod honestate careat, existimant? Me quidem auctore, etiam Peripatetici veteresque Academici

tur σ.—3 Venet. 1480. *voluptate bonum.* Paulo post, *aut lene* Reg. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *in corpore sentiat* ψ 1. 2.—4 E ξ *tum dicere esse beatum;* D *cum dicere, &c.* Statim, *cui constituerit* D. *cum constitueret* ψ 2.—5 Lamb. *compararit;* ψ 1 *comparabat.* Mox, *duritiem virilem* Argent. 1511. Erasm. Fabric. *duritiemque virilem* codex unus Oxon. *se dicat* Lamb. Deinde, *sese aliquando* D ψ 2. *esse aliquando* Reg. *se* omittit ξ.—6 Cod. ψ 2 *sedari possint;* σ *sedare possent.*—7 Ita Reg. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *hiis* Bern. 1. a m. pr. *iis* cdd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. Lamb.

NOTÆ

[i] *Dicit recordatione*] Moriens hæc scripsit ad Hermachum: 'Hæc omnia mala minuebat animi lætitia, quam capiebam ex memoria rationum inventionumque nostrarum.'

[k] *Gelidis fluminibus*] Duos fluvios in Arpinati fuisse ait de Leg. lib. I. alteri nomen Fibrenus, alteri Liris. Sil. Ital. VIII. 400. 'Fibreno miscentem flumina Lirim.'

balbutire desinant aliquando;[8] aperteque et clara voce audeant dicere, beatam vitam in Phalaridis taurum descensuram. XXVII. 76. Sint enim[1] tria genera bonorum, ut jam a laqueis Stoicorum (quibus usum me pluribus, quam soleo, intelligo) recedamus: sint sane illa genera bonorum, dum corporis et externa jaceant humi, et tantummodo, quia sumenda sint, appellentur bona: alia autem illa divina longe lateque se pandant, cœlumque contingant,[l] ut,[2] ea qui adeptus sit, cur eum beatum modo, et non beatissimum, etiam dixerim? Dolorem vero[3] sapiens extimescet? is enim huic maxime[4] sententiæ repugnat. Nam contra mortem nostram atque nostrorum, contraque ægritudinem, et reliquas animi perturbationes, satis esse videmur superiorum dierum disputationibus armati et parati. Dolor esse videtur acerrimus virtuti adversarius: is ardentes faces intentat: is fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam, se debilitaturum[5] minatur. 77. Huic igitur succumbet virtus? huic beata sapientis et constantis viri vita cedet? Quam turpe! o Dii boni! Pueri Spartiatæ[m] non ingemiscunt, verberum dolore laniati. Adolescentium greges Lacedæmone vidimus ipsi, incredibili contentione certantes pugnis, calcibus, unguibus, morsu denique, ut exanimarentur[6] prius, quam se victos faterentur. Quæ barbaria India vastiora ut agrestior? in ea tamen gente primum

Lall.—8 Ita plurimi codd. et edd. ante Dav. *aliquando desinant* Reg. Dav. Orell. *desinat aliquando* D. *designat aliquando* ψ 2. *aperta et clara* D ψ 1.

CAP. XXVII. 1 *Sunt enim* D ι ψ 2. Mox, *quibus usus* E ξ. *quanquam soleo* ψ 2. *quam soleam* D. *sunt sane* ι σ ψ 2. *dummodo corporis* ψ 1. *et* ante *externa* omittunt D χ ψ 1. *et tantum, quia s. sunt* ψ 2. *sunt* etiam edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. Gebh. Lall. Deinde, *divina illa* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Crat. Victor. Manut. Lamb.—2 Dav. de conjectura Lambini delevit *ut;* uncis inclusit Orell.—3 *Doloremne* Dav. de conjectura. Statim, *extimescit* codex unus Oxon. edd. antiquiss. Crat. Victor.—4 Venet. 1481. Gebh. *maximæ*.—5 D U, Leid. et e Maffæi cod. Manut. *debellaturum*.—6 Ita Reg. edd. antiquiss. et Gebh. *cum exanimarentur* ξ χ ψ 2. Bern. Guelf. Dav.

NOTÆ

l *Cœlumque contingant*] Id est, excellant. Sic Horat. Od. I. 1. 36. 'Sublimi feriam sidera vertice.'

m *Pueri Spartiatæ*] De illo more Lacedæmoniorum dictum Tusc. lib. II. In ara Orthiæ Dianæ cædebantur.

ii,[7] qui sapientes habentur, nudi ætatem [n] agunt, et Caucasi nives [o] hyemalemque vim perferunt sine dolore: cumque ad flammam se applicaverunt, sine gemitu [p] aduruntur. 78. Mulieres vero [q] [in India],[8] cum est [cujusvis] earum vir mortuus, in certamen judiciumque veniunt, quam plurimum ille dilexerit: plures enim singulis solent esse nuptæ. Quæ est victrix, ea, læta, prosequentibus suis, una cum viro in rogum imponitur: illa, victa,[9] mœsta discedit. Nunquam naturam mos vinceret: est enim ea semper invicta. Sed nos umbris, deliciis, otio, languore, desidia, animum infecimus: opinionibus maloque more delenitum[10] mollivimus. Ægyptiorum morem quis ignorat? quorum imbutæ mentes pravitatis[11] erroribus, quamvis carnificinam prius subierint, [*p.* 244.] quam ibim,[r] aut aspidem,[s] aut

Lall. Wolf. Schutz. Orell. *tum exanimarentur* ι σ.—7 Reg. Venet. 1480. Dav. Orell. *ei;* Venet. 1481. Beroald. Victor. Crat. *hi.* Paulo post, *se applicaverint* Victor. et Gebh. *se applicuerunt* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *se applicuerint* Venet. 1480. Manut. Lamb.—8 'Sine causa Dav. et Ernesti *in India* uncis incluserunt.' *Orell.* Pro *cujusvis*, quod servant codd. aliquot Oxon. margo Crat. Victor. Gebh. *cujus* habent Reg. Bern. 1. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *alicujus* ψ 1. *cujusque* Guelf. ξ χ, ed. vet. Bouh. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Manut. Lamb. *cujuslibet* ι σ. *cujusvis* Ernestio delendum videbatur. Sed cf. Ochsner Ecl. p. 219.—9 Leid. *illa alia victa;* Dav. de Bentleii conj. *illæ victæ mœstæ cedunt.*—10 Gryph. *demotum;* idem cod. in marg. *devictum.*—11 Duo codd. Oxon. et Lamb. *pravis;* Schutz. conj. *fanaticis.* Pro *aspidem*, Lamb. conj. *apim.* Actutum, *aut fenicem* E. Tum, *aut corcodilum* e codd. Dav. Vide Gud. ad Phædr. I. 25. *aut cocodrillum* E. *aut crochodilon* D. *jugulent* χ.—

NOTÆ

[n] *Nudi ætatem*] Inde dicti gymnosophistæ. Hi modo ab ortu ad occasum perstabant solem contuentes defixis oculis, modo ferventibus arenis toto die alternis pedibus insistebant. De quorum patientia Val. Max. lib. III. Plin. Strabo, Solin. Philostratus.

[o] *Caucasi nives*] Caucasus duplex: alter inter mare Caspium et Pontum Euxinum; alter, de quo hic agitur, in Scythiæ et Indiæ confinio, ex quo Indus et Oxus profluunt.

[p] *Sine gemitu*] De eo more gymnosophistarum dictum lib. II. ubi de Calano, Alexandri familiari, dictum est.

[q] *Mulieres vero*] Onesicritus auctor est, eam mulieribus in India legem latam fuisse, ut maleficia tollerentur, neve aut virum, quod prius solebant, veneno tollerent, aut alios amarent. Sed neque lex, neque legis causa, Straboni aliisque auctoribus placet. Herodot. in Terpsichore, et Diodor. lib. XVI. plura habent de eo more.

[r] *Quam ibim*] Avis est Ægyptia, cujus duo genera; altera nigra, altera ciconiæ similis. Hinc error quorundam ibim ciconiam esse existi-

felem, aut canem, aut crocodilum violent; quorum etiam si imprudentes quippiam fecerint, pœnam nullam recusent. 79. De hominibus loquor. Quid bestiæ? non frigus,[12] non famem, non montivagos atque sylvestres cursus lustrationesque [c] patiuntur? non pro suo partu ita propugnant, ut vulnera excipiant? nullos impetus, nullos ictus reformident? Omitto, quæ perferant, quæque patiantur ambitiosi, honoris causa; laudis studiosi, gloriæ gratia;[13] amore incensi, cupiditatis. Plena vita exemplorum est. XXVIII. 80. Sed adhibeat oratio modum, et redeat illuc, unde defluxit.[1] Dabit, dabit,[2] inquam, se in tormenta vita beata: nec justitiam, temperantiam, inprimisque fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam prosecuta, cum tortoris os viderit, consistet; virtutibusque omnibus sine ullo animi terrore ad cruciatum profectis, resistet extra fores (ut ante dixi) limenque carceris: quid enim ea fœdius, quid deformius sola relicta, comitatu[3] pulcherrimo segregata? Quod[4] tamen fieri nullo pacto potest: nec enim virtutes sine beata vita cohærere possunt, nec illa sine virtutibus. 81. Itaque eam tergiversari[5] non sinent, secumque rapient ad quemcumque ipsæ dolorem cruciatumque ducentur. Sapientis est enim proprium,[6] nihil,

[c] *Circuitiones.*

12 Edd. antiquiss. Crat. Manut. *nonne frigus.* Paulo post, *nonne pro suo, &c.* eædem edd. *ita pugnant* Dav. in ed. pr.—13 Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Victor. Manut. *causa;* Ursin. et Gronov. delendum censebant *gratia;* uncis incluserunt Dav. et Wolf. in ed. pr. in ed. altera Wolf. uncis liberavit.

CAP. XXVIII. 1 Ita Guelf. tres codd. Oxon. edd. antiquiss. Junt. Erasm. *deflexit* Reg. Bern. a m. pr. Crat. Victor. Manut. Lamb. Gebh. Dav. Wolf. Schutz. Orell.—2 Alterum *dabit* omittunt Reg. D E U ι ξ σ χ ψ 2. Argent. 1511. Erasm. Mox, *patientia* Reg. Gryph. Gebh.—3 Ita codd. et edd. vett. *a comitatu* Schutz. et Wolf.—4 *Quod* omittunt Beroald. Argent. 1511. Erasm. —5 Venet. 1480. *virtutibus eamque tergiversari.*—6 *Sapientis enim proprium est*

NOTÆ

mantium. Illa usum clysteris docuit, rostro eluens alvum; serpentibus infensa. Juven. XV. 3. 'saturam serpentibus ibim.'

[b] *Aut aspidem*] Singulæ urbes Ægypti singulas bestias colebant; unde et urbibus nomina, Leontopolis, Cynopolis, Lycopolis, a leone, cane, lupo. Causas illius superstitionis vide apud Diodor. l. II. Juvenal. Sat. XV.

quod pœnitere possit, facere, nihil invitum; splendide, constanter, graviter, honeste omnia; nihil ita expectare, quasi certo futurum; nihil, cum acciderit, admirari, ut inopinatum ac novum accidisse videatur; omnia ad suum arbitrium referre; suis stare judiciis. Quo quid sit beatius, mihi certe in mentem venire non potest. 82. Stoicorum quidem facilis conclusio est; qui cum finem bonorum esse senserint, congruere naturæ,[t] cumque ea convenienter vivere; cum id sit in sapiente[7] situm, non officio solum, verum etiam potestate; sequatur necesse est, ut, cujus in potestate summum bonum, in ejusdem vita beata sit. Ita fit semper vita beata sapientis. Habes, quæ fortissime de beata vita dici putem, et, quo modo nunc est,[u] (nisi quid tu melius attuleris) etiam verissime.

XXIX. A. Melius equidem[1] afferre nihil possum: sed a te impetrarim libenter, nisi molestum sit, (quoniam te nulla vincula impediunt ullius certæ disciplinæ, libasque ex omnibus, quodcumque te maxime specie veritatis movet) quod paulo ante Peripateticos veteremque Academiam hortari videbare, ut sine retractatione libere dicere auderent, sapientes esse semper beatissimos;[2] id velim audire, quemadmodum his putes consentaneum esse id dicere:

Argent. 1511. Erasm. Actutum, *nihil, cujus pæn. &c.* conj. Lamb. *nihil invite* D, Eliens. 2 *nihil injuste* U ι ψ 2. Venet. 1481. *nihil invitus* E ξ. Deinde, *quasi in incerto* D. *quasi certe* E. *ut opinatum* D. *aut novum* E U ξ σ χ.—7 E U χ ψ 2 *cum id in sapiente;* Lamb. de conj. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *cum id sit in sapientis.*

Cap. XXIX. 1 Ita codd. aliquot, etiam Reg. Crat. Victor. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *Melius quidem* plerique codd. edd. antiquiss. Beroald. Manut. Lamb. Lall. Mox, *nil possum* edd. antiquiss. Erasm. Crat. Manut. *non possum* U χ. *impetrarem libenter* E, Venet. 1480. *impetrare libenter velim* duo codd. Leid. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. *impetrare velim* U χ. *ut, nisi* D E ξ σ ψ 2. Wolf. Orell.—2 Beroald. Argent.

NOTÆ

[t] *Congruere naturæ*] Huc pertinet illud de Fin. lib. v. 'Relinquitur ut summum bonum sit, vivere, scientiam adhibentem earum rerum, quæ natura eveniant, seligentem quæ secundum naturam sunt,' &c.

[u] *Et quo modo nunc est*] Hæc verba puto cum Mureto expungenda, ut legatur, *Habes quæ fortissime de beata vita dici putem, et, nisi quid tu melius attuleris, etiam verissime.*

multa enim a te contra istam sententiam dicta sunt, et Stoicorum ratione conclusa. 83. M. Utamur igitur libertate, qua nobis solis[x] in philosophia licet uti, quorum oratio nihil ipsa judicat, sed habetur in omnes partes, ut ab aliis possit ipsa per sese, nullius auctoritate adjuncta,[3] judicari. Et, quoniam videris hoc velle, ut, quæcumque dissentientium philosophorum sententia sit de finibus,[4] tamen virtus satis habeat ad vitam beatam præsidii; quod quidem Carneadem disputare solitum accepimus: sed is, ut contra Stoicos, quos studiosissime semper refellebat, et contra quorum disciplinam ingenium ejus exarserat; nos illud quidem cum pace agemus. Si enim Stoici fines bonorum recte posuerunt,[5] confecta res est: necesse est semper beatum esse sapientem. 84. Sed quæramus unamquamque reliquorum sententiam, si fieri potest, ut hoc præclarum quasi decretum[y] beatæ vitæ possit omnium sententiis et disciplinis convenire. XXX. [*p.* 245.] Sunt autem hæ[1] de finibus, ut opinor, retentæ defensæque sententiæ: primum simplices quatuor:[z] Nihil bonum, nisi honestum, ut Stoici: Nihil bonum, nisi voluptas, ut Epicurus: Nihil bonum, nisi vacuitas[2] doloris, ut Hieronymus:[a] Nihil bonum, nisi naturæ primis bonis[b] aut omnibus aut maximis frui, ut

1511. Erasm. *semper et beatissimos.*—3 Bentl. conj. *adjuta.*—4 Edd. antiquiss. Manut. Lamb. *de finibus sit.* Statim, *hoc quidem Carn.* conj. Lamb. *sed iis* Col. Venet.-1481. Victor. Paulo post, *nos autem illud cum pace* conj. Lamb. *nos illud idem, &c.* conj. Bonh. *nos illud quidem omnium cum, &c.* suspic. Bentl. *nos illius quidem, &c.* edd. antiquiss. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. uti volebat Ursin.—5 Reg. *possiverunt.* Mox, *necesse est* omittunt Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm.

CAP. XXX. 1 *Sunt autem hæc* e codd. Dav.—2 Ita ψ 2. Guelf. *voluptatem ... vacuitatem* alii codd. et edd. ante Ernesti. Actutum, *doloris* omittunt

NOTÆ

x *Qua nobis solis*] Recentiores Academici nulli doctrinæ addicti erant.

y *Quasi decretum*] Latini 'decreta,' 'placita,' 'scita' appellant, quæ Græci δόγματα.

z *Simplices quatuor*] M. Varro, libro de Philosophia, teste Aug. de Civit. Dei, lib. XIX. scripsit, ex distributione trium sectarum fines bonorum constituentium, aut in animo, aut in corpore, aut in utroque, existere posse sectas ducentas octoginta duas.

a *Ut Hieronymus*] De hac Hieronymi opinione dictum de Fin. lib. II.

b *Primis bonis*] Quæ 'primigenia,' Varro, Cicero alibi 'prima naturæ'

Carneades contra Stoicos disserebat. Hæc igitur simplicia; illa mixta. 85. Tria genera bonorum, maxima animi, secunda corporis, externa tertia, ut[3] Peripatetici; nec multo veteres Academici secus: voluptatem cum honestate Dinomachus[4] et Callipho[c] copulavit: indolentiam autem honestati Peripateticus Diodorus[d] adjunxit. Hæ sunt sententiæ, quæ stabilitatis aliquid habeant: nam Aristonis,[e] Pyrrhonis,[5] Herilli, nonnullorumque aliorum evanuerunt. Hi quid possint obtinere, videamus, omissis Stoicis, quorum satis videor defendisse sententiam. Et Peripateticorum quidem[6] explicata causa est, præter Theophrastum, et si qui illum secuti, imbecillius horrent dolorem et reformidant. Reliquis quidem licet facere id, quod fere faciunt, ut gravitatem dignitatemque virtutis exaggerent. Quam cum ad cœlum extulerint (quod facere eloquentes homines copiose solent), reliqua ex collatione[f] facile est conterere atque contemnere: nec enim licet iis,[7] qui laudem cum dolore petendam esse dicant, negare, eos esse beatos, qui illam adepti sint. Quanquam[8] enim sint in quibusdam malis, tamen hoc nomen beati longe et late patet. XXXI. 86. Nam, ut quæ-

Reg. D U ι σ χ ψ 2. Venet. 1480. Gebh.—3 Ernesti delendum censebat *ut.*—4 *Clitomachus* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Manut. Lamb. *et Calliphon* Wolf.—5 *Pyrroni* Reg. *Pironis* D E. *Pirionis* U. *Perilli* D. *Erilli* E. *Herili* U. *Ferilli* ι σ. *Hereli* ψ 2.—6 Lamb. *sententiam, et Peripateticis, quorum quidem.* Actutum, *satis explicata* E ξ. *per Theoph.* D E. *et qui* ψ 2. *imbecilius* D U. Tum, *id* omittunt Manut. Lamb.—7 Reg. Argent. 1511. Erasm. Dav. *nec enim licet his ; ψ 2 nec licet iis.* Statim, *dicunt* D E U ι σ χ, Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Victor. Manut. Lamb. Lall. *adepti sunt* omnes codd. et edd. præter Ernesti.—8 *Quamvis* Wolf. in Prælectt.

NOTÆ

vocat; incolumitas, sensus integri, vires, pulchritudo.

[c] *Dinomachus et Callipho*] De utroque vide de Fin. II. 6. et 11.

[d] *Peripateticus Diodorus*] De illo quoque ibidem.

[e] *Aristonis*] Aristo docebat nihil differre aliud ab alio, nec esse res ullas præter virtutes et vitia, inter quas nihil omnino interesset; Pyrrho, virtute constituta, nihil esse quod appetendum esset; Herillus, nihil esse bonum præter scientiam. Cic. de Fin. lib. V.

[f] *Reliqua ex collatione*] Aristoteles et Peripatetici divitias et reliqua fortunæ et corporis bona comparatione virtutis contemnenda censuerunt. Cic. de Fin. lib. IV.

stuosa mercatura, fructuosa aratio[1] dicitur, non si altera semper omni damno, altera omni tempestatis calamitate semper vacat; sed si multo majore ex parte extat in utraque felicitas; sic vita, non solum si undique referta bonis est, sed si multo majore et graviore ex parte bona propendent, beata recte dici potest. 87. Sequetur igitur,[2] horum ratione, vel ad supplicium, beata vita virtutem; cumque ea descendet in taurum, Aristotele, Xenocrate, Speusippo, Polemone auctoribus; nec eam, minis aut blandimentis corrupta, deseret. Eadem Calliphontis[3] erit Diodorique sententia; quorum uterque honestatem sic complectitur, ut omnia, quæ sine ea sint, longe et retro ponenda censeat. Reliqui habere se videntur angustius: enatant tamen; Epicurus, Hieronymus, et si qui sunt, qui desertum[4] illum Carneadem[s] curent defendere: nemo est enim, qui eorum bonorum animum putet esse judicem, eumque condocefaciat, ut ea, quæ bona malave videantur, possit contemnere. 88. Nam quæ tibi Epicuri[5] videtur, eadem erit Hieronymi et Carneadis causa, et, hercle, omnium reliquorum: quis

CAP. XXXI. 1 D ι σ ψ 2 *ratio;* ξ *oratio.* Mox, *non nisi altera* σ. *non si semper* D. Tum, *altera omnis temp.* E U ι ξ σ χ ψ 2. et edd. ante Dav. *altera omni* omittit D. *vacet* D E U ι ξ χ, Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Lall. *multo majori* edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. *ex parte existat* ψ 1. *ex parte extet* Manut. Lamb. Paulo post, *propendeant* D E, Venet. 1480. *propendunt* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. *perpenderint* Guelf. unde Ernesti conj. *propenderint.*—2 *Sequitur igitur* D χ ψ 1. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. *bonorum ratione* codd. plerique, etiam D E U ι ξ χ ψ 1. edd. antiquiss. Erasm. Crat. Gebh. probante Schott. *descendit in taurum* Erasm. Deinde, *nec eam minimis* codd. omnes et edd. ante Dav. item Dav. in ed. sec. *nec eam minis* est de conjectura Bentleii; receperunt Dav. in ed. pr. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *corruptam* D ξ. *corrumpi* ψ 2.—3 *Calliphonis* Lamb. *Calliphonti* volebat Gœrenz.—4 Codd. aliquot, et edd. ante Dav. *disertum.* Mox, *nemo est enim eorum, quin bonorum, &c.* de Ernesti conjectura Wolf. Schutz. Orell. *nemo est enim, quin eorum bonorum* conj. Lamb. probante Fabric. *nemo est enim eorum, qui b. a. non putet* Dav. *non* suppeditavit Eliens. 2. *nemo est enim, quin verorum bonorum an. putet* de Bentleii conjectura Dav. in ed. pr. Deinde, *eumque ita condocefaciat* conj. Ernesti.—5 *Nam quod tibi Epicurus* Reg. Vat. D E ι ξ σ, Venet. 1480. Dav. *Nam quod tibi Epicuri* verum putat Orell. Statim, *et hercule* Reg. Argent. 1511. Erasm. Dav. Paulo post, *an dolorem*

NOTÆ

s *Carneadem*] Qui finem bonorum ponit in bonis secundum naturam. Vide de Fin. v. 6.

enim parum est contra mortem aut dolorem paratus? Ordiamur ab eo, si placet, quem mollem, quem voluptarium dicimus.

Quid? is tibi mortemne videtur, an dolorem timere? qui eum diem, quo moritur,[h] beatum appellat; maximisque doloribus affectus, eos ipsos inventorum suorum memoria et recordatione confutat:[6] nec hæc sic agit, ut ex tempore quasi effutire videatur. De morte enim ita sentit, ut, dissoluto animante, sensum exstinctum putet: quod autem sensu careat, nihil ad nos id judicet pertinere. Item de dolore certa habet, quæ sequatur; quorum[7] magnitudinem brevitate consolatur,[i] longinquitatem levitate. 89. Quid tandem[8] isti grandiloqui[k] contra hæc duo, quæ maxime angunt,[l] melius habent, quam Epicurus? An ad cetera, quæ mala putantur, non et Epicurus et reliqui philosophi satis parati videntur? [p. 246.] Quis non[9] paupertatem extimescit? neque tamen quisquam philosophorum.[a] XXXII. Hic vero ipse quam parvo est contentus![m] nemo de tenui victu plura dixit. Etenim, quæ res pecuniæ cupiditatem afferunt, ut amori, ut ambitioni, ut quotidianis sumtibus, copiæ sup-

[a] *Illam extimescit.*

Guelf, *aut mortem, aut dolorem* D. *aut m. et dolorem* E ξ.—6 D *confutatur*; codex Ursini *compensat*, probante Lall. Actutum, *nec hoc* D E U ι ξ χ, Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. Tum, *ista sentit* codd. plerique, edd. antiquiss. Crat. Victor. Gebh. Lall. *ista sensit* D.—7 Ita Reg. Bern. 1. et edd. vett. *cujus* duo codd. Oxon. et de Bentleii sententia Dav. Wolf. Orell. Pro *levitate*, quod servant quatuor codd. Oxon. Guelf. edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *lenitate* habent Reg. U χ ψ 2. codex Schotti, Gebh. Dav.—8 *Qui tandem* Reg. E ψ 2. Leid. Dav. Orell. Statim, *melius se habent* edd. ante Ernesti; *meliusne se habent* Lall. cum uno cod. Oxon.—9 *Ex his grandiloquis quis non* Argent. 1511. Erasm. *Ex iis grandiloquis quis qui non* E ξ. Deinde, *tamen non quisquam* conj. Lamb.

NOTÆ

[h] *Eum diem, quo moritur*] Epicurus, qui, epistola ad Hermachum, quæ extat, sic loquitur, ut supra retulimus.

[i] *Brevitate consolatur*] Dicere solebat Epicurus, Dolor, si summus, brevis; si longus, levis.

[k] *Grandiloqui*] Peripatetici et Stoici.

[l] *Quæ maxime angunt*] Dolorem et mortem.

[m] *Parvo est contentus*] Aqua duntaxat et pane ut plurimum vescebatur. 'Et mitte mihi,' inquit, ad amicum scribens, 'casei paululum, ut cum epulari lautius voluero, possim.'

potant; cum procul ab iis [1] omnibus rebus absit, cur pecuniam magnopere desideret, vel potius curet omnino? 90. An Scythes Anacharsis [n] potuit pro nihilo pecuniam ducere; nostrates philosophi facere [2] non poterunt? Illius epistola fertur his verbis: 'Anacharsis Hannoni salutem. Mihi amictui est Scythicum [3] tegmen; [o] calceamentum, solorum callum; cubile, terra; pulpamentum, [p] fames; lacte, caseo, carne, vescor. Quare, ut ad quietum me licet venias. [b] Munera [4] autem ista, quibus es delectatus, vel civibus tuis vel Diis immortalibus dona.' Omnes fere philosophi omnium disciplinarum, nisi quos a recta ratione natura vitiosa detorsisset, eodem hoc [5] animo esse potuerunt. 91. Socrates, in pompa cum magna vis auri argentique ferretur, 'Quam multa non desidero!' inquit. Xenocrates, [q] cum legati ab Alexandro quinquaginta ei talenta [r] attulissent,

[b] *Quare potes te huc conferre ad me, tanquam ad hominem quietum.*

CAP. XXXII. 1 Bern. 1. Argent. 1511. Dav. Wolf. Orell. *ab his.* Statim, *cur curet omnino* Reg. Bern. 1. Leid. ξ χ, Venet. 1480. Dav. Wolf. Schutz. Orell.—2 Codex unus Oxon. omittit *facere*, uti volebant Manut. Bentl. et Dav. qui uncis inclusit; delevit Lamb. in ed. 1566. *non potuerunt* Reg. E ι ξ σ χ, Guelf. ed. vet. Bouh. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Dav.—3 *Mihi amictus est sericum* ψ 2. *Mihi amictus est Scyth.* Manut. Lamb. *tegimen* Reg. Dav. Orell. Mox, *palpamentum* Reg. D. *pulmentum* E ξ ψ 2. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Lamb. Lall. —4 *Mirari* ψ 2. *Licet munera*, cum asterisco, Manut. e codd. 'Verbosiora sane sunt Græca.' *Orell.* *quibus deliciaris* Lamb. 1566. *quibus es deliciatus*, vel *es delicatus*, conj. Lamb. ap. Fabric. *es delicatus* habet cod. Petrensis.—5 Edd.

NOTÆ

[n] *Anacharsis*] Floruit temporibus Solonis. Extat ejus epistola ad Crœsum, Lydorum regem. Laërt.

[o] *Scythicum tegmen*] Tergoribus vulpium muriumque pro veste utebantur Scythæ, quippe mollibus, et vento imperviis.

[p] *Pulpamentum*] Cibus delicatior: dictum a 'pulpa,' quæ proprie caro est quæ manducatur; ita appellata, vel quod pulsetur et conscindatur, ut Donat. in Hec. vel quod cum pulte olim mixta comederetur, ut Isidor. xx. 1.

[q] *Xenocrates*] Idem, missus cum ceteris, legatus ad Philippum Macedonem, solus ex omnibus a Philippo corrumpi donis non potuit.

[r] *Talenta*] Talentum Atticum, quod magnum dicebatur, octoginta et amplius pondo fuit; parvum sexaginta, atque adeo sex drachmarum millia, continens. Sed quoniam aliud alibi erat pondus valorque drachmarum, hinc diversa talentorum genera; Atticum, Euboicum, Ptolemaicum, Syrium, Tyrium, Babylonium, &c. Scriptores Græci Latinique, ubi talentum simpliciter vocant, plerumque Atticum minus intelligunt. Re-

quæ erat pecunia temporibus illis, Athenis præsertim, maxima; abduxit[6] legatos ad cœnam in Academiam; iis apposuit tantum, quod satis esset, nullo apparatu. Cum postridie rogarent eum, cui numerari juberet;[e] 'Quid? vos hesterna,' inquit, 'cœnula non intellexistis, me pecunia non egere?' Quos[7] cum tristiores vidisset, XXX minas[s] accepit, ne aspernari regis liberalitatem videretur. 92. At vero Diogenes liberius, ut Cynicus,[t] Alexandro roganti, ut diceret, si quid opus[8] esset, 'Nunc quidem paululum,' inquit, 'a sole:' offecerat videlicet[u] apricanti.[x] Et hic quidem disputare solebat, quanto regem Persarum vita fortunaque superaret: sibi nihil deesse; illi nihil satis unquam fore: se ejus voluptates non desiderare, quibus nunquam satiari ille posset, suas enim consequi[9] nulla modo posse.
XXXIII. 93. Vides, credo, ut Epicurus cupiditatum genera diviserit,[1] non nimis fortasse subtiliter, utiliter tamen:

[e] *Cui vellet dari illam Alexandri pecuniam quam attulerant.*

antiquiss. Crat. Manut. Lamb. Lall. *hoc eodem.*—6 Ita Vat. Col. Gebh. seqq. *adduxit* D E U ξ χ ψ 2. et edd. antiquiss. Mox, *his apposuit* Argent. 1511. Erasm.—7 *Quod* e Pal. 2. Gebh.—8 Ita Reg. alii multi, Venet. 1480. Dav. seqq. *si quis opus* e Vat. Gebh. *si quid ei opus* D, et margo Crat. *si qui sibi opus* Venet. 1480. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Mox, *a sole absis* E U ξ χ, edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. 1566. *a sole abscede* D. *a sole abi sis* conj. Gulielm. probante Bouh.—9 Ita D E U ι ψ 1. 2. et Lamb. *suas eum cons.* ξ σ χ, et edd. ante Lamb. item Dav. Wolf. Schutz. Orell.

CAP. XXXIII. 1 Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. *divisit.* Paulo post *esse parabiles* Reg. Venet. 1480. Orell. *esse* post *difficile* omittunt E U ξ χ, Venet. 1480. Manut. Lamb. *difficile esset*, omisso *censet*, D.

NOTÆ

spondet autem Franciæ monetæ hodiernæ libris, ut aiunt, circiter 2550. si de talento argenteo sermo est: nam aureum duodecies argentei valorem superabat.

[s] *XXX minas*] Mina Attica, Latinis *libra* erat, Græcis μνᾶ. Priscian.

[t] *Ut Cynicus*] Cynici enim inverecundissimi et maledicentissimi fuerunt. Vide responsum illud Diogenis in Alexandro apud Plut.

[u] *Videlicet*] Ferunt Alexandrum, responsionem admiratum, dixisse, 'Nisi Alexander essem, Diogenes esse vellem.' Plut. de Fortuna.

[x] *Apricanti*] Ab 'aprico,' quod opponitur 'opaco.' 'Apricus' locus est soli expositus, ab α privativo et φρίκη, *horror*. Festus. Vel 'apricus' quasi apericus, quia apertus. Non tamen quivis locus apertus ac soli expositus, apricus est, sed qui temperatus, Græcis εὐήλιος.

partim esse naturales et necessarias; partim naturales, et non necessarias: partim neutrum: necessarias satiari posse pæne nihilo; divitias enim naturæ parabiles esse: secundum autem genus cupiditatum, nec ad potiendum difficile esse censet, nec vero ad carendum: tertias, quod essent plane inanes, neque necessitatem modo, sed ne naturam quidem attingerent, funditus ejiciendas putavit. 94. Hoc loco multa ab Epicureis disputantur, eæque[2] voluptates singillatim extenuantur: quarum genera non contemnunt; non quærunt tamen copiam. Nam et obscœnas voluptates, (de quibus multa ab illis habetur oratio) faciles, communes, in medio[3] sitas esse dicunt: easque si natura requirat, non genere, aut loco, aut ordine, sed forma, ætate, figura, metiendas putant: ab iisque[4] abstinere minime esse difficile, si aut valetudo, aut officium, aut fama postulet: omninoque genus hoc voluptatum optabile esse, si non obsit; prodesse nunquam. 95. Totumque hoc de voluptate sic ille præcepit,[5] ut voluptatem ipsam per se, quia voluptas sit, semper optandam expetendamque putet; eademque ratione dolorem, ob id ipsum quia dolor sit, semper esse fugiendum: itaque hac usurum compensatione sapientem, ut voluptatem fugiat, [p. 247.] si ea majorem dolorem effectura sit; et dolorem suscipiat, majorem efficientem voluptatem; omniaque jucunda, quanquam sensu corporis judicentur, ad animum referri tamen. 96. Quocirca corpus gaudere tamdiu, dum præsentem sentiat[6] voluptatem; animum et præsentem percipere pariter cum corpore, et prospicere venientem, nec præteritam præterfluere sinere: ita perpetuas et contextas voluptates in sapiente fore sem-

Deinde, *neque non necess. modo*, vel *neque modo non necess.* conj. Lamb. improbante Fabric.—2 E, edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. Lamb. *hæque;* D *sique.* Mox, *singulatim* duo codd. Oxon. Argent. 1511. Erasm. Victor. Wolf. Schutz. Orell. *sigillatim* E ψ 2. Venett. 1480. 1481. Beroald. Manut. *disputantur, de quibus multa ab illis singulatim* margo Crat. Victor. *non* ante *quærunt* omittunt edd. ante Dav. item Lall. Orell. *nec quærunt* conj. Bentl.—3 Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *et in medio.* Tum, *si natura requirit* D, edd. antiquiss. Crat. Victor.—4 Beroald. Argent. Erasm. Crat. Victor. Dav. *ab hisque.* Paulo post, *prodesse nonnunquam* Ursin.—5 Reg. Bern. 1. D, ed. vet. Bonh. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *præcipit.* Paulo post, *et voluptatem* Reg. σ. *et ut voluptatem* D E. *ut et voluptatem* conj. Orell.—6 Ita

per, cum expectatio[7] speratarum voluptatum, perceptarum memoriæ jungeretur. Atque iis[8] similia ad victum etiam transferuntur; extenuanturque magnificentia et sumtus epularum, quod parvo cultu natura contenta sit. XXXIV. 97. Etenim quis hoc non videt, desideriis ista condiri omnia?[1] Darius in fuga,[y] cum aquam turbidam et cadaveribus inquinatam bibisset, negavit unquam se bibisse jucundius. Nunquam videlicet sitiens biberat. Nec esuriens Ptolemæus[z] ederat; cui cum peragranti Ægyptum,[2] comitibus non consecutis, cibarius in casa panis datus esset, nihil visum est illo pane jucundius. Socratem ferunt,[a] cum usque ad vesperum[3] contentius ambularet, quæsitumque esset ex eo, quare id faceret, respondisse, se, quo melius cœnaret, opsonare ambulando famem. 98. Quid? victum Lacedæmoniorum in phiditiis[4] [b] nonne videmus? ubi cum tyrannus cœnavisset Di-

conj. Bentl. recepit Schutz. *sentiret* codd. et reliquæ edd.—7 Ita Reg. tres codd. Oxon. Leid. Argent. 1511. Erasm. Victor. Gebh. seqq. *expectationi* codd. aliquot, edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. Lall. Statim, *memoria* Reg. edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. Lamb. Gebh. Lall. Orell. *jungetur* de Bentleii conjectura Dav.—8 *Atque his* Reg. Bern. 1. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *extenuaturque* duo codd. Oxon.

CAP. XXXIV. 1 Reg. Victor. Dav. Orell. *omnia ista condiri.*—2 Nonius *peregrinanti Ægyptum;* unde Lamb. *peregrinanti,* omisso *Ægyptum.*—3 Col. *ad vesperam;* Nonius *ad Piræeum.*—4 Ita codd. aliquot, Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Dav. *philitiis* Reg. Bern. 1. D E

NOTÆ

y *Darius in fuga*] In quam conjectus est ab Alexandro. Ea victoria decem Persarum millia occisa; peditum, ut Diodorus scribit, centum viginti millia; ut Arrianus, nonaginta; sexaginta, ut Justinus; tam peditum quam equitum centum et decem millia.

z *Ptolemæus*] Cum regibus omnibus Ægypti commune id nomen fuerit, de quo hic sermo, affirmari vix potest. Certe, non de Ptolemæo, Lagi filio, quod tamen Manutio placet; dictum enim illud in hominem delicatum magis cadit, quam in virum frugalitate insignem, qualis fuit Ptolemæus, Lagi filius.

a *Socratem ferunt*] Idem ferme dictum est de Fin. lib. II. Socratem dicere solitum, cibi condimentum esse famem, potionis sitim. Porro 'opsonare' et 'opsonari' active dicitur, pro emere opsonium. 'Opsonium' autem est quicquid ultra panem et vinum in cibo adjicitur.

b *In phiditiis*] Ut convivia Cretensium 'andria,' a viris, vocabantur, ita Lacedæmoniorum 'phiditia,' a φείδομαι, *parco, abstineo;* interdum 'sessitia,' id est sodalitia, appella-

onysius, negavit se jure illo nigro,[c] quod cœnæ caput erat, delectatum. Tum is, qui illa coxerat, 'Minime mirum;[5] condimenta enim defuerunt.' 'Quæ tandem?' inquit ille. 'Labor in venatu, sudor, cursus ab Eurota,[6][d] fames, sitis: his enim rebus Lacedæmoniorum epulæ condiuntur.' Atque hoc non ex hominum more solum, sed etiam ex bestiis intelligi potest, quæ, ut quicquid[7] objectum est,[e] quod modo a natura non sit alienum, eo contentæ, non quærunt amplius. 99. Civitates quædam universæ, more doctæ, parsimonia delectantur, ut de Lacedæmoniis paulo ante diximus. Persarum a Xenophonte[f] victus exponitur; quos negat ad panem adhibere quicquam, præter nasturtium.[g] Quanquam, si quædam etiam suaviora natura desideret, quam multa ex terra arboribusque gignuntur, cum[8] copia facili, tum suavitate præstantia! Adde siccitatem quæ consequitur hanc continentiam in victu: adde integritatem va-

U ι ξ σ ψ 2. Guelf. Venett. 1480. 1481. Lall. Wolf. Schutz. Orell.—5 Codex unus Oxon. Manut. Lamb. *mirum, inquit.*—6 Ita Reg. Bern. 1. cum plerisque codd. edd. antiquiss. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Gebh. *ad Eurotam* ι ξ σ χ ψ 2. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. uti conj. Bentl.—7 Eliens. 2. et Dav. *ut quid;* Reg. *ut quicquam.* Mox, pro *quod modo*, Reg. duo codd. Oxon. et quinque Pall. habent *quomodo;* Guelf. *quando modo;* Eliens. 2 *dummodo;* Vat. *quod a natura.* Ernesti delendum censebat *quod.* Præpositionem *a* omittunt Reg. D E U σ χ ψ 1. Gebh. Lall. Oliv. uncis inclusit Orell.—8 Bern. 1. Wolf. Schutz. Orell. *tum.* Mox, *facilia* de Bentleii conjectura Dav. *tum s. præstanti* ι ξ σ χ ψ 1. 2. uti conj. Lall.

NOTÆ

bantur. Ad hæc invitabantur adolescentes, quasi ad scholam frugalitatis.

[c] *Jure illo nigro*] Quo senes in ejusmodi conviviis vescebantur, carne adolescentibus relicta. Refert idem apophthegma Plut.

[d] *Eurota*] Fluvius est de quo dictum est supra, prope Spartam, ad cujus ripam se exercere juventus solebat.

[e] *Ut quicquid objectum est*] Legendum aut *quid* aut *quidque*, aut illud *quicquid* sumendum quo sensu a Lucret. II. 956. 'Inque suos quicquid rursus revocare meatus.' Et IV. 146. 'Semper enim summum quicquid de rebus abundat.' Ita Paul. Manut.

[f] *A Xenophonte*] De Institutione Cyri, lib. I. præclara sunt quæ ibi refert de frugalitate Persarum. Strabo quoque, lib. XV. et nos aliquid, de Fin. lib. II.

[g] *Nasturtium*] Herba hortensis, a naribus torquendis dicta. Nonius. Serpentes fugat; capitis vitia purgat. Plin. XX. 13. In pigros et desides proverbium est, 'Nasturtium comede.' Voss.

letudinis. 100. Confer sudantes, ructantes, refertos epulis, tanquam opimos boves: tum intelliges, qui voluptatem maxime sequantur, eos minime consequi; jucunditatemque victus esse in desiderio, non in satietate. XXXV. Timotheum,[h] clarum hominem Athenis, et principem civitatis, ferunt, cum cœnavisset apud Platonem, eoque convivio admodum delectatus esset, vidissetque eum postridie, dixisse, 'Vestræ quidem[1] cœnæ, non solum in præsentia, sed etiam postero die, jucundæ sunt.' Quid, quod ne mente quidem recte uti possumus, multo cibo et potione completi?[2] Est præclara epistola Platonis[i] ad Dionis[3][k] propinquos, in qua scriptum est his fere verbis: 'Quo cum venissem, vita illa beata, quæ ferebatur, plena Italicarum Syracusiarumque[4] mensarum, nullo modo mihi placuit; bis in die saturum fieri, nec unquam pernoctare solum, ceteraque, quæ comitantur huic vitæ, in qua sapiens nemo efficietur unquam, moderatus vero multo minus. Quæ enim natura tam mirabiliter temperari potest?' 101. Quo modo igitur jucunda vita potest esse, a qua absit prudentia, absit moderatio? Ex quo Sardanapali,[l] opulentissimi

---

CAP. XXXV. 1 Reg. Col. U ξ σ, Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. *equidem*, probante Bouh. Mox, *in præsenti* Col. et Lamb. *in præsentium*, omissis *sed etiam*, codex unus Oxon. *et in postero* D. *postera* U.—2 D E *complecti*.—3 *Dionysii* D ι σ. *Diogenis* ψ 2.—4 *Syracusarumque* D U χ, Venet. 1480. *Syracusanarumque* E ξ ψ 2. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Mannt. Lamb. Statim, *mihi* omittunt Venett. 1480. 1481. Paulo post, *nemo efficitur* duo codd. Oxon. Venet. 1481. Beroald. Argent.

NOTÆ

[h] *Timotheum*] Cononis filium, qui acceptam a patre gloriam multis auxit virtutibus. Ob victoriam de Lacedæmoniis reportatam, statua donatus. Hunc ultimum Atheniensium merito dixeris, quippe quem nullus memoria dignus secutus sit. Vitam lege apud Æmil. Prob. Dictum illud Timothei refert Athen. lib. x.

[i] *Epistola Platonis*] Extat adhuc ordine septima; initium ejus est, 'Scripsistis mihi,' &c. Male a Cicerone conversam putat Victorius, Var. Lect. III. 8.

[k] *Dionis*] Syracusani. Hujus soror Aristomache nupsit Dionysio seniori. Dion, disturbato Dionysio juniore, et Syracusis tyrannide liberatis, mox perfidia Calippi Atheniensis interfectus est.

[l] *Sardanapali*] Ultimi Assyriorum regis, mollitie et luxu notissimi. Rex fuit a Nino trigesimus. Diodor. Biblioth. lib. III. A suis, duce Arbace, in regia obsessus, seque ac divitias in pyram conjecit; hoc solo imita-

Assyriæ[5] regis, [p. 248.] error agnoscitur, qui incidi jussit in busto,[m]

Hæc habeo, quæ edi, quæque exsaturata libido
Hausit: at illa jacent multa et præclara relicta.

'Quid aliud,' inquit Aristoteles, 'in bovis, non in regis,[6] sepulcro inscriberes?' Hæc habere se mortuum dicit, quæ ne vivus quidem diutius habebat, quam fruebatur. 102. Cur igitur divitiæ desiderentur?[7] aut ubi paupertas beatos esse non sinat? Signis,[8] credo, tabulis, ludis. Si quis est, qui his delectetur, nonne melius tenues homines fruuntur, quam illi, qui his[9] abundant? Est enim earum omnium rerum nostra in urbe[10] summa in publico copia. Quæ qui privati habent,[11] nec tam multa, et raro vident, cum in sua rura venerunt. Quos tamen pungit aliquid,[n] cum, illa unde habeant, recordantur. Dies deficiat,[12] si velim paupertatis causam defendere: aperta enim res est; et quotidie nos ipsa natura admonet, quam paucis, quam parvis rebus egeat, quam vilibus.

XXXVI. 103. Num igitur ignobilitas, aut humilitas, aut etiam popularis offensio, sapientem beatum esse prohibebit? Vide, ne plus commendatio in vulgus, et hæc, quæ

1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb.—5 *Syriæ* codd. et edd. ante Ernesti, qui de conjectura Corradi dedit *Assyriæ*.—6 'Hæc, *non in regis*, sine ulla causa suspecta Ernestio, uncis inclusit Schutz.' *Orell.*—7 Lamb. *desiderantur*. Statim, *non sinat* est de conjectura Ernesti; codd. omnes et edd. reliquæ habent *non sinit*.—8 *In signis* Lamb. de conjectura. Statim, *tabulis pictis* quidam ap. Lamb. *tabulis, columnis* conj. Dav.—9 Argent. 1511. et Erasm. *qui iis . . . qui iis*.—10 Reg. Bern. 1. Leid. Venet. 1480. Dav. Orell. *nostra urbe;* Schutz. *in nostra urbe*.—11 *Quæ qui privatim* codex unus Oxon. Lamb. Orell. uti volebat Ernesti. Mox, *in s. r. venerint* Venet. 1481. Beroald. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb.—12 Ita Vat. codex unus Oxon. Dav. Wolf. Schutz. *deficiet* Reg. alii codd. plerique, edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. *me deficiet* codex unus Oxon. Lamb. Oliv. Lall.

NOTÆ

tus virum. Justin.

[m] *Jussit in busto*] Refert Athenæus lib. VIII. epitaphium integrum; atque eo inscriptam fuisse statuam in civitate quadam Ciliciæ, cui Anchiola nomen. De illo nos de Finib. lib. II.

[n] *Pungit aliquid*] Innuitur hic forte Verris avaritia, qui signa omnia e Sicilia domum transportaverat. Quæ cum ex rapina comparasset, non poterat non pungi memoria sceleris sui.

expetitur, gloria, molestiæ habeat, quam voluptatis. Leviculus sane noster [1] Demosthenes,[o] qui illo susurro delectari se dicebat aquam ferentis mulierculæ (ut mos in Græcia est), insusurrantisque alteri, 'Hic est ille Demosthenes.' Quid hoc levius? At quantus orator! Sed apud alios loqui videlicet didicerat, non multum ipse secum.[p] 104. Intelligendum est igitur, nec gloriam popularem ipsam per sese [2] expetendam, nec ignobilitatem extimescendam. 'Veni Athenas,' inquit Democritus; 'neque me quisquam ibi [3] agnovit.' Constantem hominem et gravem! qui glorietur, a gloria se abfuisse. An tibicines, iique [4] qui fidibus utuntur, suo, non multitudinis arbitrio, cantus numerosque moderantur;[q] vir sapiens, multo arte majore præditus, non, quid verissimum sit, sed quid velit vulgus, exquiret? An quicquam stultius, quam, quos singulos, sicut operarios barbarosque, contemnas, eos esse aliquid putare [5] universos? Ille [a] vero nostras ambitiones levitatesque contemnet, honoresque populi, etiam ultro delatos, repudiabit: nos autem eos nescimus, antequam pœnitere cœpit, contemnere.[b] 105. Est apud Heraclitum [r] physicum de principe Ephesiorum Her-

[a] *Vir sapiens.*

[b] *Nos autem nescimus eos honores populi contemnere, antequam populum incipiat pœnitere eos nobis detulisse.*

CAP. XXXVI. 1 *Leviculus sane videtur* Leid. cum uno cod. Oxon. non improbante Bouh. *noster* delendum videbatur Ernestio.—2 Ita codd. aliquot, Venet. 1480. Gebh. Dav. in ed. sec. Wolf. Schutz. Orell. *per se* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lall. *per se esse* Dav. in ed. pr.—3 Cod. Victorii (Var. Lect. XIX. 22.), cod. unus Oxon. Lamb. 1584. Gebh. Dav. in ed. pr. Lall. Schutz. omittunt *ibi;* uncis inclusit Wolf.—4 Reg. Argent. 1511. Erasm. Dav. *hique.*—5 Ita Wolf. et Schutz. *eos aliquid putare*

NOTÆ

[o] *Demosthenes*] Idem refert Plin. in Epistolis.

[p] *Non multum ipse secum*] Secum loqui dicitur, qui non magni pendit rumores populares, non pendet ex vulgi judicio, sed sibi ipsi judex est, seque ipsum sua ipsius virtute metitur. De Africano dictum est, secum loqui solitum esse in solitudine.

[q] *Numerosque moderantur*] Hinc illud Antigenidæ tibicinis discipulo suo, quem populus parum probabat, 'Mihi cane,' inquit, 'et Musis.'

[r] *Apud Heraclitum*] Patria Ephesium, cognomine Scotinum, seu obscurum; quod obscuritatem in scribendo affectaret. Is est qui semper flebat, Democrito semper ridente.

modoro.[a] Universos, ait,[6] Ephesios esse morte mulctandos, quod, cum civitate expellerent Hermodorum, ita locuti sint: 'Nemo de nobis unus excellat: sin quis[7] extiterit, alio in loco, et apud alios sit.' An hoc non ita fit omni in populo? nonne omnem exsuperantiam virtutis oderunt? Quid? Aristides[b] (malo enim Græcorum, quam nostra, proferre) nonne ab eam causam expulsus est patria, quod præter modum justus esset? Quantis igitur molestiis vacant, qui nihil omnino cum populo contrahunt! quid est enim dulcius otio literato? iis[8] dico literis, quibus infinitatem rerum atque naturæ, et in hoc ipso mundo cœlum, terras, maria, cognoscimus.

XXXVII. 106. Contemto igitur honore, contemta etiam pecunia, quid relinquitur, quod extimescendum sit? exilium, credo, quod in maximis malis ducitur. Id si propter alienam et offensam populi voluntatem malum est; quam sit ea contemnenda, paulo ante dictum est. Sin abesse patria[1] miserum est; plenæ miserorum provinciæ sunt; ex quibus admodum pauci in patriam revertuntur. At mulctantur bonis exules. 107. [p. 249.] Quid tum? parumne multa de toleranda paupertate dicuntur? Jam vero exilium, si rerum[2] naturam, non ignominiam nominis,

esse codd. et reliquæ edd.—6 Dav. in ed. pr. delevit *ait*, probante Ernesti. Pro *locuti sint*, quod servant Reg. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *locuti sunt* exhibent edd. vett. Victor. Lamb. Lall.—7 Edd. antiquiss. Beroald. Erasm. Crat. Manut. Lamb. *sed si quis*.—8 Reg. edd. antiquiss. Argent. 1511. Erasm. Dav. *his*.

CAP. XXXVII. 1 Ita Reg. alii codd. Gebh. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *a patria* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Lall.—2 Dav. et Schutz. *rei*, de conj. Bentl. improbantibus Wopk. p. 93. Bouh. et Ernesti. Statim, *quantum damna perpetua* tres codd.

NOTÆ

[a] *Hermodoro*] Is cum in Italia exularet, auctor fuit decemviris XII tabularum ferendarum, easque interpretatus est; quamobrem statua illi publice dicata est. Plin. lib. XXXIV. Strabo lib. XIV.

[b] *Quid? Aristides*] Filius Lysimachi; Justus cognominatus, Athenis pulsus ostracismo; quæ lex erat, qua qui ceteris in civitate excellerent, decem annis civitate exularent. Sexto tamen post quam ejectus erat anno, plebis voto revocatus est. Plut. Æmil. Prob.

quærimus, quantum demum a perpetua peregrinatione differt? in qua ætates suas philosophi nobilissimi consumserunt, Xenocrates, Crantor, Arcesilas, Lacydes,[u] Aristoteles, Theophrastus, Zeno, Cleanthes, Chrysippus, Antipater, Carneades, Panætius, Clitomachus, Philo, Antiochus, Posidonius, innumerabiles alii; qui, semel egressi, nunquam domum revertere.[3] At enim sine, ignominia[x] afficere sapientem;[4] de sapiente enim hæc omnis oratio est, cui jure id accidere non possit: nam jure exulantem consolari non oportet. 108. Postremo, ad omnes casus facillima ratio est eorum, qui ad voluptatem ea referunt, quæ sequuntur in vita: ut, quocumque hæc loco[5] suppeditent, ibi beate queant vivere. Itaque ad omnem rationem,[6] Teucri vox[y] accommodari potest,

Patria est, ubicumque est bene.

Socrates quidem, cum rogaretur, cujatem se esse diceret, Mundanum, inquit: totius enim mundi se incolam et civem

Oxon. et Reg. unde Dav. conj. *quantum tandem a perpetua*.—3 Reg. Dav. Orell. *reverterunt*.—4 Ità Reg. Bern. 1. Venet. 1480. *At enim sine ignominia* * * * *afficere sapientem* Orell. *At enim non erit ignominia. Ignominia afficere poterit sapientem?* de Manutii conjectura Lamb. et Oliv. *At enim sine ignominia. Ignominia afficere poterit sapientem?* vel *At enim non sine ignominia. Ignominia, &c.* conj. Orell. *At est in nomine ignominia. An ea afficere poterit sapientem?* conj. Bentl. Mox, *enim* omittunt edd. antiquiss. *est hæc omnis oratio* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb.—5 Codex unus Oxon. *hoc loco*. Actutum, *suppeditet* Dav. in ed. pr. Wolf. Schutz. Orell. *suppeditetur* Victor. Gebh. Dav. in ed. sec. *suppeditentur* Bern. 1. a m. pr. cum uno cod. Oxon.—6 Dav. in ed. pr.

NOTÆ

[u] *Lacydes*] Cyrenæus, Athenas profectus, Arcesilæ successit in Academia, cognominatus Œconomicus, quod rei familiaris studiosissimus esset. Huic comes perpetuus fuisse anser dicitur, nusquam ab eo, non in publico, non in balneis, non noctu, non interdiu, digressus.

[x] *At enim sine, ignominia* [*At enim non sine ignominia*] Locus mutilus. Sic supplet Paul. Manut. *At enim non erit sine ignominia, ignominia afficere poterit sapientem?*

[y] *Teucri vox*] Confecto bello Trojano, Teucer, morte Ajacis fratris invisus patri Telamoni, regnoque ejectus, Cyprum concessit, ibique urbem nomine antiquæ patriæ Salaminam condidit. Mortuo patre, in patriam rediit; mox, positis in Hispania sedibus, genti Callaicæ nomen dedit. Justin. De illo est illud Horat. Od. I. 7. 27. 'Nil desperandum, Teucro duce et auspice Teucro: ... Mecum sæpe viri,' &c.

arbitrabatur. Quid T. Albutius?[7] [z] nonne animo æquissimo Athenis exul philosophabatur? cui tamen illud ipsum non accidisset, si, in republica quiescens, Epicuri legibus paruisset. 109. Qui enim[8] beatior Epicurus, quod in patria vivebat, quam quod Athenis Metrodorus? [a] aut Plato Xenocratem [b] vincebat, aut Polemo Arcesilam, quo esset beatior? Quanti vero [c] ista civitas æstimanda est, ex qua boni sapientesque pelluntur? Demaratus[9] [d] quidem, Tarquinii, regis nostri, pater, tyrannum Cypselum [e] quod ferre non poterat, fugit Tarquinios [f] Corintho; et ibi suas fortunas constituit, ac liberos procreavit. Num stulte[10] anteposuit exilii libertatem domesticæ servituti? XXXVIII. 110. Jam vero motus animi, solicitudines, ægritudinesque,

conj. *nationem*, probante Ernesti.—7 Ita Bern. 1. Lamb. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *Albutius* reliqui codd. et edd.—8 *Qui autem* conj. Dav. in ed. pr. Mox, *quam Methrodorus quod Athenis* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. *ut Plato* E U ι ξ σ χ ψ 2. Reg. Venet. 1480. probante Dav. *at Plato* Reg. ap. Bouh. *et Plato* Argent. 1511. Erasm. *an Plato* Manut. Lamb. *ut Polemo* E U ξ σ, et Venet. 1480. *et Polemo* χ.—9 *Damaratus* Reg. D E U ψ 2. Venet. 1480. Dav. Mox, *nostri regis* Reg. Tum, *Tarquinos* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Manut. Lamb.—10 *Non stulte* Dav. in ed. pr.

NOTÆ

[z] *T. Albutius*] De quo diximus de Fin. lib. I.

[a] *Metrodorus*] Cujus filios Epicurus moriens commendavit hæredibus suis.

[b] *Plato Xenocratem*] Fuit Plato Atheniensis; Xenocrates Chalcedonius; Polemo Atheniensis; Arcesilas Pitanæus. Sensus loci est: An Plato, quod Atheniensis esset, beatior fuit Xenocrate, qui Chalcedonius? an Polemo, qui Atheniensis, beatior Arcesila, Pitanæo?

[c] *Quanti vero*] Athenæ, unde Socrates, Themistocles, Aristides, Alcibiades, et alii ejecti. Aliqui ad Romam hunc locum referunt.

[d] *Demaratus*] Corinthius mercator, in Etruriam venit, ubi ex illustri Etrusca uxore duos filios suscepit, Aruntem et Lucumonem; Lucumo deinde L. Tarquinius Priscus est appellatus. Demaratum ex Corintho profugum comitati sunt Eucirapus et Eugrammus, figuli duo, a quibus artem figulinam Etruscis traditam ferunt.

[e] *Cypselum*] Ita cognominatum a cistula, quam Græci cypselon vocant, quod in ea occultatus a matre fuerit, cum ad mortem quæreretur. Herod. lib. v. Sunt et aves cypseli dictæ ex eo, quod nidum in cistulæ formam fingant. Has alio nomine apodas vocant. Plin.

[f] *Tarquinios*] Urbem, nunc in ruderibus jacentem: hodie *la Tarquinia* a politioribus accolis, a rusticis *Laturchina* dicitur, in Etruria, inter Bracianum et Cornnetum.

oblivione leniuntur, traductis animis ad voluptatem. Non sine causa igitur Epicurus ausus est dicere, semper in pluribus bonis esse sapientem, quia semper sit in voluptatibus. Ex quo effici putat ille, quod quærimus, ut sapiens semper beatus sit.

111. Etiamne,[1] si sensibus carebit oculorum, si aurium? Etiam; nam ista ipsa contemnit. Primum enim, horribilis ista cæcitas quibus tandem caret voluptatibus? cum quidam etiam disputent, ceteras voluptates in ipsis habitare sensibus: quæ autem aspectu percipiantur, ea non versari in oculorum ulla jucunditate: ut ea, quæ gustemus, olfaciamus, tractemus, audiamus, in ea ipsa, ubi sentimus, parte versentur;[2] in oculis tale nihil fit. Animus accipit, quæ videmus. Animo autem multis modis variisque delectari licet, etiam si non adhibeatur aspectus. Loquor enim[3] de docto homine et erudito, cui vivere est, cogitare: sapientis autem cogitatio non ferme ad investigandum adhibet oculos advocatos.[4] 112. Etenim, si nox non adimit vitam beatam, cur dies nocti similis adimat? nam illud Antipatri Cyrenaici est quidem paulo obscœnius; sed non absurda sententia est:[5] cujus cæcitatem cum mulierculæ lamentarentur, 'Quid agitis?'[6] inquit: 'an vobis nulla videtur voluptas esse nocturna?' Appium quidem[g] veterem illum, qui cæcus annos multos fuit, et ex magistratibus, et ex rebus gestis intelligimus, in illo suo casu, nec privato nec publico muneri defuisse. [*p.* 250.] C. Drusi[7] [h]

CAP. XXXVIII. 1 'Verba, *Etiamne . . . aurium*, auditori, *Etiam . . . contemnit* Marco tribuunt Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor.' *Orell.* *si oculorum, si aurium* Dav. in ed. pr. probante Ernesti.—2 Lamb. *versantur*, probante Ernestio.—3 Ita Gebhard. tacite, et seqq. *Loquor autem* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Mox, pro *cogitare* margo Crat. habet *cognitio*. Tum, *sapientis enim* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb.—4 Voc. *advocatos* displicebat Ernestio.—5 Verbum *est*, suspectum eidem Ernestio, delevit Schutz.—6 *Quid aitis* conj. Wolf. sed hæc forma v. 'aio' nusquam apud auctores reperitur.—7 *Q. atrusi*

NOTÆ

g *Appium quidem*] E gente Claudia, de quo nos plura libro de Senectute.

h *C. Drusi*] Jurisconsulti insignis,

domum compleri a consultoribus solitam accepimus; cum, quorum res esset, sua ipsi non videbant, cæcum adhibebant ducem. Pueris nobis, Cn. Aufidius [i] prætorius [8] et in senatu sententiam dicebat, nec amicis deliberantibus deerat, et Græcam scribebat historiam, et videbat in literis. XXXIX. 113. Diodotus [1] Stoicus,[k] cæcus, multos annos domi nostræ vixit. Is vero, (quod credibile vix esset) cum in philosophia multo etiam magis assidue quam antea, versaretur, et cum fidibus Pythagoreorum [l] more [2] uteretur, cumque ei libri noctes et dies legerentur, quibus in studiis oculis non egebat; tum (quod sine oculis fieri posse vix videtur) geometriæ munus tuebatur, verbis præcipiens discentibus, unde, quo, quamque lineam scriberent. Asclepiadem [m] ferunt, non ignobilem Eretricum [3] philosophum, cum qui-

Reg. *C. autem Drusi* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Lall. Statim, *compleri consultoribus* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Manut. Lamb. Wolf. Schutz. Orell. *solitam accipimus* Argent. 1511.—8 Schutz. de Pighii sententia ad an. 684. *prætorius cæcus*, probantibus Bouh. et Ernesti. 'Ideo Tullius non addidit *cæcus*, quia id tum vulgo notum erat.' *Orell.* Paulo post, *et vivebat in literis* cod. Ursin. Fabric. et Dav. in ed. pr. probante Bentl.

CAP. XXXIX. 1 *Diodorus* quinque codd. Oxon. edd. vett. et Manut. Mox, *nostræ domi* Reg. et plerique codd. Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. Mannt. Lamb. Dav. Orell.—2 Victor. *more Pythagoreorum.* Paulo post, *geometræ* suspectum est Davisio in ed. pr.—3 Ita Guelf. Corrad. et de Victorii conjectura Manut. Gebh. seqq. *Eretrium*

NOTÆ

quamvis a Pomponio, Romani juris interpretes antiquos recensente, prætermittatur. E Claudia Pulchrorum familia adoptatus in Liviam. Frater M. Drusi consulis an. 641. De illo Val. Max. VIII. 7. non de Marco ejus fratre, in quo lapsum opinor P. Cantel. virum alioquin accuratissimum. Pigh. ad an. 623. quo anno quæstor fuit Caius.

[i] *Cn. Aufidius*] Hunc prætorium vocat, forte ut eum distinguat ab altero Cn. Aufidio consulari, quem hic prætorius adoptavit ex domo Aurelia jam senex et orbus. Qua de re Cic. Orat. pro Domo sua, Prætorius quæstor fuit an. 639. quo anno probabile est ab eo latam legem Aufidiam, de qua Plin. VIII. 17. de feris Africanis in Italiam advehendis.

[k] *Diodotus Stoicus*] Quem Cicero a puero audivit; de quo meminit in Bruto, et nos alibi.

[l] *Pythagoreorum*] Qui seu evigilarent, seu peterent somnum, animum ad lyram aut excitabant, aut componebant. De quo more superius.

[m] *Asclepiadem*] Hunc ex secta Eretricorum, seu Eretriacorum, fuisse, scribit Laërt. in Vita Phædonis. De illo genere philosophorum Cic. de Oratore lib. III.

dam quæreret, quid ei cæcitas attulisset, respondisse, puero ut uno esset comitatior. Ut enim vel summa paupertas tolerabilis sit, si liceat,[4] quod quibusdam Græcis quotidie;[n] sic cæcitas ferri facile possit, si non desint subsidia valetudinum. 114. Democritus,[o] luminibus amissis, alba scilicet et atra discernere non poterat: at vero bona, mala; æqua, iniqua; honesta, turpia; utilia, inutilia; magna, parva, poterat: et, sine varietate[5] colorum, licebat vivere beate; sine notione rerum, non licebat. Atque hic vir impediri etiam animi[6] aciem aspectu oculorum arbitrabatur: et, cum alii sæpe, quod ante pedes esset, non viderent, ipse infinitatem omnem peregrinabatur, ut nulla in extremitate consisteret. Traditum est etiam, Homerum cæcum[p] fuisse. At ejus picturam, non poësim, videmus. Quæ regio, quæ ora, qui locus Græciæ, quæ species formæ, quæ pugna,[7] quæ acies, quod remigium, qui motus hominum, qui ferarum, non ita expictus est,[q] ut, quæ ipse non viderit, nos ut vide-

---

Eliens. 2. *hæreticum* Leid. Venet. 1481. *metricum* codd. aliquot; *nec inexercitum* codd. Schotti, Venet. 1480. Beroald. Argent. 1611. Erasm. Crat. *nec inscitum* ed. vet. Bouh. *medicum et philosophum* Lamb. Mox, *ut puero uno* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1611. Erasm. Crat. Manut. *uno ut puero* Lamb. *essem comitatior* tres codd. Oxon. probante Dav. in ed. pr.—4 Quidam ap. Ursin. et Nissen. *si libeat.* Statim, *Græcis, quiritare* conj. Ursin. Deinde, *ad valetudinem* margo ed. 1584. et Manut.—5 Reg. *et si varietate;* Dav. in ed. pr. *et ei sine varietate;* Dav. in ed. sec. conj. *ei sine varietate*, probante Nissen.—6 Edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. Lall. *animi etiam.* Mox, *cum hi sæpe* de Bentleii conjectura Dav. *ante pedes essent* Reg. *esset ante pedes* Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Manut. Lamb. Deinde, *ille in infinitatem* Bern. 1. Argent. 1511. Erasm. Lamb. Wolf. Schutz. Orell. *ille infinitatem* codd. aliquot, Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Victor. Manut. Gebh. Lall. *illa infinitatem* Reg. *ille infinitatem omnem peragrabat* margo Eliens. 2. unde *illa infinitatem omnem peragrabat* Dav.—7 Col. Dav. Wolf. Schutz. Orell.

NOTÆ

[n] *Græcis quotidie*] Subaudi, 'subsidia vitæ quærere mendicatim.'

[o] *Democritus*] Abderites. Memoriæ proditum est, hunc oculis sua sponte se privasse, quia existimaret animum ad contemplandum vegetiorem esse, si oculorum impedimentis liber esset. Tert. Apolog. Idem dictum de Finib. lib. v. Falsum tamen esse ait Plut. lib. de Curios.

[p] *Homerum cæcum*] Amissis oculis Homerus vocari cœpit, qui Mebesigenes prius appellabatur; Cumæi enim et Iones cæcos 'homeros' appellant, quod homeris, id est, itinerum ducibus, egeant.

[q] *Expictus est*] Forte *depictus est.* Sensus loci est, quæcumque ab Homero describuntur, ita describi, ut cerni oculis, non legi, videantur.

remus, effecerit? Quid ergo aut Homero ad delectationem[8] animi ac voluptatem, aut cuiquam docto, defuisse unquam arbitramur? 115. An,[9] ni ita se res haberet, Anaxagoras,[r] aut hic ipse Democritus,[s] agros et patrimonia sua reliquissent; huic discendi quærendique divinæ delectationi toto se animo dedissent? Itaque augurem Tiresiam,[t] quem sapientem fingunt poëtæ, nunquam inducunt deplorantem cæcitatem suam: at vero Polyphemum[u] Homerus, cum immanem ferumque finxisset, cum ariete etiam colloquentem facit, ejusque laudare[10] fortunas, quod, qua vellet, ingredi posset, et, quæ vellet, attingere. Recte hic quidem:[11] nihilo enim erat ipse Cyclops, quam aries ille, prudentior. XL. 116. In surditate vero quidnam est mali? Erat surdaster M. Crassus:[x] sed aliud[y] molestius, quod male audi-

quæ species formaque pugnæ. Mox, *ab eo expictus* Lamb.—8 Reg. Leid. alii codd. Venet. 1480. Dav. in ed. sec. Wolf. Schutz. Orell. *aut Homero delectationem;* Dav. in ed. 1. *an Homero delectationem.*—9 Ita Eliens. 2. Crat. Dav. *Aut* alii codd. et reliquæ edd. Statim, *sua reliquisset* Bern. Wolf. in ed. pr. Deinde, *animo dedidissent* Crat. Victor. Manut. Dav. in ed. pr. Wolf. in ed. sec. Schutz. Orell.—10 Lamb. *laudantem.* Mox, *quod, quo vellet* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Victor. *quod, quam vellet* Manut. Tum, *et, quem vellet* duo codd. Leid. cum uno Oxon. Deinde, *attingeret* sex codd. Oxon. edd. antiquiss. Crat. Victor. Lamb. *aspicere* nescio qui ap. Lamb. *et, quem vellet, arietare* conj. Bentl.—11 *Et recte quidem* margo ed. 1584.

NOTÆ

[r] *Anaxagoras*] Clazomenius, nobili et opulenta familia natus; qui cum, relicto suis patrimonio toto, abiret lustraturus orbem, cuidam interroganti nullamne patriæ curam haberet? 'Immo summam,' inquit, digito in cœlum converso. Post longam peregrinationem redux in patriam, possessionesque desertas videns, 'Non essem,' inquit, 'ego salvus, nisi istæ periissent.'

[s] *Ipse Democritus*] Patrimonium suum patriæ dedit. Hor. in Epist. 'Miramur si Democriti pecus edit agellos Cultaque, dum peregre est animus sine corpore velox.' Ditissimum fuisse oportet Democritum, cujus pater epulum hospitaliter dedenit exercitui Xerxis.

[t] *Tiresiam*] Thebanum, qui Junonis ira excæcatus traditur. Eum apud inferos solum sapere, ceteros umbrarum modo vagari, finxit Homer. Odyss.

[u] *Polyphemum*] Is appulsum in Siciliam Ulyssem, et cum sociis duodecim ad se venientem, antro inclusit; devoratisque sex ex illis, ab Ulysse vini potu sopitus, impacta in oculum clava, excæcatus est. Ulysses deinde sub arietum villis sociosque seque ipsum implicuit, et cum grege ex antro emersit. Hom. Odyss. I. 105. ubi cum ovibus ex antro ad pastum euntibus colloquium habet, de quo hic Cicero.

[x] *M. Crassus*] E gente Licinia, Romanorum omnium ditissimus; qui,

ebat,[y] etiam si (ut mihi videbatur) injuria. [Epicurei] nostri[2] Græce fere nesciunt, nec Græci Latine. Ergo hi[3] in illorum, et illi in horum, sermone surdi: omnesque id nos in iis linguis, quas non intelligimus, quæ sunt innumerabiles, surdi profecto sumus. At vocem citharœdi[z] non audiunt: ne stridorem quidem serræ tum, cum acuitur; aut grunnitum, cum jugulatur sus;[4] nec, cum quiescere volunt, fremitum murmurantis maris. Et, si cantus eos forte delectant, primum cogitare debent, antequam hi sint inventi,[a] multos beate vixisse sapientes:[5] deinde multo majorem percipi posse legendis his, quam audiendis, voluptatem. 117. Tum, ut paulo ante cæcos ad aurium traducebamus voluptatem, sic licet surdos ad oculorum: etenim qui secum loqui poterit, sermonem alterius non requiret.

[*p.* 251.] Congerantur in unum omnia, ut idem oculis[6] et auribus captus sit: prematur etiam doloribus acerrimis

CAP. XL. 1 Dav. in ed. pr. *et aliud.*—2 *Opici nostri* conj. Faërn. *Operarii nostri* Dav. in ed. pr. *Epicurei* delevit Wolf. *fari nesciunt* quatuor codd. Oxon. edd. antiquiss. Crat. Victor. Manut. Lamb.—3 *Ergo ii* Venett. 1480. 1481. Beroald. Crat. Victor. Statim, *id* omittunt duo codd. Davisii, et Bern. a m. sec. item Wolf. uncis incluserunt Schutz. et Orell. *itidem* margo ed. 1584. *item* de Manutii conj. Lamb. *surdi omnes.* *Quid? nos, &c.* conj. Dav. *in his linguis* edd. antiquiss. Crat. Victor. Dav.—4 Nonius, Reg. alii codd. Victor. Dav. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *suis.*—5 Voc. *sapientes* de Bentleii sententia uncis inclusit Dav. delevit Schutz.—6 Leid. Dav. *et oculis.* Paulo post,

NOTÆ

post duplicem et ovationem et consulatum ann. 683. et 698. inita cum Cæsare et Pompeio societate, bellum Parthicum sortitus est, in quo cum male pugnasset, exercitum cum filio Publio amisit: demum ipse, per speciem colloquii ab hoste circumventus, occiditur.

[y] *Male audiebat*] Propter avaritiam; qui cum Syriam in quinquennium obtinuisset, pecuniæ cumulandæ magis quam rei gerendæ cupidus, Hierosolymitanum templum, eo usque intactum, expilavit. De ejus avaritia vide Dion. Plut. et Appian. in Parthica.

[z] *Vocem citharœdi*] Objectio est quasi adversariorum, quam diluit ex contrario; si enim citharœdi sonum, qui suavis est, non audiet; ne quidem audiet stridorem serræ, qui ingratus.

[a] *Antequam hi sint inventi*] Musicam Amphion et citharam invenit. Citharæ septem chordas addidit Terpander, octavam Simonides, nonam Timotheus. Polydor. Virg.

corporis; qui primum per se ipsi plerumque conficiunt hominem: sin forte, longinquitate producti, vehementius tamen torquent, quam ut causa sit, cur ferantur; quid est tandem; Dii boni! quod laboremus? Portus enim præsto est, [quoniam mors ibidem est 7] æternum nihil sentienti receptaculum. Theodorus Lysimacho [b] mortem minitanti, 'Magnum vero,' inquit, 'effecisti, si cantharidis [c] vim consecutus es.' 118. Paulus Persæ [8] deprecanti,[d] ne in triumpho duceretur, 'In tua id quidem potestate est.' Multa primo die,[a] cum de ipsa morte quæreremus,[9] non pauca etiam postero, cum ageretur de dolore, sunt dicta de morte: quæ qui recordetur, haud sane periculum est, ne non mortem aut optandam, aut certe non timendam, putet. XLI. Mihi quidem, in vita servanda videtur illa lex, quæ in Græcorum conviviis obtinetur:[1] 'Aut bibat,'[e] inquit, 'aut abeat.' Et recte. Aut enim fruatur aliquis pariter cum aliis voluptate potandi;

[a] *In prima disputatione Tusculana.*

dein si forte conj. Lamb.—7 Hæc, *quoniam mors ibidem est,* de Bentleii sententia uncis incluserunt Dav. et Wolf. delevit Schutz. *quoniam mors quidem est* conj. Nissen. *ibidem* delendum putat Orell. Mox, *nihil sentiendi* Reg. Bern. 1. quatuor codd. Oxon. al. Wolf. Schutz. Orell. probante Gœrenz. Acadd. II. p. 183.—8 *Persi* Reg. alii codd. ed. vet. Bonh. Dav. *precanti* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Deinde, *id, inquit, quidem potestate* Argent. 1511. *id, inquit, potestate* Venett. 1480. 1481. Beroald. Erasm. Crat. Manut. Lamb. *inquit, id potestate* Dav. in ed. pr.—9 Argent. 1511. Erasm. *investigaremus atque quæreremus.*

CAP. XLI. 1 Dav. de conjectura, Wolf. Schutz. Orell. *obtinet;* Eliens. 2.

NOTÆ

[b] *Theodorus Lysimacho*] De eo Theodori responso dictum Tusc. lib. I.

[c] *Cantharidis*] Cantharides vermiculi sunt fraxinorum, et ficorum, et pyri, et rosæ; quos si manu teneas, vel penes te habeas, vesicam exulcerent et urinam cruentent. C. Carbo, accusante L. Crasso, cantharidas sumsisse dicitur. Id genus necis Ovidius inimico imprecatur hoc versu, in Ibin vs. 308. 'Cantharidum succos, dante parente, bibas.'

[d] *Persæ deprecanti*] Regi Macedonum: bello captus Cn. Octavium rogat ut ad Paulum Æmilium imperatorem ducatur. Venienti Æmilius assurrexit et illacrymatus est. Tunc Perses turpiter in genua provolutus victorem rogat ne in triumpho ducatur. Plura Plut. in Paul. Æmilio. Sensus hujus loci est: Potes in triumpho non duci; non enim in triumpho ducitur is, cujus animus adversa fortuna non deprimitur: hac autem non deprimi, in tua potestate est.

[e] *Aut bibat*] Elegantius aliquid apud Græcos habet ea lex, ἢ πίθι, ἢ ἄπιθι. Athen. lib. X.

aut, ne sobrius in violentiam[2] vinolentorum incidat, ante discedat: sic injurias fortunæ, quas ferre nequeas, defugiendo relinquas. Hæc eadem, quæ Epicurus, totidem verbis dicit et Hieronymus.[3]

119. Quod si ii philosophi,[4] quorum ea sententia est, ut virtus per se ipsa nihil valeat; omneque, quod honestum nos et laudabile esse dicimus, id illi cassum quiddam, et inani vocis sono decoratum esse dicant; et tamen semper beatum censent esse sapientem; quid tandem a Socrate et Platone profectis[5] philosophis faciendum putes? quorum alii tantam præstantiam in bonis animi esse dicunt, ut ab his[6] corporis et externa obscurentur: 120. alii autem hæc ne bona quidem ducunt; in animo reponunt omnia. Quorum controversiam solebat, tanquam honorarius arbiter,[f] judicare Carneades: nam cum, quæcumque bona Peripateticis, eadem Stoicis commoda viderentur; neque tamen Peripatetici plus tribuerent divitiis, bonæ valetudini, ceteris[7] rebus generis ejusdem, quam Stoici; cum ea, re, non verbis, ponderarentur; causam esse dissidendi negabat. Quare hunc locum[b] ceterarum disciplinarum philosophi

[b] *Hanc quæstionem de vita beata.*

continetur.—2 Quinque codd. Oxon. Venet. 1480. Manut. Lamb. *vinolentiam.*—3 Ita multi codd. edd. antiquiss. Manut. Lamb. Dav. Lall. *dicit Hieronymus* Reg. Bern. 1. Wolf. Schutz. Orell. *dicat Hieronymus* Dav. in ed. pr.—4 Dav. *hi philosophi;* quatuor codd. Oxon. edd. antiquiss. Crat. Victor. *his philosophis;* Manut. *iis philosophis.* Mox, *omne, quod honestum* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Tum, *et inanis* quatuor codd. Oxon. edd. antiquiss. Crat. Manut. Lamb. *esse dicunt* Manut. Lamb. *et* de Lambini et Bentleii sententia delerunt Dav. Schutz. Wolf. uncis inclusit Orell. *attamen* conj. Ursin. probante Bouh. Deinde, *esse censent* Venett. 1480. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb.—5 Ita Vat. quinque codd. Oxon. Gebh. seqq. *perfectis* duo codd. Oxon. Reg. Venet. 1480. Victor. *perfectisque* Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. Mox, *faciendum vides* Reg. Venet. 1480. Dav.—6 Wolf. *ab iis.* Pro *obscurentur,* quod tuentur codd. aliquot Oxon. edd. ante Gebh. Dav. in ed. sec. Lall. Wolf. Schutz. Orell. *observant* Reg. *observent* cum codd. aliquot Gebh. *obruantur* de Bentleii conjectura Dav. in ed. pr.—7 Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. Manut. Lamb. *ceterisque.* Pro *dissidendi,* quod servant codd. aliquot, Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Manut. Lamb. Dav. Lall. Schutz. Orell. *desiderandi* Reg. octo codd.

NOTÆ

[f] *Honorarius arbiter*] Honorarius arbiter est, quem honoris causa utraque pars summum controversiæ suæ judicem facit.

quemadmodum obtinere possint, ipsi viderint. Mihi tamen gratum est, quod de sapientium perpetua bene vivendi facultate dignum quiddam philosophorum voce profitentur.[e]

121. Sed quoniam mane est eundum, has quinque dierum disputationes memoria comprehendamus. Equidem me etiam conscripturum arbitror; (ubi enim melius uti possumus hoc, cuicuimodi[8] est, otio?) ad Brutumque nostrum hos libros alteros quinque mittemus; a quo non modo impulsi sumus ad philosophicas scriptiones, verum etiam lacessiti.[g] In quo quantum ceteris profuturi simus,[9] non facile dixerimus: nostris quidem acerbissimis doloribus, variisque et undique circumfusis molestiis, alia nulla potuit inveniri levatio.

[e] *Mihi tamen gratum est, quod dicunt aperte, et (quæ philosophis digna est oratio) sapientem posse semper bene vivere.*

Oxon. Venet. 1480. Crat. Victor. Gebh.—8 Tres codd. Oxon. Venet. 1481. Beroald. Argent. 1511. Erasm. Crat. *cujusmodi;* alii tres codd. Oxon. et Venet. 1480. *cujuscumque modi.* Statim, *ad philosophas scriptiones* Reg. codex unus Oxon. Dav. Wolf. Schutz. Orell. *ad philosophiæ scriptiones* Nonius. *descriptiones* tres codd. Oxon. edd. antiquiss. Erasm. Crat.—9 Ita Beroald. Junt. Lamb. Wolf. Schutz. Orell. *sumus* omnes codd. et edd. antiquiss. item Manut. Gebh. Dav. Lall. probantibus Garat. ad Milon. et Wopk. p. 145. Statim, *non f. dixerim* tres codd. Oxon. et Rom. 1469.

NOTÆ

[g] *Lacessiti*] Eo libro quem de Virtute scripserat Brutus, miseratque ad Tullium.

M. TULLII CICERONIS

DE NATURA DEORUM

AD M. BRUTUM[a]

LIBER I.

ARGUMENTUM.

In his libris C. Velleius, Lucilius Balbus, et C. Cotta inducuntur disputantes de Natura Deorum, audiente Cicerone: Velleius Epicuream rationem explicat, Balbus Stoicam, et contra utramque disserit Academicus Cotta, sub cujus persona, quanquam dissimulat, et Stoici se rationem probare simulat, tamen latet Cicero. Quis enim credat, v. c. Ciceronem prædictionibus, apparitionibus Deorum, ostentis, aliquid tribuisse? In primo ergo libro Velleius et Cotta disputant. Initium disputandi facit Velleius, et quidem a reprehensione Platonicæ ac Stoicæ rationis; quarum illa mundum a Deo tanquam opifice atque ædificatore profectum pugnabat; altera *πρόνοιαν*, providentiam, inducebat, a qua mundus effectus esset et administraretur; utraque autem mundum animo et sensibus præditum, rotundum, ardentem, volubilemque faciebat. cap. 8–10. Reliquorum deinde omnium philosophorum, inde a Thalete, de Deo sententiis breviter commemoratis et reprehensis, cap. 10–15. ad ipsam Epicuream de Diis rationem explicandam accedit, quam unam veram existimat. Solus Epicurus vidit, primum esse Deos, quod in omnium animis eorum notionem impressit natura, et sine doctrina anticipationem quandam Deorum, quam appellat *πρόληψιν* Epicurus, sine qua nec intelligi quicquam, nec quæri, nec disputari potest. Id ex eo intelligitur; quod omnium hominum in eo est mira consensio, ut

NOTÆ

[a] *Ad M. Brutum*] Qui Cæsarem occidit, ad quem libros de Finibus et Tusc. Quæst. inscripsit.

Deos esse statuant. Sed etiam hanc anticipationem habemus, sive prænotionem Deorum, ut beatos, immortales, putemus: ex quo consequitur, ut nihil negotii nec ipsi habeant, nec aliis exhibeant, neque ira neque gratia teneantur, quod, quæ talia sunt, imbecilla sunt omnia. Id si ita est, pie colendi sunt Dii propter præstantem naturam, nullo autem modo timendi; quo uno omnis superstitio evertitur. cap. 16. 17. Sed ad hanc opinionem confirmandam anquirit animus formam, vitam, et actionem mentis atque agitationem in Deo. Et figura quidem nulla alia esse nisi humana potest; primum, quod natura speciem aliam Deorum non habemus; deinde, quod humana forma est pulcherrima; tertio, quod nulla in alia figura domicilium mentis esse potest. Neque tamen ea species corpus est, sed quasi corpus; eaque non sensu, sed mente cernitur; nec soliditate quadam, nec ad numerum, sed imaginibus, similitudine, ac transitione perceptis. Vita autem Deorum est beatissima, et omnibus bonis affluens: nihil enim agunt, sua virtute et sapientia gaudent, et habent exploratum, fore se semper in maximis voluptatibus. cap. 18–20. His expositis, contra disputat Cotta; non ut aliquid ipse decernat, sed ut Epicurea dissolvat; neque quod neget, esse Deos, sed, quod rationem, quæ afferatur, firmam non putet: nam argumentum, quod ab omnium hominum consensu petatur, cum leve per se, tum etiam falsum esse. cap. 23. Sed, Deos esse, concedi posse. Illud doceri se velle, unde sint, ubi sint, quales sint: ad quæ omnia atomis abutantur Epicurei; quæ primo nullæ sint, quod nullus sit corporibus vacuus locus; deinde, si sint, effici, ut æterni Dii non sint, et interire possint; quo constituto, beatitudo Deorum tollatur. Ad hanc reprehensionem effugiendam quasi corpus et quasi sanguinem excogitatum esse, quod quid sit, nemo intelligere possit. cap. 24–26. Quibus autem rationibus humana forma Diis asseratur, eas nullam vim habere: nam quod omnes fere homines, præter Ægyptios, et paucas forte alias gentes, eam Diis cogitatione affingant; id non a natura esse, sed consilio humano, aut superstitioni, a pictoribus, poëtis, artificibus, confirmatæ, deberi. Neque ex eo, quod hominibus nil homine pulchrius videatur, consequi, nihil esse eo pulchrius: non enim dubium esse, quin et bovi nihil bove, cani nil cane pulchrius videatur. Denique, incertum illud esse, quod nusquam, nisi in figura humana, ratio, virtus, atque adeo beatitudo, locum habere videatur: neque enim, quod in nulla alia figura rationem vidimus, propterea in nulla esse potest. Quod sensus non docet, ratio docebit: nam, si nullum Diis negotium, quod membra corporis humani requirat, nil membris opus erit. cap. 27–37. Jam in ceteris etiam quæstionibus, de domicilio, de vita et beatitudine Deorum, laborare Epicuream rationem: nullam in Diis soliditatem esse, nec ad numerum permanere, dicunt; sed imaginum similitudine ac transitione percipi. Jam si nulla Deorum est soliditas et eminentia, nihil interest, utrum de Deo an de hippocentauro disputetur, meritoque Dii ad eas conformationes animi referuntur, quos motus inanes appellant. Quod si imaginibus Deorum pulsantur animi, quanquam tota res nugatoria est; tamen species duntaxat objiciuntur animis, non autem cur eæ beatæ sint, aut æternæ, etsi vel maxime continenter ferantur: nam illam *ἰσονομίαν*, h. e. æquilibritatem

Epicuri, quæ, quia natura mortalis sit, ut etiam immortalis sit, effici putat, perabsurda est; quod, ea sumta, eodem modo colligi potest, quia homines in terra nascuntur, etiam in aqua nasci, et hujusmodi absurda plura. Beatus autem cum sine virtute nemo esse possit, nulla autem sine actione virtus; nec otiosi illi Dii esse possunt beati. Neque vero voluptate corporea uti possunt, in qua summum bonum Epicurus ponit; neque una doloris vacuitas aut assidua felicitatis suæ cogitatio beatos eos efficere potest. Et, cum semper pulsentur incursione atomorum, et imagines ex ipsis semper effluant, non possunt non interitum timere, quod beatitudini plane repugnat. cap. 37-41. Quoniam vero otiosos Deos introducunt Epicurei, nullam rerum humanarum curam habentes, nihil homines juvantes; omnem sanctitatem, et adversus Deos pietatem, quanquam verbis ponunt, tamen re tollunt. cap. 42. sqq.

I. 1. [*Ed. Ald. p.* 2.] Cum multæ res in philosophia nequaquam satis adhuc explicatæ sint,[1] tum perdifficilis, Brute, (quod tu minime ignoras) et perobscura quæstio est de natura Deorum: quæ et ad agnitionem animi pulcherrima est, et ad moderandam religionem necessaria. De qua[2] tam variæ sunt doctissimorum hominum, tamque discrepantes, sententiæ; ut magno argumento esse debeat, causam, id est, principium, philosophiæ, esse inscientiam,[b] prudenterque Academicos[c] a rebus incertis assensionem

Cap. I. 1 Glog. Junt. Manut. Schutz. *sunt.* Mox, *quod tu quidem minime ignoras* Paris. *ad cognitionem* duo codd. probantibus Turneb. Advers. XIV. 14. Lamb. et Wolf. *ad agitationem* conj. Muret. probante Heindorf.—2 *De qua quidem* Glog. Heindorf. *quia tam variæ* E. *quod tam variæ* O U ψ. *ut* ante *magno* omittunt E O U. *magno id* conj. Ernesti. Mox, *esse scientiam* codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt. Lamb. Lall. *causam esse inscientiam* de Wyttenb. conj. Hein-

NOTÆ

[b] *Esse inscientiam* [*scientiam*] Locum esse mendosum plerique omnes cum consentiant, quid supplendum sit, dissentiunt. Menutius *inscientiam;* alii *sententiam;* alii totum locum expungunt, leguntque, *ut magno argumento esse debeat prudenter Academicos a rebus incertis assensionem cohibuisse.*

[c] *Academicos*] Ita dicti discipuli Platonis ab Academia, gymnasio Atheniensi, ubi docuit. Triplex autem Athenis gymnasium; Academia, Lycæum, Cynosarges. Academia, mille ferme ab urbe passus distans, locus nemorosus. Horat. 'Atque inter sylvas Academi quærere verum.' Hecademia primum, a loci domino; mox Academia dicta ab Academo, qui gymnasium ibidem exstructum Musis consecravit; unde gymnasio nomen, mox et toti suburbio. Lycæum a Lycurgo Plut. a Pisistrato Theopompus; Philochorus a Pericle; a Lycæo, Pandionis filio, Pausanias, constructum docet. Cynosarges, dictus

cohibuisse. Quid est enim[3] temeritate turpius?[d] aut quid tam temerarium, tamque indignum sapientis gravitate atque constantia, quam aut falsum sentire, aut, quod non satis explorate perceptum sit et cognitum, sine ulla dubitatione defendere? 2. Velut in hac quæstione, plerique (quod maxime verisimile est, et quo omnes, duce natura, vehimur[4]) Deos esse dixerunt; dubitare se Protagoras;[e] nullos esse omnino Diagoras[f] Melius et Theodorus[g] Cyrenai-

dorf. Schutz. *causam philosophiæ esse inscientiam* suspic. Astius.—3 *Quid enim* Red. margo Venet. 1507. Junt. probante Beiero. Pro *turpius* codd. plerique, Victor. Manut. habent *fortius;* Lamb. de Manutii conj. *fœdius.*—4 Red. Glog.

NOTÆ

vel ἀπὸ κυνὸς ἀργοῦ, *cane albo,* aut *veloce,* (nam Græcis ἀργὸς utrumque significat) vel ἀπὸ κυνὸς καὶ σαρκὸς, *canis et caro.* Nominis causa hæc fuit. Cum Dyomus quidam, aut Didymus, ut vult Suidas, sacrificaret Herculi, canis albus, vel, ut alii, aquila velox, victimæ partem abreptam in locum quendam transtulit; quo prodigio territus, consulto oraculo, jussus est sacellum Herculi exstruere eo in loco, in quem victima fuerat deportata. Quoniam vero Hercules nothus fuerat, visum est, ut qui spurii essent, et neque patris neque matris nomine cives, ibi armorum tirocinium ponerent. Hinc contumeliæ genus εἰς κυνόσαργες, quasi dicas 'in malam crucem.' Huc Themistocles, et ipse nothus, missus militaris exercitationis causa, ingenuos aliquot adolescentes callide eo quoque deduxit; atque ita discrimen nothorum et legitimorum subdole sublatum. Liv. lib. XXXI. Plut. in Themist. Suid. Pausan. lib. I.

[d] *Turpius* [*fortius*] Malim *turpius.*

[e] *Protagoras*] Patria Teius, ut Eupolis; Abderites, ut plerique omnes volunt: filius Artemonis, ut Laërtio et Suidæ placet; ut Philostrato, Mæandri illius qui Xerxem domo et muneribus excepit. At qui fieri potest ut Mæandri ditissimi filius fuerit homo quem bajulum fuisse docent Gellius et Suidas? Primus quæstu docuit. Ejus opera ab Atheniensibus combusta, ipse in exilium actus est, quod artem doceret, qua causa inferior dicendo fieri posset superior. Laërt. in ejus Vita.

[f] *Diagoras*] Atheus cognominatus. Capta Melo, una e Cycladibus, patria sua, vixit Athenis, et sacra Atheniensium ita contemsit, ut multos a religione averteret: quare ab Atheniensibus proscriptus est, proscriptione palam æreæ columnæ inscripta, additoque præmii loco, si quis hominem occidisset, talento uno; si quis vivum adduceret, duobus. Hic aliquando cum ligna deessent, quibus cibos coqueret, statuam Herculis assulatim comminutam in focum conjecit, et 'Age, Hercules,' inquit, 'tibi tertius decimus labor est subeundus; macte, et mihi cœnam probe coque.' D. Epiphan.

[g] *Theodorus*] Aristippi discipulus, Atheus vulgo dictus. Ab eo secta Theodoræa. *Cyrenaicus,* vel a secta Cyrenaica, vel, ut verosimilius, a Cyrene (nunc *Cairoan*), urbe præ-

cus [5] putaverunt. Qui vero Deos esse dixerunt, tanta sunt in varietate ac dissensione,[6] ut eorum molestum sit dinumerare sententias. Nam et de figuris Deorum, et de locis atque sedibus, et actione [7] vitæ, multa dicuntur; deque his summa philosophorum dissensione certatur. Quod vero maxime rem causamque continet, utrum nihil agant,[h] nihil moliantur, omni curatione et administratione rerum vacent, an contra ab his [8] et a principio omnia facta et constituta sint, et ad infinitum tempus regantur atque moveantur, inprimisque magna dissensio est: eaque nisi dijudicetur, in summo errore necesse est homines, atque in maximarum rerum ignoratione, versari. II. 3. Sunt enim philosophi,[i] et fuerunt, qui omnino nullam habere censerent humanarum rerum [1] procurationem Deos. Quorum si vera sententia est, quæ potest esse pietas? quæ sanctitas? quæ religio? Hæc enim omnia pure ac caste [2 k] tribuenda

Heindorf. Schutz. *venimus*; Guelf. *novimus*.—5 *Cyrenæus* Glog. Bouh.—6 Codd. aliquot, margo Venet. 1507. Manut. Lamb. *ac dissensione constituti.* Statim, *enumerare* de Davisii conjectura Heindorf. Schutz. probante Wolf. *annumerare* plurimi codd. margo Venet. 1507. Junt. Manut. *ut molestum sit eorum annumerare* Lamb.—7 Lamb. cum uno cod. *et de actione.* Verba, *deque h. s. p. d. certatur* desunt in cod. Gulielm. unde uncis inclusit Grut. Mox, *est, utrum* codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt. Lamb. Tum, *ab omni curatione* Lamb. Garat. Orell. *omnique cur.* conj. Heindorf. *an ab omni cur.* margo Venet. 1507. Victor. Manut. *ac ab omni cur.* e uno cod. Dav. Deinde, *rerum vacantes* conj. Ernesti: *r. vacant* Grut.—8 Junt. et Orell. *ab iis.* Statim, *omnia facta sint et constituta* Red. probante Beier. Offic. tom. I. p. 260. *inprimis magna* Manut. Heindorf. Schutz. Orell. probantibus Wyttenb. et Wolf. *in primis quoque magna* Dav. *de quo in primis magna* Lamb. Deinde, *dijudicatur* codd. multi, etiam E U, margo Venet. 1507. Junt. Manut. Lamb. Dav.

CAP. II. 1 Codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt. Victor. Dav. *rerum humanarum.*—2 E, aliique codd. Victor. Dav. Heindorf. Schutz. *atque caste*;

NOTÆ

cipua Pentapoleos in Africa, in regno Bariæ, versus Syrtim Magnam. Præter istos multi alii Deos esse negaverunt. Vide Euseb. de Præp. Evang. XIV. 6. et Sext. Empyr. Pyrrh. Hyp. III. 24.

[h] *Nihil agant*] Ut docent Epicurei; qua de re lib. III. copiose.

[i] *Sunt enim philosophi*] Epicurei.

[k] *Ac caste*] Rerum sacrarum propria est castitas. Hinc Virg. Æn. VII. 'castis adolet dum altaria tædis.' Castitatem inter et pudicitiam id interest, inquit Non. Marcellus, quod pudicitia turpi libidini contraria sit, castitas religiosam insuper munditiam complectatur.

Deorum numini ita sunt, si animadvertuntur ab his, et si est aliquid a Diis immortalibus hominum generi tributum. Sin autem Dii neque [3] possunt nos juvare, neque volunt; nec omnino curant; nec, quid agamus, animadvertunt; nec est, quod ab his ad hominum vitam permanare possit; quid est, quod ullos Diis immortalibus cultus, honores, preces adhibeamus? In specie autem fictæ [4] simulationis, sicut reliquæ virtutes, ita pietas inesse non potest, cum qua simul et sanctitatem et religionem tolli necesse est; quibus sublatis, perturbatio vitæ sequitur, et magna confusio. 4. Atque [5] haud scio, an, pietate adversus Deos sublata, fides etiam et societas generis humani, et una excellentissima virtus, justitia, tollatur. Sunt autem alii [1] philosophi, et hi quidem magni atque nobiles, qui Deorum mente atque ratione omnem mundum administrari et regi censeant: [6] neque vero id solum, sed etiam ab iisdem vitæ hominum consuli et provideri: nam et fruges, et reliqua, quæ terra pariat, et tempestates, ac temporum varietates, cœlique mutationes, quibus omnia, quæ terra gignat, [*p.* 3.] maturata pubescant,[e] a Diis immortalibus tribui generi humano putant: [m] multaque, quæ dicentur in his libris, colligunt, quæ

[e] *Vigeant fructusque ferant.*

Lamb. *et caste.* Mox, *ab iis* Manut. Wolf. Moser.—3 Lamb. *nec.* Mox, *nec volunt* Junt. Victor. Manut. Lamb. Dav. *neque omnino* Heindorf. tacite; *nec curant omnino* Manut. Lamb. Tum, *quod ab iis* Wolf. Moser. Orell. *quod ullos Deis* Junt. Victor.—4 *In specie autem ficta* de Heindorfii conjectura Schutz. *et* ante *sanctitatem* omittunt Red. Glog. probante Heindorf.—5 *Atqui* E. Mox, *humani generis* codd. aliquot, Manut. Lamb.—6 Codex unus Oxon. *censent.* Statim, *ab eisdem* margo Venet. 1507. Junt. Victor. *hominum vitæ* multi codd. Victor. Heindorf. Orell. probante Beier. Paulo post, *maturata pu-*

NOTÆ

[1] *Sunt autem alii*] Stoici, cognominati a *στοὰ, porticu* Athenarum celeberrima, in quam convenire consueverant, dicta quoque Pœcile, a varietate picturæ; *ποίκιλον* enim *pictura* est. Hanc pinxit gratis Polygnotus. Horum princeps Zeno; discipuli, Diogenes Babylonius, Chrysippus Solensis, et alii, qui quid in singulis philosophiæ partibus præstiterint, vide apud Lipsium, Manuduct. ad Phil. Stoic. Dissert. I. 16.

[m] *Humano putant*] Doctrinæ Stoicorum affinis est Christiana; atque ea forte de causa, nonnulli e sanctis patribus inter Stoicos recensentur

talia sunt, ut ea ipsa Dii[7] immortales ad usum hominum fabricati pæne videantur. Contra quos Carneades[n] ita multa[8] disseruit, ut excitaret homines non socordes ad veri investigandi cupiditatem. 5. Res enim nulla est, de qua tantopere[9] non solum indocti, sed etiam docti, dissentiant. Quorum opiniones cum tam variæ sint, tamque inter se dissidentes; alterum[10] fieri profecto potest, ut earum nulla; alterum certe non potest, ut plus una, vera sit. III. Qua quidem in causa et benevolos objurgatores placare, et invidos vituperatores confutare, possumus, ut alteros reprehendisse pœniteat, alteri didicisse se gaudeant.[1] Nam, qui admonent amice, docendi sunt; qui inimice insectantur, repellendi.[2] 6. Multum autem[3] fluxisse video de libris nostris (quos complures brevi tempore[o] edidimus) variumque sermonem, partim admirantium, unde hoc philosophandi nobis subito studium extitisset; partim, quid quaque de re certi haberemus, scire cupientium. Multis etiam sensi[4] mirabile videri, eam nobis potissimum[p]

bescunt E.—7 De Bouhierii conjectura Heindorf. et Schutz. *ipsi Dii*, probante Ernesti.—8 *Carneades vi multa* E O U. *disserit*, *ut excitares h. non secordes* E. —9 Codex unus Oxon. Wolf. Dav. Moser. Orell. *tanto opere*. Actutum, *non solum docti, sed etiam indocti* codex unus Oxon. margo Venet. 1507. Junt.—10 E *alterum nemo;* et in margine *alterum vero.* Statim, *prefecto fieri* codd. aliquot, Victor. Dav.

CAP. III. 1 Margo Venet. 1507. Junt. Manut. Lamb. *se didicisse gaudeant.* —2 Lamb. conj. *refellendi*, improbante Orell.—3 *Multum quoque* O. Mox, *varioque sermone* E ψ. Deinde, *partim quidem quaque*, &c. E.—4 *Multis etiam censui* in eodem cod. Mox, *rebus offenderet* E. Pro *relictæ*, quod servant

NOTÆ

puta Arnobius, Tertullian. Clem. Alexandrinus. Vid. J. Lips. Manud. ad Phil. Stoic. diss. 7.

[n] *Carneades*] Novæ (nam triplex fuit) auctor Academiæ: veteris dux fuit aut Socrates, aut Plato, mediæ Arcesilaus. Carneades vir fuit summæ in disputando modestiæ: cum multa ex Chrysippi libris hausisset, dicere solebat, 'Nisi Chrysippus fuisset, ego non essem:' tanta insuper eloquentia, ut in celebri illa Atheniensium legatione, audito Carneade, Cato Censorius dimittendos quamprimum legatos dixerit, eo enim loquente, quid verum, quid falsum esset, discerni non posse. Plin. III. 30.

[o] *Complures brevi tempore*] Ex quo potiri rerum cœpit J. Cæsar.

[p] *Eam nobis potissimum*] Academicam. Huic Cicero, quamvis desertæ, ideo nomen dedit, quod eloquentiæ, quam semper ipse amavit, scho-

probatam esse philosophiam, quæ lucem eriperet,[q] et quasi noctem quandam rebus offunderet, desertæque disciplinæ, et jampridem relictæ, patrocinium necopinatum a nobis esse susceptum. Nos autem nec subito cœpimus philosophari; nec mediocrem a primo tempore ætatis in eo studio[5] operam curamque consumsimus: et, cum minime videbamur, tum maxime philosophabamur: quod et orationes declarant, refertæ philosophorum sententiis, et doctissimorum hominum familiaritates, quibus semper domus nostra floruit; et principes illi, Diodotus,[r] Philo,[s] Antiochus,[t] Posidonius,[u] a quibus instituti sumus. 7. Et, si omnia philosophiæ præcepta[6] referuntur ad vitam, arbitramur nos et publicis et privatis in rebus ea præstitisse, quæ ratio et doctrina præscripserit. IV. Sin autem quis requirit, quæ causa nos impulerit, ut hæc tam sero[x] literis mandaremus, nihil est, quod expedire tam facile possimus. Nam, cum otio[1] langueremus, et is esset reipublicæ status,

plurimi codd. et edd. vett. *relicto* habet O. *derelictæ* conj. Heindorf.—5 D *ætatis in eo studii;* E *ætatis meæ studii.* Statim, *tamen maxime* E. Tum, *quod et orationes nostræ* Lamb. *refertæ p. sententiæ* al. Pro *floruit* Scheller. conj. *patuit.*—6 Margo Venet. 1507. Junt. Victor. *præcepta philosophiæ.*

CAP. IV. 1 *Nam cum oratione* E. Mox, *unius consilio regi atque gubernari*

NOTÆ

la illa faveret. Ex mediis Academiæ spatiis oratorem extitisse se ait, in Orat.

q *Lucem eriperet*] Negabat enim ullam esse scientiam.

r *Diodotus* [*Diodorus*] Vel, ut alii legunt, *Diodotus*, Stoicus, Ciceronis a pueris magister: apud eum mansit, apud eum mortuus est. De illo Tusc. lib. v. et in Bruto; Epist. ad Att. II. 20. Famil. IX. 4. et XIII. 17. Acad. Quæst. lib. IV.

s *Philo*] Princeps Academiæ. Huic, cum Athenis, bello Mithridatico, profugisset, Romamque venisset, totum se tradidit Cicero. Cic. in Bruto.

t *Antiochus*] Ascalonites, qui deinde ab Academia ad Stoicos se contulit. Hunc Cicero Athenis per sex menses audivit: Attico etiam et Lucullo admodum familiaris fuit.

u *Posidonius*] Apamensis Syriæ; Stoicus, Rhodi docuit, cognominatus Ἀληθής. Scripsit quoque de Natura Deorum. Ejus studiosissimus fuit Pompeius; ad eum, confecto bello Mithridatico, cum se conferret, fores a lictore, qui mos erat, pulsari vetuit, et fasces lictorios philosophi januæ submisit is, cui Oriens Occidensque se submiserant. Plin. VII. 30.

x *Ut hæc tam sero*] Affert has iterum rationes Epist. Famil. IV. 3. ad Serv. Sulpic.

ut eam unius consilio atque cura gubernari necesse esset; primum, ipsius reipublicæ causa, philosophiam nostris hominibus explicandam putavi, magni existimans interesse ad decus et ad laudem[2] civitatis, res tam graves tamque præclaras Latinis etiam literis contineri. 8. Eoque me minus instituti mei pœnitet, quod facile sentio,[3] quam multorum non modo discendi, sed etiam scribendi, studia commoverim. Complures enim, Græcis institutionibus eruditi, ea, quæ didicerant,[4] cum civibus suis communicare non poterant, quod illa, quæ a Græcis accepissent, Latine dici posse diffiderent. Quo in genere tantum profecisse videmur, ut a Græcis ne verborum quidem copia vinceremur.[5] 9. Hortata etiam est,[6] ut me ad hæc conferrem, animi ægritudo, fortunæ magna et gravi commota injuria: cujus si majorem aliquam levationem[y] reperire potuissem, non ad hanc potissimum confugissem. Ea vero ipsa nulla ratione melius frui potui, quam si me non modo ad legendos libros, sed etiam ad totam philosophiam pertractandam, dedissem.[7] [*p.* 4.] Omnes autem ejus partes, atque omnia membra,[z] tum facillime noscuntur, cum totæ quæ-

Glog. unde Heindorf. conj. *unius consilio atque cura regi et gubernari.*—2 E, Manut. *ad decus et laudem;* U *ad decus et ad salutem.* E *atque præclaras.*—3 Heindorf. e cod. Glog. *quod jam facile sentio.*—4 E *didicerunt.*—5 Dav. conj. *vincamur*, improbantibus Wolf. Jentzen. et Orell.—6 *Hortata est etiam* cum codd. aliquot Manut. Lamb. Heindorf. Schutz. Moser. Orell. Mox, *hæc conferam* E O. *cui si majorem* Glog. alii codd. et margo Venet. 1507. pro-

NOTÆ

[y] *Majorem aliquam levationem*] Quantum ad sedandas animi ægritudines studium valeat, docuit Osymanduas, rex Ægypti, qui bibliothecam primus inter reges habuit, eamque inscripsit ψυχῆς ἰατρεῖον, *animi medica officina.* Idem emblema sibi ascivit bibliotheca Claromontana Soc. J. Parisiis.

[z] *Omnia membra*] Videor mihi operæ pretium facturus, si philosophiam veterem in partes suas ac membra distribuam. Triplex fuit philosophiæ genus: primum a modo philosophandi profectum; alterum a magistris; tertium a rebus ipsis. 1. A modo philosophandi, alii dicti δογματικοὶ, qui de rebus disserebant, quasi comprehendi et intelligi certo possent: alii ἐφεκτικοὶ, qui de rebus disserebant, quasi humanum captum superantibus. 2. A magistris aliud philosophiæ genus dictum Italicum, aliud Ionicum; Italicum a Pythagora, quod in Italia, seu Magna Græcia, philosophatus sit; Ionicum ab Anaximandro, nato Mileti, quæ urbs est Ioniæ clarissima. 3. A rebus

stiones scribendo explicantur. Est enim admirabilis quædam continuatio seriesque rerum, ut alia ex alia nexa,[8] et omnes inter se aptæ colligatæque videantur. v. 10. Qui autem requirunt, quid quaque de re ipsi sentiamus, curiosius id faciunt, quam necesse est. Non enim tam auctoritatis[1] in disputando, quam rationis, momenta quærenda sunt. Quinetiam obest plerumque iis,[2] qui discere volunt, auctoritas eorum qui se docere profitentur. Desinunt enim suum judicium adhibere: id habent ratum, quod ab eo, quem probant, judicatum vident. Nec vero probare soleo id, quod de Pythagoreis[3] accepimus; quos ferunt, si quid affirmarent in disputando, cum ex iis quæreretur, quare ita esset, respondere solitos, 'Ipse dixit:'[a] 'ipse' autem erat Pythagoras.[b] Tantum opinio præjudicata poterat, ut etiam sine ratione valeret auctoritas. 11. Qui autem mirantur,[4] nos hanc potissimum disciplinam secutos, his, quatuor Academicis[c] libris, satis responsum videtur. Nec vero

---

bante Wolf.—7 Jentzen. conj. *dedidissem*.—8 Victor. *alia ex alia annexa;* codd. aliquot, etiam E ψ, Dav. Lall. Heindorf. Schutz. *aliæ ex aliis nexæ;* U *alia ex alia nexa ratione*. Tum, *colligatæ videntur* E.

CAP. v. 1 Ita codd. aliquot, Victor. Lamb. Dav. Moser. Orell. *auctoritates* conj. Heindorf. recepit Schutz. *auctores* plurimi codd. etiam ψ, margo Venet. 1507. Manut. Nobb.—2 E *his*.—3 *Pythagoricis* U, margo Venet. 1507. Lamb. Mox, *cum ex his* E. *cum ex eis* Victor. Tum, *ipse dixit*, *αὐτὸς ἔφα* Junt. Verba, *ipse autem erat Pythagoras* suspecta sunt Walkero.—4 *Qui au-*

NOTÆ

ipsis; alii in organo solo, seu methodo tradenda versati, et illi dialectici; alii in rerum natura indaganda, et illi physici; alii in voluntate hominis moderanda, et illi ethici. Dialecticorum princeps Zeno Eleates; physicorum Anaximenes; ethicorum Socrates; unde decem sectæ ethicorum.

[a] *Ipse dixit*] Vox usurpari solita ab ipso Pythagora, inquit Suidas, quo plus sibi auctoritatis conciliaret: Laërt. a Pythagora quodam Zacyntho profectam tradit.

[b] *Pythagoras*] Vir incertis parentibus et patria, sicut Homerus, quia suum plures esse volunt; quanquam plerique Samium fuisse tradunt. Sunt qui magum fuisse scripserint, quod Deorum consuetudine uti solitum referat Suidas ex Philostrato. Salian.

[c] *Quatuor Academicis*] Duos primum Academicorum libros scripserat, quorum sermonem Catulo, Lucullo, et Hortensio tribuerat, hominibus nobilibus illis quidem, sed non iis qui λογικώτερα illa sustinerent. Attici consilio negotium retractavit, et duobus e libris quatuor effecit. De iis plura diximus suo loco.

desertarum relictarumque[5] rerum patrocinium suscepimus. Non enim, hominum interitu, sententiæ quoque occidunt: sed lucem auctoris fortasse desiderant: ut hæc in philosophia ratio contra omnia disserendi, nullamque rem aperte judicandi, profecta a Socrate, repetita ab Arcesila,[d] confirmata a Carneade, usque ad nostram viguit ætatem; quam nunc propemodum orbam[e] esse in ipsa Græcia intelligo: quod non Academiæ vitio, sed tarditate hominum, arbitror contigisse. Nam, si singulas[6] disciplinas percipere magnum est, quanto majus omnes! quod facere iis[7] necesse est, quibus propositum est, veri reperiendi causa, et contra omnes philosophos, et pro omnibus, dicere. 12. Cujus rei tantæ tamque difficilis facultatem consecutum esse me non profiteor; secutum esse, præ me fero. Nec tamen fieri potest, ut, qui hac ratione philosophentur, ii[8] nihil habeant, quod sequantur. Dictum est omnino[9] hac de re alio loco[f] diligentius: sed, quia nimis indociles quidam tardique sunt, admonendi videntur sæpius. Non enim sumus ii,[10] quibus nihil verum esse videatur, sed ii, qui omnibus veris falsa quædam adjuncta esse dicamus, tanta similitudine, ut in iis nulla insit certa judicandi et assentiendi nota. Ex quo existit et illud,[11] multa esse probabilia; quæ quan-

tem admirantur E O U, aliique codd. ap. Orell.—5 Codd. aliquot, margo Venet. 1507. Heindorf. Schutz. Nobb. Orell. *derelictarumque*. Statim, *interitu scientiæ* codd. aliquot, et margo Venet. 1507. Pro *auctoris* codex unus ap. Orell. margo Venet. 1507. et Junt. habent *a ceteris*. Deinde, *ut hac philosophiæ ratio* E.—6 *Nam singulas* O. Statim, *quanto magis* codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt.—7 *Quod facere his* codd. aliquot ap. Orell. etiam E. et Schutz.—8 E, Victor. Dav. Heindorf. *hi*.—9 *Dictum est enim* U et margo Venet. 1507. *Dictum est autem* Glog. *omnino* omittunt Manut. et Lamb. *de hac re* Victor.—10 *Non enim sumus*, omisso *ii*, codex unus Oxon. Mox, *sed qui omnibus* in eodem cod. Tum, *ut in his* E. *insit certe* Victor. *certa* deest in Junt.—11 *Ex quo extitit illud* E. *Ex quo existit illud* ψ, alii codd. Schutz. Nobb. Orell. *et illud* desunt in U. ' Sine

NOTÆ

[d] *Ab Arcesila*] Discipulo Crantoris, Mediæ Academiæ auctore.

[e] *Propemodum orbam*] Apud Græcos defecit Academia in Clitomacho, quo tempore florere cœpit apud Romanos opera Philonis ejus discipuli. Hic præstantes auditores habuit, Ciceronem, Lucullum, Varronem, Cottam, cujus in domo hæc de Nat. Deorum disputatio habita fingitur.

[f] *Alio loco*] Acad. Quæst. lib. IV.

quam non perciperentur, tamen, quia visum haberent quendam insignem et illustrem, his sapientis vita regeretur.

VI. 13. Sed jam, ut omni me invidia liberem, ponam in medio sententias philosophorum de natura Deorum: quo quidem loco convocandi omnes videntur, qui, quæ sit earum vera,[1] judicent. Tum demum mihi[2] procax Academia videbitur, si aut consenserint omnes, aut erit inventus aliquis, qui, quid verum sit, invenerit. Itaque mihi libet exclamare, ut ille[g] in Synephebis:[3]

Pro Deum, popularium omnium,[h] omnium[4] adolescentium
Clamo, postulo, obsecro, oro, ploro,[5] atque imploro fidem;

non levissima de re, ut queritur ille,[6]

Fieri in civitate facinora capitalia:
Ab amico amante argentum accipere meretrix non vult:[7]

14. sed ut adsint, cognoscant, animadvertant, quid de reli-

causa locus hic Heindorfio interpolatus videbatur.' *Orell.* *multa etiam esse* E. Statim, *quia visum habent quendam* idem cod. *quia visum quendam haberent* alii codd. ap. Orell. et Victor. *quia visionem, &c.* conj. Schutz.

Cap. VI. 1 Cod. U *quæque sit natura eorum*, et in marg. *qui quæ sint vera;* E *qui, quæ sint, &c.*—2 *Tum mihi* idem codex. Mox, *si autem cons.* U. Pro *erit* Dav. conj. *fuerit.*—3 Ita de conjectura Ursini Lall. Schutz. Moser. Nobb. Orell. *ut Statius in Syn.* codd. aliquot, margo Venet. 1507. Victor. Manut. Lamb. Grut. Oliv. *ut Plautus in Syn.* codd. aliquot, et Junt. *ut jus in ephebis* E. *ut in Sinefebis* O. *ut in fine phebis* U. *ut in Synephebis* ψ, Dav. Heindorf. *ut Terentius in Syn.* al.—4 Ita codd. plerique Oxon. Manut. Dav. seqq. *omnium* alterum omittunt multi codd. etiam ψ, Junt. Victor. Lamb. Grut. —5 E omittit *ploro.*—6 Red. Glog. Heindorf. omittunt *ille.* Mox, *In civitate fieri* codd. aliquot, Victor. Dav.—7 Nobb. et Orell. *nevolt;* Moser. conj. *Abs amico a. accipere ehem meretrix nevolt;* Jentzen. *fieri jam in civitate faci-*

NOTÆ

g *Ut ille* [*Statius*] Cæcilius Statius, comœdiarum scriptor insignis, contubernalis Ennii. Statius servile nomen fuit, servisque dari solitum. Habuit et illud Cæcilius, sed postea in cognomen versum est, et Cæcilius Statius appellari cœpit. Gell. IV. 20. Gyrald. de Poët.

h *Popularium omnium*] Geminari illud *omnium* volunt aliqui, rhythmi, ut aiunt, supplendi causa. Duo primi versus, inquiunt, sunt trochaici octonarii catalectici; tertium quale sit, ignoratur. Carminis comici leges, si quæ sunt, docebunt te Erasmus, Scaliger, Joan. Camerarius, et Alciat. de Metro.

gione, pietate, sanctitate,[8] cærimoniis, fide, jurejurando, quid de templis, delubris,[i] sacrificiisque solennibus, quid de ipsis auspiciis,[k] quibus nos præsumus, existimandum sit. Hæc enim omnia ad hanc de Diis immortalibus quæstionem referenda sunt. [*p.* 5.] Profecto eos ipsos, qui se aliquid certi habere arbitrantur, addubitare coget doctissimorum hominum de maxima re tanta dissensio. 15. Quod[9] cum sæpe alias, tum maxime animadverti, cum, apud C. Cottam,[l] familiarem meum, accurate sane et diligenter, de Diis immortalibus disputatum sit. Nam, cum feriis Latinis,[m] ad eum, ipsius rogatu arcessituque,[10] venis-

nora capitalia: Accipere abs amante amico argentum meretrix nevolt.—8 E *pietate et sanctitate.* Mox, *nos* deest in eodem codice.—9 *Quam* codex unus ap. Orell. *B. Cottam* E O U. Deinde, *disputatum est* e codd. Heindorf. Schutz. Moser. Orell. *disputatum fuit* E. *disputatumst* alii codd. *disputatum esset* conj. Ernesti.—10 Junt. Manut. *accersituque.* Statim, *G. Velleio* E U. *sena-*

NOTÆ

[i] *Templis, delubris*] 'Templum' erat locus augurii vel auspicii causa, quibusdam conceptis verbis finitus et designatus. Varro de Ling. Lat. lib. VI. 'Delubrum' locus erat in quo ædi sacræ addita erat area. Varro ibid. Vel, ut tradit Isidorus, Orig. XV. 4. 'delubra' dicebantur templa fontes habentia, quibus ante ingressum diluebantur; et a diluendo, 'delubra.'

[k] *Ipsis auspiciis*] Auspiciorum quinque genera: 1. ex cœlo; 2. ex avibus; 3. ex tripudiis; 4. ex quadrupedibus; 5. ex diris. Plura infra.

[l] *C. Cottam*] C. Aurelius Cotta, munere pontifex, secta Academicus, belli pacisque artibus clarus: rebus feliciter in Gallia gestis, post consulatum an. 679. triumphus illi decretus est; sed mors triumphum prævertit. Duos habuit fratres, Marcum et Lucullum. Ille, L. Luculli in consulatu collega, a Mithridate ad Chalcedonem turpiter victus est: hic, consul an. 688. mox censor, usque ad bellum Mutinense vixit.

[m] *Feriis Latinis*] Quadruplex feriarum, seu festorum, genus apud Romanos; stativæ, conceptivæ, imperativæ, nundinæ. Stativæ, seu statæ, ut Festus Pompeius loquitur, quæ certo statutoque die celebratæ, ut Lupercalia, Saturnalia: conceptivæ, quæ incertis diebus, ut Compitalitiæ, sementinæ: imperativæ, quas consul prætorve, aut pontifex maximus pro arbitrio indiceret: nundinæ, quibus rustici mercandi causa in urbem confluere soliti. Latinæ stativæ erant, nempe die ultima Martii; qua Jovi Latiali in monte Albano sacrum fiebat, quod Latinum dicebatur. Has Tarquinius unius diei esse voluit. Post exactos reges, alter adjici cœptus. Reconciliata plebe cum Patribus per Menenium Agrippam, tertius accessit; quartus, reconciliata rursus plebe cum Patribus per Camillum. Interjecto deinde tempore, sex alii dies adjecti; ultra quos, post Latinas ferias, duo

sem, offendi eum sedentem in exhedra,[n] et cum C. Velleio[o] senatore disputantem: ad quem tum Epicurei primas ex nostris hominibus deferebant. Aderat etiam Q. Lucilius Balbus,[p] qui tantos progressus habebat in Stoicis, ut cum excellentibus in eo genere Græcis compararetur. Tum, ut me [11] Cotta vidit, Peropportune, inquit, venis: oritur enim mihi magna de re altercatio cum Velleio; cui, pro tuo studio, non est alienum te interesse. VII. 16. Atqui [1] mihi quoque videor, inquam, venisse, ut dicis, opportune. Tres enim trium[q] disciplinarum principes convenistis. M. Piso [2] [r] si adesset, nullius philosophiæ, earum quidem quæ in honore sunt, vacaret locus. Tum Cotta, Si, inquit, liber Antiochi nostri, qui ab eo nuper ad hunc Balbum missus est, vera loquitur; nihil est, quod Pisonem, familiarem tuum, desideres. Antiocho enim Stoici cum Peripateticis re con-

tore omittunt ψ et Grut.—11 *Tum me ut* codd. aliquot. *contra vidit* U: et in marg. *cocta*.

CAP. VII. 1 *Atque* codd. aliquot, probantibus Walk. et Moser.—2 *M. enim Piso* codd. plerique, et edd. ante Dav. item Orell. *M. etiam Piso* conj. Hein-

NOTÆ

etiam religiosi dies habiti, quo tempore solenne ludicrum in Capitolio fieri solitum. Tiraquel. in Dies Genial.

[n] *In exhedra*] Exhedram aliis placet esse fenestræ genus quoddam; aliis pensiles pergulas, *balcons*; melius aliis cubiculum columnis fultum et epistyliis pluribus, excisis spatiis, quibus prospectus in viam sit, aliquando sub divo, nonnunquam sub tecto. Vitruv. v. 11.

[o] *Cum C. Velleio*] Secta Epicureo, et L. Crasso familiari. Quas in rep. dignitates gesserit, obscurum est, si tribunatum plebis an. 663. excipias. Avus fuit P. Velleii Paterculi, cujus extat Historia ad M. Vinicium consulem.

[p] *Q. Lucilius Balbus*] Hunc Lucium Lucilium Balbum Pigh. et Corradus commentario in Brutum Ciceronis vocant. Celebris jurisconsultus, e schola Q. Mucii Scævolæ, pontificis maximi. Ad hunc Antiochus librum scripsit, de quo infra. Pater L. Lucilii, qui in Ciliciam legatus cum Appio Claudio, Ciceroni in provinciam venienti obviam missus est. Cic. Famil. III. 5. Diversa gens a Lucilio poëta, qui et ipse prætor fuit an. 636.

[q] *Tres enim trium*] Academicæ, Stoicæ, Epicureæ: Academicæ Cotta; Stoicæ Balbus; Epicureæ Velleius.

[r] *M. Piso*] Is ipse de quo Cic. in Bruto: 'Piso quicquid habuit, habuit ex disciplina.' Quis pater, quis avus, quid ipse in repub. gesserit, obscurum est.

cinere[3] videntur, verbis discrepare: quo de libro velim scire, Balbe,[4] quid sentias. Egone? inquit ille. Miror, Antiochum, hominem inprimis acutum, non vidisse, interesse plurimum inter Stoicos, qui honesta a commodis,[s] non nomine, sed genere toto, disjungerent;[5] et Peripateticos, qui honesta commiscerent cum commodis, ut ea inter se magnitudine, et quasi gradibus, non genere, differrent. Hæc enim est[6] non verborum parva, sed rerum permagna, dissensio. 17. Verum hæc alias:[7] nunc, quod cœpimus, si videtur. Mihi vero, inquit Cotta, videtur. Sed ut hic, qui intervenit, (me intuens) ne ignoret, quæ res[8] agatur, de natura agebamus Deorum: quæ cum mihi videretur perobscura, ut semper videri solet, Epicuri ex Velleio sciscitabar sententiam. Quamobrem, inquit,[9] Vellei, nisi molestum est, repete quæ cœperas. Repetam vero: quanquam non mihi, sed tibi, hic venit adjutor: ambo enim, inquit arridens, ab eodem Philone nihil scire[t] didicistis. Tum ego, Quid didicerimus, Cotta viderit: tu autem nolo existimes, me adjutorem huic venisse,[10] sed auditorem, et quidem æquum, libero judicio, nulla ejusmodi astrictum necessitate, ut mihi (velim, nolim) sit certa quædam tuenda sententia.

VIII. 18. Tum Velleius, fidenter sane, ut solent isti, (nihil tam verens, quam ne dubitare aliqua de re videretur; tanquam modo ex Deorum concilio, et ex Epicuri inter-

dorf. *Cn. Piso* ψ. Tum, *nullus phil.* E.—3 Ita cum codd. margo Venet. 1507. Junt. Victor. Manut. Dav. seqq. *consentire* codd. aliquot, etiam U, et Lamb. ipse tamen postea improbavit.—4 *Balbe, velim scire* Victor. Dav. *velim, Balbe, scire* margo Venet. 1507. Junt.—5 Victor. *dijungerent*. Mox, *qui sic honesta* Glog. Heindorf. Schutz. *miscerent* U, margo Venet. 1507. Junt. *commiscent* E. *cum* omittunt Manut. Lamb.—6 *Hæc est enim* de Heindorfii conjectura Schutz. Moser. Statim, *magna dissensio* E.—7 *Sed hæc alias* U, margo Venet. 1507. Junt. *Verum hoc alias* E O, Victor. Dav. *nunc quod accepimus* E.—8 U, Lamb. *qua de re.*—9 Red. omittit *inquit.*—10 Duo codd. *nolo me existimes adjutorem huic venisse*, probante Moser. *huc venisse* E. Mox, E *et equidem, &c.* U *et quam, &c.*

NOTÆ

[s] *Honesta a commodis*] Utrorumque discrimen vide copiose de Fin. lib. III.

[t] *Nihil scire*] De omnibus dubitaverunt Academici.

mundiis,[1] [u] descendisset) Audite, inquit, non futiles commenticiasque sententias, non opificem ædificatoremque mundi, Platonis de Timæo [x] Deum: nec anum fatidicam [a] Stoicorum Πρόνοιαν, quam Latine licet 'providentiam' dicere; neque vero mundum ipsum, animo et sensibus [y] præditum, rotundum, ardentem, volubilem [2] Deum, portenta et miracula non disserentium philosophorum, sed somniantium. 19. Quibus enim oculis animi [3] intueri potuit vester Plato fabricam illam tanti operis, qua construi a Deo atque ædificari mundum facit? quæ molitio? quæ ferramenta? qui vectes? quæ machinæ? qui ministri tanti muneris fuerunt? Quemadmodum autem obedire et parere voluntati architecti aër, ignis, aqua, terra, potuerunt? Unde vero ortæ illæ quinque formæ [z] ex quibus [4] reliqua formantur, apte cadentes ad animum efficiendum pariendosque sensus? Longum est omnia: [5] [a] quæ talia sunt, ut

[a] *Fatorum decreta exponentem.*

CAP. VIII. 1 E *intermediis;* U *internumidiis*, et in marg. *intermundus*. Actutum, *descendens sed* ψ. Mox, *non commenticias futilesque* margo Venet. 1507. Manut. Lamb. Deinde, *in Timæo* Heindorf. de Walkeri sententia, sicque volebat Schutz. probante Moser. *de Timæo* gloss. videbatur Wolfio.—2 Red. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. *volubilem, ardentem*.—3 Venet. 1507. Manut. Lamb. Heindorf. omittunt *animi;* uncis inclusit Orell. Mox, *potuit noster* E. *poterit utrum* U. *fabricam illam tanti operis* desunt in E. Paulo post, *quemadmodum obedire* E U. *quemadmodum enim obedire* U in marg.—4 Codd. aliquot et Victor. *e quibus;* U omittit *ex*. Actutum *reliquæ* U, alii codd. ap. Orell. margo Venet. 1507. Junt. Manut. Lamb.—5 *Longum est ad omnia* multi codd. margo Venet. 1507. Victor. Dav. Lall. Heindorf. Schutz. *Longum est iter*

NOTÆ

[u] *Intermundiis*] Intervalla erant, quæ fingebat inania. De quibus dictum de Fin. lib. II.

[x] *De Timæo*] Eo libro quem 'Timæum' inscripsit, quod in eo loquentem inducat Timæum quendam, secta Pythagoricum. Ita Cicero librum de Amicitia 'Lælium,' librum de Senectute 'Catonem' inscripsit.

[y] *Animo et sensibus*] Mundum quia perfectissimum Plato putavit, mente præditum esse oportere docuit; rotundum, quod ea figura omnium perfectissima sit.

[z] *Quinque formæ*] 1. Essentia; 2. idem; 3. alterum; 4. status; 5. motus. 1. 'Essentiam' Plato vocat, quod Peripatetici rationem cujusque rei formalem; 2. 'idem,' id quo quid et secum et cum aliis convenit; 3. 'alterum,' quo differt ceteris; 4. 'statum,' quo unitatem aliquamdiu suam conservat; 5. 'motum,' quo ad agendum fertur.

[a] [*Iter ad*] *omnia*] Legunt alii *iterare omnia*.

optata magis, quam inventa, videantur. 20. Sed illa palmaris [b] quidem, quod,[6] qui non modo natum [c] mundum introduxerit, sed etiam manu pæne factum, is eum dixerit fore sempiternum. Hunc censes primis, ut dicitur, labris[7] gustasse physiologiam,[b] qui quicquam, quod ortum sit, putet æternum esse posse? [p. 6.] Quæ est enim coagmentatio non dissolubilis? aut quid est, cujus[8] principium aliquod sit, nihil sit extremum? Pronœa[9] vero si vestra est, Lucili, eadem; requiro (quæ paulo ante) ministros, machinas, omnem totius operis designationem, atque apparatum: sin alia est, cur mortalem fecerit mundum, non, quemadmodum Platonicus Deus, sempiternum? IX. 21. Ab utroque autem sciscitor, cur mundi ædificatores repente extiterint; innumerabilia sæcula dormierint.[1] Non enim, si mundus nullus erat, sæcula non erant. Sæcula nunc dico, non ea,[2] quæ dierum noctiumque numero annuis cursibus conficiuntur: nam fateor, ea, sine mundi conversione, effici non

[b] *Eam scientiarum partem, quæ rerum naturam investigat.*

ad omnia codd. aliquot, Junt. Manut. Lamb.—6 Ita margo Venet. 1507. Victor. Manut. Lamb. Dav. Moser. Orell. *Sed illa palmaris, quod* codd. aliquot, etiam E O U ψ, Junt. Heindorf. *Sed illud palmare, quod* Schutz. Wolf. uti volebat Dav. Mox, *introduxit ... dixit* Red. Ascens. Schutz. Pro *is* Glog. et Schutz. habent *idem*.—7 Codd. aliquot, et Junt. *labiis*. Statim, *physiologiam, id est, naturæ rationem, qui, &c.* omnes codd. edd. antiquiss. margo Venet. 1507. Junt. Victor.—8 Heindorf. conj. *cujus cum*.—9 Πρόνοια Manut. *Provoces* E. *Pronoë* O. Mox, *Lucili; eadem requiro* Victor. Manut. *Pronœa vero vestra si eadem est, Lucili, eadem requiro* conj. Lamb. probante Wolf. *P. vero si vestra est, Lucili, eadem; eadem requiro* conj. Heindorf. Statim, *ministras* codd. aliquot, probante Crenz. Pro *operis* Manut. et Lamb. habent *orbis*.

CAP. IX. 1 Ita codd. aliquot, Junt. Victor. Dav. Schutz. Moser. Orell. *sæcula ante dormierint* codd. aliquot, Manut. Lamb. Heindorf. *sæcula ante dormierint* alii codd. margo Venet. 1507. probante Wolf.—2 *Sæcula non dico*

NOTÆ

[b] *Illa palmaris*] Sic Terent. in Eunuch. 'Id vero est quod mihi puto palmarium.' Cic. Phil. VI. 'Sed illa statua palmaris,' &c. id est, præcipua, et quasi digna palma.

[c] *Non modo natum*] Mundumne æternum senserit Plato, necne, incertum est. Severus, Atticus, et Plut. aiunt negasse; Crantor, Plotinus, Porphyrius, Iamblichus, Proculus, aiunt sensisse ita esse æternum, ut a Deo semper fuerit; adeoque quod initio temporis caruerit, ingenitum dici; genitum, quod a Deo semper fluxerit.

potuisse. Sed fuit quædam ab infinito tempore [3] æternitas, quam nulla temporum circumscriptio metiebatur: spatio tamen, qualis ea fuerit, intelligi potest; quod ne in cogitationem quidem cadit, ut fuerit tempus aliquod, nullum cum tempus esset. 22. Isto igitur tam immenso spatio, quæro, Balbe, cur Pronœa [4] vestra cessaverit. Laboremne fugiebat? [d] At iste nec attingit Deum; nec erat ullus, cum omnes naturæ numini divino, cœlum, ignes, terræ, maria, parerent. Quid autem erat, quod concupisceret Deus mundum signis et luminibus,[5] tanquam ædilis,[e] ornare? Si, ut [Deus] ipse melius habitaret; antea videlicet, tempore infinito, in tenebris, tanquam in gurgustio,[c] habitaverat. Post autem varietatene eum delectari putamus, qua cœlum et terras exornatas videmus? Quæ ista potest esse oblectatio Deo? quæ si esset, non ea tamdiu carere potuisset. 23. An hæc, ut fere [6] dicitis, hominum causa a Deo constituta sunt? Sapientumne? propter paucos ergo tanta est [7] facta rerum molitio. An stultorum? At primum causa non fuit, cur de improbis bene mereretur. Deinde, quid

[c] *Habitatione tenui, obscura, inculta.*

nunc ea conj. Heindorf.—3 Voc. *tempore* suspectum est Schutzio in ed. maj. Mox, *circumscriptio temporum* codd. aliquot, Junt. Victor. Dav. Heindorf: *circumscriptio temporis* margo Venet. 1507. *emetiebatur* Red. probante Heindorf. Tum, *intelligi non potest* codd. aliquot, margo Venet. Junt. Manut. Lamb. Heindorf. Schutz. Nobb. Verba, *quod ne . . . tempus esset*, Wyttenb. collocanda censuit post v. *effici non potuisse*, probante Moser. improbante Orell.—4 *Πρόνοια* Manut.—5 Verba *et luminibus* suspecta sunt Ernestio. *tanquam ædes* conj. Schneider. et Heindorf. improbante Orell. *si* delendum censebat Walker. *Deus* de Ernestii sententia delevit Schutz. Deinde, *ante videlicet* Junt. Victor. Dav.—6 *An hæc fere ut* codd. aliquot, margo Venet. 1507. Victor. Dav.—7 *Ergo est tanta* Junt. Victor. *Igitur tanta est* Manut.

NOTÆ

[d] *Laboremne fugiebat*] Eodem argumento utitur Lucret. lib. v. 'Quidve novi potuit tanto post ante quietos Illicere, ut cuperent vitam mutare priorem.'

[e] *Tanquam ædilis*] Quod Lacedæmoniis ephori, Ætoliis agoranomi, hoc ferme Romanis a principio ædiles fuere. Duo primum instituti; mox, dissentiente a nobilibus plebe, quatuor; denique, potito rerum Cæsare, sex; plebeii duo, Cereales totidem, totidem curules. Cerealium munus fuit, præesse annonæ forensi; plebeiorum, inhibere popinas, matronas insimulare probri, fœneratores coërcere; curulium, ludos sacros et solennes instituere, urbem omni ex parte reficere et ornare.

est assecutus, cum omnes stulti sint sine dubio miserrimi; maxime quod stulti sunt: (miserius enim stultitia quid possumus dicere?) deinde, quod [8] ita multa sunt incommoda in vita, ut ea sapientes commodorum compensatione leniant, stulti nec vitare venientia possunt, nec ferre præsentia. x. Qui vero mundum ipsum animantem sapientemque esse dixerunt, nullo modo viderunt [f] animi naturam, intelligentes [1] in quam figuram cadere posset: de quo dicam equidem paulo post. 24. Nunc autem hactenus admirabor eorum tarditatem, qui animantem, immortalem, et eundem beatum, rotundum [2] esse velint, quod ea forma ullam neget esse pulchriorem Plato. At mihi vel cylindri,[g] vel quadrati, vel coni,[h] vel pyramidis,[i] videtur esse formosior. Quæ vero tribuitur vita [3] isti rotundo Deo? Nempe ut ea celeritate contorqueatur, cui par nulla ne cogitari quidem possit. In qua non video, ubinam mens constans, et vita beata, possit insistere. Quodque in nostro corpore, si mi-

Lamb. Nobb. Heindorf. Schutz. *Igitur est tanta* Dav.—8 Dav. conj. *cum*, probante Ernesti, qui præterea *quod* deleri posse censebat. Actutum, *ita* omittunt Reg. margo Venet. 1507. Lall. Paulo post, pro *possunt*, quod servant nonnulli codd. Junt. Victor. Dav. Lall. Moser. *possint* habent alii codd. Manut. Lamb. Heindorf. Schutz. Nobb. Orell. probante Wolf.

Cap. x. 1 C, Schutz. Orell. *animi natura intelligentis*, ut volebat Ernesti, probantibus Wyttenb. et Creuz. *animi naturam intelligentis* Grut. Lall. prob. Beier. *vide[runt] animi naturam, * * intelligentes* Nobb. propter *videntur* codicis Ursin. *animi naturam non intelligentes* margo Venet. 1507. uti volebat Lamb. *nullo modo non viderunt animi naturam, in quam* ed. 1566. *animi natura et intelligentia in quam* conj. Eichstad. probantibus Wolf. et Moser. *intelligentes* omittit ed. quædam vet. ap. Wolf. Mox, *equidem* omittunt Venet. 1507. Manut. Lamb.—2 Schutz. conj. *et beatum, eundem rotundum;* Heindorf. suspic. *beatum, et eundem rotundum;* Junt. Manut. Lamb. *et eundem beatum, et rotundum.* Mox, *neget ullus* Junt. Victor. *qua forma neget ullam* e cod. Reg. Lall.—3 Ita Grut. Moser. *Quæ vero vita tribuitur* codd. aliquot, Victor. Lamb. Dav. Heindorf. Schutz. Orell. *Quæ vero vita attribuitur* A. B. Paris. 1. 2. Gud. 2. E U, alii codd. margo Venet. 1507. Junt. Manut.—

NOTÆ

[f] *Viderunt*] Forte *videntur*.

[g] *Vel cylindri*] Cylindrus, figura teres, a geometris definitur, figura circularis per circulos æquales et parallelos in longum ducta.

[h] *Vel coni*] Figura est ex plano rotunda in acumen desinens.

[i] *Vel pyramidis*] A cono differt in eo, quod pyramis latera et angulos habeat, conus non habeat.

nima ex parte significetur,[k] molestum sit;[d] cur hoc idem non habeatur molestum in Deo? [p. 7.] Terra enim profecto, quoniam pars mundi est,[4] pars est etiam Dei. Atqui terræ maximas regiones inhabitabiles atque incultas videmus, quod pars earum appulsu[5] solis exarserit, pars obriguerit nive pruinaque, longinquo solis abscessu: quæ, si mundus est Deus, quoniam partes mundi sunt, Dei membra partim ardentia, partim refrigerata, dicenda sunt.

25. Atque hæc quidem vestra, Lucili. Qualia vero sint, ab ultimo repetam[l] superiorum.[6] Thales enim[m] Milesius,[n] qui primus de talibus rebus quæsivit, aquam dixit esse initium rerum; Deum autem,[o] eam mentem, quæ ex aqua cuncta fingeret.[7] Si Dii possunt[p] esse sine sensu et motu,[8]

[d] *In qua mundi celeritate, non video in qua ejus parte residere possit mens constans et vita beata; quodque in nostro corpore, si minima ex parte reperiatur, molestum sit, &c.*

4 Ita margo Venet. 1507. Junt. Manut. Lamb. *mundi pars est* alii et Orell. Post hæc collocanda censet v. seqq. *si mundus est Deus* Beier. ad Offic. tom. I. p. 37.—5 E U *impulsu*. Mox, *a longinquo* Red. Heindorf. *longinquoque* codd. aliquot, probante Moser. Tum, *mundi partes* Eliens. alii codd. ap. Creuzer. Victor. Dav. Heindorf. Schutz. Orell.—6 Dœderl. conj. *qualia vero sint superiorum, ab ultimo repetam;* Jentzen. suspic. *vestra, Lucili: vestra qualia sint, ab u. r. s.* e codd. aliquot Dav. Lall. Schutz. *qualia vero alia sint, &c.* Red. Glog. al. ap. Creuzer. *qualia vero sunt;* A B C *qualia vero est.*—7 Codd. aliquot, et Junt. *gigneret;* Ernesti conj. *finxerit*, improbante Heindorf.—8 Ita e conjectura Ernestii Moser. et Nobb. *Si... sensu, cur aquæ mentem, &c.* de Heindorfii suspicione Schutz. *Sic Dii possunt esse sine sensu:*

NOTÆ

[k] *Significetur*] Suspicor vocem esse depravatam.

[l] *Ab ultimo repetam*] Hunc locum male Manutius explicat de elementis; neque enim ultimum in enumeratione elementorum aquam posuit Cicero, sed terram. Sic igitur locum explica: A primis repetam principiis.

[m] *Thales enim*] Primus inter septem Græciæ sapientes; patre Examyo, matre Cleobulina. Floruit capessente regnum Anco Martio. Mortuus est cum certamini gymnico interesset, qua æstu, qua siti, qua senio oppressus.

[n] *Milesius*] Miletus, urbs Ioniæ, in ora maris Ægæi: olim Apollinis oraculo clara; nunc tenuis, Turcarum imperio subjacet, *Melasso*. Altera Miletus est Calabria ulteriore, *Melito*.

[o] *Deum autem*] Ergo duplex principium rerum admisit; cum tamen Anaxagoras ab omnibus veteribus et a Tullio ipso laudetur, quod primus materiæ artificem adjunxerit.

[p] *Si Dii possunt*] Locus obscurus, sive mutilus sit, sive non satis intellexerit Velleius opinionem Thaletis. Sic ferme legi oporteret, *Si Dii possunt cum aqua conjungi, possunt esse*

cur aquæ adjunxit, si ipsa mens constare potest vacans corpore? Anaximandri[q] autem opinio est, nativos esse Deos,[e] longis intervallis orientes, occidentesque, eosque innumerabiles[r] esse mundos.[9] Sed nos Deum, nisi sempiternum,[10] intelligere qui possumus? 26. Post Anaximenes[s] aëra Deum[t] statuit, eumque gigni, esseque immensum et infinitum, et semper in motu; quasi aut aër[11] sine ulla forma Deus esse possit, cum præsertim Deum non modo aliqua, sed pulcherrima, specie esse deceat; aut non omne, quod ortum sit, mortalitas consequatur. XI. Inde Anaxagoras, qui accepit ab Anaximene disciplinam, primus omnium rerum descriptionem et modum,[1] mentis infinitæ vi ac ratione, designari et confici voluit: in quo non vidit, neque motum, sensui junctum et continentem, in infinito ullum esse posse; neque sensum omnino, quo non ipsa natura pulsa sentiret.[f] Deinde, si mentem istam quasi

[e] *Nasci posse Deos.*
[f] *Primus omnium voluit totius mundi motum et ordinem fieri et ordinari vi et*

et menti cur aquam adj. conj. Beier. *Qui, si Dii ... sine sensu? Et mentem cur aquæ adj.* de Bouh. conjectura Lall. *cur mentem aquæ* Lamb.—9 Codd. aliquot omittunt *mundos*, probante Ursin. *idemque i. e. mundos* conj. Lamb. *eosque innumerabiles esse et ipsos esse mundos* suspic. Heindorf.—10 Victor. *Deum sempiternum, nisi sempiternam.*—11 Glog. *quasi vero aër;* unde Heindorf. et Schutz. *quasi vero aut aër.* Cf. Beier. ad Offic. tom. I. p. 214. Mox, *deceat esse* decem codd. Creuzeri, Victor. Dav. Heindorf. Moser. Orell.

CAP. XI. 1 Dav. de Rigaltii conjectura *et motum*, probantibus Lall. et Beier. Mox, *sensui conjunctum* G, alii codd. margo Venet. 1507. Manut. Lamb.

NOTÆ

sine sensu et sine mente: sin ipsa mens constare potest vacans corpore, cur aquæ adjunxit?

[q] *Anaximandri*] Anaximander cognatus discipulusque Thaletis, artis gnomonicæ et horoscopii inventor, astrologiæ peritissimus, unde sidera Deos esse docuit, quæ, cum nascantur occidantque, 'Deos nativos' per jocum Velleius appellat. Floruit sub Polycrate, Samiorum tyranno.

[r] *Eosque innumerabiles*] Astra non solum Deos, sed mundos esse, somniavit.

[s] *Anaximenes*] Discipulus Anaximandri, mortuus quo anno Sardis a Cyro capta est: alius ab Anaximene Lampsaceno, præceptore Alexandri Macedonis, qui Lampsacum, felici dolo, excidio subduxit.

[t] *Aëra Deum*] Non quem spirando ducimus, sed spiritum et mentem. Quare cum Thalete consentit. Id tamen discriminis, quod geminum Thales, unum Anaximenes principium agnoscat.

animal aliquid esse voluit,[2] erit aliquid interius, ex quo illud animal nominetur. Quid autem interius mente? Cingatur igitur corpore externo. 27. Quod quoniam non placet, aperta simplexque mens, nulla re adjuncta, quæ[3] sentire possit, fugere intelligentiæ nostræ vim et notionem videtur.[g] Crotoniates[u] autem Alcmæo,[x] qui soli et lunæ, reliquisque sideribus, animoque præterea, divinitatem dedit, non sensit, sese[4] mortalibus rebus immortalitatem dare. Nam Pythagoras, qui censuit, animum esse per naturam rerum omnem intentum et commeantem,[h] ex quo nostri animi carperentur,[5] non vidit, distractione humanorum animorum, discerpi et lacerari Deum; et, cum miseri animi essent, quod plerisque contingeret, tum Dei partem esse miseram: quod fieri non potest. 28. Cur autem quicquam ignoraret animus hominis, si esset Deus? quomodo porro Deus iste, si nihil esset nisi animus,[y] aut infixus aut infusus esset in mundo? Tum Xenophanes,[z] qui, mente adjuncta, omne præterea, quod esset infinitum, Deum voluit esse, de ipsa mente item[6] reprehenditur, ut ceteri; de

ratione mentis infinitæ. Qua quidem in re non vidit neque motum in infinito ullum esse posse conjunctum sensui, id est, cognitioni; et continentem, id est, continuum; neque cognitionem esse posse cum mundo conjunctam, quia mundus ipse, si perculeretur, sentiret.

[g] *Cingatur igitur mens illa corpore externo; quod, quoniam non placet Anaxagoræ, aperta simplexque mens, nulla re adjuncta qua sentire possit, ut tradit ipse Anaxagoras, et fugere intelligentiæ nostræ vim et notionem videtur.*

[h] *Infixum et immistum.*

—2 Eliens. Lincoln. Med. Reg. margo Venet. 1507. Junt. Victor. Dav. *voluit esse.* Mox, *cingitur* Manut. Lamb. *cingatur igitur oportet* conj. Heindorf.—3 Dav. Lall. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. *qua.* Actutum, *consentire* Paris. 1. *quæ sentire* O. *vim atque notionem* Red. *vim et rationem* O.—4 Codd. Heindorfii et G *non sensit se.*—5 Eliens. 1. 2. alii codd. et Manut. *caperentur.* Mox, *dilacerari* N, margo Venet. 1507. Manut. Lamb.—6 Codd.

NOTÆ

[u] *Crotoniates*] Crotona, urbs olim amplissima; hinc nobiles athletæ. Sita in Calabria, quæ olim Magna Græcia.

[x] *Alcmæo*] Auditor Pythagoræ, plurimum in medicina versatus.

[y] *Si nihil esset nisi animus*] Superfluam esse puto particulam *nihil*. Legi velim, *quomodo porro Deus iste, si animus est aut infixus, aut infusus, &c.*

[z] *Xenophanes*] Eleaticæ (auctore Eusebio) sectæ inventor, ab anno ætatis 25. ad 92. peregrinatus est, atque hinc forte Xenophanes dictus. Philosophiam carminibus tractavit. Ita Gyrald.

infinitate autem vehementius, in qua nihil neque sentiens neque conjunctum potest esse. Nam Parmenides[7] commenticium quiddam coronæ similitudine efficit: Stephanen[a] appellat, continentem ardore lucis orbem, qui cingit cœlum; quem appellat Deum: in quo neque figuram divinam, neque sensum, quisquam suspicari potest. Multa ejusdem[8] monstra; quippe qui bellum, qui discordiam, qui cupiditatem, ceteraque generis ejusdem, ad Deum revocat; quæ vel morbo, vel somno, vel oblivione, vel vetustate, delentur. Eademque de sideribus; quæ, reprehensa jam in alio[b] loco,[9] in hoc omittantur. XII. 29. [*p.* 8.] Empedocles autem, multa alia peccans, in Deorum opinione turpissime labitur. Quatuor enim naturas, ex quibus omnia constare vult, divinas esse censet,[1] quas et nasci et exstingui perspicuum est, et sensu omni carere. Nec vero Protagoras, qui sese negat omnino de Diis habere quod liqueat, sint,[2] non sint, qualesve sint, quicquam videtur de natura Deorum suspicari. Quid Democritus, qui tum ima-

aliquot, Manut. Lamb. Dav. *ita*. Actutum, *reprehenderetur* tres codd. Moseri. Deinde, *esse potest* Junt. Manut. Lamb.—7 *Nam P. quidem* codd. aliquot, Victor. Heindorf. Orell. Statim, *converticium quiddam* codd. probantibus Moser. et Creuz. *coronæ simile* e codd. Dav. et Nobb. *effecit* Junt. Victor. *στεφάνην appellat* Werfer. Tum, *continente ardore* de Davisii conjectura Moser. et Orell. *continentem ardorem* cum codd. aliquot Heindorf. Schutz. Moser. *qui cingat* de Ernestii conjectura Heindorf. Schutz. Moser. *coronæ similem efficit orbem: Stephanen eum appellat, continentem ardorem lucis, qui cingat, &c.* suspic. Heindorf. *similem* et *eum* sunt e codd.—8 Edd. vett. et Orell. *multaque ejusdem;* Red. *multaque ejuscemodi;* Heindorf. de conj. et Schutz. *mutaque ejusdem modi.* Mox, *ejusdem generis* Red. Glog. Heindorf. Pro *revocat* Orell. legit *revocet.*—9 Ita Dav. *loco* omittunt Manut. Lamb. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. *jam* omittunt Junt. Victor. scribentes *in alio loco;* margo Venet. 1507. *in alio jam*, omisso *loco.*

CAP. XII. 1 Codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt. Victor. Dav. *constare censet, divinas esse vult.*—2 Codd. aliquot, Junt. et Dav. *negat o. de Diis, quod liqueat, scire sint;* codex unus Moseri *negat o. de Diis habere quod liqueat scire sint*, ipso probante; *quid liqueat scire* Reg. unus Eliens. Bonon. 1494. *de Diis scire quid liqueat* alter Eliens. *videatur* B. *de natura rerum* Paris. *de na-*

NOTÆ

[a] *Stephanen*] Στέφανος et *στεφάνη coronam* significat, et universim quicquid coronæ formam habet. Sic *στεφάνη* nominatur orbiculus quem mulieres onera gestantes capiti imponere solent. Sic et orbis ille quem imi capilli circa caput describunt; sic circulus inter album oculi et pupillam medius, &c.

[b] *Jam in alio*] In Alcmæone.

gines,[c] earumque circuitus, in Deorum numero [3] refert, tum illam naturam, quæ imagines fundat ac mittat, tum scientiam intelligentiamque nostram, nonne in maximo errore versatur?[a] Cum idem [4] omnino, quia nihil semper suo statu maneat, neget esse quicquam sempiternum; nonne Deum omnino ita tollit, ut nullam opinionem ejus reliquam faciat? Quid? aër, quo Diogenes [d] Apolloniates [e] utitur Deo, quem sensum habere potest, aut quam formam Dei?
30. Jam de Platonis [5] inconstantia longum est dicere; qui, in Timæo, patrem hujus mundi nominari neget posse; in Legum autem libris, quid sit omnino Deus, anquiri oportere non censeat. Quod vero sine corpore ullo Deum vult esse, (ut Græci dicunt, ἀσώματον)[6] id quale esse possit, intelligi non potest: careat enim sensu, necesse est, careat etiam prudentia, careat voluptate; quæ omnia una cum Deorum notione comprehendimus. Idem et in Timæo dicit, et in Legibus, et mundum Deum [f] esse, et cœlum, et

[a] *Quid Democritus? Nonne maximo in errore versatur, cum modo imagines nescio quas, et earum circuitus; modo illam naturam quæ imagines fundat ac mittat; modo (nam parum sibi constans est Democritus) intelligentiam nostram in Deorum numerum ponit?*

tura rerum ei suspicari M.—3 Lamb. et Heindorf. *numerum*. Mox, *mutat tamen sententiam* codex unus Oxon. et G. *sententiam* habent etiam septem codd. Moseri et Paris. 3. *nostram* de Walkeri sententia delevit Lall.—4 *Cumque idem* Paris. Victor. Dav. Paulo post, *ita tollit omnino* Junt. Manut. Lamb. *omnino* omittunt Red. Glog. Paris. 3. probantibus Moser. et Beiero.—5 Eliens. Medic. Dav. *Nam de Pl.* Mox, *partem hujus* Ernesti et Schutz. errore typogr. *negat posse* margo Venet. 1507. Manut. Lamb. Tum, *inquiri oportere* codd. aliquot, Junt. Victor. Manut. Lamb. probantibus Moser. et Beiero ad Offic. tom. I. p. 219. *non censet* margo Venet. 1507.—6 Verba, *ut Græci dicunt, ἀσώματον*, suspecta sunt Heindorfio; *et ut Gr. d. ἀσώματον* conj. Walker. Mox, *qui caret enim* Paris. 2. *etiam* ante *prudentia* omittunt codd. aliquot, Manut.

NOTÆ

[c] *Tum imagines*] Sive ideas, quas Laërt. εἴδωλα, Democritus ipse ἰνδάλματα vocat. Vide libros sequentes.

[d] *Diogenes*] A Cynico diversus: hic Apolloniates, ille Sinopæus; hic Anaximenis, ille Antisthenis discipulus. Diversus quoque a Diogene Stoico, qui Carneadi suppar. Apolloniates autem Anaxagoræ æqualis fuit. Plura Clem. Alex. in Προτρεπτ. et Strom. lib. I. Suid. Voss. de Hist. Græcis, Laërt.

[e] *Apolloniates*] Multiplex Apollonia: quarum, quæ Diogenis patria fuerit, incertum.

[f] *Mundum Deum*] Marsilius Fici-

astra, et terram, et animos, et eos, quos majorum institutis accepimus;[7] quæ et per se sunt falsa perspicue, et inter sese vehementer repugnantia. 31. Atque etiam Xenophon[g] paucioribus verbis eadem fere peccat: facit enim, in iis quæ a Socrate[h] dicta retulit, Socratem disputantem, formam Dei quæri non oportere; eundemque et solem[8 i] et animum Deum dicere; et modo unum, tum autem plures Deos: quæ sunt iisdem in erratis fere, quibus ea, quæ de Platone dicimus. XIII. 32. Atque etiam Antisthenes[k] in eo libro, qui Physicus inscribitur, populares Deos multos, naturalem unum,[1] esse dicens, tollit vim et naturam Deorum. Nec multo secus Speusippus, Platonem avunculum[2] subsequens, et vim quandam dicens, qua omnia regantur, eamque animalem, evellere ex animis conatur cognitionem Deorum. 33. Aristoteles quoque,[3] in tertio[l] de Philoso-

Lamb. *caret voluntate* E U et duo codd. Moseri: *qua omnia una Deorum, &c.* conj. Ernesti.—7 Idem Ernesti conj. *acceperimus*. Mox, *inter se* E O, codd. Heindorfii et octo Moseri. *vehementer* deest in U.—8 M *eundem et solem*. Mox, *plures Deos quæsivit* quatuor codd. Moseri. Tum, *in quibus* Lamb. *de P. diximus* ex uno codice Heindorf. Schutz. Moser. Orell.

CAP. XIII. 1 Codd. aliquot, etiam Glog. margo Venet. 1507. Junt. Heindorf. *unum naturalem;* Paris. 2. 3. E *natura unum;* M *unum naturalem unum*. Mox, *tollit enim vim* G. *vim ac naturam* Red.—2 Glog. *avunculum Platonem*. Mox, *reguntur* tres codd. Moseri. *evellere conatur ex animis* Glog.—3 *Aristotelesque* septem codd. Moseri, et U, probantibus Gœrenz. et Moser. *Inde Aristoteles* E. *quoque* omittunt nonnulli codd. Moseri, et edd. vett. item margo Venet. 1507. *libro* deest in Gud. 2. *a magistro suo* Red. Heindorf. Pro *uno*, quod servant octo codd. Moseri, ψ, margo Venet. 1507. et Moser. *non* de Manutii sententia exhibent Lamb. Dav. Heindorf. Schutz. Nobb. Orell. *a magistro uno Plat. diss.* Victor. *a magistro Platone diss.* G, uti voluit Wyttenb. *tri-*

NOTÆ

nus, in Platonis doctrina versatissimus, ait Platonem cum hæc omnia Deos nominat, non tam Deos, quam divina quædam, intelligere. Mars. Ficin. in Cratyli argumento.

g *Xenophon*] Socratis discipulus; apis Attica, propter orationis elegantiam, dictus. Mortuus est Corinthi quo anno Macedonibus imperare Philippus cœpit.

h *Quæ a Socrate*] In libris quatuor, qui inscribuntur, ‘ De dictis et factis a Socrate memoratu dignis.’

i *Et solem*] Ait ibi quidem ut Deos, ita solem conspiciendum se mortalibus non præbere; Deum tamen nec ibi dicit esse, nec ullibi dixisse, comperi.

k *Antisthenes*] Gorgiam audivit, ex oratore philosophus, Peripateticus primum, mox princeps familiæ Cynicæ, sic dictæ quod in Cynosarge doceret.

l *In tertio*] Tres illos libros, quo-

phia libro, multa turbat, a magistro Platone uno dissentiens: modo enim menti tribuit omnem divinitatem; modo mundum ipsum Deum dicit esse; modo quendam alium [4] [m] præficit mundo; eique eas partes tribuit, ut replicatione [b] quadam mundi motum regat, atque tueatur: tum cœli ardorem Deum dicit esse, non intelligens, cœlum mundi esse partem, quem alio loco ipse designarit Deum. Quomodo autem cœli divinus ille sensus in celeritate tanta conservari potest? Ubi deinde illi [n] tot Dii,[5] si numeramus etiam cœlum Deum? Cum autem sine corpore idem vult esse Deum, omni illum sensu privat, etiam prudentia.[6] Quo porro modo [7] mundum movere carens corpore; aut quomodo semper se movens, esse quietus et beatus, potest? 34. Nec vero ejus condiscipulus [o] Xenocrates in hoc genere prudentior; [8] in cujus libris, qui sunt de Natura Deorum,[p] nulla species divina describitur: Deos enim octo esse

[b] *Revolutione.*

buit menti Gud. 2.—4 Glog. cum undecim codd. Moseri, Junt. Victor. *alium quendam.* Mox, *mundi quadam* G. *motus regat* Paris. 3. *dicit esse Deum* M. *partem esse* Glog. *esse partem mundi* Paris. 1. *quam a. l. i. designarat* M. *quam ... designaverit* Thuan. *designavit* E.—5 Excidisse hic quædam censet Beier, veluti, *qui majorum institutis accepti, eidem habentur Dii.*—6 Margo Venet. 1507. Junt. Manut. Lamb. Heindorf. Schutz. Nobb. *et prudentia.*—7 *Quo modo porro* Red. Glog. Heindorf. Actutum, *mundum movere* est de conj. Ernestii, receperunt Moser. Nobb. Creuzer. Orell. probantibus Beiero et Elvenich. *mundus moveri* codd. aliquot, Victor. Grut. *mundus moveri potest* alii codd. margo Venet. 1507. Junt. Manut. Lamb. Dav. Heindorf. *Deus moveri* de conj. sua Schutz. Tum, *se* suspectum est Wyttenb.—8 Codex unus Moseri, et Victor. *prudentior est.* Actutum, *cujus in libris* quatuor codd. Moseri, Junt. Victor. *libris in cujus* H. *cum in libris his* Red. Gud. 2. *unde cujus in libris iis, qui, &c.* Heindorf. *in natura Deorum* tres codd. Moseri. Paulo post, *in stellis vagi* Manut. Pro *nominantur*, Lamb. et Dav. conj. *numerantur.* Tum, *quæ infixa quasi cœlo sunt* Red. *quæ infixa cœlo sint* duo codd. Moseri. *solem adjunxit* Paris. 1. 3. Deinde *octavam, Lunam* Victor. *octavumque, Lunam* Paris. 3. G, Eliens. Med. Bonon. 1494. margo Venet. 1407. Junt. Dav.

NOTÆ

rum meminit etiam Laërt. Petrus Marsus ait eum esse qui 'De cœlo' inscribitur; sed ille, ut opinor, male.

[m] *Modo quendam alium*] Ἐντελέχειαν vocavit Tusc. lib. I. animum illum, sive quintam naturam. Vide locum.

[n] *Ubi deinde illi*] Si cœlum Deus est, Dii Deum incolent.

[o] *Ejus condiscipulus*] De utroque est illa vox Platonis in Laërt. 'Cui equo quem asinum jungo? hic calcaribus, ille fræno indiget?'

[p] *De Natura Deorum*] Indicem ejus operum copiosissimum habet Laërt. in ejus Vita.

dicit; quinque eos, qui in stellis vagis nominantur; unum, qui ex omnibus sideribus, quæ infixa cœlo sunt, ex dispersis quasi membris, simplex sit putandus Deus: septimum Solem adjungit; octavamque, Lunam; qui quo sensu beati esse possint, intelligi non potest. Ex eadem Platonis schola Ponticus Heraclides[q] puerilibus fabulis refersit libros:[r] [*p.* 9.] et tamen modo mundum,[9] tum mentem divinam, esse putat: errantibus etiam stellis divinitatem tribuit; sensuque Deum privat; et ejus formam mutabilem esse vult: eodemque in libro[s] rursus terram et cœlum refert in Deos. 35. Nec vero Theophrasti[t] inconstantia ferenda est:[10] modo enim menti divinum tribuit principatum; modo cœlo; tum autem signis sideribusque cœlestibus. Nec audiendus ejus auditor[11] Strato,[u] is qui Physicus appellatur; qui omnem vim divinam in natura sitam esse censet, quæ causas gignendi, augendi, minuendi, habeat, sed careat omni sensu et figura. XIV. 36. Zeno

Heindorf. Moser.—9 Codd. aliquot, margo Venet. 1507. Lamb. Lall. Nobb. *et tum mundum;* Schutz. de conj. Heindorf. *Deum modo mundum;* Dav. voluit, *et Deum modo mundum;* Jentzen. suspic. *etenim modo mundum* probante Moser. *tamen* uncis inclusit Orell. *tum mentem Deum esse* e Maffei cod. Lamb. *tum mentem divinam Deum esse* Heindorf. *putans* G. Mox, *vult esse mutabilem* in eodem cod. *eodemque libro* Red. margo Venet. 1507. Junt. Manut. Lamb. *eodem in libro* Paris. 2. *cœlum et terram* quatuor codd. Moseri. *fert in Deos* U. —10 Eliens. *inconstantior sententia est;* unde Walk. conj. *constantior sententia est,* recepit Heindorf. *menti divinæ* Glog. Heindorf. ut conj. Walk. Mox, *que cœlestibus* omittunt duo codd. Moseri.—11 *Nec a. ejusdem auditor* Red. U, Bonon. 1494. Heindorf. *Nec a. ejus dein auditor* Eliens. 1. *Nec a. est auditor* tres codd. Moseri: *ejus adjutor* Paris. 3. *is q. p. appellabatur* E. Statim, *minuendi, immutandique* Ascens. Heindorf. Schutz. Orell. *minuendi immittendique* codd. aliquot: *minuendi immiscendique* de Bouh. conj. Lall. *minuendive* margo Venet. 1507. Manut. Lamb.

NOTÆ

q *Heraclides*] Speusippi auditor, mox Aristotelis. De illo supra. Diversos ab hoc Heraclidas tredecim recenset Laërt. in ejus Vita.

r *Refersit libros*] Horum indicem habet Laërt. in ejus Vita.

s *Eodemque in libro*] Quo? nullius enim facta mentio superius.

t *Theophrasti*] Qui Tyrtamus primum, deinde, propter eloquentiam, Theophrastus cognominatus est ab Aristotele, cujus et auditor, et in schola, eo in Chalcidem profecto, successor fuit.

u *Strato*] Præceptor Ptolemæi Philadelphi, a quo talentis 80. donatus. Scholam tenuit annos 18.

autem (ut jam ad vestros,[1] Balbe, veniam) naturalem legem divinam esse censet, eamque vim obtinere recta imperantem, prohibentemque contraria:[c] quam legem quomodo efficiat animantem, intelligere non possumus.[x] Deum autem animantem certe volumus esse. Atque hic idem alio loco æthera Deum[y] dicit,[2] si intelligi potest nihil sentiens Deus, qui nunquam nobis occurrit neque in precibus, neque in optatis, neque in votis. Aliis autem libris rationem quandam,[3] per omnem naturam rerum pertinentem, ut divinam esse affectam putat. Idem astris hoc idem tribuit, tum annis, mensibus, annorumque mutationibus. Cum vero Hesiodi[z] Theogoniam[4] interpretatur, tollit omnino usitatas perceptasque cogitationes Deorum: neque enim Jovem,[a]

[c] *Zeno autem (ut ad eos veniam philosophos, qui tecum, Balbe, sentiunt) censet, legem naturalem esse Deum, et eam habere vim quandam quæ recta imperet, et prohibeat quæ recta non sunt.*

CAP. XIV. 1 Paris. 3. Thuan. *nostros;* Paris. 1. *ut ad vestros jam.* Mox, *Deum esse censet* Glog. Heindorf. Nobb. *vim divinam esse censet* Junt. Tum, *prohibentem contraria* codex unus Moseri, probante Beiero ad Offic. tom. I. p. 25.—2 Ita plurimi codd. ap. Moser. et Dav. *dicit esse* codd. aliquot, Junt. Lamb. Orell. *sed intelligi qui potest* Red. Heindorf. Schutz. *si intelligit nihil* E.—3 Victor. *quandam rationem.* Actutum, *per omnium* codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt. Victor. Grut. *per omnem pertinentem naturam* Ascens. Manut. Lamb. Thuan. *per o. n. r. permeantem* Glog. La. *per . . . pertingentem* A ψ. *ut divina esse a. putat* Glog. Manut. Dav. Lall. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. *ut divina sit a. putat* margo Venet. 1507. *ut divina sit effecta putat* codd. aliquot; *ut divina sit, effectum putat* conj. Beier. *mundi igneam esse artificem putat* suspic. Jentzen.—4 *Theogoniam, id est, originem Deorum* codd. plerique, margo Venet. 1507. Junt. Victor. *insitas perceptasque* codd. aliquot. *insitas præceptasque* Lamb. Heindorf. Schutz. Nobb. *præceptas insitasque* Dav. Tum, *nec Junonem* Gud. 2. *ita appellatur* e codd. Dav. Heindorf. Schutz. Moser. Orell. *rebus inanimatis* codd. aliquot, Junt.

NOTÆ

[x] *Intelligere non possumus*] Intelligi tamen potest; cum enim lex naturalis apud Stoicos sit ratio summi Jovis, hæc autem animans sit, consequitur legem eam animantem esse.

[y] *Æthera Deum*] Plut. in Placitis Philos. ait, Stoicos docere supremum omnium Deorum esse, non æthera, sed Deum in æthere.

[z] *Hesiodi*] Homeri consanguineus fuit, cui et illum supparem alii, alii centum annis juniorem faciunt. Hospitio exceptus ab Antipho et Ctimeno, ab iis interfectus est, cum sororis suæ stupratorem interficere putarent. Sexdecim volumina scripsit, quæ recenset Lil. Gyraldus.

[a] *Neque enim Jovem*] Hos, si Laërtio credimus, non exemit Deorum numero, sed uni Deo, pro variis facultatibus, varias illas appellationes tribuit: interdum, *Jovem*, Δία, quasi δι'

neque Junonem, neque Vestam, neque quenquam qui ita appelletur, in Deorum habet numero: sed rebus inanimis atque mutis, per quandam significationem, hæc docet tributa nomina. 37. Cujus discipuli Aristonis[b] non minus magno in errore sententia est; qui neque formam Dei intelligi posse censeat, neque in Diis sensum esse dicat, dubitetque omnino, Deus animans, necne, sit. Cleanthes autem, qui Zenonem audivit una cum eo quem proxime nominavi, tum ipsum mundum Deum[5] dicit esse; tum totius naturæ menti atque animo tribuit hoc nomen: tum ultimum, et altissimum, atque undique circumfusum, et extremum, omnia cingentem atque complexum, ardorem, qui æther nominetur, certissimum Deum judicat. Idemque,[6] quasi delirans, in iis libris, quos scripsit contra voluptatem,[c] tum fingit formam quandam et speciem Deorum, tum divinitatem omnem tribuit astris, tum nihil ratione censet esse divinius. Ita fit, ut Deus ille, quem mente noscimus, atque in animi[7] notione, tanquam in vestigio,[d] volumus reponere, nusquam prorsus appareat. XV. 38. At Persæus,[1 e] ejus-

Maunt.—5 Decem codd. Moseri, ψ, Ascens. Thuan. *ipsum Deum mundum.* Statim, *hoc nomen tribuit* Manut. Lamb. *tum ultimum, et extremum, et altissimum* Heindorf. *atque altissimum* E, Thuan. *atque undecumque* G. Deinde *æther nominatur* Lamb. in marg. ed. 1584. Heindorf. Schutz.—6 *Idem*, omisso *que*, Manut. Lamb. *in his libris* Junt. Victor. Mox, *contra voluntatem* quatuor codd. Moseri, O ψ. *cum fingit* Junt. *cum confingit* E, Ascens. Junt. Thuan. Tum, *omnem* omittit Ernesti errore typogr. *attribuit astris* E, Red. *tum nihil idem censet esse divinum* Glog. unde *nihil idem ratione, &c.* Heindorf.—7 B *ad quem in animi.* Pro *nusquam* Paris. 3 habet *nunquam.*

CAP. XV. 1 Ita tres codd. Moseri, Dav. Lall. seqq. *Perseus* Junt. Vic-

NOTÆ

δν πάντα, per quem omnia; interdum *Ζῆνα*, quod sit auctor vitæ omnium; interdum 'Αθουνᾶν, quod imperium ejus esset *εἰς αἰθέρα, in cælum, &c.*

[b] *Aristonis*] Aristonicorum, seu Scepticorum, principis, qui de rebus omnibus dubitabant. Laërt.

[c] *Contra voluptatem*] Meminit Laërt. eorum librorum in indice ejus operum.

[d] *Tanquam in vestigio*] Manutius interpretatur 'tanquam in circulo ambiente:' Muretus mendum esse putat, legitque, *tanquam in vestiano.* Veterum lectionem ego conservatam velim, et sic explicari: Ita fit, ut Deus ille, quem mente noscimus, et cujus vestigium aliquod in animi notione habemus, nusquam prorsus appareat. Atque hoc sensu passim Zenonici docere dicuntur, impressas esse Deorum notiones in animis nostris.

[e] *Persæus* [*Perseus*] *Persæus* apud

dem Zenonis auditor, eos dicit esse habitos Deos, a quibus magna utilitas ad vitæ cultum esset inventa; ipsasque res utiles[f] et salutares Deorum esse vocabulis nuncupatas: ut ne hoc quidem diceret, illa inventa esse Deorum, sed ipsa divina. Quo quid[2] absurdius, quam aut res sordidas atque deformes Deorum honore afficere, aut homines jam morte deletos reponere in Deos, quorum omnis cultus esset futurus in luctu? 39. Jam vero Chrysippus,[g] qui Stoicorum somniorum vaferrimus habetur interpres, magnam turbam congregat ignotorum Deorum, atque ita ignotorum,[3] ut eos ne conjectura quidem informare possimus, cum mens nostra quidvis videatur cogitatione posse depingere. Ait enim, vim divinam in ratione esse positam, et universæ naturæ animo atque mente: [*p.* 10.] ipsumque mundum Deum dicit esse, et ejus animi fusionem[h] universam; tum ejus ipsius principatum,[i] qui in mente et ratione versetur, communemque rerum naturam universam[4] atque

tor. Manut. Lamb. Statim, *dicit* deest in Glog. et octo codd. Moseri; *eos sic esse* Gud. 2. *dicit eos esse* G. *aliqua magna* B D. *atque salutares* Thuan. *vocabulis esse nuncupatas .... inventa illa* D. *ille diceret* E.—2 *Quæso quid* conj. Lamb. *Quo quid est* Gud. 2. Dav. Heindorf. Mox, *ut res ... delectes* G, Paris. 3. H, Thuan. *omnis cultus sit futurus* Gud.—3 B D *ignoratorum Deorum;* Thuan. omittit *atque ita ignotorum.* Actutum, *ut eos quidem neque conjectura* G D, Paris. 3. E. *mens* omittit A. Tum, *at enim* M. *et in univ.* Glog. D H, Gud. 2. alii codd. Heindorf. Schutz. Nobb. *tum ipsum mundum* Glog. Heindorf. *ejus quidem animi* Red.—4 Ita codd. aliquot, Heindorf. Schutz. Nobb. Orell. Moser. *universa* edd. vett. Manut. Lamb. Dav. probante Beiero; *immensum* conj. Dav. *universitatemque omnia, &c.* conj. Heindorf. *universam* delendum censet Elvenich. Statim, *fatalem umbram* edd. vett. *fatalem veritatem* conj. Heindorf. *fatalem libram* suspic. Creuzer. *fatalem μοῖραν* Censor Hal. *vim* Eliens. 2. a m. sec. Dav. Heindorf. Schutz. Moser. *ignem præterea eum, quem, &c.* Dav. *quem ante dixi* Eliens. Med. Reg. septem codd. Moseri, Junt. Victor. Dav. Moser. Thuan. Orell. *quem audivistis æthera* E. Mox, *ut aquam* Manut. Lamb. *ut aquam et aëra; tum solem, lunam, sidera, terram univ.*

NOTÆ

Suidam; patria Cittieus, secta Stoicus, cognomento Dorotheus.

[f] *Res utiles*] Ita Ceres pro pane, Bacchus pro vino.

[g] *Chrysippus*] Propter laqueos quibus adversarios impediebat, celeberrimus: ejus captiunculas describit eleganter Lucian. in Mercatore.

[h] *Animi fusionem*] Seu fusum per totum mundum spiritum quendam. Plut. Placit. Philos.

[i] *Ipsius principatum*] 'Principatus' apud Chrysippum est id, quo nihil in quoque genere, nec potest, nec debet esse, præstantius.

omnia continentem; tum fatalem vim,[a k] et necessitatem rerum futurarum; ignem præterea, et eum, quem antea dixi, æthera; tum ea, quæ natura fluerent atque manarent,[l] ut et aquam, et terram, et aëra; solem, lunam, sidera, universitatemque rerum, qua omnia continerentur; atque homines etiam eos, qui immortalitatem essent consecuti. 40. Idemque disputat, æthera esse eum,[5] quem homines Jovem appellarent; quique aër per maria manaret, eum esse Neptunum; terramque eam esse, quæ Ceres diceretur: similique ratione persequitur vocabula reliquorum Deorum. Idemque etiam legis perpetuæ et æternæ vim, quæ quasi dux vitæ et magistra officiorum sit, Jovem dicit[6] esse; eandemque fatalem necessitatem appellat, sempiternam rerum futurarum veritatem: quorum nihil tale est, ut in eo vis divina inesse videatur. 41. Et hæc quidem[7] in primo libro[m] de Natura Deorum: in secundo autem vult Orphei,[n] Musæi,[o] Hesiodi, Homerique fabellas accommo-

[a] *Ait enim modo, vim divinam positam esse in ratione, atque animo, et mente, quæ per universam naturam diffusa sit, ipsumque mundum Deum esse; et ipsam mentis illius diffusionem in tota rerum natura Deum esse; modo, ejus mundi vim, seu principatum, qui in mente et ratione versetur, Deum esse; modo, fatalem vim, &c.*

de suspicione Heindorfii Schutz.—5 Schutz. de conj. Heindorf. *esse Deum eum;* G, et Ascens. *esse Deum, quem, &c.* G E ψ *appellant.* Mox, *aërem, Junonem, quique per maria manaret* conj. Jentzen. Deinde, *terramque eam, quæ* margo Venet. 1509. Junt. *terram eam, quæ* Manut. Lamb.—6 *Jovem dixit* M. *et appellat* conj. Heindorf. et Beier. *quorum nihil tale* M. *esse videatur* I. *videatur inesse* N.—7 *Et hoc quidem* Red. Glog. E U, Ascens. Thuan. *in libro*

NOTÆ

[k] *Fatalem vim* [*umbram*] Ironice sic fatum vocat, cui Chrysippus plurimum tribuebat. Melius forte legeretur *fatalem vim.*

[l] *Atque manarent*] Forte *manerent:* quid enim? manatne terra? nisi 'fluere' ac 'manare,' dilabi mutarique interpreteris.

[m] *In primo libro*] De his Chrysippi libris nihil habet Laërtius, qui tamen ejus opera diligenter recenset.

[n] *Orphei*] Poëtæ haud obscuri; de quo quicquid memoratur, Ælianus fabulosum esse ait. Illi patriam Libethram, oppidum Bœotiæ, alii, alii Sitonem, montem Thraciæ, fuisse scribunt. Musæi patrem Diodorus, et Justinus; Eurydices maritum Pausanias; Lini fratrem Apollodorus; Æagri filium ipse se appellat. Addit Pausanias, magum fuisse, quod testantur arbores et saxa loco mota, et genus ipsum mortis, quod varii varie referunt. Diversus ab Orpheo Crotoniata, cujus extant Argonautica.

[o] *Musæi*] Is Orphei, aut filius, ut

dare ad ea, quæ ipse primo libro de Diis immortalibus dixerit; ut etiam veterrimi poëtæ, qui hæc ne suspicati quidem sint, Stoici fuisse videantur. Quem Diogenes Babylonius [p] consequens in eo libro, qui inscribitur de Minerva, partum Jovis,[q] ortumque [8] virginis, ad physiologiam traducens, dijungit a fabula.[r]

XVI. 42. Exposui fere, non philosophorum judicia, sed delirantium somnia.[1] Nec enim multo absurdiora sunt ea, quæ, poëtarum vocibus fusa, ipsa suavitate nocuerunt; qui et ira inflammatos et libidine furentes induxerunt Deos, feceruntque, ut eorum bella, pugnas, prælia,[2] vulnera, videremus; odia præterea, dissidia, discordias, ortus, interitus, querelas, lamentationes, effusas in omni intemperantia libidines, adulteria, vincula, cum humano genere concubitus, mortalesque ex immortali procreatos. 43. Cum poëtarum autem errore conjungere [3] licet portenta magorum, Ægyp-

primo Glog. Mox, *fabulas* Glog. La. N. *qua ipse in libro primo* Heindorf. Schutz. *dixerat* G, Heindorf. Schutz. Moser, uti conj. Ernesti. Deinde, *suspicati qui em sunt* de Ernestii conj. Schutz.—8 Quatuor codd. Moseri *partu J. ortuque.* Pro *dijungit*, quod de conj. dedit Ernesti, *dejungit* habent plerique codd. Moseri, Victor. Dav. *dejunget* Paris. 3. *demergit* D. *revergit* La. *devergit* Glog. *disjungit* Bas. Ascens. Manut. Lamb. Thuan.

Cap. XVI. 1 *Exposuit f. n. philosophorum, sed delirantium somn* K.—2 Plurimi codd. Moseri, Glog. Junt. Victor. Dav. Heindorf. *prælia, pugnas.* Paulo post, *mortalesque ex immortalibus* Red. Reg. a m. sec. Dav. Lall. Heindorf. Schutz. Moser. *mortalisque et immortalis procreator* A.—3 Glog. *jungere.* Mox, *quæ maxima inconstantia in veritatis ignoratione versantur* Glog. Heindorf. *in maxima inconst. veritatisque i. versantur* G, et Ascens. *opinionem, qua*

NOTÆ

diximus, aut discipulus fuit, carminum heroïcorum scriptor, quos Eumolpo filio ad quatuor millia scripsit. Floruit sub Cecrope, secundo Atheniensium rege. Superest adhuc carmen de Amoribus Leandri et Herus, quod Musæo tribuit Scaliger. in Poëtica; sed a Scaligero dissentit Vossius. De Musæo Virg. Æn. VI.

p *Babylonius*] Seleuciæ natus, sed Babylonius, auctore Laërtio, propter vicinitatem cognominatus.

q *Partum Jovis*] Nota est fabula qua prodiisse Jovis e cerebro Minervam armatam ferunt. Fabulæ primus auctor Stesichorus creditur. Hanc Lucian. festive narrat in Dialog. Deorum.

r *Dijungit a fabula*] Sic enim fabulam illam interpretatur: Jovem esse vult animum divinum; Minervam, ex Jovis cerebro emergentem, esse sapientiam, quæ in mente divina lateat, et qua omnia regantur.

tiorumque in eodem genere dementiam; tum etiam vulgi opiniones, quæ in maxima inconstantia, veritatis ignoratione, versantur. Ea, qui consideret, quam inconsulte ac temere dicantur, venerari Epicurum, et in eorum ipsorum[b] numero, de quibus hæc quæstio est, habere debeat: Solus enim vidit, primum, esse Deos, quod in omnium animis eorum notionem impressisset ipsa natura. Quæ est enim gens, aut quod genus hominum, quod non habeat, sine doctrina, anticipationem quandam Deorum? quam appellat πρόληψιν[4] [s] Epicurus, id est, anteceptam animo rei quandam informationem, sine qua nec intelligi quicquam, nec quæri, nec disputari, potest. Cujus rationis vim atque utilitatem[5] ex illo cœlesti Epicuri, de Regula[t] et Judicio, volumine accepimus. XVII. 44. Quod igitur fundamentum hujus quæstionis est, id præclare jactum[1] videtis. Cum enim,[2] non instituto aliquo, aut more, aut lege, sit opinio constituta, maneatque ad unum omnium firma consensio; intelligi necesse est, esse Deos, quoniam insitas eorum, vel potius innatas, cognitiones habemus. De quo autem omnium[3] natura consentit, id verum esse necesse est. Esse igitur Deos,[4] confitendum est. Quod quoniam fere constat inter omnes, non philosophos solum, sed etiam indoctos; fateamur,[5] constare illud etiam, hanc nos habere, sive an-

[b] *Deorum.*

. . . . *versatur* M.—4 *Prolempsin* B M. *Prolemsin* E C H. *Problepsin* A. *Prolepsim* G. Mox, *disputari possit* cod. Moseri, margo Venet. 1507. Manut. Lamb. probante Moser.—5 Junt. Victor. *vim ac utilitatem*. Pro *cœlesti* Paris. 2. 3. habent *cœli*; Red. *ex illa cœlesti Epicuri regula*; Glog. *ex illo cœlesti E. de regula accepimus et judicio volumine*; G *accepimus volumine*, probantibus Moser. et Beiero.

CAP. XVII. 1 G *actum*; E ψ *tactum*.—2 *Cum igitur* Red. Mox, *lege ea sit opinio* conj. Heindorf. *firma omnium cons.* K. *firma cons. omnium* D. Deinde, *innatas cogitationes* I. *natas cog.* M.—3 *De quo enim omnium* G K. *De quo ante omnia* I. *De quo autem omnia* M. *De quo autem omnis* Red. E. Statim, *consensit et id verum necesse est esse* Glog. *necesse esse est* Paris. 3.—4 *Esse ergo Deos* M. *est* omittit I.—5 Sex codd. Moseri, E U ψ *fatemur*; Gud. 2. *fa-*

NOTÆ

[s] Πρόληψιν] De illa hæc Plut. et Laërt. 'Quod eminus cernis, equusne sit, an bos, non cognosces, nisi, per prolepsim, et anticipatam cognitionem, bovem et equum cognoveris.'

[t] *De Regula*] Hunc sic inscripsit: 'De Judicio seu Regula.' Illius meminerunt Seneca et Laërt.

ticipationem, ut ante dixi, sive prænotionem Deorum: sunt enim rebus novis nova ponenda nomina, ut Epicurus ipse πρόληψιν appellavit, quam antea nemo eo verbo nominarat. 45. [*p.* 11.] Hanc igitur habemus,[6] ut Deos beatos et immortales putemus. Quæ enim nobis natura[7] informationem Deorum ipsorum dedit, eadem insculpsit in mentibus, ut eos æternos et beatos haberemus. Quod si ita est, vere exposita[8] illa sententia est ab Epicuro, 'Quod æternum beatumque sit, id nec habere ipsum negotii quicquam, nec exhibere alteri:[u] itaque neque ira neque gratia teneri, quod, quæ talia essent, imbecilla essent omnia.' Si nihil aliud quæreremus,[9] nisi ut Deos pie coleremus, et ut superstitione[x] liberaremur, satis erat dictum: nam et præstans Deorum natura hominum pietate coleretur, cum et æterna esset, et beatissima. Habet enim venerationem justam, quicquid excellit; et metus omnis a vi atque ira Deorum pulsus esset. Intelligitur enim, a beata immortalique natura et iram et gratiam segregari; quibus remotis, nullos a superis impendere metus.[10] Sed, ad hanc confirmandam opinionem, anquirit[11] animus et formam, et

tens ; A G *indoctos fatemur, illud etiam, &c.* Gud. 2. *constare tibi etiam.* Tum, *hoc non habere* M. *nos hanc habere* I. *constare illud hanc habere* K. *anticipatione ψ. novis rebus ponenda* M.—6 *H. i. haberemus* Paris. 2. *immortales beatosque* Glog. *beatos esse et immortales* Red. *putemus et immortales et beatos* D. *beatosque immortales* Paris. 3. *putaremus* I. *et immortales videmus* Gud. 2.—7 Red. Heindorf. Schutz. *natura nobis ;* M omittit *nobis.* Tum, *ipsorum Deorum* quatuor codd. Moseri. *sculpsit* Glog. Red. H.—8 Red. *posita ;* G *vere illa sententiâ exposita est ;* Glog. *est illa sententia ;* E *vera exposita.* Statim, *Quod beatum æternumque* duodecim codd. Moseri, Victor. Dav. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell.—9 Sex codd. Moseri, et Ascens. *quærimus.* G et Thuan. omittunt *et* post *coleremus.* Tum, *satis esset dictum* Paris. 2. 3. La. Paulo post, pro *cum* Red. habet *tamen ;* unde Heindorf. *tamen, cum.* Deinde, *et metus omnis a vi atque ira Deorum pulsus est* Paris. 3. *expulsus esset* G. *depulsus esset* H. *depulsus est* I.—10 Codex Moseri *nullus . . . impenderet metus ;* I *nullos . . impenderet metus ;* Red. *nullus est superis metus.*—11 Codd. aliquot,

NOTÆ

[u] *Nec exhibere alteri*] Fundamentum est illud doctrinæ Epicureæ, ab iisque κυρία δόξα, *magistra sententia*, seu *palmaris*, vocatur.

[x] *Superstitione*] Superstitio nomen sumsit, teste Cicerone, ab iis, qui pro superstite prole Deos precibus fatigarent; vel, ut Lactantio placet, ab iis, qui superstitem memoriam hominum defunctorum, tanquam Deorum, colerent.

vitam, et actionem mentis, atque agitationem, in Deo.

XVIII. 46. Ac de forma quidem partim[1] natura nos admonet, partim ratio docet: nam a natura habemus omnes omnium gentium speciem nullam aliam, nisi humanam,[y] Deorum. Quæ enim alia forma occurrit unquam aut vigilanti cuiquam, aut dormienti?[z] Sed, ne omnia revocentur ad primas notiones,[2] ratio hoc idem ipsa declarat. 47. Nam, cum præstantissimam naturam,[3] vel quia beata est, vel quia sempiterna, convenire videatur eandem esse pulcherrimam; quæ compositio membrorum, quæ conformatio lineamentorum, quæ figura, quæ species, humana potest esse pulchrior? Vos quidem, Lucili, soletis,[4] (nam Cotta meus modo hoc, modo illud) cum artificium effingitis, fabricamque divinam, quam sint omnia in hominis figura non modo ad usum, verum etiam ad venustatem apta, describere. 48. Quod si omnium animantium formam[5] vincit hominis figura, Deus autem animans est; ea figura profecto est, quæ pulcherrima sit omnium: quoniamque Deos beatissimos esse constat, beatus autem esse sine virtute

margo Venet. 1507. Junt. Manut. Lamb. *inquirit*. Mox, *et vitam et actionem atque mentis ag.* de Schneideri sententia Schutz. *et vitam et actionem mentisque ag.* suspic. Elvenich. *et vitæ actionem mentisque ag.* conj. Beier. ad Offic. I. 5. 17.

CAP. XVIII. 1 *Ac de forma quarum partem* Paris. 3. *partem* etiam Paris. 2. *ratio nos docet* G. *nos ratio docet* I. Mox, *species nullamque aliam* G. *quo enim forma alia* septem codd. Moseri.—2 D G *nationes*. Actutum, *ratio hæc ipsa declarat* Glog. *ratio hoc ipsa* Paris. 3. *ratio hoc idem ipsa* Paris. 2.—3 D *præstantissimæ naturæ*. Mox, *videantur* M. Tum, *confirmatio liniamentorum* C G H I, Paris. 3. E. *esse potest pulchrior* Red.—4 D *soletis, Lucili*. Gud. 2 omittit *soletis*. Statim, *Cotta sentit* M. *modo illud* desnut in Gud. 2. *artificium effugitis* G. *hominum figura* Thuan.—5 Heindorf. e Glog. *animantium formas*, et sic Schutz. *animantium figuram* K M. *vincit hominum figura* margo Venet. 1507. Ascens. Manut. *ea profecto figura est* Paris. 2. *ea profecto est* K. *quoniam Deos* multi codd. Deinde, *usquam esse sine hominis figura* Paris. 2. Glog. M E. *ratio inquam sine hom.* Thuan.

NOTÆ

[y] *Nisi humanam*] Atqui Persæ, cum solem, Ægyptii, cum bestias pro Diis habent, humanam illis speciem non affingunt.

[z] *Aut dormienti*] Tradit Sext. Empiricus, hanc Epicuri opinionem ex somniorum visis profectam: 'Magnis,' inquit, 'et humana forma imaginibus per somnum incurrentibus, existimavit esse revera aliquos ejusmodi Deos humana forma præditos.' 'Ανθρωποειδεῖς Plutarcho, ἀνθρωπομόρφους Galeno et Laërt.

nemo potest, nec virtus sine ratione constare, nec ratio usquam inesse, nisi in hominis figura; hominis esse specie Deos, confitendum est. 49. Nec tamen ea species corpus est, sed quasi corpus: nec habet sanguinem, sed quasi sanguinem. XIX. Hæc quanquam et inventa[1] sunt acutius, et dicta subtilius ab Epicuro, quam ut quivis ea possit agnoscere; tamen, fretus intelligentia vestra, dissero brevius, quam causa desiderat. Epicurus autem,[2] qui res occultas et penitus abditas non modo viderat animo, sed etiam sic tractat, ut manu, docet eam esse vim et naturam Deorum, ut primum non sensu, sed mente cernatur: nec soliditate quadam, nec ad numerum, ut ea, quæ ille propter firmitatem στερέμνια[a] appellat, sed imaginibus, similitudine et transitione perceptis: cum[3] infinita simillimarum imaginum species ex innumerabilibus individuis existat, et ad Deos affluat,[b] cum maximis voluptatibus in eas imagines mentem

CAP. XIX. 1 *Hæc quanquam inventa* E. *Hæc autem quanquam et inv.* Paris. 2. *ea* ante *possit* deest in M. *agnoscere; nec fretus* K. *vestra intelligentia* D. *intelligentia nostra* Paris. 2. et E. *dixero brevius* K. *edissero brevius* cod. Voss. probante Oudend. ad Apul. tom. I. p. 451.—2 *Epicurus enim* Red. Heindorf. Mox, *viderit . . . tractet* codd. aliquot, Victor. Heindorf. Moser. *viderat . . . tractarat* Manut. Tum, *ut manu nos ducat* Heindorf. de conjectura, Schutz. Moser. Orell. *ut ducat nos manu, eam docet* Glog. Nobb. *ut manu ducat, docet primum, eam* Lamb. *ut manu doceat nos, eam* Junt. *ut manu doceat, eam* Victor. *ut manu, docet eam* Manut. Dav. Deinde, *ut non sensu,* omisso *primum,* Lamb. *quæ propter infirmitatem ille* Red. *quæ ille propter infinitatem Græca verba appellat* Glog. *quæ propter firmitatem ille στερεὰ appellat* G. *appellant* A B C, Paris. 2. Basil. *appellatur* Paris. 3.—3 Lall. de Walkeri conj. *cumque,* probantibus Moser. et Elvenich. *deinde cum* conj. Lamb. *cum enim* Dav. *et ad Deos effluat* Junt. *et ad nos affluat* conj. Lamb. *et a Deo affluat* Lall. *et a Diis*

NOTÆ

[a] *Στερέμνια*] *Solida.* Duo imaginum genera apud Epicurum; aliæ crassiusculæ, aliæ subtiliores. Crassiusculæ, seu solida, στερέμνια, soliditate sua facile inter se cohærent, et ad numerum, id est, eadem semper numero conspiciuntur: subtiliores, cum perpetuo motu dilabantur, eandem nunquam imaginem, sed similem duntaxat offerunt. Imagines ex subtilioribus coalescentes Dii sunt. Ac ne illi interirent dissolutis imaginibus perpetuo individuorum motu, infinita esse voluit corpuscula, adeoque alia aliis semper succedere. Cum vero illæ imagines in formam hominis coalescant; hinc non corpora sunt, sed quasi corpora.

[b] *Et ad Deos affluat*] Legendum forte, *et adeo affluat;* cum infra legatur, *cum ex ipso imagines semper affluant.*

intentam infixamque nostram intelligentiam capere, quæ sit et beata natura, et æterna. 50. [*p.* 12.] Summa vero vis infinitatis et magna[4] ac diligenti contemplatione dignissima est; in qua intelligi necesse est, eam esse naturam, ut omnia omnibus paribus paria[c] respondeant. Hanc ἰσονομίαν[d] appellat Epicurus, id est, æquabilem tributionem. Ex hac igitur[5] illud efficitur, si mortalium tanta multitudo sit, esse immortalium non minorem; et, si, quæ interimant, innumerabilia sint, etiam ea, quæ conservent, infinita esse debere. Et quærere a nobis, Balbe, soletis, quæ vita Deorum sit, quæque ab iis[6] degatur ætas. 51. Ea videlicet, qua nihil beatius, nihil omnibus bonis[7] affluentius, cogitari potest. Nihil enim agit:[8][e] nullis occupationibus est implicatus: nulla opera molitur: sua sapientia et virtute gaudet: habet exploratum, fore se semper cum in maximis, tum in æternis voluptatibus. XX. 52. Hunc Deum rite[1] beatum dixerimus; vestrum vero laboriosissimum. Sive enim ipse

---

ad nos affluat de Heindorfii conjectura Moser. *et a Diis affluat* conj. Dav.—4 Codd. aliquot, Victor. Dav. *infinitatis, magna;* Eliens. *et infinita, magna;* Red. Gud. 2. Ascens. *et infinita, et magna;* N *infinitatis, et magna, et dil.* A *magna diligentia.* Mox, *intelligi* omittunt Eliens. et U. *est* omittit Le. *eam naturam esse* Glog. *paribus* deest in eodem cod. et Fa.—5 *Ex hoc igitur* K. *igitur* omittit E. *tanta est multitudo* Red. *sit etiam immortalium* M. *et si quæ intereant* G. *et si quæ interveniant* E. *interiunt* U. *tum ea quæ* Paris. 1. *tam ea quæ* H. *etiam illa quæ* Paris. 2.—6 M *quæ ab iis;* Dav. *quæque ab his.*—7 Codd. aliquot, Junt. Manut. Lamb. *nihil omnino bonis omnibus;* alii codd. *nihil omnino omnibus bonis,* probante Orell. *excogitari potest* quatuor codd. Moserl, Manut. Lamb.—8 *Nihil e. a. Deus* Glog. La. *nullis est occ.* M. *nullius occ.* I. *implicitus* K. Mox, *nullius opera* G K, Thuan. *habet et exploratum* M, Paris. 3. Glog. *habet etiam exp.* Heindorf. Schutz. *tum in maximis* Red. Ascens. Heindorf. Orell.

NOTÆ

[c] *Paribus paria*] Diceres Ciceronem voluisse ridendam proponere Epicureorum doctrinam, dum eam speciosis verborum ambagibus exponit. Qua de re vide quid Cotta mox responsurus sit.

[d] Ἰσονομίαν] Ab ἴσος, *æqualis,* et νέμειν, *partiri.* Vide Gassendum, tom. III. Animadversionum in Laërt. lib. XIII. p. 126.

[e] *Nihil enim agit*] Ἀπραξίαν, quasi *inactionem,* vocabant Epicurei; cum quibus aliqua ex parte Stoici consentiebant. Senec. Ep. IX. 'Qualis est vita Jovis cum, resoluto mundo, et Diis in unum confusis, paulisper, cessante natura, acquiescit sibi, cogitationibus suis traditus; talis est sapiens,' &c.

mundus Deus[f] est,[2] quid potest esse minus quietum, quam, nullo puncto temporis intermisso, versari circum axem cœli admirabili celeritate? nisi quietum autem, nihil beatum est. Sive in ipso mundo Deus inest aliquis, qui regat, qui gubernet, qui cursus astrorum, mutationes temporum, rerum vicissitudines ordinesque conservet, terras et maria contemplans, hominum commoda vitasque tueatur: næ ille est[3] implicatus molestis negotiis, et operosis. 53. Nos autem beatam vitam in animi securitate, et in omnium[4] vacatione munerum ponimus. Docuit enim nos idem,[5] qui cetera, natura effectum esse[g] mundum: nihil opus fuisse fabrica; tamque eam rem esse facilem, quam vos effici negetis sine divina posse solertia, ut innumerabiles[h] natura mundos effectura sit, efficiat, effecerit. Quod quia quemadmodum natura efficere sine aliqua mente possit, non videtis; ut tragici poëtæ,[6][i] cum explicare argumenti exitum non po-

CAP. XX. 1 *Hunc rite Deum* M.—2 *Sive enim ipse Deus mundus est* I. *Sive ipse mundus* N. *Sive mundus ipse Deus est, qui potest esse minus quam nullo* Paris. 2. *nil beatum est* Junt. Victor. Mox, *sive ipso in mundo* Junt. *si vero in mundo* codd. aliquot, Victor. Deinde, *et terras, et maria* de Davisii conjectura Heindorf. et Schutz. *vitasque tuetur* B, et D a m. sec.—3 Red. *næ est ille.* Actutum, *implicitue* G. *molestiis* Gud. 2. *implicatis negotiis* E. *laboriosisque negotiis*, omissis *et operosis*, Basil. et Thuan.—4 Gud. et I *omni.*—5 *Docuit enim idem* Glog. *Docuit nos enim idem* Paris. 1. M. *Docuit enim vos* Paris. 3. *effectum mundum esse* Red. *non opus* Thuan. Tum, *fabricatamque eam rem esse facile* B G. *fabricatamque* etiam Paris. 3. *fabricatam eamque* Thuan. *fabrica, eamque rem* Basil. *tanquam* E. *ei esse* ψ. *eam rem fuisse* Red. *eamque rem ei esse tam facilem* Manut. Lamb. Deinde, *effici negatis* Eliens. margo Venet. 1507. Junt. Orell. *negatis effici* Manut. Lamb. *effingi negetis* Paris. 3. G. *effectura sit effecit* G M. *effectura sit efferit* Paris. 3.—6 I *quod tragici;* M *quod tragici poëtæ.* Mox, *non possunt* de Walkeri conjectura Lall. *confugistis* E. *ad eum* H a m. pr. et Paris. 2. Tum, *desideratis* Paris. 2. G I. *regiones magnitudinem* G. *mag. regionis* E. *in qua se miscens* G. *longe lateque* Paris. 2. Red. Deinde, *ultimam videat* de Davisii conjectura Heindorf. Schutz. *ulterius videat* Junt. *ultimi* defendunt Wakefield. ad Lucr. II. 739. Elvenich. et Moser.—

NOTÆ

[f] *Mundus Deus*] Ut docent Stoici.

[g] *Natura effectum esse*] Hanc ex Democrito doctrinam Epicurus mutuatus est. Ille enim infinitos esse mundos, hunc ipsum in hac infiniti inanis parte genitum fuisse; in alia, alium; hujus rerum dispositionis fortunam causam esse; atomos fortuito convenisse, &c. Philopon. in Aristot. Phys. lib. II.

[h] *Innumerabiles*] Cur infinitos Epicurei mundos esse velint, vide apud Lucret. sub finem lib. II.

[i] *Tragici poëtæ*] Hinc vulgare illud,

testis, confugitis ad Deum: 54. cujus operam profecto non desideraretis, si immensam et interminatam[k] in omnes partes magnitudinem regionum videretis, in quam se injiciens animus et intendens, ita late longeque peregrinatur, ut nullam tamen oram ultimi videat, in qua possit insistere. In hac igitur immensitate latitudinum, longitudinum, altitudinum,[7] infinita vis innumerabilium volitat atomorum;[l] quæ, interjecto inani, cohærescunt tamen inter se, et aliæ alias apprehendentes continuantur: ex quo efficiuntur hæ rerum formæ atque figuræ, quas vos effici posse sine follibus et incudibus non putatis. Itaque imposuistis in cervicibus[8] nostris sempiternum dominum, quem dies et noctes timeremus. Quis enim non timeat omnia providentem, et cogitantem, et animadvertentem, et omnia ad se pertinere putantem, curiosum, et plenum negotii Deum?[9] 55. Hinc vobis extitit[10] primum illa fatalis necessitas, quam εἱμαρμένην[m] dicitis; ut, quicquid accidat, id ex æterna veritate, causarumque continuatione, fluxisse dicatis. Quanti autem

7 Glog. Red. Heindorf. *et altitudinem.* Mox, *cohærescunt inter se tum* G. *cohærescunt tum inter se* Gud. 2. Tum, *figuræ atque formæ* H. *formæ et figuræ* A B C, Paris. 1. 2. 3. E, Eliens. Victor. Mediol. *formæque figuræ* M.—8 *Itemque, &c.* E. *Itaque imposuistis cerv.* edd. vett. Junt. Lamb. *in* servant A B C, Paris. 2. 3. H M N, Gud. 2. E O ψ, Red. Thuan.—9 Paris. 3. *domini.*—10 Red. E O U *existit.* Statim, *quicquid accidit* Paris. 2. G, Gud. 2.

NOTÆ

'Deus e machina.' Morem illum poëtarum caute usurpandum monet Horat. in Arte Poët. 'Nec Deus intersit, nisi dignus vindice nodus Inciderit.' Sic Apollo in Oreste Euripidis; sic Jupiter in Amphitryone Plauti.

[k] *Et interminatam*] De hac fuse de Fin. lib. I.

[l] *Atomorum*] Non propter exilitatem, sed propter soliditatem firmitatemque dictæ sunt atomi. Harum auctor vulgo fertur Epicurus. At Pythagoræ fragmenta minima, Heraclidæ ramenta pulvisque minutissimus, Platonis elementa propter exilitatem invisibilia, Diodori Chroni corpuscula minima, nec divisionis capacia, unde mundum extitisse docuerunt, quid aliud sunt quam atomi?

[m] Εἱμαρμένην] A præterito Attico εἵμαρμαι, verbi μείρεσθαι, *dividere, partiri,* unde εἱμαρμένον, *fatale,* quasi fatum suum cuique tribuat. Platoni εἱμαρμένοι νόμοι, *fatales leges.* Aristoteles ab εἴρειν, *nectere,* vel *dicere;* nam utrumque significat. De illa fatali necessitate vide Gell. VI. 2. et Plut. lib. περὶ τῆς εἱμαρμένης, et Hug. Grotium de Fato.

hæc [11] philosophia æstimanda est, cui, tanquam aniculis, et iis quidem indoctis, fato fieri videantur omnia? Sequitur μαντικὴ [n] vestra, quæ Latine 'divinatio' dicitur; qua tanta [12] imbueremur superstitione, si vos audire vellemus, ut haruspices, [o] augures, harioli, vates, et conjectores, nobis essent colendi. 56. His terroribus ab Epicuro soluti, et in libertatem [p] vindicati, nec metuimus [13] eos, quos intelligimus nec sibi fingere ullam molestiam, nec alteri quærere: et pie sancteque colimus naturam excellentem atque præstantem. [*p.* 13.] Sed, elatus studio, vereor, ne longior [14] fuerim. Erat autem difficile, rem tantam, tamque præclaram, inchoatam relinquere: [15] quanquam non tam dicendi ratio mihi habenda fuit, [16] quam audiendi.

XXI. 57. Tum Cotta, comiter, ut solebat, Atqui, inquit, Vellei, nisi tu aliquid dixisses, nihil sane ex me quidem audire potuisses: mihi enim non tam facile in mentem venire solet, quare verum sit aliquid, quam quare falsum. Idque, cum sæpe, tum cum te audirem paulo ante, contigit. [1] Roges me, qualem Deorum naturam [2] esse dicam: nihil

et quæ quid accidat I.—11 *Quanti autem,* omisso *hæc,* Manut. *existimanda sit* Glog. Red. Paris. 3. *æstimanda sit* G H I M, Paris. 2. *aniculis ex his* Victor. Dav. *omnia videantur* Manut. Lamb. *videntur omnia* Eliens. 1. probante Dav. *videantur fieri om.* Paris. 2.—12 E *qua tandem.* Mox, *et* post *vates* omittunt A B C G H I N, Paris. 2. 3. E O, Glog. Red.—13 A C M N, Paris. 2. 3. *metuemus.* Actutum, *eos nec* I. Pro *fingere,* Heindorf. conj. *gignere.*—14 E *longinquior.*—15 Gud. 2. *relinquere inchoatam.*—16 Heindorf. e Glog. *mihi quidem habenda;* G, Manut. Lamb. *mihi ratio, &c.*

CAP. XXI. 1 Ita Paris. 1. 2. Glog. Gud. 2. Dav. Heindorf. Schutz. Orell. *contingit* edd. vett. et Grut.—2 Paris. 1. 2. 3. G H I M, Gud. 2. Victor. *na-*

NOTÆ

[n] *Μαντικὴ*] Ab antiquioribus Græcis ars illa *μανικὴ* dicebatur, a *μαίνεσθαι, furere;* a junioribus addita litera. Plato in Phædro.

[o] *Haruspices* [*aruspices*] Ita dicti, vel quod in ara aspicerent exta, vel, ut scribit Donat. in Phormion. IV. 4. ab 'harugа,' quæ hostia est, ab 'hara,' in qua servatur. Quanquam 'harugam,' non ab 'hara' sed ab *ἄρνξ, ἄριχος, aries,* Vossius deducit. Haruspices victimas, augures avium garritum, inspiciebant. Plura nos in lib. de Divinat.

[p] *In libertatem*] Eandem Epicuro laudem tribuit Lucret. 'Humana ante oculos fœde cum vita jaceret In terris, oppressa gravi sub religione; Quæ caput a cœli regionibus ostendebat, Horribili super aspectu mortalibus instans; Primum Graius homo mortales tollere contra Est oculos ausus,' &c.

fortasse respondeam. Quæras,[3] putemne talem esse, qualis modo a te sit exposita: nihil dicam mihi videri minus. Sed, antequam aggrediar ad ea quæ a te disputata sunt, de te ipso dicam quid sentiam. 58. Sæpe enim de L. Crasso,[4] [q] familiari illo tuo, videor audisse, cum te togatis [r] omnibus sine dubio anteferret, et paucos tecum Epicureos e Græcia compararet: sed, quod ab eo te mirifice diligi intelligebam, arbitrabar illum propter benevolentiam id uberius dicere. Ego autem, etsi vereor laudare præsentem,[s] judico tamen, de re obscura atque difficillima,[5] a te

turam Deorum. Actutum, *esse ducam* Gud. 2. margo Venet. 1507. Junt. Victor. Manut. Lamb. Dav. Orell. *ducam esse* Paris. 2.—3 *Quæramus* M a m. pr. *putone* E. *a te sit expressa* Paris. 2. *nil dicam* Victor.—4 *L. Crasso* desunt in A C, Paris. 1. 2. 3. Gud. 2. Red. Eliens. 1. 2. Red. U, Mediol. *familiari* Red. G H I, Gud. 2. Ascens. Basil. Heindorf. Orell. *tuo illo* M, Paris. 2. 3. Gud. 2. margo Venet. 1507. Manut. Lamb. *illo familiari tuo* Paris. 1. *audivisse* E. Statim, *et* ante *paucos* omittunt Paris. 2. H I M N. Tum, *sed quia te ab eo* Red. *mirifice te* G. Deinde, *illum uberius id dicere* Paris. 2. *uberius illum idem dicere* Glog. *uberius id* A B C G H I M, Paris. 2. 3. *id* deest in E.—5 Ita Eliens. 1. Reg. E O U ψ, Glog. Guelf. Gud. 2. Mediol. Bonon. 1494. Junt. Dav. seqq. *difficili* codd. aliquot, margo Venet. 1507. Victor. Manut. Lamb.

NOTÆ

[q] *De L. Crasso*] E gente Licinia; oratore clarissimo, quem in libris de Oratore loquentem inducit Cicero. Quo patre natus sit, nemo (quod in tanto viro mirum est) memoriæ prodidit. In Fastis Capitolinis diversus notatur, apud Sigonium Lucius, apud Pighium Publius. Simile vero est P. Crassi an. 582. consulis ex filio nepotem fuisse. Plura nos de illo alibi.

[r] *Cum te togatis*] Toga Romanorum propria fuit, Græcorum pallium; hinc illi Togati, isti Palliati dicti. Fuit toga pacis insigne, ut sagum belli. Toga multiplex: 1. prætexta, quæ sacerdotum primo ac magistratuum, mox et puerorum, auctore Tarq. Prisco, qui filium, quod natus annos 14. hostem manu percussisset, prætexta donavit; 2. virilis, quæ tota albi coloris, in Capitolio dabatur; 3. candida, quæ candidatorum ad honores; huic, intendendæ albedinis causa, cretam addebant; 4. pulla, quam, vel luctus, vel reatus causa, induebant; si in luctu, atrati; si in reatu, sordidati dicebantur; 5. paludamentum, imperatorum; 6. trabea, quæ fibula astringeretur: hujus triplex genus. Sed de his Sigonius plura, de Jud. Rom. lib. III.

[s] *Laudare præsentem*] Veterum opinio erat, laudibus, quæ aut immodicæ aut hominibus præsentibus tribuerentur, inesse fascinationem quandam. Hanc ut averterent, aut laudi vocem præmittebant 'præfiscini,' sive 'præfiscine,' quasi sine fascino, aut baccaris corona, quasi amuleto, utebantur. Hinc illud Virgil. Ecl. VII. 27. 'Aut si ultra placitum laudarit, baccare frontem Cingite,' &c. Plaut. Asin. Plin. VII. 2.

dictum esse dilucide; neque sententiis solum copiose, sed verbis etiam ornatius quam solent vestri. 59. Zenonem[t] (quem Philo noster coryphæum[6 u] appellare Epicureorum solebat), cum Athenis essem, audiebam frequenter, et quidem ipso auctore Philone; credo, ut facilius judicarem, quam illa bene refellerentur, cum a principe Epicureorum accepissem, quemadmodum dicerentur. Non igitur ille, ut plerique,[7] sed isto modo, ut tu, distincte, graviter, ornate. Sed, quod in illo mihi usu sæpe venit,[8] idem modo, cum te audirem, accidebat, ut moleste ferrem, tantum ingenium (bona venia me audies) in tam leves, ne dicam in tam ineptas, sententias incidisse. 60. Nec ego nunc[9] ipse aliquid afferam melius. Ut enim modo dixi, omnibus fere in rebus, et maxime[10] in physicis, quid non sit, citius, quam quid sit, dixerim. XXII. Roges me,[1] quid, aut quale sit Deus; auctore utar Simonide;[x] de quo cum

Mox, *neque in sent . . . sed etiam verbis* G. *sed etiam verbis* Red. *etiam* omittit M.—6 Κορυφαῖον vet. cod. Ursin. *cum Athenis esset* N. *frequenter audiebam* Glog. *et quam ipse* Paris. 3. *Philone credo: ut, &c.* G.—7 Gud. 2. *plerisque;* Glog. Heindorf. *plerique alii.* Glog. omittit *graviter;* Paris. 3 omittit *graviter, ornate;* G habet *ac ornate;* Glog. Red. margo Venet. 1507. Heindorf. *et ornate.*—8 E *usu evenit;* O U ψ, Paris. 1. 2. 3. M, Gud. 2. Glog. margo Venet. 1507. Junt. *usu sæpe evenit.* Pro *accidebat*, quod servant Paris. 2. 3. H I, margo ed. Lamb. Schutz. Orell. *accideret* M. *acciderat* edd. vett.—9 *Non ego nunc* Paris. 2. *Nec nunc ego* G. *ipse* omittit E.—10 Paris. 2. 3. H I M, Gud. 2. E ψ, Junt. Victor. *sed maxime;* Thuan. omittit *et.* Statim, *quid non sit, quam quid sit* G.

CAP. XXII. 1 *Rogas me* M. *aut qualis* U, margo Venet. 1507. Ascens. Manut. Lamb. Thuan. *aut quare* E, Red. Gud. 2. Statim, *a quo* Glog. Tum, *deliberandi causa* Manut. Lamb. Grut. *unam diem* Thuan. *postulat* M. Paulo post, *cum s. duplicavit* G. *cum s. replicaret* Red. unde *reduplicaret* conj. Heindorf. *admiratusque* E. *admirans* K. *iratusque* M a m. pr. *Hiero quæreret* margo

NOTÆ

[t] *Zenonem*] Diversum ab eo de quo supra; ille enim Cittieus, hic Sidonius in Phœnicia; ille Stoicus, hic Epicureus. Duos præterea Zenones memorat Suidas, eos quoque Sidonios, sed utrumque Stoicum; alterum Musæi filium, alterum Dioscoridis; illum Diodori Chroni, hunc Chrysippi Tarsensis discipulum.

[u] *Coryphæum*] A κορυφὴ, *vertex.* Suidas exponit πρῶτον τῶν χορευτῶν, *primum saltantum*, seu *præsultorem.*

[x] *Simonide*] Multi Simonides: hic, Leoprepis filius, patria Julietes in insula Ceo, poëta, Melicertes dictus propter suavitatem carminis; floruit cum Pindaro. Hieronem, a Musis primo alienum, ad earum amorem traduxit. Ælian. IV. 15.

quæsivisset hoc idem tyrannus Hiero,[y] deliberandi sibi unum diem postulavit: cum idem ex eo postridie quæreret, biduum petivit: cum sæpius duplicaret numerum dierum, admiransque Hiero requireret, cur ita faceret; 'Quia, quanto,'[2] inquit, 'diutius considero, tanto mihi res[z] videtur obscurior.' Sed Simonidem arbitror, (non enim poëta solum[3] suavis, verum etiam cetera quam doctus sapiensque traditur) quia multa venirent in mentem acuta atque subtilia, dubitantem, quid eorum esset verissimum, desperasse omnem veritatem. 61. Epicurus vero tuus (nam cum illo malo disserere,[4] quam tecum) quid dicit, quod non modo philosophia[a] dignum sit, sed mediocri prudentia?

Quæritur[5] primum, in ea quæstione, quæ est de natura Deorum, sintne Dii, necne sint. Difficile est negare:

Venet. 1507. Manut. Lamb.—2 *Quia quantum* E. *diutius considero, inquit* A B C G H I N, Paris. 1. Gud. 2. Red. *inquit* omittit Victor. Pro *res* tres codd. Gruteri, et unus Eliens. habent *spes;* Paris. 2. et La. *species;* Paris. 1. *videtur res.*—3 Glog. Red. Paris. 2. 3. Ascens. *non solum enim poëta;* M *non enim solum poëta.* Mox *ceteroqui doctus* Paris. 2. M, Victor. Manut. Lamb. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. *cetera doctus* margo Venet. 1507. *cetera qua doctus* Guelf. E K. *cetera quoque doctus* codd. aliquot, Dav. Lall. *ceteroque doctus* A B C I N, Paris. 1. Gud. 2. *cetera quam doctus* habet Junt. *cetero quæ* H. *ceterumque* Paris. 3. *ceterorum predoctus* Glog. *cetera qui doctus* Red. Pro *traditur* est *dicitur* in Glog. et M. *acuta et subtilia* Paris. 1. 2. 3. M, Glog. Thuan. *dubitantemque* E M.—4 La. *nam alias malo cum illo dissentire.* '*Quid dicit*] Vel legendum *quid dixit;* vel paulo post *dignum sit.*' Lamb. '*Dignum sit* legendum ex antiquo libro.' *Ursin. dignum esset* edd. vett. *sed etiam mediocri* Glog. Paris. 2. 3. G U, margo Venet. 1507. Junt. Manut. Lamb.—5 *Quare* G, Paris. 3. *quæ est de n. Deorum* desunt in uno Eliens. et U. *sint*

NOTÆ

[y] *Hiero*] Filius Dinamenis. Duo enim Hierones, uterque tyrannus Syracusanus; alter Hieroclis filius; alter, ut dixi, Dinamenis: ille Olymp. 123. hic 80. regnavit; ille Pyrrhi, Æacidæ filii, amicus et affinis; hic frater Gelonis et Thrasybuli. Pro Thrasybulo Hippocratem Salianus ponit; auctore, ut ait, Pausania. At Hippocrates ille, de quo Pausanias, temporibus Hieronis junioris vixit, nec senioris frater esse potuit.

[z] *Tanto mihi res*] Thales simile quiddam, auctore Tertulliano, Crœso respondit.

[a] *Non modo philosophia*] Epicurus nec orator fuit; hanc scientiarum partem ipse contemsit: nec dialecticus; 'in ea enim parte, quæ est disserendi, plane inermis ac nudus,' de Finib. lib. I. nec physicus; 'in physicis, non suus, totus alienus, totus Democritus,' de Fin. lib. IV. nec theologus, 'de Natura Deorum plane balbutit,' de Divin. lib. I.

credo, si in concione[6] quæratur; sed in hujusmodi sermone et in consessu, facillimum.[a] Itaque ego ipse[7] pontifex, qui cærimonias religionesque publicas sanctissime tuendas arbitror, is hoc, quod primum est, esse Deos, persuaderi mihi non opinione solum, sed etiam ad veritatem, plane velim. Multa enim occurrunt, quæ conturbent, ut interdum nulli esse videantur. 62. Sed vide, quam tecum agam liberaliter. Quæ communia sunt vobis cum ceteris[8] philosophis, non attingam, ut hoc ipsum: placet enim omnibus fere, mihique ipsi inprimis, Deos esse. Itaque non pugno: [p. 14.] rationem tamen eam, quæ a te affertur, non satis firmam puto. XXIII. Quod enim[1] omnium gentium generumque hominibus ita videretur, id satis magnum esse argumentum dixisti, cur esse Deos confiteremur: quod cum leve per se, tum etiam falsum est. Primum enim unde notæ tibi[2] sunt opiniones nationum? Equidem arbitror, multas esse gentes sic immanitate efferatas, ut apud eas nulla suspicio Deorum sit. 63. Quid? Diagoras, Atheos[3] qui dictus est, posteaque Theodorus, nonne aperte Deorum naturam sustulerunt? nam Abderites quidem Protagoras, cujus a te modo mentio facta est, sophistes temporibus illis vel maximus, cum in principio libri sui[4][b] sic posuisset, 'De Divis,[5] neque ut sint, neque ut

[a] *Dices difficile esse id negare: credo equidem difficile esse, si in cœtu populari quæratur; sed facillimum est id negare in privato (cujusmodi est hic noster) consessu.*

nec Dii M. *nec sint* Thuan.—6 Glog. Paris. 2. G, La. Thuan. *contentione;* Paris. 3. *contemptione.* Mox, *hujuscemodi* Bonon. 1494. Ascens. Basil. margo Venet. 1507. Junt. Mannt. Lamb. Heindorf. Schutz. Thuan. *ejusmodi* Grut. *ejuscemodi* ed. 1584. *hujus* Gud. 2. *consensu* Red. Glog. A B C, Paris. 1. 2. 3. *et consessu* Mannt. Lamb. Schutz.—7 *Itaque ego ille* G M, Basil. Thuan. *ipse* deest in E. Mox, *is hoc quidem primum* Glog. unde Heindorf. conj. *is hoc quidem, quod primum.* Tum, *ad opinionem* cum uno cod. Lamb. *solum* omittunt aliquot codd. probante Gœrenz. ad Acad. II. § 7. p. 26. Sed cf. de N. D. II. § 168.—8 Red. *nobis ceterisque;* E U I *nobis cum ceteris.* Mox, *placeat omnibus fere* Red. *fere omnibus* Paris. 1. *mihi ipsique* N. *mihi ipsi* Thuan. Deinde, *esse Deos* Lamb.

CAP. XXIII. 1 *Qui enim* Paris. 3. Statim, *argumentum esse* Glog. C H I N, Paris. 1. 2. 3. *esse* omittit Red. probantibus Beiero et Heindorf. Tum, *per se est* Red. Glog. Heindorf.—2 A C G H I N, Paris. 3. Gud. 2. Glog. Junt. Victor. *unde tibi notæ.*—3 Heindorf. Orell. *ἄθεος.*—4 Codd. aliquot, Junt.

NOTÆ

[b] *Libri sui*] Quem 'De Diis' inscripsit, et in Euripidis domo recitas-

non sint, habeo dicere,' Atheniensium jussu urbe atque agro est exterminatus, librique ejus in concione combusti. Ex quo equidem existimo, tardiores ad hanc sententiam profitendam[6] multos esse factos, quippe cum pœnam ne dubitatio quidem effugere potuisset. Quid[7] de sacrilegis, quid de impiis, perjurisque dicemus?

Tubulus[c] si Lucius unquam,
Si Lupus,[d] aut Carbo,[e] aut Neptuni[8] filius,[f]

64. (ut ait Lucilius) putasset esse Deos, tam perjurus aut tam impurus fuisset? Non est igitur tam explorata ista ratio ad id, quod vultis, confirmandum,[9] quam videtur. Sed, quia commune est hoc[10] argumentum aliorum etiam philosophorum, omittam hoc tempore: ad vestra propria venire malo.

Victor. Grut. omittunt *sui;* N *sui libri.*—5 *De Diis* Red. Glog. G, Paris. 2. 3. margo Venet. 1507. Junt. Manut. Lamb. Heindorf. Schutz. Mox, *jussu Atheniensium* N.—6 E *proferendam;* U et Thuan. *consequendam.*—7 *Sed quid* G H, Paris. 1.—8 De Scaligeri emend. Heindorf. Schutz. Moser. Orell. *aut Carbo, Neptuni.* Mox, pro *impurus*, margo Venet. 1507. Manut. Lamb. habent *impius.*—9 Red. *explorata ratio ad id quod multis sit conf.* Paris. 3 etiam *multis;* Glog. *illa ratio;* M *Non est ergo explorata.*—10 Glog. Red. Eliens. Reg. A B

NOTÆ

se dicitur. Addit Plut. Euripidem in eandem sententiam cessurum fuisse, nisi Areopagitarum judicium reformidasset, a quibus nuper Damis quidam, teste Galeno, damnatus fuerat eam ob doctrinam.

[c] *Tubulus*] L. Hostilius Tubulus, unus ex omni memoria sceleratissimus. Cic. pro M. Scauro. Prætor cum esset an. 611. quæstionem de crimine inter sicarios sortitus est, sed pecuniam ob rem judicandam cum accepisset, accusatus, nec ausus respondere, in exilium abiit: mox ab exilio revocatus, ne in carcere necaretur, venenum ebibit. Ascon. Pædian. in Orat. pro M. Scauro. Diximus jam de illo de Fin. lib. II.

[d] *Si Lupus*] Non Vectius Albutius Lupus, ut quidam putant; sed L. Rutilius Lupus, de quo Horat. Sat. II. 1. 'Famosisque Lupo cooperto versibus.' Quæstor an. 612. tribunus plebis an. 616. Vixit tempore et Lucilii qui hæc carmina scripsit, et Scipionis Læliique, ad quos scripta sunt, et Metelli, quem, ut Lupum, insectatus est Lucilius, teste Persio, Sat. I. 'Secuit Lucilius urbem, Te, Lupe, te, Muci, et genuinum fregit in illis.'

[e] *Aut Carbo*] C. Papirius Carbo, ob turbulentissimum tribunatum plebis an. 622. et P. Africani invidiam, in exilium actus est. Consul tamen an. 633. mox a L. Crasso oratore, de quo supra, accusatus, (Val. Max. VI. 5.) cantharidas sumsit, et morte se a severitate judicum vindicavit. Cic. in Bruto, et Epist. Famil. ad Pap. Pætum.

[f] *Neptuni filius*] Poëtæ, ut viros insignes, Jovis filios; ita sceleratos, Neptuni filios appellabant. Gellius.

65. Concedo[11] esse Deos: doce me igitur, unde sint, ubi sint, quales sint corpore, animo, vita. Hæc enim scire desidero. Abuteris ad omnia atomorum regno et licentia,[12] (hinc, quodcumque in solum[g] venit, ut dicitur, effingis atque efficis) quæ primum nullæ sunt: nihil est enim, quod vacet[13] corpore: corporibus autem omnis obsidetur locus: ita nullum inane, nihil esse individuum potest. XXIV. 66. Hæc ego nunc physicorum oracula[1] fundo: vera, an falsa, nescio; sed veri tamen similiora, quam vestra. Ista enim flagitia Democriti, sive etiam ante Leucippi,[h] esse corpuscula quædam lævia,[i] alia aspera, rotunda alia, partim autem[2] angulata, curvata quædam, et quasi adunca; ex his effectum esse cœlum atque terram, nulla cogente[a] natura, sed concursu quodam fortuito. Hanc tu opinionem, C. Vellei, usque ad

[a] *Colligente, coagmentante.*

C G I, Paris. 1. 3. Mediol. Junt. Victor. Dav. *hoc est.*—11 *Concedere* M E. *doces me* A B C H I N E O. *doceas me* G. *do me* Gud. 2.—12 Idem cod. *regno et luia vel licentia;* Thuan. *regno vel lumine vel licentia.* Mox, *in solem* al. ap. Lamb. *effingis atque effugis* Glog. et a m. sec. *effigis,* quod est etiam in Paris. 3. *effutis* conj. Heindorf.—13 Paris. 3. *nihil ejus quidem vacet;* A *nihil enim est quod vacet;* Victor. Manut. *nihil est, &c.* Tum, *corporibus enim* Eliens. Heindorf. Schutz. *obsidetur omnis* H. *ita nulla mane esse* E. *individuum esse* Red. Gud. 2. Heindorf.

CAP. XXIV. 1 Victor. Manut. *oracla.* Mox, *veri simili tamen similiora* B H, Paris. 1. Eliens. 1. 2. Reg. Mediol. Bonon. 1494. *sed verisimilia etiam similiora* Glog. *sed verisimile tamen similiora* H a m. sec. *sed verisimili tamen verisimiliora* E. *quam vestra ista flagitia* conj. Walker.—2 Manut. Lamb. omittunt *autem.* Cod. Ursin. habet, *alia aspera, alia rotunda, alia autem partim angulata et pyramidata, quædam curvata et quædam quasi adunca;* alii quoque codd. et Junt. *pyramidata;* al. *pyramita;* Heindorf. e vestigiis codd. suspic. *levia, alia aspera, rotunda alia, alia pyramidata, et angulata, tum sinuosa quædam, et quasi hamata,* haud improbante Mosero. '*Fortuito ...hanc, &c.*] Distinxi hæc cum ed. Junt. et Matthiæ qui variorum inanes mutandi conatus optime refutavit. Vulgo post fortuito plene interpungitur.' *Orell.* *ex his* A C I O. *et his* N.

NOTÆ

[g] *Quodcumque in solum*] Repetitum a figulis proverbium, qui ex solo, seu luto, quod in manus venit, vas quodcumque effingunt. Erasmus, dum ingeniosus in hoc loco explanando videri vult, a vero sensu aberravit. Adag. III. 6.

[h] *Leucippi*] Zenonis auditor fuit. De quo vide Laërt. lib. IX.

[i] *Lævia* [*levia*] Glabra, polita, a λεῖος, ut a λαῖος, *lævis.* Male a nonnullis scribitur per *æ;* nec enim diphthongus *ει* vertitur per *æ,* sed per *e* vel *i* Romanorum.

hanc ætatem perduxisti; priusque te quis de omni vitæ statu, quam de ista auctoritate, dejecerit. Ante enim judicasti, Epicureum te esse oportere, quam ista cognovisti. Ita necesse fuit, aut hæc flagitia concipere animo,[3] aut susceptæ philosophiæ nomen amittere. 67. Quid enim mereas,[4] [k] ut Epicureus esse desinas? Nihil equidem, inquis, ut rationem vitæ beatæ, veritatemque,[5] deseram. Ista igitur est[6] veritas? Nam de vita beata nihil repugno; quam tu ne in Deo quidem esse censes, nisi plane otio langueat. Sed ubi est veritas? In mundis, credo,[7] innumerabilibus, omnibus minimis temporum punctis, aliis nascentibus, aliis cadentibus; [l] an in individuis corpusculis, tam præclara opera, nulla moderante natura, nulla ratione, fingentibus? Sed, oblitus[8] liberalitatis meæ, qua tecum paulo ante uti cœperam, plura complector. Concedam igitur, ex individuis constare omnia. Quid ad rem? Deorum enim natura quæritur. 68. Sint sane ex atomis: non igitur æterni. Quia enim ex atomis sit, id natum aliquando sit.[9] Si natum, nulli Dii ante quam nati:

Cotta Velleiusque usque perduxisti ad hanc æt. M.—3 M G, Manut. Lamb. *animo concipere.*—4 A ψ *merear.* Paris. 3. *aut Epicurus;* E G, Paris. 1. 2. *et Epicurus.*—5 Paris. 2. *virtutemque.*—6 *Ista igitur ubi est* Glog. Heindorf. *Ista quidem est veritas* Junt. *Ista est ergo veritas* M. Mox, *beata vita* Paris. 2. *quam tu in eo quidem* Glog.—7 E Davisii conj. Lall. *cedo.* Pro *punctis,* A C, Paris. 2. 3 habent *cunctis.* Paris. 3 omittit *aliis cadentibus;* G habet *candentibus.* Mox, *an individ.* A B I O E, Thuan.—8 *Sed nec oblitus* La. Glog. *qua ego tecum* Red. *tecum* omittit Glog.—9 ‘ *Quod enim ex atomis, id natum aliquando: si natum, &c.*] Ita edidi cum Lall. qui, rectissimo judicio usus, secutus est Reg. in quo locus hic valde controversus ex optima conjectura videtur esse restitutus. *quod enim ex a. sit, id natum al. sit* Junt. Manut. item Lamb. sed

NOTÆ

[k] *Quid enim mereas*] ‘Merere’ vox militaris, pro stipendium accipere; unde ‘equo merere,’ ‘pedibus merere.’ Sensus igitur hujus loci est, Quo stipendio possis adduci ut Epicureus esse desinas?

[l] *Aliis cadentibus*] Nasci perpetuo et cadere mundos illos aliqua parte docebat Epicurus. ‘Universum’ quidem, sive infinitorum mundorum complexionem secundum se totam, ortus et interitus expertem esse, neque incrementum, neque decrementum, accipere posse; partes autem ejus, seu mundos singulos, nasci, interire, minui, mutarique in horas; quemadmodum animalis, licet totum consistat, partes tamen, puta arteriæ, oculi, moveri possunt. Plutarch. in Placit. Philos.

[p. 15.] et, si ortus est Deorum, interitus sit, necesse est, ut tu paulo ante de Platonis mundo disputabas. Ubi igitur illud[10] vestrum beatum et æternum? quibus duobus verbis significatis Deum: quod cum efficere vultis, in dumeta correpitis.[m] Ita enim dicebas, non corpus esse in Deo, sed quasi corpus; nec sanguinem, sed quasi sanguinem. XXV. 69. Hoc persæpe facitis, ut, cum aliquid non verisimile dicatis, et effugere reprehensionem velitis, afferatis[1] aliquid, quod omnino ne fieri quidem possit: ut satius fuerit illud ipsum, de quo ambigebatur, concedere, quam tam impudenter resistere: velut Epicurus, cum videret, si atomi ferrentur in locum inferiorem suopte pondere, nihil fore in nostra potestate, quod esset earum motus certus et necessarius; invenit, quo modo necessitatem effugeret, quod videlicet Democritum fugerat: ait atomum, cum pondere et gravitate directo deorsum[2] feratur, declinare paululum.[n] 70. Hoc dicere turpius est, quam il-

post *sit* addens *necesse est*, ut volebat Wyttenb. *quia enim ex a. fit id n. al. sit* Victor. Heindorf. *quia si sunt ex atomis, iidem nati aliquando sunt. Si nati nulli Dii* Schutz. de Heindorfii sententia; *qui si sint ex a. iidem nati etiam aliquando sunt. Si nati, nulli Dei* Glog. *Dei* etiam Victor.' *Orell.*—10 *Ubi i. istud* conj. Heindorf. Mox, *quem cum efficere* Glog. a m. sec. margo Venet. 1507. Schutz. *non sanguinem* Paris. 2. 3. Glog. Red. Ascens. Basil. Thuan. *sed tanquam sanguinem* A B C H I N, E O, Eliens. Reg. Gud. 2. Paris. 2. 3. Mediol. Victor. Dav.

CAP. XXV. 1 Ita A B C G H I M N, U, E O ψ, Reg. Paris. 1. 3. et edd. vett. *affantis* Paris. 2. *affirmatis* Red. *efferatis* Grut. Actutum, *aliquid, quod verisimile dicatis omnino ne, &c.* Paris. 3. *de quo ambigebatis* Red. *de quo ambigatur* E. *imprudender* Glog. Red. Paris. 2. H a m. sec. Manut. Paulo post, *cum viderit* I. *si videret* A a m. pr. *si atomi ferentur* E. *in naturæ potestate* Red.—2 Eliens. 1. 2. Reg. Guelf. Dav. *directa deorsus;* Paris. 1. 2. I N,

NOTÆ

m *In dumeta correpitis*] 'Dumeta' vocat subterfugia Stoicorum, alludens ad eorum orationem, quam 'spinosam' alibi vocat; quod nihil simpliciter esse dicerent, sed omnia quasi esse: feras non lætari, sed quasi lætari; non irasci, sed quasi irasci.

n *Declinare paululum*] Duplex apud Epicurum motus atomorum; alter naturalis, alter reflexus: naturalis, quo atomus suo deorsum pondere feratur; reflexus, quo una in alteram incurrens, alio reflectatur. Naturalis iterum duplex; alter κατὰ στάθμην, *ad perpendiculum*, seu, ut Cicero vocat, *ad lineam;* alter κατὰ παρέγκλισιν, *secundum declinationem*, obliquus, ut Budæus, vertiginis, ut Laërt. loquitur. 'Motus ad lineam' a Democrito inventus; 'motus obliquus,' commentum est Epicuri, duasque ob

lud, quod vult, non posse defendere. Idem facit[3] contra dialecticos; a quibus cum traditum sit, in omnibus disjunctionibus,[o] in quibus, 'aut etiam, aut non,' poneretur, alterutrum verum esse; pertimuit, ne, si concessum esset hujusmodi aliquid, 'Aut vivet cras, aut non vivet, Epicurus,' alterutrum fieret[4] necessarium: totum hoc, 'aut etiam, aut non,' negavit esse necessarium. Quo quid dici potest[5] obtusius? Urgebat Arcesilas[p] Zenonem, cum ipse falsa[6] omnia diceret, quæ sensibus viderentur; Zeno autem, nonnulla visa esse falsa, non omnia. Timuit Epicurus, ne, si unum visum esset[7] falsum, nullum esset verum; omnes sensus veri nuntios dixit esse. Nihil horum, nisi callide:[8] graviorem enim plagam accipiebat, ut leviorem repelleret. 71. Idem facit in natura Deorum: dum individuorum corporum concretionem fugit, ne interitus et dissipatio consequatur, negat esse corpus Deorum, sed tanquam corpus; nec sanguinem, sed tanquam sanguinem. XXVI. Mirabile[1] videtur, quod non rideat haruspex,[q] cum

Gud. 2. U ψ, Heindorf. Schutz. Nobb. *directo deorsus.*—3 *Item facit* N. *devinctionibus* A, La. *dejunctionibus* B C H I, Paris. 1. Gud. 2. *divisionibus* Paris. 2. *devictionibus* Paris. 3. Tum, *in quibus poneretur aut etiam aut non* Glog. *in q. p. aut erit aut non, alterutrum esse verum pertimuit* La. *alterum utrum esset verum pertimuit* A C N. *alterum utrum esse verum* e codd. Victor. *esset verum* Paris. 1. 2. 3. H M, Gud. 2. U. *alterutrum neutri esse* E.—4 A B C I M, Paris. 1. 2. 3. La. Gud. 2. E O U *alterutrum fieri.* Mox, *aut etiam non* M, Gud. 2.—5 Idem cod. *Quod qui dici potest;* Red. *potest esse;* A B C N, Paris. 1. E *potuit.*—6 E *ipsa falsa;* multi codd. Junt. Manut. Lamb. Schutz. *omnia falsa.*—7 G *esset visum;* A *nullum esset falsum, nullum esset verum; omnis;* Paris. 3. *esse dixit;* E *dicit esse.*—8 De Davisii conj. Lall. *calide;* Jentzen. suspic. *Nihil horum hominis callidi.*

CAP. XXVI. 1 *Admirabile* Glog. *quam non* E O. *arrideat* Red. *videat* Pa-

NOTÆ

causas ab eo excogitatus; 1. ut fieret rerum generatio; 2. ut tolleretur necessitas fati. De prima ratione vide de Fin. lib. I.

o *Disjunctionibus*] Quas vulgo vocant propositiones disjunctivas, qualis est, Aut vivet cras, aut non vivet Epicurus.

p *Arcesilas*] Princeps Mediæ Academiæ, de quo sæpe supra.

q *Non rideat haruspex*] Erat illa vox Catoni familiaris, ut scripsit Cic. de Divin. lib. II. 'Mirari se,' inquit, 'aiebat Cato, quod non rideret haruspex, haruspicem cum vidisset; quota enim quæque res evenit prædicta ab istis! aut si evenit quippiam, quid afferri potest, cur non casu id evenerit?'

haruspicem viderit: hoc mirabilius, quod vos inter vos risum tenere possitis. 'Non est corpus, sed quasi corpus.' Hoc intelligerem, quale esset, si id [2] in ceris [r] fingeretur, aut fictilibus figuris; in Deo quid sit quasi corpus, aut quasi sanguis, intelligere non possum: ne tu quidem, Vellei: sed non vis fateri. 72. Ista enim a vobis [3] quasi dictata [s] redduntur, quæ Epicurus oscitans hallucinatus est,[t] cum quidem gloriaretur (ut videmus in scriptis), se magistrum habuisse nullum:[u] quod, et [4] non prædicanti, tamen facile quidem crederem; sicut mali ædificii domino glorianti, se architectum non habuisse. Nihil enim olet [5] ex Academia,[x] nihil ex Lyceo, nihil ne e puerilibus quidem disciplinis. Xenocratem [6] [y] audire potuit: quem virum!

ris. 2. Mox, *quam vos* A C E O, Paris. 3. *risum continere* I.—2 Red. Glog. E O ψ, Paris. 1. 3. C G H I M, Victor. Heindorf. omittunt *id*. Statim, *cereis* A B C G H I M N, E O U, Paris. 1. Manut Lamb. Dav. Lall.—3 *Ista a vobis* Red. Glog. Paris. 3. Tum, *habuisse magistrum* in eodem cod. *magistrum se habuisse* Red. *sed magistrum habuisse* I.—4 *Quod etiam* Red. Glog. Heindorf. *et* omittunt Paris. 2. Gud. 2. Mox, *tam facile* Manut. *equidem credam* Lamb. *equidem crederem* Heindorf. Schutz. Nobb. Orell. *quidem credam* codd. aliquot, Junt. Manut.—5 *Nihil enim floret* Reg. Eliens. 1. 2. Guelf. *enim* omittunt multi codd. *N. e. fleret* E O ψ. Statim, *nihil ne ex L.* Victor. Dav.—6 *Xeno-*

NOTÆ

[r] *Si id in ceris*] Primus cereas imagines excogitavit Lysistratus Sicyonius, frater Lysippi; fictiles Dibutades quidam, item Sicyonius, filiæ opera, quæ, capta amore juvenis, illo abeunte peregre, umbram ex facie ejus ad lucernam in pariete lineis circumscripsit, quibus pater ejus impressa argilla typum fecit; eumque servatum in Nymphæa tradunt, donec Corinthum Mummius everteret. Plin. xxxv. 12.

[s] *Quasi dictata*] Laërtius lib. x. ita institutos ab Epicuro discipulos refert, ut ejus scripta, instar puerorum, memoriæ mandarent.

[t] *Hallucinatus est*] Verbum illud quidam aspirant. De quo Gell. II. 13. '*H* literam (sive illam spiritum magis quam literam dici oportet) inserebant veteres nostri plerisque vocibus verborum firmandis roborandisque, ut sonus earum esset vividior, vegetiorque. Atque id videntur fecisse studio et exemplo linguæ Atticæ.' Sic 'lachrymas,' sic 'helluari,' sic 'hallucinari,' sic 'honera' dixerunt.

[u] *Habuisse nullum*] Αὐτοδιδάκτους Græci vocant eos, quibus nullus in literis magister fuit. Talem se fuisse Heraclitus gloriatur apud Laërt. lib. IX.

[x] *Olet ex Academia*] Sic, 'olet lucernam,' per proverbium dicitur. Sensus loci est, Nihil tradit Epicurus, quod aut Lycei, aut Academiæ subtilitatem, immo ne puerorum quidem rudimenta, sapiat.

[y] *Xenocratem*] Qui post Speusip-

Dii immortales! et sunt, qui putent audivisse: ipse non vult. Credo plus nemini. Pamphilum quendam,[z] Platonis auditorem, ait a se Sami auditum: ibi enim adolescens habitabat cum patre[a] et fratribus,[b] quod in eam pater ejus Neocles agripeta[c] venerat. Sed, cum agellus eum non satis aleret, ut opinor, ludimagister fuit. 73. Sed hunc Platonicum[7] mirifice contemnit Epicurus: ita metuit, ne quid unquam didicisse videatur. In Nausiphane[d] Democriteo tenetur; quem cum a se non neget auditum, vexat tamen omnibus contumeliis. Atqui, si hæc Democritea non audisset, quid audierat?[8] quid est in physicis Epicuri non a Democrito? Nam, etsi quædam commutavit, ut, quod paulo ante de inclinatione atomorum dixi; [*p.* 16.] tamen pleraque dicit eadem; atomos, inane, imagines,[9] infinitatem locorum, innumerabilitatemque mundo-

cratem quidem Red. Heindorf. Mox, *qui putant* codd. multi, Junt. Manut. Lamb. Tum, *audisse* Victor. Dav.—7 *Sed hunc et Plat.* codd. Ursini; *Sed hunc ut Plat.* conj. Heindorf. probantibus Moser. et Beier.—8 ‘ Locus a recentt. multis conj. vexatus est sanissimus, ut viderunt Wyttenb. et Moser.’ *Orell.* *quid erat?* vel *quid ex eo audiretur* conj. Schutz. *si ab hoc* Dav. *non audisset, qui audierat* conj. Heindorf. Statim, *quid enim in phys.* Eliens. 1. 2. U, alii codd. Junt. Dav. Nobb. Orell. probante Beiero; *quid est enim, &c.* conj. Heindorf.—9 A B C F H I M, Paris. 1. 2. 3. Gud. 2. E O *inanes imagines.*

NOTÆ

pum docuit in Academia, cum Epicurus adolescens esset. Hunc non tam ingenium et eruditio, quam severitas morum, studiumque indefessum, commendavit.

[z] *Pamphilum quendam*] De eo nihil apud auctores illorum temporum. Perperam a nonnullis putatur esse Pamphilus ille, de quo Plato de Rep. lib. x. qui cum inter cæsos in acie dies decem jacuisset, tridno postquam efferretur, impositus rogo, revixit, et mira quædam eo mortis intervallo a se visa narravit. Ille Pamphylus Platonis, non nomine, sed patria Pamphylus, seu Pamphylius, fuit.

[a] *Habitabat cum patre*] Cum a Pericle Samus, vel Samos, in Atheniensium potestatem redacta esset, eo colonia deducta est: in ea fuit Neocles pater Epicuri, Agripeta dictus, quod agri portionem petiisset, qui viritim novis colonis Sami dividebatur.

[b] *Et fratribus*] Qui tres fuere: Neocles, Chæredemus, Aristobulus.

[c] *Agripeta*] Ita vocabantur novi coloni, propterea quod agros colendos peterent. Habetur et illa vox Epist. ad Att. lib. xv.

[d] *In Nausiphane*] Qui Democriti doctrinam profitebatur. Is cum gloriari soleret, auditorem suum Epicurum fuisse, Epicurus, id ægre ferens, conviciis eum onerabat. Quæ vide apud Laërt.

rum, eorum ortus, interitus, omnia fere, quibus naturæ ratio continetur. Nunc istud [10] 'quasi corpus,' et 'quasi sanguinem,' quid intelligis? 74. Ego enim, scire te [11] ista melius quam me, non fateor solum, sed etiam facile patior. Cum quidem semel dicta sunt, quid est, quod Velleius intelligere possit, Cotta non possit? Itaque, corpus quid sit, sanguis quid sit, intelligo: [12] quasi corpus, et quasi sanguis, quid sit, nullo prorsus modo intelligo. Neque tu [13] me celas, ut Pythagoras solebat alienos;[e] nec consulto dicis occulte, tanquam Heraclitus;[f] sed (quod inter nos liceat) ne tu quidem intelligis.[b] XXVII. 75. Illud video pugnare te, species ut quædam sit Deorum, quæ nihil concreti habeat, nihil solidi, nihil expressi,[c] nihil eminentis,[d] [1] sit-

[b] *Sed ne tu quidem (quod inter nos dicere liceat) intelligis quæ dicis.*
[c] *Id est, nihil extantis.* [d] *Nihil extuberantis.*

Actutum, *infinitates* U, Basil. *infirmitates* Thuan. Tum, *ortus et interitus* Junt. Manut. Lamb. Basil. Thuan.—10 *Nunc istuc* A C I U, Victor. Manut. Lamb. *quid sit, intelligis?* duo codd. margo Venet. 1507. Junt. Dav. Heindorf. Schutz. *et quasi sanguis quid sit, &c.* conj. Schutz.—11 *Ego enim te scire* Eliens. A B C G H I M N, Paris. 1. 2. 3. Gud. 2.—12 *Itaque corpus quid sit, intelligo, quid sanguis* M. *quasi corpus quid sit* Paris. 2. 3. Basil. Thuan. Tum, *non intelligo ullo prorsus modo* E.—13 *Nec tu* Junt. Manut. Lamb. *me sedas* Red. Glog. Paris. 3. Statim, *nec* omittunt Gud. 2. E ψ. *non consulta* Paris. 3. *ne consulta* Paris. 2. *consulta* habent etiam A B C G H I, Paris. 1. E ψ. *inter eos* Paris. 1. *inter vos* G. *liqueat* Red. Glog. A B C G H I M N, Gud. 2. Paris. 1. 2. 3.

NOTÆ

[e] *Solebat alienos*] Duplex Pythagoræ discipulorum genus: alii *πολιτικοὶ*, seu *ἐξωτερικοὶ*, id est, *civiles* et *externi*, quos 'alienos' hic Cic. vocat; alii *ἐσωτερικοὶ*, *intimi*, aliisque nominibus vocabantur, quæ videre est apud Jamblichum, Suidam, Gellium; illos palam, hos noctu; illos nonnisi vulgaria, hos arcana quædam docebat; utrosque brevibus sententiis, quarum aliæ 'aurea carmina,' aliæ 'symbola' vocabantur. De his Gyraldus opusculum eruditissimum conscripsit. Huc pertinet quod Metapontini domum Pythagoræ 'Cereris delubrum' vocarent, quasi apud illum sacra Eleusina haberentur.

[f] *Heraclitus*] Qui Tenebricosi cognomen obtinuit propter obscuritatem, quam in docendo præ se ferebat. Ejus librum cum Socrati Euripides obtulisset, rogassetque cujusmodi videretur, respondisse fertur, ea quæ intellexerat præclara esse, similiaque judicare ea, quæ non intellexisset, sed opus habere natatore Delio. Habes apud Laërt. epistolam Darii, Hystaspis filii, ad Heraclitum, qua eum obscuritatis arguit. Gell. c. ult. Suidas.

que pura, levis, pellucida. Dicemus ergo [a] idem, quod in Venere Coa:[g] corpus illud non est, sed simile corpori: nec ille fusus,[e] et candore mixtus rubor, sanguis est, sed quædam sanguinis similitudo; sic, in Epicureo Deo, non res, sed similitudines rerum, esse.

Fac, id,[3] quod ne intelligi quidem potest, mihi esse persuasum: cedo mihi istorum adumbratorum [h] Deorum lineamenta, atque formas. 76. Non deest hoc loco copia rationum, quibus docere velitis, humanas esse formas Deorum: primum, quod ita sit informatum anticipatumque [4] mentibus nostris, ut homini, cum de Deo cogitet, forma occurrat humana: deinde, ut, quoniam rebus omnibus excellat natura divina, forma quoque esse pulcherrima debeat: nec esse humana ullam pulchriorem. Tertiam rationem affertis, quod nulla in alia figura domicilium mentis esse possit.[5] 77. Primum igitur, quidque, consideremus,[6] quale sit: arripere enim mihi videmini, quasi vestro jure, rem nullo modo probabilem omnium. Quis [7] tam cæcus in

[e] *Diffusus in ore.*

CAP. XXVII. 1 Heindorf. conj. *eminens.*—2 *Dicemus igitur* A C G H I. Paris. 1. 3. E O. Mox, *Coa* deest in Eliens. 1. Reg. B H I M, La. Paris. 2. 3. U. Pro *Venere* est *veritate* in Paris. 1. Tum, *simile corporis* Reg. Paris. 2. 3. N, Gud. 2. *et* post *fusus* deest in I. *fusus ex* E ψ. *fusus et ex* Heindorf. *non rem* A B C G H I M, Paris. 1. 2. 3. Gud. 2. E ψ. *similitudinem* M ψ. *esse rerum* I.—3 *Facit* Paris. 2. 3. *Fecit* Thuan. *Facito* G H. *Facio* Paris. 1, *Facite* I.—4 Paris. 1. *et anticipatum;* C G I M N, Paris. 2. O U *anticipatum*, omisso *que*. Pro hac voce est in Gud. 2. *Deorum partem*. Paulo post, *deinde quod quoniam* de Walkeri conj. Heindorf. Schutz. Moser. Orell. et sic Red. *omnibus rebus* Red. Heindorf.—5 Heindorf. e Glog. et Red. *quod nulla possit alia fig. dom. mentis esse:* Lamb. et Nobb. omittunt etiam *in*.—6 *Primum igitur illud conc.* suspic. Schutz. *Horum igitur quodque conc.* Heindorf. *consideras* codd. aliquot, Junt. Victor. Lamb.—7 Glog. Heindorf. Schutz. Nobb. Orell. *probabilem. Etenim quis;* Dav. *probabilem. Omnium quis;* Manut. Lamb. *probabilem quis.* Mox, *sapientium* G I N, Gud. 2. Paris.

NOTÆ

[g] *In Venere Coa*] In insula Coos, sive Coa, maris Ægæi, fuit insignis imago Veneris ab Apelle picta, Græcis ἀναδυομένη, id est, *emergens*, dicta, quod e mari emergere videretur. De illa Ovid. 'Ut Venus artificis laus est et gloria Coi, Æquoreo madidas quæ premit imbre comas.' Apelles in ea pingenda adumbravit Phrynen, Atticæ meretricem, Athen. in Deipnos. lib. XIII. aut Campaspen, unam ex concubinis Alexandri, Plin. XXXV. 10.

[h] *Adumbratorum*] Quos lib. II. μονογράμμους appellat. Ibi de iis fusius.

contemplandis rebus unquam fuit, ut non videret, species istas hominum collatas in Deos, aut consilio quodam sapientum, quo facilius animos imperitorum ad Deorum cultum a vitæ pravitate converterent; aut superstitione, ut essent simulacra, quæ venerantes, Deos ipsos se adire crederent? Auxerunt autem hæc eadem poëtæ, pictores, opifices. Erat enim non facile,[8] agentes aliquid et molientes Deos in aliarum formarum imitatione servare. Accessit etiam[9] ista opinio fortasse, quod homini homine nihil pulchrius videatur. Sed tu hoc,[10] physice,[f] non vides, quam blanda conciliatrix, et quasi sui sit lena, natura? An putas ullam esse terra marique[11] belluam, quæ non sui generis[i] bellua maxime delectetur? Quod ni ita esset, cur non gestiret taurus equæ contrectatione, equus vaccæ? An tu aquilam, aut leonem, aut delphinum, ullam anteferre censes figuram suæ? Quid igitur mirum, si hoc eodem modo homini natura præscripsit, ut nihil pulchrius quam hominem putaret, eam esse[12] causam, cur Deos hominum similes putaremus? 78. Quid censes, si ratio esset in belluis? non suo quasque generi plurimum tributuras fuisse? XXVIII. At, mehercule, ego (dicam enim, ut sentio) quamvis amem ipse me, tamen non audeo dicere, pulchriorem esse me, quam ille fuerit[j] taurus, qui vexit Europam.[k] Non enim hoc loco de ingeniis, aut de

[f] *Qui rerum naturalium peritus videri vis.*

1. 2. Tum, *Deos quoque ipsos* Glog. *Deos quosque ipsos* conj. Heindorf.—8 *Erat enim facile* Pal. 2. N. *Erat enim nota facile* I. *Erat autem non f.* U, Junt. Ascens. Manut. Lamb. *agentis aliquodque molientis* Paris. 3. *immutatione servare* Paris. 3. *mutatione servare* E.—9 *Accesserit etiam* Paris. 3. *Et accessit etiam* Thuan. Statim, *pulchrius nihil* Eliens. Reg. Red. A B C H T, Gud. 2. Paris. 1. Med. Victor.—10 *Sed tu hæc* G, Thuan. *consilia tueris* E ψ. *et quam sui sit lena* Glog. Pall. A B C, Paris. 1. O ψ, Wonwer. *ipsa natura* Victor. *et quam solicita sui, &c.* margo Venet. 1507.—11 Heindorf. de Walkeri conjectura *marire.*—12 Heindorf. conj. *eaque est.* Statim, *putemus* codd. aliquot, Victor. Lall. Dav. Heindorf.

NOTÆ

[i] *Quæ non sui generis*] Hinc illud, 'Gracculus assidet gracculo, cicada cicadæ.' Horat. Sat. I. 3. 24. 'Stultus et improbus hic amor est, dignusque notari.'

[k] *Qui vexit Europam*] Fabulam lege apud Ovid. Metam. II. 833.

orationibus nostris, sed de specie figuraque quæritur. Quod si fingere nobis, et jungere formas velimus; [*p.* 17.] qualis ille maritimus Triton pingitur,[1] natantibus invehens belluis,[2] adjunctis humano corpori, nolis esse? Difficili in loco versor. Est enim vis tanta naturæ, ut homo nemo velit nisi hominis similis esse.[3] 79. Et quidem formica[4] formicæ. Sed tamen cujus hominis? quotus enim quisque[5] formosus est? Athenis cum essem, e gregibus ephebörum[m] vix singuli reperiebantur. Video, quid arriseris:[n] sed tamen ita res se habet.[6] Deinde nobis, qui,[7] concedentibus philosophis antiquis, adolescentulis delectamur, etiam vitia sæpe jucunda sunt. Nævus in articulo pueri[o] delectabat[8] Alcæum:[p] at est corporis macula, nævus: illi

Cap. xxviii. 1 Junt. Mannt. Lamb. *fuit.*—2 H *beluis adjunctus;* Glog. et La. *ingens beluis;* Gud. 2. *imbuens beluis;* Lamb. conj. *invectus beluis.* Red. omittit *invehens.* M omittit *natantibus.* Tum, *corpore* A B C, Paris. 1. *noli* Paris. 2. 3. *nolim* Glog. *velim* Red. *quidni velim esse* conj. Heindorf.—3 C G H I N, Gud. 2. Paris. 1. 3. *homini similis esse.*—4 A C, Gud. 2. Paris. 2. 3. omittunt *formica.* *Et quidem formare* G. *Et quid formicæ* Glog.—5 Codd. aliquot *quotus tibi quisque;* Heindorf. conj. *quotus enim tibi quisque.*—6 Eliens. 1. 2. Reg. A B C H I M N, Gud. 2. Victor. Moser. Orell. *ita tamen se res habet;* Paris. 1. *ita tamen sese res habet.*—7 *Deinde qui nobis* M. *conc. ant. phil.* N. Mox, *eorum etiam vitia* conj. Heindorf.—8 Ita conj. Ernesti; *de-*

NOTÆ

[1] *Triton pingitur*] Neptuni tubicen, concha utens pro tuba. Illius hæc forma erat: Coma persimilis apio palustri; suprema pars usque ad umbilicum fuit hominis; inferior usque ad pedes delphini; duo pedes priores equini; cauda duplex in lunæ formam. Vid. Pausan. lib. ix. Apollon. Rhod. lib. iv. Virgil. Æn. x.

[m] *E gregibus ephebörum*] De pueritiæ gradibus hæc Censorinus l. de Die Natali: 1. *ἄνηβος, impuber,* annorum 14. 2. *μαλλέφηβος, pubertati proximus,* annorum 15. 3. *ἔφηβος,* an. 16. 4. *ἐξέφηβος, qui ex ephebis excessit,* an. 17. ab *ἥβη, pubes.* Unde Hebe, Dea pubertatis.

[n] *Video, quid arriseris*] Videtur innuere Cotta, aut se, aut Velleium, aliquos ex iis Atheniensibus ephebis adamasse.

[o] *Articulo pueri*] Lyci, quem Alcæus amavit. Horat. 'Nigris oculis nigroque Crine decorum.'

[p] *Delectabat Alcæum*] Versus forte Lucilii. Cur autem in 'Alcæus' antepenultima corripiatur, dictum est alibi. Alcæi tres poëtæ: 1. Atheniensis, quem primum tragicorum fuisse putant: fabulam ejus, 'Cœlum' dictam, citat Macrob. et alteram Pollux dictam 'Endymiona:' 2. Mitylenæus, aut, ut aliis placet, Atheniensis, inter principes priscæ comœdiæ, Mici filius: fabulas decem scripsit: 3. Mitylenæus quoque, sed lyricus, de quo hic agitur, capitalis hostis Pittaci, unius e septem Græ-

tamen hoc lumen videbatur. Q. Catulus,[q] hujus collegæ[r] et familiaris nostri pater, dilexit municipem tuum Roscium;[s] in quem etiam illud est ejus:[t]

Constiteram, exorientem[9] Auroram forte salutans,[u]
Cum subito a læva Roscius exoritur.
Pace mihi liceat, Cœlestes, dicere vestra;
Mortalis visus[10] pulchrior esse Deo.

Huic, Deo pulchrior:[11] at erat, sicut hodie est, perversissimis oculis. Quid refert? si hoc ipsum salsum illi et venustum[12] videbatur. XXIX. 80. Redeo ad Deos. Ecquos, si non tam strabones,[1] [x] at pætulos[y] esse arbitra-

lectat reliqui.—9 A M, Paris. 1. 2. 3. Gud. 2. E U *exoriente*; C *exurgentem*. Paris. 2. *Aurora*.—10 *Mortalis visu'st* cod. Ursin. Dav. Heindorf. Moser. Orell.—11 *Huic pulchrior Deo* Red. Ascens. Manut. Lamb. Basil. Thuan. *Huic ille Deo pulchrior* Heindorf. Moser. Nobb. Orell. *Hic illi. Deo pulchrior* conj. Schutz. *Huic pulchrior Deo aderat* ed. Marsi; *aderat* etiam est in B C H I M, Paris. 1. 3. Gud. 2. E O ψ U, Thuan. *sicuti* E O ψ, Gud. 2. Paris. 1.—12 Manut. Lamb. *et venustum illi*.

CAP. XXIX. 1 A I M, Paris. 1. 2. 3. E O U, Gud. 2. *et quos? si non &c.*

NOTÆ

ciæ sapientibus, adversus quem et multa carmina scripsit, et arma tulit cum fratre Antimenide: in Pittaci tamen manus cum venisset, impune abire permissus est.

[q] Q. *Catulus*] E gente Lutatia, qui de Cimbris post consulatum, C. Mario collega, triumphavit. Hujus comitatem et eruditionem Cicero laudat in Bruto. A Plinio juniore et Ovidio refertur inter poëtas, qui, cum graves ipsi forent et severi, jocosa tamen et venuste scriberent. Extat apud Gell. ejus de Theotimo puero epigramma. Jussus mortis genus eligere, in bello civili, vapore carbonum, quos domi accenderat, suffocatus est. Appian. Alexandrinus, et Plut.

[r] *Hujus collegæ*] Q. Lutatius Catulus consul cum M. Æmilio Lepido an. 675. quem principem senatus et auctorem publici consilii Cicero vocat in Pisonem; et in Bruto, 'non defuit illi elegans et eruditum orationis genus, quanquam non fuit in oratorum numero.'

[s] *Roscium*] Quem Cicero defendit annos natus 31. coss. Cn. Octavio et C. Scribonio Curione, judice C. Calpurnio Pisone, actore Fannio, ejusque patrono P. Saturio.

[t] *Illud est ejus*] Q. Catuli epigramma.

[u] *Forte salutans*] Persis, aliisque non paucis gentibus mos fuit, orientem solem salutare: 'Soli Atlantes,' inquit Plin. lib. v. 'degeneres humani ritus, solem orientem occidentemque dira imprecatione contuentur.'

[x] *Non tam strabones*] Strabo, vel strabus, est, cujus oculi distorti ac perversi sunt, a στρέφω, verto, στρεβλὸς, a στρεβλὸς, στραβὸς, et στραβὸν, *strabo*, *louche*. Uni animalium homini oculi ita depravantur. Plin. II. 37.

[y] *At pætulos*] Pætus est qui ocu-

mur?[1][g] ecquos nævum habere? ecquos silos,[z] flaccos,[a] frontones, capitones, quæ sunt in nobis? an omnia emendata in illis? Detur id vobis. Num etiam est una [2] omnium facies? nam, si plures, aliam esse alia pulchriorem, necesse est. Igitur aliquis non pulcherrimus Deus. Si una [3] omnium facies est, florere in cœlo [b] Academiam, necesse est. Si enim nihil inter Deum et Deum differt; nulla est apud Deos [c] cognitio, nulla perceptio. 81. Quid, si [4] etiam, Vellei, falsum illud omnino est, nullam aliam nobis, de Deo cogitantibus, speciem, nisi hominis, occurrere? Tamenne ista tam absurda defendes? Nobis fortasse si occurrit,[5] ut dicis: Jovem, Junonem, Minervam, Neptunum, Vulcanum, Apollinem, reliquos Deos, ea facie novimus, qua pictores fictoresque voluerunt: neque solum

[g] *Quam multos ex illis, si non strabones, pætulos certe esse arbitramur?*

codex unus ap. Orell. *ecquos insigni nota strab.* Dav. conj. *ecquos in iis si non tam strab.* receperunt Heindorf. Schutz. Moser. Mox, *enim emendata* ψ. *enim data* E, Paris. 3. *enim data nullis* M.—2 Eliens. Red. G H I La. Paris. 3. Victor. Mediol. Dav. *una est;* E *Num etiam nobis omnium facies;* Gud. 2. *facies omnium,* probante Gœrenz.—3 *Sin una* de Walkeri conj. Schutz.—4 *Quod si* A C H I, Victor. Junt. *illud omnino* omittunt Glog. Red. Paris. 3. La. *est illo omnino* M. Mox, *tamen ista* G. *tum iste* Gud. 2. *defendes nobis fortasse* A B C H I M, Paris. 1. 2. 3. Gud. 2. ψ. *defenderis* H a m. sec. *defenderes* Thuan.—5 Glog. B, Paris. 1. E O U, Dav. Heindorf. *sic occurrit;* I *si occurrerit;* N *si cucurrit.* Actutum, *dicis apparuisse* codd. aliquot, Junt. Victor. *dicis: Jovem apparuisse* Red. *Minervam* omittit I. *reliquosque Deos*

NOTÆ

los habet leviter declinatos, vel huc illuc celeriter se commoventes, aut ad lascivium languidule deflexos: hinc Veneri oculi pæti dicebantur esse. Horat. Sat. I. 3. 'Strabonem Appellat Pætum pater.'

[z] *Silos*] Silus est qui nasum habet sursum versus repandum, unde galeæ quoque a similitudine Silæ dicebantur. Ita Varro. Silos cum silonibus male aliqui confundunt: silones sunt qui supercilia habent prominentia.

[a] *Flaccos*] Flaccus est qui mobiles habet aures, unde familiæ Flaccorum cognomen. Flaccus pendulum sonat; unde flacci canes, et folia flacca, seu marcida.

[b] *Florere in cœlo*] Sensus est; Si Dii similes inter se erunt, dignosci alter ab altero non poterit; si dignosci non poterunt, dubitabitur Palladne an Mars an Saturnus videatur; si dubitabitur, florebit opinio Academicorum dubitantium de omnibus.

[c] *Nulla est apud Deos*] Sublunaria quidem certo possent cognoscere, se non possent.

facie, sed etiam ornatu, ætate, atque vestitu.[6] At non Ægyptii, nec Syri, nec fere cuncta barbaria: firmiores enim videas apud eos opiniones esse de bestiis quibusdam,[d] quam apud nos de sanctissimis templis et simulacris Deorum. 82. Etenim fana multa[e] exspoliata,[7] et simulacra Deorum de locis sanctissimis ablata, videmus a nostris: at vero ne fando quidem auditum est, crocodilum, aut ibim, aut felem, violatum ab Ægyptio. Quid igitur censes? Apim[f] illum, sanctum Ægyptiorum bovem, nonne Deum videri Ægyptiis? Tam, hercle, quam tibi illam nostram[8] Sospitam,[g] quam tu nunquam ne in somnis quidem vides,

B I, Paris. 1.—6 Paris. 3. *et ætate, vestitu;* Eliens. Reg. Red. C H I N, Paris. 1. 2. Gud. 2. U ψ *ætate, vestitu.* Statim, *at vero non Ægyptii* Gud. 2. *nec Syrii* Junt. Victor. *nec c. barbaries* Glog. margo Venet. 1507. Mannt. Lamb.—7 A C H, La. N E U ψ, Gud. 2. *multa spoliata;* I *multum spoliata.* Mox, *auditum esse* Red. unde Heindorf. *auditum est esse.* Tum *croco codillum* I.—8 Red. alii codd. Victor. Orell. *illam vestram*, uti volebat Boub. Paulo

NOTÆ

[d] *Bestiis quibusdam*] Nullum pæne genus est animalium, quod apud Ægyptios aris donatum non sit. Ex cicuribus, bos, hircus, ovis, felis, canis; ex feris, crocodilus, hippopotamus, ursus, lupus, cynocephalus, &c. ex volucribus, ibis, accipiter, aquila, &c.

[e] *Fana multa*] 'Fana' dicta, vel quod pontifex, cum templa consecrat, certa verba 'fatur,' Festus. Vel quod inde 'fata' petuntur, Asconius. Vel a 'Fauno,' qui primus templa construxit, Probus. Vel a ναὸν, per metathesim ἄνὸν· hinc 'hanula' dicta parva delubra, quasi 'fanula:' ita veteres 'fostis' dixere pro 'hostis;' 'fordeum' pro 'hordeum;' *h* enim pro *f*, et *f* pro *h* sæpe usurpaverunt. Ita Vossius.

[f] *Apim*] De api hæc Plin. lib. VIII. 'Bos in Ægypto numinis vice colitur, Apin vocant: insignis ei in dextro latere candicans macula, nodus sub lingua, quem cantharum appellant. Non est fas eum certos annos excedere: mersum in sacerdotum fonte enecant, quæsituri alium quem substituant; donec invenerint, mœrent derasis etiam capitibus. Inventus deducitur a sacerdotibus Memphim: gemina ei delubra sunt, quæ vocant thalamos,' &c. Vide Gyrald.

[g] *Sospitam*] Hæc Lanuvii primum coli cœpit; at postquam Lanuvinis jus civitatis datum est, et sacra reddita, ædes Sospitæ Junonis communis fuit Lanuvinis cum populo Romano. Postmodum tamen ædes Romæ in Palatino constructa est Junoni Sospitæ a C. Cornelio consule, quam voverat, si victor e Gallia rediret, principio belli Gallici. Pingi solebat induta pelle caprina; forte quod, ceteris hostiis deficientibus, capram ei Hercules primus mactavit; scutulo, hastaque armata. Hinc, illam alii Bellonam, Palladem alii esse voluere.

nisi cum pelle caprina, cum hasta, cum scutulo, cum calceolis repandis. At non est talis Argia,[9][h] nec Romana[i] Juno. Ergo alia species Junonis Argivis, alia Lanuvinis.[10] Et quidem[11] alia nobis Capitolini,[k] alia Afris Hammonis[l] Jovis. XXX. 83. Non pudet igitur physicum, id est, speculatorem venatoremque naturæ,[1] ab animis consuetudine imbutis, petere testimonium veritatis? Isto enim modo dicere licebit, Jovem semper barbatum,[m] Apollinem semper imberbem,[n] cæsios[o] oculos Minervæ, cœruleos esse Neptuni. Et quidem Athenis laudamus Vulcanum eum,[2] quem

post, *cum caligulis* conj. Pigh.—9 Ita Victor. Junt. Dav. *Argiva* multi codd. Manut. Lamb. Heindorf. Schutz. Moser. Orell.—10 Ita Victor. Grut. Dav. seqq. *Lavinis* Junt. *Latinis* codd. aliquot, Manut. Lamb. Actutum, e codd. Ursin. Dav. Heindorf. Schutz. Moser. addunt *alia nobis*.—11 *Equidem* nonnulli codd. *Atque item* conj. nescio quis ap. Orell.

CAP. XXX. 1 'Sine causa hæc, *id est s. v. naturæ*, suspecta Walkero, ut similia aliquoties delevit Manut.' *Orell.*—2 Eliens. et Dav. *laudamus Vulca-*

NOTÆ

[h] *Talis Argia*] Junonis simulacrum Argis celebre. De quo hæc Pausan. in Corinth. 'In throno sedet, inest ei corona Gratias et Horas fabrefactas habens; manuum altera malum punicum gerit, altera sceptrum; cuculus sceptro insidet. Habitus sane a Junone Romana diversus.'

[i] *Romana*] Quæ pingi solebat vecta curru, quem pavones traherent. De Deorum imaginibus vide Albricum philosophum.

[k] *Capitolini*] A Capitolio, ubi templum habuit. Videtur in quibusdam nummis, sedens media corporis parte superne nudus, inferne amictus; dextra fulmen, læva sceptrum habens.

[l] *Hammonis*] Sive *Ammonis*, nam utrumque legitur. Hunc sic describit Lucan. lib. IX. 'Stat corniger illic Jupiter, ut memorat; sed non aut fulmina vibrans, Aut similis nostro, sed tortis cornibus Hammon.' Vide Q. Curt. IV. 28.

[m] *Barbatum*] Quod ita soleret pingi. Solus Jupiter Anxurus imberbis pingebatur, ab Anxure urbe sic dictus, ubi colebatur Jupiter imberbis. Virg. Æn. VII. 'Circæumque jugum quis Jupiter Anxurus arvis Præsidet.'

[n] *Imberbem*] Sic pingi solitus, quod singulis diebus renascatur et quasi adolescat. Hierapolitani tamen barbatum eum pingebant, Macrob. I. 17. Scitum est illud Dionysii Siculi tyranni, qui cum templa omnia exspoliaret, Æsculapium in quodam templo barbatum videns, Apollinem vero patrem ejus imberbem, 'Quid,' inquit, 'pater imberbis erit, filius barbatus?' Tum barbam, quæ ex auro erat, præscindi jussit. Val. Max.

[o] *Cæsios*] Seu glaucos: tales illi affinguntur, quod nata sit e Neptuno, qui glaucos et ipse oculos habuit, Pausan. Homero γλαυκῶπις dicitur Minerva; id est, *glaucos*, vel, ut alii vertunt, *noctuos habens oculos*. Hinc forte noctua Minervæ sacra.

fecit Alcamenes;[p] in quo stante, atque vestito, leviter apparet claudicatio non deformis. Claudum igitur habebimus Deum, quoniam de Vulcano sic accepimus. Age, et his[3] vocabulis Deos esse faciamus, quibus a nobis nominantur. 84. [*p.* 18.] At, primum, quot hominum linguæ, tot nomina Deorum. Non enim, ut tu Velleius,[4] quocumque veneris, sic idem in Italia Vulcanus, idem in Africa,[q] idem in Hispania. Deinde, nominum non magnus numerus,[r] ne in Pontificiis[s] quidem nostris; Deorum autem innumerabilis. An sine[5] nominibus sunt? Istud quidem ita vobis dicere necesse est: quid enim attinet, cum una facies sit, plura esse nomina? Quam bellum erat, Vellei, confiteri potius, nescire, quod nescires, quam ista effutientem nauseare, atque ipsum tibi[6] displicere? At tu mei[7]

---

num Athenis eum; A B C G H N, Paris. 1. 2. Gud. 2. O *ᾗ laudamus esse Athenis Vulcanum eum;* Glog. et La. *cum quidem essem Athenis laudabamus Vulcanum eum;* Heindorf. conj. *Equidem cum essem Athenis laudabant unice Vulcanum eum.* Mox, *in quo stante in utroque vestigio leviter* Glog. La. Schutz. *in quo stante in utroque vestigio atque vestito* Heindorf.—3 *Age ut his* Red. Glog. Paris. 2. 3. M, Heindorf. *Age his* conj. Schutz. *esse Deos* codd. aliquot, Victor. Dav. Pro *faciamus*, quod servant Reg. Red. Glog. Lamb. Dav. seqq. *facimus* edd. vett. Junt. Victor. Manut.—4 *Velleius idem* Heindorf. e Glog. item Schutz. Statim, *quocumque iveris* codex unus, margo Venet. 1507. et Junt.—5 *An sine* de Gœrenzii ad Fin. p. 246. sententia Moser.—6 Hæc est conjectura Manutii, receperunt Dav. et Nobb. *sibi* codd. et edd. reliquæ.—7 *An tu mei* A B C H M, Paris. 1. 2. 3. Gud. 2. *An*

NOTÆ

p *Alcamenes*] Discipulus Phidiæ. Tres ante Praxitelem ætates floruit, Pausan. in Arcad. ubi varia ejus opera memorat. Certavit cum Agoracrito, altero Phidiæ discipulo, in Venere facienda. Victus Agoracritus, non opere, sed judicio Atheniensium contra peregrinum hominem civi suo faventium, statuam suam vendidit, ea lege, ne Athenis esset; et Nemesim vocavit. Plin. xxxvi. 5.

q *In Africa*] Quomodo in Africa Vulcanus, quomodo in Hispania appellaretur, non comperi. Apud Ægyptios quidem 'Opas,' apud Memphiticos 'Aphthas,' apud Dorienses 'Elous.' Ita Hesychius.

r *Magnus numerus*] Nomina et cognomina apud Romanos tot ferme quot gentes et familiæ, prænomina vero omnino triginta. Varro.

s *Pontificiis*] Libros pontificios vocat de Orat. lib. I. *ἱεροφαντῶν γραφὰς, pontificum scripturas;* ita et Dionys. Antiq. Rom. lib. VIII. In iis scriptum erat quicquid ad res sacras pertineret, et ipsa quoque civium omnium nomina eo ferme modo, quo a parochis Christianis infantium nomina excipiuntur. De iis plura nos infra ex Guthero.

similem putas esse, aut tui, Deum? Profecto non putas. Quid ergo? solem[8] dicam, aut lunam, aut cœlum, Deum? ergo etiam beatum? quibus fruentem voluptatibus? et sapientem? Qui potest[9] esse in ejusmodi trunco sapientia? Hæc vestra sunt.[a] 85. Si igitur nec[t] humano visu[10] (quod docui), nec tali aliquo (quod tibi persuasum est), quid dubitas negare, Deos esse? Non audes. Sapienter id quidem:[11] etsi hoc loco non populum metuis, sed ipsos Deos. Novi ego[12] Epicureos omnia sigilla numerantes:[u] quanquam video nonnullis videri,[x] Epicurum, ne in offensionem Atheniensium caderet, verbis reliquisse Deos, re sustulisse. Itaque in illis selectis ejus brevibusque sententiis, quas appellatis κυρίας δόξας,[y] hæc, ut opinor, prima[13] sententia est: 'Quod beatum et immortale est, id nec habet,

[a] *An dicam solem, aut lunam, aut cœlum, Deum esse? ergo et beatum esse dicam? At si beatum dicam, quibusnam dicam illum frui voluptatibus? Dicamne etiam sapientem? Sed quomodo potest esse sapientia in ejusmodi rebus inanimatis? Hæc sunt, quæ vos Epicurei traditis.*

tum ei I. *An tuum ei* N. *An tui Deum* Glog. Red.—8 *Quid? ergo solem* Schutz. —9 *Quid potest* Glog. *Quæ potest* conj. Heindorf. Pro *trunco*, Schutz. suspic. *mole*, vel *globo*.—10 A B C F G H I M N, Paris. 1. 2. Gud. 2. ψ omittunt *visu*; Basil. et Thuan. habent *usu*. Statim, *nec alio aliquo* Glog. La. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. uti conj. Dav. *quod tibi ita pers.* nonnulli codd. Junt. Victor. Dav. Orell. Tum, *quid dubitas? negare Deos esse non audes* A B G H I. *esse* abest a Glog. Paris. 3. M.—11 *Sapientis est id quidem* Glog. *Sapientis id est quidem* La. *Sapientis id quidem* Red. Mox, *Deos ipsos* Paris. 3.—12 *Novi ergo* Red. I ψ, Gud. 2. Statim, *omnia singula numerantes* La. Red. Gud. 2. *omnia sigillatim numerantes* O. *nova sigilla inhiantes* U. unde, *in omnia sigilla inhiantes* Dav. *omnia singula munerantes* N. *omnia sigilla venerantes* de Manutii conjectura Lamb. Schutz. Orell.—13 Codex unus Oxon. et Lamb. *prior*.

NOTÆ

[t] *Si igitur nec*] Depravata est illa lectio: restitui sic velim: *Si igitur nec humano visu, quod docui, nec alio aliquo Dii sunt, quod tibi persuasum est; quid dubitas, &c.*

[u] *Sigilla numerantes* [*venerantes*] Icunculas Deorum in sigillis cælatas. Quem in sensum Arnob. Adv. Gent. lib. VI. 'Abstinetis a risu, cum pro Diis immortalibus, sigilliolis hominum, formis supplicatis humanis.' De sigillis, vide Gell. v. 4. Macrob. I. 10.

[x] *Nonnullis videri*] Sic Epicteto visum est, Posidonio, Sext. Empirico, Minucio Felici, Lactantio, de Ira Dei, cap. 4.

[y] *Κυρίας δόξας*] Id est, *ratas ac firmas opiniones*. A κυρόω, *sancio*, κῦρος, *sanctio*. De iis dictum est de Fin. lib. II.

nec exhibet cuiquam, negotium.[a] XXXI. In hac ita[1] exposita sententia, sunt qui existiment, quod ille inscitia plane loquendi fecerit, fecisse consulto. De homine minime vafro male existimant. 86. Dubium est enim, utrum dicat aliquid[2] iste beatum et immortale, an, si quod sit, id esse immortale.[3] Non[4] animadvertunt, hic eum ambigue locutum esse: sed multis aliis locis, et illum, et Metrodorum,[z] tam aperte, quam paulo ante te. Ille vero Deos esse putat: nec quenquam vidi, qui magis ea, quæ timenda esse negaret, timeret; mortem dico,[a] et Deos. Quibus mediocres homines non ita valde moventur, his ille clamat omnium mortalium mentes esse perterritas. Tot millia[5] latrocinantur, morte proposita. Alii omnia, quæ possunt, fana compilant. Credo, aut illos mortis timor terret, aut hos religionis.[6]

87. Sed, quoniam non audes (jam enim cum ipso Epicuro loquar) negare, esse Deos; quid est, quod te impediat, aut solem, aut lunam,[7] aut mundum, aut mentem aliquam sempiternam, in Deorum natura ponere? Nunquam vidi, inquit,[8] animam rationis consiliique participem in ulla alia,

CAP. XXXI. 1 *In hac itaque* Red. Glog. unde Heindorf. conj. *In hac itaque ejus ita, &c.* Tum, *inscientia* Reg. Dav. uti conj. Lamb. in ed. 1566. nec tamen edidit.—2 Codd. aliquot, Manut. Lamb. Dav. Heindorf. Moser. Orell. *aliquid dicat.* Pro *iste*, codex unus Oxon. Eliens. Heindorf. Schutz. Moser. habent *esse.*—3 'Hæc, *id esse immortale*, omnino corrupta, ut senserunt multi, demonstravit Heindorf. Mihi e perverso supplemento videntur inculcata esse. Credebat interpolator deesse aliquid post, *si quid sit*; Heindorf. conj. *id esse tale*; recepit Schutz. *id esse* [*immor*]*tale* dedit Nobb. Manutius de conj. et Dav. *an si quod sit beatum, id esse immortale*; Lamb. *an quod sit beatum, id esse immortale*; Rossi Commentt. Laërt. pag. 313. *an, si quod sit beatum et immortale*, probante Beiero. Recte ad sententiam, sed parum probabiliter.' *Orell.* *an si quod sit, quod esset immortale* suspic. Jentzen.—4 *Non enim* A, Victor.—5 Glog. *mali.* Mox, idem codex aliique *morte postposita.*—6 A C I, Gud. 2. E ψ *religiones*, neque plane displicet Mosero.—7 Ita Manut. Lamb. Grut. Nobb. *aut lunam* omittunt Reg. Eliens. 1. 2. Glog. Red. A B C M N, La. Paris. 2. 3. U, ψ, Bonon. 1494. Victor. Mediol. Dav. Orell. Statim, *in Deorum numero ponere* conj. Walker.—8 Glog. Heindorf. Schutz. *inquis.* Paulo post, *nisi in humana*

NOTÆ

[z] *Metrodorum*] Epicuri sodalem: de illo jam dictum sæpe.

[a] *Mortem dico*] De morte quidem hanc ab Epicuro sententiam usurpari solitam refert Lactant. Divin. Inst. lib. III. 'Quando nos sumus, mors non est; quando mors est, nos non sumus. Mors ergo nihil ad nos.'

nisi humana figura. Quid? solis numquidnam,[b] aut lunæ,[9] aut quinque errantium siderum, simile vidisti? Sol, duabus unius orbis ultimis partibus definiens motum, cursus annuos conficit. Hujus hanc lustrationem,[10] ejusdem incensa radiis, menstruo spatio luna complet. Quinque autem stellæ eundem orbem tenentes, aliæ propius a terris, aliæ remotius, ab iisdem principiis, disparibus temporibus, eadem spatia conficiunt.[b] 88. Numquid tale, Epicure, vidisti? Ne sit igitur sol, ne luna, ne stellæ: quoniam nihil esse potest, nisi quod attigimus aut vidimus.[11] Quid? Deum ipsum numne vidisti?[12] cur igitur credis esse? Tollamus ergo omnia, quæ aut historia nobis, aut ratio, nova affert. Ita fit,[13] ut mediterranei[c] mare esse non credant. Quæ sunt tantæ animi angustiæ, ut, si Seriphi[c] natus esses, nec unquam egressus ex insula, in qua lepusculos vulpeculasque sæpe vidisses, non crederes leones et

[b] *Sol concludens motum suum duabus extremis partibus unius circuli, et ab eodem zodiaci puncto ad idem ejusdem punctum regrediens, cursum annuum conficit. Ejusdem circuli circuitum, seu lustrationem, ejusdem solis radiis illustrata luna conficit unius mensis spatio; quinque autem stellæ in eodem circulo se moventes, aliæ propius, aliæ remotius terris, incipientes ab eodem circuli principio, et ad idem regredientes, conficiunt eadem spatia disparibus temporibus.*

[c] *Populi, qui mediam terram incolunt procul a mari.*

Heindorf. e Glog.—9 *Quid? solis, nunquam lunæ* Paris. 3. *Nunquam solis, nunquam lunæ* La. *Quid? solis nunquam natura aut lunæ* M.—10 Ita e codd. Lamb. Dav. seqq. *H. h. illustrationem* Junt. Victor. Manut. Grut.—11 Glog. *aut quod vidimus*, probante Heindorf.—12 *Quid? quod animum ipsum minime vidisti* Heindorf. e vestigiis codd. Statim, *omnia tollamus ergo* codd. aliquot, margo Venet. 1507. Victor. Tum, *aut nova ratio* Manut. Lamb. *nova, aut ratio* Schutz. de conj. Gulielm.—13 Sic Red. Glog. Guelf. G M U ψ, Paris. 1. 2. margo Venet. Heind. Moser. Schutz. Orell. *Ita sit* Victor. Manut. Lamb. Dav. Lall. *Ita fiet* codd. aliquot, Junt. Paulo post, *dicerentur* Junt. Victor. Deinde, *etiam irrideri* Red. margo Venet. 1507. Manut. Lamb. Heindorf. Schutz.

NOTÆ

[b] *Solis numquidnam*] Sensus est: Vidistine unquam aliquid simile motus solis et lunæ, &c. et illum tamen motum esse non negas; quid ergo negas esse Deos, quia nihil eorum simile vidisti? Aliter locum explicat Lescalopier; an bene, tu videris.

[c] *Seriphi*] Insula est maris Ægæi, una e Cycladibus, in qua ranæ non coaxant; Plin. Hinc 'ranæ Seriphiæ,' adagium in taciturnos. Urbem in ea fuisse illius cognominem, conjici potest ex syntaxi hujus loci; quanquam urbis ejusmodi non meminerunt geographi.

pantheras esse, cum tibi, quales essent, diceretur? [*p.* 19.] si vero de elephanto quis diceret, etiam rideri te putares? XXXII. 89. Et tu quidem, Vellei, non vestro more,[a] sed dialecticorum (quem[1] funditus gens vestra non novit) argumenti sententiam conclusisti. Beatos esse Deos, sumsisti. Concedimus. Beatum autem sine virtute neminem esse posse. Id quoque damus, et libenter quidem. Virtutem autem sine ratione constare non posse. Conveniat id quoque, necesse est. Adjungis, Nec rationem esse, nisi in hominis figura. Quem tibi hoc daturum putas? Si enim ita esset, quid opus erat te gradatim istuc pervenire? [quid autem est istuc[d] gradatim?][2] Sumsisses tuo jure. Nam a beatis ad virtutem, a virtute ad rationem, video te venisse gradibus. A ratione ad humanam figuram quo modo accedis? Præcipitare istuc quidem est, non descendere. 90. Nec vero intelligo, cur maluerit Epicurus Deos hominum similes dicere,[3] quam homines Deorum.[e] Quæres,[4] quid intersit. Si enim hoc illi simile sit, esse illud huic video. Sed hoc dico, non ab hominibus formæ figuram venisse ad Deos. Dii enim semper fuerunt; et nati[5]

[a] *Qui Epicurei estis.*

CAP. XXXII. 1 Ita de Manutii conjectura Lamb. Nobb. *quos* Junt. *quæ* Grut. Mox, *argumentis sententiam* conj. Manut. *argumento sententiam* Med. Lamb. Heindorf. *argumentationem concl.* conj. Schutz.—2 Ita codd. et edd. ante Lall. nisi quod Junt. et Victor. habent *quod autem est.* Verba, *quid ... gradatum* uncis inclusit Dav. *pervenire? Sumsisses tuo jure. Quid est autem istuc gradatim? Nam, &c.* de Facciolati sententia Lall. Heindorf. Moser. Nobb. *pervenire? sumsisses tuo jure. Qui autem tu istuc gradatim? Nam, &c.* Schutz. de conjectura sua. Tum *præcipitare istud* Schutz. —3 Heindorf. e vestigiis Glog. et Red. *similes esse dicere.* Actutum, *quam Deorum homines* Red. Heindorf.—4 *Quæ res* A H. *Quæres q. intersit* desunt in M. Mox, G *esse hinc illud video;* M *esse huic illud video.*—5 *Dii enim fuerunt semper, nati* Glog. *et* omittunt etiam A B C G H I M N, Paris. 1. 2. 3. Gud. 2. E U. *Dii enim si semper fuerunt, nati* al. ap. Moser. Post *sunt* A inserit *quia æterni sunt.* Paulo post, *forma* delerunt Schutz.

NOTÆ

[d] *Quid autem est istuc*] Forte sic legendum esset, *quid autem? et istuc, gradatim, sumsisses tuo jure;* ut sensus sit, Quid dico te gradatim istuc pervenisse? immo, illud ipsum, gradatim, sumsisses tuo jure.

[e] *Quam homines Deorum*] Simile est illud Tusc. lib. I. "Homerus humana ad Deos transferebat; divina mallem ad nos.'

nunquam sunt, si quidem æterni sunt futuri: at homines nati. Ante igitur humana forma, quam homines, ea, qua erant [forma] Dii immortales. Non ergo illorum humana forma, sed nostra divina, dicenda est. Verum hoc quidem,[6] ut voletis: illud quæro, quæ fuerit tanta fortuna, (nihil enim in rerum natura ratione factum esse vultis) 91. sed tamen quis iste[7] tantus casus? unde tam felix concursus atomorum, ut repente homines Deorum forma nascerentur? Semina Deorum[f] decidisse de cœlo in terras putamus, et sic homines patrum similes extitisse? Vellem diceretis: Deorum cognationem agnoscerem non invitus. Nihil tale dicitis; sed casu esse factum, ut Deorum similes essemus.[8] Et nunc argumenta quærenda sunt, quibus hoc refellatur? Utinam tam facile vera invenire possim,[9] quam falsa convincere! XXXIII. Etenim enumerasti memoriter, et copiose,[1] (ut mihi quidem admirari liberet, in homine esse Romano[g] tantam scientiam) usque a Thale Milesio, de natura Deorum philosophorum sententias. 92. Omnesne tibi illi[2] delirare visi sunt, qui sine

Moser. 'Recte defendit Beier.' *Orell.*—6 *Verum quidem* A. *ut voles* G. *ratione in rerum natura* Eliens. Reg. A B C H I M N, Paris. 1. 2. 3. Gud. 2. U, Mediol. Victor. Junt. Dav. Heindorf. Moser. Orell.—7 Glog. Red. margo Venet. 1507. Junt. Heindorf. Schutz. *quis est iste.*—8 Ita Manut. et Lamb. *essemus similes Deorum* Eliens. Reg. A B C H I N, Paris. 1. Gud. 2. Victor. Dav. Schutz. Moser. Orell. *similes essemus Deorum* Junt. Heindorf.—9 I, Manut. Dav. Heindorf. Schutz. Nobb. *possem;* et sic Lactant. II. 5.

CAP. XXXIII. 1 Red. *memoriter et jocunde et copiose.* Statim, *admirari videtur* Red. *admirabile videretur* conj. Heindorf. *luberet* A.B C H, Paris. 1. 2. 3. *esse in homine Romano* Red. Heindorf. *a Thalete* Manut. Lamb. Tum, *de Deorum natura* Eliens. Reg. A B C H N, Paris. 1. 2. Mediol. Victor. Dav. Moser. Orell.—2 *Omnesque tibi illi* conj. Heindorf. *Omnesne illi tibi* Paris. 1. *sententias omnes. Ne tibi illi* H. *Illine delirare, &c.* Red. Mox, *constare*

NOTÆ

[f] *Semina Deorum*] In eum sensum Ovid. Met. lib. I. 'Natus homo est, sive hunc divino semine fecit Ille opifex rerum, mundi melioris origo; Sive recens tellus, seductaque nuper ab alto Æthere, cognati retinebat semina cœli.'

[g] *In homine esse Romano*] Romani ante Ciceronem pauci philosophiæ operam dederant. Romanorum studia erant juris civilis notitia, reip. administratio. Virg. Æn. VI. 'Tu regere imperio populos, Romane, memento: Hæ tibi erunt artes.'

manibus et pedibus constare Deum posse decreverunt? Ne hoc[3] quidem vos movet, considerantes, quæ sit utilitas, quæque opportunitas in homine membrorum, ut judicetis, membris humanis Deos non egere? Quid enim pedibus opus est[4] sine ingressu? quid manibus, si nihil comprehendendum? quid reliqua descriptione omnium corporis partium, in qua nihil inane, nihil sine causa, nihil supervacaneum est? Itaque nulla ars imitari solertiam naturæ[5] potest. Habebit igitur linguam Deus, et non loquetur: dentes, palatum, fauces, nullum ad usum: quæque procreationis causa natura corpori affixit,[6] ea frustra habebit Deus: nec externa magis, quam interiora; 93. cor, pulmones, jecur, cetera; quæ, detracta utilitate, quid habent venustatis? quandoquidem hæc esse in Deo propter pulchritudinem vultis. Istisne fidentes somniis, non modo Epicurus, et Metrodorus,[h] et Hermachus,[7][i] contra Pythagoram, Platonem, Empedoclemque dixerunt, sed meretricula etiam Leontium[k] contra Theophrastum scribere ausa sit? Scito illa quidem[8] sermone et Attico, sed tamen.

Deos Glog. Heindorf. Schutz. Moser. *decreverint* A C I, Paris. 2.—3 *Nec hoc* E U, Paris. 1. Thuan.—4 Paris 3. *Quid enim est opus pedibus.* Statim, *in ingressu* M. *sine incessu* Paris. 1. Tum, *comprehendendum est* Eliens. A B C G H I, Paris. 2. 3. Gud. 2. E, Bonon. 1494. Mediol. Victor. *comprehendetur* margo Venet. 1507. Manut. Lamb. Verba, *quid reliqua . . . supervacaneum est,* desunt in M, Paris. 3. La.—5 A N, et Victor. *naturæ solertiam.*—6 Ita Guelf. Eliens. 1. 2. nonnulli codd. ap. Moser. Mediol. Bonon. 1494. Junt. *affinxit* A B C H I N, Paris. 1. Victor. Manut. Lamb. Dav. Heindorf. Moser. Orell. Mox, *nec extrema* Victor. Tum, *ceteraque detracta* Junt. Victor. Manut.—7 *Hermarcus* A C H I. *Hermarchus* B. *Symachus* G et Thuan. Statim, *Empedoclem Platonemque* N. *Platonem* deest in Paris. 1. *dixerint* Glog. Heindorf. probantibus Schutz. Moser. *scribere ausit* cod. Ursin. *ausa est* Eliens. 1. 2. Bonon. 1494. Dav. Orell.—8 *Scito quidem illa* Junt. Manut. Lamb. Mox, *sed tamen cur tantum E. h. habuerit, &c.* Junt. *sed cum*

NOTÆ

[h] *Metrodorus*] Duo ejus nominis discipuli Epicuri: alter Stratonicensis, qui mox ad Carneadem se contulit; alter Atheniensis, de quo hic agitur. Ejus liberis Epicurus testamento prospexisse dicitur.

[i] *Hermachus*] Ortu Mitylenæus fuit, secta Epicureus.

[k] *Leontium*] Hanc Leontiam Laërtius, Leontillam Epicurus ipse appellat. Amica fuit Metrodori et Epicuri. De ea Plut. libro qui inscribitur, 'Ne suaviter quidem vivere hominem posse secundum Epicurum.'

Tantum Epicuri hortus[l] habuit licentiæ! et soletis[9] queri.[*] Zeno quidem[m] etiam litigabat. Quid dicam Albucium?[n] [*p*. 20.] nam Phædro[o] nihil elegantius, nihil humanius: sed stomachabatur senex, si quid asperius dixeram: cum Epicurus contumeliosissime[p] Aristotelem vexaverit;[10] Phædoni[q] Socratico turpissime maledixerit; Metrodori, sodalis

[*] *Erudito quidem illa sermone, sed eleganti et polito; sed cum vestra Epicurea schola tantam habuerit licentiam aliis contradicendi, cur vos soletis conqueri si quando vobis Epicureis contradicatur?*

---

tantum E. h. habuerit Mannt. *sed tamen tantum, &c.* Glog. A H I, La. Victor. Heindorf.—9 Ita Victor. Grut. seqq. *Etiam soletis* Junt. Manut. Lamb.—10 Ita Manut. Lamb. Grut. Schutz. seqq. *Arist. vexaverit contumeliosissime* Reg. Eliens. A B C I M, Paris. 1. 2. 3. Gud. 2. U, Junt. Dav. *Arist. cont. vexarit* Victor. *vexavit* alii codd. ap. Moser. *contumeliosissime* deest in N. Statim, *Timocraten* Dav. *cum eo dissentiret* Red. Heindorf. Tum, *concideret* H I, Paris. 2. Gud. 2. E O. *contenderet* Paris. 3. M. *contuderit* La. *contenderit* Red. Glog. *consciderit* nescio quis ap. Lamb. item Heindorf. Deinde, *non nihil diceret* Red. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb.

NOTÆ

[l] *Epicuri hortus*] Ut Platonis Academia, Zenonis porticus, ita Epicuri hortus celebratur, in quo docere consueverat. Hinc Plin. XIX. 4. Epicurum hortorum magistrum vocat. Hortum Hermacho testamento legavit; scholam vero, quæ in horto fuit, Antinomacho et Timocrati, testamenti sui executoribus, commendavit. Ita Laërt.

[m] *Zeno quidem*] Non Cittieus, sed is quem supra Philo Coryphæum Epicureorum appellavit; quem Cicero frequenter Athenis audivit; qui Theotimum, virum celebrem, quod contra Epicurum scripsisset, accusavit, plectique capite curavit. Athen. lib. XIII.

[n] *Albucium*] De quo de Fin. lib. I. et Tusc. lib. V.

[o] *Phædro*] Non illo qui Socrati et Platoni longe carissimus, cujus etiam nomine Plato librum inscripsit; sed qui Ciceronis et Attici familiaris, cujus discipulus Cicero fuit, antequam Philonem cognovisset. De illo de Fin. lib. I. et V.

[p] *Contumeliosissime*] Contumelias referunt Laërt. l. X. Athen. VIII. 10. 'Afferebat,' inquit, 'Epicurus, Stagiritam intemperantissimum fuisse, luxu perditum, paterna hæreditate in comessationibus dissipata, militiæ nomen dare coactum: cum vero illud neque bene cederet, medicam artem, pigmentariam, immo et veneficam, ad vitam tolerandam, exercuisse.' Athenæus ipse Aristotelem helluonem fuisse ait. Sed quæ fides homini Epicureo?

[q] *Phædoni*] De illo hæc Gellius II. 18. Phædon Elidensis (Laërtius Eliensem dicit) ex cohorte illa Socratica fuit, Socratique et Platoni perfamiliaris. Ejus nomine Plato librum de immortalitate animæ inscripsit. Conditione servus, et, ut quidam scripserunt, a lenone domino puer ad merendum coactus: mox eum Cebes Socraticus, hortante Socrate, emisse dicitur, habuisseque in philosophiæ disciplinis: atque is postea philoso-

sui, fratrem, Timocratem,[r] quia nescio quid in philosophia dissentiret, totis voluminibus conciderit; in Democritum ipsum, quem secutus est, fuerit ingratus;[s] Nausiphanem, magistrum suum, a quo nihil didicerat, tam male acceperit. XXXIV. Zeno quidem non eos solum qui tum erant, Apollodorum,[t] Syllum,[1][u] ceteros, figebat maledictis; sed Socratem ipsum, parentem philosophiæ, Latino verbo utens, scurram Atticum [fuisse] dicebat: Chrysippum[x] nunquam nisi Chesippum vocabat. 94. Tu ipse, paulo ante, cum tanquam senàtum philosophorum recitares,[2] summos viros desipere, delirare, dementes esse, dicebas. Quorum si nemo verum vidit[3] de natura Deorum, veren-

CAP. XXXIV. 1 'Nomen controversum, *Sillum* codd. aliquot, margo Venet. 1507. Lamb. *Apollodorum sillis* conj. Wiedeburg. *Apollodorum, Herillum* conj. Jentzen. Sed hæc conjectura manifesto falsa est, cum tempora non congruant. Herillus enim auditor fuit Zenonis Citiei, Stoici.' *Orell.* Actutum, *ceterosque* codd. aliquot, margo Venet. Junt. Manut. Lamb. Heindorf. Tum, *Latino verbo utar* Victor. Dav. *tali verbo utens* de Lenzii conjectura Schutz. *Apollodorum ceterosque figebat maledictis, sed S. ipsum p. phil. σιλλὸν, Lat. v. u. sc. Att. &c.* conj. Creuzer. *fuisse* uncis inclusit Ernesti; *fore* Glog. unde Heindorf. conj. *fere.* Deinde, *nisi Chrysippum* codd. aliquot, et Moser. *nisi Cisippum* Junt.—2 Manut. Lamb. *citares.*—3 Grut. *solus videt*

NOTÆ

phus illustris fuit.

[r] *Timocratem*] Discipulum suum, cui, ut dictum, testamenti sui executionem demandavit; ad quem etiam librum inscripsit, περὶ παθῶν δόξας. Vid. Laërt.

[s] *Fuerit ingratus*] Eum ληρόμυρτον, *delirum*, γραφέα, *scribam*, vocabat, quod ne in conviviis quidem a literis aut docendis, aut legendis, abstineret.

[t] *Apollodorum*] Multos inter Apollodoros, de quibus Suidas, non satis perspicuum est, quis hic fuerit. Crediderim eum esse qui apud Laërt. κηποτύραννος dicitur, unus ex Epicuri successoribus. Zenonem auditorem habuit.

[u] *Syllum*] De Syllo illo mirum apud veteres omnes silentium. Hinc Victorius Var. Lect. XXIV. 19. locum mendosum putat, ac legendum, *sive ceteros.* Robert. Stephanus censet cognomen esse Apollodori, adeoque virgulam expungit: 'nam *Syllus,*' inquit, '*sive Sillus*, σίλλος, est carminis genus cavillatorium, ut Archilochi mordax iambus, unde Sillographi dicti sunt nonnulli, qualis Timon Phliasius.'

[x] *Chrysippum*] Turpiter ludebat in verbo, Chrysippus enim *equum aureum* sonat, χρυσὸς, ἵππος: Chesippus autem ἀπὸ τοῦ χέζειν, *alvum exonerare.* Ludebat ingeniosius Carneades, qui Chrysippum Chrypsippum vocabat, a κρύπτειν, *abscondere;* quod Chrysippi exilis imago, quæ illi ab Atheniensibus extructa fuerat, a vicino equite fere tegeretur.

dum est, ne nulla sit omnino. Nam ista, quæ vos dicitis, sunt tota commenticia, vix digna lucubratione anicularum. Non enim sentitis, quam multa vobis suscipienda sint, si impetraritis,[4] ut concedamus, eandem esse hominum et Deorum figuram. Omnis cultus, et curatio corporis erit eadem adhibenda Deo, quæ adhibetur homini: ingressus, cursus, accubitio,[5] inclinatio, sessio, comprehensio; ad extremum, etiam sermo, et oratio. Nam, quod et mares Deos et fœminas esse dicitis, quid sequatur,[y] videtis. 95. Equidem mirari satis non possum, unde ad istas opiniones vester ille princeps venerit. Sed clamare non desinitis, retinendum hoc esse, Deus ut beatus immortalisque sit. Quid autem obstat, quominus sit beatus, si non sit bipes? aut ista, sive beatitas,[z] sive beatitudo dicenda est, (utrumque omnino durum, sed usu mollienda nobis verba sunt) verum ea, quæcumque est, cur aut in solem illum, aut in hunc mundum, aut in aliquam mentem æternam, figura membrisque corporis vacuam, cadere non potest? 96. Nihil aliud dicis, nisi, nunquam vidi solem aut mundum beatum. Quid? mundum,[6] præter hunc, umquamne vidisti? Negabis. Cur igitur non sexcenta millia esse mundorum, sed innumerabilia, ausus es dicere? Ratio docuit.[7] Ergo

errore typogr. *viderit* G, La. Paris. 3. Glog. *videatis* M. *dicit* N.—4 G I, Eliens. Mediol. Junt. Manut. Lamb. Dav. Heindorf. Schutz. Orell. *impetraveritis;* Paris. 1. H *impetraretis;* Gud. 2. *impetratis.* Statim, *hominum esse* Eliens. 1. 2. A B C H I N, Gud. 2. U, Mediol. Victor. margo Venet. 1507. Junt. Dav. *eandem ut concedamus hominum esse et Deorum figuram* e cod. Reg. Lall.—5 Margo Venet. 1507. Junt. Manut. *accubatio.*—6 *Qui? mundum* Gud. 2. *Quem mundum* A B C G I N, Paris. 1. 3. *nunquamne* alii codd. Moseri.—7 *Ratio, inquis, docuit* Glog. La. Heindorf. Nobb. *Ratio docuit ergo? hoc, &c.* I. Paulo post, *in divina natura sunt* Red. margo Venet. 1507. Manut. Lamb. *divinæ naturæ sunt* Eliens. 1. Reg. Gud. 2. O U ψ, Mediol. Bonon. 1494. Ascens. Junt. Tum, *ut imm. vincimur* codd. aliquot, etiam Reg. et Red. item Lamb. Dav. Orell. 'Turbant codd. in toto h. l. unde Schutz. de conj. sic edidit, *cum de præst. nat. quæratur, quæ sola divina est, ab ea nos natura ut imm. vincamur, &c.* quibus Tulliana præferamus necesse est. Idem Schutz. in ed. maj. delendum censebat verba *atque ut animi, item corporis;* quæ tamen ad

NOTÆ

y *Quid sequatur*] Procreatio liberorum.

z *Sive beatitas*] Cicero dicitur primus invenisse duas illas voces. De fingendis novis vocibus vide Quintil. VIII. 3.

hoc te ratio non docebit, cum præstantissima natura quæratur, eaque beata et æterna (quæ sola divina natura sunt); ut immortalitate vincamur ab ea natura, sic animi præstantia vinci; atque ut animi, item corporis? Cur igitur, cum ceteris rebus inferiores simus,[8] forma pares sumus? Ad similitudinem enim Deo[9] propius accedebat humana virtus, quam figura. XXXV. 97. An quicquam[1] tam puerile dici potest, (ut eundem locum diutius urgeam) quam si ea genera belluarum, quæ in Rubro Mari[a] Indiave gignantur, nulla esse dicamus? Atqui ne[2] curiosissimi quidem homines exquirendo audire tam multa possunt, quam sunt multa, quæ terra, mari, paludibus, fluminibus existunt: quæ negemus esse, quia nunquam vidimus. Ipsa vero quam nihil ad rem pertinet, quæ vos delectat maxime, similitudo! Quid? canis nonne similis lupo? atque,[3] ut Ennius,

Simia quam similis, turpissima bestia, nobis!

At mores in utroque dispares. Elephanto belluarum nulla prudentior: at figura[4] quæ vastior? 98. De bestiis loquor. Quid? inter ipsos homines nonne et simillimis formis dispares mores, et moribus simillimis[5] figura dissimilis? [p. 21.] Etenim si semel, Vellei, suscipimus[6] genus hoc argumenti, attende quo serpat. Tu enim sumebas, nisi in hominis figura rationem inesse non posse: sumet alius, nisi in terrestri; nisi in eo, qui natus sit; nisi in eo, qui adoleverit; nisi in eo, qui didicerit; nisi in eo, qui ex animo constet, et corpore caduco et infirmo; postremo, nisi in homine,[7] atque mortali. Quod si in omni-

argumentationem conficiendam prorsus sunt necessaria.' *Orell.*—8 Codd. aliquot *sumus*, uti volebat Walker.—9 *Dei* Lamb.

CAP. XXXV. 1 *An quicquid* Gud. 2.—2 *Atqui nec* E. *curiosi* Paris. 1. a m. pr. *tam multa aud. possunt* Gud. 2. et Red.—3 Victor. *atqui*. Actutum, *ut ait Ennius* Glog. Heindorf. Schutz.—4 Codd. aliquot, et Orell. *ad figuram*, probantibus Heindorf. et Moser.—5 Ita codd. aliquot, Dav. Lall. seqq. *simillimis* omittunt edd. ante Dav.—6 Red. Lamb. Heindorf. *suscepimus*.—

NOTÆ

[a] *Rubro Mari*] Græcis Erythræum, aliter Sinus Arabicus, vulgo *Mer de la Mecque*. Asiam ab Africa separat, et extenditur inter Arabiam ad Ortum, et Troglodyticam atque Ægyptum ad Occasum.

bus his rebus obsistis, quid est, quod te una forma [8] conturbet? His enim omnibus, quæ proposui, adjunctis, in homine rationem [9] esse et mentem videbas. Quibus detractis, Deum tamen nosse te dicis,[10] modo lineamenta maneant. Hoc est non considerare, sed quasi sortiri, quid loquare.[11] 99. Nisi forte ne hoc quidem attendis, non modo in homine, sed etiam in arbore, quicquid supervacaneum sit, aut usum non habeat, obstare. Quam molestum est,[12] uno digito plus habere! Quid ita? quia nec speciem, nec usum alium, quinque desiderant. Tuus autem Deus non digito uno redundat, sed capite, collo, cervicibus, lateribus, alvo, tergo, poplitibus, manibus, pedibus, feminibus,[13] cruribus. Si, ut immortalis sit, quid hæc ad vitam membra pertinent? quid ipsa facies? Magis illa, cerebrum, cor, pulmones, jecur: hæc enim sunt domicilia vitæ.[b] Oris quidem habitus ad vitæ firmitatem nihil pertinet. XXXVI. 100. At eos vituperabas,[1] [c] qui, ex operibus magnificis atque præclaris, cum ipsum mundum, cum ejus membra, cœlum, terras, maria, cumque horum insignia, solem, lunam, stellasque vidissent, cumque temporum maturitates, mutationes, vicissitudinesque cognovissent, suspicati essent, aliquam excellentem esse, præstantemque naturam, quæ

7 Glog. Heindorf. *in homine corruptibili.*—8 Junt. Victor. Dav. Heindorf. cum codd. aliquot *forma una.* Actutum, *non turbet* de Wyttenb. conjectura Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. 'Recte codd. lectionem defendit Beier.' *Orell.*—9 Victor. omittit *rationem;* Gud. 2 et Paris. 2 habent *rationem in homine.*—10 Paris. 1. *te nosse dicis;* Paris. 2. *dicis te nosse.*—11 A et Thuan. *loquere;* Paris. 3. *loqueris;* M *loquaris.*—12 *Qui molestum est* Thuan. *Atqui, numquid molestum est* Hervag. Mox, *quia nec ad speciem nec ad usum alium* Glog. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. *nec specie nec usu alium* conj. Bouh. *nec speciem, nec usum alius* (genit.) suspic. Dav.—13 Codd. aliquot *femoribus.*

CAP. XXXVI. 1 *Et eos vituperabas* A B C H I M N, E, Victor. Orell. *Et eos tu vituperabas* Glog. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. *At eos vituperabat* G. a m. pr. *qui ex rebus* U. Statim, *tum ejus membra . . . tumque horum . . . tumque temp.* Gud. 2. *cumque eorum insignia* G. Deinde, *mutationes, maturitates* Manut. Lamb. *quæ hæc effecisset* B C G H I M N, E, Paris. 1. 2. *quæ hoc*

NOTÆ

[b] *Domicilia vitæ*] Corporis partes, quæ medicis 'vitales' et 'principales,' Græcis *μόρια κυριώτατα* vocantur.

[c] *Eos vituperabas*] Platonicos et Stoicos.

hæc fecisset, moveret, regeret, gubernaret. Qui, etiam si aberrant conjectura,[2] video tamen quid sequantur. Tu quod opus tandem magnum et egregium habes, quod effectum divina mente videatur, ex quo, esse Deos suspicere? Habebam, inquis,[3] in animo insitam informationem quandam Dei; et barbati quidem Jovis, galeatæ Minervæ.[d] Num igitur esse[4] tales putas? 101. Quanto melius hæc[5] vulgus imperitorum! qui non membra solum hominis Deo tribuunt, sed usum etiam membrorum: dant enim arcum, sagittas, hastam, clypeum, fuscinam,[e] fulmen:[f] et, si, actiones quæ sint Deorum, non vident, nihil agentem tamen Deum non queunt cogitare. Ipsi, qui irridentur, Ægyptii, nullam belluam, nisi ob aliquam utilitatem[g] quam ex ea

fecisset Thuan.—2 Ita de Walkeri sententia Heindorf. Schutz. Nobb. *a conjectura* codd. et edd. ante Ernesti.—3 Codex unus Moseri *inquit*, probante Creuzer. Beiero delendum videbatur. *Habemus, inquis, in animis* Glog. La. Heindorf. Schutz. *Habeo, inquis, in animo* Manut. Lamb. Mox, *galeatæque* G M, Paris. 2. 3. Glog. Heindorf. Schutz. *et galeatæ* E, Manut. Lamb.—4 Junt. Manut. Lamb. omittunt *esse*.—5 *Quanto melius hic* Glog. ψ, Heindorf. *Quanto melius hoc* Red. E U, Ascens. Basil. Thuan. Statim, *tribuant* Glog. G H I M, La. E U, Gud. 2. Paris. 1. 2. margo Venet. 1507. Junt. Victor.

NOTÆ

[d] *Galeatæ Minervæ*] Ita pingi solebat: addebatur in dextra scutum, in sinistra hasta, contra morem militarem, quo scutum sinistra, hastam dextra gerit; forte quod Minerva symbolum sit sapientiæ, quæ ad depellendum promtior sit quam ad invadendum. Aliqui Minervam pingebant habentem in dextra malum punicum, in sinistra galeam.

[e] *Fuscinam*] Fuscina est bidens, vel tridens, quo a piscatoribus anguillæ figuntur in fundo. Perotto dici placet a 'fundo,' quia quæ in fundo natant, captat: at Priscian. lib. II. 'Nec fuscina a fusco,' inquit, 'nec pagina a pago, cum sint primitiva.' Frustra igitur de etymo labores. Fuscina etiam armabantur retiarii, genus quoddam pugilum, adversus mirmillones.

[f] *Fulmen*] Sua Diis fuere fulmina. Palladi id juris fuit, ut Jovis fulmine uteretur. Vide La Cerda in Æn. I. 46. Cur fulmina Jovi assignentur, vide Plin. II. 20. et 51.

[g] *Utilitatem*] Narrant Ægyptii Deos a gigantibus in cœlo obsessos, animalium formas induisse, et in Ægyptum confugisse; postmodum autem rerum potitos, eas belluas consecratas voluisse, quarum formam induissent. Alii volunt Ægyptios, primum belli rudes, sua singulis cohortibus signa prætulisse, ad discriminandos ordines, signa autem fuisse imagines animalium; quæ res cum ex voto cessisset, eas belluas, quarum simulacris usi essent, divinis honoribus esse prosecutos.

caperent, consecraverunt. Velut ibes maximam vim [6] serpentium conficiunt, cum sint aves excelsæ, cruribus rigidis, corneo proceroque rostro: avertunt pestem ab Ægypto, cum volucres angues,[h] ex vastitate Libyæ [i] vento Africo invectas, interficiunt, atque consumunt: ex quo fit, ut illæ nec morsu vivæ noceant, nec odore mortuæ. Possum de ichneumonum [k] utilitate, de crocodilorum,[l] de felium, dicere: sed nolo esse longus. Ita concludam tamen, belluas a barbaris propter beneficium consecratas; vestrorum Deorum non modo beneficium nullum extare, sed ne factum quidem omnino. 102. 'Nihil habet,' inquit, 'negotii.'[7] Profecto Epicurus, quasi pueri delicati, nihil cessatione melius existimat. XXXVII. At ipsi tamen pueri, etiam cum cessant, exercitatione aliqua ludicra delectantur: Deum sic feriatum [m] volumus cessatione torpere, ut, si se commoverit, vereamur ne beatus esse non possit.

Heindorf. Moser. Orell. Tum, *dant ei arcum* Red. *dant enim ei arcum* conj. Heindorf.—6 Glog. Heindorf. Schutz. *maximam enim vim;* Dav. e duobus codd. *quæ maximam vim;* Mannt. Lamb. *consecraverunt. Ibes maximam vim.* Actutum, *serpentium* Victor.—7 *Quos nihil habere, inquit, negotii* Glog.

NOTÆ

[h] *Volucres angues*] Angues illos 'pennatos' Solinus et Herodotus vocant, sed alis more vespertilionum glabris. Horum virus tam præsens erat, ut morsum ante mors, quam dolor, consequeretur. Solin.

[i] *Libyæ*] Solinus ex Arabicis paludibus advolare ait, Herodoti fidem secutus. Quod si est ita, vento Africo invehi non possunt serpentes ejusmodi; Africus enim ex Arabia spirare in Ægyptum non potest.

[k] *Ichneumonum*] Qui vulgo mures Indici; specie mustelæ, magnitudine felis. Crocodili fœtum venantur, et ova, quæ in arena ut plurimum relinquit, conterunt, non proprio commodo, (neque enim his vescuntur) sed utilitate mortalium. Insignis est ichneumonum in enecandis crocodilis industria. Luto convoluti, in hiantem crocodili dormientis rictum insiliunt, exesisque visceribus emergunt. Diod. lib. I. Plin. VIII. 24. et 25. Arist. Hist. Animal. IX. 6.

[l] *Crocodilorum*] Ad Nilum positos incolæ putabant, tanquam in excubiis adversus prædones Arabes et Afros, qui, belluarum immanitate deterriti, Nilum trajicere non audebant.

[m] *Feriatum*] Otiosum, a 'feriis,' quibus Romani labore vacabant. Feria autem non a 'feriendis' victimis, ut Festus ait; sed a 'fesia,' inquit Vossius, *s* in *r* converso, ut solebant antiquitus. Sic ex 'asa' et 'lases' dicuntur 'ara' et 'lares.' Scaurus de Orthographia.

Hæc oratio [1] non modo Deos spoliat motu et actione divina, sed etiam homines inertes efficit; si quidem, agens aliquid, ne Deus quidem esse beatus potest.

103. [*p.* 22.] Verum sit sane, ut vultis, Deus, effigies hominis, et imago. Quod ejus est domicilium? quæ sedes? qui locus? quæ deinde [2] actio vitæ? quibus rebus (id, quod vultis) beatus est? Utatur enim [3] suis bonis, oportet, et fruatur, qui beatus futurus est. Nam locus quidem iis [4] etiam naturis, quæ sine animis sunt, suus est cuique proprius, ut terra infimum teneat, hanc inundet aqua; superior ætheri, ignibus altissima, ora reddatur. Bestiarum autem terrenæ sunt aliæ,[5] partim aquatiles, aliæ quasi ancipites,[n] in utraque sede viventes: sunt quædam etiam, quæ igne nasci [o] putentur, appareantque in ardentibus fornacibus sæpe volitantes. 104. Quæro igitur, vester Deus primum ubi habitet; deinde, quæ causa eum loco moveat, si modo movetur aliquando; postremo,[6] cum hoc proprium sit ani-

CAP. XXXVII. 1 *Hæc ratio* Glog. a m. sec. Heindorf. Schutz. uti conj. Bonh.—2 Heindorf. e codd. Red. et Glog. *quæ demum.*—3 *Utatur sane* codd. Wouwer. et Gulielm. *et* ante *fruatur* omittunt codd. aliquot, Junt. Victor. Dav. *ut fruatur* Gud. 2. Thuan. *aut fruatur* Red. *qui b. f. sit* in eodem cod.—4 B C H I, Paris. 1. Dav. *his.* Tum, *inundat* B G I, E U ψ, Paris. 1. 2. Thuan. *supremum æther* Gud. 2. ψ, Junt. Ascens. Basil. Thuan. *superior æther* Glog. Red. G M N, La. Paris. 2. 3. Victor. *superi ætheris* A, Paris. 1. *superi ætheri* I. *superi æther* C. *superi aëri* E. *supremum aëri* O U. *superior ætheris* B H. *superior aëri* Manut. de conjectura, Lamb. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. *superiorem aër* conj. Brut. *superior ætheri* est de conjectura Davisii.—5 Heindorf. e Glog. *sint aliæ . . . sint.* Mox, *quæ igni* codd. aliquot, Junt. Orell. *quæ ex igne* Lamb. *quæ in igni* de Davisii conjectura Heindorf. et Schutz.—6 Ita plurimi codd. et edd. vett. *porro* de Heindorfii conjectura Schutz. Moser. Orell. *post vero* suspic. Dav. *pro postremum* Red. *post* Nobb. Tum, *eorum naturæ accommodatum* Glog. Heindorf. *ac ratione utatur*

NOTÆ

[n] *Ancipites*] *Amphibia* Græcis, ab ἀμφὶ et βιὸς, *utrimque vita*, quod et in aqua et extra aquam vivunt. Varro. Tales sunt crocodilus, lutra, fiber, seu castor. Vide P. Nieremberg.

[o] *Igne nasci*] Pyraustam et pyralin Plinius nominat. 'Visebantur in Cypri ærariis fornacibus quadrupedes pennatæ, majorum muscarum magnitudine: quamdiu erant in igne, vivebant; cum evasissent, confestim moriebantur.' Plinius XI. 36. Est aliud pyraustæ genus, (Ælian. de Nat. Anim. lib. II.) quod lucernis advolat, exustisque alis concidit, peritque. Genus hoc cum superiore idem esse putat Erasmus; quo jure, ignoro.

mantium, ut aliquid appetant, quod sit naturæ accommodatum; Deus quid appetat: ad quam denique rem motu mentis ac rationis utatur: postremo, quo modo beatus sit, quo modo æternus. Quicquid enim horum attigeris,[7] ulcus est.[p] Ita male instituta ratio exitum reperire non potest. 105. Sic enim dicebas, speciem Dei percipi cogitatione, non sensu; nec esse in ea ullam soliditatem, neque eandem ad numerum permanere;[8] eamque esse ejus visionem, ut similitudine et transitione cernatur, neque deficiat unquam ex infinitis corporibus similium accessio, ex eoque fieri, ut, in hæc intenta, mens nostra beatam illam naturam et sempiternam putet. XXXVIII. Hoc[1] (per ipsos Deos, de quibus loquimur!) quale tandem est?[a] Nam, si tantummodo ad cogitationem valent,[2] nec ullam habent soliditatem nec eminentiam; quid interest, utrum de hippocentauro[q] an de Deo cogitemus? Omnem enim talem conformationem[3] animi ceteri philosophi motum inanem vocant; vos autem adventum in animos, et introitum, imaginum dicitis. 106. Ut igitur, Ti. Gracchum[r] cum videor

[a] *Hoc quale tandem est? obtestor per ipsos Deos, de quibus loquimur!*

Eliens. 1. G, Dav. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell.—7 A B C G H I M, Paris. 1. 2. 3. Gud. 2. Red. Glog. Pall. edd. vett. margo Venet. 1507. Junt. Victor. *attigerit*.—8 G *nec esse in illa ullam s. n. e. ad unum permanere;* Paris. 3. *ad verum permanere; ψ permanare.* Statim, *ejus esse visionem* Glog. Red. N. *ejus visione esse* Paris. 3. M. *visione* etiam Paris. 2.

CAP. XXXVIII. 1 *Hæc* E.—2 Idem cod. et Thuan. *valeant.* Actutum, *nec habent ullam* B C H I M N, Gud. 2. Paris. 1. 2. 3. Glog. Red. margo Venet. 1507. Junt. Victor.—3 C G I, Paris. 2. 3. Gud. 2. E O U, Junt.

NOTÆ

[p] *Ulcus est*] Varii varie hunc locum reddunt. Sic reddi oportere opinor: Quicquid horum dixeris, undique sequitur absurdum, quemadmodum ex quacumque parte ulcus tractetur, sequitur undique dolor. Haud absimile est illud Terentii: 'Quid minus necesse fuit quam hoc ulcus tangere?'

[q] *Hippocentauro*] Nota est hippocentaurorum fabula. Huic locum dedere Thessali, qui primi cum equis insidere didicissent, et ad Peneum amnem aquatum venissent, eminus conspecti ab ulterioris ripæ accolis, pro monstris habiti sunt, et hippocentauri dici cœpere.

[r] *Ti. Gracchum*] In Gracchorum familia recensenda, quoniam nonnihil deflexit a vero doctissimus Valerii Maximi interpres, hanc de integro retexere abs re non erit. Ti. Sem-

concionantem[4][s] in Capitolio videre, de M. Octavio[t] deferentem sitellam,[b][5][u] tum eum motum animi dico esse inanem: tu autem et Gracchi et Octavii imagines remanere, quæ, in Capitolium cum pervenerim, tum ad animum meum referantur: hoc idem fieri in Deo, cujus crebra facie pellantur animi;[c] ex quo esse beati atque æterni intelligantur. 107. Fac imagines esse, quibus pulsentur animi: species duntaxat objicitur quædam: num etiam[6] cur ea beata sit? cur æterna?[d] Quæ autem istæ imagines vestræ, aut

[b] *Colligentem suffragia de M. Octavio, collega suo.*
[c] *Cujus frequenti intuitu moventur animi.*
[d] *Esto; imagines sint quibus moveantur animi. Simulacrum duntaxat aliquod*

Victor. Manut. Basil. Thuan. *confirmationem.*—4 Moser. e conject. *concionatum.*—5 Al. *cistellam.* Vid. Wunderi Varr. Lectt. p. 165. *tamen eum motum* Glog. Paris. 3. Statim, *tum autem et Grac.* B C G M, E O, Paris. 2. *cum autem et Gr.* Gud. 2. Tum, *pervenerint* Glog. Paris. 3. M, La. Heindorf. Orell. uti conj. Ernesti; *pervenerit* Gud. 2. Pro *referantur* Ernesti suspic. *deferantur;* Paris. 2. *referuntur.*—6 A B C G I, Paris. 1. 2. 3. ψ *nunc etiam.* Statim, *ea* ante *beata* omittunt Glog. margo Venet. 1507. Junt. Manut.

NOTÆ

pronius Gracchus consul an. 515. (altius enim familiam repetere superfluum sit, cum nullus ante hunc primas reip. dignitates gesserit) duos habuit filios, Publium et Tiberium: Tiberius, bis consul, an. 538. et 540. ab Hannibale circumventus est: huic filii si qui fuerunt, ad remp. gerendam non accesserunt. Publius, gloria rerum gestarum longe minor fratre, duos reliquit filios, Tiberium et Publium; hic tribunus plebis an. 594. ille bis consul, generque Africani Majoris, cujus e filia Cornelia duos suscepit liberos Tiberium et Caium, qui in tribunatu propter latam legem Semproniam occisi sunt. De Tiberio, auctore legis Semproniæ, hic agitur.

[s] *Concionantem*] Legem Agrariam tulerat Ti. Gracchus, plebi utilem, divitibus odiosam. Hinc diversa partium studia. Intercessorem legis subornant optimates M. Octavium, qui et ipse tribunus plebis erat: huic Ti. Gracchus, comitiis novo exemplo habitis, populi suffragiis tribunatum abrogat. Deinde sibi a senatus invidia metuens, ne deposita potestate reus fieret, tribunus plebis creari iterum in annum sequentem petit; sed hominis ambitiosi consilia intervertit P. Nasica, eumque cum aliis seditiosis ad ducentos occidit in Capitolio.

[t] *M. Octavio*] Cognomine Cæcina. Prætor fuit an. 627. filium habuit sibi cognominem, et tribunum plebis an. 654.

[u] *Sitellam*] Vas aquarium, ore angusto, alvo latiore, in quod aqua plenum sortes mittebantur, et colligebantur suffragia. Talem attulit Ti. Gracchus in comitiis ad deponendum M. Octavium.

unde? a Democrito[x] omnino hæc licentia.[7] Sed et ille reprehensus a multis est;[8] nec vos exitum reperitis: totaque res vacillat, et claudicat. Nam quid est,[9] quod minus probari possit, quam omnium in me incidere imagines, Homeri, Archilochi,[y] Romuli, Numæ, Pythagoræ, Platonis, nec ex forma, qua illi fuerunt? Quomodo ergo illi?[10] et quorum imagines?[e] Orpheum[z] poëtam docet Aristoteles nunquam fuisse: et hoc Orphicum carmen Pythagorei[11] ferunt cujusdam fuisse Cercopis.[a] At Orpheus, id est, imago ejus, ut vos vultis, in animum meum sæpe incurrit. 108. Quid, quod ejusdem hominis in meum aliæ, aliæ in tuum? Quid, quod earum rerum, quæ nunquam omnino fuerunt, neque esse potuerunt,[12] ut Scyllæ, ut Chimæræ? Quid, quod hominum, locorum, urbium earum, quas nun-

menti proponitur, cujus vis id non efficit quod suspicamini. Præterea, an etiam menti proponitur species, seu imago, cur beata, cur æterna sit, ista ipsa imago?

[e] *Nam quid est quod minus approbari possit quam Homeri, Archilochi, Romuli, omnium denique in me incidere imagines, nec illas imagines in me incidere ea forma, qua illi fuerunt? Quomodo ergo illi fuerunt, et quorum imagines in me incidunt?*

Lamb.—7 Glog. Red. Paris. 3. *hæc omnino licentia;* A M omittunt *omnino.*—8 Glog. Red. *a multis reprehensus est;* Schutz. de conj. *reprehensus est a multis.*—9 *Numquid est* Paris. 3. Mox, *quam* omittunt Glog. A B C G H I M, Paris. 1. 2. 3. E. *quam hominum* Red. ut de conjectura edidit Orell. *possit omnium, quam in me, &c.* suspic. Heindorf. *Nam quid est omnium, quod m. p. possit, quam in me, &c.* conj. Matthiæ. Tum, *nec ea forma* de Lambini suspicione Schutz. et Orell. *idque ea forma* nescio quis ap. Moser.—10 *Quæ ergo illæ* Glog. Heindorf. Schutz. Nobb. *Quomodo illi ergo* Paris. 1. 2. I, Gud. 2. Victor. Manut. *Qua illæ fuerunt* Paris. 3.—11 *Pythagorici* codex unus Oxon. Ascens. Manut. Lamb. *fertur cujusdam* Med. *et hoc O. carmen Pythagorei esse cujusdam* de Heindorfii conjectura Schutz.—12 Codd. aliquot, Victor. *fuerant n. e. potuerant.* Paulo post, *veniunt non vocatæ* duo codd. ap. Orell.

NOTÆ

[x] *A Democrito*] De hac Democriti doctrina vide multa apud Aug. Epist. 56. ad Dioscorum.

[y] *Archilochi*] Poëtæ Græci, mordacium iambicorum scriptoris acerrimi: patriam habuit Paron insulam. Floruit tempore Tulli Hostilii. Gyrald.

[z] *Orpheum*] Ælianus quoque commentitia esse scripsit, quæcumque de Orpheo memorantur.

[a] *Cercopis*] Quis ille fuerit nusquam reperi. Volunt aliqui positum id nomen pro inficeto quodam imitatore, qui Pythagoræ magistri sui placita, prout excerpta erant, prope ad verbum, in commentarios transcriberet, simias imitatus, in quas Cercopes, populi Pithecusæ insulæ, transformati dicuntur.

quam vidimus? Quid, quod, simulac mihi collibitum est, præsto est imago? Quid, quod etiam ad dormientem veniunt invocatæ? XXXIX. Tota res, Vellei, nugatoria est. Vos autem non modo oculis imagines, sed etiam animis inculcatis: tanta est impunitas garriendi. 109. [p. 23.] At quam licenter! 'Fluentium[1] frequenter transitio fit visionum, ut e multis una videatur.' Puderet me dicere non intelligere, si vos ipsi intelligeretis, qui ista defenditis. Quo modo enim[2] probas, continenter imagines ferri? aut, si continenter, quo modo æternæ? 'Innumerabilitas,' inquis,[3] 'suppeditat atomorum.' Num eadem ergo[4] ista facient, ut sint omnia sempiterna? Confugis[5] ad æquilibritatem (sic enim ἰσονομίαν, si placet, appellemus); et ais, 'quoniam sit natura mortalis, immortalem etiam esse oportere.'[f] Isto modo, quoniam homines mortales sunt, sint aliqui immortales: et, quoniam nascuntur in terra, nascantur et in aqua:[6] et quia sunt, quæ interimant, sint, quæ conservent. Sint sane: sed ea quæ conservent, quæ sunt.[7] 110. Deos istos esse non sentio. Omnis tamen ista rerum effigies ex individuis quo modo[8] corporibus oritur? quæ etiam si essent (quæ nulla sunt), pellere se ipsa et agitari inter se

[f] *Et ais immortalem aliquam existere naturam oportere, quoniam aliqua mortalis natura existit.*

CAP. XXXIX. 1 *Ad quam licenter fluentium* A B G H M, Paris. 2. 3. E, Basil. *Ad quam licentiam fruendam* Glog. Paris. 3. *Ad quam licentiam* est etiam in ψ. *frequenter* omittit G. *Ad quam licentiam fruendam fluentium* conj. Heindorf. *garriendi. Aquarum instar fluentium* conj. Creuzer. *garriendi atque licentia. Fluentium continenter tr.* conj. Dav.—2 *Quomodo autem* Eliens. 1. probante Dav. *Quomodo igitur* Glog. Red. Paris. 3. La. Mox, *si quæ cont.* Heindorf. e Red.—3 C G H I M, Paris. 3. Gud. 2. Junt. Victor. Hervag. Thuan. *inquit.*—4 *Unde eodem ergo* M. *ergo* omittit H. *ista faciet* Glog. Red. Heindorf. Moser. Nobb. Orell. uti conj. Walker. *Num eadem ergo faciet, ut sint omnia ista semp.* Schutz.—5 *Confugistis* Gud. 2. *ad æqualitatem* Glog. Red. Hervag. *ad æquabilitatem* G I M, Paris. 1. 3. Thuan. *ad æquilibertatem* A B C H, Paris. 2. E. *ad æquilibram libertatem* U. Tum *mortalis natura* Junt. Victor.—6 B C H I N, Paris. 1. 2. Gud. 2. E U ψ, Red. margo Venet. 1507. Junt. *nascantur in aqua;* Schutz. de conjectura Heindorfii, *nascantur etiam in aqua;* codd. aliquot *nascuntur*, quæ vox deest in M. *in terra nascantur et in* desunt in Paris. 3. Mox, *quæ i., sunt* Glog. margo Venet. 1507. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell.—7 Ita Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. uti volebant Ursin. et Walker. *sed ea conservent, quæ sunt* al.—8 Lamb. *quo modo ex individuis;* A C G H I N, Paris. 1. 2. 3. Gud. 2. E O U ψ *ex divinis quo modo;* B *ex divinis quoquo modo.* Mox, *quæ nulla sunt* absunt a Pal. 3. Gud. 2. Paris. 2. 3. M. *corporibus, quæ nullæ sunt, oritur? quæ, etiamsi essent, pellere se*

concursu fortasse possent: formare, figurare, colorare, animare, non possent.[9] Nullo igitur modo immortalem Deum efficitis.[10] XL. Videamus nunc de beato. Sine virtute certe[1] nullo modo: virtus autem actuosa: et Deus vester nihil agens: expers virtutis igitur: ita, ne beatus quidem. 111. Quæ ergo vita? Suppeditatio, inquis, bonorum, nullo malorum interventu. Quorum tandem bonorum? Voluptatum, credo; nempe ad corpus pertinentium. Nullam enim novistis, nisi profectam a corpore, et redeuntem ad corpus, animi voluptatem. Non arbitror te,[2] Vellei, similem esse Epicureorum reliquorum; quos pudeat earum Epicuri vocum, quibus ille testatur, se ne intelligere quidem ullum bonum, quod sit sejunctum a delicatis et obscœnis voluptatibus; quas quidem, non erubescens, persequitur omnes nominatim. 112. Quem cibum igitur, aut quas potiones, aut quas vocum aut colorum[3] varietates, aut quos tactus, quos odores, adhibebis ad Deos, ut eos perfundas voluptatibus? Ac poëtæ[4] quidem nectar, ambrosiam,[b] epulas comparant,[g] et aut Juventatem[c] aut Ganymedem

[g] *Melius poëtæ, quam vos, agunt, cum nectar ambrosiamque epulis Deorum adhibent.*

ipse, &c. Pal. 2. *ipse* est etiam in B C H I, Paris. 1. 2. 3. *ipsæ* A N.—9 La. Gud. 2. ψ omittunt *possent.*—10 *Deum immortalem esse dicitis* Red.

CAP. XL. 1 *Videamus nunc de beato sine virtute. Certe, &c.* A G H I. Mox, *et Deus videtur nihil agens* G M.—2 *Num arbitror te* Thuan. *velle* pro *Vellei* A B C H I, Paris. 1. 2. 3. E. Mox, *quos non pudeat earum* Lamb. de conjectura, Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. *quos p. earundem* A G I, Gud. 2. E U ψ, Hervag. *quos p. eadem* B M, Paris. 2. *quos p. ejusdem* Paris. 3. Glog. Red. *Epicurei* B C H I, Paris. 2. 3. E. *se intell.* omisso *ne*, H I M N, Paris. 1. 2. E. *se non intell. ullum quidem* G. *se ne intell. quod nullum bonum quidem* Paris. 3.—3 Ita de Walkeri conjectura Lall. Heindorf. Nobb. *aut florum* codd. et reliquæ edd.—4 Ita de Ernestii conjectura Schutz. Heindorf. Orell. *Ut poëtæ* Red. A G H I M N, Paris. 1. 2. Gud. 2. La. E ψ, Ascens. margo Venet. 1507. Junt. *At poëtæ* Victor. Manut. Lamb. Dav. *Et poëtæ* conj. Walker. *Utpote* Paris. 3. Statim, *ambrosiamque epulas* Ascens. Victor. probante Orell. *ambrosiam epulis* Red. et margo Venet. 1507. *ambrosiamque epulis* Heindorf.

NOTÆ

[b] *Nectar, ambrosiam*] Nectar potus erat Deorum, ambrosia cibus. Sæpe tamen promiscue sumuntur: utrumque immortalitatem significat. Nectar enim a *νε*, privativa particula, et *κτείνω, occido*; ambrosia ab *α* privativo, et *βροτὸς, mortalis*. Utrumque ministrat Diis Hebe, seu Juventas, et Ganymedes.

[c] *Juventatem*] Hebem Græcis, filiam Jovis ex Junone. Propter formam Jovi primum a poculis fuit. Sed

pocula ministrantem: tu autem, Epicure, quid facies? neque enim, unde habeat ista Deus tuus, video: nec,[5] quomodo utatur. Locupletior igitur hominum natura ad beate vivendum est, quam Deorum, quod pluribus generibus fruitur voluptatum. 113. At has leviores ducis[6] voluptates, quibus quasi titillatio (Epicuri enim hoc verbum est) sensibus adhibetur. Quousque ludis? nam Philo etiam[7] noster ferre non poterat, aspernari Epicureos molles et delicatas voluptates: summa enim memoria pronuntiabat plurimas Epicuri sententias, his ipsis verbis, quibus erant scriptæ. Metrodori[d] vero, qui est Epicuri collega sapientiæ, multa impudentiora recitabat. Accusat enim Timocratem, fratrem suum, Metrodorus, quod dubitet omnia, quæ ad beatam vitam pertineant, ventre metiri: neque id semel dicit, sed sæpius. Annuere te video: nota enim tibi sunt. Proferrem libros, si negares. Neque nunc reprehendo, quod ad voluptatem omnia referantur;[8] (alia est ea quæstio) sed doceo, Deos vestros esse voluptatis expertes; ita, vestro judicio, ne beatos quidem. XLI. At dolore[1] vacant. Satin' est id ad illam abundantem bonis vitam beatissimam? 114. Cogitat, inquiunt, assidue bea-

Schutz. Nobb. Tum, *Juventutem* A G, Paris. 1. 3. U H I, Gud. 2. *Junonem* La. —5 Lamb. *neque.*—6 Red. Heindorf. Schutz. Nobb. *dicis.* Mox, *est* omittit Manut. *adhibetur sensibus* Eliens. 1. 2. Reg. A B C H I M N, Paris. 1. 2. 3. Gud. 2. Junt. Victor. Dav. Thuan. Hervag. Orell. *sensibus adhibentur* E.—7 *Nam etiam Philo* Glog. Victor. Lamb. Hervag. *Nam enim Philo* Red. A B C G H I N, Gud. 2. Paris. 1. 2. 3. E U. *etiam* omittunt codd. aliquot, margo Venet. 1507. Ascens. Thuan. Paulo post, *iis ipsis verbis* Manut. *ab illo erant scripta* conj. Heindorf.—8 La. Glog. Heindorf. Schutz. Moser. *referatis.* Statim, *voluptatis esse* Red. Heindorf. Moser.

Cap. XLI. 1 *A dolore* H M, Gud. 2. Paris. 1. 2. 3. E O. Mox, *Satisn' est* Lamb. *Sat inest* A a m. pr. et ψ. *Sat id est* A a m. sec. *Satis est* E. *Satis enim* Paris. 3. *Satin' enim* Glog. *Satisne est* Red. *ad aliam* edd. vett.—

NOTÆ

in quodam convivio, de quo Homer. Iliad. A. 'inter ministrandum forte collapsa, vestibus indecore reductis, ab officio remota est, et suffectus Ganymedes.' Volunt alii Ganymedem solius Jovis, Heben autem omnium Deorum ministram a poculis fuisse. Nat. Com. II. 5.

[d] *Metrodori*] Non collegam, sed discipulum Epicuri fuisse tradit Laërtius, additque, unum hunc e tota Epicureorum schola castra Epicuri deseruisse.

tum esse se: habet enim nihil aliud, quod agitet[2] in mente. Comprehende igitur animo, et propone ante oculos, Deum nihil aliud in omni æternitate, nisi, 'Mihi pulchre est,'[3] et, 'Ego beatus sum,' cogitantem. [*p.* 24.] Nec tamen video,[4] quo modo non vereatur iste Deus beatus, ne intereat, cum sine ulla intermissione pulsetur agiteturque incursione atomorum sempiterna, cumque ex ipso imagines semper affluant. Ita nec beatus est vester Deus, nec æternus.

115. At etiam de sanctitate,[e] de pietate adversus Deos, libros scripsit Epicurus. At quo modo in his loquitur? ut Coruncanium,[f] aut Scævolam,[g] pontifices maximos, te audire dicas; non eum, qui sustulerit omnem funditus religionem; nec manibus, ut Xerxes,[h] sed rationibus, Deorum immortalium templa et aras everterit. Quid est enim, cur

2 *Cogitant . . . beatos . . . habent . . . agitent* Ascens. Manut. Lamb. *Cogitant* E. *Cogitent* I. *inquis* Manut. Lamb. *habebit* D I. *agitet mente* D.—3 *Mihi pulchro est* A a m. pr. B C I M, Paris. 3. E U. *Me pulchrum esse* M in marg.—4 *Nec vero video* I. Statim, *quo modo videatur iste* G, Gud. 2. O U ψ, Ascens. Ald. 1. 2. Hervag. Thuan. *ne intereat* desunt in A M, Paris. 2. 3. La. Glog. Red. E, Ascens. Ald. 1. 2. Hervag. Thuan. Tum, *atomorum incursione* Eliens. 1. 2. Reg. B C H I N, Paris. 1. 2. margo Venet. 1507. Junt. Victor. Dav. *impulsione atomorum* O. *incrassatione atomorum* ψ. Deinde, *semper effluant* margo Venet. 1507. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. *ad nos affluant* conj.

NOTÆ

[e] *De sanctitate*] Recenset Laërtius hunc librum inter opera Epicuri.

[f] *Coruncanium*] Vel *Coruncanum*, ut alii legunt. Prænomen illi Tiberius. E Camerio municipio oriundus. Tacit. Annal. XI. et Cic pro Sulla, qui tamen Orat. pro Planco, in Tusculano natum eum ait. Sed manifeste locus mutilus est: Pigh. ad an. 473. Vir generis obscuri, sed primus e plebe pontifex maximus, viam plebeiis ad eam dignitatem aperuit, quo tempore labor et industria Romæ in pretio habebantur. Jus Romæ primus docere cœpit; consularis, censorius, triumphalis, dictator, mortuus est an. 510. Errant igitur qui occisum volunt jussu Teutæ, reginæ Illyriorum, ad quam legatus ierat: habita enim est ea legatio tredecim annos post mortem Coruncanii dictatoris: Polyb. Legati fuere C. Coruncanius et L. Coruncanius, et hujus, ut probabile est, filii.

[g] *Scævolam*] De Mucio Scævola, pontifice maximo, dictum est supra.

[h] *Xerxes*] Qui ante navale prælium misit quatuor millia armatorum Delphos ad Apollinis templum diripiendum; 'quasi non cum Græcis tantum, sed cum Diis immortalibus bellum gereret,' inquit Justin. lib. II.

Deos ab hominibus colendos dicas, cum Dii non modo homines non colant,[5] sed omnino nihil curent, nihil agant? 116. At est eorum eximia quædam[6] præstansque natura, ut ea debeat ipsa per se ad se colendam elicere sapientem. An quicquam eximium potest esse in ea natura, quæ, sua voluptate lætans, nihil nec[7] actura sit unquam, neque agat, neque egerit? Quæ porro pietas ei debetur, a quo nihil acceperis? aut quid omnino, cujus nullum meritum sit, ei deberi potest? Est enim pietas justitia adversum Deos; cum quibus quid potest nobis[8] esse juris, cum homini nulla cum Deo sit communitas? Sanctitas autem est scientia colendorum Deorum; qui quamobrem colendi sunt, non intelligo, nullo nec accepto ab iis nec sperato bono. XLII. 117. Quid est autem, quod Deos[1] veneremur propter admirationem ejus naturæ, in qua egregium nihil videmus? Nam superstitione (quod gloriari soletis) facile est liberari,[2] cum sustuleris omnem vim Deorum. Nisi forte Diagoram,[3] aut Theodorum, qui omnino Deos esse negabant, censes superstitiosos esse potuisse. Ego ne Protagoram quidem, cui neutrum[4] liquerit, nec esse Deos, nec non esse. Horum enim sententiæ omnium, non modo superstitionem tollunt, in qua inest timor inanis Deorum,[5] sed etiam religionem, quæ Deorum cultu pio continetur. 118. Quid? ii, qui dixerunt, totam de Diis immortalibus

Lamb.—5 De Manutii conjectura Lamb. *hominibus non consulant.*—6 *At est eximia Deorum quædam* Glog. *At est Deorum quædam præstans et eximia* Red. *Adest eorum, &c.* Paris. 2. M. Paulo post, *allicere sapientem* Glog. Manut. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell.—7 Lamb. *nihil neque.*—8 Glog. Heindorf. Schutz. Moser. *nobis potest.* Mox, *cum homini cum Deo nulla sit* Glog. Red. I M, Paris. 2. 3. Heindorf. Moser. *sit* omisit G. *sanctitas autem et scientia* A B C I H, Paris. 1. 2. *colendi sint* Glog. A I H N, Paris. 1. 2. E. *nullo et accepto* N. *nec sperato ab eis* A.

CAP. XLII. 1 *Quid est quod Deos* N. *Quid est autem ergo quod Deos* O. *Quid est autem quod eos* Manut. Lamb. *veremur* Paris. 3. *naturæ ejus* A M. *nihil egregium* Paris. 2. G. *nihil videmus egregium* M.—2 A B C M N, Paris. 2. 3. Gud. 2. E O U, Lamb. *liberare.*—3 *Nisi fortem Diagoram* M. —4 *Ego ne pertulerim quid mihi quid neutrum* Gud. 2. *Ego ne Protagoram, cui neutrum* Paris. 2. *Ego ne pertulerim nunquid unum* Paris. 3. Pro *liquerit*, quod servant Victor. Manut. Dav. *libuerit* Eliens. 2. G, La. Gud. 2. O, Mediol. Ascens. Hervag. *licuerit* tres codd. Leidd. ap. Oudend. Invent. p. 71. A B C H I M N, Paris. 1. 2. 3. Glog. Red. Heindorf. Schutz. Nobb. Orell.—5 *Deorum* omittit codex unus Oxon. probantibus

opinionem fictam esse ab hominibus sapientibus reipublicæ causa,[l] ut, quos ratio non posset, eos ad officium religio duceret, nonne omnem religionem funditus sustulerunt? Quid? Prodicus[6] Ceus,[k] qui ea, quæ prodessent hominum vitæ, Deorum in numero habita esse dixit, quam tandem religionem reliquit? 119. Quid? qui aut fortes,[7] aut claros, aut potentes viros tradunt post mortem ad Deos pervenisse, eosque esse ipsos, quos nos colere, precari, venerarique soleamus, nonne expertes sunt religionum omnium? quæ ratio maxime tractata ab Euhemero est; quem noster et interpretatus et secutus est, præter ceteros, Ennius.[l] Ab Euhemero[m] autem et mortes et sepulturæ demonstrantur Deorum. Utrum igitur hic confirmasse religionem videtur,[8] an penitus totam sustulisse? Omitto

Moser. et Beiero. 'Mihi retinendum videtur.' *Orell.*—6 *Prodigus* A B C H I K M N, Paris. 1. 2. *Chivis* A B C H. *Chius* G K M N, Mannt. Basil. *Chiius* I. *Cius* Victor. *Perseus Citieus* Lamb.—7 *Quid qui fortes* de Heindorfii conjectura Schutz. et Moser.—8 A B C I M, Paris. 1. 2. Gud. 2. U, Eliens. Mediol. Junt. Victor. Dav. Heindorf. Moser. Orell. *videtur religionem;* Paris. 3. *hoc confirmasse videntur religionem, an totam penitus;* N *confirmasse hic, &c.* E

NOTÆ

[i] *Reip. causa*] Triplex apud veteres Deorum genus: primum a poëtis, secundum a philosophis, tertium a viris civitatum principibus inventum. Ultimum hoc excogitatum aiunt, ut populorum animi metu regerentur. Hinc cautum fuit, ut ad singularum gentium naturam accommodarentur. Lacedæmoniis, qui militia delectabantur, militaria et armata numina data; Phœnicibus, mercaturæ deditis, Dii mercatores, suo quisque loculo et marsupio instructi, &c. Ex triplici illa Deorum divisione orta triplex theologia, fabulosa, naturalis, civilis. Varro. Contra quem vide Aug. de Civ. Dei, IV. 32.

[k] *Prodicus Ceus* [*Chius*] Vel *Ceius*, ut Suidæ placet; ita dictus a Ceo, insula maris Ægæi. Physicus et sophista, æqualis Democriti Abderitæ, et Gorgiæ, discipulus Protagoræ. Athenis, hausta cicuta, mortuus est. Nota est fabula Prodici, qua fingit, Herculi adolescenti obvias factas Virtutem ac Voluptatem, quæ suis utraque rationibus adolescentem in sua castra deducere tentassent.

[l] *Ennius*] Refert Lactant. Divin. Inst. I. 11. aliquos illius historiæ Ennianæ locos.

[m] *Ab Euhemero*] Duplex Euhemerus; alter Messenius, alter Tegeates: hic historicus, ille poëta: de Tegeate hic est mentio; de illo hæc habet Lactant. de Falsa Relig. lib. I. 'Antiquus auctor Euhemerus, qui fuit e civitate Messana, res gestas Jovis et ceterorum qui Dii putantur, collegit, historiamque contexit.' Hanc interpretatus est Ennius.

Eleusina,[9] [n] sanctam illam et augustam,

Ubi initiantur [o] gentes orarum ultimæ:[10]

Prætereo Samothraciam,[p] eaque,

Quæ Lemni [q]

Nocturno [r] aditu occulta coluntur

Sylvestribus sæpibus densa.

Quibus explicatis, ad rationemque revocatis, rerum magis natura cognoscitur, quam Deorum. XLIII. 120. Mihi quidem etiam Democritus, vir magnus [s] inprimis, cujus fontibus Epicurus hortulos suos irrigavit, nutare [1] videtur in natura Deorum. Tum enim censet imagines divinitate præditas inesse universitati [2] rerum; tum principia mentis,

videatur; I *an potius totam.*—9 Ita Grut. Nobb. Orell. *Eleusinam* B G M, Paris. 1. 2. 3. O ψ, Manut. Dav. Heindorf. Schutz. Moser. *Eleusinem* A H I N, G a m. sec. E U, Junt. Lamb. Lall. Basil.—10 Bentl. conj. *orai ultimæ.*

CAP. XLIII. 1 Glog. Paris. 3. M, Lamb. *natare;* Eliens. 1. *vacare;* Gud. 2. *imitare;* Paris. 2. a m. pr. *naturæ;* Thuan. *mutare.*—2 Eliens. 1. 2. A B C H I M, Gud. 2. Paris. 1. 2. E, Victor. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. *inesse in universitate;* U *inesse universitate;* Paris. 3 omittit *universi-*

NOTÆ

[n] *Eleusina*] Cererem, ita appellatam ab Eleusi, oppido Atticæ maritimo, inter Megaram, seu Nysam, et Piræeum portum Atheniensium. In eo oppido fanum Cereris fuit religiosissimum, ubi sacra Eleusinia fiebant, Mysteria κατ' ἐξοχὴν dicta, utpote maxime arcana. Vide Lud. Vivez, qui ea diligentissime tractavit.

[o] *Ubi initiantur*] Cujus sit illud iambicum, ignoro. 'Initiari' ab 'initiis' deductum, quo nomine antiquitus sacra vocabantur; forte quod essent initium melioris vitæ. *Voss.*

[p] *Samothraciam*] Insulam maris Ægæi, ubi orgia, et turpissima, Mercurio sacra, celebrabantur, quæ a Samothracibus ad Pelasgos, a Pelasgis ad Athenienses transmissa sunt. Vid. Herodot. in Euterpe.

[q] *Lemni*] Urbs est in insula ejusdem nominis in mari Ægæo, ubi sacra quoque arcana Vulcano fiebant ab incolis, qui e cœlo præcipitem exceperant. Quid vero ea sacra fuerint, obscurum est. Meminit quidem Stephanus sacrorum Lemniorum, sed quæ Magnæ Matri fierent.

[r] *Lemni nocturno*] Carmen hexametrum est, quod sic leges: 'Quæ Lemni nocturno aditu occulta coluntur Sylvestrib' sæpib' Densa.' Neque te moretur quæ fieri debuit synalœpha in primo versu. Hanc omittere veteribus poëtis perfamiliare fuit.

[s] *Vir magnus*] Propter singularem rerum peritiam πένταθλος dictus est; quo nomine vocabantur athletæ, qui quinque certaminum generibus vicissent. De incredibili ejus eruditione multa Laërt. et Suid.

quæ sunt in eodem universo, Deos esse dicit; [p. 25.] tum animantes imagines, quæ vel prodesse nobis solent, vel nocere; tum ingentes quasdam imagines, tantasque, ut universum mundum complectantur extrinsecus. Quæ quidem omnia sunt patria Democriti,[t] quam Democrito, digniora. 121. Quis enim istas imagines comprehendere animo potest? quis admirari? quis aut cultu aut religione dignas judicare? Epicurus vero ex animis hominum extraxit radicitus religionem, cum Diis [3] immortalibus et opem et gratiam sustulit. Cum enim optimam et præstantissimam naturam Dei dicat [4] esse, negat idem esse in Deo gratiam: tollit id, quod maxime proprium est optimæ præstantissimæque naturæ. Quid enim est melius,[5] aut quid præstantius, bonitate et beneficentia? qua cum carere Deum vultis,[6] neminem Deo nec Deum nec hominem carum, neminem ab eo amari, neminem diligi, vultis. Ita fit, ut non modo homines a Diis, sed ipsi Dii [7] inter se ab aliis alii, negligantur. XLIV. Quanto Stoici melius, qui a vobis reprehenduntur! Censent autem,[1] sapientes sapientibus etiam ignotis esse amicos.[u] Nihil est enim virtute amabilius: quam qui adeptus erit, ubicumque erit gentium, a nobis diligetur. 122. Vos autem quid mali datis,

tati. Statim, *mentesque, quæ sunt* edd. vett. Victor. Lamb.—3 Jentzen. conj. *cum de Diis*, probante Moser.—4 Lamb. *naturam Dei dicit*, uti volebant Walker. et Dav. *Dei naturam dicat* G. *naturam Dei esse dicat* M. *negat is idem* Gud. 2. Basil. Thuan. *idem negat* H. *in Deo esse gratiam* Glog. G, Heindorf. —5 *Quid enim melius* G, Junt. Victor. probante Beiero; *Quid est enim* Paris. 2. *est* uncis inclusit Orell. *est* post *præstantius* ponunt Glog. G, Heindorf. Schutz.—6 Victor. *vult;* Glog. *dicatis;* Red. *dicitis.*—7 Junt. Victor. *a Deis, sed ipsi Dei.*

CAP. XLIV. 1 *Censent enim* Walker. Heindorf. Schutz. Mox, *adeptus fu-*

NOTÆ

[t] *Patria Democriti*] Abdera, Thraciæ urbe maritima, cujus incolæ in stuporis et insaniæ fabulam abiere. Mart. l. x. 'Abderitanæ pectora plebis habes.' Et Juvenal. Sat. x. de Democrito loquens: 'Cujus prudentia monstrat Summos posse viros, et magna exempla daturos, Vervecum in patria, crassoque sub aëre nasci.' Sensus igitur est, illa deliria stultis Abderitis, quam ingenioso Democrito, digniora esse.

[u] *Esse amicos*] De amicitia Stoicorum, et quo pacto cum sua ἀπαθείᾳ illam concilient, dicetur in Lælio.

cum in imbecillitate[2] gratificationem et benevolentiam ponitis?[a] Ut enim omittam vim et naturam Deorum; ne homines quidem censetis, nisi imbecilli essent, futuros beneficos et benignos[3] fuisse? Nulla est caritas[4] naturalis inter bonos? Carum ipsum[x] verbum est amoris; ex quo amicitiæ nomen est ductum; quam si ad fructum nostrum referemus, non ad illius commoda, quem diligimus; non erit ista amicitia, sed mercatura quædam utilitatum suarum. Prata, et arva, et pecudum greges diliguntur isto modo, quod fructus ex eis[5] capiuntur. Hominum caritas et amicitia gratuita est. Quanto igitur magis Deorum! qui, nulla re egentes,[6] et inter se diligunt, et hominibus consulunt. Quod ni ita sit, quid veneramur, quid precamur Deos? cur sacris pontifices, cur auspiciis augures, præsunt?[7] quid optamus a Diis immortalibus? quid vovemus? At etiam liber est Epicuri,[8] de sanctitate. 123. Ludimur ab homine non tam faceto,[9] quam ad scribendi licentiam libero. Quæ enim potest esse sanctitas, si Dii humana non curant? quæ autem animans natura, nihil curans? Verius est igitur nimirum illud,[10] quod familiaris omnium nostrum Posidonius[y] disseruit in libro quinto de

[a] *Cum gratificationem et benevolentiam dicitis esse imbecillitatem?*

erit Eliens. 1. 2. Reg. Gud. 2. Dav.—2 Ita ex emend. Lambini, Dav. et seqq. et sic plane E O U. *cum imbecilitate* Glog. M. N. *cum in imbecilitatem* Gud. 2. *gratificationemque* idem codex.—3 Walker. conj. *beneficos aut benignos*, improbante Heindorf.—4 *Nulla caritas* K. *Nulla vobis est caritas* Lamb. *Nulla est caritas illis inter bonos* M. Mox, *est nomen ductum* Glog. *nomen ductum est* Red. G M K. *nomen est dictum* A H, Paris. 1.—5 Heindorf. *ex iis;* Victor. *ex his.* —6 Codd. aliquot, Junt. Victor. *egentes sunt;* N, E O U ψ *nulla in re egentes.* —7 Heindorf. e Glog. *præsumus*, et sic G. *præsumunt* Paris. 3. *præferuntur* I. Verba, *a Diis imm.* desunt in Paris. 1. Pro *vovemus* B H I, Paris. 1. 2. habent *movemur;* K *vovemur;* ψ *vocemus.*—8 *Epicuri liber extat* G K. *Epicuri liber est* Manut. Lamb.—9 Glog. Paris. 3. G *fatuo.*—10 Margo Venet. 1507.

NOTÆ

[x] *Carum ipsum*] Ductum a χάρις literati arbitrantur, licet et syllabæ quantitas, et orthographia repugnet.

[y] *Posidonius*] Secta Stoicus, patria Syrus, vel, ut aliis placet, Rhodius, cognomento Athleta. Sub M. Marcello Romam venit, quo consule florebant Cotta, Balbus, et Velleius, tres hujus Dialogi personæ. Panætii auditor et successor; diversus ab altero Posidonio Alexandrino, qui Stoicus et ille quidem: sed historicus, et Zenonis Cittiei discipulus. Suid.

Natura Deorum, nullos esse Deos, Epicuro videri; quæque is de Diis immortalibus dixerit, invidiæ detestandæ gratia dixisse: neque enim tam desipiens fuisset, ut homunculi [11] similem Deum fingeret, lineamentis duntaxat extremis, non habitu solido; membris hominis præditum omnibus, usu membrorum ne minimo quidem; exilem quendam atque pellucidum; nihil cuiquam tribuentem, nihil gratificantem, omnino nihil curantem, nihil agentem: quæ natura primum nulla esse potest: [12] idque videns Epicurus, re tollit, oratione relinquit Deos. 124. Deinde, si maxime talis est Deus, ut nulla gratia, nulla hominum caritate teneatur; valeat: quid enim dicam, propitius sit? [b] Esse enim propitius potest nemini, quoniam, ut dicitis, omnis in imbecillitate est et gratia et caritas.

[b] *Abeat a nobis; frustra enim dicerem, nobis propitius sit.*

Junt. Manut. Lamb. *illud nimirum.*—11 Ita codd. aliquot, etiam E O U, Junt. Victor. Lamb. Dav. Schutz. *homunculis* Manut. Heindorf. Moser. *homunculis simulacra Deum finxisset* Glog. Paris. 3. *homunculus simulacra Deum finxisset* G. *homunculus similem Deum finxisset* M. *homunculus* etiam Red. et Thuan. Mox, *hoc habitu solido* Glog. *non hoc habitu solido* conj. Heindorf. *habitu solo* Gud. 2. La. *sed membris* Gud. 2. G. Tum, *usum membrorum* B. Paulo post, *nihil gratificantem omnino, nihil curantem* Junt. Victor. Dav. Orell. *nihil gratificantem, nihil omnino, &c.* Red. Heindorf. Moser.—12 Red. Glog. Heindorf. Schutz. Moser. Orell. *nulla potest esse.*

M. TULLII CICERONIS

DE NATURA DEORUM

AD M. BRUTUM

LIBER II.

ARGUMENTUM.

Hic liber continet Balbi disputationem de natura Deorum, ex mente Stoicorum; qui totam istam quæstionem in partes quatuor dividebant. Primum enim docebant esse Deos; deinde, quales essent; tum, mundum ab his administrari; postremo, consulere eos rebus humanis. His igitur quatuor tanquam capitibus tota Balbi disputatio continetur. Et prima quidem pars, quanquam ne egere quidem oratione videri poterat, tamen argumentis confirmatur: nam primo, quod omnium consentiens est de Diis opinio, natura evidens sit necesse est: deinde, Dii ipsi præsentia sua et apparitione eam rem confirmarunt: prædictiones item et præsensiones rerum futurarum, Deos esse, clamant; omnium maxime autem mira totius mundi varietas, pulchritudo, ordo, rerumque omnium ad utilitatem humanam conspiratio. Quin ex ipsa hominum solertia colligi potest, esse aliquam divinam mentem. Nam si cetera, quæ in corpore sunt, sumsimus aliunde, aliud a terra, aliud ab humore, aliud ab aëre, aliud ab igni; rationem etiam aliunde habeamus necesse est; et, cum cetera omnia mundus habeat, quod est omnium optimum, id quoque cur non habeat, nulla est ratio. Omnes porro concedunt, nil non modo esse mundo melius, sed ne cogitari quidem posse: quare, cum ratione nil melius, ea quoque mundo insit necesse est; qui profecto non posset ita omnibus partibus consentire, nisi uno divino et continuato spiritu contineretur. cap. 2—8. His rationibus subjiciuntur demonstrationes physicæ. Prima hujusmodi est; omnia quæ aluntur et crescunt, ea temperatione caloris oriuntur et augentur, omnesque partes mundi calore fultæ sustinentur; itaque et mun-

dus simili parique natura servatur. Est igitur natura, quæ omnem mundum continet eumque tuetur; quæ, quoniam mundi principatum, (ἡγεμονικὸν,) ut in homine mens, obtinet, et est adeo omnium optima, sensus quoque et ratio huic naturæ insint necesse est, quæ in partibus mundi sunt, et multo quidem acriora atque majora; ex quo mundum Deum esse concluditur. Est præterea animans mundus; quod motu suo cietur, qui, vel Platone auctore, tantum in animos cadit. cap. 9—12. Altera ratio sic procedit: In omni rerum institutione est aliquid extremum atque perfectum, nisi quædam vis obsistat. Igitur in omni natura s. universo, ac multo etiam magis, necesse est absolvi aliquid ac perfici; quod nil, ut in ceteris naturis, obsistere potest: ergo cum in his, quæ gignuntur ex terra, nil sit præter nutritionem; bestiæ præterea sensum et motum habent et appetitum; homini addita etiam est ratio, qua appetitus regantur. Ex quo efficitur, esse etiam quartum et altissimum gradum eorum, qui natura boni sapientesque gignantur, quibus ab initio insit recta constansque ratio, quæ Deo tribuenda sit, hoc est, mundo. Eodem fere modo efficitur, esse in mundo summam virtutem et sapientiam. cap. 12—14. Sed mundi divinitate perspecta, astris etiam divinitas est tribuenda: gignuntur enim ex mobilissima et purissima ætheris parte, nulla alia admixta natura, totaque sunt calida et pellucida. Absurdum autem esset, si res aëre ortæ rationem haberent; quæ in multo puriore æthere nascuntur, sensu aut ratione carerent, quæ ibi multo acriora sint necesse est, et vel ordine eorum et constantia, motuque voluntario declarantur. cap. 15. seq. Sed maxime astrorum sensum et intelligentiam divinitatemque declarat mirabilis ordo eorum et constantia, quæ neque naturam significat, quod est plena rationis, neque fortunam, quæ constantiam respuit. In quo Epicurus ridicule errat, qui humanam figuram Diis attribuit, negatque rotundum et volubilem Deum cogitari posse. cap. 16. seq. Sed multæ aliæ naturæ Deorum ex magnis eorum beneficiis constitutæ sunt. Nam primo, quod est a Deo natum, id nomine ipsius Dei nuncupatur; deinde res ipsa, in qua est vis major aliqua, sic appellatur; beneficiis porro excellentes viri in cœlum fama ac voluntate sublati sunt; ac denique ex physica ratione multi fluxerunt poëtici Dii. cap. 23. seq. Constitutis duobus his, Deos esse, et qualis eorum natura sit, sequitur disputatio de providentia Deorum. Ea tribus argumentis asseritur, de Stoicorum more: primum ab eo ipso, quod Dii sunt, ducitur; c. 30. 31. seq. alterum inde, quod omnes res subjectæ sunt naturæ sentienti, ab eaque omnia pulcherrime geruntur; cap. 32. tertium autem ex admiratione rerum cœlestium et terrestrium arcessitur, qui locus copiose admirabiliterque explicatur. Tertiæ huic disputationis parti subjicitur tandem ea, quæ istam tantam rerum molitionem hominis causa factam esse, demonstrat, hominumque commodis mirifice esse a Deo provisum: quod quidem quatuor argumentis fit; quorum primum ductum est a corporis humani structura; alterum a perfectionibus animi; tertium ab utilitate, quam res cum cœlestes, tum terrestres, hominibus afferunt; quartum denique ab exemplis hominum illustrium, quibus Dii consuluerunt.

I. 1. [*Ed. Ald. p.* 26.] QUÆ cum Cotta dixisset,[1] tum Velleius, Næ ego, inquit, incautus, qui cum Academico, et eodem rhetore,[a] congredi conatus sum. Nam neque indisertum Academicum[b] pertimuissem, nec sine ista philosophia rhetorem, quamvis eloquentem:[c] neque enim flumine conturbor inanium verborum, nec[2] subtilitate sententiarum, si orationis est siccitas. Tu autem, Cotta, utraque re valuisti. Corona tibi[d] et judices defuerunt. Sed ad ista

CAP. I. 1 *Hæc cum C. dixisset* Paris. 3. 4. 6. 8. Mox, *conatus sim* codd. aliquot, Lamb. Heindorf. Schutz. Moser. Orell.—2 Lamb. *neque sine ista* . . .

NOTÆ

[a] *Et eodem rhetore*] Rhetoris nomen et honorificum et injuriosum fuit pro varietate temporum. Apud Græcos rhetoris et sophistæ discrimen diu nullum fuit: sophistæ tamen antiquius nomen est. Eorum omnium primo fuit, qui liberalem aliquam artem callerent, puta medicam, musicam, et poëticam: mox poëtarum esse cœpit, qui σωφρονισταὶ primum, deinde σοφισταὶ dicti. A poëtis abiit ad homines peritos dicendi. Cognomen illud primus sortitus est Solon, quem qui secuti sunt, nomen quod solum tulisset, nobilius rati, ne civium invidiam incurrerent, modo gymnastici, modo poëtæ dici maluerunt, usque ad tempora Socratis, quibus effusa doctorum hominum seges extitit, tuncque maxime celebrari cœpta sophistæ appellatio. Nec diu fuit: cum enim genus illud hominum quæstum præsertim quæreret, fucumque adolescentibus speciosa oratione faceret, sophistæ nomen despicatui haberi cœptum, et in iis conquievit qui eloquentiam docerent. Apud Latinos rhetoris nomen antiquius; de sophistis enim ante Tullium vix auditum est. Hoc utrorumque discrimen; quod qui eloquentiæ præcepta Latine traderet, rhetor; qui Græce, sophista dicere-tur. Stipendium sophistis, quam rhetoribus, longe majus, ut patet ex Cod. Theodosiano. Interdum idem Græcas Latinasque scholas habuit; cumque in toga Latine declamasset, sumto pallio, quasi mutata persona, redibat in suggestum, et Græce perorabat. Talis fuit Sabinus Clodius, de quo Severus Cassius, cum ab eo audiendo rediret, interrogatus quonam modo dixisset, scite respondit, 'Male καὶ κακῶς.' Cresol. Theat. Rhet.

[b] *Indisertum Academicum*] Jocus est; quasi dicat, Academicum non Academicum. Academici enim nunquam eloquentiam a philosophia, aut philosophiam ab eloquentia, sejunxerunt.

[c] *Quamvis eloquentem*] Eloquentem absque philosophia neminem esse, præclare dixit de Orat. lib. III. 'Neque infantiam ejus,' inquit, 'qui rem norit, sed eam explicare dicendo non queat; neque inscitiam illius, cui res non suppetat, verba non desint, esse laudandam puto: quorum si alterum sit optandum, malim equidem indisertam prudentiam, quam stultitiam loquacem.'

[d] *Corona tibi*] Non 'præmium,' ut male Betuleius interpretatur, sed 'hominum frequentia.' Quo sensu Cic.

alias. Nunc Lucilium,[e] si ipsi commodum est, audiamus. 2. Tum Balbus, Eundem equidem mallem[3] audire Cottam, dum, qua eloquentia falsos Deos sustulit, eadem veros[f] inducat: est enim et philosophi,[g] et pontificis, et Cottæ, de Diis immortalibus habere non errantem et vagam, ut Academici, sed, ut nostri,[h] stabilem certamque sententiam. Nam contra Epicurum satis superque dictum est. Sed aveo[4] audire, tu ipse, Cotta, quid sentias. An, inquit,[5] oblitus es, quod initio dixerim, facilius me, talibus præsertim de rebus, quid non sentirem, quam quid sentirem, posse dicere? 3. Quod si haberem aliquid, quod liqueret,[i] tamen te vicissim audire[6] vellem, cum ipse tam multa dixissem. Tum Balbus, Geram tibi morem,[7] et agam quam brevissime potero: etenim, convictis[k] Epicuri erroribus, longa de mea disputatione detracta oratio est. Omnino dividunt nostri[8] totam istam de Diis immortalibus quæstionem in partes quatuor. Primum docent, esse Deos; deinde,

neque; Paris. 2. 3. Fb, Fd, M omittunt *nec* ante *subtilitate.*—3 Manut. *eundem equidem, inquit, mallem;* codd. aliquot, margo Venet. 1507. Ascens. Lamb. *eundem, inquit, mallem;* Moser. de Heindorfii sententia *malim.* 'Sed longe urbanior codd. lectio.' *Orell. equidem* omittunt Glog. Paris. 2. 3. Fb, Fd, La.—4 *Sed habeo* A B, Paris. 1. Fb, Fc, Fd, Fe, G H I M, La. E O U. *tu ipse contra* H I.—5 *An quid* Fd. Statim, *quid initio* B H M N, Glog. E. *quid in initio* A, Paris. 2. 3. Fb, Fe. *quod in initio* Paris. 1. *præsertim talibus* Red. *facilisne præsertim*, omisso *talibus*, M, Paris. 2. 3. Fb.—6 Manut. Lamb. *audire vicissim.*—7 *Geram igitur tibi morem* Glog. Red. Fa, Fb, Fd, Heindorf. Schutz. Nobb. *Geram ergo morem* M.—8 *Dii nostri* Fa, Fd, M. *istam* omittunt

NOTÆ

pro Milone, 'non enim corona consessus vester cinctus est.'

[e] *Lucilium*] Q. Lucilium Balbum, de quo dictum est lib. I.

[f] *Eadem veros*] Fuit enim proprium Academicorum, alienas opiniones omnes destruere, nullum astruere. 'Utinam,' inquit Cotta, lib. I. 'tam facile vera invenire possem, quam falsa convincere.'

[g] *Et philosophi*] Philosophi enim primi Deorum aut cultum invenerunt, aut sacra curarunt. Apud Persas magi, apud Babylonios et Assyrios Chaldæi, apud Indos gymnosophistæ, apud Celtas, seu Gallos, druidæ.

[h] *Ut nostri*] Stoici.

[i] *Liqueret*] Liquent proprie quæ sunt defæcata. Ita vinum quod ante turbidum erat, postquam liquatum est, dicitur liquere, a 'lix,' quæ veteri lingua aqua fuit. Ita Vossius.

[k] *Convictis*] Per Cottam libro superiore.

quales sint; tum, mundum ab his[9] administrari; postremo, consulere eos rebus humanis. Nos autem hoc sermone, quæ priora duo sunt, sumamus: tertium et quartum, quia majora sunt, puto esse in aliud[10] tempus[l] differenda. Minime vero, inquit Cotta: nam et otiosi sumus,[m] et iis de rebus agimus, quæ sunt etiam negotiis anteponendæ.

II. 4. Tum Lucilius, Ne egere quidem videtur, inquit,[1] oratione prima pars: quid enim potest esse tam apertum,[n] tamque perspicuum, cum cœlum suspeximus, cœlestiaque contemplati sumus, quam, esse aliquod numen præstantissimæ mentis, quo hæc regantur? quod ni ita esset, qui potuisset assensu omnium dicere Ennius?[o]

Aspice hoc sublime candens,[p] quem invocant[2] omnes
Jovem;[q]

illum vero et Jovem, et dominatorem rerum, et omnia nutu regentem, et, ut idem Ennius,[3]

Patrem Divumque,[r] hominumque,[4]

codd. aliquot, probantibus Heindorf. Schutz. Nobb.—9 Orell. *ab iis*, propter seq. *eos*.—10 Manut. Lamb. *in aliud esse*.

Cap. II. 1 Duo codd. Moseri omittunt *inquit*, probante Beiero; *ne egere, inquit, videtur* Red. probante Mosero; *ne egere quidem, inquit, videtur* conj. Heindorf.—2 Manut. *vocant*.—3 *Ennius ait* Glog. Heindorf. Schutz.—4 *Di-*

NOTÆ

[l] *Esse in aliud tempus*] Quando de duobus illis posterioribus scripserit, obscurum est. Forte libros de Fato intelligit, in quibus de providentia Deorum multa habet.

[m] *Otiosi sumus*] Sive quia feriæ erant Latinæ, ut dictum est lib. I. sive quia rerum potiebatur Cæsar.

[n] *Tam apertum*] Ex hoc argumento, et aliis quæ deinceps sequuntur, concluditur non plures Deos, sed unum esse. Unde nonnullis opinio est multitudinem Deorum callide hic a Cicerone refelli.

[o] *Dicere Ennius*] In una aliqua comœdiarum aut tragœdiarum, quas multas scripsit; unde decimum inter comicos locum obtinuit, auctore Vulcatio.

[p] *Sublime candens*] Candens interdum ignitum sonat; ita 'ferrum candens:' interdum album; ita 'vaccæ candentes' Maronis: interdum 'splendidum.' Horat. Sat. II. 6. 102. 'Rubro ubi cocco Tincta super lectos canderet vestis eburnos.' Hoc forte sensu hic intelligendum 'cœlum candens.' Est hoc fragmentum ex Thyeste Ennii, auctore Scriverio. Meminerunt illius Festus in 'Sublime,' et Apul.

[q] *Jovem*] Fuit ea opinio communis Ennio cum multis veteribus, cœlum Jovem esse; unde vox *Ζεὺς, Jupiter*, a *ζεῖν, ardere*.

[r] *Patrem Divumque*] Quo ex libro

et præsentem ac præpotentem Deum. Quod qui dubitet, haud sane intelligo, cur non idem, sol sit an nullus sit, dubitare possit. 5. Quid enim est hoc illo evidentius?[5] Quod nisi cognitum comprehensumque animis haberemus, non tam stabilis opinio[s] permaneret, nec confirmaretur diuturnitate temporis; nec una cum sæculis ætatibusque hominum inveterare potuisset. Etenim videmus, ceteras opiniones fictas atque vanas diuturnitate extabuisse. Quis enim hippocentaurum fuisse, aut chimæram,[6] putat? quæve anus[t] tam excors inveniri potest, quæ illa, quæ quondam credebantur, apud inferos portenta extimescat? Opinionum[7] enim commenta delet dies; naturæ judicia confirmat.[a] Itaque et in nostro populo, et in [*p.* 27.] ceteris, Deorum cultus, religionumque sanctitates, existunt in dies majores atque meliores. 6. Idque evenit non temere, nec casu,[8] sed quod præsentiam sæpe Divi suam declarant; ut

[a] *Nam tempus delet figmenta opinionum, quas homines pro arbitrio excogitant; confirmatque judicia, quæ natura hominibus inspirat.*

vum hominumque N. *Deorumque hominumque* Paris. 3. Tum, *ac præpotentem. Denique qui dubitet* Glog. unde Heindorf. conj. *ac præpotentem Deum. Denique hoc qui dubitet;* codex unus Moseri, Manut. Lamb. *dubitat.* Deinde, *solne sit* Glog. Heindorf. Schutz.—5 *Qui enim est hoc evidentius* conj. Lamb. *Quid enim? est hoc illo evidentius?* de Bouhierii sententia Heindorf. Schutz. Moser. improbante Orell. Statim, *quod si cognitum animis inhæremus* K. *animo* Paris. 2. 3. E, Basil. Thuan. *haberemus animis* Paris. 1. *neque conformaretur* Gud. 2. Deinde, *inveterari* Glog. La. Heindorf. Schutz. Nobb. Orell. *inveterascere* G, Lamb. ex uno cod. et Moser.—6 *Centaurum aut chimæram fuisse* M, Gud. 2.—7 *Opinione* C, Paris. 2. 3. E. *Opinionem* H a m. pr.—8 Red. Paris. 2. 3. Gud. 2. *non casu;* C *ne casu;* Paris. 1. *atque casu.* Statim, *sed quod et* A B H I, Paris. 1. 2. Victor. Manut. *sed quod etiam* K. *sed quod præsentes sæpe divi vim suam decla-*

NOTÆ

Ennii excerpta sint, quæ Cic. identidem refert, haud facile est suspicari. Multa enim scripsit, puta Annales, teste Suetonio; bella populi Romani, teste Varrone et Gellio; Phagetica, sive de Comestione, teste Apuleio; et alia multa, quorum ne nomina quidem ad nos pervenerunt.

[s] *Stabilis opinio*] Hæc argumentatio, petita a præjudicata opinione populorum, recidit in prolepsin Epicureorum, de qua lib. I.

[t] *Quæve anus*] 'Anus, vel ab annorum multitudine,' inquit Festus; antiqui enim non geminabant consonantem, et 'anum' pro 'anno' scribebant. Vel ab α privativo, et νοῦς, *mens*, quod ea ætate, integra mente non sint vetulæ. 'Anus' olim morbus anuum dicebatur, ut 'senium,' senum. *Voss.*

et apud Regillum [u] bello Latinorum,[x] cum A. Postumius [y] dictator cum Octavio Mamilio [z] Tusculano prælio dimicaret, in nostra acie Castor et Pollux ex equis pugnare visi [a] sunt; et, recentiore memoria, iidem Tyndaridæ [b] Persen victum nuntiaverunt. P. enim Vatienus,[9] [c] avus hujus [d] adolescentis, cum e præfectura [e] Reatina [f] Romam venienti noctu duo juvenes cum equis albis dixissent, Regem Per-

••••••••••••

rant Glog. M, Heindorf. Schutz. *sed quod p. sæpe dii vim suam declarant* Paris. 2. 3. La. *sæpe* omittunt Gud. 2. Basil. Thuan. *divi sui* habet ψ. *ut est apud Reg.* A I K. *bello Latino* Manut. *cum autem Post.* Paris. 3. *cum Post.* B H I K, Paris. 1. Gud. 2. Red. *cum Q. Post.* Glog. *dictaret* K. *Mamillio* A B C I. *Manilio* La. *pro imperio dimicaret* Glog. Heindorf. Schutz. Moser. *memoria Tyndaridæ* Paris. 2. 3. M. *memoria idem Tynd.* A B C, Paris. 1. E. *Persem* A B N, E, Glog. Junt. Victor.—9 Codd. Ursini, Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. *Vatinius.* Paulo post, *in equis albis* Paris. 1. Dav. *cum in equis albis* Eliens. G. *nuntiasset primo* A, La. *nuntiavisset primo* B I M, Paris. 1. 2. 3. E. *nuntiavit primo* Red. N. *senatuique nuntiavisset, et primo* Moser. *senatuique nuntiavisset, primo* Heindorf. Schutz. Nobb. *locutus esset* G, Manut. Lamb.

NOTÆ

[u] *Apud Regillum*] Lacus est apud Algidum nemus in Campania Romana, quæ olim Latium dicta, hodie *Lago di Castiglione*, unde effluit *Ola* amnis. *Baud.*

[x] *Bello Latinorum*] In quo e quadraginta Latinorum millibus vix dena millia domum rediere.

[y] *A. Postumius*] Albus. *Balbus* a Plut. mendose scribitur in Vita Publicolæ. A Regillo lacu, ubi vicit, Regillensis dictus. Primus post T. Largium dictator.

[z] *Oct. Mamilio*] Genero Tarquinii Superbi, et Latinorum seu Tusculanorum duce.

[a] *Pugnare visi*] Idem Val. Max. I. 8. et Dion. referunt: Livius vero Postumium ædem Castori vovisse; miraculi non meminit: Frontinus ait a Postumio excogitatum, ut milites ad pugnam excitaret.

[b] *Tyndaridæ*] Castor et Pollux, filii Jovis, et Ledæ, quam Jupiter, sub forma cycni, compressit. Dicti tamen Tyndaridæ a Tyndaro, Ledæ marito.

[c] *Vatienus*] *Vatinius* legit Valer. Max. qui hanc quoque historiam habet eodem quo priorem capite. De illo Vatieno nihil ultra comperi.

[d] *Avus hujus*] Forte Vatinii, in quem Cicero scripsit.

[e] *Præfectura*] Urbes illæ præfecturas habere dicebantur, in quibus et jus dicebatur, et habebantur nundinæ. Præfecturarum duplex genus: aliæ, in quas solebant ire præfecti quatuor, et viginti sex virum numero, populi suffragio creati, puta Capuam, Cumas, Vulturnum, &c. aliæ, in quas ibant a prætore urbano missi, ut Fundos, Formias, &c. Ita Rosin.

[f] *Reatina*] Reate, urbs olim Sabinorum, nunc Umbriæ, quo Aborigines urbe sua pulsi se receperunt, fere media inter Narniam et Aquilam ad Velinum fluvium, non longe a lacu Velino, *Rieti.* Reatinis aquis equorum ungulas indurari ait Plin.

sen illo die captum,[g] senatui nuntiavit; et primo, quasi temere de republica locutus, in carcerem conjectus est: post, a Paulo[h] literis allatis, cum idem dies constitisset; et agro[i] a senatu, et vacatione,[k] donatus est. Atque etiam cum ad fluvium Sagram[l] Crotoniatas[m] Locri[n] maximo prælio[o] devicissent, eo ipso die auditam esse eam pugnam ludis Olympiæ,[p] memoriæ proditum est. Sæpe Faunorum[q] voces exauditæ,[r] sæpe visæ formæ Deorum, quemvis,

NOTÆ

g *Illo die captum*] Eo prælio quod ad Pidnam commissum est, cæsa viginti hominum millia, capta undecim millia; ex Romanis non plus centum desiderati. Totam Macedoniam in deditionem Paulus victor accepit intra biduum. Perses in vaga fuga ab amicis desertus, in Samothraciam insulam profugit, ubi a Cn. Octavio, præfecto classis, cum liberis et tota familia regia captus est, et ad Æmilium Paulum victorem missus. Liv. Plut. in Æmil. Oros.

h *A Paulo*] L. Æmilio Paulo duobus consulatibus, tribus triumphis claro: 1. de Hispania ulteriore; 2. de Liguribus; 3. de Perse rege. Patrem habuit L. item Æmilium, duobus quoque consulatibus et uno triumpho clarum.

i *Et agro*] Aliquo ex illis quos resp. variis in provinciis habuit, et quorum reditus in publicum ærarium referebatur.

k *Et vacatione*] Non ab omni publico munere, ut interpretatur doctus Val. Maximi interpres, quæ pœna, non merces fuisset; sed a militia. A qua triplex vacationis genus: 1. jure ætatis, videlicet post an. 52. 2. jure dignitatis, puta magistratus, et sacerdotii, excepto tamen bello Gallico, in quo ne sacerdotes quidem militia solvebantur: 3. jure beneficii in rempubl. collati. Vid. Lips. de Milit. Rom. lib. I.

l *Sagram*] In Magna Græcia, per fines Locrensium, in mare Ausonium influentem.

m *Crotoniatas*] Croton urbs est in Magna Græcia, in ora Calabriæ ulterioris, magna cœli salubritate, unde adagium, 'Crotone salubrius.' Inde nobiles athletæ. Magna ibidem luporum copia, a quibus etiam devoratus est Milo Crotoniates. *Rhodiginus.*

n *Locri*] Urbs in confinio Brutiorum, in Magna Græcia, prope Zephyrum promontorium, a Locrensibus, populis Achaiæ, duce Evante, aut, ut Solino placet, Ajace, eorum duce, condita. Virg. Æneid. III. 'Hic et Narycii posuerunt mœnia Locri.' Ex ejus ruinis crevit Hierarchium, urbs ulterioris Calabriæ.

o *Maximo prælio*] Cum Crotoniensium centum viginti millia armatorum constitissent, Locrenses, paucitate sua perspecta, (nam sola quindecim millia militum habebant) omissa spe victoriæ, in destinatam mortem conspirant; et, dum mori honeste quærunt, feliciter vicerunt. Justin. xx. 2. et 3.

p *Olympiæ*] Quæ et Pisa dicta, urbs Elidis in Peloponneso, nota ob ludos Olympicos.

q *Faunorum*] Agricolarum Dii fuerunt, quorum pater fuisse fertur Faunus, Latinorum rex, quo tempore Pandion Athenis regnavit. Is, quia primus religionem Italis invexit, et multa ad agriculturam excogitavit, ab agricolis pro Deo habitus est.

non aut hebetem [10] aut impium, Deos præsentes esse confiteri coëgerunt. III. 7. Prædictiones vero, et præsensiones rerum futurarum, quid aliud declarant, nisi hominibus ea, quæ sint,[1] ostendi, monstrari, portendi, prædici? ex quo illa ostenta, monstra, portenta, prodigia[s] dicuntur. Quod si ea ficta[2] credimus licentia fabularum, Mopsum,[t] Tiresiam,[u] Amphiaraum,[x] Calchantem,[y] Helenum;[z] quos ta-

convictus est G. *convectus est* Red. I N, Paris. 2. 3.—10 Glog. Red. Gud. 2. Paris. 3. *quemvis non hebetem;* A B C G H I M N, Gud. 2. et edd. vett. *q. aut non hebetem.* Mox, *præsentes Deos* Glog. Red. Heindorf.

CAP. III. 1 Margo cod. Reg. Heindorf. Schutz. Moser. Orell. *quæ futura sunt,* probantibus Walkero et Ernesti. Cf. de Fato § 13. *quæ sunt* Glog. Red. al.—2 *Quod si hæc ficta* Heindorf. *Quod si externa ficta* idem conj. in Addend. *Quod si illa ficta* Schutz. Paulo post, *repudiaret* Red. Heindorf. Schutz. Moser. Orell. *repudiaretur* Glog. *vel repudiassent* O inter lineas ab ea-

NOTÆ

[r] *Voces exauditæ*] Celebris est vox Sylvani, qui victoriam Romanorum in bello Veienti prædixit. Val. Max. I. 8.

[s] *Prodigia*] 'Prodigia,' inquit Festus, 'quod prædicunt futura, permutatione *g* literæ, quæ ab antiquis *c* vocabatur.'

[t] *Mopsum*] Duo vates illius nominis; alter, Thessalus, Ampycis et Chloridis filius, unus ex Argonautis, serpentis morsu in Africa periit, et inter Argonautas sepultus, teste Lycophronis commentatore. De illo Sen. in Medea: 'Omnibus verax, sibi falsus uni.' Alter Apollinis et Mantus filius, Tiresiæ nepos. Ita Pompon. Is, cum Calchas in certamine succubuisset, sibi necem conscivit. De isto hic sermonem esse crediderim, quippe quem inter augures Cic. collocet libro de Divin.

[u] *Tiresiam*] Thessalum, qui cum Palladem in Hippocrene lavantem vidisset, ab ea excæcatus est. At Chariclo, mater Tiresiæ, obtinuit, ut, pro lumine corporis, mentis aciem et artem divinandi haberet; aiunt e fœmina marem evasisse. Vixit temporibus Polynicis. Eurip. Plin. Diodor. v. 6.

[x] *Amphiaraum*] Argivum. Deus a Græcis habitus: et a loco in quo est humatus, oracula petita. Erat in Attica sacellum Amphiarai, ubi Thebis fugiens, terræ hiatu una cum curru absorptus est. Vide Pausan.

[y] *Calchantem*] Testoris filium, Phrygium, a Græcis Delphos missum, oraculum de bello Trojano consulturum. Absque ejus consilio nihil Trojano bello actum est.

[z] *Helenum*] Filium Priami. A Pyrrho, Achillis filio, quod illi pestem futuram prædixisset, servatus, in partem regni, quam Charniam de nomine fratris appellavit, vocatus est. Puer cum esset, in templo Apollinis Thymbræi, ubi Genethlia celebrabat, colludens cum Cassandra sorore, obdormiit. Famulæ, quibus amborum cura erat, puerorum oblitæ, domum repetunt. Postridie in templum reversæ, vident serpentibus aures puerorum obstrui. Ex illo utrumque vaticinandi numine correptum ferunt. De Heleno sæpe Virgil. Æn. II. et III.

men augures ne ipsæ quidem fabulæ ascivissent, si res omnino repudiarent; ne domesticis quidem exemplis docti, numen Deorum comprobabimus? Nihil nos P. Claudii,[3] [a] bello Punico primo, temeritas movebit, qui etiam per jocum Deos irridens, cum cavea liberati pulli[b] non pascerentur, mergi eos in aquam jussit, ut biberent, quoniam esse nollent. Qui risus, classe devicta,[c] multas ipsi lacrymas,[d] magnam populo Romano[4] cladem, attulit. 8. Quid? collega ejus Junius,[e] eodem bello, nonne tempestate classem amisit,[f] cum auspiciis non paruisset? Itaque Clau-

dem manu. Pro *numen* Glog. et La. habent *naturam*; A *in numen*; M *numerus*. Tum, *comprobavimus* G H I M N, Gud. 2. Paris. 3. U, Thuan.—3 *Clodi* A C G M, Gud. 2. E U ψ. *qui e. p. j. D. irridens* desunt in Paris. 2. 3. M, et La. a m. pr. *tum cavea* M. *pulli liberati* M, Paris. 2. 3. *in aqua* Paris. 2. probantibus Mosero et Beiero.—4 Codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt.

NOTÆ

[a] *P. Claudii*] Cognomine Pulchri. Filius fuit Ap. Claudii Cæci, qui quatuor filios habuit, prænominibus et nominibus distinctos: 1. Appium Crassum, in quo Crassi cognomen Claudiæ gentis defecit; 2. P. Pulchrum, qui hic noster est; 3. Caium Centonem; 4. Tiberium Neronem; qui cognomina sua posteris in tres insignes familias propagarunt. Tiberius Cæsar ab eo Tiberio Nerone paternum genus, maternum a P. Pulchro, repeti volebat.

[b] *Liberati pulli*] Captandi ex pullis augurii hæc forma fuit: Summo mane, imperatoque de more silentio, aut puls, aut offa, reclusa cavea, objiciebatur pullis: si ad oblatam escam continuo non prosilirent; si egressi cavea illam dissiparent alis; si, illa relicta, vel occinerent, vel avolarent, tum omen infaustum erat: si vero cum impetu involarent in escam, et avide vescentibus decideret aliquid in terram, inde spes rei bene gerendæ. Plura Rosin. III. 10.

[c] *Classe devicta*] Ab Adherbale Carthaginiensium duce victus est ad Drepani portum; naves amisit 73. ex Polyb. 117. ex Diod. 90. ex Oros. Romanorum octo millia cæsa, 20. amissa. Vid. Polyb. lib. I.

[d] *Ipsi lacrymas*] A senatu revocatus, dictatorem dicere jussus, hominem infimæ plebis per jocum nominavit. Consulatu abdicatus est, populique damnationem voluntaria morte prævenit. Val. Max. I. 4. qui tamen alio loco tradit eum coorti imbris beneficio liberatum esse a damnatione.

[e] *Junius*] Cognomine Pullus, prænomine Lucius. Orosius male *Caium* dixit. Ex nobili Juniorum gente, sed qua familia incertum.

[f] *Classem amisit*] Cum navibus longis 120. onerariis prope 800. aliisque 60. Syracusas tendebat, iis qui Lilybæum obsidebant delaturus annonam; cum missus ab Adherbale occurrit Carthalo. Junius, pugnam committere non ausus, ad Geloum littus in loca aspera naves sensim subduxit; ubi, orta tempestate, clas-

dius[5] a populo condemnatus est: Junius necem sibi ipse conscivit.[g] C. Flaminium[6][h] Cælius[i] religione neglecta[k] cecidisse[l] apud Thrasymenum[m] scribit, cum magno reipublicæ vulnere. Quorum exitio intelligi potest, eorum imperiis rempublicam amplificatam, qui religionibus paruissent. Et, si conferre volumus nostra cum externis, ceteris rebus aut pares aut etiam inferiores reperiemur; religione, id est, cultu Deorum, multo superiores. 9. An Attii Navii lituus ille,[n] quo ad investigandum suem[7] regiones vineæ terminavit, contemnendus est? Crederem, nisi ejus augurio rex Hostilius[o] maxima bella gessisset. Sed, negligentia nobi-

Heindorf. *magnam reip.* probante Beiero.—5 Sic plerique codd. et edd. vett. *Itaque P. Claudius* margo Venet. 1507. Junt. Mannt.—6 C. *Flamininum* Lamb. Mox, *apud Trasimenum cecidisse scribit* Glog. *aput transumen* A B C H. *neglecta apud trusimenu cecidisse vulnere, itaque ejus et superiorum exitio* K.—7 Red. Heindorf. *ad investigandam suem;* Schutz. de conjectura, Moser. *ad investigandam uvam.* I ψ *ad i. sue.* Pearc. et Bouh. delendum censuerunt *suem.* Actutum, *in regione vineam* Red. *religionem unice terminavit* Paris. 3. Mox,

NOTÆ

sis adeo afflicta est, ut ne tabula quidem, quæ usui esse posset, superfuerit. Ita Polyb. paulo aliter Diodor.

[g] *Sibi ipse conscivit*] Ut damnationis ignominiam præverteret. Quanquam Zonaras, post cladem acceptam, ait tandem in manus Pœnorum incidisse, capta prius Eryce, præsidioque munita.

[h] *C. Flaminium*] Bis consulem, primum an. 530. quo de Gallis triumphavit; secundum, cum ad Thrasymenum cæsus.

[i] *Cælius*] C. Cælius Antipater, Crassi familiaris. Historiam de bello Punico ad Lælium inscripsit. De qua est hoc Ciceronis judicium, de Orat. lib. II. 'Cælius neque distinxit historiam varietate locorum, neque verborum collocatione, et tractu orationis leni et æquabili perpolivit illud opus; sed, ut homo neque doctus, neque maxime aptus ad dicendum, sicut potuit, dolavit.'

[k] *Religione neglecta*] Cum pullarius respondisset, pullos non pasci, 'Præclara vero,' inquit, 'auspicia; si esurientibus pullis res geri poterit, saturis nihil geretur?' Cic. de Divin.

[l] *Cecidisse*] Insignis ea clades est Romanorum, et victoria Hannibalis, de qua auctores omnes Romani. Liv. lib. XXII. Plut. in Fab. Max. Polyb. lib. III.

[m] *Thrasymenum*] Lacum Etruriæ, inter Perusiam et Cortonam. Hodie *Lago di Peruggia.*

[n] *Lituus ille*] Lituus, incurvum et leviter a summo inflexum bacillum augurale, a litui quo canitur similitudine dictum. Sensus loci est: An Attii Navii lituus ille contemnendus est, quo vineam divisit et signavit in certas regiones (more haruspicum) ad reperiendam suem a puero amissam? De Navio plura libro de Div.

[o] *Hostilius*] In Tullo Hostilio lapsus est memoria Tullius Cicero; Navius enim, vel Navus, vel Nævius,

litatis,[p] augurii[8] disciplina omissa, veritas auspiciorum spreta est, species tantum retenta. Itaque maximæ reipublicæ partes, in his[9] bella, quibus reipublicæ salus continetur, nullis auspiciis administrantur; nulla peremnia[q] servantur, nulla ex acuminibus;[r] nulli viri[s] vocantur, ex quo in procinctu[t] testamenta perierunt. Tum enim bella gerere nostri duces incipiunt, cum auspicia posuerunt.[u]

Hostilius omittunt codd. aliquot et edd.—8 Glog. Lamb. *auguriorum.*—9 Junt. Victor. *in iis.* Paulo post, *nulla peremnia salvantur* Eliens. 1. 2. Victor. *nulla perennia servantur* G H. *n. peromnia servantur* I. *n. perhemnia serv.* ψ. *conservantur* N. Verba, *ex quo in p. t. perierunt*, omittunt Red. et Schutz. uncis incluserunt Heindorf. Moser. Nobb. ' Egregie defendit Beier. Fragmm. Oratt.

NOTÆ

(nam variæ sunt lectiones) augur fuit, non Tulli Hostilii, sed Tarquinii Prisci, qui, faventibus ejus auguriis, duodecim Tusciæ populos subegit. Flor. I. 5.

[p] *Negligentia nobilitatis*] Augures a Romulo instituti patricii, diuque munus penes nobilitatem solam fuit; et in Etruriam quotannis mittebantur optimatum filii duodecim, qui artem auguralem ediscerent: sed, cooptatis in collegium nonnullis e plebe, ars auguralis dilapsa est.

[q] *Nulla peremnia*] *Perennia*, sive *peremnia*, auspicia sunt, non quæ apud Græcos διαβατήρια, quæ ad felicem cujusvis expeditionis ingressum fieri solita, ut ait Turnebus; sed quæ in transitu amnis caperentur. Atque inde dicta *peremnia*, quasi ' per amnia.'

[r] *Ex acuminibus*] Auspicia ex acuminibus, constat militaria fuisse. At quid fuerint, incompertum est, auctore Sigonio: aliis videntur fuisse quæ ex fulgore spiculorum et ensium, aliis quæ cuspidibus signorum militarium terra evulsorum caperentur; quæ, si ægre extraherentur, lævum omen foret; felix, si facile. Gevartius, Elector. I. 2.

[s] *Nulli viri*] Cum delectus militum haberetur, primi citari solebant ii, quorum nomen boni ominis esset, puta, Valerius, a valendo; Salvius, a salute; Statorius, a stando. Hos viros male de auguribus interpretatur Manutius.

[t] *In procinctu*] Triplex apud antiquos testamenti genus: unum, quod calatis comitiis fiebat; alterum, quod per æs et libram, libripende adhibito et emtore familiæ; tertium, quod procinctum appellatum, cum milites in procinctu ad prælium, nulla legum solennitate, tribus quatuorve testibus adhibitis, quibus, ut dictum est, nomina essent bene ominosa, raptim testabantur.

[u] *Auspicia posuerunt*] ' Auspicia ponere ' est jus auspicandi deponere. Porro jus ejusmodi, præter augures, ad consules prætoresque pertinuit, non ad proconsules et proprætores, qui, ex consulatu aut prætura decedentes, ad bellum ut plurimum mittebantur, adeoque, depositis auspiciis: quanquam aliqui procoss. et proprætores jus etiam auspicandi habuerunt; ut Cn. Pompeius proc. in Asia.

10. At vero apud majores tanta religionis vis fuit, ut quidam imperatores [x] etiam seipsos Diis immortalibus, capite velato, verbis certis,[10] pro republica devoverent. Multa ex Sibyllinis vaticinationibus, multa ex haruspicum responsis,[y] commemorare possum,[11] quibus ea confirmentur, quæ dubia nemini debent esse. IV. Atqui et nostrorum augurum et Etruscorum haruspicum [1] disciplinam, P. Scipione,[z] C. Figulo [a] consulibus, [*p.* 28.] res ipsa probavit: quos cum Ti. Gracchus,[b] consul iterum, recrearet, primus rogatorum,[c] ut eos retulit, ibidem est repente mortuus. Gracchus cum comitia nihilominus peregisset, remque illam [d] in religionem populo venisse sentiret, ad senatum retulit. Senatus, quos ad soleret, referendum censuit.[*] Haruspices, introducti, responderunt, non fuisse justum co-

[*] *Senatus censuit, rem oportere referri ab iis, qui solerent de ejusmodi rebus, videlicet, de habendis comitiis, referre.*

---

p. 183.' *Orell.*—10 Ita codd. omnes et edd. præter Lamb. qui de conjectura dedit *conceptis*. Statim, *devotarent* margo Venet. 1507. 'Egregia lectio: cf. Paradox. I. § 12.' *Orell.*—11 Ita Guelf. Glog. Red. Eliens. 1. 2. B C G H I M N, Paris. 1. 2. 3. Gud. 2. E U, et edd. vett. *possim* K. *possumus* Manut. Lamb. al. ante Dav.

CAP. IV. 1 Codd. aliquot et edd. ante Ald. *et Etruscorum et haruspicum*. Mox, *consul iterum, crearet* codd. aliquot, margo Venet. 1507. Manut. Lamb. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. *consules eos iterum crearet* Thuan. *consul* deest in Red. M N ψ. *primus rogator* codd. Ursin. Cantab. Eliens. margo Venet. 1507. Heindorf. *primus interrogator* Reg. *primæ centuriæ rogator*,

NOTÆ

[x] *Quidam imperatores*] Ut Decii: de quibus sæpe alibi.

[y] *Haruspicum responsis*] Ultra ea quæ dicimus lib. de Divinatione, vide Bulengerum de Sortibus, II. 6. et 7. qui copiose præ ceteris haruspicinam tractavit.

[z] *P. Scipione*] Nasica, qui Corculum dictus. De quo jam sæpe alibi.

[a] *C. Figulo*] E gente Marcia, quæ partim patricia, partim plebeia fuit. Ipse, e familia plebeia, bis consul Dalmatas vicit.

[b] *Ti. Gracchus*] Pater Gracchorum seditiosorum. Bis consul et censor; bis triumphavit, de Celtiberis prætor, de Sardis consul.

[c] *Rogatorum*] Rogatores erant qui sententias rogabant, vel viritim, si centuriata comitia; vel per tribus, si tributa: tumque, vel sua, vel præconis voce, totius, vel centuriæ, vel tribus, suffragium referebant.

[d] *Remque illam*] Mortem repentinam, quæ licet sinistri ominis esset, non tamen dirimebantur comitia, sicut morbo Herculeo, qui comitialis inde dictus.

mitiorum rogatorem.[e] 11. Tum[2] Gracchus, (ut e patre audiebam) incensus ira, Itane vero? Ego non justus, qui et consul rogavi, et augur, et auspicato? An vos, Tusci ac barbari,[f] auspiciorum populi Romani jus tenetis, et interpretes esse comitiorum potestis? Itaque tum illos exire jussit. Post autem ex provincia[g] literas[3] ad collegium[h] misit, se, cum legeret libros,[i] recordatum esse, vitio sibi tabernaculum captum fuisse in hortis Scipionis;[k] quod, cum pomœrium postea[l] intrasset, habendi senatus causa, in redeundo, cum idem pomœrium transiret, auspicari esset oblitus: itaque vitio creatos consules esse. Au-

uti est Div. II. 35. conj. Schutz. *primus recreator* Glog.—2 *Tum* omittit M. *ut a patre* Red. *Itane? ego vero non* Glog. Red. Paris. 3. La. M. *ego injustus* G. *rogavi* deest in Paris. 3. et M.—3 A B I G N, Paris. 1. E, Junt. Victor. Manut. *e provincia literas;* Glog. Red. *literas ex provincia.* Mox, *in hortos Scip.* D, Junt. Victor. Ascens. Basil. *hortos Scip.* omissa præpositione *in*, A B C G H I M N, Paris. 2. 3. Gud. 2. ψ. *hortis*, omisso *in*, O U. *hortum Scip.* Eliens. 1. *fuisse haruspicationis, quod, &c.* Manut. cum aliquot codd. *primo ea interesset* ψ. *postea interesset* M. *postea transisset* A, Red. Thuan. Deinde, *creatos quos esse* E M. *creaturos quos esse* Paris. 3. *creatos esse*, omisso *consules*, I N. *crea-*

NOTÆ

[e] *Comitiorum rogatorem*] Distingue comitiorum rogatorem a rogatore suffragiorum. Ille comitia convocabat, convocatisque cum potestate præerat, eratque unicus; rogatores suffragiorum tot, quot centuriæ.

[f] *Barbari*] Tusci barbari non erant, quippe Itali: sed homines non Romanos, aut fastidio, aut iræ impetu, 'barbaros' vocavit.

[g] *Ex provincia*] Sardinia, quam ex secundo consulatu, prorogato imperio, extra ordinem obtinuerat. Cic. ad Q. Fratr. II. 2.

[h] *Ad collegium*] Augurum, quod initio trium duntaxat augurum fuit; ceteris collegiis præcellens et dignitate et antiquitate. Illa a Numa Pompilio, hoc a Romulo institutum.

[i] *Legeret libros*] Non Sibyllinos, sed augurales.

[k] *In hortis Scipionis* [*haruspectionis*] Legunt aliqui *in hortis Scipionis*. Sed quid ad rem *horti Scipionis?* Certe res bis in libris de Divinatione narratur; nec usquam est mentio hortorum ejusmodi. Sensus igitur loci est: Scripsit se, cum legeret libros augurales, perperam, et non servato auspicandi ritu, elegisse locum, seu tabernaculum, ubi auspicia fierent.

[l] *Pomœrium postea*] Pomœrium, locus circa murum quem in urbibus condendis Etrusci olim, qua murum ducturi erant, certis terminis auguralibus consecrabant. Captatis in urbe auspiciis, magistratus habiturus comitia pomœrio exibat, et tabernaculum capiebat ad auspicia denuo capienda quibus priora confirmarentur. Quod si nondum captatis extra pomœrium auspiciis, magistratum aliqua causa in urbem revocaret, renovandum erat auspicium in ipso pomœrii transitu, cum ad capiendum tabernaculum denuo redibat. Id ni fieret, tabernaculum vitio captum dicebatur.

gures rem ad senatum; senatus, ut abdicarent[4] [m] consules;[b] abdicaverunt. Quæ quærimus exempla majora?[5] vir sapientissimus, atque haud scio an omnium præstantissimus, peccatum suum, quod celari posset, confiteri maluit, quam hærere in republica religionem: consules summum imperium statim deponere, quam id tenere punctum temporis contra religionem. 12. Magna augurum auctoritas. Quid? haruspicum [n] ars nonne divina? Hæc innumerabilia[6] ex eodem genere qui videat, nonne cogatur confiteri Deos esse? Quorum enim interpretes sunt, eos ipsos esse certe necesse est. Deorum autem interpretes sunt: Deos igitur esse fateamur. At fortasse non omnia eveniunt, quæ prædicta sunt. Ne, ægri quidem quia non omnes convalescunt, idcirco[7] ars nulla medicina est. Signa ostenduntur a Diis[8] rerum futurarum. In his si qui erraverunt, non Deorum natura, sed hominum conjectura, peccavit. Itaque inter omnes omnium gentium sententia[9] constat, (omnibus enim innatum est, et in animo quasi insculptum) esse Deos. v. 13. Quales sint, varium est: esse, nemo negat. Cleanthes quidem noster quatuor de causis[o] dixit

[b] *Detulerunt; senatus jussit, ut consules se consulatu abdicarent.*

tos esse consules Manut. Lamb. *creatos eos esse* margo Venet. 1507.—4 Paris. 3. M. *id abdicarent;* Thuan. *ut abdicarentur;* Grut. *ut abdicarent: consules abdicaverunt.*—5 H, Paris. 2. *majora exempla.* Mox, *haud sciam* Glog. A C G I M, Paris. 1. 2. 3. *atque aut scientia omn.* E. *quod celare* Glog. Red. Heindorf. Schutz. *potuisset, c. m. quam errare in r. religione* Red. *in reip. religione* M. *religione* etiam A. *in reip. religionem* D. *religiones* Gud. 2.—6 *Hæc et innum.* Glog. Heindorf. Schutz. Nobb. Orell. *in eodem genere* Glog. et Paris. 3. *Deos confiteri* Paris. 1. *c. esse Deos* Glog. Heindorf. Moser.—7 *Ne ægri quidem omnes convalescunt: iccirco* Lamb.—8 Heindorf. e Glog. *a Diis immortalibus.*—9 Ita Manut. Lamb. Schutz. Nobb. *summa* C G H I N, Paris. 1. 2. 3. E U ψ, margo Venet. 1507. Ascens. Junt. Dav. Heindorf. Moser. Orell. *natura summa* Gud. 2. *sumē* K. *sumam* M. *Itaque inter omnium gentium constat, (omnibus . . . insculptum) esse Deos* Victor. probantibus Censore Jenens. 1794. p. 167. et Schutz. in ed. maj.

NOTÆ

[m] *Ut abdicarent*] C. Figulus e Gallia, Scipio Nasica e Corsica, Romam redierunt, et se consulatu abdicaverunt. Val. Max. I. 1.

[n] *Haruspicum*] Haruspicum augurumque discrimen vide in lib. de Divinat.

[o] *Quatuor de causis*] Non quatuor tantum, sed septem esse prænotiones Deorum, tradit Plut. Plac. Phil.

in animis hominum informatas Deorum esse notiones. Primam posuit eam, de qua modo dixi, quæ orta esset ex præsensione rerum futurarum: alteram, quam ceperimus ex magnitudine commodorum, quæ percipiuntur[1] cœli temperatione, fœcunditate terrarum, aliarumque commoditatum complurium copia: 14. tertiam, quæ terreret animos fulminibus, tempestatibus, nimbis, nivibus, grandinibus, vastitate, pestilentia, terræ motibus, et sæpe fremitibus, lapideisque imbribus, et guttis imbrium quasi cruentis; tum lapidibus,[2] [p] aut repentinis terrarum hiatibus; tum, præter naturam, hominum pecudumque portentis; tum facibus visis cœlestibus; tum stellis iis, quas Græci cometas, nostri crinitas, vocant (quæ nuper bello Octaviano [q] magnarum fuerunt calamitatum prænuntiæ); tum sole geminato, quod, (ut e patre[3] audivi) Tuditano [r] et Aquillio[s]

CAP. V. 1 Heindorf. conj. *percipiantur*. Mox, *qua terrent animos* Glog. Eliens. G, La. *quæ terrent animos* Paris. 3. M. *qua terret fulminibus* Red. *quæ terret a. ful.* A R. Paris. 1. 2. *nivibus* omittunt G M, Paris. 2. 3. E. *vastitate pestilentiæ* D H.—2 Lall. de Gulielmii conjectura, item Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. *labibus*. Pro *portentis* Heindorf. suspic. *partubus*. Statim, *facibus et visis* Heindorf. de conj. *stellis his* Junt. Victor. Dav. Pro *crinitas*, quod servant G N, Guelf. U, edd. Mars. Ascens. Basil. Thuan. *cincinnatas* habent Pall. Reg. Cantab. alii codd. Victor. Dav. probante Camer. ad Schol. Juv. p. 236.—3 Red. *quod, ut a patre;* Thuan. *quod et ex patre;*

NOTÆ

[p] *Tum lapidibus*] Forte *labibus*, tum quod de lapideis imbribus dictum jam sit, tum quod terræ hiatus labesque Cicero non semel conjungat. De omnibus illis prodigiis vide libros de Divin.

[q] *Bello Octaviano*] Marianum Florus vocat, quod propter Marium recruduerit. Causa belli hæc fuit: L. Cinna, consulatum adeptus, conatus erat exules reducere, sociosque nuper in civitatem receptos, lege per vim lata, inter veteres tribus 35. ut paria iis essent suffragia, distribuere. Quare a Cn. Octavio collega, veterum civium defensore, urbe cum sex tribunis plebis pulsus, dum Italiæ civitates ad arma solicitat, magistratu destituitur, sufficiturque a senatu L. Cornel. Merula, flamen Dialis. Mox, Cinna exercitum Ap. Claudii in Campania nactus, C. Marium cum filio aliisque exulibus ex Africa revocat, adjunctisque Carbone et Sertorio, Latio quatuor exercitibus vastato, Ostia colonia expugnata, Romam capit, Octavium occidit, caputque pro rostris exponit. Trucidati quoque C. et Lælius Cæsares, fratres; Crassi duo, pater et filius; M. Antonius, orator; aliique multi. Appian. Plut.

[r] *Tuditano*] Cn. Sempronio Tuditano, qui de Istris triumphavit. Cos. an. 624.

[s] *Et Aquillio*] Qui bellum Asianum,

consulibus evenerat: quo quidem anno P. Africanus,[t] sol alter, exstinctus est: quibus exterriti, homines vim quandam esse cœlestem et divinam suspicati sunt. 15. [p. 29.] Quartam causam esse, eamque vel maximam, æquabilitatem motus, conversionem cœli;[4] solis, lunæ, siderumque omnium distinctionem, varietatem, pulchritudinem, ordinem: quarum rerum aspectus ipse satis indicaret, non esse ea fortuita. Ut, si quis in domum aliquam, aut in gymnasium, aut in forum,[u] venerit; cum videat[5] omnium rerum rationem, modum, disciplinam, non possit ea sine causa fieri judicare; sed esse aliquem intelligat, qui præsit et cui pareatur: multo magis in tantis motionibus, tantisque vicissitudinibus, tam multarum rerum atque tantarum ordinibus, in quibus nihil unquam immensa et infinita vetustas mentita sit, statuat, necesse est, ab aliqua mente tantos naturæ motus gubernari. VI. 16. Chrysippus quidem,[1] quanquam est acerrimo ingenio, tamen ea dicit, ut ab ipsa natura didicisse, non ut ipse reperisse, videatur.

Paris. 2. et M *quo duce patrem*. Iidem codd. omittunt *audivi*; Glog. et La. omittunt *quod ut e p. audivi*. Mox, *Tutuditano* Glog. *Aquilio* A C G, Paris. 2. 3. *M. Tuditano et Ap. Claudio* cod. Ursin.—4 Dav. conj. *in conversione cœli*; Ernesti suspic. *conversionumque cœli*; Heindorf. conj. *maximam, maxima in æquabilitate motus conversionem cœli*. Pro *varietatem*, quod gloss. videbatur Heindorfio, *utilitatem* exhibent Glog. Red. margo Venet. 1507. Victor. Deinde, *non esse fortuita* Junt. Manut. Lamb.—5 Glog. Heindorf. Schutz. *viderit*. Paulo post, *aliquem, qui intelligat* Schutz. Tum, *in tantis motibus* codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt. Manut. Lamb. *in tantis mutationibus* Glog. Pro *mentita sit*, Walker conj. *mutavit* vel *mutaverit*.

CAP. VI. 1 *Chrysippus qui* Glog. et Paris. 3. *quidem* deest in M. Mox,

NOTÆ

infami stratagemate, 'infectis, contra fas Deum,' inquit Flor. lib. II. 'moresque majorum, veneno fontibus, confecit.' De Asianis tamen triumphavit.

t *P. Africanus*] Æmilianus. De ejus morte jam dictum est, et dicetur infra.

u *In forum*] Fori sex apud antiquos acceptiones: 1. negotiationis locus erat, ut forum Flaminium, forum Julium, ab iis cognominata, a quibus instituta; 2. ubi judicia et conciones fieri solita; 3. qui provinciæ præerat, forum agere dicebatur, cum, civitatibus convocatis, de litibus cognoscebat; 4. forum, antiquitus vestibulum, unde fores; 5. locus in navibus, tunc autem plurale est et masculini generis, 'fori;' 6. fori etiam Circensia spectacula vocabantur. Ita Festus.

'Si enim,' inquit,[x] 'est aliquid[2] in rerum natura, quod hominis mens, quod ratio, quod vis, quod potestas humana efficere non possit; est certe id, quod illud efficit, homine melius. Atqui res cœlestes, omnesque eæ,[3] quarum est ordo sempiternus, ab homine confici non possunt. Est igitur id, quo[4] illa conficiuntur, homine melius. Id autem quid potius dixeris,[5] quam Deum? Etenim si Dii non sunt, quid esse potest[6] in rerum natura homine melius? In eo enim solo ratio est,[7] qua nihil potest esse præstantius. Esse autem hominem,[8] qui nihil in omni mundo melius esse, quam se putet, desipientis arrogantiæ est. Ergo est aliquid melius. Est igitur profecto Deus.' 17. An vero, si domum magnam pulchramque videris, non possis adduci, ut, etiam si dominum non videas, muribus illam et mustelis [y] ædificatam putes; tantum vero[9] ornatum mundi, tantam varietatem pulchritudinemque rerum cœlestium, tantam vim et magnitudinem maris atque terrarum, si tuum, ac non Deorum immortalium domicilium putes, nonne plane desipere videare? An ne hoc quidem intelligimus, omnia supera esse meliora? terram autem esse infimam, quam crassissimus circumfundat aër?[10] ut, ob

---

non ipse ψ. *videatur reperisse* Paris. 1.—2 *Si enim est, inquit, aliquid* Red. Statim, *quod vis* desunt in K. *illud* ante *efficit* omittunt Paris. 2. 3. M.—3 Junt. Victor. Dav. *hæ;* M et Gud. 2. *esse;* Glog. *res cœlestes omnes, quippe quarum, &c.* Paris. 3 omittit *eæ.*—4 Glog. Lamb. Heindorf. *a quo.*—5 U, Ascens. Junt. Manut. Thuan. *dixerim;* Red. *quod p. dixeris;* Heindorf. conj. *quod quid p. dixeris.*—6 Glog. Heindorf. Schutz. Moser. Orell. *potest esse.*—7 A B C G I M, Paris. 1. 2. La. Glog. Red. Victor. *est ratio;* N *inest ratio;* Paris. 3. *In homine enim solo ratio est, &c.*—8 *Esse ante hom.* Gud. 2. *Est ergo hom.* Red. *esse* post *melius* omittunt Glog. Red. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb.—9 A B C H I N, Gud. 2. E O ψ, Reg. Mediol. Dav. *ergo;* codd. aliquot, etiam U, margo Venet. 1507. Junt. Ascens. Heindorf. Schutz. Basil. Thuan. omittunt *vero;* uncis inclusit Orell. Paulo post, *terrarum intuens, si non hoc Deorum* Glog. Heindorf. Schutz.—10 Reg. a m. pr. et M *cr. circumdat aër;* Glog. et H *cr. aër circumfundat;* Red. *aër cr. circumfundat.*

NOTÆ

[x] *Si enim, inquit*] Est hæc forma argumentandi (ut Chrysippi et Stoicorum solet) stricta et concisa. Pervagatum est illud, Superos ipsos, si qua argumentandi forma uterentur, non alia, quam Chrysippi, usuros.

[y] *Mustelis*] Mustelæ duplicis generis sunt; aliæ sylvestres, (Græci ictidas vocant) aliæ domesticæ. De utrisque Plin. xxix. 4.

eam ipsam causam, quod etiam quibusdam regionibus[x] atque urbibus contingere videmus, hebetiora ut sint hominum ingenia propter cœli pleniorem naturam, hoc idem generi humano evenerit, quod in terra, hoc est, in crassissima regione mundi, collocati sint. 18. Et tamen, ex ipsa[11] hominum solertia, esse aliquam mentem, et eam quidem acriorem et divinam, existimare debemus. 'Unde enim[12] hanc homo arripuit?' ut ait apud Xenophontem[a] Socrates. Quin et humorem, et calorem, qui est fusus in corpore, et terrenam ipsam viscerum soliditatem, animum denique illum spirabilem,[13] [b] si quis quærat, unde habeamus, apparet; quod aliud a terra sumsimus, aliud ab humore, aliud ab igne, aliud ab aëre eo, quem spiritu ducimus. VII. Illud autem, quod vincit hæc omnia, rationem dico, et, si placet pluribus verbis, mentem, consilium, cogitationem, prudentiam, ubi invenimus? unde sustulimus? An cetera mundus habebit omnia; hoc unum, quod plurimi est,[1] non habebit? Atqui certe nihil omnium rerum melius est mundo, nihil præstabilius,[2] nihil

Mox, *hebetiora sint* M. Voces *hominum* et *propter* desunt in Paris. 1. Tum, *mundi regione* Red. *collocati sunt* Red. E, Paris. 1. Gud. 2.—11 *Et tamen cum ipsa* Paris. 3.—12 *Unde ei* E. Mox, *ait* deest in Junt.—13 Red. et Serv. ad Virg. Æn. III. 600. *spiritabilem;* Dav. conj. *animam d. illam, &c.* probante Lall. Pro *habeamus*, quod de Davisii sententia receperunt Heindorf. Schutz. Moser. *habemus* servant plurimi codd. et edd. ante Ernesti. Defendunt Ochsn. Ecl. Cic. p. 23. Frotscher. Quintil. p. 8. Wopkens. Lectt. Tull. II. 5. *haberemus* Red. Tum, *appareat* A C G N, Glog. Paris. 2. Deinde *ab igni* A B C E, Victor. Dav. *quem spiritum ducimus* Glog. G U, Thuan. *quem spiritum dicimus* A B C H I N, Paris. 1. 3. La. E O ψ, Junt. Ascens. Victor. Basil. *quod spiritum dicimus* Paris. 2. *quem spiritu dicimus* Orell.

CAP. VII. 1 Ita codd. A B C G N, Paris. 2. 3. Mannt. Lamb. seqq. *plurimum est* codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt. Victor.—2 Red. Gud. 2. *nihil præstantius;* G *omnium rerum nihil est melius mundo, &c.* Tum, *nec cogi-*

NOTÆ

[x] *Regionibus*] Quales olim Batavia, Bœotia, Abdera: unde proverbia, 'Bœotica sus,' 'mens Abderitica,' 'auris Batava.' De qua Martial. 'Tune es, tune, ait, ille Martialis, Cujus nequitias jocosque novit Aurem qui modo non habet Batavam?'

[a] *Xenophontem*] Memorabilium lib. I. ubi ait Socratis hanc doctrinam fuisse, Deum esse mentem mundi, ex qua mentes humanæ totidem, quasi particulæ, decerptæ essent.

[b] *Illum spirabilem*] Spiritum, seu halitum, qui ab aëre est, ut ab humiditate humor, ab igne calor, viscerum soliditas a terra.

pulchrius: nec solum nihil est, sed ne cogitari quidem quicquam melius potest. Et, si ratione et sapientia nihil est melius, necesse est hæc inesse in eo,[3] quod [c] optimum esse concedimus. 19. Quid vero? tanta rerum consentiens, conspirans, continuata cognatio, quem non coget ea, quæ dicuntur a me,[4] comprobare? Possetne uno tempore florere, deinde vicissim horrere, terra? [p. 30.] aut, tot rebus ipsis se immutantibus, solis accessus, discessusque solstitiis brumisque cognosci; aut æstus maritimi, fretorumque angustiæ, ortu aut obitu lunæ commoveri? aut una totius cœli conversione cursus astrorum dispares conservari?[d] Hæc ita fieri, omnibus inter se concinentibus mundi partibus, profecto non possent, nisi ea uno divino et continuato spiritu[5] continerentur. 20. Atque hæc cum uberius disputantur, et fusius, ut mihi est in animo facere, facilius effugiunt Academicorum calumniam. Cum autem (ut Zeno solebat) brevius angustiusque [e] concluduntur, tum apertiora sunt ad reprehendendum. Nam, ut profluens amnis aut vix aut nullo modo, conclusa autem aqua facile, corrumpitur; sic orationis flumine reprehensoris vitia diluuntur;[6] angustia autem conclusæ orationis non facile se ipsa tuta-

tari H I N, Paris. 1. *negotiari* Paris. 2. 3. *negari* M.—3 Paris. 3. *inesse hoc;* G *hoc esse in eo;* ψ, Basil. Thuan. *hoc inesse in eo;* M omittit *in eo.*—4 Manut. Lamb. *a me dicuntur.* Mox, pro *uno* Bouh. conj. *verno.* Pro *deinde* codd. aliquot, Victor. Dav. *dein.* Deinde, *recessusque solstitiis* al. ap. Schutz.—5 Margo Venet. 1507. Heindorf. Schutz. *uno et continuato divino spiritu.*—6 Ita plurimi codd. et edd. ante Heindorf. *vitia condiluuntur* codex unus ap. Orell. *convicia diluuntur* de Davisii sententia Heindorf. Schutz. Moser. Orell.

NOTÆ

[c] *Inesse in eo quod*] Ab una universi anima omnes animas quasi particulas esse, non disjunctas tamen; sicut fluvius, in multos divisus alveos, unus tamen est. Opinio fuit a Trismegisto profecta, et in multas sparsa scholas; puta Socratis, Zenonis, Epicteti. Plut. de Plac. Phil.

[d] *Dispares conservari* [*conversari*] Simul converti. Sic libro de Univers. legitur, 'Quippe qui, ex eadem vinctus alteraque natura, adjuncta materia, temperatione trium partium, proportione compacta, se ipse conversans,' &c.

[e] *Brevius angustiusque*] Zeno Stoicus brevitatis studiosissimus fuit: nota est ejus vox, 'Oportet philosophorum etiam syllabas, si fieri possit, breves esse; veritas enim multis verbis non eget.' Laërt. lib. I.

tur. Hæc enim, quæ dilatantur a nobis, Zeno sic premebat: VIII. 21. 'Quod ratione utitur, id melius est, quam id quod ratione non utitur. Nihil autem mundo melius: ratione igitur mundus utitur.' Similiter effici potest, sapientem esse mundum; similiter, beatum; similiter, æternum.[f] Omnia enim hæc meliora sunt, quam ea quæ sunt his carentia; nec mundo quicquam melius; ex quo efficitur,[1] esse mundum Deum. 22. Idemque hoc modo: 'Nullius sensu[g] carentis pars aliqua potest esse sentiens. Mundi autem partes sentientes sunt:[2] non igitur caret sensu mundus.' Pergit idem, et urget angustius: 'Nihil,' inquit, 'quod animi, quodque rationis est expers,[3] id generare ex se potest animantem, compotemque rationis. Mundus autem generat animantes, compotesque rationis: animans est igitur mundus,[4] composque rationis.' Idemque similitudine (ut sæpe solet) rationem conclusit[5] hoc modo: 'Si ex oliva modulate canentes tibiæ nascerentur, num dubitares, quin inesset in oliva tibicinis[6] quædam scientia? Quid, si platani fidiculas ferrent numerose sonantes? Idem scilicet censeres, in platanis inesse musicam. Cur igitur mundus non animans sapiensque judicetur, cum ex se procreet animantes[h] atque sapientes?'

CAP. VIII. 1 Codd. aliquot, Junt. Victor. *efficietur*.—2 *Mundi autem partes sunt* G. Mox, *sensu caret* Glog. Paris. 3. M, Heindorf.—3 Glog. Red. Paris. 2. 3. M *quodque rationis expers sit*; G *et quod rationis est expers*; I *quod rationis est expers*. Actutum, *generare ex sese animantem potest compotemque rationis*, omisso *id*, Red. *compotem rationis*, omissis *ex se*, Paris. 2. 3. M.—4 *Animans igitur est mundus* Glog. Paris. 2. 3. M. *Animantis est igitur* Gud. 2.—5 Red. Heindorf. Schutz. *rationem concludit*.—6 Red. A B H I N, Gud. 2. O U, Paris. 1. 2. 3. *tibicini*; Glog. M, E, Reg. margo Venet. 1507. Victor. Lall. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. *tibicinii*.

NOTÆ

[f] *Similiter, æternum*] Qui æternus videri Zenoni potuit mundus, quem corruptibilem esse docuit? Doctrinam hanc, ejusque argumenta, Laërtius non Zenoni, sed Chrysippo, Apollodoro, Posidonio, tribuit.

[g] *Nullius sensu*] Has argumentationes refutatas videre si lubet, adi Lactant. Divin. Instit. II. 6.

[h] *Procreet animantes*] Lepide hoc argumentum refellit Betuleius: 'In caseo,' inquit, 'et pomo vermes nascuntur qui vivunt et sentiunt: quidni ergo caseus et pomum vivere dicantur?'

IX. 23. Sed quoniam cœpi secus agere, atque initio dixeram; negaram enim hanc primam partem egere oratione, quod esset omnibus perspicuum, Deos esse: tamen id ipsum rationibus physicis[1] confirmare volo. Sic enim res se habet,[2] ut omnia, quæ alantur et crescant contineant in se vim caloris, sine qua neque ali possent, neque crescere. Nam omne, quod est calidum et igneum, cietur et agitur motu suo. Quod autem alitur et crescit, motu quodam utitur certo et æquabili; qui quamdiu remanet in nobis, tamdiu sensus et vita remanet; refrigerato autem et exstincto calore, occidimus ipsi et exstinguimur.[3] 24. Quod[4] quidem Cleanthes[1] his etiam argumentis docet, quanta vis insit caloris in omni corpore: negat enim ullum esse cibum tam gravem, quin is die et nocte concoquatur: cujus etiam in reliquiis inest calor iis, quas natura respuerit. Jam vero venæ et arteriæ micare non desinunt, quasi quodam igneo motu: animadversumque sæpe est, cum cor animantis alicujus evulsum[5] ita mobiliter palpitaret, ut imitaretur igneam celeritatem. Omne igitur quod vivit, sive animal sive terra editum, id vivit propter inclusum in eo calorem. Ex quo intelligi debet, eam[6] caloris naturam vim habere in se vitalem, per omnem mundum pertinentem. 25. [*p.* 31.] Atque id facilius cernemus, toto genere hoc igneo, quod tranat[7] omnia, subtilius explicato. Omnes

CAP. IX. 1 Codd. multi et Junt. *physicis id est naturalibus.* Actutum, *confirmari* codd. aliquot et edd. ante Dav.—2 *Sic enim se res habet* Lamb. Mox, *et quæ crescant* Reg. Eliens. U, Mediol. Bonon. 1494. Junt. Victor. Dav. *et crescunt* Glog. La. Schutz. *contineant quandam vim* Glog. G M, Paris. 2. 3. *c. quandam in se vim* de Heindorfii conjectura Schutz. *ali possunt* Paris. 3. et Manut. *nec crescere* Victor. Dav.—3 M, Paris. 3. *occidimur et ipsi extinguimur.*—4 '*Quod* sine causa suspectum Dav. et Ernestio.' *Orell.* Mox, *quanta vis caloris inest* Glog. et M. *q. vis sit caloris* Red. *esse* ante *cibum* omittunt Glog. Red. Paris. 2. 3. M. *esse nullum cibum* I N. *nocte et die* A B C H I M, Paris. 2. 3. Gud. 2. Eliens. U, Mediol. Victor. Dav. *is* ante *die* suspectum est Heindorfio. Cf. Beier. ad Offic. tom. II. p. 268. *in reliquis* Victor. *inest c. his* Junt. Victor. Dav. *inesse c. his* Heindorf.—5 Ita Reg. cod. Ursin. Dav. Heindorf. *avulsum* Paris. 3.—6 Schutz. de Heindorfii conjectura delevit *eam.* Statim, *in se habere* Manut. Lamb.—7 Lamb. conj. *trameat;* Victor. *omnia*

NOTÆ

[1] *Quod quidem Cleanthes*] Forte legendum, *Quid quod Cleanthes*, vel, *equidem Cleanthes.*

igitur partes mundi (tangam autem maximas) calore[8] fultæ sustinentur: quod primum in terrena natura perspici potest. Nam et lapidum conflictu atque tritu[9] elici ignem[k] videmus; et, recenti fossione,

terram fumare[1] calentem;

atque etiam ex puteis jugibus aquam calidam trahi, et id maxime hybernis fieri temporibus, quod magna vis caloris terræ cavernis contineatur; eaque hyeme sit[10] densior; ob eamque causam, calorem insitum in terris contineat arctius. X. 26. Longa est oratio,[1] multæque rationes, quibus doceri possit, omnia, quæ terra concipiat semina, quæque ipsa, ex se generata, stirpibus infixa contineat, ea, temperatione caloris, et oriri et augescere. Atque aquæ etiam admistum esse calorem, primum ipse liquor, tum aquæ declarat effusio;[2] quæ neque conglaciaret frigoribus, neque nive pruinaque concresceret, nisi eadem se, admisto ca-

tranat.—8 Junt. Manut. Lamb. *tangam quæ maximo calore.*—9 Codd. multi et Junt. *atque ictu;* Lamb. 1566. *atque attritu;* Lamb. in ed. 1584. conj. *ac contritu.* Mox, *terram f. recalentem* A B C H I M, Reg. N U ψ, Mediol. *terram formare excalentem* al. ap. Moser. *terram firmare calentem* E. Tum, *fieri temporibus hybernis* Glog. Red. Eliens. 1. 2. A B C I M N, Gud. 2. Paris. 1. 2. 3. Mediol. Junt. Victor. Dav. Thuan. *cavernis continetur* e codd. Heindorf. Schutz. Moser. *magna vis terræ cavernis continetur caloris* codd. plerique, margo Venet. 1507. Victor. Manut. Lamb. *contineatur cavernis* Dav.—10 Margo Venet. 1507. Heindorf. Moser. *fit.* Mox, *in terris continet* de Heindorfii conjectura Orell. *in terris continent* Glog. Pro *in terris* Bouh. conj. *interius*, quam conjecturam recepit Lall. probante Ernesti; unde *interius continet et arctius* suspic. Heindorf.

Cap. x. 1 *Longa est ratio* H a m. pr. *doceri possunt* Paris. 3. Gud. 2. *doceri possumus* G. *doceri possint* M. Mox, *ex temperatione* Glog. Red. Paris. 2. 3. M, Gud. 2. *ex ea temperatione* codex unus uti volebat Heindorf.—2 Ita codd. aliquot, Junt. Manut. Lamb. Dav. *primum ipse liquor aquæ declarat et effusio* Glog. Schutz. Moser. Nobb. Orell. *primum ipse liquor aquæ declarat et fusio* conj. Lall. *primum ipse liquor aquæ declarat effusa* Eliens. et Victor. *primum ipse liquor aquæ declarat effusioque* Pal. 4. Mox, *in nivem pruinamque*

NOTÆ

[k] *Elici ignem*] Ignem Pyrodes, Cilicis filius, primus e silice excussisse dicitur; Prometheus in ferula primus servasse. Plin. VII. 56. Lucretius, non e silicum, sed ex arborum attritu, vel e fulmine, primum homines habuisse scribit lib. V. De lapidum ignea vi multa præclare Arist. lib. de Mirabilibus Auscult.

[1] *Terram fumare*] Fragmentum poëtæ ignoti, certe non Ennii; neque enim extat in Annalibus ejus collectis a Paulo Merula.

lore liquefacta et dilapsa, diffunderet. Itaque et Aquilonibus [m] reliquisque frigoribus adjectis,[3] durescit humor; et idem vicissim mollitur tepefactus, et tabescit calore.[n] Atque etiam maria agitata ventis ita tepescunt, ut intelligi facile possit, in tantis illis humoribus inclusum esse[4] calorem. Nec enim ille externus et adventicius habendus est tepor, sed ex intimis maris partibus agitatione excitatus: quod nostris quoque corporibus contingit, cum motu atque exercitatione recalescunt. Ipse vero aër,[5] qui natura est maxime frigidus,[o] minime est expers caloris. 27. Ille vero et multo quidem calore admistus est: ipse enim oritur ex respiratione aquarum: earum enim quasi vapor quidam aër habendus est. Is autem existit motu ejus caloris, qui aquis continetur: quam similitudinem cernere possumus in iis aquis,[6] quæ effervescunt subditis ignibus. Jam vero reliqua quarta[7] pars[p] mundi, ea et ipsa tota natura fervida est; et ceteris naturis omnibus salutarem impertit et vitalem calorem. 28. Ex quo concluditur, cum omnes mundi partes[8] sustineantur calore, mundum etiam ipsum simili parique natura in tanta diuturnitate servari; eoque magis, quod intelligi debet, calidum

de Heindorfii conjectura Schutz. probante Moser.—3 Heindorf. conjecit *astrictus;* Schutz. de conjectura *coactus;* Dav. et Nobb. cum codd. aliquot omittunt *adjectis.*—4 Eliens. Reg. B G H M N, La. Mediol. Victor. Basil. Thuan. *esse inclusum.*—5 *Ipse aër* U. *Spem vero aër* M.—6 Junt. Victor. Dav. Heindorf. *in his aquis.* Actutum, *quæ æneis eff.* cod. Ursin. Glog. Red. Paris. 3. La. ψ. *quæ eis eff.* Paris. 2. et U. *quæ in æneis* de Heindorfii conjectura Schutz. *fervescunt* nonnulli codd. Moseri. Pro *subditis,* quod servant G N, Gud. 2. *subjectis* habent Glog. Red. Paris. 3. M. *subitis* Victor. Grut.—7 Paris. 1. Gud. 2 omittunt *quarta;* M exhibet *quanta.*—8 Red. *omnes partes mundi.* Mox, *mundum et ipsum . . . eoque magis quidem intelligi.* Paris. 3.

NOTÆ

[m] *Aquilonibus*] Venti frigidi et sicci, sic dicti propter impetum vehementissimum instar aquilæ: Græce Βορέας. Flat inter septemtriones et ortum solstitialem, e regione Cauri. Plin. II. 47.

[n] *Tabescit calore*] 'Tabescere' pro liquescere dixit quoque Ovid. de Icaro, Met. VIII. 'Tabuerant ceræ.'

[o] *Maxime frigidus*] Qui potest aër natura maxime frigidus esse, et calidus tamen, non calore adventitio, ut male Stoicos excusat Lipsius, sed nativo, ut evincit hic locus.

[p] *Quarta pars*] Ignis.

illud atque igneum ita in omni fusum esse natura, ut in eo insit procreandi vis, et causa gignendi; a quo et animantia omnia, et ea, quorum stirpes terra continentur, et nasci sit necesse, et augescere. XI. 29. Natura est igitur,[1] quæ contineat mundum omnem, eumque tueatur, et ea quidem non sine sensu atque ratione: omnem enim naturam necesse est, quæ non solitaria sit neque simplex, sed cum alio juncta atque connexa, habere aliquem in se principatum, ut in homine mentem, in bellua quiddam simile mentis, unde oriantur rerum appetitus. In arborum autem, et earum rerum quæ gignuntur e terra, radicibus inesse principatus putatur. Principatum autem id dico, quod Græci ἡγεμονικὸν vocant;[2] quo nihil in quoque genere nec potest nec debet esse præstantius. Itaque necesse est,[3] illud etiam, in quo sit totius naturæ principatus, esse omnium optimum, omniumque rerum potestate dominatuque dignissimum.

30. Videmus autem,[4] in partibus mundi (nihil est enim in omni mundo, quod non pars universi sit) inesse sensum et rationem. In ea parte igitur,[5] in qua mundi inest principatus, hæc inesse necesse est, et acriora quidem atque majora. [*p.* 32.] Quocirca, sapientem esse mundum,[6] necesse est; naturamque eam, quæ res omnes complexa teneat, perfectione rationis excellere; eoque Deum esse mundum, omnemque vim mundi natura divina contineri. Atque etiam[7] mundi ille fervor, purior, pellucidior, mobi-

---

CAP. XI. 1 *Natura igitur* Paris. 2. 3. M. Statim, *omnem mundum* Glog. Gud. 2. M, G. *eumque tuetur* G. *eumque tutatur* E. Tum, *ratione et sensu* Glog. Paris. 2. 3. Paulo post, *alio conjuncta* G, Manut. Lamb. *in se aliquem principatum* Glog. H M. *aliquem in se principium* G. *quoddam simile menti* Glog. *menti* etiam Red. Paris. 3. Gud. 2.—2 *Græci egemini convocant* A. *in quo genere* M, Paris. 2. E. *in quocunque genere* Red. *in suo genere* Glog. *in suo quoque genere* conj. Heindorf.—3 *Ita necesse est* A B C, Paris. 1. 2. 3. E. Mox, *rerum dominatum et potestate* Thuan. *omnium rerum potestate* La.—4 *Videmus enim* I. *in mundi partibus* Red. Gud. 2. Tum, *sensum atque rationem* Glog. Paris. 1. 3. M E ψ, margo Venet. 1507. Junt. Victor.—5 *In ea igitur parte* Red. Heindorf. Moser. *parte* omittit Gud. 2. *in qua mundus est* Paris. 3. M, Junt. Manut. Lamb. *in qua mundi est* U et Thuan.—6 Red. *mundum esse.* Statim, *naturam quoque eam quæ res complexa*, omisso *omnes*, La. *complexas* Paris. 2. 3. G M. Paulo post, *eoque dicendum est Deum* Glog. probante Heindorf. *mundi divina natura* Junt. Victor. Manut. Lamb.—7 *Atque*

liorque multo, ob easque causas aptior ad sensus commovendos, quam hic noster calor, quo hæc, quæ nota nobis sunt, retinentur et vigent. 31. Absurdum igitur est[8] dicere, cum homines bestiæque hoc calore teneantur, et propterea moveantur ac sentiant, mundum esse sine sensu; qui integro, et puro, et libero, eodemque acerrimo et mobilissimo, ardore teneatur; præsertim cum is ardor, qui est mundi, non agitatus ab alio, neque externo pulsu, sed per se ipse, ac sua sponte, moveatur.[9] Nam quid potest esse mundo valentius, quod pellat atque moveat calorem eum, quo ille teneatur?[10] XII. 32. Audiamus enim Platonem,[1] quasi quendam Deum philosophorum; cui duo placet esse[q] motus, unum suum, alterum externum: esse autem divinius, quod ipsum ex se sua sponte moveatur, quam quod pulsu agitetur alieno. Hunc autem motum in solis animis esse[2] ponit, ab hisque principium motus esse ductum putat. Quapropter, quoniam ex mundi ardore motus omnis oritur, is autem ardor, non alieno[3] impulsu, sed sua sponte, movetur; animus sit, necesse est. Ex quo efficitur, animantem esse mundum. Atque ex hoc quoque intelligi poterit, in eo inesse[4] intelligentiam, quod certe est mundus melior, quam ulla natura. Ut enim nulla pars corporis nostri est,[5] quæ non sit minoris quam nos-

---

est etiam de Bouhierii conjectura Schutz. Moser. Orell. *Atque mundi, &c.* margo Venet. 1507. Manut. *Atque etiam mundi . . . est multo* Lamb. Paulo post, *nobis nota* Red. Heindorf.—8 *Absurdum est igitur* nonnulli codd. Orell. *Absurdum est enim* Red. et Heindorf. Mox, *et sentiant* margo Venet. 1507. Junt. Manut. Lamb. Tum, *et libero et puro* Eliens. Reg. Mediol. margo Venet. 1507. Junt. Victor. Dav.—9 Paris. 2. *neque extrinsecus hoc ab alio accipiat moveatur;* Paris. 3. M *neque extrinsecus ab aliquo hoc accipiat moveatur.*—10 *Nam moveri necesse est multo valentius quod pellat atque motum efficiat, quam quo ille teneatur* Paris. 2. 3. *quo illo teneatur* C.

CAP. XII. 1 *Audiamus nunc Platonem* Glog. Red. Paris. 2. 3. G, La. Mox, *cui duos* Glog. Red. A H, Gud. 2. E O U, Manut. Lamb.—2 Verb. *esse* suspectum est Ernestio et Wyttenb.—3 Glog. Heindorf. Schutz. Moser. *is ardor, qui non alieno.* Alii quoque codd. omittunt *autem*. 'Mihi videtur syllogismus contractus, in quo præstat *autem*.' Orell. *sua sponte moveatur* Red. Heindorf. —4 Paris. 3. Gud. 2. I *in eo esse.* Statim, *quam illa natura* Paris. 1.—5 Red.

NOTÆ

[q] *Duo placet esse*] Vide dialogum, qui Phædrus inscribitur. Decem tamen Platonis motus enumerantur de Divin. lib. 2.

metipsi sumus; sic mundum universum pluris esse, necesse est, quam partem aliquam universi. Quod si ita est, sapiens sit mundus, necesse est: nam ni ita esset, hominem, qui est mundi pars,[6] quoniam rationis est particeps, pluris esse quam mundum omnem, oporteret.

33. Atque etiam si a primis inchoatisque naturis ad ultimas perfectasque volumus procedere, ad Deorum naturam perveniamus, necesse est. Primo[7] enim animadvertimus, a natura sustineri ea quæ gignantur e terra, quibus natura nihil tribuit amplius, quam ut ea alendo atque augendo tueretur. 34. Bestiis autem sensum et motum,[8] dedit, et, cum quodam appetitu accessum ad res salutares, a pestiferis recessum: homini hoc amplius, quod addidit rationem, qua regerentur animi appetitus, qui tum remitterentur, tum continerentur. XIII. Quartus autem gradus[1] et altissimus est eorum qui natura boni sapientesque gignuntur; quibus a principio innascitur ratio recta constansque, quæ supra hominem putanda est, Deoque tribuenda, id est, mundo; in quo necesse est perfectam illam atque absolutam inesse rationem. 35. Neque enim dici potest, in ulla rerum institutione non esse[2] aliquid extremum atque perfectum. Ut enim in vite, ut in pecude,

Reg. Eliens. A B C I, Ascens. Thuan. *est corporis nostri;* Glog. et N *Ut enim nulla est pars, &c.* Paris. 3. Gud. 2. M omittunt *est.* Actutum, *quæ non minoris sit* codd. aliquot, Dav. Lall. Orell. *quæ non minor sit* margo Venet. 1507. Junt. Victor. *quæ non sit minor* Manut. Lamb.—6 A B C H I M N, Paris. 1. 2. 3. *quia esset mundi pars;* G a m. sec. et Victor. etiam *esset.* Mox, *rationis esset* A I M N, Paris. 2. 3.—7 *Prima* B C H N, Paris. 1. Gud. 2. E U, Thuan. *Primo enim animi, quos habemus, a natura sustinent ea* Paris. 2. 3. M. *Primo enim a natura animadvertimus, &c.* Red. *ea a natura sustineri* Paris. 1. Actutum, pro *gignantur*, quod servant Reg. A B C G, Paris. 1. 2. 3. E U, Mediol. Ascens. Victor. Junt. Dav. *gignuntur* G a m. sec. Gud. 2. ψ, alii codd. Manut. Lamb. Schutz. *e terra* omittunt Paris. 2. 3. M. *quibus naturis* Gud. 2. Tum, *quam ut alendo* Glog. Paris. 1. 2. M.—8 Glog. Heindorf. Schutz. Nobb. *et sensum et motum.* Statim, *a pestiferisque* Heindorf. e Glog. *homini hoc amplius* margo Venet. 1507. Manut. Lamb. Heindorf. Schutz. *tum contenderentur* Lamb. in ed. 1566. ipse postea improbavit.

CAP. XIII. 1 *Quartus autem gradus est* B C N, Glog. Red. *Quartus autem est gradus* G H I M K. Statim, *est* omittunt Manut. Lamb. Pro *putanda* Ernesti suspic. *ponenda.*—2 Ita plerique codd. margo Venet. 1507. Manut. Lamb. Dav. Moser. *in illa r. i. non esse* edd. Ascens. Lips. et Orell. *in nulla institutione esse* Victor. *in universa r. i. non esse* e margine Glog. Heindorf. et

(nisi quæ vis obstitit)[3] videmus naturam suo quodam itinere ad ultimum pervenire; atque, ut pictura, et fabrica, ceteræque artes, habent quendam absoluti operis effectum; sic, in omni natura, ac multo etiam magis, necesse est absolvi aliquid ac perfici. Etenim ceteris naturis multa externa, quo minus perficiantur, possunt obsistere: universam autem naturam nulla res potest impedire; propterea quod omnes naturas ipsa cohibet et continet. Quocirca necesse est, esse quartum illum[4] et altissimum gradum, quo nulla vis possit accedere. 36. [p. 33.] Is autem est gradus,[5] [r] in quo rerum omnium natura ponitur: quæ quoniam talis est, ut præsit omnibus, et eam nulla res possit impedire, necesse est, intelligentem esse mundum, et quidem etiam sapientem. Quid autem est[6] inscitius, quam eam naturam, quæ omnes res sit complexa, non optimam dici; aut, cum sit optima, non primum animantem esse, deinde rationis et consilii compotem, postremo sapientem? qui enim potest aliter esse[7] optima? Neque enim, si stirpium similis sit, aut etiam bestiarum, optima putanda sit potius, quam deterrima: nec vero, si rationis particeps sit, nec sit tamen a principio sapiens, non sit deterior mundi potius, quam humana conditio. Homo enim sapiens fieri potest: mundus autem, si in æterno præteriti temporis spatio fuit insipiens, nunquam profecto sapientiam consequetur: ita erit homine deterior. Quod quoniam absurdum est, et sapiens a principio mundus, et Deus, habendus est. 37. Neque enim est quicquam aliud præter mundum, cui nihil[8] ab-

Schutz.—3 Duo codd. Moseri *officit*.—4 Margo Venet. 1507. Manut. Lamb. *illum quartum*. Pro *accedere* codd. aliquot, Victor. Lamb. habent *accidere*.—5 *Is autem gradus est* Manut. Lamb. *Is est autem gradus* de Heindorfii conjectura Schutz. et Moser. Mox, *et ut præsit* Glog. Red. Paris. 1. 2. 3. I O E, Gud. 2. Junt. Victor. Heindorf. Moser. Orell.—6 *Quid est autem* Schutz. et Moser. *est* delendum videtur Beiero ad Offic. tom. II. p. 104. Statim, *quam aut eam* Glog. Red. Manut. Lamb. Heindorf. Schutz.—7 Heindorf. e Glog. et Orell. *aliter potest esse*. Paulo post, *neque vero* Lamb. *potius* post *mundi* deest in Pal. 1.—8 A C G M, Gud. 2. E U, Paris. 2. 3. *quo nihil*.

NOTÆ

[r] *Is autem est gradus*] Doctrinam hanc de mundi anima habet totam Plato, et huc ex eo fonte translata est.

sit, quodque undique aptum[s] atque perfectum expletumque sit omnibus suis numeris[t] et partibus. XIV. Scite enim[1] Chrysippus, ut, clypei causa,[u] involucrum; vaginam autem, gladii; sic, præter mundum, cetera omnia aliorum causa esse generata, ut eas fruges atque fructus quos terra gignit, animantium causa; animantes autem, hominum; ut equum, vehendi causa; arandi, bovem; venandi et custodiendi, canem. Ipse autem homo[2] ortus est ad mundum contemplandum et imitandum, nullo modo perfectus; sed est quædam particula perfecti. 38. Sed mundus, quoniam omnia complexus est, nec est[3] quicquam quod non insit in eo, perfectus undique est. Quid igitur[4] potest ei deesse, quod est optimum? Nihil autem est[5] mente et ratione melius: ergo hæc mundo deesse non possunt. Bene igitur idem Chrysippus, qui, similitudines adjungens, omnia in perfectis et maturis docet esse meliora, ut in equo quam in equulo,[6] in cane quam in catulo, in viro quam in puero; item, quod in omni mundo optimum sit, id in perfecto aliquo atque absoluto esse debere. 39. Est autem nihil mundo[7] perfectius; nihil virtute melius: igitur mundi est

CAP. XIV. 1 *Sicut enim* M. *Sic enim* Paris. 2. *Sic etenim* Paris. 3. Paulo post, *gignat* Red. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell.—2 *Ipse autem homo, qui* Red. Heindorf. Pro *imitandum* Eliens. 1 habet *mirandum*. Tum *est* omittunt Manut. Lamb.—3 Heindorf. e Glog. item Schutz. Moser. Orell. *neque enim est;* Victor. *neque est;* A C G K, Paris. 2. E habent etiam *neque*. Mox, *non sit in eo* I K M, Paris. 2.—4 *Quid ergo* Reg. U. *ei deesse id* B C H I M N, Paris. 2. 3. E, Glog. Heindorf. Moser. Schutz. *quod optimum est* Glog. Heindorf. Schutz.—5 *Nihil est autem* codex unus Moseri, Schutz. Moser. Orell. uti conj. Heindorf.—6 Codd. aliquot, Ascens. Lamb. Heindorf. Schutz. *equuleo;* alii codd. *eculeo*. Mox, pro *item* Manut. habet *jam*.—7 Glog.

NOTÆ

[s] *Undique aptum*] Aptum hic in propria significatione usurpatum est; aptum enim proprie id est, quod bene compactum, a vetere indicativo, 'apio' vel 'apo.' Eodem sensu dictum in Orat. 'Facilius est apta dissolvere quam dissipata connectere.' Et Catull. Carm. XXVIII. 2. 'Aptis sarcinulis et expeditis.'

[t] *Suis numeris*] Locutio, ut opinor, profecta a Pythagoricis, qui numeris numerorumque harmonia omnia generari et componi docuerunt.

[u] *Clypei causa*] De eadem Chrysippi doctrina, de Fin. lib. III. habetur prolixius. Clypeos involucris tegebant, ne situ et rubigine fœdarentur: splendorem enim armorum ad terrorem hostium conferre putabant. Veget. II. 14.

propria virtus. Nec vero hominis natura perfecta est: et efficitur tamen in homine virtus: quanto igitur in mundo facilius! Est ergo in eo virtus: sapiens est igitur,[8] et propterea Deus.

XV. Atque, hac mundi divinitate perspecta,[1] tribuenda est sideribus eadem divinitas;[x] quæ ex mobilissima purissimaque ætheris parte gignuntur; neque ulla præterea sunt admista natura, totaque sunt calida atque pellucida; ut ea quoque rectissime et animantia esse, et sentire atque intelligere, dicantur. 40. Atque ea quidem tota esse ignea,[y] duorum sensuum testimonio confirmari Cleanthes putat, tactus, et oculorum.[z] Nam solis candor[2] illustrior est, quam ullius ignis, quippe qui immenso mundo tam longe lateque colluceat: et is ejus tactus est, non ut tepefaciat solum, sed etiam sæpe comburat: quorum neutrum faceret, nisi esset igneus.[3] Ergo, inquit, cum sol igneus sit, Oceanique alatur humoribus[a] (quia nullus[4] ignis sine pastu

Junt. Lamb. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. *mundo nihil.*—8 Margo Venet. 1507. Junt. Victor. Manut. Lamb. *igitur est.*

CAP. XV. 1 Ita Reg. Eliens. 1. 2. Cantab. U, Mediol. Bonon. 1494. *perfecta* codd. aliquot et Grut. Mox, *quæ ex nobilissima* Vrat. G, Paris. 2. 3. La. E, margo Venet. 1507. Lamb. *quæ quia ex mob. . . perlucida: ea quoque dicuntur* conj. Heindorf. non improbante Moser. Tum, *neque ulla præterea admixta natura tota sunt* suspic. Tenneman.—2 A B C G H I K M N, Gud. 2. E O, Paris. 3. *calor et candor;* Glog. *ardor et candor;* Red. *ardor et calor.* Statim, *est* omittunt codd. aliquot, Manut. Grut. Pro *ullius,* quod servant C M, Paris. 1. Gud. 2. Dav. seqq. *ullus* exhibet margo Venet. 1507. Junt. Manut. Lamb. *qui in immenso* Reg. Red. Heindorf. Schutz. Moser. Orell. Deinde, *ut non tepefaciat* codd. aliquot et Victor.—3 Red. *nisi esset ignis.*—4 Codex unus Oxon. *et nullus.* Idem cod. et K *sine aliquo pastu permanere possit.* Tum, *aut similis* Dav. *ad* ante *victum* omittunt Eliens. 1. Reg. G H M N,

NOTÆ

[x] *Eadem divinitas*] Ante Stoicos solis lunæque divinitatem docuerat Pythagoras et Hermes Trismegistus.

[y] *Tota esse ignea*] Mirum quam diversæ sint veterum de natura stellarum sententiæ. Thales, Anaximander, Anaximenes, igneas quidem, sed nonnihil terræ admixtum esse voluerunt; Xenophanes, nubes ignitas, quæ, quasi extinctæ interdiu, noctu carbonum more reviviscerent; Stoici, purum ignem; Democritus, solem ferrum saxumve ignitum.

[z] *Tactus, et oculorum*] Tactus, quo calor sentitur; oculorum, quibus lumen cernitur.

[a] *Alatur humoribus*] Solem Oceani, lunam potabilium aquarum vaporibus nutriri, opinio fuit Stoicis com-

aliquo possit permanere); necesse est, aut ei similis sit igni quem adhibemus ad usum atque ad victum, aut ei qui corporibus animantium continetur. 41. Atque [5] hic noster ignis, quem usus vitæ requirit, confector est et consumtor omnium; idemque, quocumque invasit, cuncta disturbat ac dissipat. [p. 34.] Contra, ille corporeus, vitalis et salutaris,[b] omnia conservat, alit, auget, sustinet, sensuque afficit. Negat ergo esse dubium, horum ignium sol utri similis sit, cum is quoque efficiat ut omnia floreant, et in suo quæque genere[6] pubescant. Quare, cum solis ignis similis eorum ignium sit qui sunt in corporibus animantium; solem quoque animantem esse oportet, et quidem reliqua astra, quæ oriantur in ardore cœlesti, qui æther, vel cœlum,[c] nominatur. 42. Cum igitur[7] aliorum animantium ortus in terra sit, aliorum in aqua, in aëre aliorum; absurdum esse Aristoteli[d] videtur, in ea parte, quæ sit ad gignenda animalia aptissima, animal gigni nullum putare. Sidera autem æthereum locum obtinent; qui quoniam tenuissimus est, et semper agitatur et viget; necesse est, quod animal in eo gignatur, id et sensu[8] acerrimo, et mobilitate celerrima esse. Quare, cum in æthere astra gignantur, consentaneum est, in iis[9] sensum inesse et intelligentiam;

Gud. 2. Paris. 2. 3. E, Dav.—5 *Atqui* Red. Heindorf. Moser. Nobb. Orell.—6 Red. Heindorf. *in suo quoque genere.*—7 *Cum enim* Reg. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. Paulo post, *ad gignenda animantia* A B C H I N, Gud. 2. E U, Paris. 2. Ascens. margo Venet. 1507. Junt. *ad gignendum animantia* Paris. 3.—8 Codd. aliquot, margo Venet. 1507. Victor. Junt. *idemque sensu;* Manut. *idem et sensu;* Lamb. *idem quoque sensu.* Mox, *celeberrima esse* Paris. 2. 3.—9 A B C G H I N, Junt. Victor. Dav. Heindorf. *in his.* Statim, *esse dicenda* Paris. 3. *esse ponenda* M.

NOTÆ

munis cum Anacreonte, Seneca, Macrobio.

[b] *Et salutaris*] Et ideo sub Æsculapii nomine colebatur. Æsculapius enim est vis salubris de substantia solis, subveniens animis corporibusque mortalium. Macrob. Sat. I. 20.

[c] *Vel cœlum*] Vel a cælando dictum, quasi sideribus cælatum; vel a celando, per antiphrasim, quod minime celetur; vel quod interdiu celetur, noctu appareat; vel a voce Græca, κοῖλον.

[d] *Aristoteli*] Dubito equidem an ea fuerit opinio Aristotelis, quippe qui in Metaph. docet cœlum ingenitum esse, et divinum quoddam animal.

ex quo efficitur, in Deorum numero astra esse ducenda. XVI. Etenim licet videre acutiora ingenia, et ad intelligendum aptiora, eorum qui terras incolant eas in quibus aër sit purus ac tenuis, quam illorum qui utantur crasso cœlo atque concreto. 43. Quinetiam, cibo quo[1] utare, interesse aliquid ad mentis aciem putant. Probabile est igitur, præstantem intelligentiam in sideribus esse, quæ et æthercam mundi partem incolant,[2] et marinis terrenisque humoribus, longo intervallo extenuatis, alantur. Sensum autem astrorum atque intelligentiam maxime declarat ordo eorum, atque constantia: nihil est enim, quod ratione et numero moveri possit sine consilio, in quo nihil est temerarium, nihil varium, nihil fortuitum. Ordo autem siderum, et in omni æternitate constantia, neque naturam[3] significat (est enim plena rationis), neque fortunam, quæ, amica varietati, constantiam respuit. Sequitur ergo, ut ipsa sua sponte, suo sensu ac divinitate, moveantur. 44. Nec vero Aristoteles non laudandus in eo,[a] quod omnia, quæ moventur, aut natura moveri censuit, aut vi, aut voluntate; moveri autem solem, et lunam, et sidera omnia: quæ autem natura moverentur, hæc aut pondere deorsum, aut levitate in sublime,[4] ferri; quorum neutrum astris contingere, propterea quod eorum motus in orbem circumferretur. Nec vero dici potest, vi quadam majore fieri, ut contra naturam astra moveantur: quæ enim[5] potest major esse? Restat igitur, ut motus astrorum sit voluntarius: quæ qui videat,

CAP. XVI. 1 Lamb. *quo cibo.*—2 Glog. Red. Heindorf. *partem incolant mundi;* A B C K, Gud. 2. Victor. *partem mundi incolant;* I *partem mundi incolat.*—3 Markland. conj. *temeritatem.* Statim, *expers rationis* conj. Lamb. *aliena rationis* suspic. Kindervater.—4 Moser. ex uno codice *aut levitate sublime,* uti volebat Heindorf. et sic Orell. Mox, *contingere* est de conjectura Ernestii; *contingeret* habent codd. et reliquæ edd. Tum, *circumque ferretur* G H M N, Junt. Victor. Dav. Orell. *circumque fertur* Paris. 1. Gud. 2. *circumquaque ferretur* Glog. Red. Paris. 3. La. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. —5 *Quæ enim vis* Lamb. *potest esse major* Red. Heindorf. Schutz. Moser.

NOTÆ

[a] *Non laudandus in eo*] An mundum animatum esse senserit Aristoteles, nonnulli dubitant. Dubia res non esset, si librum de cœlo Aristotelis esse constaret.

non indocte solum, verum etiam impie faciat, si Deos esse neget. Nec sane multum interest, utrum id neget, an eos omni procuratione atque actione privet: mihi enim, qui nihil agit, esse omnino non videtur. Esse igitur Deos ita perspicuum est, ut, id qui neget, vix eum sanæ mentis[6] existimem. XVII. 45. Restat,[1] ut, qualis eorum natura sit, consideremus: in quo nihil est difficilius, quam a consuetudine oculorum aciem mentis abducere. Ea difficultas induxit et vulgo imperitos, et similes philosophos[f] imperitorum, ut, nisi figuris hominum constitutis, nihil possent de Diis immortalibus cogitare. Cujus opinionis levitas, confutata a Cotta,[g] non desiderat orationem meam. Sed, cum talem esse Deum certa notione animi[2] præsentiamus, primum, ut sit animans, deinde, ut in omni natura nihil eo sit præstantius; ad hanc præsensionem notionemque nostram, nihil video, quod potius accommodem, [*p.* 35.] quam ut primum hunc ipsum mundum, quo nihil fieri excellentius potest, animantem esse et Deum judicem. 46. Hic, quam volet, Epicurus jocetur,[h] homo non aptissimus ad jocandum, minimeque respiciens[3] patriam;[i] et dicat, se non posse intelligere, qualis sit volubilis et rotundus Deus: tamen ex hoc, quod ipse etiam probat, nunquam me movebit. Placet enim illi esse Deos, quia necesse sit præstan-

Nobb. Orell.—6 Glog. Heindorf. Moser. Schutz. Orell. *sanæ esse mentis;* A, Thuan. *sane mentis.*

Cap. xvii. 1 *Sane restat* codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt. *Restat sane* Red. et Lamb.—2 Codd. aliquot Lambini *ratione animi.* Mox, *ad hanc præsensionem prænotionemque* Glog. Heindorf. Schutz. Deinde, *excellentius fieri* Reg. Eliens. 1. 2. A B C I N, Gud. 2. Paris. 1. 2. 3. Junt. Victor. Dav. Heindorf. *quo excellentius nihil fieri potest, animantem et, &c.* omisso *esse*, G.—3 Ita plurimi codd. et edd. *resipiens* e uno cod. Ursin. Dav. Lall. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. Paulo post, *ipse etiam* A B C H I, Gud. 2. Paris. 1. Eliens. 1. 2. Reg. Mediol. Ascens. margo Venet. 1507. Junt. Victor.

NOTÆ

[f] *Similes philosophos*] Epicureos, quos, in Tusc. lib. iii. 'genus hominum minime malitiosum' vocat.

[g] *A Cotta*] Libro superiore.

[h] *Epicurus jocetur*] Qui Stoicorum Deos volubiles rotundosque, suos pellucidos ac perflabiles, per jocum dicere solebat.

[i] *Respiciens patriam*] Athenas, cujus sales minime sapiebat Epicurus.

tem esse aliquam naturam,[4] qua nihil sit melius. Mundo autem certe nihil est melius. Nec dubium, quin, quod animans sit, habeatque sensum, et rationem, et mentem, id sit melius, quam id [5] quod his careat. 47. Ita efficitur, animantem, sensus, mentis, rationis mundum esse compotem:[6] qua ratione, Deum esse mundum, concluditur. Sed hæc paulo post facilius cognoscentur ex iis [7] rebus ipsis, quas mundus efficit. XVIII. Interea, Vellei, noli, quæso, præ te ferre, vos plane [1] expertes esse doctrinæ. Conum tibi, ais,[k] et cylindrum, et pyramidem [2] pulchriorem, quam sphæram, videri. Novum etiam oculorum [l] judicium habetis. Sed sint ista pulchriora,[3] duntaxat aspectu; quod mihi tamen ipsum non videtur: quid enim pulchrius [m] ea figura, quæ sola omnes alias figuras complexa continet, quæque nihil asperitatis habere, nihil offensionis, potest, nihil incisum angulis, nihil anfractibus, nihil eminens, nihil lacunosum? [4] Cumque duæ formæ præstantes sint, ex solidis,[n] globus, (sic enim σφαῖραν interpretari placet) ex planis autem, circulus aut orbis (qui κύκλος Græce dicitur); his duabus formis contingit solis, ut omnes earum partes sint inter

Dav. Orell.—4 Manut. et Lamb. *aliquam esse naturam.*—5 Voc. *id* suspectum est Ernestio. Statim, *quod iis careat* Victor.—6 Ita codd. fere omnes et plurimæ edd. *rationis compotem esse mundum* G, Moser. et Orell. uti volebat Dav. *animantem esse mundum, et sensus, mentis, rationis compotem* de Heindorfii sententia Schutz.—7 Junt. Victor. Dav. *ex his.*

CAP. XVIII. 1 Glog. Red. Grut. *nos plane.* Actutum, *expertes* E U.—2 Walker. conj. *vel cylindrum, vel pyramidem.*—3 Red. Glog. M *pulchriora ista;* G *pulchriorem esse quam.* Mox, *quid enim est pulchrius* Glog. Red. *quid est enim pulchrius* Heindorf. Schutz.—4 Codd. aliquot et Junt. *laciniosum.* Statim, *formæ præstantissimæ sint* Nonius v. 88. Pro *circulus* idem habet

NOTÆ

[k] *Conum tibi ais*] Conus est figura rotunda in acutum apicem desinens; cylindrus oblonga et rotunda; pyramis quadrata, ex basi paulatim in acumen assurgens; sphæra solida et rotunda.

[l] *Novum oculorum*] Hactenus enim oculorum judicium fuit, figuram rotundam esse omnium pulcherrimam.

[m] *Quid enim pulchrius*] Habetur hæc eadem figuræ sphæricæ commendatio in lib. de Universitate, et hic et ibi translata Timæo Platonis.

[n] *Ex solidis*] Solida geometræ dicunt quæ trinam habent dimensionem, longitudinem, latitudinem, profunditatem: plana quæ geminam, longitudinem et latitudinem.

se simillimæ, a medioque tantum absit extremum, quantum idem a summo;[5] quo nihil fieri potest aptius. 48. Sed, si hæc[6] non videtis, quia nunquam eruditum illum pulverem[o] attigistis; ne hoc quidem physici[p] intelligere potuistis, hanc æqualitatem motus, constantiamque ordinum, in alia figura non potuisse servari? Itaque nihil potest esse indoctius,[7][q] quam quod a vobis affirmari solet. Nec enim hunc ipsum mundum pro certo rotundum esse dicitis: nam posse fieri,[8] ut sit alia figura; innumerabilesque mundos, alios aliarum esse formarum. 49. Quæ, si, bis bina quot[9] essent, didicisset Epicurus, certe non diceret. Sed, dum palato,[10] quid sit optimum, judicat, cœli palatum[r] (ut ait Ennius) non suspexit. XIX. Nam, cum duo sint genera siderum, quorum alterum, spatiis immutabilibus ab ortu ad occasum commeans, nullum unquam cursus sui vestigium

circus, quod verum videtur Orellio.—5 Dav. conj. *quantum medium a summo*: receperunt Heindorf. Schutz. Nobb. Hæc verba desunt in A B C H I M N, La. Paris. 1. 2. 3. *quo nihil potest fieri ineptius* Red.—6 *Sed si hoc* Glog. Red. E U, Ascens. Thuan. Mox, *anne hoc physici quidem* Junt. Manut. *an ne hoc quidem physici* codd. aliquot, etiam Red. G, Gud. 2. E O U ψ, Lamb. Heindorf. Moser. Orell. *in te intelligere*, omisso *potuistis*, Paris. 2. *potuisti* E. *æquabilitatem* Red. Heindorf. Schutz. Orell. uti volebat Dav.—7 N M, Paris. 2. *potest indoctius*, omisso *esse*. Statim, *a nobis* E, Paris. 3.—8 M, Glog. Paris. 2. 3. *nam posse esse;* E *nam posset fieri*. Deinde, *ut alia sit figura* Glog. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell.—9 Ita A B C M, Gud. 2. Paris. 3. O ψ. *bis bina quidem* Paris. 1. I E. *bis bina quid* alii codd. ap. Moser. margo Venet. 1507. Junt. Victor. Statim, *didicissent* M, Paris. 3.—10 *Sed dum Plato* H M, Paris. 2. 3. *optimum sit* M, Glog. *dicat* pro *judicat* E. *cœli palatium* codd. aliquot, margo Venet. 1507. Lamb.

NOTÆ

o *Illum pulverem*] Matheseos studia intellige, quod illius artis magistri figuras suas in pulvere describere consuevissent. Sic in pulvere dum quædam describit Archimedes, occisus est, de Fin. lib. v. Illius pulveris meminimus Tuscul. lib. v. et Pers. Sat. I. 'Nec qui abaco numeros et secto in pulvere metas Scit risisse vafer.'

p *Physici*] Physicos ironice vocat Epicureos, quod physices omnino rudes essent, ut dictum lib. I.

q *Esse indoctius*] Quanquam multi haud sane indocti negarunt mundum esse rotundum. Alii figuram ovi habere, teste Macrob. VII. c. ult. alii literæ ω similem, auctore Plut. in Sympos. alii pineæ nuci. Lactant. v. 24. eos ridet qui cœlum rotundum esse senserunt.

r *Cœli palatum*] Forte *palatium;* si enim in voce jocari placuit, perinde jocus est in 'palatio,' ac in 'palato,' quæ vox Latina non est pro domo splendida.

inflectat;[s] alterum autem continuas conversiones duas[1] iisdem spatiis cursibusque conficiat; ex utraque re et mundi volubilitas (quæ, nisi in globosa forma, esse non posset), et stellarum rotundi ambitus,[t] cognoscuntur: primusque sol, qui astrorum obtinet[2] principatum, ita movetur, ut, cum terras larga luce compleverit, easdem modo his, modo illis ex partibus, opacet. Ipsa enim umbra terræ, soli officiens,[3] noctem efficit: nocturnorum autem spatiorum eadem est æquabilitas,[u] quæ diurnorum; ejusdemque solis tum accessus modici, tum recessus, et frigoris et caloris modum temperant. Circuitus enim solis orbium V et LX et CCC,[4] quarta fere diei parte addita,[x] conversionem conficiunt annuam: inflectens autem sol cursum, tum ad septemtriones, tum ad meridiem, æstates et hyemes efficit, et ea duo tempora, quorum alterum hyemi senescenti[y] adjunctum est,

CAP. XIX. 1 Glog. Red. La. *conversiones non;* G, Eliens. U *continua conversione sui;* Paris. 1. a m. sec. *continuas conversiones suas;* M et Paris. 2. omittunt *duas.* Mox, *et ex utraque re* Paris. 2. 3. *ex utroque* conj. Walker. probante Heindorf. *quæ nisi globosa* Glog. *esse non potest* M, et Paris. 2. 3. Deinde, *rotundi habitus cogn.* Paris. 2. 3.—2 A B C G I M N, Gud. 2. E O ψ, Paris. 1. 2. 3. Glog. Victor. Orell. *tenet.* Statim, *illis partibus* margo Venet. 1507. Junt. Manut. Lamb.—3 Heindorf. et Schutz. de Gesneri conjectura *officientis;* Moser. suspic. *ipsa enim umbra terra s. officiens.* Pro *æquabilitas* codex unus Oxon. et Lamb. habent *æqualitas.*—4 Ita plerique codd. Junt. Dav. seqq. *orbium V defectibus et LX et CCC* margo Venet. 1507. Victor. Manut. *orbium V diebus et LX et CCC* Reg. Lamb. in ed. 1566. Lall. uti ex uno codice volebat Manut. Mox, *cum ad septemtriones* Venet.

NOTÆ

[s] *Vestigium inflectat*] Multi veterum ignoravere, stellis quoque, quæ fixæ dicuntur, suum esse motum, communi totius cœli motui oppositum, qualis est motus solis annuus, diurno ejusdem motui oppositus.

[t] *Rotundi ambitus*] Quod Cicero 'ambitum' stellarum, Plinius 'iter' vocat, Plato περίοδον.

[u] *Est æquabilitas*] Locum sic interpretatur L'Escalopier: Dies noctesque æquales esse, quia videlicet noctes hyeme recuperant, quod æstate deperdunt; adeoque pro æquabilitate æqualitatem supplet. Ego vero lectionem vulgarem probo, sensumque esse hunc puto: Noctium inter se æquabilitatem esse, ut est dierum inter se.

[x] *Diei parte addita*] Eam ob causam dies intercalaris quarto quoque anno additur, ut temporum ratio solis itineri congruat. Plin. II. 8. Qui annus bissextilis dicitur, quod eo anno bis numeretur VI Kal. Martii. Censorin. de Die Natali, c. 17.

[y] *Hyemi senescenti*] Notum est anni tempestates cum ætatibus hominis conferri: pueritiam cum vere, ubi

alterum æstati. [*p.* 36.] Ita, ex quatuor temporum mutationibus, omnium, quæ terra marique gignuntur, initia causæque ducuntur. 50. Jam solis annuos cursus spatiis menstruis luna consequitur; cujus tenuissimum lumen facit proximus accessus ad solem, digressus[5] autem longissimus quisque plenissimum. Neque solum ejus species ac forma mutatur, tum crescendo, tum defectibus in initia recurrendo, sed etiam regio,[z] quæ tum est aquilonaris,[6] tum australis. In lunæ quoque cursu est et brumæ quædam[a] et solstitii similitudo: multaque ab ea manant et fluunt, quibus et animantes alantur augescantque; et pubescant, maturitatemque assequantur, quæ oriuntur e terra. XX. 51. Maxime vero sunt admirabiles[1] motus earum quinque stellarum, quæ falso vocantur errantes:[b] nihil enim errat, quod in omni æternitate conservat progressus et regressus, reliquosque motus, constantes et ratos. Quod eo est admirabilius in his stellis, quas dicimus, quia tum occultantur,[c] tum rursus aperiuntur, tum adeunt,[2] tum rece-

1507. Victor. Tum *senescenti hyemi* G. *est adjunctum* Glog.—5 Lamb. *degressus.*—6 Ita Ascens. Victor. Lamb. Moser. Orell. *aquilonia* Glog. Heindorf. Schutz. Orell. *aquilonalis* Reg. Bonon. 1494. margo Venet. 1507. Junt. Manut. *aquilenta* codd. aliquot, Jac. Gronov. Dav. *aut australis* A B C G H I, Paris. 1. 2. 3.

CAP. XX. 1 Gud. 2. margo Venet. 1507. Hervag. Thuan. Junt. Manut. Lamb. *admirabiles sunt.*—2 Ita cum aliquot codd. Dav. seqq. Cf. Arntzen.

NOTÆ

omnia in herba sunt, spe adhuc latente; juventutem cum æstate, quæ flores jam habet, et spem pleniorem; virilem ætatem cum autumno, cum fructus maturescunt; senectutem cum hyeme, propter canos et frigus.

[z] *Sed etiam regio*] Ea a mathematicis latitudo vocatur, estque discessus ab ecliptica seu media zodiaci linea: ab ea autem nunquam luna discedit plus quam quinque gradibus. Si ad Aquilonem, Septemtrionalis dicitur; Meridionalis, si ad Austrum.

[a] *Brumæ quædam*] Bruma est tempus solstitii hyberni. Solstitium autem hybernum est, cum sol in signo Capricorni versatur, seu in tropico, quod tunc parum videatur ad zodiacum accedere aut ab eo discedere, adeoque stare. Ita luna cum suos quasi tropicos habeat, quos cum attigerit, stare videatur, solstitiorum brumæque similitudinem habet.

[b] *Vocantur errantes*] Non quod incertus vagusque sit cursus, sed quod ambagibus plurimis ferantur, cum reliquorum siderum simplicissimi cursus sint.

[c] *Tum occultantur*] Dicuntur occultari, cum ad solem ita accedunt,

dunt,[d] tum antecedunt, tum subsequuntur, tum celerius moventur, tum tardius, tum omnino ne moventur quidem, sed ad quoddam tempus insistunt. Quarum ex disparibus motionibus magnum annum[e] mathematici nominaverunt, qui tum efficitur, cum solis, et lunæ, et quinque errantium, ad eandem inter se comparationem,[3] confectis omnium spatiis, est facta conversio. 52. Quæ quam longa sit, magna quæstio est;[4] esse vero certam et definitam, necesse est. Nam ea, quæ[5] Saturni stella dicitur, φαίνωνque[6] [f] a Græcis nominatur, quæ a terra abest plurimum, XXX fere annis cursum suum conficit: in quo cursu, multa mirabiliter efficiens, tum antecedendo, tum retardando, tum vespertinis temporibus delitescendo, tum matutinis rursum se aperiendo, nihil immutat sempiternis sæculorum ætatibus, quin eadem iisdem temporibus efficiat. Infra autem hanc, propius a terra, Jovis stella fertur, quæ φαέθων[g] dicitur; eaque eundem XII signorum orbem annis XII conficit; easdemque, quas Saturni stella, efficit in cursu varietates.

ad Plin. Paneg. p. 8. *tum abeunt* A B C G H I K L M N, et edd. fere omnes ante Dav. *tum obeunt* Ascens. *tum abeunt a sole, tum accedunt* conj. Heindorf. Pro *antecedunt* Lamb. habet *accedunt*. Actutum, *tum autem subsequuntur* Eliens. 1. 2. U, Mediol. Victor. Ascens. Junt. Dav. *autem* non agnoscunt Glog. Red. B G M N, Paris. 3. O ψ.—3 Eliens. 1. Dav. Lall. *compositionem*; sed vulg. servant omnes omnino codd. Moseri. *omnibus spatiis* E.—4 Glog. Paris. 2. 3. Heindorf. Moser. *magna est quæstio*; M *quæ quam magna sit, longa est quæstio*; Red. *est magna quæstio*. Mox, *diffinitam* A I G.—5 *Nam quæ*, omisso *ea*, Gud. 2.—6 Lamb. *φαίνων quæ*; Paris. 2. 3. *fænonque*; G *Fanonque*, M *ferionque*; Thuan. *Phenonque*; A *fenonque*. Mox, pro *retardando*

NOTÆ

ut ejus lumine obscurentur; aperiri, cum ab eodem recedunt, et videri incipiunt. Astronomi ortum occasumque Heliacum appellant.

[d] *Tum recedunt*] 'Concitatos' astronomi vocant, quos Cicero ait abire; 'retrogrados,' quos ille recedere. De variis astrorum motibus vide Plin. II. 16. et 17.

[e] *Magnum annum*] De illo consule de Rep. lib. VI.

[f] *Φαίνωνque*] Saturnus Græce, cum pro Deo temporis sumitur, Κρόνος· cum pro planeta, *Φαίνων* dicitur, non *splendens*, ut aliqui male, cum sit hebetissimi luminis, sed *apparens*, quod minime omnium sub radiis solis versetur, diutiusque proinde videatur. Ea nomina a Platone ex Ægypto et Syria invecta sunt.

[g] *Φαέθων*] A *φάω*, *fulgeo*, ob splendorem ita dictus a Platone in Timæo, et Capella, lib. VIII. a Græcis Ζεὺς, ab Ægyptiis Osiris stella.

53. Huic autem proxime[7] inferiorem orbem tenet πυρόεις,[h] quæ stella Martis appellatur; eaque IIII et XX mensibus, VI, ut opinor, diebus minus, eundem lustrat orbem, quem duæ superiores. Infra hanc autem[8] stella Mercurii[i] est. Ea στίλβων[k] appellatur a Græcis; quæ, anno fere vertente, signiferum lustrat orbem,[a] neque a sole longius unquam unius signi intervallo discedit, tum antevertens, tum subsequens. Infima est quinque errantium, terræque proxima, stella Veneris:[9] φωσφόρος[l] Græce, Lucifer Latine dicitur, cum antegreditur solem; cum subsequitur autem, Hesperos.[m] Ea cursum anno conficit, et latitudinem lustrans signiferi orbis, et longitudinem[10] (quod idem faciunt stellæ

[a] *Quæ, intra unius ferme anni spatium, circulum zodiaci evolvit.*

Lamb. habet *retro eundo.* Tum, *delitiscendo* Victor.—7 Ita de Walkeri suspicione edidit Ernesti; *Huic autem proximum* codd. fere omnes et edd. ante Ernesti: *Huic qui proximum* Glog. *Hinc aute mproximum* Paris. 2. 3. Thuan. *proximum* deest in M. Mox, *tenent . . . Mars* E. *tenet stella Martis, quæ πυρόεις appellatur* conj. Walker.—8 Ita margo Venet. 1507. Manut. Lamb. Heindorf. Schutz. Moser. *Infra autem hanc* Junt. Victor. Dav. Orell.—9 *Veneris, quæ* codd. omnes et edd. ante Ernesti, qui de conjectura sua delevit *τὸ quæ*, eumque secuti sunt Schutz. et Nobb. Mox, *Latine dicitur Lucifer* ex uno cod. Moser. et Orell. *Latine Lucifer dicitur* Red. Heindorf. Schutz. Nobb. *Lucifer dicitur Latine* Paris. 1. *appellatur* pro *dicitur* Gud. 2. *tum subsequitur solem* E. *aut* pro *autem* Paris. 3. *cum subs. autem, Græce* Ἕσπερος, *Latine Vesper* Lamb. *cum subs. Vesper Latine, Græce* Ἕσπερος conj. Heindorf. *Hesperus* Heindorf. Schutz. Moser.—10 Gud. 2 omittit *lustrans s. o. et longitudinem.*

NOTÆ

[h] Πυρόεις] Id est, *igneæ et candentis naturæ*, deductum ab *πῦρ*, *ignis.*

[i] *Stella Mercurii*] De situ et ordine trium superiorum planetarum consentiunt omnes ferme veteres recentioresque; at de Sole, Mercurio, Venere, et Luna, variæ sunt opiniones, quarum hic schema habeto: Ptolemæi: 1. Saturnus, 2. Jupiter, 3. Mars, 4. Sol, 5. Venus, 6. Mercurius, 7. Luna.—Plut. Plac. Phil. II. 32. 1. Saturnus, 2. Jupiter, 3. Mars, 4. Sol, 5. Mercurius, 6. Venus, 7. Luna.—Platonis et Ægyptiorum: 1. Saturnus, 2. Jupiter, 3. Mars, 4. Venus, 5. Mercurius, 6. Sol, 7. Luna.—Aristotelis, Procli: 1. Saturnus, 2. Jupiter, 3. Mars, 4. Mercurius, 5. Venus, 6. Sol, 7. Luna.—Anaximandri, Metrodori, Cleanthis: 1. Sol, 2. Luna, 3. Saturnus, 4. Jupiter, 5. Mars, 6. Venus, 7. Mercurius.

[k] Στίλβων] *Micans.*

[l] Φωσφόρος] A *φέρειν*, *ferre*, *φῶς*, *lumen.* Platon. Ἑωσφόρος, *Auroram ferens*, dicitur.

[m] *Hesperos* [Ἕσπερος] Latine *Vesper*, per digamma Græcum, dictus est: sic ab *ἕνετος*, Venetus; Velinus lacus ab *ἕλος*, quæ vox *paludem* sonat.

superiores); neque unquam ab sole duorum signorum intervallo longius discedit,[n] tum antecedens, tum subsequens. XXI. 54. Hanc igitur in stellis constantiam, hanc tantam tam variis cursibus in omni æternitate convenientiam[1] temporum, non possum intelligere sine mente, ratione, consilio. Quæ cum in sideribus inesse videamus, non possumus ea ipsa non in Deorum numero reponere.[2] Nec vero stellæ eæ,[3] quæ inerrantes[b] vocantur, non significant eandem mentem atque prudentiam; quarum est quotidiana, conveniens, constansque conversio: nec habent æthereos cursus, neque cœlo inhærentes, ut plerique dicunt physicæ rationis ignari. Non est enim ætheris ea natura, ut vi sua stellas complexa contorqueat. Nam, tenuis ac perlucens, et æquabili calore suffusus, æther non satis aptus ad stellas continendas videtur. 55. [*p*. 37.] Habent igitur[4] suam sphæram stellæ inerrantes, ab ætherea conjunctione secretam et liberam. Earum autem perennes cursus atque perpetui, cum admirabili incredibilique constantia, declarant in his vim et mentem esse[5] divinam; ut, hæc ipsa qui non sentiat Deorum vim habere, is nihil omnino sensurus esse videatur. 56. Nulla igitur in cœlo nec fortuna, nec temeritas,[6] nec erratio, nec varietas inest; contraque omnis

[b] *Fixæ*.

Actutum, *quidem idem* Paris. 3. *quidem quod idem* M. *qui idem* N. *ne unquam* E. *nunquam* Gud. 2. *a sole* Paris. 2. 3. Gud. 2. Victor. Dav. Heindorf.

CAP. XXI. 1 E *continuantiam*. Mox, *non possumus* Glog. Paris. 2. 3. M, Heindorf. Schutz. Tum, *mente, pactione, consilio* E.—2 Red. Paris. 3. Gud. 2. *ponere*.—3 *Nec vero eæ stellæ* Junt. Victor. Maunt. *Nec vero hæ stellæ* Reg. I M N, Paris. 2. 3. Hervag. Thuan. Dav. Heindorf. *quæ errantes* Ls. Paris. 3. et Paris. 1. a m. sec. *quæ in errantes nominantur* H. Pro *quarum* Paris. 3 habet *quanto*; E *quia*.—4 *Hunc ergo* Gud. 2. *Habent suam igitur* Red. Mox, *stellæ quinque errantes* Glog. Red. Paris. 3. *stellæ errantes* E. *stellæ et quinque errantes et inerrantes* conj. Heindorf.—5 Orell. conj. *inesse*. Statim, *ut* ante *hæc* omittunt Paris. 2. 3. M. *et hæc . . . sentiant* E.—6 Gud. 2. *neque fortuna, neque temeritas*. Pro *varietas*, quod e cod. Eliens. et Clerici conjectura receperunt Dav. Lall. Nobb. et firmant codd. I M, et Paris. 1. *vanitas* habent alii codd. et edd. Pro *ementia*, C M habent *mentita*; E, Hervag. Thuan, Junt. Manut. Lamb. *ea mentita*; G *dementia vel falsa*. Pro *eunt*, A B

NOTÆ

[n] *Longius discedit*] Plinius unius signi dimidiique, seu 46. graduum intervallo, discedere a Sole tantum Venerem tradit.

ordo, veritas, ratio, constantia. Quæque his vacant, ementita[o] et falsa, plenaque erroris, eunt circum terras, infra lunam, quæ omnium ultima est; in terrisque versantur. Cœlestium[7] ergo admirabilem ordinem, incredibilemque constantiam, ex qua conservatio et salus omnium omnis oritur, qui vacare mente putat, is ipse mentis expers habendus est. 57. Haud ergo[8] (ut opinor) erravero, si, a principe investigandæ veritatis, hujus disputationis principium duxero. XXII. Zeno igitur ita naturam definit,[1] [p] ut eam dicat ignem esse artificiosum ad gignendum, progredientem via.[e] Censet enim artis maxime proprium esse, creare et gignere; quodque in operibus nostrarum artium manus efficiat, id multo artificiosius naturam efficere, id est, ut dixi, ignem artificiosum, magistrum artium reliquarum. Atque hac quidem ratione omnis natura artificiosa est, quod habet quasi viam quandam et sectam,[2] quam sequatur. 58. Ipsius vero mundi, qui omnia complexu suo coërcet et continet, natura non artificiosa solum, sed plane artifex,[q] ab eodem Zenone dicitur, consultrix et provida utilitatum opportunitatumque omnium. Atque, ut ceteræ naturæ suis seminibus quæque[3] gignuntur, augescunt, con-

[e] *Progredientem cum aliquo ordine, methodo, et ratione.*

H I K M N, Paris. 1. 2. 3. La. Glog. Victor. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. habent *ea;* Junt. *erunt;* Gud. 2. *tunc;* E *emit.* Deinde, pro *versantur*, quod servant A G H, Paris. 1. 2. 3. M, La. E O U, margo Venet. 1507. Junt. Dav. Lall. seqq. *versatur* exhibent multi codd. Victor. Mannt. Lamb. —7 Ita codd. aliquot, Ernesti, et seqq. probante Dav. *versatur*, *cœlestem* Grut. et al. ante Ernesti.—8 *Hanc igitur* Gud. 2. Red. M. *Haud ego* Paris. 1. a m. pr. *erravere ... duxere* E. *ducam* M.

CAP. XXII. 1 *Zeno autem, &c.* La. *Zeno ergo naturam ita definit* M. *naturam ita diffinit* G. *naturam ita definit* habent etiam Glog. Red. H I K N, Gud. 2. Paris. 1. Eliens. Reg. Mediol. Victor. Dav. Heindorf. Schutz. Nobb. Orell. *naturam sic definit* margo Venet. 1507. Junt. Paulo post, *artium nostrarum* Dav. e codd.—2 Bouh. conj. *et semitam.*—3 Heindorf. conj. in Ad-

NOTÆ

[o] *Ementita*] Meteora, ut vocant, sublunaria intellige.

[p] *Naturam definit*] Eandem Zenonis definitionem refert Laërt. in Zenone, et pluribus explicat Lipsius, Dissert. Physiol. Stoic. I. 6.

[q] *Sed plane artifex*] 'Artificiosi' et 'artificis' discrimen illud est; quod 'artificiosus' sit qui ex arte agat; 'artifex,' qui artis magister et antistes sit.

tinentur; sic natura mundi omnes motus habet voluntarios, conatusque, et appetitiones, quas ὁρμὰς[r] Græci vocant; et his consentaneas actiones sic adhibet, ut nosmetipsi, qui animis movemur, et sensibus. Talis igitur mens mundi cum sit, ob eamque causam vel prudentia vel[4] providentia appellari recte possit, (Græce enim πρόνοια[s] dicitur) hæc potissimum providet, et in his maxime est occupata, primum ut mundus quam aptissimus sit ad permanendum, deinde ut nulla re egeat, maxime autem ut in eo eximia pulchritudo sit, atque omnis ornatus.[5] XXIII. 59. Dictum est[1] de universo mundo; dictum est etiam de sideribus; ut jam propemodum appareat multitudo nec cessantium Deorum, nec ea, quæ agant, molientium cum labore operoso ac molesto. Non enim venis, et nervis, et ossibus continentur, nec iis[2] escis aut potionibus vescuntur, ut aut nimis acres aut nimis concretos humores colligant; nec iis corporibus sunt, ut aut casus aut ictus extimescant, aut morbos metuant ex defatigatione membrorum. Quæ verens Epicurus monogrammos[t] Deos[3] et nihil agentes commen-

dend. *suis quæque seminibus;* recepit Moser. Mox, *et* ante *his* omittit Victor.—4 Verba *vel prudentia, vel* omittunt Reg. G, Gud. 2. U, Junt. Hervag. Thuan. Manut. Lamb. *vel prudentia* omittunt E O ψ. *appellari re possit* Gud. 2. *recte appellari possit* M. *hoc potissimum* E G, Gud. 2. *est maxime occupata* Glog. Red. M.—5 Glog. La. M *atque ornatus,* omisso *omnis.*

CAP. XXIII. 1 *Dicunt enim* Paris. 3. Mox, *dictum etiam est* Eliens. I, Paris. 1. Mediol. Junt. Victor. Manut. Dav. *etiam* omittunt Glog. Red. Paris. 3. *ut jam prope in eodem* Glog. Paris. 3. *ut jam prope in oculis* Glog. a m. sec. *ut jam prope oculis* conj. Heindorf. *non cessantium* H I, Paris. 3. Victor. *ne cessantium* C.—2 Victor. Dav. *nec his;* Junt. Heindorf. omittunt *iis.* Mox, *nec his corporibus* Victor. Dav. *ut casus,* omisso *aut,* Glog. Red. B C G I M N, Paris. 1. 2. 3. E, Victor. Heindorf. Schutz. Nobb. *aut i. pertimescant* G. *ex defetigatione* B C H.—3 *Deos monogrammos* G. *magnanimos Deos* E. *monograminos Deos* ψ. *monogrammos Deos, id est nihil agentes commentus* Glog. Paris. 3. *id est* habent etiam Red. Paris. 2. M. *nihil agentes Deos* E. *monogrammos Deos, id est ad-*

NOTÆ

[r] Ὁρμὰς] De illis vide Tusc. Quæst.

[s] Πρόνοια] Vide lib. de Fin.

[t] *Monogrammos*] A μόνος, *solus*, et γραμμὴ, *linea*. Ita vocantur picturæ lineares, seu adumbratæ tantum, nec dum acceptis coloribus, tabellæ; olim 'sablestæ.' Deinde metaphorice per jocum a Lucilio poëta traducta primum vox ad homines macilentos. Simili joco Dii Epicurei monogrammi dicti sunt, quod non corpus, sed quasi corpus haberent. Cæl. Rhodigin. v. 9. Turneb. Advers. XXVII. 9. et XXIX. 17.

tus est. 60. Illi autem[4] pulcherrima forma præditi, purissimaque in regione cœli collocati, ita feruntur, moderanturque cursus, ut ad omnia conservanda et tuenda consensisse videantur.

Multæ autem aliæ naturæ Deorum, ex magnis beneficiis eorum, non sine causa, et a Græciæ sapientissimis[5] et a majoribus nostris, constitutæ nominatæque sunt. Quicquid enim magnam utilitatem generi afferret humano, [*p.* 38.] id non sine divina bonitate erga homines fieri arbitrabantur. Itaque tum illud, quod erat a Deo natum,[6] nomine ipsius Dei nuncupabant, (ut, cum fruges Cererem[u] appellamus, vinum autem Liberum;[x] ex quo illud Terentii,

Sine Cerere et Libero friget Venus)

61. tum autem res ipsa, in qua vis[7] inest major aliqua, sic appellatur, ut ea ipsa vis nominetur Deus, ut Fides,[y] ut Mens, quas in Capitolio dedicatas videmus proxime a M. Æmilio Scauro;[z] ante autem ab Attilio Calatino[a] erat

umbratos conj. Heindorf.—4 *Illi vero* M, Paris. 2. 3. Glog. Heindorf. *Inest autem* N. Mox, *et tuenda conservandaque* Glog. Red. Heindorf. Schutz.—5 Manut. Lamb. Grut. al. vett. *Græciæ sapientibus.*—6 Glog. Heindorf. Schutz. Nobb. Orell. *a Deo donatum,* uti volebat Dav. *n. i. Dei mei* Gud. 2. *Dei* omittit Paris. 1. Tum, *Cer. ap. unum autem librum* Paris. 3.—7 Ita codd. aliquot, Victor. Manut. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. *ea ipsa vis* alii codd. margo Venet. 1507. Junt. Lamb. *ea ipsa res* ed. Bonon. 1496. et

NOTÆ

[u] *Fruges Cererem*] Quod a Cerere, Opis, et Saturni in Latio regnantis, filia, arandi mos invectus sit. Virg. Geor. I. Eam laudem Osiridi tribuit Tibullus: 'Primus aratra manu solerti fecit Osiris.' Alii Triptolemo. Virgil. Georg. I. 'Uncique puer monstrator aratri.'

[x] *Autem Liberum*] A Libero, Semeles filio, vini inventore. Liber dictus, vel quod in vino, ut veritas, ita libertas; vel quod liba exhibuerit; vel quod Bacchus apud Eleutheras, Bœotiæ urbem, Ἐλεύθερος, *Liber*, vocaretur. Plut. in Quæst. Roman. Fuit et alter quidem Liber a Romanis cum Cerere et Libera consecratus.

[y] *Ut Fides*] De templis Fidei ac Menti Romæ exstructis, vide libros de Divinatione.

[z] *M. Æmilio Scauro*] Qui bis consul an. 638. et 646. de Gallis triumphavit.

[a] *Attilio Calatino*] Aulo, bis cos. et dictatore, quem nonnulli cum M. Attilio Regulo confundunt, quod ejusdem cum illo et nominis et sanguinis fuerit. Val. Max. IV. 4. Primus inter dictatores exercitum extra Italiam duxit. Deprehensus est in agro suo arans, cum a senatu ad rempubl. gubernandam evocatus est. Plin.

Fides[8] consecrata. Vides Virtutis templum, vides[9] Honoris[b] a M. Marcello[c] renovatum, quod, multis ante annis, erat bello Ligustico[d] a Q. Maximo[e] dedicatum.[10] Quid Opis?[f] quid Salutis? quid Concordiæ? Libertatis?[g] Victoriæ?[h] quarum omnium rerum quia vis erat tanta, ut sine Deo regi non posset, ipsa res Deorum nomen obtinuit. Quo ex genere Cupidinis, et Voluptatis,[i] et Lubentinæ[k] Veneris, vocabula consecrata sunt, vitiosarum[11] rerum, neque naturalium; quanquam Velleius aliter existimat: sed tamen ea ipsa vitia naturam vehementius sæpe pulsant. 62. Utilitatum igitur magnitudine constituti sunt ii Dii,[12]

Dav.—8 Ita codd. omnes et edd. ante Lamb. *Spes* de Lambini conjectura receperunt Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell.—9 *Inde Virtutis templum, inde* Glog. Heindorf. Schutz. probante Beier. ad Offic. tom. II. p. 242. 'Inest tamen ambiguitas quædam haud nimis elegans; nam *inde* cum v. *renovatum* jungendum videri potest.' *Orell.*—10 'Difficilis locus: *haud multis ante, &c.* Dav. suspic. *nonnullis ante, &c.* conj. Bouh. *Vides Honoris templum, vides Honoris et Virtutis a M. Marcello renovatum, quibus non multis ante annis erat . . . dedicatum* dubia Garatonii suspic. ad Planc. p. 104. Bonon. Cf. etiam Thorlacii Opusc. vol. I. p. 179. Hase ad Val. Max. I. 1. 8.' *Idem.*—11 Glog. Heindorf. Schutz. *vitiosarum quidem.*—12 Junt. Victor. Dav. Orell. *sunt ei*

NOTÆ

VIII. 8. Dictum jam de illo est Fin. lib. II. et dicetur in libro de Senectute.

[b] *Vides Honoris*] Quæ duo templa ita sita erant, ut ad Honoris ædem nullus, nisi per Virtutis templum, aditus esset.

[c] *M. Marcello*] Filio illius, qui quinquies consul, et Q. Fabii Cunctatoris æmulus fuit.

[d] *Bello Ligustico*] Quod anno 520. a Sempronio Gracco inchoatum, triennio post, coss. Cornelio Lentulo et Lic. Varo, confectum est.

[e] *Q. Maximo*] Qui Verrucosus, et Ovicula dictus, de quo alibi.

[f] *Quid Opis*] De templis Opis, Salutis, Concordiæ, consule libros de Divinatione.

[g] *Libertatis*] Libertatis templum, ex pecunia mulctaticia dedicatum et conditum a Tib. Gracco patre, auctore Livio: ab Ælio Pæto et Corn. Cethego, censoribus, refectum et ampliatum, a Pollione (cum vetustate ruinas faceret) instauratum est. Sueton.

[h] *Victoriæ*] Ejus templum in Palatino fuit, a Postumio, ædili curuli, conditum, M. Attilio Regulo, cos. dedicatum bello Samnitico. Juxta illud fuit ædicula Victoriæ Virgini sacra, quam Porcius Cato vovit. In senatu quoque fuit Victoriæ ara portatilis, quæ senatum ubique sequeretur.

[i] *Cupidinis, et Voluptatis*] De utriusque templis vide libros de Div. et de Leg. lib. II.

[k] *Et Lubentinæ*] Diversa fuit a Venere Libitina, cujus in templo quicquid ad funera pertineret vendebatur.

qui utilitates quasque gignebant. Atque his quidem nominibus, quæ paulo ante dicta sunt a me,[13] quæ vis sit in quoque, declaratur, Deo. XXIV. Suscepit autem vita hominum,[a] consuetudoque communis, ut beneficiis excellentes viros in cœlum fama ac voluntate tollerent. Hinc Hercules,[1] hinc Castor et Pollux, hinc Æsculapius, hinc Liber etiam: (hunc dico[l] Liberum Semele natum, non eum, quem nostri majores[m] auguste sancteque Liberum cum Cerere et Libera consecraverunt: quod quale sit, ex mysteriis intelligi potest. Sed, quod ex nobis natos liberos appellamus, idcirco Cerere nati nominati sunt Liber et Libera; quod in Libera servant, in Libero non item:)[2] hinc etiam Romulus,[3] quem quidem eundem esse Quirinum putant:[n] quorum cum remanerent animi, atque æternitate

[a] *Obtinuit autem usus communis.*

Dii; Glog. Red. margo Venet. 1507. *sunt hi Dii.*—13 Ita B G, Lamb. *a me* A C H I M N, Paris. 1. 2. 3. Gud. 2. E U, Eliens. 1. 2. Reg. Mediol. Bonon. 1494. Victor. Junt. Hervag. Thuan. *in unoquoque* Glog. Heindorf.

CAP. XXIV. 1 Red. *hinc Liber: hunc etiam dico;* Heindorf. conj. *hinc Liber: hunc enim dico;* Glog. omittit *etiam.* Pro *Semele,* quod servant Junt. Victor. Manut. Lamb. *Semela* habent Dav. Heindorf. Orell. *semel natum* Paris. 2. 3. et M. Mox, *Liberum* cum codd. aliquot delerunt Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. uti volebat Walker.—2 Glog. Red. Heindorf. *quod in libero servatur, in libera non item;* Manut. Lamb. Lall. *quod in Libero servant, in Libera non item;* unde Orell. *quod in libero servant, in libera non item.*—3 *Romulum* A B C H I, Paris. 2. Gud. 2. E U. Pro *quidem,* quod servant codd. aliquot, Manut. Grut. Dav. seqq. *quidam* exhibent Glog. Red. C G, Paris. 1. 2. Gud. 2. margo Venet. 1507. Junt. Victor. Lamb. *eundem* omittunt Red. E U. *Quirinum esse* Glog. Paris. 2. M. *quorum enim remanerent* La. et Glog. a m. pr. probantibus Heindorf. et Moser. Tum, *rite Dii* A

NOTÆ

[l] *Hinc Hercules*] Fabularum de Hercule, Castore, Polluce, Æsculapio, originem, curve inter Deos collocati, tradunt Natal. Comes, et Claud. Minos, Commentar. ad Alciati Emblemata.

[m] *Nostri majores*] Templum illis tribus, ab Aulo Postumo dictatore votum, ad Circum Maximum constructum, a T. Cæsare instauratum est. Tacit. Annal. II. Meminit illius templi Lib. liv. XLI. 'Supplicatio,' inquit, 'ad Cereris, Liberi, Liberæque fuit.' Is Liber sol fuit; quo nomine sæpe ab antiquis appellatus est, et a Virgilio: 'Vos, o clarissima mundi Lumina, labentem cœlo quæ ducitis annum, Liber, et alma Ceres.' Libera vero, hoc loco luna est; interdum quoque sumta pro Cerere, interdum pro Venere.

[n] *Quirinum putant*] Mars enim et Janus Quirini quoque dicti sunt. Romulo autem a patribus occiso, Pro-

fruerentur, Dii rite sunt habiti; cum et optimi essent, et æterni.

63. Alia quoque ex ratione,[4] et quidem physica, magna fluxit multitudo Deorum, qui, induti specie humana, fabulas poëtis suppeditaverunt, hominum autem vitam superstitione omni referserunt. Atque hic locus, a Zenone [o] tractatus, post a Cleanthe [5] et Chrysippo [p] pluribus verbis explicatus est. Nam vetus hæc opinio Græciam opplevit, exsectum [b6] Cœlum a filio Saturno, vinctum autem Saturnum ipsum a filio Jove. 64. Physica ratio non inelegans inclusa est in impias fabulas: cœlestem [7] enim, altissimam æthereamque naturam, id est, igneam, quæ per sese omnia gigneret, vacare voluerunt ea parte corporis, quæ conjunctione alterius egeret ad procreandum.[q] XXV. Saturnum autem eum esse voluerunt, qui cursum et conversionem [1] spatiorum ac temporum contineret, qui Deus Græce id ipsum nomen habet. *Κρόνος* enim dicitur; qui est idem *χρόνος*,[2] id est, spatium temporis. Saturnus autem est appellatus, quod saturetur [3] annis: ex se enim natos comesse

[b] *Partibus pudendis privatum.*

B C G I M N, Gud. 2. Mediol. Victor. Dav.—4 *Aliaque e ratione* A. *Aliaque ex ratione* Paris. 1. et Thuan. *Alia quoque e ratione* Victor. Mox, *mult. eorum, qui inducti* I. *inducti* etiam A B C G N, Gud. 2. Paris. 1. 2. 3. E O U, margo Venet. 1507. Junt. Victor.—5 *Atque hic locus primo a Zenone tractatus a Cleanthe* codex unus Oxon. et Lamb.—6 Reg. Red. E *opplevit, sed exsectum;* Eliens. Mediol. Bonon. 1494. Victor. Ascens. margo Venet. 1507. Victor. Dav. *opplevit, scilicet exsectum;* C *Nam cum vetus h. o. G. opplevisset, ex sectum . . . vinctum . . . Jove: physica ratio, &c.* A B I, et Paris. 1. habent etiam *opplevisset.* Heindorf. suspic. *opplevit, esse exsectum.*—7 G U ψ, Pall. Reg. Mediol. *cœlestum;* Gud. 2. O *cœlestium.*

CAP. XXV. 1 Manut. *conventionem.*—2 Schutz. de Heindorfii conjectura *idem, quod χρόνος.* Mox, *id est, temporis spatium* Lamb. Hæc verba delevit Manut.—3 Ita Manut. Lamb. Dav. *saturaretur* A B G I U, Paris. 2. Gud. 2.

NOTÆ

culus, ut plebem concitatam sedaret, dixit eum ad superos evolasse, et Quirinum vocari se velle. Plut. in Rom.

[o] *A Zenone*] Vel in quinque libris Homericarum Quæstionum, vel in eo quem de Poëtica Auditione inscripsit.

[p] *Et Chrysippo*] Forte in fabulosis quæ ad Philomathem scripsit.

[q] *Ad procreandum*] Aliam, cur Cœlus exsectus a Saturno sit, rationem alii afferunt, quia alios Cœlos Tempus, seu Saturnus, nunquam sinet procreari. Nat. Comes, II. 3.

fingitur[r] solitus, quia consumit ætas temporum spatia; annisque præteritis insaturabiliter expletur. Vinctus est autem[4] a Jove, ne immoderatos cursus haberet, atque ut eum siderum vinclis alligaret. Sed ipse Jupiter, id est, 'juvans pater,'[5] quem, conversis casibus[c] appellamus, a juvando, Jovem, a poëtis pater Divumque hominumque dicitur; a majoribus autem nostris Optimus Maximus;[s] [*p.* 39.] et quidem ante Optimus, id est, beneficentissimus, quam Maximus, quia majus est, certeque gratius, prodesse omnibus, quam opes magnas habere. 65. Hunc igitur Ennius, ut supra dixi, nuncupat ita dicens,

Aspice hoc sublime[t] candens, quem invocant omnes
Jovem:

planiusque[6] alio loco idem,

Cui, quod in me est, execrabor hoc, quod[7] lucet,
quicquid est.[d]

Hunc etiam augures nostri, cum dicunt, 'Jove fulgente,[u] tonante:' dicunt enim, 'cœlo fulgente, tonante.'[8] Euripides

[c] *Per aliquam inflexionem obliquorum (ut grammatici vocant) casuum.*

[d] *Cui, quantum in me est, dira imprecabor, et rogabo, ut careat conspectu cœli, quo lucet quicquid existit.*

Vratisl. Glog. margo Venet. 1507. Junt. Victor. Schutz. Moser. Orell. *saturetur* Paris. 3.—4 Ita Manut. Lamb. Grut. *Vinctus autem* Eliens. 1. 2. Reg. B C H I N, Gud. 2. E O U, Paris. 1. 2. 3. Mediol. Victor. Ascens. Hervag. Dav. Schutz. Moser. Orell.—5 Manut. delevit *id est, juvans pater.*—6 *Planius quam* Eliens. B C I M, Paris. 1. 2. 3. Glog. Victor. Dav. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell.—7 Ita Lamb. et seqq. *quo* codd. aliquot et edd. vett. *Qui, quod in me est, execrabor hoc, quo lucet* conj. Gulielm. *Cur? quod in me est; at quod, &c.* codd. aliquot, probante Dav.—8 Ita Victor. et seqq. *cum dicunt, Jovem fulgentem, tonantem* Pal. 1. Gul. Paris. 2. 3. G M, Mars. Hervag. Thuan. *dicunt enim, cœlo fulgente tonante* desunt in Glog. Pal. 2. *dicunt enim, ... et tonante* A C M, Paris. 2. E O U. *hunc etiam augures*

NOTÆ

[r] *Comesse fingitur*] Non comesse solum, sed evomere quoque fingitur; quo temporum vicissitudo significatur. Vide Macrob.

[s] *Optimus Maximus*] Propter beneficia Optimus, propter vim Maximus, appellatus est. Cic. pro Domo sua.

[t] *Aspice hoc sublime*] Versum hunc Ennii octonarium aliqui perperam putant. Senarius est, et sic legendus: 'Aspice hoc Sublime candens,' &c. De illo jam dictum est.

[u] *Jove fulgente*] Formula est artis auguralis, de qua nos ex Alex. ab Alex. alibi.

autem, ut multa præclare, sic hoc breviter: [9]

Vides sublime [x] fusum, immoderatum æthera,
Qui tenero terram [10] circumjectu amplectitur:
Hunc summum habeto Divum: hunc perhibeto Jovem.

XXVI. 66. Aër autem, ut Stoici disputant, [y] interjectus inter mare et cœlum, Junonis nomine consecratur; quæ est soror et conjux Jovis, quod ei similitudo [1] est ætheris, et cum eo summa conjunctio. Effœminarunt [2] autem eum, Junonique tribuerunt, quod nihil est eo mollius. Sed Junonem a 'juvando' credo nominatam. Aqua restabat, et terra, ut essent ex fabulis tria regna [z] divisa. Datum est igitur Neptuno, altero [3] Jovis (ut volunt) fratri, maritimum omne regnum: nomenque productum, ut Portunus [a] a 'portu,' sic Neptunus a 'nando,' [b] paulum primis literis

nostri cum dicunt Jovem fulgentem, tonantem: dicunt enim cælo fulgente et tonante codd. aliquot et margo Venet. 1507. *hunc . . . Jovem fulgentem, tonantem, dicunt enim Jove fulgente, tonante, dicunt in cælo fulgere et tonare* Junt. *hunc etiam augures nostri, cum dicunt Jovem fulgentem, tonantem, &c.* conj. Heindorf. *hunc etiam augures nostri, cum dicunt, 'Jove fulgente tonante,' dicunt, est enim 'cælo fulgente tonante'* suspic. Orell.—9 Bouh. conj. *graviter.* Dav. *breviter* uncis inclusit, delevit Heindorf.—10 *Qui terram tenero* Reg. Eliens. A B C H I M N, Paris. 1. Gud. 2. U, Mediol. margo Venet. 1507. Junt. Victor. Ascens. Hervag. Thuan. Dav. Heindorf. *Qui terras tenero* Red. Glog. *Qui terras teneroque* Paris. 3. La. *circuitu* Red. Paris. 2. 3. *circumjecto* E, Thuan. *circumjectus* ψ. *circumvectu* Manut. Lamb.

CAP. XXVI. 1 Ita Probus Lionis p. 351. Lamb. Dav. Moser. Orell. *quod et similitudo* codd. aliquot, Junt. Victor. Manut. *quod ei et similitudo* Heindorf. in Addend. et Schutz.—2 *Effeminaverunt* A B C G I U. Pro *autem* Gœrenz. ad Legg. I. 23. conj. *enim.* Tum, *nihil esset* Glog. Red. Heindorf. Schutz. *est* omittit Victor.—3 Codd. aliquot *alteri*, uti volebat Lamb. *Nep-*

NOTÆ

[x] *Vides sublime*] Eundem Euripidis locum citat Heraclides Ponticus in Allegoriis: non invenitur inter opera quæ extant Euripidis.

[y] *Ut Stoici disputant*] Eam opinionem non Stoicis, sed Samothracibus, tribuit Macrob. Saturn. III. 4.

[z] *Tria regna*] Nota est fabula, cui locum dedit partitio regnorum a Saturno facta: Jovi orientales regiones; Plutoni occidentales; Neptuno maritimæ obtigerunt. Quod autem Oriens, unde lux oritur, superior sit; Occidens, inferior; hinc superorum rex Jupiter, inferorum Pluto. Lactant. de Falsa Religione, I. 2.

[a] *Portunus*] Portuum Deus; Portumnus quoque, et Melicerta, et Palæmon passim a poëtis vocatur. Virgil. Æneid. V. Alii Porta Portunum dictum volunt, et cum Jano confundunt; quippe qui et claves gerens pingitur.

[b] *Neptunus a nando*] Aliis placet a

immutatis. Terrena autem vis omnis atque natura Diti patri dedicata est; qui 'Dives'[4] (ut apud Græcos Πλούτων), quia et recidant omnia in terras, et oriantur e terris.[c] Is rapuit Proserpinam, quod[5] Græcorum nomen[d] est: ea enim est, quæ Περσεφόνη Græce nominatur; quam frugum semen esse volunt, absconditamque quæri a matre fingunt. 67. Mater autem est a gerendis frugibus Ceres,[6] tanquam 'Geres;'[e] casuque prima litera itidem immutata, ut a Græcis: nam ab illis quoque Δημήτηρ, quasi Γημήτηρ,[f] nominata est. Jam, qui 'magna verteret,' Mavors;[g] Minerva autem, quæ[7] vel 'minueret,' vel 'minaretur.'[h] XXVII. Cumque in omnibus rebus vim haberent maximam prima et extrema, principem in sacrificando Janum esse[i] voluerunt; quod ab 'eundo' nomen est ductum;[1] ex quo

tuno alterum, Jovis, &c. codd. aliquot, Junt. Victor. Mannt. Lamb.—4 Mannt. Lamb. Junt. *qui Dis;* Glog. a m. sec. *qui dictus est;* unde Heindorf. conj. *qui Dives dictus est*, vel *qui Dives dictus*. Mox, *recidunt . . . oriuntur* Probus; *oriuntur* etiam A B C G H I, Paris. 1. 2. 3. E.—5 Ita e cod. Maff. Manut. et seqq. *terris* * * *Cui Proserpinam, quod* B G H N, Paris. 1. 2. U ψ. *cui Proserpina, quod* I, E O. *cujus Proserpina* conj. Dav. *cui Proserpinam nuptam dicunt. Ac Proserpina quidem Græcorum nomen est . . . quam, frugum semen cum sit, esse volunt Deæ filiam absconditamque* suspic. Heindorf.—6 *Ceres dicta* Glog. Heindorf. Schutz.—7 *Jam quia m. v. M. M. a. quia* e codd. Heindorf. et Schutz.

CAP. XXVII. 1 Red. A E, Paris. 1. 3. *dictum;* G. *deductum*. Mox, *per-*

NOTÆ

'natu' Natunus, unde Neptunus; alii a 'nubendo,' seu 'nuptu,' quod mare terras obnubat. Ita Lipsius.

[c] *Oriantur e terris*] Alium, eumque abstrusum Ditis etymon, Macrob. tradit, Somn. Scipion. I. 1.

[d] *Græcorum nomen*] Varro Latinum putat, a 'proserpendo;' quod Luna, quæ Proserpina est, modo in dextram partem, modo in sinistram, cursum flectat.

[e] *Tanquam geres*] Servius, et ab eo Vossius, ab obsoleto verbo 'cereo,' quod est creo, deducit, quod Ceres rerum omnium creatrix sit.

[f] Γημήτηρ] Dorica dialecto, qua γ in δ passim mutatur.

[g] *Mavors*] 'Vortere' enim olim pro 'vertere' dicebatur. Alii ab ἄρης, *fortis*, derivant. Alii vocem Oscam esse tradunt; 'Mamers' enim, 'mavors,' et 'maos,' fortem apud Oscos sonabant. Scal. de Caus. Ling. Lat.

[h] *Vel minaretur*] Nonnulli memoriam eam esse dixerunt, quasi Meminervam. Favet illud Afranii apud Gell. 'Usus me genuit, mater me peperit Memoria.' Festus a 'monendo.'

[i] *Janum esse*] Quod primus templa Diis fecerit, et ritus sacrorum instituerit, meruit ut sibi primum sacrificaretur. Cur autem? Docet Ovid. Fastor. lib. I. 'Ut possis aditum, per me, qui limina servo, Ad quoscumque voles, inquit, habere, Deos.'

transitiones perviæ, Jani;[k] foresque, in liminibus profanarum ædium, januæ nominantur. Nam Vestæ nomen a Græcis est:[2] ea est enim, quæ ab illis 'Εστία[l] dicitur. Vis autem ejus ad aras et focos pertinet. Itaque in ea Dea, quæ est rerum[3] custos intimarum, omnis et precatio et sacrificatio extrema[m] est. 68. Nec longe absunt ab hac vi Dii[4] Penates, sive a 'penu' ducto nomine, (est enim omne, quo vescuntur homines, penus) sive ab eo, quod 'penitus' insident; ex quo etiam Penetrales a poëtis vocantur. Jam Apollinis nomen est Græcum; quem solem esse volunt:[5] Dianam autem, et Lunam, eandem esse putant: cum sol dictus sit, vel quia 'solus' ex omnibus sideribus est tantus, vel quia, cum est exortus, obscuratis omnibus, 'solus' apparet; Luna a 'lucendo' nominata sit: eadem est enim Lucina. Itaque, ut apud Græcos Dianam, eamque[6] Luciferam, sic apud nostros Junonem Lu-

menia Jani E. *primæ Jani* Paris. 1. Tum, *Janæ nominantur* A. *januæ appellantur* I. *januæ vocantur* Paris. 3.—2 Ita Reg. Red. et Lamb. *est* omittunt alii codd. et edd. ante Lamb. *Vestæ enim nomen est a Græcis* G. Actutum, *ea enim quæ* Gud. 2.—3 I, Paris. 1. 2. Gud. 2. E ψ. Victor. *quod est rerum;* Paris. 3. *quidem est rerum.*—4 B H, Paris. 1. Gud. 2. *ab hoc Divi.* Sequens *sive* abest a Paris. 3. et Glog. Tum, *a penu dicti n. est enim quo, &c.* Red. *a penu dicti* etiam B, Gud. 2. *quo vescunt* Paris. 2. *quod vescuntur* N.—5 Paris. 2. 3. M *quem solem volunt.* Mox, *volunt* pro *putant* N. *quod solus* Paris. 2. Tum, *quia ejus ortus* Glog. Paris. 2. 3. M. *obscuratis omnibus aliis* Glog. Paris. 2. 3. M. *obscuritionibus* ψ. *obscuratis aliis omnibus* codd. aliquot Lall. Deinde, *enim* ante *Lucina* omittit Probus ad Virg. Ecl. VI. 31.—6 Lamb. e Probo *eandemque.* Statim, *apud nos* codd. aliquot, Probus, Heindorf. Moser. Orell. Pro *omnivaga,* quod servant A B C G H I K L M N, Glog. Red.

NOTÆ

[k] *Perviæ, Jani*] Jani dictæ portæ ingentes, quæ in viarum capitibus exstrui solitæ, unica tantum janua aditum præbentes. Donat. in Domitiano Suetonii, cap. 13. Ejusmodi Jano marmoreo Augustus Pompeii statuam imposuit. Suet. Fulvius quoque Flaccus tres Janos faciendos curavit. Liv.

[l] 'Εστία] Latine *focus.* Duplex autem Vesta: altera mater Saturni, altera filia: mater, pro terra vulgo sumitur, et a 'vi stando' dicta. Ovid. Fast. IX. 'Stat vi terra sua; vi stando terra vocatur.' Filia ab igne dicta, qui, quia nihil gignit, Vesta virgo censetur. Quod vero domorum exstruendarum prima inventrix fuisse perhiberetur, domorum custos et Dea habebatur, in iisque pingi solebat. Posidon.

[m] *Sacrificatio extrema*] Apud omnes quos quidem legerim auctores, traditur non extremo loco, sed primo, litari in sacris solitum Vestæ.

cinam [n] in pariendo invocant; quæ eadem Diana omnivaga dicitur, non a 'venando,' sed quod in septem numeratur tanquam 'vagantibus.' 69. Diana dicta,[7] quia noctu quasi diem [o] efficeret. Adhibetur autem ad partus, quod ii maturescunt aut septem nonnunquam, aut, ut[8] plerumque, novem lunæ cursibus; qui, quia mensa spatia conficiunt, 'menses' nominantur. [p. 40.] Concinneque, ut multa, Timæus,[p] qui, cum in historia dixisset,[q] qua nocte natus Alexander esset,[9] eadem Dianæ Ephesiæ templum [r] deflagravisse, adjunxit, 'minime id esse mirandum, quod Diana, cum in partu Olympiadis [s] adesse voluisset, abfuisset domo.' Quæ autem Dea ad res omnes 'veniret,' Venerem nostri nominaverunt; atque ex ea potius venustas, quam Venus ex venustate. XXVIII. 70. Videtisne igitur, ut, a physicis rebus, bene atque utiliter inventis, tracta ratio sit ad commenticios et fictos Deos? quæ res genuit falsas opiniones, erroresque turbulentos, et superstitiones pæne aniles. Et formæ enim [t] nobis Deorum, et ætates, et ves-

Reg. edd. vett. Heindorf. Moser. Schutz. Orell. *annivaga* e Probo receperunt Lamb. et Grut. Deinde, *in septem vagatur tanquam venatibus* Probus.—7 *Dictum a dicta est* cod. Monac. unde Moser. conj. *Dictinna dicta, quia*, probantibus Creuz. et Schutz.—8 Voc. *ut* omittunt nonnulli codd. Probus, Manut. Lamb. Grut. Mox, *nominati* Probus.—9 Glog. Red. Heindorf. Schutz. Moser Nobb. Orell. *natus esset Alexander*.

NOTÆ

[n] *Junonem Lucinam*] Juno dicta, quod juvaret in partu; Lucina, quod ejus auspiciis in lucem fœtus prodiret.

[o] *Quasi diem*] Aliis aliter etymus placet; Sol enim Janus, Luna Jana olim appellabatur: quare a Diva Jana, Diviana; a Diviana, Diana, factum est. Ita Voss.

[p] *Timæus*] Historicus Siculus: vixit sub Ptolemæo, Lagi filio; Andromachi filius: scripsit libros rhetoricos 48. sed historiis scribendis celebrior fuit. Quanquam, quod nullo discrimine omnia colligeret, dictus est γραοσυλλεκτρία, *anus collectrix*. Hesych. et Suid. Plura de illo Voss. in Hist. Græcis.

[q] *Historia dixisset*] Plutarchus, non Timæi, sed cujusdam Hegesiæ Magnesii dictum illud esse scribit: quod quoque Cicero 'concinnum,' Plutarch. 'insulsum' vocat, adeoque frigidum, ut ipsum exstinguere debuerit incendium.

[r] *Dianæ Ephesiæ templum*] Unum e septem mundi miraculis, ab Erostrato quodam combustum. Plin. XXXVI. 14. Alex. ab Alex. III. 20.

[s] *Olympiadis*] Matris Alexandri.

[t] *Formæ enim*] De formis, seu imaginibus Deorum, prolixe egit Carta-

titus, ornatusque, noti [1] sunt; genera præterea, conjugia, cognationes, omniaque traducta ad similitudinem imbecillitatis humanæ. Nam et perturbatis animis inducuntur: accipimus enim Deorum cupiditates, ægritudines, iracundias: nec vero, ut fabulæ ferunt, Dii bellis præliisque caruerunt; nec solum (ut apud Homerum) cum duo exercitus contrarios alii Dii ex alia parte defenderent, sed etiam (ut cum Titanis,[2] [u] ut cum Gigantibus) sua propria bella gesserunt. Hæc et dicuntur et creduntur stultissime, et plena sunt futilitatis,[3] summæque levitatis. 71. Sed tamen, his fabulis spretis ac repudiatis, Deus pertinens per naturam cujusque rei, per terras Ceres, per maria Neptunus, alii per alia, poterunt intelligi, qui, qualesque sint;[4] quoque eos nomine consuetudo nuncupaverit, hos Deos et venerari et colere debemus. Cultus autem Deorum est optimus, idemque castissimus [x] atque sanctissimus plenissimusque pietatis, ut eos semper pura, integra, incorrupta et mente et voce veneremur. Non enim philosophi solum, verum etiam majores nostri, superstitionem a religione separaverunt. 72. Nam, qui totos dies precabantur et immolabant, ut sui sibi liberi [5] superstites essent, 'superstitiosi' sunt appel-

CAP. XXVIII. 1 Heindorf. conj. *inventi*. Mox, pro *traducta* H habet *præducta*. Pro *inducuntur* M *includuntur*. Actutum, *accepimus* Glog. G, margo Venet. 1507. Heindorf. Moser. Orell. *cupiditates Deorum* N. *ægritudines iracundas* Gud. 2. *Dii* omittunt Eliens. 1. 2. Reg. Glog. Red. Paris. 2. 3. I M, Gud. 2. E O U ψ, Junt. Victor. Manut. Heindorf. Schutz. Moser. Orell. Deinde, *duos exercitus* Vratisl. C G, Paris. 2. 3. O U ψ, Junt. Manut. Lamb. Dav.—2 *Titanibus* conj. Ernesti. Statim, *sua* cum codd. aliquot omisit Lamb.—3 Augustin. Civ. Dei, IV. 30. et cod. Ursin. *vanitatis;* Glog. Red. Heindorf. *scurrilitatis*.—4 A B C G H M, Paris. 3. Gud. 2. Junt. Victor. Manut. Grut. *sunt*, probante Moser. improbante vero Ernesti. Mox, *has Deos venerari* Paris. 2. 3. M, Glog. Heindorf. Schutz. Nobb. *quos Deos et venerari* margo Venet. 1507. Victor. Manut. Lamb. *et colere debeamus* Lamb. *et colere deberemus* La.—5 Ita edd. post Ernesti; *ut sibi sui liberi* Eliens. 1. 2. Reg. U, Mediol. Bonon. 1494. margo Venet. 1507. Ascens. Victor. Junt.

NOTÆ

rius, quem consule.

[u] *Cum Titanis*] Horum quoque cum Diis pugnam cecinit Hesiodus; hinc et Homero et Hesiodo civitate sua interdixit Plato, quod hic Γιγαντομαχίαν, ille Θεομαχίαν, scripserit.

[x] *Idemque castissimus*] De casto cultu Deorum, vide quid a nobis dicatur lib. de Leg. in eam legem, 'Ad Divos adeunto caste.'

lati; quod nomen postea latius patuit. Qui autem omnia, quæ ad cultum Deorum pertinerent, diligenter retractarent,[6] et tanquam relegerent, sunt dicti 'religiosi,' ex relegendo, ut elegantes ex eligendo, tanquam a diligendo diligentes, ex intelligendo intelligentes: his enim in verbis omnibus inest vis legendi eadem, quæ in religioso. Ita factum est in superstitioso et religioso,[7] alterum vitii nomen, alterum laudis. Ac mihi videor satis, et esse Deos, et quales essent, ostendisse.

XXIX. 73. Proximum est, ut doceam, Deorum[1] providentia mundum administrari. Magnus sane locus,[2] et a vestris, Cotta, vexatus: ac nimirum vobiscum omne certamen est. Nam vobis,[a] Vellei, minus notum est, quemadmodum quidque dicatur. Vestra enim solum legitis; vestra amatis: ceteros, causa incognita, condemnatis. Velut a te ipso, hesterno die,[b] dictum est, anum fatidicam *Πρόνοιαν* a Stoicis induci, [id est, providentiam]:[3] quod eo errore dixisti, quia existimas ab his providentiam[4] fingi quasi quandam Deam singularem, quæ mundum omnem gubernet et regat: sed id præcise dicitur; 74. ut, si quis dicat, Atheniensium rempublicam consilio regi, desit illud, 'Areopagi.'[5] [y] Sic, cum dicimus, providentia mundum admi-

[a] *Epicureis.* [b] *Libro superiore.*

Mannt. Dav. *ut sui liberi sibi* Lamb. *ut sibi liberi sui* Red. *ut filii eorum aut sui liberi sibi* K. Mox, *patuit postea latius* Eliens. A B C I M, Paris. 1. Gud. 2. Mediol. margo Venet. 1507. Junt. Victor. Dav. Heindorf. Moser. Orell. —6 Mannt. Lamb. *pertractarent.* Mox, *religiosi dicti sunt* Red. Heindorf. Schutz. *religiosi ex legendo* C. *ex legendo, tanquam legendo delegendis* A. *ut* ante *elegantes* omittunt A B C I K M, Paris. 1. 2. *itemque ex diligendo* Glog. Heindorf. Schutz. *itemque a diligendo* Nobb. *et tanquam a diligendo* Dav. Tum, *et ex intelligendo* Red. Heindorf.—7 Codd. aliquot, margo Venet. 1507. et Junt. omittunt *et religioso.* Verba, *in superstitioso et religioso,* de Ernestii sententia uncis incluserunt Schutz. Moser. Nobb. defendit Heindorf.

CAP. XXIX. 1 Glog. Red. Heindorf. Schutz. *eorum,* probante Moser.—2 Margo Venet. 1507. Junt. Victor. Dav. *locus est.* Statim, pro *ac* codex unus Oxon. et Lamb. exhibent *at;* Glog. *hac;* Heindorf. conj. *hoc.*—3 Hæc, *id est, providentiam* omittunt codd. Ursini, item Dav. Heindorf. Moser.—4 Red. Heindorf. Schutz. *providentiam ab his.*—5 *Areopagi* margo Venet. 1507.

NOTÆ

[y] *Areopagi*] Senatus Atheniensium, dictus ab Ἄρειος πάγος, *Martius collis.* Marti consecratus est, quod Mars primus in eo colle causam dixerit, inter-

nistrari, deesse arbitrator, 'Deorum.' Plene autem et perfecte sic dici existimato, providentia Deorum mundum administrari. Ita salem istum, quo caret vestra natio, in irridendis nobis nolitote[6] consumere: et, mehercle, si me audiatis, ne experiamini quidem. Non decet: non datum est:[a] non potestis. [*p.* 41.] Nec vero hoc in te unum convenit, moribus domesticis ac nostrorum hominum urbanitate limatum;[7] sed, cum in reliquos vestros, tum in eum maxime, qui ista peperit, hominem sine arte, sine literis, insultantem in omnes, sine acumine ullo, sine auctoritate, sine lepore. XXX. 75. Dico igitur providentia Deorum mundum, et omnes mundi partes et initio constitutas esse, et omni tempore administrari: eamque disputationem tres in partes nostri fere dividunt;[1] quarum pars prima est, quæ ducitur ab ea ratione, quæ docet esse Deos: quo concesso, confitendum est, eorum consilio mundum administrari. Secunda est autem, quæ docet, omnes res subjectas esse naturæ sentienti, ab eaque [omnia][2] pulcherrime geri: quo constituto, sequitur ab animantibus principiis eas esse generatas. Tertius locus est,[3] qui ducitur ex admiratione rerum cœlestium atque terrestrium.

Heindorf. Schutz. Mox, *deest arbitror* Glog. Red. La. *deesse arbitrato* A B C, Gud. 2. O. *deesse arbitror* E U ψ, Ascens. Hervag. *deesse arbitrio* H I, Paris. 2. *deese arbitratu* Paris. 3. *deest arbitratus* M.—6 Glog. Red. Heindorf. Schutz. *nolite.* Mox, *ne experimini* Lamb. 'Volebatne *experiemini?*' Orell.—7 Ita Manut. Lamb. Schutz. Moser. Nobb. Orell. *in te uno . . . limato* omnes fere codd. margo Venet. 1507. Junt. Victor. Dav. Heindorf. *in te omnino . . . limatum* de Walkeri conjectura Lall. *una* pro *uno* conj. Dav. Paulo post, *ullo* omittunt Glog. G M, La. Paris. 2. 3.

CAP. XXX. 1 Red. Heindorf. Schutz. Nobb. *fere dividunt nostri.* Mox, *prima pars* Glog. Red. Reg. Eliens. B C H M N, U, Mediol. Dav. Schutz. Orell.—2 Voc. *omnia* de Pearcii sententia uncis inclusit Ernesti. Statim, *ea esse generata* de Bouhierii et Davisii conjectura dedit Orell. *eam esse generatam* codd. plerique, margo Venet. 1507. Junt. Victor. Manut. Lamb. Dav. *esse omnia generata* Red. *omnia esse generata* de Heindorfii sententia Schutz. et Nobb. *eum esse generatum* conj. Walker. *eas esse generatas* Ernestii conj. recepit Moser.—3 *Tertius est locus* A B C H I M N, Gud. 2. Paris. 1. Glog.

NOTÆ

fecto Halirrhotio, homine impuro. De Areopago copiose Sigon. de Rep. Athen. III. 2.

[a] *Non decet: non datum est*] Non decet id vos homines sine arte et literis; non datum est vobis hominibus sine auctoritate; non potestis, homines sine lepore.

76. Primum igitur aut negandum est Deos esse [4] (quod et Democritus simulacra,[a] et Epicurus imagines, inducens, quodam pacto negat); aut, qui Deos esse concedant, iis fatendum est, eos aliquid agere, idque præclarum: nihil est autem præclarius mundi administratione: Deorum igitur consilio administratur. Quod si aliter est, aliquid profecto sit, necesse est, melius,[5] et majore vi præditum, quam Deus, quale id cumque est, sive inanima natura,[b] sive necessitas[c] vi magna incitata, hæc pulcherrima opera efficiens, quæ videmus. 77. Non est igitur natura Deorum [6] præpotens, neque excellens, siquidem ea subjecta est ei vel necessitati, vel naturæ, qua cœlum, maria, terræque regantur. Nihil autem est[7] præstantius Deo: ab eo igitur necesse est mundum regi. Nulli igitur est[8] naturæ obediens aut subjectus Deus. Omnem ergo regit ipse naturam:[9] etenim, si concedimus, intelligentes esse Deos, concedimus[10] etiam providentes, et rerum quidem maximarum. Ergo, utrum ignorant, quæ res maximæ sint,

Red. Eliens. Mediol. margo Venet. 1507. Junt. Victor. Dav. Schutz. Nobb. *qui dicitur* A C H, Paris. 2. Gud. 2. E. *ex administratione* M, Paris. 1.—4 A I M N, Paris. 1. Gud. 2. Eliens. Reg. Vratisl. U, Mediol. Dav. Heindorf. Orell. *esse Deos.* Statim, voc. *Epicurus* suspectum Ursino et Ernestio. Tum, *his fatendum* Junt. Victor. Dav. Paulo post, *administratur mundus* codd. aliquot, Manut. Lamb. Heindorf. Schutz.—5 E codd. aliquot Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. *necesse est esse melius.* Mox, pro *Deus* al. habent *Deos.* Deinde, *necessitatis* Schutz. errore typogr.—6 *Deorum* omittunt G E U, La. a m. sec. probantibus Creuzer. et Moser. *ei* post *subjecta est* omittunt Glog. et Heindorf. Tum, *terra mariaque regantur* Red. Heindorf. Schutz. Nobb. *maria, terræ regantur* cum codd. aliquot Victor. Lamb. Dav. Orell. *reguntur* A B C H I. *gignuntur* H.—7 *Nihil est autem* A B C H I M N, Paris. 2. Gud. 2. Eliens. U, Reg. Mediol. al. vett. Dav. Heindorf. Schutz. Orell. Mox, *mundum necesse est regi* multi codd. Victor. Dav.—8 *Nihil est igitur* Paris. 2. Glog. Red. Heindorf. Schutz. Nobb.—9 Red. et Heindorf. *Omnem igitur ipse naturam regit;* Moser. *Omnem ergo ipse naturam regit.*—

NOTÆ

[a] *Democritus simulacra*] Democriti simulacra, et Epicuri imagines, verbo solo differunt; ab utroque εἴδωλα interdum vocantur; interdum ἄτομα, *indivisibilia;* λόγῳ θεωρητὰ, *sola ratione spectabilia;* ἀμέτοχα κενοῦ, *vacuum minime participantia;* ingenerata, incorrupta, &c.

[b] *Sive inanima natura*] Quod multi veteres senserunt, teste Platone de Leg. lib. x.

[c] *Sive necessitas*] Sic fatum ab Epicureis vocabatur, et ab Horat. Od. I. 35. 'Te semper anteit sæva necessitas.'

quoque hæ[11] modo tractandæ et tuendæ; an vim non habent, qua tantas res sustineant et gerant? At et ignoratio rerum aliena naturæ Deorum est; et sustinendi muneris propter imbecillitatem difficultas minime cadit in majestatem Deorum. Ex quo efficitur id, quod volumus, Deorum providentia mundum administrari. XXXI. 78. Atqui necesse est, cum sint Dii (si modo sint,[1] ut profecto sunt), animantes esse, nec solum animantes, sed etiam rationis compotes, inter seque quasi civili conciliatione et societate conjunctos, unum mundum, ut communem rempublicam atque urbem aliquam, regentes. 79. Sequitur,[2] ut eadem sit in his, quæ in genere humano, ratio, eadem veritas utrobique sit, eademque lex; quæ est recti præceptio, pravique depulsio. Ex quo intelligitur, prudentiam quoque et mentem a Diis[3] ad homines pervenisse: ob eamque causam, majorum institutis, mens, fides, virtus, concordia, consecratæ, et publice dedicatæ sunt. Quæ qui convenit penes Deos esse negare, cum eorum[4] augusta et sancta simulacra veneremur? Quod si inest in hominum genere mens, fides, virtus, concordia; unde hæc in terras,[5] nisi a superis, defluere potuerunt? Cumque sint in nobis consilium, ratio, prudentia; necesse est, Deos hæc ipsa habere majora, nec habere solum, sed etiam his uti in maximis et optimis rebus. 80. Nihil autem est[6] nec majus nec melius mundo: necesse est ergo, eum Deorum consilio et providentia administrari. Postremo, cum satis docuerimus, hos esse

10 Red. Heindorf. Schutz. *concedemus.*—11 Victor. et Orell. *eæ.*

Cap. XXXI. 1 Ita plurimi codd. et edd. ante Heindorf. qui e cod. Glog. recepit *sunt*, eumque secuti Schutz. Moser. Nobb. Orell.—2 *Sequitur igitur* conj. Heindorf. Mox, *sit in iis* Victor. Orell. *humano in genere* codd. aliquot, Victor. Dav. Heindorf. Schutz. Nobb. *sit* post *utrobique* omittit Victor. *utrobique* omittit ψ. *eadem virtus et veritas utrobique sit* conj. Heindorf. Pro *præceptio* Paris. 2. 3. M, La. habent *receptio.*—3 Paris. 1. *ac mentem ab eis;* Victor. *et m. a Deis.* Actutum, *ad h. provenisse* E.—4 *Quas qui . . . earum* conj. Bouh.—5 A B C M, Gud. 2. O U ψ, Paris. 1. 2. Junt. Victor. Dav. Heindorf. *in terram;* E *in terra;* K *in terris.* Actutum, *nisi ab his superis* B H I. *nisi ab his*, omisso *superis*, Paris. 1. Pro *sint*, quod servant A B C G H I M N, Paris. 1. 2. 3. Gud. 2. E O U, Glog. Red. et edd. post Ernesti, *sit* exhibent Manut. Lamb. Grut.—6 *Nihil est autem* Heindorf. Schutz. Orell. *Nihil autem*, omisso *est*, M I N, Paris. 3. Glog. Victor. Mox, *ergo Deorum c. et p. eum administrari* Glog. Red. Hein-

Deos, quorum insignem vim et illustrem faciem videremus, [*p.* 42.] solem dico, et lunam, et vagas stellas, et inerrantes, et cœlum,[7] et mundum ipsum, et earum rerum vim, quæ inessent in omni mundo, cum magno usu et commoditate generis humani; efficitur, omnia regi divina mente atque providentia.[8] Ac de prima quidem parte satis dictum est.

XXXII. 81. Sequitur, ut doceam, omnia subjecta esse naturæ,[1] eaque ab ea pulcherrime regi. Sed, quid sit ipsa natura, explicandum est ante breviter; quo facilius id, quod docere volumus,[2] [d] intelligi possit. Namque alii naturam [e] censent esse [3] vim quandam sine ratione, cientem motus in corporibus necessarios: alii autem,[f] vim participem rationis atque ordinis, tanquam via progredientem, declarantemque, quid cujusque rei causa efficiat, quid sequatur; cujus solertiam nulla ars, nulla manus,[4] nemo opifex, consequi possit imitando. Seminis enim vim esse tantam, ut id, quanquam sit perexiguum, tamen si inciderit in concipientem comprehendentemque naturam, nactumque sit materiam, qua ali augerique possit, ita fingat [5] et efficiat in suo quidque genere; partim ut tantummodo per stirpes alantur suas, partim ut moveri etiam, et sentire, et appetere possint, et ex sese similia sui gignere. 82. Sunt

dorf. Schutz. Nobb.—7 Vocc. *et cœlum* suspecta sunt Heindorfio.—8 A B C, G a m. sec. Eliens. 1. 2. Mediol. Ascens. Dav. Heindorf. Orell. *prudentia;* Gud. 2 omittit *atque providentia.*

CAP. XXXII. 1 Glog. et Heindorf. *naturæ sentienti.* Pro *regi,* A B C I, Paris. 1. 2. 3. Gud. 2. Eliens. 1. 2. Reg. U, Mediol. Junt. Victor. Dav. Heindorf. Schutz. Nobb. *geri.*—2 Priscian. p. 848. Putsch. Victor. Dav. *volimus.* —3 Glog. Red. Junt. Victor. Heindorf. Schutz. Orell. *esse censent.* Mox, pro *vim* Bouh. suspic. *ignem.*—4 Glog. et Heindorf. *nulla manus efficiat.* —5 Glog. Heindorf. Schutz. Nobb. *effingat.* Paulo post, *sui similia* Glog.

NOTÆ

[d] *Docere volumus*] Priscianus, lib. IX. citat hunc locum, et in eo ait a Cicerone scriptum *volimus* pro *volumus.*

[e] *Namque alii naturam*] Puta, Strato, physicus, teste Lactant. libro de Ira Dei, cap. 10. Hippocrates, Epidem. VI. Epicurus, qui omnia naturæ nomine appellavit.

[f] *Alii autem*] Puta, Plato in Philebo, quem Stoici secuti sunt.

autem, qui omnia naturæ nomine appellent,[6] ut Epicurus, qui ita dividit,[g] omnium, quæ sint, naturam esse corpora et inane, quæque his accidant.[h] Sed nos cum dicimus, Natura constare administrarique[7] mundum, non ita dicimus, ut glebam, aut fragmentum lapidis, aut aliquid ejusmodi, nulla cohærendi natura; sed ut arborem, ut animal, in quibus nulla temeritas, sed ordo apparet, et artis quædam similitudo. XXXIII. 83. Quod si ea, quæ a terra stirpibus continentur, arte naturæ vivunt et vigent; profecto ipsa terra eadem vi continetur, et arte naturæ;[1] quippe quæ, gravidata seminibus, omnia pariat et fundat ex sese, stirpes amplexa alat et augeat, ipsaque alatur vicissim a superis externisque naturis. Ejusdemque exspirationibus aër[2] alitur, et æther, et omnia supera. Ita, si terra natura tenetur et viget, eadem ratio in reliquo mundo est. Stirpes enim terræ inhærent: animantes autem aspiratione[3] aëris sustinentur; ipseque aër nobiscum videt,[i]

Red. Heindorf. Moser.—6 Glog. *appellant*.—7 Voc. *administrarique*, suspectum Marklando Epist. Crit. p. 25. et Heindorfio, delevit Schutz. Verba, *nulla cohærendi natura*, suspecta etiam Marklando l. l. *sola cohærendi natura* conj. Walker. receperunt Lall. et Schutz. *nulla nisi cohærendi natura* suspic. Heindorf. *una cohærendi natura* suspic. Dav. *nulla coalescendi natura* conj. Lamb. Deinde, *aut animal* Red. Heindorf.

CAP. XXXIII. 1 Codd. aliquot et edd. vett. *et arte naturæ*. Hæc verba suspecta sunt Davisio; *et arte* omittunt Glog. Heindorf. Schutz. uncis inclusit Nobb. Mox, *et ex sese stirpes* codd. aliquot, Red. Heindorf.—2 Glog. A B C G M, Paris. 1. 2. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. *et aër*. Pro *supera* Manut. et Lamb. habent *sidera*.—3 Al. ap. Schutz. *spiratione*. Statim, *ipseque aër ubicumque vivit, ubicumque audit, nobis consonat* Red. *ipseque aër nobis, ubicumque videmus, lucet, ubicumque audimus, nobis sonat* conj. Heindorf.—

NOTÆ

[g] *Ita dividit*] Tria rerum principia agnoscebat Epicurus: 1. corpora, sive atomos; 2. inane; 3. utrorumque accidentia, teste Plutarcho; teste Laërtio, duo tantum. Lucretius quoque duorum duntaxat meminit: 'Omnis ut est igitur per se natura, duabus Consistit rebus, quæ corpora sunt et inane.'

[h] *Quæque his accidant*] Duo apud Epicurum accidentium genera in atomis; *conjuncta*, συμπτώματα et *eventa*, συμβεβηκότα. 'Conjuncta' sunt magnitudo, figura, pondus; 'eventa' concursus, connexio, positio, ordo, &c. Inanis autem accidentia erant infinitas, immobilitas.

[i] *Nobiscum videt*] Non quo nos videmus, modo quem dialectici vitalem vocant; sed quod absque aëre videre nequeamus.

nobiscum audit, nobiscum sonat: nihil enim eorum sine eo fieri potest. Quinetiam movetur nobiscum: quacumque enim imus, quacumque movemur, videtur quasi locum dare, et cedere.[4] 84. Quæque in medium locum[k] mundi, qui est infimus, et quæ a medio in superum, quæque conversione rotunda circum medium feruntur, ea continentem mundi[5] efficiunt unamque naturam. Et, cum quatuor sint genera[6] corporum,[l] vicissitudine eorum mundi continuata natura est. Nam ex terra, aqua; ex aqua, oritur aër; ex aëre, æther: deinde retrorsum vicissim ex æthere, aër; ex aëre, aqua;[7] ex aqua, terra infima. Sic naturis his, ex quibus omnia constant, sursum, deorsum,[8] ultro, citroque, commeantibus, mundi partium conjunctio continetur; 85. quæ aut sempiterna sit, necesse est, hoc eodem ornatu, quem videmus, aut certe perdiuturna, permanens ad longinquum et immensum pæne tempus. Quorum utrumvis sit,[9] sequitur, natura mundum administrari. Quæ enim classium navigatio, aut quæ instructio exercitus, aut rursus (ut ea, quæ natura efficit, conferamus) quæ procreatio vitis aut arboris, [*p.* 43.] quæ porro animantis figura conformatioque membrorum, tantam naturæ solertiam significat, quantam ipse mundus? Aut igitur nihil est,[10] quod sentiente natura regatur, aut mundum regi confitendum est. 86. Etenim, qui reliquas naturas omnes earumque semina contineat, qui potest ipse non natura administrari? ut,

4 Glog. Red. *concedere.*—5 N omittit *mundi.* Actutum, *efficiunt* omittunt G M, La. Paris. 2. 3. *naturam habent* G M N, La. Paris. 3. *ea continentem mundi eamque efficiunt naturam* conj. Heindorf.—6 Ita G H M, Paris. 1. 2. 3. Gud. E O U ψ, Eliens. 1. 2. Mediol. *genera sint* codd. aliquot, Victor. Dav.—7 A B C I, Paris. 1. 2. 3. Gud. 2. E O U ψ, Eliens. 1. 2. Reg. Glog. Mediol. Junt. Victor. Dav. Heindorf. *aër; inde aqua;* Red. et M *aër; deinde ex aëre aqua.*—8 Codd. aliquot et Dav. *sursus, deorsus;* Glog. Red. *sursum et deorsum.* Actutum, *ultro, citro,* omisso *que,* A B C I N, Paris. 1. 2. Gud. 2. E O U, Glog. Dav. Heindorf. Moser. Orell. Cf. Beier. ad Offic. tom. I. p. 135.—9 A B C G I N, Gud. 2. Paris. 1. 2. Heindorf. Orell. *utrumvis ut sit;* Pricæus ad Apul. Oud. tom. III. p. 248. *utrum utrum sit.*—10 *Aut nihil igitur*

NOTÆ

[k] *Medium locum*] Vulgo 'centrum,' quæ vox Græca, temporibus Ciceronis nondum Latina. A Plinio primum usurpata est, l. XVIII. 29.

[l] *Genera corporum*] Aristoteles quintum quoddam agnoscit, cœlorum materiam.

siqui[11] dentes et pubertatem[a] natura dicat existere, ipsum autem hominem, cui ea existant, non constare natura; non intelligat, ea, quæ efferant[b] aliquid ex sese, perfectiores habere naturas,[12] quam ea quæ ex iis efferantur. XXXIV. Omnium autem rerum, quæ natura administrantur, seminator et sator et parens (ut ita dicam), atque educator et altor,[1] est mundus; omniaque, sicut membra et partes suas, nutricatur[c] et continet. Quod si mundi partes administrantur, necesse est mundum ipsum natura administrari; cujus quidem administratio nihil habet in se, quod reprehendi[m] possit. Ex iis enim naturis quæ erant, quod effici potuit optimum,[2] effectum est. 87. Doceat ergo[3] aliquis potuisse melius. Sed nemo unquam docebit:[4] et, si quis corrigere aliquid volet, aut deterius faciet, aut id, quod fieri non potuit, desiderabit. Quod si omnes mundi partes ita constitutæ sunt, ut neque ad usum meliores potuerint esse, neque ad speciem pulchriores; videamus, utrum ea fortuita sint,[5] an eo statu, quo cohærere nullo modo potuerint, nisi sensu moderante, divinaque providentia. Si ergo[6] meliora sunt ea quæ natura, quam illa quæ arte, perfecta sunt; nec ars efficit quicquam sine ratione; ne natura quidem rationis expers est habenda. Qui igitur convenit,[7] signum aut tabulam pictam cum aspexeris, scire

[a] *Primum lanuginem.* [b] *Quæ producant.*
[c] *Fovet nutricis more.*

est Glog. Heindorf. Moser. Orell.—11 *Ut si quis* Glog. Red. Paris. 3. Gud. 2. G, La. Junt. Manut.—12 Manut. Lamb. *perfectiorem h. naturam.*

CAP. XXXIV. 1 Red. cum aliis quibusdam codd. *et alitor:* I *et auctor.* Mox, *nutricat* codd. aliquot, Heindorf. Moser.—2 A B C H I M N, Gud. 2. Paris. 1. U, Reg. Eliens. Glog. Red. Victor. Ascens. *optimum potuit.* Actutum, *effectumque* E.—3 *Doceat igitur* Red.—4 Idem cod. *id docebit.* Mox, *facit* A C H I N, Paris. 2. 3. *non* omittunt A B C E M, Paris. 3. *potuerit* A B H I, Paris. 1. 2. 3. E, Orell.—5 Reg. A B C I M N, Gud. 2. Paris. 1. 2. O U, Mediol. Dav. Orell. *fortuitane sint.* Mox, *quod cohærere* Gud. 2. *quoquo hærere* A. *quo adhærere* M. *potuerunt* G M N, E U, Gud. 2.—6 *Si igitur* A B G H I M, Paris. 2. 3. Gud. 2. E, Victor.—7 *Quid ergo convenit*

NOTÆ

[m] *Quod reprehendi*] Duo Lucianus in Nigrino facete reprehendit: 1. quod cornua tauri sub oculis non habeant, ut videant quod feriunt; 2. quod sura tibiæ postposita fuerit, quæ ad ossis tutelam præponenda erat.

adhibitam esse artem; cumque procul cursum navigii videris, non dubitare, quin id ratione atque arte moveatur; aut cum solarium[n] vel descriptum, aut ex aqua, contemplere, intelligere declarari horas arte, non casu; mundum autem, qui et has ipsas artes, et earum artifices, et cuncta complectatur, consilii et rationis esse expertem putare? 88. Quod si in Scythiam,[o] aut in Britanniam,[8] sphæram aliquis[p] tulerit hanc, quam nuper familiaris noster effecit Posidonius,[q] cujus singulæ conversiones idem efficiunt in sole, et in luna, et in quinque stellis errantibus, quod efficitur in cœlo singulis diebus et noctibus; quis in illa barbarie[9] dubitet, quin ea sphæra sit perfecta ratione? XXXV. Hi autem dubitant de mundo, ex quo et oriuntur[1] et fiunt omnia, casune ipse sit effectus, aut necessitate ali-

Glog. M, La. Statim, *cumque procursum* A. *cumque procul rursum* Paris. 2. 3. La. *cumque p. sursum* alii codd. ap. Dav. et Moser. *navigi* Heindorf. *et cum s. aut descriptum* de Walkeri suspicione Heindorf. Schutz. Moser. *contemplare* H a m. pr. *contemplari* M. Deinde, *complectitur* G, Paris. 1. a m. pr. La. M. *putarem* B C G M, Paris. 1. 2.—8 Red. *aut Britanniam.* Mox, *Possidonius effecit* M. *et luna* H et Red. *ac in quinque* E.—9 Ita plurimi codd. et edd. vett. *barbaria* H I, E O, Moser. Heindorf.

CAP. XXXV. 1 Lamb. *ex quo oriuntur.* Paulo post, *an ratione an mente*

NOTÆ

[n] *Solarium*] Duplex apud veteres horologii genus; solarium, et clepsydra. Solarium solis umbra horas notabat, ab Anaximene, Anaximandri discipulo, primum inventum. Romæ quoque longe post, aut inventum, aut ex parte perfectum, a L. Papirio Cursore, duodecim annos ante bellum Pyrrhi, et a M. Valerio Messala cos. bello Punico primo; denique a Q. Marcio Philippo diligentius ordinatum. Clepsydra apud Romanos an. 595. usurpari cœpta a Scipione Nasica; longe prius Ægyptiis nota, præsertim in urbe Achanto, ubi vas quoddam ingens fuit, in quod singulis diebus sacerdotes singuli, qui tot erant, quot in anno dies, aquam ex Nilo deferrent, unde horæ numerarentur. Ita Panciroll.

[o] *Scythiam*] Regionem Asiæ borealis peramplam. Duplex distingui solet, alia intra, alia extra Imaum montem.

[p] *Sphæram aliquis*] Sphæra globus est, variis circulis distinctus, quibus cœlorum motus, totiusque mundi situs explicetur. Ejus inventores varii varia et ancipiti fama traduntur: Atlas, a quo Hercules acceptam in Græciam detulit (hinc fabula, cœlum ab Atlante fatigato fuisse in cervices Herculis excussum); Anaximander, Musæus, Archytas, Archimedes.

[q] *Posidonius*] Librum de Sphæra scripsit, cujus meminerunt Plinius et Cleomedes.

qua, an ratione ac mente divina; et Archimedem [r] arbitrantur plus valuisse in imitandis sphæræ conversionibus, quam naturam in efficiendis, præsertim cum multis partibus sint illa perfecta, quam hæc simulata, solertius.[d] 89. Atqui ille apud Attium [2] [s] pastor, qui navem nunquam ante vidisset, ut procul divinum et novum vehiculum Argonautarum [t] e monte conspexit, primo admirans et perterritus, hoc modo [u] loquitur:

tanta moles labitur
Fremebunda [3] ex alto, ingenti sonitu et spiritu:
Præ se undas volvit: vortices vi suscitat:
Ruit prolapsa: pelagus respergit: profluit.[4]
Ita dum interruptum credas nimbum volvier,
Dum [5] quod sublime ventis expulsum rapi

[d] *Præsertim, cum multo solertius perfecta illa sint a natura, quam hæc simulata et adumbrata ab Archimede.*

Manut. Deinde, *sunt perfecta illa* Glog. Heindorf. Schutz.—2 *Accium* margo Venet. 1507. Hervag. Victor. Nobb. *Actium* A B C G H, Paris. 1. 2. 3. ψ. *vidisset ante* H M, Glog. Heindorf.—3 *Tremebunda* Glog. Red. Paris. 2. 3. M. *Premebunda* Gud. 2. *Fremibunda* E U. *Fremebundo* I. *sonitu et strepitu* codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt. Manut.—4 Lamb. Nobb. Bothe Poët. Scen. p. 176. Orell. e Prisciano *reflat;* Schutz. conj. *reflans;* Heindorf. suspic. *proflat.*—5 Ita codd. fere omnes et edd. vett. *Ita num . . . Num* Glog. Heindorf. Schutz. Nobb. *Ita tum . . . Tum* conj. Bouh. probantibus

NOTÆ

[r] *Archimedem*] De illo multa Plut. in Marcello, et nos variis locis.

[s] *Apud Attium*] L. Accius, vel Attius, vel Actius, tragicus poëta. Parentibus libertinis natus, sene jam Pacuvio, poëta quoque non ignobili, floruit; populo Romano adeo gratus, ut quendam, qui Attium contumeliose nominaverat, P. Mucius condemnaverit. Vide Gyrald.

[t] *Argonautarum*] Qui Jasone duce in Argo navi Colchos profecti sunt, ut vellus aureum a Phryxo apud Æetam relictum diriperent.

[u] *Hoc modo*] In Medea: Medeæ enim artibus Argonautæ vellus aureum diripuerunt. Nonius ultimum istorum versuum affert in 'Conciere,' ex Medea Attii. Priscianus, lib. de Versibus Comicis, alium ordinem istorum versuum habet: eosdem nonnihil mutatos sic legi vult Petrus Scriverius: 'Tanta moles labitur Fremebunda ex alto, ingenti sonitu et strepitu: Præ se undas volvit; vortices vi suscitat; Ruit prolapsa; pelagus respergit; reflat: Ita dum incorruptum credas nimbum volucer, Dum quod sublime ventis expulsum rapi Saxum aut procellis, vel globosos turbines Existere ictos undis concursantibus; Nisi quas terrestres pontus strages conciet; Aut forte Titan, fuscina evertens specus, Subter radices penitus undanti in freto Molem ex profundo saxeam ad cœlum eruit.'

Saxum, aut procellis, vel globosos turbines
Existere ictos[6] undis concursantibus;
Nisi quas[7] terrestres pontus strages conciet;
Aut forte Triton, fuscina[x] evertens specus,[8] [*p.* 44.]
Subter radices penitus undanti in freto
Molem ex profundo saxeam ad cœlum eruit.

Dubitat primo, quæ sit ea natura, quam cernit ignotam: idemque, juvenibus visis,[9][y] auditoque nautico cantu:[z]

Sicut inciti atque alacres[10] rostris perfremunt
Delphini ....[a]

item alia multa:

Sylvani[b] melo
Consimilem ad aures cantum et auditum refert.[11]

90. Ergo, ut hic primo aspectu inanimum quiddam, sensuque vacuum, se putat cernere; post autem, signis certioribus, quale sit id de quo dubitaverat, incipit suspicari;

Dav. et Ernesti, recepit Bothe.—6 *Existere actos* conj. Bonh. probante Ernesti. *Existere ictus* Gud. 2. ψ. *Existere aut ventos concursantibus* Glog. *et concursantibus* M, Paris. 1.—7 *Ni quas* Junt. *Num quas* Glog. Heindorf. Schutz. Nobb. *In quas* U. *strages concitet* Paris. 1. G.—8 Al. ap. Lamb. *evertens specus;* I M *vertens specus;* Glog. Gud. 2. *evertens impetus;* Paris. 2. et E *fuscinæ vertens specus.* Mox, *undante veniens freto* Glog. *undante venire freto* Red. et Ascens. *undantes veniat fretoque molem* ed. Mars. *undantes veniant freto* A B C H J, Gud. 2. Paris. 1. 2. 3. *undantes avehat freto* G. *undanti venire in freto* Red. La. O U ψ. *undantes venire freto* E. *undantes veniat freto* Thuan. *undantes in freto* M. *undante in freto* Heindorf. Schutz. Orell. Nobb. *undanti freto* Bothe. Deinde, *ad cœlum exruit* Glog. *ad cœlum erui* Red. La. U. *aut cœlum erui* O, Gud. 2. Hervag. *aut cœlum eruat* Mars. *ad cœlum eruit* var. lect. in Hervag. *ad cœlum eruat* Thuan. *at cœlum eruit* I. *aut cœlum eruit* E ψ. —9 Paris. 3. *idcumque j. visus; ψ juvenis visu audituque;* Gud. 2. *juvenis visu auditoque.*—10 *Sic inciti atque alacres* Glog. Orell. *Sicuti citi atque al.* Lamb. *Sic incitati et al.* Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. *cantu sic: Ut inciti atque al.* suspic. Dav.—11 Heindorf. conj. *ferunt;* Bothe suspic. *cantum exauditu refert.*

NOTÆ

[x] *Triton fuscina*] De Tritone, ejusque fuscina, consule quæ dicta sunt supra.

[y] *Juvenibus visis*] Qui quinquaginta erant e tota Græcia lectissimi.

[z] *Nautico cantu*] Cantus nauticus a Martiale 'celeuma' appellatur, III. 67.

[a] *Delphini*] Animalium velocissimum est delphinus, ocyor volucre, ocyor telo; ac nisi multum infra rostrum os illi esset, medio pæne in ventre, nullus piscium evaderet. Plin. IX. 8.

[b] *Sylvani*] Dei pastorum et agrorum. Cupressum manu semper gestare solebat, quod Cyparissum, in cupressum mutatum, amavisset. Virgil. Georg. I. 'Et teneram ab radice ferens, Sylvane, cupressum.'

sic philosophi debuerunt, si forte eos primus aspectus mundi conturbaverat, postea, cum vidissent motus ejus finitos et æquabiles, omniaque ratis ordinibus moderata, immutabilique constantia, intelligere inesse aliquem non solum habitatorem in hac cœlesti ac divina domo, sed etiam rectorem, et moderatorem, et tanquam architectum, tanti operis, tantique muneris. Nunc autem mihi videntur ne suspicari quidem, quanta sit admirabilitas cœlestium rerum atque terrestrium.

XXXVI. 91. Principio enim, terra, sita in media parte mundi, circumfusa undique est hac animabili[1] spirabilique natura, cui nomen est aër, Græcum illud quidem, sed receptum[2] jam tamen usu a nostris; tritum est enim pro Latino. Hunc rursus amplectitur immensus æther, qui constat ex altissimis ignibus. Mutuemur hoc quoque verbum, dicaturque tam 'æther' Latine, quam dicitur 'aër:' etsi interpretatur Pacuvius:[c]

Hoc, quod[3] memoro, nostri cœlum, Graii perhibent æthera.

Quasi vero non Graius[d] hoc[4] dicat. At Latine loquitur: siquidem nos, non quasi[5] Græce loquentem, audiamus. Docet idem alio loco:[e]

Grajugena de isto[6] aperit ipsa oratio.

CAP. XXXVI. 1 Ita plurimi codd. et edd. vett. *animali* codd. aliquot, Probus ad Virg. Ecl. VI. 31. Lall. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. Actutum, *spiratilibilique* Servius ad Æn. III. 600.—2 G a m. sec. E U *perceptum;* Glog. et Paris. 3. *præceptum.*—3 *Hoc quid est* Glog. *memores* Red. et *majores* a m. sec. *Hoc quod memoro* omittit E. *Grai* A B C I, E O. *Hoc, quod memorant nostri cœlum* Heindorf. e Varrone. *æthera* omittit Glog.—4 *Quasi vero hoc non Graius* Glog. *Graius hoc non* Red. *dicat hoc Graius* Paris. 2.—5 Pearce delendum censebat *quasi.*—6 *Grajugena: de istoc* Bothe,

NOTÆ

[c] *Pacuvius*] Tragicus poëta, Ennii sorore genitus, juxta Plinium; juxta Eusebium, ex filia nepos. Lepidum est, quod de illo Cicero alibi memorat; cum apud amicum quereretur, quod uxor sua se de ficu suspendisset, 'Amabo te,' inquit alter, 'da mihi ex illa arbore quos seram surculos.' Gyrald. Excerptus est hic versus ex Chryse Pacuvii, et refertur iterum a Cicerone de Divin. lib. I. II.

[d] *Non Graius*] Pacuvius enim patria Brundisinus in Calabria; Calabria autem olim Messapia, quæ Majoris Græciæ pars fuit.

[e] *Alio loco*] Loci illius non meminit Scriverius in collectaneis Pacuvii;

92. Sed ad majora redeamus. Ex æthere igitur innumerabiles flammæ siderum existunt; quorum est princeps[7] sol, omnia clarissima luce collustrans, multis partibus[f] major atque amplior, quam terra universa; deinde reliqua sidera magnitudinibus immensis. Atque hi tanti ignes, tamque multi, non modo nihil nocent terris, rebusque terrestribus, sed ita prosunt, ut, si mota[8] loco sint, conflagrare terras necesse sit a tantis ardoribus, moderatione et temperatione sublata. XXXVII. 93. Hic ego non mirer esse quenquam,[g] qui sibi persuadeat, corpora quædam solida atque individua vi[1] et gravitate ferri, mundumque effici ornatissimum et pulcherrimum ex eorum corporum concursione fortuita? Hoc qui existimat[2] fieri potuisse, non intelligo, cur non idem putet, si innumerabiles unius et viginti[h] formæ literarum vel aureæ, vel quales libet, aliquo conjiciantur, posse ex his, in terram excussis,[i] annales Ennii, ut deinceps legi possint, effici: quod nescio an ne in uno quidem versu possit tantum[3] valere fortuna. 94. Isti autem quemadmodum

Nobb. et Orell. *Grajugena: nam de isto* conj. Stieglitz. *Grajugenam ted esse aperit* conj. Grot. *Grajugena de isto aperit ista ipsa oratio* suspic. Heindorf.—7 Red. Heindorf. Schutz. *princeps est.* Mox, *clarissima sua luce* Red. Heindorf.—8 Red. a m. sec. et margo Venet. 1507. *moti,* uti conj. Walker. probante Dav. et sic ediderunt Heindorf. et Schutz. *si moræ locus fuerit,* vel *si morati loco sint* suspic. Creuz.

CAP. XXXVII. 1 Lamb. *individua sua vi.*—2 Codd. aliquot, etiam Glog. Heindorf. Schutz. Nobb. *existimet.* Mox, *si inenumerabiles* Reg. A C, et B a m. sec. *literarum formæ* conj. Heindorf.—3 'Voc. *tantum* sine causa su-

NOTÆ

nec cujus fabulæ fragmentum sit, facile est suspicari.

[f] *Multis partibus*] Centies sexagies sexies, ut Ptolemæus; centies sexagies et bis, ut Copernicus; centies quadragies, ut Tycho Brahæus. Varias aliorum opiniones vide apud Plin. II. 11.

[g] *Esse quenquam*] Leucippum, Democritum, et Epicurum carpit.

[h] *Unius et viginti*] Vetus Romanorum scriptura decem et septem literis primum constitit; mox adjecta litera *z*, pro qua *c* usurpabatur. Augusti tempore addita *x* pro *cs* veterum. A Græcis quoque acceptæ *y* et *z*, pro quibus *i* et *ss* ante scribebatur. Isidor. I. 4. Alii pro *y* scribi solitum volunt *v*. Cicero in Oratore.

[i] *In terram excussis*] Quod oraculis Sibyllæ Cumææ contigit, quæ in palmarum foliis (ut moris tunc erat) descripta, et repentino venti turbine disjecta, ubi ventus posuit, in eundem, in quem a Sibylla digesta erant, situm locumque redierunt.

asseverant, ex corpusculis non colore, non qualitate aliqua (quam ποιότητα Græci vocant), non sensu præditis, sed concurrentibus temere atque casu, mundum esse perfectum? vel innumerabiles potius in omni puncto temporis alios nasci, alios interire? Quod si mundum efficere potest concursus atomorum, cur porticum, cur templum, cur domum, cur urbem, non potest? quæ sunt minus operosa, et multo quidem faciliora. Certe ita temere de mundo effutiunt, [*p*. 45.] ut mihi quidem nunquam hunc admirabilem cœli ornatum, qui locus est proximus,[4] suspexisse videantur. 95. Præclare ergo Aristoteles,[k] 'si essent,' inquit, 'qui sub terra semper habitavissent, bonis et illustribus domiciliis, quæ essent ornata signis atque picturis, instructaque rebus iis omnibus, quibus abundant ii[5] qui beati putantur, nec tamen exissent unquam supra terram; accepissent autem fama et auditione, esse quoddam numen et vim Deorum; deinde aliquo tempore, patefactis terræ faucibus, ex illis abditis sedibus evadere in hæc loca, quæ nos incolimus, atque exire potuissent; cum repente terram, et maria, cœlumque vidissent; nubium magnitudinem, ventorumque vim cognovissent, aspexissentque solem, ejusque tum[6] magnitudinem pulchritudinemque, tum etiam efficientiam cognovissent, quod is diem efficeret, toto cœlo luce

spectum Heindorfio.' *Orell.*—4 Verba, *qui locus est proximus* omittit Glog. et codex La. Moseri non habet nisi in marg. Moserus ipse uncis inclusit, uti volebant Heindorf. et Creuzer. 'Minime autem e gloss. videntur profecta, tum propter verba ipsa vere Tulliana, tum quia nunc demum, scil. a v. § 91. *Principio enim, &c.* de admirabilitate cœlestium rerum atque terrestrium disputare cœpit Balbus. Recentiorum autem est talia initio duntaxat præmonere; in ipsa disputatione paulo ante incepta id facere quidni potuerit Tullius?' *Orell.*—5 Ita cum Ernestio Heindorf. *his omnibus, q. a. hi* A B C G H, Thuan. Hervag. Junt. Victor. Dav. *iis* omittit I. *omnibus* deest in M. *ni his rebus omnibus* Red. *hi* habent etiam E K. *accepissent tamen fama, auditione, et opinione* M. *fama, auditioneque opinione* Paris. 3. *fama auditionemque opinione* Glog.—6 A B C, Paris. 1. Victor. *cum.* Glog. habet *cœlumque vidissent, aspexissentque solem ejusque tum magnitudinem et pulchritudinem, ventorumque vim cognovissent, aspexissentque solem ejusque tum magnitudinem pulchritudinemque; tum etiam efficientiam cognovissent, &c.* Mox, *ut is diem, &c.* Glog.

NOTÆ

[k] *Aristoteles*] Inter Aristotelis quæ supersunt opera non extat ille locus.

diffusa; cum autem terras nox opacasset, tum[7] cœlum totum cernerent astris distinctum et ornatum, lunæque luminum varietatem tum[8] crescentis, tum senescentis, eorumque omnium ortus et occasus, atque in omni æternitate ratos immutabilesque cursus; hæc cum viderent, profecto et esse Deos, et hæc tanta opera Deorum esse, arbitrarentur.' XXXVIII. 96. Atque hæc[1] quidem ille. Nos autem tenebras cogitemus tantas, quantæ quondam[2] eruptione Ætnæorum ignium[1] finitimas regiones obscuravisse dicuntur, ut per biduum nemo hominem homo agnosceret: cum autem tertio die sol illuxisset, tum ut revixisse sibi viderentur. Quod si hoc idem[3] ex æternis tenebris contingeret, ut subito lucem aspiceremus; quænam species cœli videretur? Sed assiduitate quotidiana et consuetudine oculorum assuescunt animi: neque admirantur, neque requirunt rationes earum rerum, quas semper vident; proinde[4] quasi novitas nos magis quam magnitudo rerum debeat ad exquirendas causas excitare. 97. Quis enim hunc hominem dixerit, qui, cum tam certos cœli motus, tam ratos astrorum ordines, tamque omnia inter se[5] connexa et apta viderit, neget in his ullam inesse rationem;

Heindorf.—7 E G I U, Paris. 1. 2. *cum.* Paris. 3 omittit *totum.* Glog. Paris. 2. La. M exhibent *tum cœlum cernerent tot astris distictum:* (sic) Thuan. *tum totum cœlum.* Verba, *cœlum totum . . . varietatem*, plane omittit O.—8 Victor. *cum.* Mox, *quæ cum viderent* Wover. Pal. 3. Eliens. Reg. A B C G I K M N, Mediol. Bonon. 1494.

CAP. XXXVIII. 1 Ita codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt. Heindorf. Schutz. Moser. Orell. *Atque hoc quidem illi* N.—2 H a m. pr. *qui antæ quondam.* Mox, *obscurasse* G K. *finitas reg. obscuravisse d. ut biduum* M. *cognosceret* Glog. Red. Paris. 2. 3. M. *die tertia lux illuxisset* K. *tum reluxisse sibi* Glog. Paris. 3. *tum revixisse sibi* Red. unde *τὸ ut* delevit Heindorf. *revixisse sensus videretur* Eliens. *revixisse ubi viderentur* Gud. 2. *tum et revixisset sibi* I.—3 *Hoc si idem* Lamb. Statim, *cœli species* Glog. Heindorf.—4 Codd. aliquot, Junt. Manut. Heindorf. *perinde.*—5 A B C G H I K N, Gud. 2. Paris. 3. Eliens. Red. Glog. Dav. Moser. Orell. *inter se omnia;* Paris. 1. *tamque inter se connexa omnia;* Heindorf. conj. *tamque connexa inter se omnia et ap-*

NOTÆ

[1] *Ætnæorum ignium*] Ætna mons est in Sicilia, altus triginta mille passus: de variis ejus incendiis vide Thomam Fasellum, scriptorem rerum Sicularum, Decad. I. lib. II. c. 4. ubi singulas ignium eruptiones, suo quamque anno, recenset.

eaque casu fieri dicat, quæ quanto consilio gerantur, nullo consilio assequi possumus? An, cum machinatione quadam moveri aliquid videmus,[6] ut sphæram, ut horas, ut alia permulta; non dubitamus, quin illa opera sint rationis; cum autem impetum cœli admirabili cum celeritate moveri vertique videamus, constantissime conficientem vicissitudines anniversarias,[m] cum summa salute et conservatione rerum omnium; dubitamus, quin ea non solum ratione fiant, sed etiam excellenti quadam divinaque[7] ratione? 98. Licet[8] enim jam, remota subtilitate disputandi, oculis quodammodo contemplari pulchritudinem rerum earum, quas divina providentia dicimus constitutas.

XXXIX. Ac principio[1] terra universa cernatur, locata in media mundi sede, solida et globosa, et undique ipsa in sese nutibus suis conglobata, vestita floribus, herbis, arboribus, frugibus; quorum omnium incredibilis multitudo insatiabili varietate distinguitur. Adde huc[2] fontium gelidas perennitates, liquores pellucidos amnium, riparum vestitus viridissimos, speluncarum concavas altitudines, saxorum asperitates, impendentium montium altitudines, immensitatesque camporum: adde etiam reconditas auri

ta. Mox, pro *possumus* Heindorf. de conj. edidit *possimus*.—6 Glog. Paris. 3. G M *aliquid videamus;* Red. *videmus aliquid*. Statim, *cum autem ambitum cœli* conj. Walker. *cum admirabili celeritate* Eliens. Reg. Glog. Red. H M N, Gud. 2. Paris. 1. 3. U, Mediol. margo Venet. 1507. Junt. Victor. Dav. Heindorf. Orell.—7 A B C H I M, Gud. 2. Paris. 1. 2. 3. U ψ, Eliens. Reg. Red. Glog. Mediol. Bonon. 1494. margo Venet. 1507. Victor. Dav. Lall. Heindorf. Orell. *excellente, divinaque;* Junt. Manut. Lamb. *excellente quadam divinaque*. Voc. *quadam* uncis inclusit Nobb.—8 *Libet* conj. Heindorf. in Addend. quod non displicet Mosero.

CAP. XXXIX. 1 *Ac primo* Red. ψ. *Ac præcipue* K. Mox, *in media sede mundi* A B C H I M N, Paris. 1. 2. 3. Gud. 2. Red. Eliens. U, Mediol. margo Venet. 1507. Junt. Victor. Dav. Heindorf. Schutz. Moser. Orell. Pro *nutibus* Lall. et Bipont. ediderunt *nixibus*, de conjectura Clerici.—2 *Adde adhuc* M, Paris. 2. Paulo post, *concavas latitudines* conj. Lamb. *concavas amplitudines* de Heindorfii auspicione Schutz. Deinde, *montium celsitudines*

NOTÆ

m *Anniversarias*] Sic dictas, quod anno vertente recurrant. Sic 'munus anniversarium' Sueton. vocat in Claudio, cap. 21. et venti Etesiæ 'anniversarii' appellantur, quod post biduum, quam exorta est canicula, constantissime oriantur, et diebus quadraginta perflent. Plin. II. 47.

argentique venas, infinitamque vim marmoris. 99. [*p.* 46.] Quæ vero, et quam varia genera bestiarum vel cicurum, vel ferarum! qui volucrum lapsus atque cantus! qui pecudum pastus! quæ vita sylvestrium! Quid jam de hominum genere dicam? qui, quasi cultores terræ constituti, non patiuntur eam nec immanitate belluarum efferari, nec stirpium asperitate vastari;[3] quorumque operibus agri, insulæ, littoraque, collucent, distincta tectis et urbibus. Quæ si, ut animis, sic oculis videre possemus, nemo, cunctam intuens terram,[4] de divina ratione dubitaret. 100. At vero quanta maris est pulchritudo! quæ species universi! quæ multitudo et varietas insularum! quæ amœnitates orarum et littorum![5] quot genera, quamque disparia, partim submersarum, partim fluitantium et innantium belluarum, partim ad saxa nativis testis inhærentium! Ipsum autem mare sic terram appetens[a] littoribus eludit,[6] ut una ex duabus naturis conflata videatur. 101. Exinde[7] mari finitimus aër die et nocte distinguitur: isque tum fusus et extenuatus sublime fertur; tum autem concretus, in nubes cogitur: humoremque colligens, terram auget imbribus; tum effluens huc et illuc, ventos efficit. Idem annuas frigorum et calorum facit varietates: idem-

suspic. Dav.—3 Lamb. e Nonio volebat *vastescere;* Heindorf. conj. *eam nec immanitate beluarum vastari, nec stirpium asperitate efferari,* improbante Orell. —4 Heindorf. e codd. aliquot *contuens terram.*—5 Codd. aliquot, Victor. Orell. *ac littorum.* Paulo post, *innatantium belluarum* Manut. Lamb.—6 Ita cum codd. multis Junt. Grut. Moser. Orell. *alludit* Glog. Paris. 1. 2. Reg. a m. sec. Dav. Lall. Heindorf. Schutz. Nobb. *illudit* Med. *elidit* Eliens. G. *elludit* M, Red. *alluit* Glog. a m. sec. *cludit* Gud. 2. margo Venet. 1507. Mars. Victor. Argent. 1581. Manut. *claudit* Lamb. *ut una ex duabus natura* H. *duabus* deest in N. *conflata videantur* I.—7 *Exin.* Eliens. Reg. A B C H, Gud. 2. margo Venet. 1507. Junt. Victor. Dav. Orell: *Ex vi* N. *Inde* ψ. *aër mari finitimus* Glog. *aër* omittunt A M, C a m. pr. Gud. 2. Paris. 3. *mare nati finitimus* Thuan. *finitima* N. Mox, *in sublime* Glog. G K, margo Venet. 1507. Manut. Lamb. *in* omittunt A B C H I M N, La. Gud. 2. Paris. 1. 2. 3. U, Med. Bonon. 1494. Junt. Victor. Dav. seqq. Cf. Virg. Ecl. IX. 29.

NOTÆ

[a] *Terram appetens*] Videtur ea vox eo loco idem sonare ac 'propinquare:' sic nox dicitur 'appropinquare,' nisi velis locum sic explicare: Ipsum autem mare sic terram amans, eam littoribus quasi brachiis claudit, et amplectitur in signum amoris.

que et volatus alitum sustinet, et, spiritu[8] ductus, alit et sustentat animantes. XL. Restat ultimus, et a domiciliis nostris altissimus, omnia cingens et coërcens[1] cœli complexus, qui idem æther vocatur, extrema ora et determinatio mundi; in quo, cum admirabilitate maxima, igneæ formæ cursus ordinatos definiunt.* 102. E quibus[2] sol, cujus magnitudine multis partibus terra superatur, circum eam ipsam volvitur: isque, oriens et occidens, diem noctemque conficit; et modo accedens, tum autem recedens, binas in singulis annis reversiones ab extremo[o] contrarias facit: quarum intervallo[3] tum quasi tristitia quædam contrahit terram, tum vicissim lætificat, ut cum cœlo hilarata videatur. 103. Luna autem, quæ est (ut ostendunt mathematici) major[4] quam dimidia pars[p] terræ, iisdem spatiis vagatur, quibus sol: sed tum congrediens cum sole, tum digrediens, et eam lucem, quam a sole accepit, mittit in terras, et varias ipsa mutationes lucis habet: atque etiam tum subjecta atque opposita soli, radios ejus et lumen obscurat; tum ipsa, incidens in umbram terræ, cum est e regione solis, interpositu interjectuque terræ, repente

* *Sidera cursum et motum habent ordinatum et æquabilem.*

Georg. III. 28. Sil. Ital. IV. 144. VI. 235. XI. 232.—8 A B C G H I K, E, Paris. 2. 3. Glog. Bonon. 1494. margo Venet. 1507. Junt. Victor. *spiritus.*

CAP. XL. 1 A B C *cohercens;* Paris. 3. M, et H a m. pr. *cohærens.* Mox, *qui quidem æther* Glog. Paris. 3. M.—2 *Ex quibus* Lamb.—3 Duo codd. Moseri et Victor. *in intervallo.* Statim, pro *quædam,* quod servant Manut. Lamb. Grut. *quadam* exhibent B C G H I K M N, Paris. 1. 2. 3. Gud. 2. Glog. Red. Eliens. Med. Bonon. 1494. margo Venet. 1507. Junt. Victor. Lall. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. *quadam contrahitur terra* A.—4 Heindorf. conj. *non major.* Mox, *cum sole* suspecta sunt eidem Heindorfio. *tum degrediens* codd. aliquot, et Lamb. probante Dav. *a sole accipit* codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt. Lamb. Deinde, *lucis mutationes* A B C I M

NOTÆ

o *Ab extremo*] Extremæ illæ duæ solis metæ 'tropici' ab astronomis dicuntur; quos cum attigit, ad æquatorem redire incipit.

p *Dimidia pars*] Ea fuit opinio veterum. Subinde vero a Ptolemæo, qui sub Adriano floruit, compertum est, lunam terra minorem esse novies et trigesies; a recentioribus ter et quadragies terra minor vulgo ponitur.

deficit. Iisdemque spatiis hæ stellæ,[5] quas vagas dicimus, circum terram feruntur, eodemque modo oriuntur et occidunt; quarum motus tum incitantur, tum retardantur, sæpe etiam insistunt. 104. Quo spectaculo nihil potest admirabilius esse,[6] nihil pulchrius. Sequitur stellarum inerrantium maxima multitudo; quarum ita descripta distinctio est, ut ex nota[7] figurarum similitudine nomina invenerint. XLI. Atque hoc loco, me intuens, Utar, inquit, carminibus Arati[q] eis,[1] quæ, a te admodum adolescentulo[r] conversa, ita me delectant, quia Latina sunt, ut multa ex iis memoria teneam. Ergo, ut oculis assidue videmus, sine ulla mutatione, aut varietate,

Cetera labuntur celeri cœlestia motu,
Cum cœloque simul noctesque diesque feruntur:

105. quorum contemplatione nullius expleri potest animus, naturæ constantiam videre cupientis.

Extremusque adeo duplici de cardine vertex
Dicitur esse polus.[s]

Hunc circum ἄρκτοι[2] duæ feruntur, nunquam occidentes.

Ex his altera apud Graios Cynosura[t] vocatur;
Altera dicitur esse Helice;[u]

N, Gud. 2. Paris. 1. 2. U, Eliens. Reg. Med. Junt. Victor. Dav.—5 Victor. Manut. Orell. *eæ stellæ.*—6 Red. Heindorf. Moser. Orell. *esse admirabilius.*—7 Ita codd. aliquot, Junt. Lall. Nobb. *notarum* A B C G H I M N, Paris. 1. 2. 3. E O U. *figurarum* omittit A.

CAP. XLI. 1 Walker. conj. *Arateis.* Mox, pro *multa ex iis*, quod servant Junt. Victor. Manut. Lamb. Grut. Moser. Orell. *multa ex his* habent Dav.

NOTÆ

[q] *Carminibus Arati*] Natus est Aratus in urbe Ciliciæ, quæ a Solone 'Soli,' vel 'Soloe' dicta est; deinde a Pompeio, 'Pompeiopolis.' Floruit sub Antigono, Macedoniæ rege; multa carmina scripsit, tum vero eleganter de cœlo et stellis, homo (quod mirum) astrologiæ rudis. Cic. de Orat.

[r] *Adolescentulo*] Arati Phænomena a quatuor viris insignibus Latine conversa sunt: 1. a Cicerone; 2. a Cæsare Germanico, vel, ut aliis videtur, a Julio Cæsare; 3. ab Ovidio; 4. a Sexto Avieno Festo. Macrob. in Saturn.

[s] *Polus*] A Græco πολεῖν, *vertere*, quod circa eos, quos vocat 'vertices,' cœlum vertatur.

[t] *Cynosura*] Sic dicta est Ursa Minor, a Græco κύων, *canis*, οὐρὰ, *cauda*, propter caninæ caudæ similitudinem. Utriusque Ursæ apotheosim aliter Ovidius, aliter Aratus narrat: ille Arcaden et Callisto fuisse canit, quæ, a

cujus quidem clarissimas stellas totis noctibus cernimus, [p. 47.]

Quas nostri Septem soliti vocitare Triones.[3]

106. Paribusque stellis similiter distinctis[4] eundem cœli verticem lustrat parva Cynosura.

Hac fidunt duce nocturna Phœnices[x] in alto.
Sed prior illa magis stellis distincta refulget,[y]
Et late prima confestim a nocte videtur.
Hæc vero parva est: sed nautis usus in hac est.
Nam cursu interiore brevi convertitur orbe.[b]

XLII. Et, quo sit[1] earum stellarum admirabilior aspectus,

Has inter, veluti rapido cum gurgite flumen,
Torvu' Draco[z] serpit, subter supraque[2] revolvens
Sese, conficiensque[3] sinus e corpore flexos.[a]

107. Ejus cum totius est præclara[4] species, inprimis su-

[b] *Nam circulus, quem designat movendo se circa polum, brevior est, quia propius ad polum movetur.*

Heindorf. Schutz.—2 Codd. Ursini, Glog. Heindorf. *arctoë.*—3 De Bouhierii et Heindorfii sententia Schutzius posuit hunc versum ante illa, *Ex his altera, &c.*—4 Walker. suspic. *distincta*, probante Dav.

CAP. XLII. 1 *Et quo fit* margo Venet. 1507. *Ex quo fit* Junt.—2 Ita margo Venet. 1507. Junt. Manut. Grut. *subter superaque* codd. aliquot, Priscian. XIV. 2. p. 588. Krehl. Victor. Lamb. Dav. Heindorf. Schutz. Moser. Orell. Actutum, *retorquens* Priscian. ibid.—3 Red. Heindorf. *conspiciensque*. Statim, *e corpore flexo* conj. Grotius.—4 Glog. Heindorf. Schutz. *præclara est*.

NOTÆ

Junone in ursas conversæ, ac deinde in cœlos relatæ sint; hic nymphas duas esse fabulatus est, quæ, quod Jovem pavissent, ab eo in cœlum translatæ sunt. Unius inventio Nauplio, alterius Thelati tribuitur.

[u] *Helice*] Sic dicta Major, propter ἑλικὰς, *gyros*, quos obit circa polum.

[x] *Phœnices*] Qui Phœnicem, partem Syriæ maritimam, ubi Tripolis, Biblus, Tyrus, et Sidon, incoluerunt. Literarum et artis nauticæ primi inventores. Minorem Ursam in mari ducem sequebantur, Græci Majorem. Ovid. 'Magna, minorque feræ; quarum regit altera Graias; Altera Sidonias, utraque sicca, rates.'

[y] *Distincta refulget*] Major Ursa stellas septem habet secundæ (ut loquuntur astronomi) magnitudinis; Minor pauciores.

[z] *Torvu' Draco*] Custos horti Hesperidum a Junone constitutus, et ab eadem in cœlum translatus, cum ab Hercule occisus esset. *Torvu'* pro *torvus*, elisa consonante, more veterum; de quo more lege Ciceronem in Oratore, § 152. 161.

[a] *Corpore flexos*] Eundem Arati locum Virgilius quoque Latine reddit; an Cicerone elegantius, judex eris 'Maximus hic flexu sinuoso elabitur anguis Circum perque duas, in morem fluminis, Arctos.'

spicienda est figura capitis, atque ardor oculorum.

Huic non una modo caput ornans stella relucet;
Verum tempora sunt duplici fulgore notata;
E trucibusque oculis duo fervida lumina flagrant;
Atque uno mentum radianti sidere lucet:
Obstipum caput,[b] et tereti [5] cervice reflexum,
Obtutum in cauda [6] majoris figere dicas.

108. Et reliquum quidem [7] corpus Draconis totis noctibus cernimus.

Hoc caput hic [8] paulum [c] sese, subitoque recondit,
Ortus ubi atque [9] obitus parte admiscentur in una.

Id autem caput

Attingens, defessa [10] velut mœrentis imago,
Vertitur,

quam quidem Græci

Engonasin [11] [d] vocitant, genibus quia nixa feratur.

Mox, *tum inprimis* Mannt. Lamb. Schutz. Moser. Orell. *aspicienda* A B C H I, Paris. 1. 2. 3. Glog. Red. Victor. Heindorf.—5 *Obstipatumque caput tereti* Eliens. Junt. Heindorf. Schutz. Nobb. *Obstipatum caput a tereti* Mars. *a tereti* habent etiam A B G H M N, Gud. 2. E O. *Ast ipsum caput et tereti* Paris. 1. I.—6 *Optutum in cauda* A B C H I. *in caudam* conj. Grotius et Buhl. *majoris figuræ* Paris. 3. G.—7 *Et reliquum deinde* Glog. Paris. 2. 3. M, La.—8 *Hoc apud hoc* Paris. 2. *Hoc apud hic* Paris. 3. *Quod caput hic* Hygin. Poët. Astron. IV. 3. Actutum, *pandit sese* Hygin. ibid. *sese seroque recondit* conj. Schaubach. *sese subito æquore condit* suspic. Grotius; *se subjecto æquore condit* anspic. Bouh. *sese summo æquore condit* conj. Dav. *sese subit æquore condens* de Heindorfii conjectura Schutz.—9 *Motus ubi atque* Paris. 3. *Ortus atque*, omisso *ubi*, Paris. 2. *Ortus nisi atque* Gud. 2. Mox, *parte immiscentur in una* margo Venet. 1507. *partim miscetur in una* Junt. *partim admiscetur in una* A B C M N, Paris. 2. E O U, et Victor. *partim admiscetur in una* Paris. I. *partem admiscentur in unam* Lamb. in marg. ed. 1584. et Grotius; *partim admiscentur in uno* conj. Heindorf.—10 Glog. G *defensa*. Statim, *merentis* A B C G. *morientis* conj. Bouh. *mentis* Paris. 3. M.—11 *Engonasiam* A B C H N. *Erigonasiam* I M. *Egonasiam* G. *Egonesiam*

NOTÆ

[b] *Obstipum caput*] Id est, inclinatum et cum obliquitate fixum. Vossius *obstipum* esse putat, cui rigida est et immota cervix, quanquam erecta; in eumque sensum explicat illud Persii: 'Esse quod Arcesilas ærumnosique Solones, Obstipo capite, et figentes lumine terram.'

[c] *Hic paulum*] In Macedonia, ubi hæc ab Arato scribebantur, et ad quam poli altitudinem caput draconis in eadem horizontis parte partim oritur, partim occidit. Aliter Hyginus locum hunc interpretatur, sed ejus interpretatio mihi parum probatur.

[d] *Engonasin*] Quasi ἐν γόνασιν, *in genibus*, Hercules Engonasi nunc

Hic illa eximio posita est fulgore Corona.[e]

109. Atque hæc quidem a tergo: propter caput autem Anguitenens,[f]

Quem claro perhibent Ophiuchum[12] nomine Graii.
Hic pressu duplici palmarum continet anguem,
Ejus et ipse manet[13] religatus corpore toto:
Namque virum medium serpens sub pectora[14] cingit.
Ille tamen nitens graviter vestigia ponit,[*]
Atque oculos urget pedibus, pectusque Nepai.[g]

Septem autem Triones[15] sequitur

Arctophylax, vulgo qui dicitur esse Bootes:[h]
Quod quasi temone adjunctam præ se quatit Arctum.

110. Dein quæ sequuntur. Huic enim Booti[16]

Subter præcordia fixa videtur
Stella micans radiis, Arcturus[i] nomine claro:

* *Ille tamen, plurimum innitens pedibus, proculcat anguem.*

F. O. *vocant* N. *nominant* Paris. 2. 3. M. *genibus quod nixa* Buhl.—12 'Οφιοῦχον Junt. Buhl.—13 *Atque ejus ipse manet* C G M N, Paris. 2. 3. E O U, margo Venet. 1507. Junt. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. *Atque eo ipso manet* Buhl. *Atque ejus et ipse manet* I. *Atque is ipse manet* Glog. La. *Atque ipse manet* Gud. 2. *corpore torto* A B C H N, Gud. 2. Paris. 1. 2. Glog. Heindorf. Schutz. Moser. Orell.—14 Red. alii codd. et Buhl. *sub pectore.*—15 Ita C N, Gud. 2. Grut. Heindorf. Schutz. Moser. Orell. *Septemtriones autem* A B G H I K M, Reg. Eliens. U, Med. Victor. Junt. Manut. Lamb. Dav.—16 *Dein quæ sequitur, huic Booti* conj. Heindorf. receperunt

NOTÆ

appellatur. Ab Arato idolum, a Germanico effigies, a Manilio species. Plura de illo Hyginus.

[e] *Fulgore Corona*] Septemtrionalis, (est enim altera quoque Meridionalis) quam Ariadne, Minois filia, a Theseo in insula quadam relicta, a Libero patre dono accepit; quæque in cœlum deinde exportata est, gemmis in stellas totidem commutatis.

[f] *Anguitenens*] Vulgo Serpentarius. Hunc alii Æsculapium, cui serpens sacer est, quique serpentina forma colitur; alii Herculem, aut nescio quem Carnuputam, regem Getarum, aut Prometheum; alii Tantalum, Theseum alii, alii Ixionem, esse putant. Hygin. Græce Ophiuchus, ab ὄφις, *serpens*, ἔχω, *teneo*.

[g] *Nepai*] Pro *nepæ*. Ita 'aulai' olim pro 'aulæ.' Nepa, lingua Afrorum, interdum cancrum, interdum scorpium sonat; hic scorpium, qui in cœlum evectus est, propter occisum Orionem.

[h] *Bootes*] A βοῦς, *bos*, et ὠθέω, *trudo*, dictus; Arctophylax autem ab ἄρκτος, *ursa*, φύλαξ, *custos*. In Arcadia natus est, Jovis et Callistus filius. Ovid.

[i] *Arcturus*] Ab ἄρκτος, *ursa*, οὐρὰ, *cauda*, quod in signo ad ursæ caudam

cui [17] subjecta fertur,

Spicum illustre tenens, splendenti corpore Virgo.[k]

XLIII. Atque ita demetata [1][l] signa sunt, ut in tantis descriptionibus divina solertia appareat.

Et natos [2] Geminos [m] invises sub caput Arcti.
Subjectus media [3] est Cancer; [n] pedibusque tenetur
Magnu' Leo,[o] tremulam quatiens e corpore flammam.

Auriga [p]

Sub læva Geminorum obductus [4] parte feretur.
Adversum caput huic Helice [5] truculenta tuetur.
At Capra [q] lævum humerum clara [6] obtinet.

Schutz. Moser. Nobb. *Denique sequitur et huic Booti* Red. *Dein, quæ sequuntur. Huic autem Booti* conj. Dav. *Booti enim* Manut. Lamb.—17 A C G I M, Gud. 2. Paris. 2. 3. Red. margo Venet. 1507. Junt. Victor. *cujus;* Dav. conj. *cujus pedibus subjecta.*

CAP. XLIII. 1 *Atque ita dimetata* Heindorf. Schutz. Moser. Orell. *Tum quæ sequuntur ita dimetata* conj. Schutz. *Tum sequuntur, atque ita dimetata* suspic. Heindorf. *Tum quæ sequuntur* habent Red. A B C G I, Paris. 1. 3. E O U. *Tum sequuntur* Glog. *Tumque sequuntur* al.—2 *At natos* conj. Patric. probantibus Dav. et Buhl.—3 *Subjectus mediæ* tres codd. Oxon. Lamb. Grotius, Heindorf. Schutz. Moser. Orell.—4 Grotius et Dav. *abductus.* —5 *Helicæ* Grotius, probante Dav. item Buhl. Heindorf. Moser.—6 Ita

NOTÆ

posita locum habeat.

[k] *Corpore Virgo*] Signum et constellatio zodiaci, a quibusdam Astræa creditur, ab aliis Erigone, ab Arato Justitia, Astræi filia, quæ aureo seculo inter homines vixit; ætate argentea in solitudinem se recepit; ænea et ferrea invalescente, terras exosa ad superos concessit. Spicum (vox antiqua pro 'spica') manu gerit. Adverte autem, cum Servio, 'spicum' tum masculini, tum neutri generis dici, in numero quidem singulari; nam in plurali neutrum nusquam lectum est.

[l] *Demetata*] Eodem sensu, 'metatam porticum' et 'metatum agellum' Horatius dixit.

[m] *Et natos Geminos*] Castorem et Pollucem, ut Germanico placet; ut Hygino, Zethum et Amphionem; ideo unus zonam, lyram alter habet. Harum stellarum oriente una, altera occidit.

[n] *Cancer*] Qui Herculem ad fontem Lernæum adversus hydram pugnantem cum momordisset, ab eo calce contritus, Junonis beneficio inter sidera collocatus est.

[o] *Magnu' Leo*] Qui ab Hercule occisus in cœlum quoque a Junone translatus est. Stellam habet in corpore conspicuam, quæ Græcis *βασιλίσκος, regulus;* Latinis 'cor leonis' appellatur.

[p] *Auriga*] Græcis Ἡνίοχος, *Heniochus,* id est, habenifer. Hunc quidam Myrtilum, Œnomai regis Elidis perfidum aurigam, quidam Erichthonium Athenarum regem, curruum inventorem esse volunt.

[q] *At Capra*] Amalthæa, cujus lacte

Tum quæ sequuntur: [7]

Verum hæc est magno atque illustri prædita signo:
Contra Hædi exiguum jaciunt mortalibus ignem.

Cujus sub pedibus

Corniger est valido connexus [8] corpore Taurus.[r]

111. [*p.* 48.] Ejus caput stellis conspersum est frequentibus:

Has Græci stellas Hyadas [s] vocitare suerunt,[t]

a pluendo (*ὕειν* enim est pluere [9]), nostri imperite 'suculas;'[u] quasi a 'subus' essent, non ab imbribus, nominatæ. Minorem autem Septemtrionem Cepheus [x] passis palmis terga [10] subsequitur.

codd. aliquot, margo Venet. 1507. Lamb. seqq. *claro* A B C G M, Gud. 2. Paris. 2. 3. E O U, Junt. Victor. Manut. *humero* cod. Ursin.—7 *Tum quæ sequuntur* de Heindorfii sententia delevit Schutz.—8 Ita Junt. Victor. Manut. Dav. *connixus* cum codd. aliquot Lamb. Buhl. Heindorf. Schutz. Moser. Orell. *convexus* conj. Dav.—9 Hæc, *ὕειν enim est pluere* suspecta sunt Walkero. Mox, pro *subus*, quod servant codd. nonnulli, Dav. et seqq. *suibus* habent edd. ante Dav.—10 Ita plerique codd. margo Venet. 1507. Junt. Victor. *a tergo* cod. Cantab. Dav. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell.

NOTÆ

Jupiter infans nutritus est, eamque ob causam ab eo in cœlum transmissa: stella est primariæ (ut loquuntur) magnitudinis.

r *Taurus*] Aliis Europæ raptor creditur; aliis Pasiphaës corruptor; aliis Io, sive Isis, in bovem mutata.

s *Hyadas*] Stellæ vulgo septem numerantur, quanquam plures telescopii usu visuntur. Thales duas esse voluit, tres Euripides; Atlantis, ut fabulantur poëtæ, ex Æthra matre, filiæ. Earum nomina, Ambrosia, Eudoxa, Pasithoa, Corone, Plexauris, Pytho, Tyche. Cum Hyam fratrem præter modum lugerent, Jovis commiseratione totidem in stellas conversæ, et ad pietatis memoriam nomine fratris et imbrifera virtute insignitæ sunt.

t *Suërunt*] Pro 'sueverunt' ab antiqua voce 'sueo,' id est, consuefio. Ita Lucret. lib. I. 'Et semina rerum Appellare suemus.'

u *Imperite suculas*] Ita vocantur quoque apud Plin. II. 9. et Servium ad Georg. I. et Isidor. III. 7. Error inde ortus est, quod putarent veteres Romani, quia ὗς Græce *suculam*, sive *porcellam*, significat, sidus illud ita appellatum fuisse, quod suculæ similitudinem referret. Hanc veterum imperitiam excusare conatur A. Gellius XIII. 9. qua de re vide Vossii judicium, verbo 'Hyades.'

x *Cepheus*] Andromedæ pater, in cœlos translatus beneficio, vel Jovis, ad quem genus referebat, vel Minervæ, cujus artes, et maxime astrologiam, coluit. Cic. Tuscul. lib. V. Passis palmis pingitur, forte quod cum supplices ad cœlum manus tenderet, eodem quo erat habitu corporis, in cœlum raptus est.

Namque ipsum[11] ad tergum Cynosuræ vertitur Arcti.
Hunc antecedit
Obscura specie stellarum Cassiopea.[12 y]
Hanc autem[13] illustri versatur corpore propter
Andromeda,[z] aufugiens[14] aspectum mœsta parentis.
Huic Equus[a] ille, jubam[15] quatiens fulgore micanti,
Summum[16] contingit caput alvo: stellaque jungens
Una, tenet duplices communi lumine[b] formas,
Æternum ex astris cupiens connectere nodum.
Exin contortis Aries[c] cum cornibus hæret.[17]
Quem propter,
Pisces,[d] quorum alter paulum prælabitur ante,
Et magis horriferis[18] Aquilonis tangitur auris.

XLIV. 112. Ad pedes Andromedæ Perseus describitur,

tergo Glog. Manut. Lamb.—11 *Namque ipse* de Davisii conjectura Heindorf. Schutz. Nobb.—12 *Cassiepea* e codd. Dav. Heindorf. Schutz. Moser. Orell. *Cassiepia* Junt. Victor.—13 *Hanc namque* Grotius et Buhle.—14 *Andromede fugiens* codd. aliquot, etiam Glog. et Red. item Junt. Lamb. Heindorf. Schutz. Moser. *Andromeda haud fugiens* alii codd.—15 Glog. Heindorf. Schutz. *jubas*. Mox, *micante* Heindorf.—16 *Summa* Grotius.—17 Bouh. conj. *cornibu' claret*.—18 *Et magis horrisonis* cod. Ursini. Deinde *tangitur alis* Manut. Lamb.

NOTÆ

y *Cassiopea*] Cephei conjux, quæ propter tum suam, tum filiarum pulchritudinem, Junoni, vel, ut alii memorant, Nereidibus, æquare sese ausa est. Quam ut arrogantiam castigaret Neptunus, monstrum immisit, quod, regno Cephei vastato, nonnisi exposita Andromeda placari potuit. Signum illud, interdum cathedra, solium, thronus, et seliquastrum vocatur, quæ vox antiqua est pro 'sella.'

z *Andromeda*] A Perseo liberata est, et cum eo in cœlum transmissa.

a *Huic Equus*] Pegasus, a πηγὴ, *fons*, quod pulsu ungulæ in Helicone fontem exciverit. Eo vectus Bellerophon, cum cœlos conscendere vellet, in terras, vel immisso divinitus furore, vel metu, excussus est. Equus continuato cursu in cœlos evolavit, ibique locum accepit.

b *Communi lumine*] Eadem stella Pegasi umbilicus et Andromedæ caput est, eoque sensu duplices formas conjunctas tenet.

c *Aries*] Celeberrimus ille Phryxi regis aries, cujus aureum vellus navigationi et fabulæ Argonautarum locum dedit. Nat. Comes VI. 9.

d *Pisces*] De iis hæc a Germanico fabula memoratur: Cum ovum miræ magnitudinis in Euphrate inventum in terram ejecissent, columba, incubans, ex eo Venerem Syriæ Deam exclusit. Cujus beneficii memor Venus Jovem rogavit ut pisces illos inter sidera referret. Sunt quoque in cœlo alii duo pisces, alter Cete, alter piscis Austrinus.

Quem summa ab regione [1] aquilonis [e] flamina pulsant.
At, propter lævum genus, omni ex parte locatas
Parvas Vergilias [2] [f] tenui cum luce videbis.
Inde Fides [g] leviter posita [3] et convexa videtur.
Inde est ales avis [h] lato sub tegmine cœli.

Capiti autem Equi proximat [4] Aquarii [i] dextra, totusque deinceps Aquarius.

Tum gelidum valido de pectore frigus anhelans,
Corpore semifero, [5] magno Capricornus [k] in orbe;
Quem cum perpetuo [l] vestivit lumine Titan, [m]
Brumali flectens contorquet tempore currum.

CAP. XLIV. 1 *Quem summa regione* C G M, Paris. 2. 3. E O U ψ, margo Venet. 1507. Heindorf. *Quem summam regione* A. *Quæ summa regione* Gud. 2.—2 Nonnulli codd. margo Venet. 1507. Junt. Manut. Lamb. Heindorf. Schutz. Moser. Orell. *Cujus propter lævum genu* (hæc tribuentes Ciceroni) *Vergilias, &c.* Lectionem nostram servant Victor. Dav. Lall. *Cujus propter genu. Lævum Virgilias, &c.* Gud. E O U ψ. *Cujus per plenum gremium Virgilias, &c.* M. *Vergilia tenui tamen luce videbis* Paris. 3.—3 A C G, Paris. 2. 3. La. *posita leviter;* Crat. Hervag. Heindorf. Moser. Orell. *posita et leviter convexa, &c.* A D G, La. Paris. 1. 3. O U ψ *conversa;* alii codd. margo Venet. 1507. Junt. Victor. Manut. Lamb. *connexa.*—4 Codd. aliquot, Schutz. Moser. Nobb. Orell. *proxima.*—5 *Corpore setigero* conj. Ernesti; *Corpore setifero*

NOTÆ

[e] *Aquilonis*] Dicitur Aquilonis, seu Boreæ flaminibus, pulsari Perseus, quod inter Borealia signa sit.

[f] *Vergilias*] Sic dictæ quod medio vere exoriantur. Hygin. Græce Pleiades, a πλεῖν, *navigare*, quod iis exorientibus tuta sit navigatio. A Plinio ad caudam Tauri collocantur, cum vulgo in ejus dorso sitæ sint. In cœlum evectæ vel quod Atlantis patris sui calamitatem perpetuo fletu prosecutæ essent, vel ob castimoniam, quod Orionem, amore sui captum, fugissent. Nat. Comes.

[g] *Fides*] A Mercurio infante inventa, Apollini dono data, ab Apolline Orpheo, ab Orpheo cœlesti Uraniæ, a qua in cœlo collocata est.

[h] *Ales avis*] Cycnus in cœlo collocatus a Jove, quod sub ejus forma Ledam constuprasset.

[i] *Aquarii*] Ab Horatio 'aquæ tyrannus' dicitur, ['tyrannus Hesperiæ Capricornus undæ,' Od. II. 17. 19.] forte quod ejus exortu immodice pluat. Hunc alii Ganymedem, alii Deucalionem, Aristæum, aut Cecropem putant.

[k] *Capricornus*] Semiferus dicitur, quod parte superiore fera, seu caper, inferiore piscis sit. Signum solstitii hyberni, adeoque frigidissimum. Proles Amalthææ capræ, quæ Jovem aluit, a quo in cœlum collocatus est.

[l] *Perpetuo*] Id est, diuturno, quod in eo signo stare diu sol videatur, unde solstitium.

[m] *Titan*] A Titæa ava sua cognominatus. Titæa enim, Titanum mater, Rheam filiam peperit, quæ Hyperioni fratri suo nupsit; ex quo

113. Hinc autem aspicitur,
Ut sese ostendens emergit[6] Scorpius[n] alte
Posteriore trahens flexum[7] vi corporis arcum;
Quem[8] propter nitens pennis convolvitur ales.[o]
At propter se Aquila[p] ardenti cum corpore portat.
Deinde Delphinus;[q]
Exinde Orion[r] obliquo corpore nitens.
114. Quem subsequens,
Fervidus ille Canis[s] stellarum luce refulget.
Post Lepus[t] subsequitur,[9]
Curriculum nunquam defesso[10] corpore sedans.

suspic. Schaubach. in Arateis.—6 Manut. Lamb. Grot. Buhl. *emergens ostendat;* Ascens. et Junt. *Hic sese ostendens emergit*, omissis *Hinc autem aspicitur;* Heindorf. conj. *Hic item aspicitur emergens.* Tum, *Scorpios* Paris. 1. Gud. 2. E O, Junt. Victor. Dav. Heindorf. Schutz. Nobb. Orell. *alto* Grotius et Buhle in Arateis.—7 Ita Victor. Manut. Dav. *plexum* C G M, Paris. 2. Gud. 2. E O U ψ, duo codd. Vossiani apud Oudend. ad Apul. tom. I. p. 565. probante ipso Oudend. item margo Venet. 1507. Junt. Lamb. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. *in corporis* A G, Gud. 2. Paris. 1. 3.—8 'Confer Aratea vs. 85. ac vide ne h. l. aliquid exciderit, uti jam censuerit Bouh.' *Orell.* Mox, *nitens penna* Aratea, probante Orell. *nitens plumis* Paris. 3. Glog. Red. Heindorf. Schutz. *nitens pinnis* A B N, O ψ.— 9 *Post L. sequitur* G M, Gud. 2. Paris. 3. Glog. Red. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. *Et post lepus sequitur* Paris. 2.—10 Eliens. Heindorf. Schutz.

NOTÆ

duos liberos suscepit, marem unum, femellam alteram: mari, ob pulchritudinem, Solis nomen datum; femellæ, Lunæ. Nat. Com. VI. 20.

[n] *Scorpius*] Cœlo donatus, quod Orionem interfecisset.

[o] *Convolvitur ales*] Cycnus, de quo supra. Omittitur hoc loco versus, qui in fragmentis versionis Araticæ extat.

[p] *Aquila*] Quæ Ganymedem rapuit. Carmen sic explicabis: At juxta Scorpium Aquila ardenti corpore se movet.

[q] *Delphinus*] In cœlo locum obtinuit, vel quod piscium rex sit, vel quod Arionem vexerit.

[r] *Orion*] Cœlo donatus a Diana, vel quod ab ea imprudenter sagitta confossus, vel quod a Scorpione inter venandum ictus. Nat. Com. VIII. 12.

[s] *Canis*] Major, qui et Sirius dictus, vel a *ξηραίνειν, siccare*, vel a *σιριᾷν, capitis inflammatione laborare.* Ab eo, non a Canicula, appellati dies caniculares adeo maligni a 14. Julii ad 22. Augusti. In astra transcriptus ob fidem insignem in dominos suos Icarum et Erigonem, quorum misere interitu contabuisse fertur. Germanicus.

[t] *Lepus*] A Leriis inter sidera positus, quod Leros insula multitudine leporum, quibus infestabatur, incolarum industria expurgata sit. Carminis sensus est: Postea subsequitur Lepus, nunquam desistens currere, et moveri, quamvis defesso corpore.

At Canis ad caudam serpens prolabitur Argo.[u]
Hanc Aries tegit,[x] et squamoso corpore Pisces,
Fluminis[y] illustri[11] tangentem corpore ripas;
quem[12] longe serpentem et manantem
aspicies, proceraque Vincla videbis,
Quæ retinent Pisces, caudarum a parte locata.
Inde Nepæ cernes propter fulgentis acumen,
Aram,[z] quam flatu permulcet spiritus Austri.[a]
Propter quæ,[13] Centaurus[b]
Cedit, Equi partes properans submergere[14] chelis.[c]
Hic dextram porgens, quadrupes qua[d] vasta tenetur,

defecto. Actutum, *servans* pro *sedans* Glog. Heindorf. Moser. 'Sed substituit librarius poëtico vocabulo, quod habent etiam Aratea vs. 125. alterum admodum vulgare.' *Orell.*—11 Mars. *illustris;* et sic plerique in Arateis, præter Patricium. *tangentem pectore ripas* Glog. Red. Heindorf. Schutz. Moser. Orell.—12 Ita cum codd. aliquot, margo Venet. 1507. Dav. seqq. *Quam* Guelf. Glog. Red. A C H I M N, Paris. 3. Gud. 2. Junt. Victor. Manut. *Quod longe serpens et manans aspicies* Lamb. *serpentem et manantem* omittunt B H, Paris. 1. 2.—13 *Propterque* Junt. Heindorf. Schutz. Moser. Orell.—14 Ita Junt. Victor. Manut. Lamb. Schutz. Nobb. *subjungere* A B G H M N, Paris. 1. 2. 3. ψ, Grotius, Buhl. in Arateis, Dav. Heindorf. Moser.

NOTÆ

[u] *Argo*] Dicta vel ab Argivis, qui ea ad vellus aureum profecti sunt, Cic. Tusc. lib. I. vel ab Argo, ejus fabro; vel ab ἀργὸς, *velox.* Vocalis fuisse fingitur; quippe ex quercu Dodonæa, quæ oracula dederat, compacta; astris autem ascripta beneficio Minervæ, a qua inventa. Ita Germanicus.

[x] *Hanc aries tegit*] Omissa hic sunt aliqua carmina versionis Arateæ. Quare vox *hanc,* non ad navim, sed ad pistricem, seu cete, referenda est.

[y] *Fluminis*] Eridani, lapsu Phaëthontis insignis, eamque ob causam inter sidera collocati, Hesiod. Padum Italiæ multi esse volunt. Virgilius eum in Elysiis collocat; Strabo nullibi fuisse scribit.

[z] *Aram*] Ab aliis Thuribulum vocatur: in ea Dii, contra Titanas pugnaturi, sacrum fecerunt. Hygin.

[a] *Spiritus Austri*] Si sola, ceteris stellis nube aliqua obductis, splendescat, signum esse procellæ ab Austro perhibent.

[b] *Centaurus*] Chiron, qui Achillem, et, ut aliqui scripserunt, Æsculapium et Herculem, educavit. Deest versus anterior, absque quo intelligi non potest hic alter, 'Cedit equi partes,' &c.

[c] *Chelis*] Libræ lancibus, quas astronomi chelas vocant, quod chelæ Scorpii in Libræ speciem efformatæ sint. Servius, in Georg. I. Quare Chaldæi Libram Scorpiumque pro uno eodemque signo habuerunt.

[d] *Quadrupes qua*] Lupus, de quo supra.

Tendit, et illustrem truculentus cedit [15] ad aram.[e]
Hic sese infernis de partibus [16] erigit Hydra; [f]
cujus longe corpus est fusum;
In medioque sinu fulgens Cratera [g] relucet.
Extremam [17] nitens plumato corpore Corvus [h]
Rostro tundit: [a] [18] et hic Geminis est ille sub ipsis
Ante-Canem, [19] Graio Procyon [i] qui nomine fertur.

115. Hæc omnis descriptio siderum, atque hic tantus cœli ornatus, ex corporibus huc et illuc casu et temere concursantibus, [20] potuisse effici, cuiquam sano videri potest? [p. 49.] Aut vero alia quæ natura, [k] mentis et rationis ex-

[a] *Corvus plumati corporis tundit rostro, et summo nisu, extremas partes crateræ.*

Orell.—15 Ita Junt. Lamb. Buhl. Moser. Schutz. *cædit* codd. aliquot, margo Venet. 1507. Victor. Manut. Dav. *ut i. t. cædat* conj. Heindorf. *ut i. tr. cedit* conj. Schutz.—16 Margo Venet. 1507. Victor. Manut. Lamb. *e partibus.*—17 Ita A B C G H I M N, Paris. 1. 2. 3. Gud. 2. Mars. Ascens. Hervag. Lamb. *Extremum* codex Ursini, Morel. Grotius, Dav. Buhl. *nitens pulmato* I. —18 *Rostro tendit* A C G M, Paris. 2. 3. La. Gud. 2. E O U ψ.—19 *Anticanis* B H, Paris. 1. *Anticanon* I. *Anticanem* Glog. Pal. 1. *Antecanis* margo Venet. 1507. Junt. Grotius, Buhl. *Procyon Graio* Eliens. Med. A B C G H I M N, Paris. 1. 2. 3. Gud. 2. margo Venet. 1507. Junt. Victor. Dav. Heindorf. Schutz. Moser. Orell.—20 Ita codd. aliquot, Junt. Manut. Lamb. *cursantibus* A B C H I M, Paris. 1. Gud. 2. E O, Victor. Dav. *cursitantibus* N, Paris. 3. Glog. Red. Heindorf. Schutz. Moser. Orell. Mox, *at vero* codd. aliquot et Junt. *an vero* Glog. Heindorf. Schutz. Moser. *alia qua natura* codex Moseri et Lamb. *quæ alia natura* codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt. *alia quædam natura* Glog. Heindorf. Schutz. Moser.

NOTÆ

[e] *Ad aram*] Constat illa constellatio septem stellis. Hygin. Astronomic. lib. III.

[f] *Hydra*] Non tam hydra vocari debet illa constellatio, quam coluber, aut serpens: hydra enim depingi solet multiceps, et forma corporis diversa a colubro; hydra autem cœlestis unius est capitis, corpore, ut Tullius ait, longe fuso.

[g] *Cratera*] Decem stellas habet apud Germanic. octo apud Hyginum. 'Crater' vulgo apud Latinos, non 'cratera' dicitur. 'Crateram' tamen dixit Horat. Od. III. 18. 'Larga nec desunt Veneris sodali Vina crateræ.'

[h] *Corvus*] Multa de corvo sidere Hygin. Astron. lib. II. et German. in 'Hydra.' Non a nitore nitens hic corvus dicitur; penultima enim corriperetur.

[i] *Procyon*] Canis Minor, vulgo Canicula, Procyon, a πρὸ et κύων, canis, quod ante canem majorem oriatur. Cicero *antecanem*, non *antecanis* vertit, habita ratione præpositionis *ante*, quod a Græcis servatum non est, qui non προκύονος, sed προκύων dixerunt.

[k] *Alia quæ natura*] Alia aliqua natura; sic 'alius quis' dicitur pro 'alius aliquis.'

pers, hæc efficere potuit, quæ non modo, ut fierent, ratione eguerunt, sed intelligi, qualia sint, sine summa ratione non possunt?

XLV. Nec vero hæc solum admirabilia; sed nihil majus,[1] quam quod ita stabilis est mundus, atque ita cohæret ad permanendum, ut nihil ne excogitari quidem possit aptius. Omnes enim partes ejus, undique medium locum capessentes, nituntur æqualiter. Maxime autem corpora[2] [l] inter se juncta permanent, cum quodam quasi vinculo circumdato colligantur; quod facit ea natura, quæ per omnem mundum omnia mente et ratione conficiens, funditur,[m] et ad medium rapit et convertit extrema. 116. Quocirca, si mundus globosus est, ob eamque causam omnes ejus partes, undique æquabiles,[3] ipsæ per se atque inter se continentur; contingere idem terræ necesse est, ut, omnibus ejus partibus in medium vergentibus, (id autem medium, infimum in sphæra est) nihil interrumpat, quo labefactari possit tanta contentio gravitatis et ponderum. Eademque ratione mare, cum supra terram sit, medium tamen terræ locum expetens, conglobatur undique æquabiliter,[4] neque redundat unquam, neque effunditur. 117. Huic autem continens[b] aër, fertur ille quidem levitate sublimi;[5] sed tamen in omnes partes se ipse fundit. Itaque et mari continuatus et junctus est,

[b] *Continuatus.*

CAP. XLV. 1 Codex unus Moseri a m. pr. Heindorf. Schutz. Nobb. *magis*, uti conj. Walker.—2 *Maxime corpora autem* Manut. Mox, *quasi quodam* A B C H I M N, Gud. 2. Paris. 1. 2. 3. Eliens. Reg. Red. U, Mars. Ascens. Junt. Victor. Dav. Heindorf. Schutz. Moser. Orell. *circumdata* codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt. Manut. Lamb. Heindorf. Schutz.—3 Codex unus Oxon. Junt. Manut. Lamb. *æquales.* Actutum, *ipsæ* omittit Lamb. Paulo post, *id autem medium et infimum* Red. *idem autem medium et infimum* Glog. Heindorf. Schutz. *nihil interrumpatur* Glog.—4 Ita Victor. Dav. seqq. *æqualiter* codd. aliquot, margo Junt. Manut. Lamb.—5 Lamb.

NOTÆ

[l] *Maxime autem corpora*] Vitio librariorum factum puto, ut dictio *maxime*, inter duas forte lineas interjecta, adjecta sit lineæ superiori quæ adjici debuit lineæ inferiori. Sic enim melius legeretur, *Corpora autem inter se juncta permanent; maxime cum quodam quasi vinculo circumdata colligantur.*

[m] *Conficiens funditur*] Deum toto mundo, sicut animam toto corpore, fundi, opinio fuit Platonicorum, Stoicorum, Academicorum.

et natura fertur ad cœlum; cujus tenuitate et calore temperatus, vitalem et salutarem spiritum præbet animantibus. Quem complexa summa pars cœli, quæ 'æthra' dicitur,[6] et suum retinet ardorem tenuem et nulla admistione concretum, et cum aëris extremitate conjungitur. XLVI. In æthere autem astra volvuntur, quæ se et nixu[1] suo conglobata continent, et, forma ipsa figuraque, sua momenta sustentant.[c] Sunt enim rotunda;[n] quibus formis (ut ante dixisse videor) minime noceri potest. 118. Sunt autem stellæ natura flammeæ: quocirca, terræ, maris, aquarum vaporibus aluntur iis,[2] qui a sole, ex agris tepefactis et ex aquis, excitantur; quibus altæ renovatæque stellæ, atque omnis æther, refundunt eadem, et rursum trahunt indidem, nihil ut fere intereat, aut admodum paululum, quod astrorum ignis et ætheris flamma consumat. Ex quo eventurum nostri putant id, de quo Panætium[o] addubitare dicebant, ut ad extremum omnis mundus ignesceret;[p] cum, humore

[c] *Quæ se in forma globosa conservant per vim nativam; et, per formam ipsam, figuramque rotundam, sustentant suos motus.*

Dav. Heindorf. Schutz. Moser. Orell. *sublimis.* Statim, *et conjunctus est* codd. aliquot, et Heindorf.—6 De Ernestii conjectura Heindorf. Schutz. Moser. Orell. *qui æther dicitur*, Probus, Manut. Lamb. Dav. Nobb. *quæ æther dicitur;* Paris. 3. Gud. 2. N, Mars. Junt. *quæ ætherea dicitur;* M E O U ψ *quæ aethera dicitur.* Deinde, *nullaque admixtione* Lamb.

Cap. XLVI. 1 A B C G I M N, Paris. 2. 3. E O U ψ, Red. Glog. *nisu;* Paris. 1. *visu.* Statim, *globata* A B C M N, Gud. 2. Paris. 2. 3. E O U ψ, margo Venet. 1507. Junt. Victor. *ut dixisse ante* Probus.—2 A B G H N, Junt. Victor. Dav. *his.* Mox, *et ex agris* codex unus Moseri, uti volebat Heindorf. *quibus alitæ* Glog. Red. Heindorf. *revocatæque* N. *refundat eadem* B C G H M N, Gud. 2. Paris. 1. 3. *refundunt eodem* Lamb. et Orell. *effundunt eadem* Probus, Pro *indidem* codd. aliquot, margo Venet. 1507. Manut. *in idem;* Glog. *attrahat indidem;* unde Heindorf. conj. *attrahunt indidem.* Tum,

NOTÆ

[n] *Sunt enim rotunda*] Cleanthes astra figuræ conicæ esse docuit; Anaximenes, clavorum in modum suffixæ; Stoici et Peripatetici, sphæricæ; idque Aristoteles ex solis et lunæ forma colligit, de Cœlo I. 11. Plut. Plac. Phil. II. 14.

[o] *Panætium*] Panætii duo fuere, teste Suida, uterque Rhodius, senior alter, alter junior. Junior Stoicus, familiaris Scipionis et Lælii, de quo hoc loco agitur, et nos sæpe supra.

[p] *Mundus ignesceret*] Extremam mundi conflagrationem Stoici, neque primi, neque soli, neque omnes docuerunt. Non primi; nam Heraclitus, Empedocles, aliique ante porticum, in ea opinione versati sunt: non soli; fuit illis ea doctrina communis cum Judæis: non omnes; Boëtius

consumto, neque terra ali posset, neque remearet[3] aër;[q] cujus ortus, aqua omni exhausta, esse non posset: ita relinqui nihil præter ignem; a quo rursum animante, ac Deo, renovatio mundi fieret, atque idem ornatus oriretur. 119. Nolo in stellarum ratione multus vobis videri, maximeque earum quæ errare dicuntur; quarum tantus est concentus ex dissimillimis motibus, ut, cum summa Saturni[r] refrigeret, media Martis[s] incendat, his interjecta Jovis illustret et temperet, infraque Martem duæ Soli obediant,[t] ipse Sol mundum omnem sua luce compleat, ab eoque Luna illuminata graviditates et partus afferat, maturitatesque gignendi. Quæ copulatio rerum, et quasi consentiens ad mundi incolumitatem coagmentatio naturæ, quem non movet,[4] hunc horum nihil unquam reputavisse certo scio.

XLVII. 120. Age,[1] ut a cœlestibus rebus ad terrestres veniamus; quid est in his, in quo non naturæ ratio intelligentis appareat? Principio, eorum, quæ gignuntur e terra, [*p.* 50.] stirpes et stabilitatem dant iis quæ sustinent,[2] et ex terra succum trahunt, quo alantur ea quæ radicibus

paulum Probus. Deinde, *consumit* Lamb. et Orell. ex uno codice.—3 Probus *neque remaneret;* Victor. et Dav. *nec remearet.* Mox, *itaque relinqui* Probus. Tum, *a quo rursum animante ac de eo* idem Probus; unde Lamb. in ed. 1566. *a quo rursum, ac de eo;* Red. babet *a quo rursum animante Deo,* uti conj. Jac. Thomasius. *fieret, denique idem* Probus; unde Lamb. *fieret, idemque,* ut volebat Dav.—4 Codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt. Lamb. *commovet.* 'Et posset videri ἐμφατικώτερον verbum requiri; sæpissimeque præpositio *con* propter scripturæ compendia excidit, h. l. præsertim post v. *non.*' Orell.

CAP. XLVII. 1 *Atque* conj. Ernesti.—2 Codd. aliquot, Junt. Victor. *sustinentur.* Mox, *et e terra* Junt. Victor. Paulo post, *et a caloribus* codd. aliquot,

NOTÆ

et Posidonius, inter Stoicos non obscuri, mundum æternum fore voluerunt.

[q] *Remearet aër*] Dictum est supra äërem in aquam commutari, &c. Sic igitur locum hunc intelliges, ut tandem mundus omnis in ignem abiret; cum aqua consumta neque terra ali posset, neque aër in aquam rediret, cum nasci denuo aqua non posset, aqua omni exhausta.

[r] *Saturni*] De Saturni frigoribus Virg. Georg. I. 336. 'Cœli menses et sidera serva, Frigida Saturni sese quo stella receptet.'

[s] *Media Martis*] Media inter quinque planetas, quorum numero solem lunamque vulgo eximebant.

[t] *Soli obediant*] Vel quod soli subjectæ, ut veterum opinio fuit; vel quod circa solem ferantur, quæ recentiorum omnium doctrina est.

continentur: obducunturque libro[u] aut cortice trunci, quo sint a frigoribus et caloribus tutiores. Jam vero vites sic claviculis[x] adminicula, tanquam manibus, apprehendunt, atque se ita[3] erigunt, ut animantes. Quinetiam a caulibus brassicisque,[4] si propter sati sint, ut a pestiferis et nocentibus, refugere dicuntur, nec eos ulla ex parte contingere.[y] 121. Animantium vero quanta varietas est! quanta ad eam rem vis, ut in suo quæque[5] genere permaneant! quarum aliæ coriis tectæ sunt, aliæ villis vestitæ, aliæ spinis hirsutæ; pluma alias, alias squama, videmus obductas; alias esse cornibus armatas, alias habere effugia pennarum.[6] Pastum autem animantibus large et copiose natura eum, qui cuique aptus erat, comparavit. Enumerare possum, ad eum pastum capessendum conficiendumque, quæ sit in figuris animantium, et quam solers subtilisque, descriptio partium, quamque admirabilis fabrica membrorum. Omnia enim, quæ quidem intus inclusa sunt,[7] ita nata atque ita locata sunt, ut nihil eorum supervacaneum sit, nihil ad vitam retinendam non necessarium. 122. Dedit autem eadem natura belluis et sensum et appetitum; ut altero conatum haberent ad naturales pastus

margo Venet. 1507. Junt. Manut. Lamb.—3 Plurimi codd. et edd. post Dav. *ita se.*—4 Glog. *a caulibus et brassicis;* A B C H I M, Gud. 2. Paris. 1. 2. 3. E ψ, Red. Mars. margo Venet. 1507. Victor. Dav. Moser. *a caulibus brassicis;* codex unus Oxon. Heindorf. et Schutz. omittunt *brassicisque;* uncis inclusit Orell. Actutum, *si prope* tres codd. Oxon. *sati sunt* Lamb. *si prope orti et sati sint* Moser. e vestigiis codd.—5 Manut. cum uno codice Moseri *quoque.* Statim, *permanent* Glog. Red.—6 Duo codd. Moseri *pinnarum.*—7 Codex unus Moseri *conclusa sunt*, et sic voluit vir quidam doctus in margine ed. Lamp. ap. Orell. *ita nata atque locata sunt* Red. *ita a natura locata sunt* Glog. Pro *retinendam,* B C G H I M N, Paris. 1. 3. E ψ, Eliens. 1. 2. Reg. Glog. Red. Med. Bonon. 1494. Ascens. Thuan. Victor. Junt. *detinendam,* probante

NOTÆ

[u] *Libro*] Cortex est tegumentum arboris externum, crassumque: liber, interior quasi tunica arborem inter et corticem. Ita Isidor.

[x] *Claviculis*] Varro 'capreolos' vocat; Gallice, *les tendons, les fleaux de la vigne.* Eæ claviculæ tritæ et ex aqua potæ vomitum sistunt. Plin. in Procemio lib. XXIII.

[y] *Parte contingere*] Ex ea vitis et brassicæ contrarietate forte fit, ut qui brassicam, vel antequam vinum bibant, vel inter bibendum, sumunt, facile evomant. Budæus in Theophrastum. Repugnat tamen Cato de Re Rust. cap. 156.

capessendos, altero secernerent pestifera a salutaribus. Jam vero alia animalia gradiendo, alia serpendo, ad pastum accedunt, alia volando, alia nando: cibumque partim oris hiatu et dentibus ipsis capessunt, partim unguium tenacitate arripiunt, partim aduncitate rostrorum; alia sugunt, alia carpunt, alia vorant, alia mandunt. Atque etiam aliorum ea [8] est humilitas, ut cibum terrestrem rostris facile contingant. 123. Quæ autem altiora sunt, ut anseres, ut cycni, ut grues, ut cameli, adjuvantur proceritate collorum. Manus etiam [a] data elephantis,[9] quia, propter magnitudinem corporis, difficiles aditus habebant ad pastum. XLVIII. At, quibus bestiis erat is cibus, ut alius [1] generis bestiis vescerentur, aut vires natura dedit, aut celeritatem. Data est quibusdam [2] etiam machinatio quædam, atque solertia: ut in araneolis, aliæ quasi rete texunt, ut, si quid inhæserit, conficiant; aliæ autem ex inopinato observant; et, si quid incidit, arripiunt, idque consumunt. Pina [a] vero,[3] (sic enim Græce dicitur) duabus grandibus patula conchis, cum parva squilla quasi societatem coit comparandi cibi: itaque, cum pisciculi parvi in concham

Moser.—8 Heindorf. e Glog. *ea aliorum.*—9 A *elefanto data est*; G *data est elephantis*; I *dato elefanto*; N *Manus est etiam data elefanto*; K *etiam datas elefantis*; B C H, Paris. 1. habent etiam *elefanto.* Tum, *propter et magn.* A. Deinde, *habeant* G E U, Med. Bonon. 1494. Mars. Junt. probante Dav. *habeat* Guelf. *habebat* B H M N, Paris. 1. Victor.

CAP. XLVIII. 1 A et Pal. 1. *alii*; B C, Gud. 2. Paris. 1. *aliis*; M *alterius*; N *alicujus.* Pro *bestiis*, A B C H I, Paris. 1. E O U ψ, Eliens. 1. 2. Med. Junt. Victor. *escis.* Mox, *iis aut vires* Lamb.—2 *Data etiam quibusdam* Red. Glog. Paris. 1. 2. 3. M, Heindorf. *etiam* omittunt G I, Gud. 2. Mars. Mox, *ut araneolis; aliæ quasi* conj. Heindorf. *aliæ autem ex inopinato* codd. aliquot, Victor. Manut. Lamb. Deinde, *arripiunt atque consumunt* Heindorf. e cod. Red.—3 *Pinna vero* Manut. Lamb. Dav. *sic enim G. dicitur* suspecta sunt Ernestio. Paulo post, *innataverunt* codd. aliquot, Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. *cum adm. siquilla pina* Paris. 3. *admonita squilla pinæ* G et Gud. 2. *admota squilla morsu* E. *admota a squilla pinæ morsu* ψ. *adm. squilla pina morsu* C et Paris. 2. *squillæ morsu pina* Schutz. ut malebat Heindorf. a

NOTÆ

[a] *Manus etiam*] Plinio 'promuscis' vocatur, Græcis προβοσκίς.

[a] *Pina*] Piscis testacei generis. Phile, poëta Græcus, scribit caruncula ab ea extra se, velut escam, pisciculis porrigi. Vide Plin. IX. 42. Locus hic Ciceronis ad verbum expressus est ex Chrysippo Solensi. Vide Athen. III. 45.

hiantem innataverint, tum, admonita squillæ [b] pina morsu, comprimit conchas. Sic dissimillimis bestiolis communiter cibus quæritur. 124. In quo admirandum est, congressune aliquo inter se, an jam inde ab ortu naturæ, ipsæ [4] [c] congregatæ sint. Est etiam admiratio [5] nonnulla in bestiis aquatilibus iis quæ gignuntur in terra; veluti crocodili, fluviatilesque testudines, quædamque serpentes [d] ortæ extra aquam, simul ac primum niti possunt, aquam persequuntur. Quinetiam anatum ova gallinis sæpe supponimus; e quibus [6] pulli orti primum aluntur ab iis, ut a matribus, a quibus exclusi fotique sunt; deinde eas relinquunt, et effugiunt sequentes, cum primum aquam, quasi naturalem domum, videre potuerunt. Tantam ingenuit animantibus conservandi sui natura custodiam. XLIX. Legi etiam scriptum, esse avem quandam, [*p.* 51.] quæ Platalea [e] nominaretur: [1] eam sibi cibum quærere advolantem ad eas aves, quæ se in mari mergerent, quæ cum emersissent, piscemque cepissent, usque eo premere earum capita mordicus, dum illæ captum amitterent; id quod [2]

squilla pina morsu margo Venet. 1507. Victor. Manut. Lamb. Dav.—4 Heindorf. Moser. Orell. de Walkeri conj. *natura ipsa;* Paris. 2. 3. U et Thuan. omittunt *ipsæ;* M omittit *naturæ ipsæ.* Pro *sint*, N habet *sunt.*—5 *Est etiam et admiratio* Gud. 2. *Est etiam admirandum* M. Mox, pro *iis* A B C G N, E, margo Venet. 1507. Junt. Victor. Thuan. *his.*—6 Manut. Lamb. *ex quibus.* Statim, *primo aluntur* G I K N, Paris. 1. Gud. 2. Glog. Red. *primum* deest in M. *ab his* Glog. Red. A B C G, Heindorf. Schutz. Nobb. Tum, *foti exclusique* conj. Heindorf. non improbante Moser. Deinde, *sequentes* omittunt Manut. et Lamb. Hic totum locum sic constituit, *ut a matribus; deinde eas relinquunt, a quibus exclusi fotique sunt, et effugiunt, cum primum, &c.*

CAP. XLIX. 1 Glog. Red. Manut. Lamb. *nominetur.* Mox, *se* omittit Vic-

NOTÆ

[b] *Squillæ*] Juvenalis 'cammarum,' Sat. v. 'pinnoterem' Cicero de Finib. lib. III. appellavit. Creditur esse quæ vulgo vocatur *la cheurette*, vel *crevette.* Squillarum varia genera vide apud Rondeletium, Bellonium, Gesnerum.

[c] *Naturæ ipsæ*] Simul nasci, Plin. et Aristot. Hist. Anim. II. 15. Athenæus ex eodem semine procreari scribit.

[d] *Quædamque serpentes*] Hinc 'hydri' dicuntur, pulcherrimum anguium genus. Plin. XXVIII. 4. Plura Aldrovand.

[e] *Platalea*] Plinio, et Gazæ, Aristotelis interpreti, 'platæa,' vulgo 'pelicanus,' aliis 'onocrotalus,' aliis 'alba ardea,' aliis 'cochlearia' videtur; a latitudine rostri dicta. Ita Gesnerus.

ipsa invaderet. Eademque hæc avis scribitur conchis se solere complere,[3] easque, cum stomachi calore concoxerit, evomere, atque ita eligere ex iis, quæ sunt esculenta. 125. Ranæ autem[f] marinæ dicuntur obruere sese arena solere, et moveri prope aquam; ad quas, quasi ad escam, pisces cum accesserint, confici a ranis, atque consumi. Milvo est quoddam bellum quasi[4] naturale cum corvo: ergo alter alterius, ubicumque nactus est, ova frangit. Illud vero ab Aristotele animadversum, a quo pleraque, quis potest non mirari?[a][5] grues, cum, loca calidiora petentes, maria transmittant,[6][g] trianguli efficere formam: ejus autem summo angulo aër ab iis adversus pellitur: deinde sensim ab utroque latere, tanquam remis, ita pennis cursus avium levatur. Basis autem trianguli, quam grues efficiunt,[7] ea, tanquam a puppi, ventis adjuvatur; hæque in tergo prævolantium colla et capita reponunt: quod quia ipse dux facere non potest, quia non habet ubi nitatur, revolat, ut ipse quoque quiescat. In ejus[8] locum succedit ex iis, quæ acquierunt; eaque vicissitudo in omni cursu conservatur. 126. Multa ejusmodi

[a] *Quis vero potest non mirari illud quod ab Aristotele animadversum est, qui quidem multa alia animadvertit?*

tor.—2 Walker. conj. *in quod*, probante Heindorf.—3 A B C M I K, Paris. 1. 3. Gud. 2. Red. *implere.* Mox, *quæ sint esculenta* de Ernestii conjectura Heindorf.—4 Manut. et Lamb. omittunt *quasi*.—5 Moser. conj. *non animadversum;* Creuz. suspic. *quivis non mirari non potest.*—6 Red. *transmeant;* margo Venet. 1507. Junt. Manut. Lamb. *transmittunt.* Mox, *formam efficere* Manut. *formam efficiunt* Lamb.—7 A B C I M N, Paris. 1. 2. Gud. 2. Reg. Eliens. Glog. U, Med. Victor. Heindorf. Orell. *efficiunt grues;* Schutz. *quem grues efficiunt.* Mox, *eæque in tergo* A C H N, Gud. 2. Junt. Victor. Dav. Tum, *habet cui innitatur* Glog. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. *habet cui nitatur* Red.—8 *Et in ejus* Glog. Heindorf. Schutz. Nobb. Statim, *ex his* Dav. Heindorf. *proxima ex iis* Lamb. *quæ acquieverunt* Manut. Lamb. *quæ assequitur* codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt. *quæ assequitur acquierunt* Reg. *succedit, quæ eam sequitur ex iis, quæ acquierunt* conj. Heindorf. non improbante Moser.

NOTÆ

[f] *Ranæ autem*] 'Piscatrices' Aristoteles appellat; additque, aquam eas movere pilis quibusdam, quos ante oculos habent, quosque alii 'fila,' Plinius 'cornicula' vocat, IX. 37. Hanc venationem Oppian. describit lib. II.

[g] *Maria transmittant*] E Thracia in Libyam et Æthiopiam transmigrare solere auctor est Ælian. XV. 9. Idem de cervis fluvios transmittentibus scribit Plin. VIII. 32.

proferre possum: sed genus ipsum videtis.[b] Jam vero illa etiam notiora, quanto se opere custodiant bestiæ, ut in pastu circumspectent, ut in cubilibus delitescant: atque illa mirabilia.[c] L. Quid ea, quæ nuper, id est, paucis ante sæculis, medicorum ingeniis reperta sunt? Vomitione canes,[h] purgatu autem alvos ibes Ægyptiæ curant.[1] Auditum est, pantheras,[i] quæ in barbaria venenata carne caperentur, remedium quoddam[k] habere; quo cum essent usæ, non morerentur: capras[l] autem in Creta feras, cum essent confixæ venenatis sagittis, herbam quærere, quæ dictamnus[2] [m] vocaretur; quam cum gustavissent, sagittas excidere dicunt e corpore. 127. Cervæque, paulo ante partum,[n] perpurgant se quadam herbula, quæ Seselis dicitur. Jam illa cernimus, ut, contra metum et vim,[3] suis se armis

[b] *Videtis generatim quam multis in bestiis mirabilia sint.*
[c] *Sunt tamen illa mirabilia, licet sint notiora.*

CAP. L. 1 Pal. 1. U, Dav. Lall. Orell. *vomitione canes, purgatione autem alvos ibes Ægyptiæ curant;* Junt. Manut. *vomitione canis purgare alvos, &c.* Lamb. de Manutii conj. *vomitione canes purgantur; alvo se ibes, &c.* Heindorf. conj. *Atque illa mirabilia, quod, quæ nuper . . . reperta sunt, vomitione canes, purgatione alvi ibes se, &c.* Moser. suspic. *At quam illa mirabilia, quæ nuper . . . purgatione autem alvi se ibes, &c.* Postrema, *purgatione . . . ibes*, debentur Davisio.—2 Junt. Manut. Lamb. *dictamus*.—3 Ita codd. aliquot et edd. vett. *ut contra vim et metum* A B C G H M N, Gud. 2. Paris. 1. 2. 3. Victor. Heindorf. Moser. Orell. Mox, *suis quæque se armis* de Heindorfii conjectura

NOTÆ

[h] *Vomitione canes*] Vomitum sibi provocant esu cujusvis graminis, ut quidam volunt; ut alii, herbæ cujusdam, cui inde 'canariæ' nomen, Plin. xxv. 8. In maceriis nascitur, auctore Æliano.

[i] *Pantheras*] Panthera, quasi πᾶς θὴρ, omnino fera.

[k] *Remedium quoddam*] Stercus hominis, quod venatores, læsa panthera, ne longius quæsitura abeat, vicina ex arbore suspendunt. Ipsa dum frequenti saltu stercus attingere conatur, in ipso conatu moritur. Arist. Hist. Anim. ix. 6. Plin. viii. 26.

[l] *Capras*] Hoc Plinius et Solinus ad cervos; Isidorus ad omnes feras refert.

[m] *Dictamnus* [*dictamus*] Seu *dictamnus*, legitur in agro angusto, ad Dictæum montem, unde illi nomen. Dictamni formam Virg. Æn. xii. 412. his versibus expressit: 'Dictamnum genitrix Cretæa carpit ab Ida, Puberibus caulem foliis, et flore comantem Purpureo.'

[n] *Ante partum*] Post partum, auctore Aristotele Hist. Anim. ix. 5. ante et post, teste Plinio.

quæque defendat. Cornibus tauri, apri dentibus,[4] morsu leones, aliæ fuga se, aliæ occultatione, tutantur; atramenti effusione sepiæ,[o] torpore torpedines:[p] multæ etiam insectantes odoris intolerabili[q] fœditate depellunt.[5] LI. Ut vero perpetuus mundi esset ornatus, magna adhibita cura est a providentia Deorum, ut semper essent et bestiarum genera, et arborum, omniumque rerum, quæ altæ aut radicibus a terra, aut stirpibus continerentur:[1] quæ quidem omnia eam vim seminis habent in se, ut ex uno plura generentur: idque semen inclusum est in intima parte earum baccarum, quæ ex quaque stirpe funduntur: iisdemque seminibus et homines affatim vescuntur, et terræ ejusdem generis stirpium renovatione complentur. 128. Quid loquar, quanta ratio[2] in bestiis ad perpetuam conservationem earum generis appareat? Nam primum aliæ mares, aliæ fœminæ sunt; quod perpetuitatis causa machinata natura est. Deinde partes corporis et ad procreandum et ad concipiendum aptissimæ; et in mare[3] et in fœmina commiscendorum corporum miræ libidines. Cum autem in locis semen insedit, rapit omnem fere cibum ad sese, eoque septum[4] fingit animal; quod cum ex utero elapsum excidit, in iis animantibus quæ lacte aluntur, [p. 52.] omnis fere cibus matrum lactescere incipit: eaque, quæ paulo ante

Moser. *defendant* e codd. Heindorf. Moser. Orell.—4 Red. *dentibus apri.* Actutum, *cursu leones* A C M N, Paris. 1. 2. 3. La. Red. Glog.—5 Lamb. *repellunt.*

CAP. LI. 1 Heindorf. e codd. Moser. Orell. *quæ a terra stirpibus continerentur*, omissis reliquis, uti volebat Dav.—2 Heindorf. e Glog. *ratio etiam.* Mox, *generis earum* Red. Glog. Heindorf. Schutz. Nobb.—3 Margo Venet. 1507. Junt. Manut. Lamb. *et in mari.*—4 Schutzius conjectabat *satum;* Grut. suspic. *captum;* Heindorf. malit *conceptum fingitur.* Mox, *in his animalibus*

NOTÆ

[o] *Sepiæ*] De sepiæ dolo Arist. Hist. Anim. IV. 1. Plin. IX. 29.

[p] *Torpedines*] *La torpille;* aliis *la tremble;* Venetis *tremulo;* Liguribus *tremonza;* Massiliensibus *la dormilliouse.* Piscatoris brachio, per hamum, funem, virgamque, torporem immittit, hamumque relinquere cogit. Plin. XXXII. 1. Vim illam torpedinis eleganter describit Claudian.

[q] *Odoris intolerabili*] Vulpes quidem lotio suo caudam sibi aspergunt, ejusque odore canes arcent. De aliis tamen animalibus hoc loco mentio est.

nata sunt, sine magistro, duce natura, mammas appetunt, earumque ubertate saturantur. Atque, ut intelligamus nihil horum esse fortuitum, et hæc omnia [5] esse opera providæ solertisque naturæ; quæ muliplices fœtus procreant, ut sues, ut canes, his mammarum data est multitudo; quas easdem paucas habent eæ bestiæ quæ pauca gignunt. 129. Quid dicam, quantus amor bestiarum sit in educandis custodiendisque iis quæ procreaverunt,[6] usque ad eum finem, dum possint se ipsa defendere? etsi pisces, (ut aiunt) ova cum genuerunt,[r] relinquunt: facile enim illa aqua et sustinentur, et fœtum fundunt.[7] LII. Testudines[s] autem et crocodilos dicunt, cum in terra partum ediderint, obruere ova, deinde discedere: ita et nascuntur et educantur ipsa per sese. Jam gallinæ, avesque reliquæ, et quietum requirunt ad pariendum locum, et cubilia sibi nidosque[1] construunt; eosque quam possunt mollissime substernunt, ut quam facillime ova serventur: ex quibus pullos cum excluserint, ita tuentur, ut et pennis foveant, ne frigore lædantur; et, si est calor a sole, se opponant. Cum autem pulli pennu-

Glog. Red. Heindorf.—5 Glog. Manut. Lamb. omittunt *omnia*. Paulo post, *habent hæ bestiæ* margo Venet. 1507. Junt. Victor.—6 Margo Venet. 1507. Junt. Manut. Lamb. *procreaverint*. Statim, verba *ad eum finem* suspecta sunt Grutero.—7 Bouh. conj. *facile enim illa et aqua, &c.* Heindorf. suspic. *facile enim illa ita aqua sustinet, ut fœtum fundant.*

CAP. LII. 1 Schutz. de Bouhierii conjectura *nidosve;* Red. *nidos*. Actutum, *constituunt* Glog. et margo Venet. 1507. *conficiunt* Red. Paulo post, *e quibus* Junt. Victor. Pro *excluserint*, quod retinent Manut. Lamb. Dav. *excluserunt* habent Red. G, Gud. 2. Mars. Ascens. margo Venet. 1507. Junt. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. *excuderint* Paris. 1. 2. N, Victor. *exciderit* Paris. 3. *exciderint* Glog. *excuderunt* A B C E I. *extuderint* M.

NOTÆ

[r] *Ova cum genuerunt*] Piscibus, inquit Aristot. Hist. Anim. lib. VI. nullus est prolis amor: ova spargunt; quorum partem magnam vorant mares, pars in aquis perit: pars, opportuno loco recepta, pisces procreat.

[s] *Testudines*] A testa, qua teguntur, dictæ. Earum quatuor sunt genera: terrestres, marinæ, lutariæ, fluviatiles, quas alii 'emidas' vocant: de iis hic mentio est. Scrobe humi effossa ad dolii magnitudinem, ibi pariunt ova; tum terræ injectæ pedum vestigia imprimunt, ut locum deinde facilius agnoscant. Trigesimo die redeunt, et, scrobe aperta, prolem in aquam deducunt. Ælian. Marinæ testudines, ovis defossis, noctu incubant. Arist.

lis[a] [1] uti possunt, tum volatus eorum matres prosequuntur; reliqua cura liberantur. 130. Accedit ad [3] nonnullorum animantium, et earum rerum quas terra gignit, conservationem et salutem, hominum etiam solertia et diligentia. Nam multæ et pecudes et stirpes sunt,[u] quæ, sine procuratione hominum, salvæ esse non possunt. Magnæ etiam opportunitates ad cultum hominum atque abundantiam, aliæ aliis in locis reperiuntur. Ægyptum Nilus irrigat,[x] et, cum tota æstate [4] obrutam oppletamque tenuit, tum recedit, mollitosque et oblimatos agros ad serendum relinquit. Mesopotamiam [y] fertilem efficit Euphrates;[z] in quam quotannis [5] quasi novos agros invehit. Indus[a] vero, qui est omnium fluminum maximus, non aqua solum agros lætifi-

Tum, *et, si calor*, omisso *est*, Dav.—2 Manut. et Lamb. *pinnulis*.—3 *Accedit etiam ad* omnes fere codd. et edd. ante Ernesti; *Accedit autem ad* Nobb. unde non liquet. Paulo post, *hominum solertia*, omisso *etiam*, Heindorf. Schutz. Moser. Orell. *etiam* servant codd. plerique et edd. ante Heindorf. item Nobb. *hominum et solertia* Glog.—4 Lamb. *totam æstatem*. Statim, *tenuerit* codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt. Lamb. Tum, *ad serendum agros* Red. Heindorf. Schutz. Moser. Orell.—5 Pall. tres, Reg. Glog. Red. A B G

NOTÆ

[t] *Pennulis* [*pinnulis*] Pinna proprie dicitur, ut de piscibus, ita de avibus, ab antiquo 'pinnum,' quod 'acutum' sonabat.

[u] *Stirpes sunt*] Omnium instar sit vitis: quantus in conserenda, depangenda, ablaqueanda, lætificanda, putanda, detergenda, fodienda, statuminanda, propaganda, supplenda, iteranda, tertianda, sarrienda, runcanda, surrigenda, astringenda, labor!

[x] *Nilus irrigat*] Africæ fluvius maximus; cujus fontes, veteribus ignoti, superiori demum sæculo reperti sunt. Oritur ex montibus Lunæ, unde, in lacum Zambre illapsus, Æthiopiam et Ægyptum duas in partes dividit, et propter Memphim duos in alveos diffluens, septem maxime ostiis mari Mediterraneo miscetur. De Nili miraculis Herodot. Diodor. et alii. De iis quoque poëma Cicero fecerat, quem 'Nilum' inscripserat. Capitolin. in Gordian.

[y] *Mesopotamiam*] Regio est Asiæ, et Assyriæ pars ad Occasum: sic appellata, quod media sita sit duos inter fluvios, Euphratem et Tigrim.

[z] *Euphrates*] Fluvius Asiæ, ortus in Armenia Majori, infra Seleuciam et Ctesiphontem in Tigrim se exonerat, et cum eo paulo post in sinum Persicum. Eadem pæne, quæ Nilus, habet incrementa et exundationes, nisi ubi angustiis Tauri montis prohibetur. Ita Solin.

[a] *Indus*] Duplex est, teste Plinio: alter in Caucasi montis jugo oritur, alter in Cibyratarum jugis in Asia Minore: de Indo Asiæ hic mentio est.

cat et mitigat, sed eos etiam conserit: magnam enim vim seminum secum, frumenti similium,[6] dicitur deportare. 131. Multaque alia in aliis locis[7] commemorabilia proferre possum: multos fertiles agros, alios aliorum fructuum.

LIII. Sed illa quanta benignitas naturæ, quod tam multa ad vescendum, tam varia, tamque jucunda,[1] gignit! neque ea uno tempore anni, ut semper et novitate delectemur, et copia. Quam tempestivos autem dedit, quam salutares, non modo hominum, sed etiam pecudum generi, iis denique omnibus quæ oriuntur e terra, ventos Etesias![2] [b] quorum flatu nimii temperantur calores: ab iisdem etiam maritimi cursus celeres et certi diriguntur. Multa prætereunda sunt; et tamen multa dicuntur. 132. Enumerari enim non possunt fluminum opportunitates; æstus maritimi multum[3] accedentes et recedentes; montes vestiti, atque sylvestres; salinæ ab ora maritima remotissimæ; medicamentorum salutarium plenissimæ terræ: artes[4] denique innumerabiles, ad victum et ad vitam necessariæ. Jam diei noctisque vicissitudo conservat animantes, tribuens aliud agendi tempus, aliud quiescendi. Sic undique omni ratione concluditur, mente consilioque divino omnia in hoc mundo ad salutem omnium conservationemque admirabiliter administrari.

133. Sin quæret[5] quispiam, cujusnam causa tantarum rerum molitio facta sit; arborumne et herbarum? quæ,

---

H I, Paris. 1. 2. 3. E O U, Med. Bonon. 1494. Victor. *quot annos.*—6 Ita codd. aliquot, Junt. Victor. Dav. Moser. Orell. *et similium* alii codd. Manut. Lamb. Heindorf. Schutz. Nobb.—7 *Multaque alia aliis in locis* Red. Heindorf. Moser. Orell.

CAP. LIII. 1 Victor. et Dav. *et tam jucunda;* Glog. margo Venet. 1507. Heindorf. *tam jucunda.*—2 Voc. *Etesias* suspectum est Heindorfio. *ventos et esias* habet I. *ventos et hexias* K. *adde et ventos Etesias* Glog. et La. *ventos, ut Etesias* conj. idem Heindorf.—3 Ita plerique codd. margo Venet. 1507. Junt. Victor. Dav. *mutuo* e cod. La. et marg. Glog. Heindorf. Moser. Schutz. Orell. *mutuum* volebat Dav. *tum accedentes tum recedentes* Lamb. Schutz. Nobb.—4 Moser. conj. *res.*—5 *Hic quærat* Reg. Grut. Heindorf. Schutz.

NOTÆ

[b] *Etesias*] Etesiæ venti sunt qui certa tempestate quotannis redeunt, ab *ἔτος, annus.* Varii sunt variis in regionibus. Hispaniæ et Asiæ Etesias est Apeliotes; Ponti, Aquilo, &c.

quanquam sine sensu sunt, tamen a natura sustinentur. At id quidem absurdum est. [p. 53.] An bestiarum? Nihilo probabilius,[6] Deos, mutarum et nihil intelligentium causa, tantum laborasse. Quorum igitur causa,[7] quis dixerit effectum esse mundum? Eorum scilicet animantium, quæ ratione utuntur. Hi sunt Dii[8] et homines, quibus profecto nihil est melius: ratio est enim, quæ præstat omnibus. Ita fit[9] credibile, Deorum et hominum causa, factum esse mundum, quæque in eo sint, omnia. LIV. Faciliusque[1] intelligetur, a Diis immortalibus hominibus esse provisum, si erit tota hominis fabricatio perspecta, omnisque humanæ naturæ figura atque perfectio. 134. Nam, cum tribus rebus animantium vita teneatur, cibo, potione, spiritu;[a] ad hæc omnia percipienda, os est aptissimum; quod, adjunctis naribus, spiritu augetur. Dentibus autem in ore constructis[2] manditur, atque ab his extenuatur et molitur, cibus. Eorum adversi acuti[c] morsu dividunt escas; intimi autem conficiunt, qui genuini[3][d] vocantur; quæ confectio etiam a lingua adjuvari videtur. 135. Linguam

[a] *Respiratione.*

Moser. Nobb. Orell. probante Walker. *Sin quærat* Junt. Victor. Dav. *Si quærat* Red. *Sed quæret* Glog. *tanta rerum molitio* in eodem cod. *mollitio* A.—6 Red. *nihilo improbabilius;* unde Heindorf. conj. *nihilo id probabilius.* Actutum, *Deos mutorum* Eliens. Glog. ψ, Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. *Deos mututum* E.—7 *Quorum causa*, omisso *igitur*, Gud. 2. *Quorum ergo causa* M.—8 *Hii sunt Dii* H I N, Gud. 2. Statim, *quæ præstet* A B C G M, Gud. 2. Glog. Junt. Victor. Ascens. Heindorf.—9 Ita e codd. Grut. et seqq. *Itaque fit* codd. aliquot et edd. ante Grut. Mox, *quæque in eo mundo* Junt. Victor. Dav.

CAP. LIV. 1 *Facilius autem* Glog. Heindorf. Actutum *intelligitur* H, margo Venet. 1507. Junt. Victor.—2 Codd. aliquot *constrictis*, probante Jac. Gronovio; *constitutis* Glog. et Eliens. probante Dav. Mox, pro *molitur*, quod servant Vratisl. B G I K M N, Paris. 2. 3. margo Venet. 1507. Lamb. Grut. seqq. *mollitur* Junt. Victor. Mannt. 1555. *et molitur eorum.* *Adversi acuto morsu*, omisso *cibus*, G.—3 Glog. *canini;* unde Heindorf. conj. *canini et ge-*

NOTÆ

[c] *Adversi acuti*] Adversos appellat, forte quod ore aperto primi sint spectabiles, et intuentibus obvii: incisorii quoque et divisorii dicuntur, Græcis γελασῖνοι, quod risu nudentur.

[d] *Genuini*] A genis, quibus vicini sunt; 'molares' quoque a molendo cibo. Duo postremi Græcis σωφρονιστῆρες, a σωφροσύνη, *sapientia*, quòd non ante trigesimum annum excrescere perhibeantur.

autem, ad radices ejus hærens, excipit stomachus; quo primum illabuntur ea, quæ accepta sunt: oris utraque[4] ex parte tonsillas[e] attingens, palato extremo atque intimo terminatur. Atque is, agitatione et motibus[5] linguæ cum depulsum et quasi detrusum cibum accepit, depellit.[f] Ipsius autem partes eæ, quæ sunt infra id quod[6] devoratur, dilatantur; quæ autem supra, contrahuntur. 136. Sed, cum aspera arteria[g] (sic enim a medicis appellatur) ostium habeat, adjunctum linguæ radicibus, paulo supra quam ad linguam stomachus annectitur, eaque ad pulmones[h] usque pertineat, excipiatque animam eam, quæ ducta sit spiritu, eandemque a pulmonibus respiret, et reddat; tegitur quodam quasi[7] operculo,[i] quod ob eam causam datum est, ne, siquid in eam cibi forte incidisset, spiritus impediretur. Sed, cum alvi[k] natura,[8] subjecta stomacho, cibi et potionis

nuini.—4 Ita codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt. Victor. Dav. Nobb. *quæ accepta sunt ore. Is oris utraque* de Heindorfii conjectura Schutz. *quæ accepta sunt ore. Is utraque* Manut. Lamb. Lall. Moser. Orell.—5 Lamb. *motione;* Red. *motu.* Mox, vel *depulsum,* vel *depellit* corruptum putat Orell. Pro hoc *deglutit* malebant Dav. Wyttenb. et Moser. recepit Lall. Pro illo *depressum* conj. Heindorf. et ante eum Bunemann. ad Lactant. de Opif. Dei x. 16.—6 Codd. aliquot, etiam Glog. Junt. Hervag. Heindorf. Moser. Orell. *quæ sunt infra quam id quod;* Creuz. conj. *quæ sunt infra id, quo;* cod. Ursin. *quæ sunt infra, in quas id quod devoratur, descendit;* et paulo post, *eademque a pulmonibus respiret et redeat.* 'In quibus, ut sæpissime, Ursinus vel consuluit codd. mirum in modum interpolatos, vel ipse nos decipere tentavit.' *Orell.*—7 Ita Victor. Dav. Nobb. *tegitur quasi quodam* codd. aliquot, Junt. Manut. Lamb. Heindorf. Schutz. Moser. *quodam* omittit Victor. 1507. Statim, *ob quam . . . impediretur?* cum codd. Junt. Victor. *quod ob quam causam datum est, nisi ne, si quid . . . impediretur?* conj. Dav. *nisi quod si* codd. Davisii.—8 Heindorf. conj. *alvus a natura,* improbante Orell. Statim, *pulmones autem et aër* Glog. unde de Heindorfii conjectura Schutz. *p. a. ex aëre,* improbante Orell. *ext. sp. ducant* cum codd. aliquot Victor. *quæ constant* codd.

NOTÆ

[e] *Tonsillas*] Tonsillæ in homine sunt quod in suibus glandulæ. Plin. I. 37. Amygdalæ interdum appellantur, ab amygdalarum forma.

[f] *Depellit*] De stomacho.

[g] *Aspera arteria*] Aspera, seu quia cartilaginosa, seu quia inæqualis. Vulgo canalis pulmonis dicitur, quod ea via spiritus ducatur.

[h] *Pulmones*] Unicus est pulmo; plures tamen dicuntur, propter multas lacinias, seu 'lobos,' ex quibus pulmo constat.

[i] *Quasi operculo*] Latinis 'ligula' appellatur: ex linguæ radice originem habet.

[k] *Alvi*] 'Alvi' nomine ventriculum hic intellige.

sit receptaculum, pulmones autem et cor extrinsecus spiritum adducant; in alvo multa sunt mirabiliter effecta, quæ constat fere e nervis. Est autem multiplex et tortuosa; arcetque et continet, sive illud aridum est, sive humidum, quod recipit,[9] ut id mutari et concoqui possit; eaque tum astringitur, tum relaxatur; atque omne, quod accipit, cogit et confundit; ut facile et calore, quem multum habet, exterendo cibo, et præterea spiritu,[l] omnia cocta atque confecta in reliquum corpus dividantur. LV. In pulmonibus autem inest raritas quædam, et assimilis spongiis mollitudo, ad hauriendum spiritum aptissima; qui tum se contrahunt aspirantes, tum respiritu[1] dilatant, ut frequenter ducatur cibus animalis, quo maxime aluntur animantes. 137. Ex intestinis[m] autem et alvo,[2] secretus a reliquo cibo, succus is, quo alimur, permanat ad jecur, per quasdam a medio intestino usque ad portas jecoris (sic enim appellant) ductas et directas vias,[n] quæ pertinent ad jecur, eique

plerique edd. ante Dav. et Lamb.—9 Red. Glog. alii codd. Heindorf. Moser. Orell. *recepit*. Mox, *concoqui facile* margo Venet. 1507. Junt. Manut. Lamb. Paulo post, *quod accepit* cum codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt. Manut. Lamb. Heindorf. Moser. Orell. Tum *ex terendo cibo* divisim Heindorf. *et terendo cibo* Manut. Lamb. *atterendo cibo* cod. Monac. Moser. Orell. Denique, *in r. corpus didantur* Lamb.

CAP. LV. 1 Lamb. 1584. *tum in respiratu;* Victor. et R. Steph. *tum in respiritu*, improbantibus Heindorfio et Orell. *tum se spiritu* cod. Ursin. et Junt. *tum se in respiritu* Lall. de conj. Dav. *tum respirantes* Lamb. 1566. *tum in se respirando* conj. Heindorf. *qui cum se contrahunt respiritu, tum aspirantes dilatant* conj. Wyttenb.—2 Vocc. *et alvo* omittunt codd. aliquot, Heindorf. Moser. uncis incluait Dav. *et* omittunt codd. aliquot et Junt. *Ex alvo autem et intestinis* margo Venet. 1507. Paulo post, *sic enim appellantur*

NOTÆ

l *Præterea spiritu*] Non aëre, qui ad pulmones, non ad ventriculum, abit; sed spiritibus vitalibus, qui, in nervis, venis, arteriisque sparsi, in ventriculum, ad juvandam coctionem, concurrunt.

m *Ex intestinis*] Intestinorum corpus unicum est, pro figuræ tamen officiique varietate duplex distinguitur; alterum gracile, pingue alterum. Utriusque triplex genus est; duodenum, jejunum, ileum: duodenum, quod duodecim digitos longum sit; jejunum, quod minus, quam cetera intestina, plenum; ileum, ab εἰλεῖν, *convolvere*, quod multiplici se flexu circumvolvat.

n *Directas vias*] Venas mesaraicas vocant, quibus pars chyli defæcatior ad jecur permanat.

adhærent. Atque inde aliæ pertinentes[3] sunt, per quas cadit cibus a jecore delapsus. Ab eo cibo cum est secreta bilis, iique humores qui ex renibus[4] profunduntur, reliqua se in sanguinem vertunt, ad easdemque portas jecoris confluunt, ad quas omnes ejus viæ pertinent; per quas lapsus cibus, in hoc ipso loco, in eam venam quæ cava appellatur, confunditur, perque eam ad cor, confectus jam coctusque, perlabitur: a corde autem in totum corpus distribuitur per venas admodum multas, in omnes partes corporis pertinentes. 138. [*p.* 54.] Quemadmodum autem reliquiæ cibi depellantur, tum astringentibus se intestinis, tum relaxantibus, haud sane difficile dictu est: sed tamen prætereundum est, ne quid habeat injucunditatis oratio. Illa potius explicetur incredibilis fabrica naturæ. Nam, quæ spiritu in pulmones anima ducitur, ea calescit primum ab eo spiritu,[5] deinde contagione pulmonum; ex eaque pars redditur respirando, pars concipitur cordis parte quadam, quem ventriculum cordis appellant; cui similis alter adjunctus est, in quem sanguis a jecore per venam illam cavam influit. Eoque modo, ex his partibus, et sanguis per venas in omne corpus diffunditur, et spiritus per arterias. Utræque autem, crebræ multæque toto corpore intextæ, vim quandam incredibilem artificiosi operis divinique testantur. 139. Quid dicam de ossibus? quæ, subjecta corpori, mirabiles commissuras habent, et ad stabilitatem aptas, et ad artus finiendos[6] accommodatas, et ad motum, et ad omnem corporis actionem. Huc adde nervos, a

nonnulli codd. Heindorf. Moser. Schutz. Orell. Nobb.—3 Voc. *pertinentes* suspectum est Ernestio. *aliæ alio pertinentes* conj. Heindorf. non improbante Moser. *aliæ ad renes pertinentes* Lamb. 'Excidit sane aliquid.' *Orell.* Tum, *dilapsus* codd. et edd. ante Victor.—4 Codd. aliquot, Junt. Victor. Heindorf. Moser. Orell. *qui e renibus.* Mox, *reliqua, quæ se in sanguinem vertunt ad easdem portas* conj. Heindorf. improbante Orell. Paulo post, *cibus ex hoc* Victor. Manut. Deinde, *jam coactusque* codd. plerique, margo Junt. Victor. Lamb. Grut.—5 Ita Grut. et Moser. *ab ipso spiritu* margo Venet. 1507. Junt. Manut. Lamb. Heindorf. Schutz. Orell. *ipso ab spiritu* codd. plerique, Victor. Dav. Nobb. *ipso spiritu* La. *deinde coagitatione* codd. aliquot, Junt. margo Venet. 1507. Manut. Lamb. Dav. Nobb. *deinde cogitatione* ed. 1584. *deinde a concitatione* e cod. Gothofr. Heindorf. et Schutz. Tum, *quam ventriculum* Victor. Manut. Lamb. Dav. Heindorf. Moser. Orell.—6 Heindorf.

quibus artus continentur; eorumque implicationem toto corpore[7] pertinentem; qui, sicut venæ et arteriæ, a corde tracti et profecti, in corpus omne ducuntur. LVI. 140. Ad hanc providentiam naturæ tam diligentem tamque solertem, adjungi multa possunt, e quibus intelligatur, quantæ res hominibus a Deo, quamque eximiæ, tributæ sint; qui primum eos, humo excitatos, celsos et erectos constituit,[1] ut Deorum cognitionem, cœlum intuentes, capere possent. Sunt enim e terra[2] homines, non ut incolæ atque habitatores, sed quasi spectatores superarum rerum atque cœlestium, quarum spectaculum ad nullum aliud genus animantium pertinet. Sensus autem, interpretes ac nuntii rerum, in capite, tanquam in arce, mirifice ad usus necessarios et facti et collocati sunt. Nam oculi, tanquam speculatores, altissimum locum obtinent, ex quo plurima conspicientes, fungantur[3] suo munere. 141. Et aures,[4] cum sonum percipere debeant, qui natura sublime fertur, recte in altis corporum partibus collocatæ sunt: itemque nares, eo quod[5] omnis odor ad supera fertur, recte sursum sunt: et, quod cibi et potionis judicium magnum earum est, non sine causa vicinitatem oris secutæ sunt. Jam gustatus, qui sentire eorum, quibus vescimur, genera debet,[6] habitat in ea parte oris, qua esculentis et potulentis iter natura patefecit. Tactus autem toto corpore æquabiliter fusus est, ut omnes

conj. *fingendos.*—7 Codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt. Victor. Dav. *corpore toto.* Statim, *tractæ et profectæ* plurimi codd. et edd. vett. etiam Grut. *in omne corpus* Glog. et Heindorf.

CAP. LVI. 1 Victor. et Orell. *a Diis . . . quæ . . . constituit;* Glog. Heindorf. Schutz. *a Diis . . . qui . . . constituerunt.* Codex unus Moseri habet *constituerit.* Pro *erectos*, codd. aliquot, Junt. Dav. *rectos.*—2 *Sunt enim ex terra* margo Venet. 1507. Junt. Victor. *Sunt enim in terra* de Davisii conjectura Schutz. *ut Deorum cognitionem, e terra cœlum intuentes capere possent. Sunt enim homines* de Pearcii conjectura Lall. idemque probabat Heindorf. ita tamen ut post v. *sunt enim* insereretur *in terra.* Moser. conj. *sunt enim, etiamsi terreni homines, non ut, &c.* 'Vulgata recte se habere videtur, modo cogitatione jungas *e terra spectatores.*' Orell.—3 Glog. Red. Heindorf. *funguntur.*—4 *Etiam aures* conj. Heindorf. Mox, *sonum recipere* codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt. Manut. Lamb. *sonum accipere* conj. Lamb. Tum, *in sublime* nonnulli codd. et edd. ante Dav.—5 Glog. Red. Victor. *et quod.* Statim, *ad superiora* margo Junt. Manut. Lamb. Heindorf. Paulo post, *vicinitates* Ernesti errore typogr. *consecutæ sunt* Glog. Red. Heindorf.—6 Junt. Victor. Lamb. in marg. ed. 1584. Grut. Dav. *deberet.* Mox, *poculentis*

ictus, omnesque nimios[7] et frigoris et caloris appulsus, sentire possemus. Atque, ut in ædificiis architecti avertunt ab oculis et naribus[8] dominorum ea, quæ, profluentia, necessario tetri essent aliquid habitura; sic natura res similes procul amandavit a sensibus. LVII. 142. Quis vero opifex, præter naturam, qua nihil potest esse callidius, tantam solertiam persequi potuisset in sensibus? Quæ primum oculos membranis tenuissimis vestivit, et sepsit: quas primum[1] pellucidas fecit, ut per eas cerni posset; firmas autem, ut continerentur. Sed lubricos oculos fecit et mobiles, ut et declinarent, siquid noceret; et aspectum, quo vellent, facile converterent. Aciesque ipsa, qua cernimus, (quæ pupula[2] vocatur) ita parva est, ut ea, quæ nocere possint, facile vitet: palpebræque, quæ sunt tegmenta oculorum, [*p.* 55.] mollissimæ tactu, ne læderent aciem, aptissime factæ et ad claudendas pupulas, ne quid incideret, et ad aperiendas: idque, providit, ut identidem fieri posset cum maxima celeritate. 143. Munitæque sunt palpebræ tanquam vallo pilorum: quibus, et apertis oculis, si quid incideret, repelleretur; et somno conniventibus, cum oculis ad cernendum non egeremus, ut qui,[3] tanquam involuti, quiescerent.[b] Latent præterea utiliter, et[4] excelsis undique partibus sepiuntur. Primum enim superiora, superciliis[c] obducta,[5] sudorem, a capite et a fronte defluentem, repellunt. Genæ deinde ab inferiore parte tutantur,

[b] *Quibus et repelleretur, si quid incideret, cum aperti sunt oculi; et ipsi oculi, tanquam involuti, quiescerent, cum clausi essent somno, quoniam tunc oculis non egeremus ad videndum.*

margo Venet. 1507. Junt. Manut. Lamb. Grut. Dav.—7 Marsus et Orell. *minimos.* Heindorfius delendum putavit *nimios.* Statim, *sentire possimus* plurimi codd. et edd. ante Ernesti.—8 Codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt. Victor. Dav. Heindorf. Orell. *naribusque.*

CAP. LVII. 1 Lamb. in ed. 1566. delevit *primum*, eumque secuti sunt Heindorf. et Moser. Mox, *ut continerent* G, uti conj. Lamb. *ut continentur* Paris. 1. Gud. 2.—2 Codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt. Manut. Lamb. Heindorf. Schutz. Nobb. *pupilla*, et mox *pupillas.* Paulo post, *et aptissime* de Heindorfii conjectura Schutz. *factæ sunt* Glog. Heindorf. Schutz.—3 Verba *ut qui* suspecta sunt Ernestio: *qui* delevit Ascens. ut volebat Wyttenb. *ut ii* conj. Dav. *utque* A, La. Glog. Heindorf. *utrique* Schutz. *non egeremus utique, tanquam* Lall.—4 Victor. omittit *et.*—5 M, Paris. 3. Glog. *inducta.* Mox, *et fronte* A G I M, Gud. 2. O U, margo Venet. 1507. Junt.

subjectæ, leviterque[6] eminentes. Nasus[7] ita locatus est, ut quasi murus oculis interjectus esse videatur. 144. Auditus autem semper patet; ejus enim sensu etiam dormientes egemus: a quo cum sonus est acceptus, etiam e somno[8] excitamur. Flexuosum iter habet, ne quid intrare possit,[9] si simplex et directum pateret. Provisum etiam, ut, si qua minima bestiola conaretur irrumpere, in sordibus aurium, tanquam in visco, inhæresceret. Extra autem eminent, quæ appellantur aures, et tegendi causa factæ,[10] tutandique sensus, et ne adjectæ[e] voces laberentur, atque errarent, priusquam sensus ab his pulsus esset. Sed duros et quasi corneolos[11] habent introitus, multisque cum flexibus; quod his naturis relatus amplificatur sonus. Quocirca et in fidibus testudine[p] resonatur, aut cornu: et ex tortuosis locis et inclusis soni[12] referuntur ampliores. 145. Similiter nares, quæ semper propter necessarias utilitates patent, contractiores habent introitus, ne quid in eas, quod noceat, possit pervadere: humoremque semper habent, ad pulverem multaque alia depellenda,[13] non inutilem. Gustatus præclare septus est: ore enim continetur, et ad usum

[e] *Advenientes.*

Manut. Lamb.—6 Heindorf. de Walkeri sententia *leniterque;* sic etiam Schutz. Moser. Nobb. Orell.—7 *Nasusque* Glog. Victor. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. *itaque locatus* B C G I M, Gud. 2. Paris. 1. 2. 3. Red. duo Pall. E O.—8 Ita H M N, Paris. 1. 2. 3. Gud. 2. margo Venet. 1507. Victor. Manut. Lamb. Grut. Dav. Heindorf. Moser. Orell. *ex somno* Junt. et al. vett. *a somno* Ernesti errore typogr. quod propagarunt Schutz. et Nobb. Pro *etiam* Heindorf. volebat *statim.*—9 Dav. conj. *posset;* Glog. Heindorf. Schutz. Nobb. *possit, quod posset;* Moser. e duobus codd. *possit uti si, &c.* 'Verum hoc quoque videtur gloss.' *Orell.* Paulo post, *conaretur irrepere* de Puteani conjectura Heindorf. et Schutz.—10 Glog. Red. *factæ sunt;* Heindorf. conj. *eminentes . . . factæ sunt.*—11 Glog. Red. Heindorf. *corneos.* Mox, *ab his naturis* conj. Ernesti; *his antris* suspic. Cleric. *his curvaturis* conj. Voorda. *ampliatur sonus* margo Venet. 1507.—12 Ita Lamb. et seqq. præter Heindorf. qui edidit *referuntur ampliores soni.* Voc. *soni* omittunt codd. fere omnes et edd. ante Lamb.—13 Manut. et Lamb. *repellenda.*

NOTÆ

[o] *Superciliis*] Tres in supercilio partes distingui solent; caput, seu pars interior, quæ nasum respicit; cauda, seu pars quæ ad tempora vergit; intercilium et glabella, quæ inter utrumque media.

[p] *Testudine*] De testudine dictum alibi. Cornu fuit diversum a tuba instrumentum, quod non spiritu inflaretur, ut illa, sed plecteretur.

apte, et ad incolumitatis custodiam. Omnisque sensus hominum multo antecellit sensibus bestiarum. LVIII. Primum enim oculi in iis artibus,[1] quarum judicium est oculorum, in pictis, fictis, cælatisque formis, in corporum etiam motione atque gestu, multa cernunt subtilius. Colorum etiam et figurarum tum venustatem atque ordinem, et (ut ita dicam) decentiam, oculi judicant; atque etiam alia majora. Nam et virtutes et vitia cognoscunt: iratum, propitium; lætantem, dolentem; fortem, ignavum; audacem, timidumque, cognoscunt. 146. Auriumque[2] item[q] est admirabile quoddam artificiosumque judicium, quo judicatur, et in vocis et in tibiarum nervorumque cantibus, varietas sonorum, intervalla, distinctio, et vocis genera permulta; canorum, fuscum; læve, asperum; grave, acutum; flexibile, durum; quæ hominum solum auribus judicantur. Nariumque item, et gustandi pariter et[3] tangendi, magna judicia sunt. Ad quos sensus capiendos et perfruendos, plures etiam, quam vellem, artes repertæ sunt. Perspicuum est enim, quo compositiones unguentorum, quo ciborum conditiones, quo corporum lenocinia, processerint. LIX. 147. Jam vero animum ipsum, mentemque hominis, rationem, consilium, prudentiam, qui non divina cura perfecta esse perspicit, is his[1] ipsis rebus mihi videtur carere. De quo dum disputem, tuam mihi dari velim,[2] Cotta, eloquentiam. Quo enim tu illa modo diceres!

CAP. LVIII. 1 A B C H N, E, Hervag. Thuan. Junt. Victor. Dav. *in his artibus*. Mox, *multo c. subtilius* conj. Walker. *cuncta c. subtilius* suspic. Dav. Pro *etiam*, *enim* dedit Schutz. de conjectura Heindorfii. *tum* delerunt Lamb. Heindorf. Schutz. uncis inclusit Dav.—2 *Aurium* Manut. Lamb. Paulo post, *judicantur* . . . *varietates* . . . *distinctiones* e codd. suis Heindorf. Pro *canorum*, quod servant multi codd. et edd. vett. *candidum* exhibet Dav. de conjectura, item Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. *lene asperum* marge Venet. 1507. Heindorf.—3 Codd. Maff. Glog. ψ, Lamb. Heindorf. *et g. et pariter;* A C H I K M N, Paris. 1. 2. 3. *et g. et parte;* E G *et g. parte;* B, O U, Gud. 2. Hervag. *et g. et arte*.

CAP. LIX. 1 A B C K, Paris. 2. Glog. Junt. Victor. omittunt *is* ante *his;* Gud. 2. Venet. 1507. Lamb. omittunt *his*. G M, Fa, exhibent *in suis ipsius rebus*. Mox, *mihi* deest in K.—2 Ita Moser. et Orell. *disputarem* . . . *velim*

NOTÆ

q *Aurium item*] 'Superbum esse aurium judicium' dixit Cicero de Oratore.

quanta primum intelligentia, deinde consequentium rerum cum primis conjunctio et comprehensio, esset in nobis: ex quo videlicet,[3] quid ex quibusque rebus efficiatur, idque ratione, concludimus: singulasque res definimus, circumscripteque complectimur: ex quo scientia intelligitur quam vim habeat, qualis sit; qua ne in Deo quidem est res ulla præstantior. [*p.* 56.] Quanta vero illa sunt, quæ vos Academici[r] infirmatis et tollitis, quod, et sensibus et animo, ea, quæ extra sunt, percipimus atque comprehendimus! 148. Ex quibus collatis inter se et comparatis, artes quoque efficimus, partim ad usum vitæ, partim ad oblectationem necessarias. Jam vero domina rerum (ut vos soletis dicere) eloquendi vis, quam est præclara,[4] quamque divina! quæ primum efficit, ut ea, quæ ignoramus, discere, et ea, quæ scimus, alios docere possimus. Deinde hac cohortamur, hac persuademus, hac consolamur afflictos, hac deducimus perterritos a timore, hac gestientes comprimimus, hac cupiditates iracundiasque restinguimus.[5] Hæc nos juris, legum, urbium, societate devinxit: hæc a vita immani et fera segregavit. 149. Ad usum autem orationis, incredibile est, nisi[6] diligenter attenderis, quanta opera machinata natura sit. Primum enim a pulmonibus arteria usque ad os intimum pertinet, per quam vox, principium a mente[s] ducens, percipitur[7] et funditur. Deinde in ore sita lingua est, finita dentibus. Ea[8] vocem, immoderate pro-

codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt. Manut. Lamb. Dav. *disputarem . . . vellem* de Lambini conjectura Heindorf. Schutz. Nobb. *disputo . . . velim* conj. Moser.—3 H I K N *ex quo videmus;* M *ex quo videt.* Statim, *conficiatur idque ratione* K. Verba, *videlicet . . . efficiatur*, suspecta sunt Heindorfio. Paulo post, *qualis sit* suspecta Schutzio in ed. maj. *qualisque sit* conj. Moser. *ulla res* Red. Heindorf.—4 Glog. Heindorf. *præclara est.* Mox, *ut et ea, quæ* e codd. Heindorf. Moser. Orell.—5 Codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt. Moser. *restringimus*, improbantibus Heindorf. et Orell.—6 Ita nonnulli codd. cum plerisque edd. *ubi* alii codd. Junt. Heindorf. Moser. Schutz.—7 Wakefield conj. *perciditur*, vel *procuditur.*—8 *Et ea* Victor. Pro *quæ sonos*

NOTÆ

[r] *Vos Academici*] Ideo scientiam negabant ullam dari Academici; quod a sensu, qui fallax est, pendeat omnis cognitio.

[s] *A mente*] Id enim humana vox ab animali differt; quod humana,

fusam, fingit et terminat; quæ sonos vocis distinctos et pressos efficit, cum et ad dentes et ad alias partes pellit oris. Itaque plectri similem[t] linguam nostri solent dicere; chordarum dentes, nares cornibus iis,[9] qui ad nervos resonant in cantibus. LX. 150. Quam vero aptas, quamque multarum artium ministras, manus natura homini dedit! Digitorum enim contractio facilis, facilisque porrectio, propter molles commissuras et artus,[u] nullo in motu laborat. Itaque ad pingendum, ad fingendum,[d 1] ad scalpendum, ad nervorum eliciendos sonos ac tibiarum, apta manus est, admotione digitorum. Atque hæc oblectationis: illa necessitatis; cultus dico agrorum, exstructionesque tectorum, tegumenta corporum vel texta[x] vel suta, omnemque fabricam æris et ferri; ex quo intelligitur, ad inventa animo, percepta sensibus, adhibitis opificum[2] manibus, omnia nos consecutos, ut tecti, ut vestiti, ut salvi, esse possemus; urbes, muros, domicilia, delubra, haberemus. 151. Jam vero operibus[3] hominum, id est, manibus, cibi etiam varietas invenitur, et copia. Nam et agri multa ferunt[4] manu quæsita, quæ vel statim consumantur, vel mandentur condita vetustati. Et præterea vescimur

[d] *Ad opera efficienda quæ fictilia dicuntur, sive ex creta.*

Dav. de conjectura dedit *atque sonos*, receperunt Moser. et Orell. *sonosque* Lamb. et Schutz. *voces* K. *cum ad dentes* A M K, Glog. Paris. 2. 3. *cum et dentes, et alias, &c.* B E, Paris. 1. Deinde, *pellit. Oris itaque* A.—9 Margo Venet. 1507. Junt. Victor. *his*. Actutum, *quæ ad nervos* codd. pauci, Crat. Hervag. Schutz. *resonent* Lamb.

CAP. LX. 1 *Itaque ad pingendum, fingendum* A G I K, Gud. 2. Paris. 1. 2. 3. E U, Red. Junt. Victor. *sculpendum* Junt. Manut. Lamb. *ad tibiarum* I K M, E. *manus apta est* Paris. 2. *ad motionem* I K M, Paris. 1. 2. E. *admonitione* Victor.—2 Heindorf. et Moser. *opificibus*, de conjectura Walkeri. Vide tamen Ochsn. Ecl. Cic. p. 63. Statim, *possimus* margo Venet. 1507. Junt. Victor. Manut. Lamb.—3 *Jam vero operis* Lamb. et Schutz.—4 Pal. tres, Reg. Eliens. 1. 2. Med. G H I M N, Gud. 2. Paris. 1. 2. 3. E O U ψ

NOTÆ

mentis, a qua oritur, imago est.

[t] *Plectri similem*] Plectrum est quo fidium chordæ plectuntur, *l'archet*.

[u] *Et artus*] Artus proprie sunt commissuræ et ligamenta membrorum; unde 'articuli.'

[x] *Vel texta*] Vestium species varias vide apud Baiffium libro de Re Vestiaria.

bestiis et terrenis et aquatilibus et volatilibus,[5] partim capiendo, partim alendo. Efficimus etiam domitu nostro quadrupedum vectiones,[a] quorum celeritas atque vis nobis ipsis affert vim et celeritatem. Nos onera quibusdam bestiis, nos juga imponimus: nos elephantorum[y] acutissimis sensibus, nos sagacitate canum, ad utilitatem nostram abutimur: nos e terræ cavernis[6] ferrum elicimus, rem ad colendos agros necessariam: nos æris, argenti, auri venas, penitus abditas, invenimus, et ad usum aptas, et ad ornatum decoras: arborum autem consectione, omnique materia et culta et sylvestri, partim ad calefaciendum corpus, igni adhibito, et ad mitigandum cibum, utimur, partim ad ædificandum, ut, tectis septi, frigora caloresque pellamus. 152. Magnos vero usus[7] affert ad navigia facienda, quorum cursibus suppeditantur omnes undique ad vitam copiæ: [*p.* 57.] quasque res violentissimas natura genuit, earum moderationem nos soli habemus; maris, atque ventorum, propter nauticarum rerum[z] scientiam; plurimisque maritimis rebus fruimur atque utimur. Terrenorum item commodorum omnis est in homine dominatus. Nos campis, nos montibus, fruimur: nostri sunt amnes, nostri lacus: nos fruges serimus, nos arbores: nos aquarum inductionibus terris fœcunditatem damus; nos flumina arcemus, dirigimus, avertimus: nostris denique ma-

[a] *Domando etiam quadrupedes seu jumenta, efficimus, ut iis vehi possimus.*

efferunt; et sic ediderunt Heindorf. Moser. Orell.—5 Victor. *volantibus.*—6 Victor. *ex terræ cavernis.* Paulo post, *nos metallorum venas* duo codd. non improbante Moser. ' Voc. *metalla* omnino Tullianum non est. Cf. etiam Beier. ad Offic. tom. II. p. 29.' *Orell.* Tum, *arborum autem confectione* I K, Paris. 1. 3. Victor. Dav. *a. a. consectionem* Paris. 2. *ad calfaciendum* B, Victor. Hervag. Dav. *ad califaciendum* K. *ad calficiendum* Al. *adhibita* K a m. pr. Victor. et Dav. *igne adhibito* Glog. Red. Deinde, *et ad ædificandum* G H, Gud. 2. Paris. 2. E O.—7 Heindorf. conj. *ea usus.*

NOTÆ

[y] *Elephantorum*] Acutissimi sensus esse elephantos scripserunt Plin. et Arist. Hist. Anim. IX. 46. Plura de elephantis vide apud Bulengerum ad calcem operis de Circo.

[z] *Nauticarum rerum*] De re navali vide doctum Lazarum Baiffium.

nibus in rerum natura quasi alteram naturam efficere conamur. LXI. 153. Quid vero? hominum ratio non [1] in cœlum usque penetravit? Soli enim ex animantibus nos astrorum ortus, obitus, cursusque cognovimus: ab hominum genere finitus est dies,[a] mensis, annus;[b] defectiones solis et lunæ cognitæ, prædictæque [2] in omne posterum tempus, quæ, quantæ, quando, futuræ sint. Quæ contuens [3] animus, accipit ab his cognitionem Deorum; ex qua oritur pietas; cui conjuncta justitia est, reliquæque virtutes; e quibus vita beata existit par et similis Deorum; nulla re, nisi immortalitate, (quæ nihil ad bene vivendum pertinet) cedens cœlestibus. Quibus rebus expositis, satis docuisse videor, hominis natura quanto omnes anteiret animantes. Ex quo debet intelligi, nec figuram situmque membrorum, nec ingenii mentisque vim, talem effici potuisse fortuna.

154. Restat, ut doceam, atque aliqando perorem,[4] omnia, quæ sint in hoc mundo, quibus utantur homines, hominum causa facta esse et parata. LXII. Principio ipse mundus Deorum hominumque causa factus est; quæque in eo sunt, ea parata ad fructum hominum et inventa sunt.[1] Est enim mundus quasi communis Deorum atque hominum domus, aut urbs utrorumque. Soli enim, ratione utentes,

CAP. LXI. 1 *Quid vero hominum ratio? non, &c.* distinguunt Victor. et Heindorf.—2 A B C H M N, Paris. 1. 2. 3. ψ, Victor. *prædicatæque.* Actutum, *etiam in omne* ψ. *tempus, que natæ que futuræ sunt* K.—3 *Quæ continet* Gud. 2. *Quæ continens* E, Red. Mars. margo Venet. 1507. Mox, *ab his* omittunt codd. aliquot, probante Ernestio; *accipit ad cognitionem* alii codd. et Victor. *e qua* A B N I, Gud. 2. E, Victor. *ex quibus* Junt. Manut. Lamb. *par aut similis* Glog. Heindorf. Deinde, *nulla alia re* A B C G H I K M N, Gud. 2. Paris. 1. 2. 3. E O U ψ, margo Venet. 1507. Junt. Victor. Dav. Heindorf. Moser. Orell.—4 Wyttenb. conj. *ut aliquando perorem et doceam.*

CAP. LXII. 1 Hæc, *quæque in eo sunt . . . inventa sunt,* suspecta Heindorfio et Schutz. uncis inclusit Moser. *sunt omnia, ea parata* Manut. Lamb. *sunt, ea omnia parata* Red. Heindorf. *omnia* non agnoscunt A B C H I N,

NOTÆ

[a] *Finitus est dies*] Hunc Athenienses a solis occasu ad ejusdem occasum constituerunt; Babylonii ab exortu ad exortum; Romani a media nocte ad mediam noctem; Umbri a meridie ad meridiem.

[b] *Mensis, annus*] De mense et anno veterum vide Rosinum et Censorinum de Die Natali.

jure ac lege vivunt. Ut igitur Athenas et Lacedæmonem,[c] Atheniensium Lacedæmoniorumque causa, putandum est conditas esse; omniaque, quæ sint in his urbibus, eorum populorum recte esse [2] dicuntur; sic, quæcumque sunt in omni mundo, Deorum atque hominum putanda sunt. 155. Jam vero circuitus solis et lunæ, reliquorumque siderum, quanquam etiam ad mundi cohærentiam pertinent, tamen et spectaculum [3] hominibus præbent; nulla est enim insatiabilior species, nulla pulchrior, et ad rationem solertiamque præstantior: eorum enim cursus dimetati, maturitates temporum, et varietates mutationesque, cognovimus: quæ si hominibus solis nota sunt, hominum facta esse causa [4] judicanda sunt. 156. Terra vero, fœta frugibus,[d] et vario leguminum genere, quæ cum maxima [5] largitate fundit, ea ferarumne an hominum causa, gignere videtur? Quid de vitibus olivetisque [6] dicam? quarum uberrimi lætissimique fructus nihil omnino ad bestias pertinent. Neque enim serendi neque colendi, nec tempestive demetendi percipiendique fructus, neque condendi ac reponendi, ulla pecudum scientia est: earumque omnium rerum hominum est et usus et cura. LXIII. 157. Ut fides igitur et tibias eorum causa factas dicendum est, qui illis uti pos-

Gud. 2. Paris. 1. Hervag.—2 Schutz. de Heindorfii conjectura *esse recte.*—3 Moser. conj. *tamen iidem spectaculum;* vel, *tamen adhuc spectaculum.* Schutz. de Heindorfii sententia dedit *quanquam ad m. coh. pertinent, tamen etiam spect.* Paulo post, *demetati* Lamb. *demetiti* margo Venet. 1507. Manut. Tum, *mutationes et temp. varietates* conj. Kindervater.—4 A B C G H N, La, Paris. 1. 2. 3. E O U ψ, Manut. Lamb. Heindorf. Schutz. *causa facta esse;* Hervag. Moser. *causa esse facta;* margo Venet. 1507. Junt. Dav. *esse facta causa.* Actutum, *judicandum est* codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt. Victor. Lamb. Heindorf. Schutz. Nobb. Orell.—5 Manut. Lamb. *quæ maxima.*—6 Lamb. 1566. *olivisque.*

NOTÆ

[c] *Lacedæmonem*] A primo suo rege sic nominata est, et a Sparto rege Sparta. Diu sine mœnibus fuit: post Alexandri tempora Cassandro in Græciam irrumpenti muros objecit. Justin. lib. XIV. Quamdiu sine muris fuit, libera; ubi muris septa, confestim serva esse cœpit. Liv.

[d] *Fœta frugibus*] Legumina sunt quæ manu leguntur, non subsecantur, Varro. Fruges, quicquid ex terræ fructibus in alimoniam vertitur, Priscian.

sunt;[1] sic ea, quæ diximus, solis iis confitendum est esse parata, qui utuntur: nec, si quæ bestiæ furantur aliquid ex his, aut rapiunt, illarum quoque causa ea nata esse dicemus. Neque enim homines murium[2] aut formicarum causa frumentum condunt, sed conjugum et liberorum et familiarum suarum: itaque bestiæ furtim (ut dixi) fruuntur; domini palam et libere. 158. [p. 58.] Hominum igitur causa eas rerum copias comparatas,[3] fatendum est: nisi forte tanta ubertas et varietas pomorum, eorumque jucundus non gustatus solum, sed odoratus etiam et aspectus, dubitationem affert, quin hominibus solis ea natura donaverit. Tantumque abest, ut hæc bestiarum etiam causa parata sint, ut ipsas bestias hominum gratia generatas esse videamus. Quid enim oves aliud afferunt, nisi ut earum villis confectis[4] atque contextis homines vestiantur? quæ quidem neque ali neque sustentari, neque ullum fructum edere ex se, sine cultu hominum et curatione, potuissent.[5] Canum vero tam fida custodia,[e] tamque amans dominorum adulatio, tantumque odium in externos, et tam incredibilis ad investigandum sagacitas narium, tanta alacritas in venando, quid significat aliud,[6] nisi se ad hominum commoditates esse generatos? 159. Quid de bubus[7] loquar? quorum ipsa terga declarant non esse se ad onus accipien-

CAP. LXIII. 1 Glog. *possint;* K *potuerunt;* A B C H I M N, Paris. 1. 2. 3. Victor. *possent*. Statim, *quæ dixi* Glog. Red. C D H K M, Gud. 2. Paris. 1. 3. *solis his* A B C H M N, Paris. 1. 2. 3. *diximus, solis,* omisso *iis*, margo Venet. 1507. Junt. *diximus iis solis* Dav. Tum, *aliquid ex iis* Red. Heindorf. Schutz. *nata esse dicimus* Victor.—2 Charisius p. 110. Putsch. *murum*.—3 Glog. Heindorf. Schutz. Nobb. *comparatas esse*. Mox, *ni forte* N, Eliens. U, Med. Junt. Victor. Dav. *et* ante *varietas* omittunt B C H I M, Paris. 2. U. *varietasque* exhibent Paris. 3. N, E O, Glog. Red.—4 Manut. *consectis*, uti volebat Schutz.—5 E quinque codd. Heindorf. Schutz. Moser. Orell. *possent*, uti volebat Ernesti.—6 Red. Heindorf. *aliud significat*. Mox, *se* delendum videbatur Wopkensio.—7 *Quid de bobus* Glog. Red. B G I K M, Gud. 2. Paris. 1. 2. Junt. Manut. Lamb. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. Paulo post, *aratra trahenda* de Ernestii conjectura Schutz. *ex* uncis inclusit Nobb. Tum, *vis nulla unquam* Eliens. 1. 2. Med. Glog. A B C H I N, Paris. 1. 2. 3. U, Hervag. Ascens. margo Venet. 1507. Junt. Victor. Dav. Orell.

NOTÆ

[e] *Canum . . . custodia*] De canum fide prolixe Plin. VIII. 4.

dum figurata; cervices autem natæ ad jugum; tum vires humerorum et latitudines, ad aratra extrahenda: quibus, cum terræ subigerentur fissione glebarum, ab illo aureo genere,[f] ut poëtæ loquuntur, vis nunquam ulla afferebatur.

Ferrea tum vero[g] proles exorta repente est;
Ausaque funestum prima est[8] fabricarier ensem,
Et gustare, manu victum, domitumque, juvencum.

Tanta putabatur utilitas percipi ex bubus,[9] ut eorum visceribus vesci scelus haberetur.[h] LXIV. Longum est mulorum[i] persequi[1] utilitates, et asinorum;[k] quæ certe ad hominum usum paratæ sunt. 160. Sus vero quid habet, præter escam?[l] cui quidem, ne putisceret,[2] animam ipsam pro sale datam dicit esse Chrysippus: qua pecude, quod erat ad vescendum hominibus apta, nihil genuit natura fœcundius. Quid multitudinem suavitatemque piscium[m] di-

nulla vis unquam Reg. *vis iis nulla unquam* volebat Heindorf.—8 Lamb. 1566. et Orell. *prima'st*. Mox, pro *victum*, codd. aliquot, Junt. Heindorf. Moser. Orell. habent *vinctum*; alii codd. et Victor. *junctum*, probante Dav.—9 Glog. Red. Heindorf. *percipi ex bobus utilitas*.

CAP. LXIV. 1 Codd. aliquot, et Victor. *si mulorum persequar*.—2 Ita codd. aliquot, et Grut. *putesceret* A B C I K, O, margo Junt. Heindorf. Moser.

NOTÆ

[f] *Aureo genere*] Ætatum in auream, argenteam, æream, ferreamque, divisio ab Hesiodo profecta est, nisi forte eam ipse hauserit e libris Judaicis aut Sibyllinis, in quibus frequens earum ætatum mentio.

[g] *Ferrea tum vero*] Versus, ex auctore Græco, Homero opinor, translati. 'Fabricarier,' dictum poëtice pro fabricari.

[h] *Scelus haberetur*] Apud veteres Romanos bovem neci dedisse tam capitale fuit, quam civem. Athenis quoque, bovem qui arasset, immolare, lege Solonis nefas fuit. Ælian. v. 14.

[i] *Mulorum*] A ferendis sarcinis dicti quandoque 'angari.' Plin. VIII. 44. Hinc Marii milites, et furculæ, quibus sarcinas religatas gerebant, 'muli Mariani' appellati sunt.

[k] *Asinorum*] Tres asini utilitates memorat Plin. VIII. 43. sarcinarum gestationem, arationem, mularum progenerationem. Varro testatur, asinum aliquando emtum quadringentis millibus nummorum.

[l] *Præter escam*] Quam ne quidem salubrem esse aiunt Ægyptii, tum quod graves morbos gignat, tum quod obscœni victus sit. Varro, de Re Rust. II. 4.

[m] *Piscium*] Piscium species numerantur centum septuaginta sex. Plinius septuaginta quatuor duntaxat esse tradit præter crustis intectas, quæ sunt triginta. Sed Plinius ex ipso Plinio castigatur.

cam? quid avium? ex quibus tanta percipitur voluptas, ut interdum Pronœa[3] nostra Epicurea[n] fuisse videatur. Atque hæ[4] ne caperentur quidem, nisi hominum ratione atque solertia: quanquam aves quasdam, et alites, et oscines[o] (ut nostri augures appellant), rerum augurandarum causa esse natas putamus. 161. Jam vero immanes et feras belluas nanciscimur venando, ut et vescamur iis,[5] et exerceamur in venando ad similitudinem bellicæ disciplinæ,[p] et utamur domitis et condocefactis, ut elephantis; multaque ex earum corporibus remedia morbis et vulneribus eligamus, sicut ex quibusdam stirpibus et herbis,[q] quarum utilitates longinqui temporis usu et periclitatione percepimus. Totam licet animis, tanquam oculis, lustrare terram, mariaque omnia? Cernes jam spatia[6] frugifera atque immensa camporum, vestitusque densissimos montium, pecudum pastus, tum incredibili cursus maritimos celeritate. 162. Nec vero[7] supra terram, sed etiam in inti-

Orell. *putresceret* G, Gud. 2. E U ψ.—3 Πρόνοια Manut.—4 *Atque hæc* Red. Heindorf. *Atque hæc quidem non caperentur, nisi hominum iis insidiaretur solertia* optabat idem Heindorf. scil. vocc. *ratione atque* desunt in Glog. Paulo post, *natas esse putamus* Victor.—5 Ita B G H I K M N, Paris. 1. 2. 3. et Heindorf. *his* margo Venet. 1507. Junt. Victor. Dav. *ex iis* Gud. 2. Paulo post, *et vulneribus eliciamus* Red. Heindorf. Schutz. Nobb. Orell. Deinde, *usu et p. percipimus* codd. aliquot, margo Venet. 1507. Lamb.—6 Ita Victor. Dav. seqq. *terramque mariaque omnia cernere etiam spatia* edd. vett. Ita quoque Junt. Manut. Lamb. nisi quod Junt. *jam spatia;* Manut. Lamb. *et spatia.* Mox, *vestitus dens.* Glog. Red. Heindorf. *cum incredibili* Glog. Heindorf. Schutz.—7 *Nec vero tantum* Victor. Manut. Lamb.

NOTÆ

[n] *Epicurea*] Quod deliciis nostris adeo large providerit, ut ne Epicureus quidem liberalius aut providere aliis possit, aut sibi provisum velit.

[o] *Et oscines*] Oscines erant, quæ cantu auspicium faciebant; alites, quæ volatu. Inter oscines fuere cornix, noctua, &c. inter alites buteo, sanqualis, immissulus, vulturius. In utroque genere, picus, et parra. Vide Fest. Dictæ oscines ab 'os' et 'cano.' Non desunt qui *occines*, non *oscines*, ob 'occinendo' dici putent. Ita Guill. Canterus apud Dalecampium in Plin. x. 19.

[p] *Bellicæ disciplinæ*] Ideo genus illud venationis commendat Plato de Leg. lib. VII.

[q] *Et herbis*] De herbis salutiferis, præter Arist. Theophrast. Dioscor. Plin. Solinum, aliosque veteres, consulendi Fuchsius, Dodonæus, Ruellius, Lonicerus, Bauhinus, Cherlerus, Dalecampius, Matthiol. in Dioscoridem.

mis ejus tenebris, plurimarum rerum latet utilitas, quæ, ad usum hominum orta, ab hominibus solis invenitur.

LXV. Illud vero, quod uterque vestrum fortasse arripiet[1] ad reprehendendum (Cotta, quia[r] Carneades libenter in Stoicos invehebatur; Velleius, quia nihil tam irridet Epicurus, quam prædictionem rerum futurarum), mihi videtur vel maxime confirmare, Deorum providentia consuli rebus humanis. Est enim profecto divinatio, quæ multis locis, rebus,[2] temporibus apparet, tum in privatis, tum maxime in publicis. [p. 59.] 163. Multa cernunt haruspices: multa augures provident:[3] multa oraculis declarantur, multa vaticinationibus, multa somniis, multa portentis; quibus cognitis, multæ sæpe res hominum sententia atque utilitate partæ, multa etiam pericula depulsa sunt. Hæc igitur, sive vis,[s] sive ars, sive natura, ad scientiam rerum futurarum homini profecto est, nec alicuiquam,[4] a Diis immortalibus data. Quæ si singula vos forte non movent, universa certe tamen,[5] inter se connexa atque conjuncta, movere debebunt.

164. Nec vero universo generi hominum solum, sed etiam singulis, a Diis immortalibus consuli et provideri solet. Licet enim contrahere universitatem generis humani, eamque gradatim ad pauciores, postremo deducere ad singulos. LXVI. Nam, si omnibus hominibus qui ubique

CAP. LXV. 1 Codd. aliquot, Victor. Dav. Orell. *arripiet fortasse.* Statim, *quam prædicationem* Victor.—2 Victor. omittit *rebus;* uncis inclusit Nobb. *quæ multis locis et temporibus apparet, tum in privatis rebus, tum, &c.* de Heindorfii conjectura Schutz. *locis, temporibus, rebus* conj. Wyttenb. Mox, *cum in privatis* codd. aliquot, Victor. Lamb. Dav. *maxime publicis* Junt. Victor. —3 Aldus *prævident.* Verba, *multa augures provident,* exciderunt ex ed. Grut. errore typogr. Mox, *res ex h. sententia* Glog. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. *ex animi sententia* Lamb. Actutum, *atque utilitates* Mars. Lamb. Orell.—4 Glog. Red. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. *nec alii cuiquam;* Junt. Victor. Manut. Lamb. Dav. *nec ab alio alicui quam, &c.*—5 Manut. Lamb. omittunt *tamen.* Mox, *debebant* Glog. Heindorf. Moser.

NOTÆ

[r] *Cotta, quia*] Cotta Carneadis opiniones sequebatur; Velleius, Epicuri.

[s] *Sive vis*] In divinatione et vis, et ars, et natura fuit: vis, in iis qui furore vaticinabantur; ars, in Etruscis; natura, in somniis.

sunt, quacumque in ora ac parte terrarum, ab hujusce terræ, quam nos incolimus, continuatione distantium, Deos consulere censemus ob eas causas,[1] quas ante diximus; his quoque hominibus consulunt, qui has nobiscum terras ab Oriente ad Occidentem colunt. 165. Sin autem his consulunt,[2] qui quasi magnam quandam insulam incolunt, quam nos orbem terræ vocamus; etiam illis consulunt, qui partes ejus insulæ tenent, Europam, Asiam, Africam.[t] Ergo et earum partes diligunt, ut Romam, Athenas, Spartam, Rhodum:[u] et earum urbium, separatim ab universis, singulos diligunt, ut Pyrrhi bello[x] Curium,[y] Fabricium,[z] Coruncanium;[a] primo Punico Calatinum, Duillium,[3] Metellum, Lutatium; secundo Maximum, Marcellum, Africanum; post hos, Paulum, Gracchum, Catonem, patrumve memoria Scipionem, Lælium: multosque præterea et nostra civitas, et Græcia, tulit singulares viros; quorum neminem, nisi juvante Deo, talem fuisse, credendum est. 166. Quæ ratio poëtas, maximeque Homerum, impulit, ut

CAP. LXVI. 1 Codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt. Victor. Dav. Heindorf. Moser. *ob has causas.*—2 Red. Heindorf. *consulunt iis;* Junt. et Victor. omittunt *his.* Statim, *quandam magnam* nonnulli codd. Heindorf. Schutz. Moser.—3 *Duilium* nonnulli codd. et Orell. *Duellium* Glog. Red. A B C H I, Lamb. *Luctatium* Junt. Victor. Mox, *patrum vero memoria, &c.*

NOTÆ

[t] *Africam*] Nihil hic de America, quippe iis temporibus ignota; a Christophoro Columbo, Genuensi, anno 1492. detecta primum; deinde, ab Americo Vespucio, Florentino, lustrata, ab eodem nomen obtinuit.

[u] *Rhodum*] Insula et urbs in Carpathio Mari. Insula prius 'Ophiusa;' deinde 'Telchinis,' 'Trinacria,' 'Corymbia' appellata est: urbs a Cecrope condita; et, a rosarum excellentia, vel a nympha, cui Rosæ nomen, cognominata.

[x] *Pyrrhi bello*] Illud Florus Tarentinum vocat, quod Tarentini ejus auctores fuerint, vocato in auxilium Pyrrho.

[y] *Curium*] M. Curius Dentatus, Romanæ frugalitatis specimen, Samnitibus magnum auri pondus sibi deferentibus respondit, non aurum habere præclarum sibi videri, sed aurum habentibus imperare. De illo jam supra.

[z] *Fabricium*] C. Fabricium Luscinum, (non *Lucinum*, ut quidam prave legunt) qui medicum, venale Pyrrhi caput sibi offerentem, repudiavit. Cic. de Off. lib. III. quod tamen Curio tribuunt Flor. et Val. Max.

[a] *Coruncanium*] Pontificem, qui bello Tarentino consul fuit cum P. Valerio Lævino.

principibus heroum, Ulyssi,[4] [b] Diomedi, Agamemnoni, Achilli, certos Deos, discriminum et periculorum comites, adjungeret. Præterea ipsorum Deorum sæpe præsentiæ, quales supra commemoravi, declarant, ab his [5] et civitatibus [c] et singulis hominibus consuli. Quod quidem intelligitur etiam significationibus rerum futurarum, quæ tum dormientibus, tum vigilantibus, portenduntur. Multa præterea ostentis,[d] multa in extis,[6] admonemur, multisque rebus aliis, quas diuturnus usus ita notavit, ut artem divinationis efficeret. 167. Nemo igitur vir magnus sine aliquo afflatu divino unquam fuit. Nec vero ita [7] refellendum est, ut, si segetibus aut vinetis cujuspiam tempestas nocuerit, aut si quid e vitæ commodis casus abstulerit, eum, cui quid horum acciderit, aut invisum Deo, aut neglectum à Deo, judicemus. Magna Dii curant, parva negligunt. Magnis autem viris prospere semper eveniunt omnes res;[8] si quidem satis a nostris,[e] et a principe philosophorum Socrate, dictum est de ubertatibus virtutis et copiis.

LXVII. 168. Hæc mihi fere in mentem veniebant, quæ dicenda putarem de Natura Deorum. Tu autem, Cotta, si

Glog. Ascens. Heindorf. Moser. Orell. *patrumque mem.* Lamb.—4 *Ulyxi* codd. et Orell.—5 Orell. legendum putavit *ab iis.* Paulo post, *quæ cum* Victor.—6 Ita Junt. Victor. Dav. Moser. *multa extis* multi codd. margo Venet. 1507. Manut. Lamb. Heindorf. Schutz. Nobb. Orell. *multa etiam extis* conj. Moser.—7 *Nec vero id ita* de Heindorfii conjectura Schutz. Mox, *si seg. vel vinetis* margo Venet. 1507. Junt. Ascens. Heindorf. Schutz. Nobb.—8 Ita Lamb. Schutz. Moser. Nobb. Orell. item Manut. nisi quod hic *prosperæ* habet; *prospere eveniunt semper omnes res* codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt. Dav. Heindorf. *prospere semper omnes res* alii codd. Victor. Lall. 'Voc. *eveniunt* sane suspectum esse debet.' *Orell.* Mox, *et a principe philosophiæ* codd. aliquot, margo Venet. 1507. Junt. Victor. Heindorf. Moser. Orell.

NOTÆ

[b] *Ulyssi*] Ulyssi quidem et Diomedi, Palladem; Achilli, Thetin matrem, Palladem, Deosque ac Deas fere omnes; Agamemnoni vero, quis Deorum comes fuerit, nihil apud Homerum.

[c] *Et civitatibus*] Sic Argis Juno, Ephesi Diana, Athenis Pallas præfuit.

[d] *Præterea ostentis*] Discrimen monstri, ostenti, portenti, &c. vide in lib. de Divinat.

[e] *A nostris*] Stoicis, quorum hoc paradoxum est: 'In quo virtus sit, huic nihil deesse ad beate vivendum.'

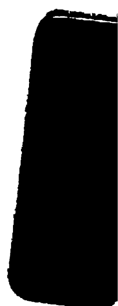
me audias, eandem causam agas; teque et principem civem et pontificem [1] esse cogites; et, quoniam in utramque partem [f] vobis licet disputare, hanc potius sumas: eamque facultatem disserendi, quam tibi a rhetoricis exercitationibus acceptam amplificavit Academia,[g] huc potius [2] conferas. Mala enim et impia consuetudo est contra Deos disputandi, sive ex animo id fit, sive simulate.

CAP. LXVII. 1 Ita Junt. Heindorf. Schutz. Moser. Nobb. Orell. *civem putes et pont.* margo Venet. 1507. Victor. Manut. Lamb. *civem* uncis inclusit Dav. *principem civitatis* conj. Ernesti; *civem esse et pontificem cogites* conj. Heindorf.—2 Multi codd. margo Venet. 1507. Junt. Victor. Dav. *potius huc.*

NOTÆ

[f] *In utramque partem*] Academicis, quorum est quid in quamque partem dici possit, expromere, judicium suum nullum interponere. Cic. de Divin.

[g] *Academia*] Dicere consueverat Tullius oratorem se non ex rhetorum officinis, sed ex Academiæ spatiis extitisse.

Widener Library
3 2044 098 646 508